

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н.І. Петренко

**Бухгалтерський облік
і контроль операцій з руху
пасивів підприємства:
проблеми теорії, методології,
практики**

Монографія

ЖИТОМИР
2012

ББК 65.052.21:65.053
УДК 657.411:657.6
ПЗ0

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного технологічного університету
(протокол № 11 від 25.06.2012 р.)*

Рецензенти:

д.е.н., професор О.М. Брадул
*професор кафедри обліку, аудиту і фінансового аналізу
Криворізького технічного університету*

д.е.н., професор Б.І. Валусь
*завідувач кафедри обліку, аудиту і статистики
Одеського інституту фінансів Українського державного
університету фінансів та міжнародної торгівлі*

д.е.н., професор О.М. Петрук
*завідувач кафедри фінансів
Житомирського державного технологічного університету*

ПЗ0 **Петренко Н.І.**
Бухгалтерський облік і контроль операцій з руху пасивів підприємства: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н.І. Петренко. – Житомир : ЖДТУ, 2012. – 544 с.
ISBN 978-966-683-357-3

В монографії представлені результати дослідження складних, суперечливих питань облікового відображення різних фінансово-економічних процесів, визначено їх зворотній вплив на якість прийняття управлінських рішень, переосмислено теоретичні, методологічні та практичні проблеми обліку, контролю та аналізу операцій з руху пасивів. Головна теза монографії – облік операцій з пасивами всіляко сприяє підвищенню добробуту підприємства, соціальному захисту працюючих, захисту інтересів власника.

Видання призначене для докторантів, аспірантів, магістрів, наукових співробітників, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, які досліджують проблеми розвитку бухгалтерського обліку, контролю та аналізу операцій з руху пасивів.

ББК 65.052.21:65.053
УДК 657.411:657.6

ISBN 978-966-683-357-3

© Н.І. Петренко, 2012

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	5
РОЗДІЛ 1. ПАСИВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО БАЛАНСУ: ГНОСЕОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	16
1.1. Бухгалтерський баланс як форма звітності: сутність та необхідність складання і застосування.....	16
1.2. Моделі пасиву бухгалтерського балансу в різних економічних системах: порівняльний аспект.....	37
1.3. Балансове рівняння як спосіб відображення складових пасиву.....	50
1.4. Категорії пасиву в бухгалтерському обліку: взаємопроникнення понять.....	76
Висновки до 1-го розділу	88
РОЗДІЛ 2. КАПІТАЛ ЯК БАЛАНСОВА РІВНІСТЬ У СИСТЕМІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ	94
2.1. Узгодження інтерпретацій капіталу в історичному аспекті: постановка проблеми.....	94
2.2. Обліковий аспект дослідження сутності поняття капіталу.....	109
2.3. Види капіталу та їх вплив на побудову класифікації пасивних рахунків бухгалтерського обліку.....	132
2.4. Закони, закономірності та тенденції розвитку бухгалтерського обліку капіталу.....	161
Висновки до 2-го розділу	173
РОЗДІЛ 3. БУХГАЛТЕРСЬКЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ПАСИВІВ НА СТАДІЯХ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА	176
3.1. Нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку пасивів.....	176
3.2. Організаційно-правові форми підприємств та формування їх пасивів.....	204
3.3. Відображення життєвого циклу підприємства в системі бухгалтерського обліку пасивів.....	219
3.4. Протилежні інтереси суб'єктів економіки та сучасна структура пасиву бухгалтерського балансу.....	233
Висновки до 3-го розділу	255

РОЗДІЛ 4. МЕТОДОЛОГІЯ ОБЛІКУ ПАСИВІВ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕХОДУ ПІДПРИЄМСТВ ДО СТІЙКОГО РОЗВИТКУ	258
4.1. Основні напрями удосконалення обліку власного капіталу та відображення його у звітності.....	258
4.2. Нерозподілений прибуток у загальній класифікації прибутку як основа удосконалення методики його обліку.....	269
4.3. Класифікація пасивів підприємства та її застосування в системі бухгалтерського обліку та контролю: економічне обґрунтування.....	293
4.4. Документування операцій з пасивами підприємства як основа забезпечення контролю руху власності суб'єктів економічних відносин.....	316
4.5. Інвентаризація пасивів: дискусійні питання організації та проведення.....	325
Висновки до 4-го розділу.....	340
РОЗДІЛ 5 КОНТРОЛЬ І АНАЛІЗ НАЯВНОСТІ ТА РУХУ ПАСИВІВ ПІДПРИЄМСТВА: ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ.....	344
5.1. Методика контролю операцій з власним капіталом підприємства.....	344
5.2. Методичні засади контролю операцій з відображення в обліку руху зобов'язань.....	378
5.3. Комплексна методика аналізу стану пасивів підприємства: теоретичні основи побудови.....	418
5.4. Удосконалення методики аналізу стану та руху пасивів.....	435
Висновки до 5-го розділу.....	459
ДОДАТКИ.....	463
ПРО АВТОРА.....	543

ВІД АВТОРА

Облік має за мету перемогу над часом. Він, повертаючи нас до минулого, допомагає заглянути в майбутнє.

Емерсон Г. [1, с. 111]

Нестабільність світової економічної і фінансової системи, яка охопила практично всі країни світу, активізувала дослідження проблем щодо найбільш адекватного інформаційного (зокрема облікового) забезпечення бізнес-процесів. У багатьох випадках бухгалтерські моделі і концепції, що діють у світі, не здатні задовольнити суб'єктів господарювання необхідною для ведення сучасного бізнесу інформацією. Значущість і адекватність бухгалтерського обліку багато в чому виявилися пов'язаними з процесами соціально-політичного характеру, а не чисто техніко-виробничого. Збалансованість різних інтересів учасників ринку не завжди забезпечує можливість збереження соціального спокою широких верств населення. Пріоритет інтересів тих чи інших соціальних груп над державними призводить до соціальних хвилювань, тоді як пріоритет державних інтересів сприяє збільшенню податкового навантаження на бізнес і спричиняє певну стагнацію.

В такий спосіб, надзвичайно важливо висвітлити складні, суперечливі моменти облікового відображення різних фінансово-економічних процесів і показати їх зворотній вплив на якість прийнятих управлінських рішень та на одержання кінцевого результату. Критичний аналіз діяльності підприємств через призму обліково-аналітичних процесів, особливо в умовах фінансової нестабільності, показує необхідність переосмислення не лише дії окремих облікових моделей (наприклад, англо-американської), але й ефективності цілих концептуальних бухгалтерських підходів, які нині використовуються, їх зв'язку з історичними аспектами бухгалтерської науки та зі станом її розвитку на сьогодні. Окремого дослідження вимагає переосмислення якісно-правових аспектів методології бухгалтерського обліку пасивів, що стосуються таких

---

¹ Емерсон Г. Двенадцать принципов производительности / Г. Эмерсон. – М.: Экономика, 1972. – с. 111.

інструментів, як балансове моделювання та плани рахунків, які за останні десятиліття більшою мірою почали зміщуватися у бік власних мікроекономічних пріоритетів: зменшення захисту інтересів працюючих та подолання безробіття і бідності. В результаті цього пріоритетними напрямками в обліку стали: ринкова оцінка активів, інвестиційна складова у відображенні структури і динаміки цінних паперів, облік гудвілу і т.п. Наслідком здійснення такого роду облікової політики стало зростання суб'єктивних оцінок, які негативно впливають на якість обліково-аналітичної інформації з боку захисту інтересів самого власника і працюючих.

Найважливішого значення в таких умовах набувають проблеми, пов'язані з гармонізацією облікових систем, процедур, інструментів, бухгалтерських традицій обліку операцій, що викликають зміни в пасиві балансу. Майже сто років власники майна зміщують облікові акценти на збереження об'єктів власності, збільшення будь-якими способами вартості підприємства, забуваючи при цьому про інтереси тих, хто своєю працею створює прибуток власнику, в такий спосіб, перетворюючи колективні договори в пусті папери.

Головна теза нашої монографії полягає в тому, що пасиви всіляко сприяють підвищенню добробуту підприємства, соціальному захисту працюючих, захисту інтересів власника, однак визначити їх конкретний вплив інколи буває непросто, адже практика господарювання охоплює багато сфер економіки: організацію виробництва і регулювання обліку, теорію фінансів, економіку праці, поведінкову економіку, теорію ігор, економіку природних ресурсів і економіку бідності.

На сьогодні відсутня чітка й достатня нормативно-правова й методологічна база щодо обліку пасивів як одного із найважливіших способів правового та соціального захисту власників та працюючих, загальних правил їх функціонування (системності, повторюваності і стабільності); не розробляються нові підходи з використання пасивів, напрямів і пріоритетів у діяльності органів управління підприємством; відсутня їх надійна правова, матеріально-технічна й соціальна база.

Сучасний етап розвитку облікової науки визначається наявністю багатьох дискусійних концептуальних проблем з питань обліку і контролю пасивів. Глибока економічна криза в багатьох країнах світу, в тому числі в Україні, спричиняє зміни як у фундаментальній економічній науці, так і в

бухгалтерському обліку й контролі, охоплюючи їх найважливішу частину – формування та ефективне використання створених пасивів. Обмеженість підприємств власними активами вимагає прийняття виважених рішень стосовно напрямів їх використання і, особливо, джерел їх залучення, тобто пасивів – як джерел створення та розміщення активів. Зростає потреба підприємств у пошуку нових шляхів збільшення обсягів власного капіталу, у встановленні його оптимального співвідношення із залученим, та у визначенні об’єктивної і достовірної вартості залученого капіталу з метою впливу на фінансовий стан підприємств. У процесі здійснення господарської діяльності спостерігається постійна передача прав власності на активи від одних суб’єктів економічних відносин до інших, тобто відбувається рух власності, протягом якого узгоджуються інтереси цих суб’єктів. В 2011 році в рейтингу “Легкість ведення бізнесу” серед 183 країн світу Україна зайняла 149 місце і 108 місце щодо захисту прав акціонерів [2], що свідчить про повільне формування ринкової вітчизняної культури корпоративних відносин між акціонерами, менеджерами, працівниками підприємств та членами суспільства. Як результат, операції з рухом пасивів набувають все більшого поширення, однак обліково-нормативне забезпечення є досить слабким, неузгодженим та колізійним, а методологія облікового відображення потребує серйозного вдосконалення.

Питання, пов’язані з проблемами теоретичного та практичного обґрунтування, застосування основних категорій пасивів, – складні і багатогранні, а тому досліджуються протягом багатьох років, про що свідчить значна кількість наукових праць. Але за сучасних умов адаптації світового бухгалтерського обліку до вітчизняних правил та підходів, а разом з цим і світових економічних досягнень, потребують удосконалення теорії, методології та практики облікового відображення руху пасивів підприємств.

У даному виданні зібрано лише основні ілюстрації того величезного внеску, який шляхом проведення економіко-правових досліджень здійснили науковці та вчені у сфері вдосконалення обліку руху пасивів. В праці наведено безліч прикладів, і ось найбільш очевидні: роль обліку руху пасивів в стратегії розвитку підприємства, соціального захисту працюючих та власників підприємства.

---

² Наборы ретроспективных данных и данные о трендах: рейтинг легкости ведения бизнеса – Оценка бизнес регулирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.doingbusiness.org/custom-query#hReprtpreview>

Дослідженням проблем обліку і контролю пасивів у своїх працях займалися такі визначні вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Ф.Ф. Бутинець, С.Л. Коротаєв, Ю.М. Лачінов, І.В. Малишев, М.Ю. Медведєв, П.П. Німчинов, І.В. Орлов, О.М. Петрук, О.І. Пилипенко, В.Я. Соколов, В.В. Сопко, Н.В. Ткачук, К.Ю. Циганков, В.Г. Швець, С.О. Щенков, І.Й. Яремко та ін.

В історичному огляді автори розглядають пасиви з багатьох аспектів, але при цьому не дають конкретного визначення предмету дослідження. Аналіз історичного розвитку пасивів зі всією очевидністю сприяв виявленню потреби в організації їх обліку і контролю, за радянських часів якій не приділялась належна увага.

Говорячи про пасиви в бухгалтерському обліку, слід визначити особливі, властиві виключно їм ознаки, зумовлені специфікою функціонального призначення складових. Змістовна сторона яких визначається правовим режимом призначення та використання активів, суб'єктами прав власності, а також завдяки органам, уповноваженим від імені та на користь власника здійснювати управління пасивами та контроль над ними, визначати можливість формування і використання пасивів, а разом з цим забезпечувати соціальний захист працюючих та інших зовнішніх суб'єктів, обмежуючи при цьому обсяги повноважень та доступ до внутрішньої інформації.

Що слід розуміти під пасивами? В сучасних умовах розвитку економічної системи, дане питання вимагає чіткої відповіді, формулювання якої повинно ґрунтуватися лише на позиціях розвитку облікової науки та господарського права.

Термін “створення” – це правове поняття господарського права, яке включає в себе врегульовані господарським правом умови фактичного виникнення та легітимації пасивів підприємства в статусі господарюючого суб'єкта. В Україні створюються і функціонують підприємства різних організаційно-правових форм, це зумовлює необхідність нормативно-облікового врегулювання відображення руху пасивів, їх документального оформлення та тривалого архівного зберігання. Нормативні акти та умови створення, формування та обліку руху пасивів повинні поширюватись на всі організаційно-правові форми підприємств.

Представники облікової науки пропонують відносити до пасивів капітал, проте однозначного і чіткого визначення сутності даного поняття не існує в жодній країні світу. Капітал – це поняття, яке протягом усього часу

свого існування привертає увагу вчених та науковців усіх країн світу. Поняття капіталу є неоднозначним і має багато варіантів свого трактування. Тривалі дискусії з приводу визначення сутності капіталу значно ускладнюють дослідження цієї категорії, що зумовлює потребу в детальному вивченні її історичних аспектів розвитку. З економічної точки зору, капітал – актив, який найчастіше ототожнюється з багатством, грошима, засобами виробництва, майном або ж з одним із факторів виробництва. Тоді як з облікової точки зору, капітал розглядається як пасив, тобто як джерело утворення того активу, який приймають за капітал економісти. До того ж, у ході дослідження виявлено більше дев'яносто видів капіталу, що відразу ж зумовлює потребу у більш глибокому та детальному вивченні проблеми перевантаження понятійно-категоріального апарату. У зв'язку з наявністю такої кількості видів капіталу, до тепер відсутні однозначні підходи щодо визначення об'єктів та предмету бухгалтерського обліку, що ускладнює процес облікового відображення формування та руху пасивів.

В той же час, існуючі науково-практичні розробки в цій сфері, свідчать про наявність різних підходів щодо розуміння обліково-правової сутності пасивів, що знаходить своє відображення у визначенні їх змістовної частини. Зокрема, серед провідних фахівців в області бухгалтерського обліку немає єдності з приводу трактування сутності пасивів, вони пропонують розуміти під пасивами джерела фінансування, сукупність боргів і зобов'язань, цільове призначення коштів тощо. Крім того, в науковій літературі зустрічається звужене сприйняття змістовної сторони пасивів – зарахування до наочної частини об'єктів власності. Звичайно даний підхід не позбавлений свого практичного сенсу, за умови його використання стосовно капіталу.

Слід звернути увагу і на те, що в наукових дискусіях висловлюються припущення стосовно можливості віднесення до пасивів і інших форм вираження суспільно-господарських відносин, за умови задоволення під час їх використання інтересів різних суб'єктів. У зв'язку з цим, достатньо перспективною виглядає точка зору щодо характеристики пасивів як капіталу, розподіленого за ознакою належності конкретному суб'єкту економічних відносин, що дозволяє інтерпретувати вид та форму взаємовідносин, виступати підґрунтям до відображення юридичного боку здійснення таких операцій та забезпечити соціальний захист суб'єктів господарських відносин.

Розглядаючи наведені тут приклади, слід пам'ятати про наступні три моменти. По-перше, багато облікових застосувань, які за своєю природою спираються на політику діючих законів і суперечливих цінностей, неможливо пов'язати з політичним аналізом та правом, а тому даний аспект неможливо усунути простим застосуванням бухгалтерської науки. По-друге, проблеми, що стоять перед нами, складні, а облікова наука не володіє всією повнотою економічних знань, і тому неминучими є судження, засновані тільки на думках, що зумовлює зростання ймовірності допущення помилок. Думки сприяють здійсненню досліджень, а допоміжний персонал, регулюючі органи, керівники та інші особи, на яких покладено відповідальність за ухвалення не простих облікових рішень, при допущенні помилок повинні звинувачувати не лише бухгалтерську науку. Остання, як правило, відіграє не вирішальну, а лише службову роль, пропонуючи варіанти і виявляючи компроміси. Одна справа будувати облікові моделі складних процесів на основі ключових принципів, і зовсім інша – робити висновки з цих моделей в тих складних умовах господарювання, в яких вони застосовуються для обліку пасивів. Наука не може відповідати за те, як її використовують, і за допущені при цьому помилки. По-третє, теперішня теорія обліку здебільшого виявляється падчерицею прикладної бухгалтерської науки. Це перешкоджає можливості вирішення більшості ключових питань, пов'язаних з високими ризиками і великомасштабними, розмитими та довгостроковими наслідками здійснюваних операцій. Більше того, така ситуація сприяє припиненню досліджень та тягне за собою потенційно небажані наслідки, які перешкоджають подальшому розвитку науки. На жаль, фундаментальні облікові дослідження здійснюються у відриві один від одного, не простежується залежність вдалих застосувань від тих досліджень, на які вони спираються. В результаті зв'язок між прикладною бухгалтерською і фундаментальною обліковою наукою зазвичай ніким не фіксується і не регламентується. Бухгалтери-практики доволі часто користуються благами, не знаючи при цьому джерел їх походження.

Тому для вирішення як традиційних, так і відносно нових завдань бухгалтерського обліку пасивів – участь у боротьбі з корупцією, протидія необґрунтованому розподілу прибутку, картельним змовам, ухиленню від сплати податків і т.п., недостатньо слідувати тільки у фарватері МСФЗ. Необхідно реанімувати справжню школу методології бухгалтерського обліку,

оскільки вихід із сформованої кризи (у тому числі і в бухгалтерському обліку), перш за все залежить від рівня опори на власні сили. Гасло “Закордон нам допоможе” сьогодні не тільки помилкове, але і шкідливе.

В цілому, на увагу заслуговує тенденція до достатньо активного проведення досліджень різної галузевої спрямованості категорії “пасиви”, що спостерігається останнім часом. Проте їй приділяють увагу переважно правознавці і економісти.

Мало хто з представників бухгалтерської науки і ще менша частка широкої економічної публіки мають уявлення про роль обліку руху пасивів у житті підприємства. Навпаки, згідно загальному упередженню, фундаментальні облікові дослідження руху пасивів є не настільки цікавими, як інші об’єкти обліку. У монографії ця думка спростовується нетрадиційним чином - шляхом визначення тієї користі, яку приносить облік руху пасивів власникам та працюючим. По-перше, ми зробили поглиблений екскурс в історію розвитку обліку пасивів з метою порівняння підходу, який застосовується в бухгалтерській науці сьогодні, з тим, що застосовувався у минулому. Хоча часовий проміжок від появи рекомендацій до їх практичного застосування в обліку невеликий, за науковими стандартами, при оцінці впливу фундаментальних бухгалтерських досліджень слід оперувати термінами декількох десятиліть. Відповідно, розвиваючи тезу нашого дослідження, ми заглянули у глиб минулого. По-друге, ми відмовились від напряму дослідження пасивів з вузької точки зору. Як правило, бухгалтери схильні забувати про спеціальні дисципліни, на яких базується облік та з використанням досягнень яких, у широкому сенсі, формується його методологія. Фінанси, дослідження операцій, багато сфер менеджменту і права – ось наочні приклади тих дисциплін, які можна розглядати як основу бухгалтерської науки і її складової – руху пасивів, які, безумовно, задіяні у фундаментальних облікових дослідженнях економіки і використовують їх досягнення. По-третє, ми відмовились від невиправдано завищених стандартів обліку пасивів. На жаль, нашу науку часто оцінюють за рівнем досягнення нею економічних цілей, що задаються суспільством або політичним процесом, хоча подібні цілі в обліку часто недосяжні. Навпаки, в даному дослідженні, за прикладом інших наук, ми розглядаємо прогрес на шляху досягнення вибраних, довгострокових соціальних цілей, а не успіхи в їх досягненні. В цьому відношенні важливо відзначити, що прикладні цілі в

бухгалтерській науці набагато складніші, ніж в інших економічних науках. Жодна з інших наук не ставить перед собою таких важко досяжних цілей, як вплив на економіку в цілому або хоча б контроль за яким-небудь одним напрямом життєдіяльності підприємства. Характерною помилкою є спроба оцінювати бухгалтерські дослідження з точки зору виконання тієї або іншої високої мети (такої, як ліквідація безробіття, інфляції або картельних змов на ринку), фактично задаючи таку планку, яку не в змозі подолати жодна наука. Таким чином, нас цікавить не досягнення мети, а рух в напрямі до неї.

Вузьке розуміння пасивів в бухгалтерському обліку можна подолати, якщо представити їх як систему стосунків, в яких ключову роль відіграють саме відносини з приводу переходу прав власності на активи та суб'єкти їх здійснення. У такому контексті пасиви представлені як суспільна власність, що відрізняє її в правовому режимі від державної власності та зближує з власністю індивідуального члена суспільних відносин. Вважається, що таке розуміння є більш обґрунтованим хоча б якщо виходити з того, що публічний інтерес не завжди співпадає з зацікавленістю органів державної влади і їх посадовими особами.

Втілення цих пропозицій в життя є сьогоденною потребою, про що додатково свідчать резонансні публікації в засобах масової інформації, що викривають факти неефективного, а місцями – бездумного, управління підприємствами, що призводять до багатомільярдних збитків.

В ринкових умовах вітчизняні спеціалісти сфери бухгалтерського обліку і контролю прагнуть змінити та наблизити методика облікового відображення фактів господарського життя до відповідної методики західних країн; удосконалити форму і складові бухгалтерського балансу як основного джерела отримання інформації для ухвалення управлінських рішень щодо використання капіталу та пасивів в цілому.

До порушення усталених в світі правил ефективного управління пасивами призводять наступні ситуації, що виникають на підприємстві:

1. Відсутність чіткої мети управління пасивами та чітко розробленого плану дій щодо досягнення поставленої мети.
2. Не завжди правильна організація структури апарату управління направлена на ефективне формування та використання пасивів підприємства.
3. Багатовекторність орієнтації управлінців, яка полягає у розширенні меж поведінки відповідальних працівників, що призводить до нестійких та

невідповідних відносин з іншими внутрішніми і зовнішніми суб'єктами економіки, сприяє порушенню необхідних зв'язків, репутації та взаємовигідної співпраці.

4. Відсутність чітко розроблених внутрішніх документів, а звідси, неузгодженість дій адміністративного персоналу підприємств щодо управління пасивами.

5. Спрямованість власника на захоплення якомога більшої частини активів підприємства, яка призводить до жорсткої і не завжди виваженої конкуренції.

6. Відсутність надійного державного захисту активів власника та необхідних нормативно-правових актів щодо чіткої регламентації здійснення руху пасивів підприємства.

7. Не завжди виважена поведінка керівництва підприємства щодо суб'єктів, з якими воно співпрацює.

Практичне значення монографії полягає у можливості використання висновків і рекомендацій з вдосконалення організаційних і методичних основ бухгалтерського обліку і контролю стану пасивів суб'єктами господарювання, з метою підвищення якості облікової роботи і задоволення потреб зацікавлених користувачів в інформаційному забезпеченні аналізу, поточного фінансового стану суб'єктів господарювання і прогнозу їх подальшого розвитку.

Ця монографія є першою спробою обґрунтувати актуальність обліково-аналітичної проблематики подальшого розвитку теорії бухгалтерського обліку і господарського контролю руху пасивів підприємств.

Застосування діючих бухгалтерських принципів до обліку руху пасивів є невід'ємною частиною сучасної політики бухгалтерського обліку. Успіхи облікової науки дозволяють серйозно оптимізувати облікову політику і практично всю базову структуру правових питань з обліку пасивів на користь власника та працюючих. Такий підхід дозволяє виявити більше втрат від недобросовісної поведінки і надмірного використання власниками "улюблених" методів розподілу прибутку на свою користь.

Підвищений науковий і практичний інтерес до питань організації обліку і контролю руху пасивів пояснюється їх спрямованістю на забезпечення економічного і соціального розвитку держави, кожного окремо взятого господарюючого суб'єкта, засновника та працюючих.

Монографія присвячена найважливішим фундаментальним проблемам обліку і контролю пасивів – одному із загальнотеоретичних напрямів економічної науки, який, на відміну від теорії бухгалтерського обліку та аналізу, що також належать до останніх, поки що не особливо розглядається дослідниками. Ми ж узяли на себе таку сміливість. При цьому, як свідчить і сама назва монографії, і її зміст, досліджується коло фундаментальних і суспільно-економічних проблем через призму обліку і контролю пасивів. При цьому пасиви трактуються не в загальноприйнятому вузькому тлумаченні, як розділ облікових знань, а в ширшому сенсі, як суспільно-економічне явище, з акцентуванням уваги на удосконаленні основ облікової науки.

Дане дослідження побудоване із врахуванням результатів десятків спостережень, кожне з яких відноситься до вирішення певної проблеми, прямо або опосередковано зачіпаючи інтереси власника та працюючих. Ці спостереження служать обґрунтуванням проведеного комплексного і систематизованого дослідження проблем обліку руху пасивів.

Представляючи на суд читачів роботу такого роду, розуміємо, що поставлені до вирішення проблеми потребують серйозного і вдумливого обґрунтування. До теперішнього часу загальний формат теорії обліку пасивів став, по суті справи, канонічним, що зафіксовано на декількох сторінках численних підручників з обліку.

Бухгалтерська наука повинна через систему обліку руху пасивів внести свій посильний вклад в розуміння причин і наслідків бідності. Хоча питання прийняття політики з викорінювання бідності залишається відкритим, облікова наука є основним джерелом надання інформації з соціального захисту працюючих та вироблення пропозицій в цій сфері. Існування бідності, незважаючи на багатство нашої країни і економічне зростання, вважається серйозною соціальною проблемою, для вирішення якої слід прикласти дослідницькі зусилля, особливо з боку бухгалтерів, фінансистів, економістів і соціологів.

На закінчення підкреслимо: ми у жодному випадку не прагнули підготувати монографію, що називається, “з чистого листа”. Навпаки, намагалися, наскільки це можливо, максимально використати все багатство обліково-правової думки, включаючи методологічний інструментарій, що знаходиться в її розпорядженні. Тому не слід дивуватися тому, що в монографії читач зіткнеться з відомими ідеями, методами та способами, які адаптовано до нових умов господарювання.

Цінність отриманих нами наукових результатів полягає в дослідженнях, присвячених комплексному вивченню проблем обліку і контролю створення і руху пасивів, які сьогодні знаходяться на недостатньо розвиненому рівні. Нами досліджено низку питань організаційно-облікового характеру щодо формування пасивів, їх місця в ефективному господарюванні та соціальній відповідальності власників в частині захисту працюючих.

Щиру вдячність висловлюю своєму Вчителю, науковому консультанту – засновнику Житомирської наукової бухгалтерської школи, Заслуженому діячу науки і техніки України, Заслуженому професору ЖДТУ, доктору економічних наук, професору Францу Францовичу Бутинцю за слушні поради та підтримку при підготовці та виданні цієї монографії.

Особлива подяка рецензентам: доктору економічних наук, професору Олександру Михайловичу Брадулу, доктору економічних наук, професору Борису Івановичу Валуєву, доктору економічних наук, професору Олександру Михайловичу Петруку.

Також виражаю вдячність своїм колегам – представникам Житомирської наукової бухгалтерської школи, за конструктивну критику і рекомендації, плідну наукову дискусію та дружню підтримку в ході проведення досліджень. За технічне оформлення монографії моя особлива вдячність Вірі Маслюк, Анні Ткачук, Вікторії Свіцельській.

Без підтримки своєї сім'ї, розуміння і створення ними сприятливих умов для проведення наукових досліджень, цієї монографії не було б. Також низький уклін Вам, мої любі, дорогі для мене батьки Іван Іванович та Євгенія Олексіївна, брат Володимир, чоловік Олександр та донька Ірина.

***Н.І. Петренко, к.е.н., доцент,
м. Житомир, червень, 2012 р.***

РОЗДІЛ 1

ПАСИВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО БАЛАНСУ: ГНОСЕОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бухгалтерська звітність, як компас, що дозволяє капітану вести судно за вірним курсом, повинна допомагати керівнику для вибору майбутнього шляху розвитку підприємства.

Соколов Я.В. [3, с. 11]

1.1. Бухгалтерський баланс як форма звітності: сутність та необхідність складання і застосування

Інтенсивне збільшення навантаження інформацією усіх сфер суспільного життя є одним з визначальних глобальних факторів подальшого розвитку людства. Не виключенням є господарська діяльність підприємства, яка прямо залежить від повноти, достовірності, надійності та оперативності використовуваної інформації. Будь-яке підприємство здатне стабільно працювати за умови відповідності інформації вище визначеним критеріям. Узагальнена інформація відображається у звітності підприємства, що включає баланс як форму звітності, яка надає аналітикам та управлінцям інформацію, необхідну для проведення аналізу та оцінки діяльності підприємства. Обов'язкове складання бухгалтерської звітності є не тільки вимогою чинного законодавства, але і важливою умовою функціонування підприємства, менеджмент якого зацікавлений у розвитку та досягненні мети діяльності.

У ринкових умовах вітчизняні спеціалісти з бухгалтерського обліку і звітності прагнуть змінити та наблизити вітчизняну методику облікового відображення фактів господарського життя до методики облікового відображення західних країн, зокрема, удосконалити форму і складові бухгалтерського балансу як основного джерела отримання інформації для

---

³ Соколов Я.В. Бухгалтерская (финансовая) отчётность: [учеб. пособие] / под. ред проф. Я.В. Соколова. – М.: Магистр, 2009. – 479 с.

управління капіталом. Слід відмітити, що в умовах фінансової кризи інформаційна база, яка впливає на прийняття управлінських рішень в частині аналітичних розрізів підлягає критиці. Відмітимо погляд І.Й. Яремко: “Нині на рівні найвпливовіших фінансово-економічних інституцій обговорюється дилема створення нової “фінансової архітектури”, яка, своєю чергою, повинна бути забезпечена суттєво іншим інформаційно-аналітичним базисом та регуляторними інструментами (інституціями)” [4, с. 549]. Так, наприклад, серед американських вчених поширювалася думка про те, що саме бухгалтери мають нести відповідальність за крах підприємства [5, с. 48]. Поява нових видів підприємницької діяльності та форм співробітництва в Україні зумовила необхідність удосконалення інформації, яку можна отримати із фінансової звітності, зокрема, з балансу для цілей управління такими підприємствами.

В ході проведеного дослідження історичного аспекту розвитку структури пасиву балансу встановлено низку неточностей у понятійному апараті, що використовувався при трактуванні історичних фактів щодо розуміння необхідності балансу, його структури, інформаційного змісту та практичного застосування.

На думку С.Г. Жоровіна, “важливим напрямом удосконалення форми бухгалтерського балансу повинно стати науково обґрунтоване групування статей активу і пасиву. Слід враховувати, що кожна стаття повинна охоплювати певні категорії майна та зобов’язань, вони повинні бути пов’язані із загальними і юридичними ознаками. В нашій практиці це важливе положення часто не дотримується. Це стосується, перш за все, розташування пасиву балансу” [6, с. 51]. В 1969 р. Н.М. Грабова, С.А. Дірковський, П.П. Німчинов наголосили на тому, що “для того, щоб найбільш ефективно використати бухгалтерський баланс для вказаної мети, необхідно відображену в ньому сукупність засобів і джерел найбільш вдало групувати. В цілому питання групування є дуже важливим питанням в економічних дослідженнях. Необхідно прагнути до розробки таких принципів групування засобів і джерел у балансі, які б забезпечили всебічний і глибокий аналіз господарської і фінансової роботи

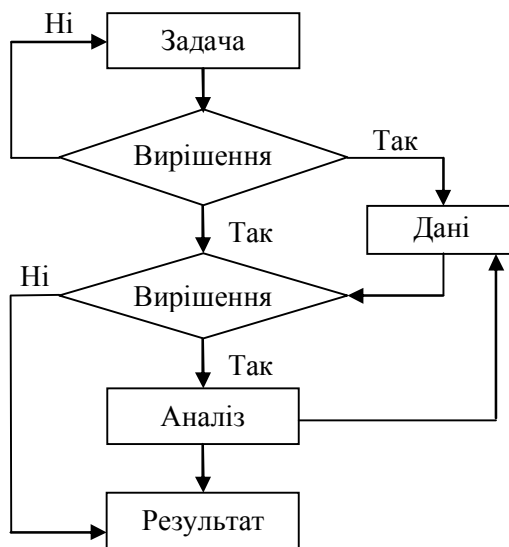
⁴ Яремко І.Й. Балансознавство у контексті і форматі методології економічної науки / І.Й. Яремко, Т.В. Федак // Вісник Національного університету “Львівська Політехніка” / Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2009. – № 647. – С. 547-552.

⁵ Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ванн Бреда. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.

⁶ Жоровин С.Г. Приближение содержания бухгалтерского баланса предприятий республики Беларусь к требованиям международных стандартов / С.Г. Жоровин // Тезы докладов Международной практической конференции “Проблемы учета, анализа и статистики на рубеже веков” (20-21 апреля 2000 г.). – Минск, 2000 г. – 285 с. – С. 50-51

підприємства і контроль за збереженням та цільовим використанням засобів” [7, с. 42-43]. Отже, правильно згруповані джерела утворення активів є передумовою формування точної інформації, яка буде може використовуватися в економічному аналізі для ефективного управління підприємством та прогнозування його подальшої діяльності. З цього приводу вдало висловився І.Ф. Шер: “бухгалтерський облік – непогрішний суддя минулого, необхідний керівник теперішнього і надійний консультант майбутнього кожного підприємства” [8, с. 5].

Дійсно, однією з головних функцій бухгалтерського обліку є інформаційна, яка проявляється у наданні необхідних для прийняття рішень даних його користувачам. За умов переходу від планово-адміністративної економіки до ринкової змінилися потреби користувачів, як наслідок, змінилися мета діяльності підприємства і вимоги до інформації, яку повинен надавати бухгалтерський облік. Таким чином, інформація є одним з головних інструментів управління підприємством та засобом прийняття рішень, що дає змогу проаналізувати стан підприємства та спрогнозувати можливий розвиток подій у майбутньому. Цікавою є ідея П.А. Страссмана [9], який відобразив рух інформації з точки зору програмістів (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Потoki інформації в закладі з точки зору програміста [10]

⁷ Грабовська Н.М. Бухгалтерський облік і економічний аналіз у районних об'єднаннях і відділеннях “Сільгосптехніка” / Н.М. Грабовська, С.А. Дідковський, П.П. Німчинов. – К.: Урожай, 1969. – 818 с.

⁸ Шерр І.Ф. Бухгалтерія и баланс / І.Ф. Шерр. – М.: Економічна життя, 1925. – 247 с.

⁹ Страссман П.А. Інформація в век електроніки. Проблема управління / пер. с англ. / П.А. Страссман – М.: Економіка, 1987. – 240 с.

¹⁰ Страссман П.А. Інформація в век електроніки. Проблема управління / пер. с англ. / П.А. Страссман – М.: Економіка, 1987. – 240 с.

Зображені на рис. 1.1 потоки інформації, що мають місце в програмуванні за своїм рухом є подібними до руху інформації в бухгалтерському обліку, адже задля вирішення поставленої задачі, бухгалтер має накопичувати, систематизовувати та узагальнювати отримані дані, на основі яких здійснюється аналіз діяльності та вирішення поставленої на початку задачі, що є результатом всього потоку інформації. Зрозуміти сутність та значення всього потоку інформації в бухгалтерському обліку в різні часи розвитку суспільства з метою порівняння та визначення інформаційних потреб користувачів сьогодення можливо завдяки вивченню історичних аспектів їх змін.

Вивчення історії дає можливість усвідомити причини постійних змін структури пасиву балансу, що сприяє визначенню напрямів його подальшого розвитку. Теоретичне переосмислення ролі та сфери застосування бухгалтерського балансу внаслідок вивчення історичних аспектів його розвитку дозволить встановити значення пасиву бухгалтерського балансу в управлінні підприємством та економікою країни в цілому.

Поняття балансу в історичній ретроспективі розкрито в роботах Р.Я. Вейцмана [11], Ю.А. Вериги [12, 13], Н.М. Гудзенко, Т.В. Гончарук [14, с. 366], Ю.О. Ночовної, В.А. Куценко [15, с. 254], О.П. Харчик [16], К.Ю. Цыганкова [17], Л.В. Чижевської [18] та інших. Відмітимо, що у вказаних дослідженнях основна увага приділяється розвитку бухгалтерського балансу в

---

¹¹ Вейцман Р.Я. Курс счетоводства двойная бухгалтерия в ее применении к различным видам хозяйств / Р.Я. Вейцман – [Издание семнадцатое переработанное]. – М.: ОГИЗ, 1931. – 513 с.

¹² Верига Ю. Історичний аспект розвитку Балансу та використання його в аудиті / Ю. Верига // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2002. – № 3. – С. 152-156.

¹³ Верига Ю.А. Баланс підприємства: історичний аспект та удосконалення в Україні / Ю.А. Верига // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. – 2003. – № 1(23). – С. 66-71.

¹⁴ Гудзенко Н.М. Минуле та майбутнє бухгалтерського балансу / Н.М. Гудзенко, Т.В. Гончарук // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції “Роль і місце бухгалтерського обліку, контролю й аналізу в розвитку економічної науки та практики:” (14 травня 2010 р.) – К.: КНЕУ, 2010. – С. 365-368.

¹⁵ Ночовна Ю.О. Минуле та майбутнє бухгалтерського балансу / Ю.О. Ночовна, В.А. Куценко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Турган-Барановського – 2008. – №4(40). – С. 252-260.

¹⁶ Харчик О.П. Баланс, як центральний елемент методу обліку / О.П. Харчик // Міжнародна науково-практична конференція “Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи”: Частина II Науково-учбово-методична робота з обліку та звітності в АПК: стан та перспектив. / За редакцією П.Т. Саблука, М.Я. Дем’яненка, В.М. Жука. – К.: Інститут аграрної економіки, 2003. – 196 с. – С. 95-96.

¹⁷ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, али Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

¹⁸ Чижевська Л.В. Бухгалтерський баланс: проблеми теорії і практики / Л.В. Чижевська. – Житомир: ЖІТІ, 1998. – 408 с.

цілому, тому недостатньо висвітленою залишається еволюція формування статей пасиву балансу. Аналіз проведених досліджень показав, що питанням побудови активу балансу приділено більше уваги ніж питанням формування пасивів. Якщо раніше (при командно-адміністративній системі управління) інформація про стан пасивів була не настільки значущою, оскільки переважала державна власність, то сьогодні, у зв'язку з функціонуванням підприємств різних форм власності, без забезпечення такою інформацією не можливо ефективно управляти економікою як підприємства, так і економікою на мезо-, макро-, мега- рівнях.

Існують різні підходи до визначення часу виникнення бухгалтерського балансу. Наприклад, проф. Цыганков К.Ю. відмічає, що “баланс було отримано разом з бухгалтерією з Італії в кінці XV ст. в готовому вигляді, але без пояснення. Розташовувався він в Головній книзі – там, де і всі інші бухгалтерські рахунки, і мав форму рахунку. Називався він рахунком Балансу, сторони його, як і у всіх рахунках мали заголовки “Дебет” і “Кредит”. Групування даних в балансі відповідали цим назвам. В дебетовій (лівій) частині відображалися дебетові сальдо всіх бухгалтерських рахунків, а в кредитовій – всі кредитові сальдо, незалежно від економічного змісту рахунку” [19, с. 36]. Не ставимо за мету визначити чітку дату появи бухгалтерського балансу, вважаємо за доцільне більше звернути увагу на підходи побудови пасиву бухгалтерського балансу в історичному аспекті. Сутність пасиву бухгалтерського балансу намагався розкрити проф. Т. Губер в роботі “Как читать баланс” (1925 р.) [20].

Розрізняють юридичний та економічний підходи до трактування балансу. Юридичний напрям розвитку бухгалтерського обліку та балансу було започатковано в Іспанії, звідки він поширився майже на всі країни Західної Європи. Його основоположник – видатний іспанський математик і юрист Дієго дель Кастіло – у 1522 р. першим визначив поняття балансу, виходячи з його юридичної природи. До активу балансу включив заборгованість усіх осіб, з якими було укладено договори, а до пасиву – обсяг прав і зобов'язань, що випливали з цих договорів [21, с. 255-256].

¹⁹ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, или Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

²⁰ Губер Т. Как читать баланс / Т. Губер. – М.: МАКИЗ, 1925. – 38 с.

²¹ Ночовна Ю.О. Минуле та майбутнє бухгалтерського балансу / Ю.О. Ночовна, В.А. Куценко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Турган-Барановського – 2008. – №4(40). – С. 252-260

Проф. Ю.М. Верига зазначає, що “виникнення балансу відноситься до 1546 р. Баланс складався, в першу чергу, для перевірки правильності застосування подвійного запису на рахунках бухгалтерського обліку, а окремі вчені, наприклад Ф. Ескобара (1603 р.), зазначали, що баланс є важливим інструментом для оцінки діяльності фірм. Форма, зміст балансу не були в той період чітко регламентовані, але в ньому узгоджувалися інвентар і капітал” [22].

По-іншому визначає термін появи балансу проф. Я.В. Соколов: “Як бухгалтерське поняття слово “баланс” використовується вже майже 600 років. За даними Рувера, слово “баланс” було вперше застосоване до фінансових звітів 1427 року, незалежно від того, були ці звіти насправді балансами в сучасному розумінні цього слова чи ні” [23, с. 53-54].

Россі Дж. виділяв в предметі бухгалтерського обліку три види відносин: економічні (актив), юридичні (пасив) та фінансові (бюджет). Тобто пасив бухгалтерського балансу відображає юридичний аспект здійснення господарської діяльності, тобто їх зобов’язання, на відміну від активу, у якому відображаються реальні об’єкти, що належать підприємству.

Теодоро д’Іполіто [24, с. 201] висунув три критерії визначення послідовності розташування статей в активі: функціональне призначення коштів, відтворюваність, іммобілізація; та один критерій, за яким визначають послідовність розташування статей у пасиві – термін вимоги (погашення). Відповідно, виділяють: зобов’язання, які належать до негайної сплати; зобов’язання з тривалим терміном погашення та зобов’язання, терміни погашення яких не беруться до уваги. Виходячи з такого підходу відображення статей пасиву, можна говорити про пасив як про розділ бухгалтерського балансу, який містить інформацію про строки та терміни користування активами.

На думку Дж. Дзаппи [25], зв’язки підприємства з кореспондентами, тобто із зовнішнім світом, характеризують частку дебіторської заборгованості в активі та кредиторської заборгованості в пасиві.

---

²² Верига Ю. Историчний аспект розвитку Балансу та використання його в аудиті / Ю. Верига // Вісник тернопільської академії народного господарства. – 2002. – № 3. – С. 152-156

²³ Соколов Я.В. История развития бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 271 с.

²⁴ Ippolito T. d' La contabilita e il bilancio della aziende di produzione / T. Ippolito. – Milano, 1945.

²⁵ Zappa D. La determinazione del reddito nelle imprese commerciali / D. Zappa. – Rome, 1929.

Італійський інженер Джузеппе Форні, засновник економічного напрямку, який випустив у 1790 р. “Трактат о настоящей двойной записи”, розвинув думку про те, що завданням подвійного методу є облік активів і пасивів, як “сукупності економічних благ”, незалежно від будь-яких відносин із суб’єктами господарювання [26, с. 331].

На думку Р. Саватьє, ідея про те, що майном є права, в той час ще не ввійшла повністю у юридичну свідомість, у зв’язку з чим, облік, з точки зору вченого, є “цифровим вираженням динаміки певних правових ситуацій”. Він неодноразово підкреслював, що бухгалтер має справу не з майном, а з правами на майно. При цьому Р. Саватьє вважав, що облік, перетворюючи майно на право, призводить до того, що “з усіх якостей предмета зберігається тільки одна: його вартість, що підлягає обліку та виражена в певних грошових одиницях”. У своїх дослідженнях вчений виводить загальну дефініцію обліку: “Бухгалтерський облік є, в основному, відображення динаміки вимог та зобов’язань” [27, с. 331]. Вчений зазначав, що вимоги відображаються в активі, зобов’язання – в пасиві балансу, а співвідношенням вимог та зобов’язань визначає рівень економічної стійкості підприємства.

Економічний підхід до трактування балансу підтримував і видатний італійський вчений Ф. Беста (1845 – 1923) [28]. Проголошуючи об’єктом обліку не людські взаємовідносини, а вартість цінностей, на які вони спрямовані, Ф. Беста став автором теорії фонду. Фонд, згідно з його теорією, – це загальний обсяг вартостей, вкладених у підприємство, що складається з окремих елементів, кожному з яких відповідає окремий бухгалтерський рахунок. Ф. Беста висував такі вимоги до структури балансу: у його активі відображаються рахунки активів і кредиторів, у пасиві – рахунки власника та фінансових результатів.

Німецький вчений Е. Шмаленбах [29] вважав, що пасив – це наступні матеріальні засоби. В основі концепції Е. Шмаленбаха лежить певна думка, при побудові якої він виходив з тієї передумови, що баланс

---

²⁶ Бутинець Ф.Ф. Історія бухгалтерського обліку: В 2-х частинах. Ч.І: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит” / 2-е вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 512 с.

²⁷ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: Учебное пособие для вузов / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

²⁸ Беста Ф. Счетоводство в ряду других наук / Ф. Беста // Счетоводство. – 1893. – № 22, 24; 1894. – № 1, 4.

²⁹ Шмаленбах Э. Счетные планы. Пер с нем. / Э. Шмаленбах. – Л.: Экономическое образование, 1928. – 93 с.

відображає не стан господарських засобів та їх джерел, а навпаки, рух і засобів, і джерел. Е. Шмаленбах визначав пасив як доходи, які ще не стали цінностями. Пасив поділявся на п'ять розділів: затрати, але ще не витрати (заборгованість постачальникам, по заробітній платі тощо); надходження, але ще не витрати (отримані позики); затрати, які стануть цінностями (резерви – накопичена амортизація, за рахунок якої будуть придбані основні засоби); доходи, які стануть цінностями (отримані аванси тощо); капітал – це другий за важливістю після каси центральний рахунок, саме він передбачає рух інвестицій в організації [30, с. 351-352].

Лунський М.С. вперше ввів поняття “джерела засобів” і дав широку інтерпретацію пасиву як власних засобів та кредиторської заборгованості [31, с. 238]. Тобто пасив, на думку вченого, розглядався як джерела засобів, а їх, в свою чергу, поділяв на власні засоби і засоби кредиторів.

На думку Н.А. Кіпарісова, термін “пасив” походить від латинського *patti*, що значить – “пов’язувати, страждати” [32, с. 31]. Такої ж думки дотримується проф. Я.В. Соколов [33]. На думку Н.А. Кіпарісова, терміни актив і пасив “виникли для буржуазного торгового права, як характеристика прав і обов’язків, як дійсне майно (актив) і майно страждальне (пасив), що обтяжує власника капіталістичного підприємства обов’язком платежу. Під “пасивом” у буржуазному торговому праві і у буржуазній бухгалтерії, розуміють тільки зобов’язання власника перед третіми особами. “Чистий капітал” в буржуазній бухгалтерії приєднується до пасиву тільки для управління. Звідси формула буржуазної бухгалтерії: актив = пасив + чистий капітал” [34, с. 31].

В 1963 р. Н.А. Кіпарісов надає перелік статей пасиву та наводить їх характеристику (табл. 1.1).

³⁰ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: Учебное пособие для вузов / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

³¹ Лунский Н.С. Краткий учебник коммерческой бухгалтерии / Н.С. Лунский. – 3-е изд., доп. – М.: Тип. Г. Лиснера и Д. Собко, 1913. – 316 с.

³² Кипарисов Н.А. Краткий курс основ советского балансового учета / Н.А. Кипарисов. – М.: ВСЕККЗО, 1937. – 120 с.

³³ Соколов Я.В. Занимательная бухгалтерия: [Электронный ресурс] / Я.В. Соколов. – Режим доступа: <http://www.buh.ru/documents.jsp?ParentID=50&partId=FHDLDP50FsDI=1>

³⁴ Кипарисов Н.А. Краткий курс основ советского балансового учета / Н.А. Кипарисов. – М.: ВСЕККЗО, 1937. – 120 с.

Таблиця 1.1. Групи джерел утворення активів за Н.А. Кіпарісовим [35, с. 36-39].

<i>Групи джерел утворення активів</i>	<i>Що входить</i>
Група “А” джерела для покриття основних і залучених засобів, а також нормативу оборотних коштів в межах мінімальної в них потреби	Статутний фонд, фінансування в оборотні засоби, довгострокове кредитування, доходи майбутніх звітних періодів, прибуток поточного року, мінімальна заборгованість із заробітної плати та органам соціального страхування тощо
Група “Б” банківські кредити під нормовані засоби	Банківські короткострокові позики: позики під готові вироби і товари, позики під незавершене виробництво, напівфабрикати, не укомплектовану готову продукцію, позики під виробничі запаси і під сезонні витрати виробництва тощо
Група “В” джерела коштів для капітального ремонту	Амортизаційний фонд, позики на капітальний ремонт, заборгованість підрядникам за виконаний капітальний ремонт і фінансування позапланових капітальних ремонтів
Група “Г” джерела покриття коштів в розрахунках і інших активах	Позики не оплачені в строк, цільове фінансування (наприклад, на підготовку кадрів, на дитячі садки, на витрати з винахідництва, на інші операції), резерви, різного роду кредитори (в тому числі заборгованість працівникам із заробітної плати понад вказаної мінімальної суми), спеціальні фонди (амортизаційний фонд, що підлягає внесенню в спецбанки; внутрішні розрахунки з виділеними частинами тощо)
Група “Д” витрати викликані воєнним часом	Втрати і збитки. Додаткові витрати, викликані умовами воєнного часу

На необхідності побудови пасиву відповідно до груп активів наголошував у 1945 р. Н.А. Кіпарісов [36, с. 38]. Нижче наведено схему звітного балансу, що діяла в 1945 році (табл. 1.2).

Таблиця 1.2. Баланс в 1945 році в СРСР для промислових підприємств [37, с. 38]

<i>Актив</i>	<i>Пасив</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
А. Основні і залучені кошти (приміщення, машини тощо; залучені кошти)	А. Статутний фонд, прибуток поточного року, частина невиплаченої заробітної плати робітникам і службовцям тощо
Всього за групою А	Всього за групою А
–	Наявність власних оборотних і прирівняних до них коштів (в підрахунок балансу не входить, знаходиться шляхом віднімання із групи “А” по пасиву основних і залучених коштів, тобто групи “А” по активу)

³⁵ Гальперин Я.М. Курс теории бухгалтерского учета / Я.М. Гальперин, Н.А. Кипарисов, Н.А. Леонтьев. – М. Госпланиздат, 1945. – 228 с.

³⁶ Гальперин Я.М. Курс теории бухгалтерского учета / Я.М. Гальперин, Н.А. Кипарисов, Н.А. Леонтьев. – М. Госпланиздат, 1945. – 228 с.

³⁷ Гальперин Я.М. Курс теории бухгалтерского учета / Я.М. Гальперин, Н.А. Кипарисов, Н.А. Леонтьев. – М. Госпланиздат, 1945. – 228 с.

Продовження табл. 1.2

<i>1</i>	<i>2</i>
Б. Нормовані засоби (власні і прокредитовані – із вказівкою планових нормативів і фактичного стану)	Б. Банківські позики під нормовані запаси
Всього за групою Б	Всього за групою Б
В. Кошти в капітальному ремонті	В. Амортизаційний фонд на капітальний ремонт
Всього за групою В	Всього за групою В
Г. Кошти в розрахунках і інших активах	Г. Інші пасиви
Всього за групою Г	Всього за групою Г
Баланс	Баланс

Далі Н.А. Кіпарісов робить висновок про те, що “таке протиставлення в балансі засобів певної категорії джерелам їх покриття полегшує аналіз фінансового стану підприємств і контроль за правильністю використання наданих йому коштів” [38, с. 39]. Запропонований баланс дає можливість визначити чи дійсно за цільовим призначенням використовуються залучені в діяльності підприємства кошти. Крім того, Н.А. Кіпарісов відмічає, що “порядок розміщення коштів, а також джерел їх утворення та представлення може бути різним залежно від характеру діяльності і типу підприємства” [39, с. 39]. Сьогодні в умовах капіталістичного суспільства з такою точкою зору вченого не можна погодитися, адже фінансова звітність підприємства повинна бути зрозумілою та інтерпретованою не одним користувачем, а декількома, причому їх інтереси можуть бути абсолютно протилежними. Саме тому здійснювати представлення звітності залежно від характеру діяльності або типу підприємства є недоцільним. Врахування таких факторів може бути корисним при складанні внутрішньої звітності, яка впливатиме на ефективність прийняття управлінських рішень.

В 1969 році Н.М. Грабовська, С.А. Дідковський, П.П. Німчинов [40, с. 43-44] розкривають три загальні способи групування коштів і джерел їх утворення, відбитих у статтях балансу: засоби підприємства (актив) групують в балансі за сферами функціонування їх в суспільному виробництві, а джерела (пасив) – за способом їх формування і цільовим призначенням; засоби підприємства групуються за способом передачі їх вартості заново створеному продукту, а

³⁸ Гальперин Я.М. Курс теории бухгалтерского учета / Я.М. Гальперин, Н.А. Кипарисов, Н.А. Леонтьев. – М. Госпланиздат, 1945. – 228 с.

³⁹ Гальперин Я.М. Курс теории бухгалтерского учета / Я.М. Гальперин, Н.А. Кипарисов, Н.А. Леонтьев. – М. Госпланиздат, 1945. – 228 с.

⁴⁰ Грабовська Н.М. Бухгалтерський облік і економічний аналіз у районних об'єднаннях і відділеннях “Сільгосптехніка” / Н.М. Грабовська, С.А. Дідковський, П.П. Німчинов – К.: Урожай, 1969. – 818 с.

джерела – за способом їх формування і цільовим призначенням та засоби і їх джерела групуються в балансі відповідно до цільового призначення джерел. Бачимо, що вчenni пропонують різні способи групування статей пасиву балансу, тому пропонуємо прослідкувати еволюційні наслідки структури пасиву балансу у табличному вигляді (табл. 1.3).

Таблиця 1.3. Історичний розвиток структури пасиву бухгалтерського балансу

Статті балансу	Роки							
	1911 р. [41, с. 26]	1936 р. [42, с. 93]	1937 р. [43, с. 40-41]	1939 р. [44, с. 42-43]	1945 [45, с. 28]	1964 р. [46, с. 12-19]	1998 р. [47, с. 303-304]	2011 [48]
<i>1</i>	2	3	4	5	6	7	8	9
Власний капітал (фонд):								
Статутний		+ ф	+ ф		+ ф	+ ф	+ к	+ к
Виділені кошти						+		
Пайовий	+ к	+ ф			+ ф		-	+ к
Основний	+ к	+ ф			+ ф			
Запасний	+ к	+ ф			-			
Соцзмагань		+ ф			-			
Амортизаційний		+ ф	+ ф	+ ф	+ ф		+	
Знос основних фондів						+		
Резервний							+ ф	+ к
Додатковий							+ к	
Фонди (крім спецфондів)				+				
Чистий; складовий; оборотний	+ к							
Додатково вкладений; інший додатковий; неоплачений; вилучений								+ к

⁴¹ Бабенко І.П. Курс двойной бухгалтерии / И.П. Бабенко. – С.-Пб.: Издание В.И. Губинского, 1911. – 1106 с.

⁴² Кипарисов Н.А. Краткий курс основ советского балансового учета / Н.А. Кипарисов. – М.: ВСЕККЗО, 1937. – 120 с.

⁴³ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А. Щенков. – М.: Госфиниздат, 1963. – 232 с.

⁴⁴ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А. Щенков. – М.: Госфиниздат, 1963. – 232 с.

⁴⁵ Гальперин Я.М. Курс теории бухгалтерского учета / Я.М. Гальперин, Н.А. Кипарисов, Н.А. Леонтьев. – М. Госпланиздат, 1945. – 228 с.

⁴⁶ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А. Щенков. – М.: Госфиниздат, 1963. – 232 с.

⁴⁷ Чижевська Л.В. Бухгалтерський баланс: проблеми теорії і практики / Л.В. Чижевська. – Житомир: ЖІТІ, 1998. – 408 с.

⁴⁸ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0396-99&p=1154500791191400>

Продовження табл. 1.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Кредитори зі сплати продукції часткової готовності; покупці по заставах за тару						+		
З податкових розрахунків; з дочірніми підприємствами; з іншими кредиторами							+	
Розрахунки (включаючи заборгованість, що прирівнюється до власних оборотних засобів)			+					
Соцстрах з відрахуваннями; робітники та службовці; кредитори з оплати продукції з часткової готовності				+				
З учасниками; із внутрішніх розрахунків								+
Інші кредитори (інші поточні зобов'язання)						+	+	+
Бюджетне фінансування (в оборотні засоби, на освоєння нових виробництв тощо)			+					
Доходи майбутнього звітного періоду (доходи майбутніх періодів)			+	+				+
Міжбалансові і внутрішні розрахунки			+	+				
Внутрішні розрахунки, що підлягають відшкодуванню; кошти для капітального ремонту				+				
Негативні права вимоги (кредитори по відкритих рахунках і поточних боргових зобов'язаннях, за різними позиками та кредитами; різне від'ємне майно (перехідні суми та ін.); різне не речове майно (від'ємні права користування і ін.)	+							

Умовні позначення: +ф – фонд; +к – капітал

Отже, якщо в італійській системі обліку не було жодного від'ємного значення, то в кінці XIX ст. воно було введене. В таблиці 1.3 представлено, що до статей пасиву балансу почали відносити, наприклад, неоплачений та вилучений капітали, непокріті збитки, які мають від'ємне значення по відношенню до пасиву балансу. Виникає сумнів щодо трактування пасиву як джерела засобів, оскільки джерело за своєю природою має додавати, а не віднімати засоби у підприємства. З метою вирішення такої проблеми К.Ю. Циганков дає наступне пояснення: “В останні роки облікове співтовариство не усвідомлено і поступово стає прихильним іншого способу представлення в балансі фінансового результату: До 2000 р. рахунок прибутків і збитків вважався звичайним активно-пасивним рахунком. Коли його сальдо отримувалося по дебету, то у статті “Збиток” відображення здійснювалось у лівій стороні балансу під заголовком “Актив”. А коли сальдо отримувалося по кредиту, то воно фігурувало в пасиві балансу під назвою “Прибуток”. Такий спосіб представлення фінансового результату і призвів до помилкового висновку: на рахунку обліковуються два різні і протилежні за змістом об'єкта: збитки (тобто активи) і прибутки (тобто

пасиви). Але починаючи з 2000 р. збитки почали відображатися не в активі, а в пасиві балансу. До 2003 р. в розділі “Капітал” балансу знаходилися поруч дві статті: “Нерозподілений прибуток” і “Непокритий збиток”. Таким чином, на рахунку прибутків і збитків відображалися дві різні, але близькі за змістом статті: адже тепер вони знаходилися на одному боці балансу, в одному розділі і навіть поруч” [49, с. 43].

Розглядаючи сучасну структуру російського бухгалтерського балансу К.Ю. Цыганков наголошує: “Підсумок балансу можна змінити, переставляючи статті з однієї сторони в іншу, змінюючи при цьому знак такої статті на протилежний. Підтвердженням цього є отримана внаслідок реформ (1992 – 2003 рр.) структура балансу. Зміни торкнулися п’яти статей балансу, зокрема, амортизації, збитків, резервів за сумнівними боргами і на знецінені товарно-матеріальні цінності та власних акцій, викуплених у акціонерів, що призвело до зміни сторони їх відображення і відповідно до зміни знаку. Після такого переміщення підсумок балансу зменшився на величину статті, що переміщувалася. Це призвело до того, що підсумок балансу став беззмістовним” [50, с. 30].

На думку проф. С.Ф. Легенчука “Перехід економіки в постіндустріальну фазу зумовив появу нових об’єктів, одержання інформації про які є необхідним для менеджерів, щоб управляти підприємствами в ХХІ ст. З іншого боку, зовнішні користувачі бухгалтерської звітності також потребують розкриття в ній додаткової інформації про об’єкти постіндустріальної економіки, оскільки саме такі об’єкти виступають основними генераторами вартості сучасних підприємств. Для забезпечення адекватності існуючої бухгалтерської моделі рівню розвитку економіки необхідним є не лише впровадження нових об’єктів до складу і методології обліку, а також і модифікація самої методології відповідно до існуючих вимог” [51, с. 30]. Схожої думки притримуються І.Й. Яремко та Т.В. Федак: “формалізована інформаційна база, наведена у структурі сучасного бухгалтерського балансу, через його невідповідність постіндустріальній

⁴⁹ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, али Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

⁵⁰ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, али Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

⁵¹ Легенчук С.Ф. Теорія і методологія бухгалтерського обліку в умовах постіндустріальної економіки: [монографія] / С.Ф. Легенчук. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 652 с.

економіці, реально не репрезентує фінансово-майнову позицію підприємства” [52, с. 550]. З врахуванням вищезазначеного, відмітимо, що питання групування статей пасиву балансу за однорідною економічною сутністю із врахуванням нових об’єктів бухгалтерського обліку є передумовою прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

За останні роки вітчизняна форма пасиву бухгалтерського балансу часто змінювалася. Погоджуємось із думкою М.В. Тарасової [53, с. 116] про те, що баланс, будучи найважливішим інформаційним ресурсом, продовжує еволюціонувати у відповідності з розширенням міжнародних відносин, глобалізацією та появою нових вимог до фінансового аналізу. У результаті еволюційних процесів баланс став компактним, проте він все одно має недоліки. У зв’язку з цим наведемо основні проблеми побудови бухгалтерського балансу, що визначені на сучасному етапі:

- втрата доречності фінансової звітності, адже ефективність управління підприємством залежить від якості, своєчасності та змістовності отриманої інформації;

- необхідність відображення у звітності не лише фінансових, а й соціальних та екологічних показників;

- систему оцінювання фінансово-економічної діяльності підприємств слід будувати на показниках фінансової звітності, що відобразатимуть реальні економічні процеси;

- глобалізація, науково-технічний прогрес, зміни в економічному середовищі зумовлюють зміни вимог користувачів до інформації, що отримується з бухгалтерського балансу, які слід враховувати при удосконаленні його побудови.

Наведені недоліки слід враховувати під час подальшого удосконалення теоретичних і метрологічних положень побудови пасиву балансу.

Як відомо, термін “баланс” походить від двох латинських слів: *bis* – двічі та *lanx* – шальки терезів. У дослівному перекладі *bislanx* означає рівняння між двома сторонами терезів. Ліва сторона балансу називається

---

⁵² Яремко І.Й. Балансознавство у контексті і форматі методології економічної науки / І.Й. Яремко, Т.В. Федак // Вісник Національного університету “Львівська Політехніка” / Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2009. – № 647. – С. 547-552.

⁵³ Тарасова М.В. Происхождение и эволюция бухгалтерского баланса / М.В. Тарасова // Сборник научных работ студентов третьей международной студенческой научной конференции региональных университетов [“Студенческая научная зима в Бресте – 2008”]. – Брест: БрГТУ, 2009. – С. 114-116.

актив. Цей термін походить від латинських слів *activus*, *actum*, *agere*, що означає дієвий, діяти, бути, тобто те, що діє, функціонує. Права сторона балансу – пасив – від латинських слів *passivus*, *passum*, *randere*, що означає бездіяльний, стримування, пояснювати. В активі засоби підприємства групуються за їх видами, а в пасиві – за джерелами формування [54, с. 24]. Терміном “баланс” в економічній науці, як правило, називається система інтервальних показників, що характеризують джерела утворення будь-яких ресурсів і спрямування їх використання за визначений період [55, с. 71].

Бухгалтерський баланс спочатку був не окремим звітним документом, а частиною Головної книги, що була сукупністю всіх бухгалтерських рахунків. Для кожного рахунку, як правило, відводилася окрема сторінка. На останній сторінці Головної книги завжди знаходився рахунок Балансу. Він мав таку ж Т-образну форму з дебетом і кредитом, як і всі інші рахунки (табл. 1.4), і використовувався тільки в кінці звітного періоду [56, с. 122].

Таблиця 1.4. Рахунок Балансу

<i>Дебет</i>	<i>Кредит</i>
Зовнішні активи Дебіторська заборгованість Збитки	Капітал (враховуючи прибуток) Амортизація Кредиторська заборгованість
Всього = Активи + Амортизація + Збитки	Всього = Активи + Амортизація + Збитки

Отже, групування даних у балансі носило виражений чіткий характер: на якому боці знаходилося сальдо рахунку, на такому боці балансу його і відображали [57, с. 6]. Проф. К.Ю. Цыганков наголошує на тому, що “це призвело до плутанини користувачів, адже актив не є витратами, а прибуток не є пасивом. Але бухгалтерське товариство захистило нові заголовки, створивши зовнішні правдоподібні докази того, що збиток – актив, прибуток – пасив, а амортизація – джерело. Така форма балансу збереглася до реформ 1992 року.

Баланс – це звіт про результати роботи підприємства, який містить важливу інформацію про види засобів та їх джерела, що має підприємство

⁵⁴ Вейцман Р.Я. Курс счетоводства двойная бухгалтерия в ее применении к различным видам хозяйств. Издание семнадцатое (первогенги) переработанное. Государственное научно-техническое издательство / Р.Я. Вейцман. – М.: ОГИЗ, 1931. – 513 с.

⁵⁵ Соколов Я.В. Бухгалтерская (финансовая) отчетность: учеб. пособие / под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Магистр, 2009. – 479 с.

⁵⁶ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, или Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

⁵⁷ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета / К.Ю. Цыганков. – Новосибирск: САФБД, 2009. – 278 с.

[58, с. 66]. Бухгалтерський баланс є методом групування та відбиття засобів господарства в двох розрізах: за речовим складом і джерелами їх одержання (створення), в грошовому виразі на певну дату [59, с. 40].

Проф. Я.В. Соколов зазначає, що “в бухгалтерському обліку слово “баланс” має двояке значення: 1) рівність підсумків, коли рівні підсумки записів по дебету і кредиту рахунків, підсумки записів по аналітичним рахункам і відповідному синтетичному рахунку, підсумки активу і пасиву бухгалтерського балансу і т.д.; 2) найбільш важлива форма бухгалтерської звітності, що показує стан засобів підприємства у грошовій оцінці на окрему дату. Рівні підсумки форми по активу і пасиву розміщуються на одному рівні, займаючи строго горизонтальне положення, подібно коромислу терезів, що знаходяться в стані рівноваги. На відміну від балансів, які використовуються при плануванні і аналізі, бухгалтерський баланс являє собою систему тимчасових показників, що характеризують стан засобів підприємства на визначену дату (момент)” [60, с. 72].

Багато науковців трактували баланс як важелі з двох чаш або як символ подвійного запису на рахунках, або як документ, що визначає фінансовий результат. [61, с. 95].

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок про те, що баланс можна розглядати з трьох точок зору (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Баланс в бухгалтерському обліку

⁵⁸ Верига Ю.А. Баланс підприємства: історичний аспект та удосконалення в Україні / Ю.А. Верига // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. – 2003. – № 1(23). – С. 66-71.

⁵⁹ Грабовська Н.М. Бухгалтерський облік і економічний аналіз у районних об'єднаннях і відділеннях “Сільгосптехніка” / Н.М. Грабовська, С.А. Дідковський, П.П. Німчинов. – К.: Урожай, 1969. – 818 с.

⁶⁰ Соколов Я.В. Бухгалтерская (финансовая) отчетность: учеб. пособие / под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Магистр, 2009. – 479 с.

⁶¹ Харчик О.П. Баланс, як центральний елемент методу обліку / О.П. Харчик // Міжнародна науково-практична конференція “Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи”: Частина II Науково-учбово-методична робота з обліку та звітності в АПК: стан та перспектив. / За редакцією П.Т. Саблука, М.Я. Дем'яненка, В.М. Жука. – К.: Інститут аграрної економіки, 2003. – 196 с. – С. 95-96.

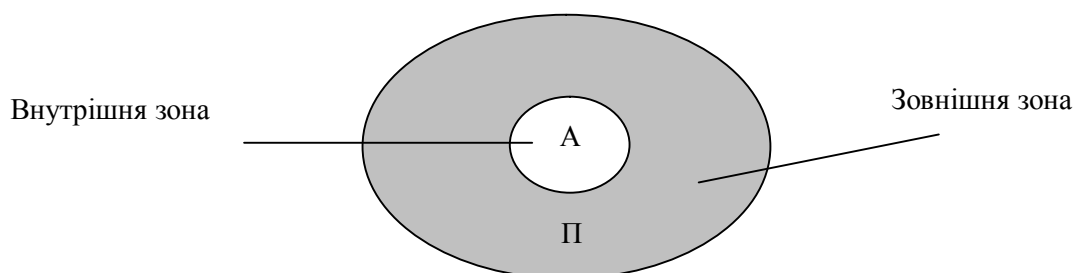

Баланс як документ бухгалтерської звітності відображає дані про приріст або про зменшення капіталу на визначений момент за звітний період, а з точки зору оподаткування, визначається як балансова декларація. Важливим є те, що завдяки такому документу з'являється можливість проаналізувати рух власності, її прозорості перед власниками і об'єктивності оподаткування перед державою.

Форма, зміст і структура балансу протягом багатьох років змінювалися і, в першу чергу, це було пов'язано з періодами розвитку суспільства, формою власності та інтересами власників.

Основні етапи еволюції бухгалтерського балансу наведено в працях Н.М. Гудзенко, Т.В. Гончарук [62, с. 366], Ю.О. Ночовної, В.А. Куценко [63, с. 254], до них належать: 1) зародження балансу як економічної категорії (до XII ст.); 2) становлення балансу як облікової категорії (XIII – XV ст.); 3) розвиток балансу в межах різних наукових напрямів (XV – поч. XX ст.); 4) розвиток балансу в межах різних облікових моделей (поч. XX ст. – 70-х рр. XX ст.); 5) уніфікація бухгалтерського балансу (з 70-х рр. XX ст.).

Досить цікавою є думка Ежен де Фаж де ла Тура (1928), який ототожнював господарську діяльність підприємства з полем, яке має дві зони – зовнішню та внутрішню: зовнішня зона – пасив, внутрішня – актив, сектори – рахунки. Зовнішня зона відображає минуле та майбутнє, актив – теперішній час. Графічно баланс виглядає так (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Схема бухгалтерського балансу за Е. де Фажем

⁶² Гудзенко Н.М. Минуле та майбутнє бухгалтерського балансу / Н.М. Гудзенко, Т.В. Гончарук // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції “Роль і місце бухгалтерського обліку, контролю й аналізу в розвитку економічної науки та практики” (14 травня 2010 р.) – К.: КНЕУ, 2010. – С. 365-368.

⁶³ Ночовна Ю.О. Минуле та майбутнє бухгалтерського балансу / Ю.О. Ночовна, В.А. Куценко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Турган-Барановського – 2008. – №4(40). – С. 252-260.

Основні ідеї Г. Нікліша були мало оригінальними: баланс – перетворений інвентар, пасив включав рахунки власника та кредиторів, рахунки бувають активні та пасивні, оскільки пасив трактується у розширеному, а не вузькому розумінні [64].

Проф. В.Я. Соколов припускав, що за капітал розумівся як вкладений капітал, а підсумок балансу показував його зміну – прибуток або збиток [65, с. 172]. Ще Л. Батардон писав: “Сума капіталу повинна залишатися незмінною, прибуток – це відсотки на капітал” [66, с. 326].

В. Ле Кутр (1938) вказував на те, що “пасив поділяється на три розділи: 1) власні засоби, 2) кредиторська заборгованість та 3) прибуток” [67].

Косіоль Е. (1940) вважав, що “актив та пасив є засобом обліку руху вартості, фазами кругообігу капіталу, а сам баланс – засобом періодичного виявлення результату господарської діяльності. На його погляд, пасив складається із заборгованості (кредиторів), резервів (еквівалентів надходжень), передбачених доходів (прибутку)” [68, с. 314]. Отже, така схема не містила в пасиві власного капіталу

Вчений І.П. Бабенко [69] наголошував, що загальна сума активного майна, по відношенню до загальної суми пасивного майна (позикового капіталу), називається валовим майном (валовим капіталом); валове майно, за вирахуванням пасивного майна (позикового капіталу), називається чистим майном (чистим капіталом). На його думку, баланс характеризується рівністю між активом і пасивом; ця рівність досягається шляхом додавання до позикового капіталу (боргів і зобов’язань підприємства) так званого, чистого або підприємницького капіталу (що поділяється на основний, оборотний, запасний та інші)[70, с. 11]. За його словами, стан майна, в якому Актив = Пасиву, називається без залишковим майновим станом.

---

⁶⁴ Герстнер П. Анализ баланса / П. Герстнер / Пер. с нем. Н.А. Ревякина / Под ред. Н.Г. Филимонова. – М.: Экономическая жизнь, 1926(а).

⁶⁵ Соколов В.Я. Теоретические начала (основы) двойной бухгалтерии / В.Я. Соколов. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2006. – 188 с.

⁶⁶ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: Учебное пособие для вузов / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

⁶⁷ Coutre W. Le Bilanztheorien / W. Courte. – “Handwörterbuch der Betriebswirtschaft”. – Stuttgart, 1938.

⁶⁸ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: Учебное пособие для вузов / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

⁶⁹ Бабенко И.П. Курс двойной бухгалтерии / И.П. Бабенко. – СПб.: Изд. В.И. Губинского, 1911. – 1106 с.

⁷⁰ Бабенко И.П. Курс двойной бухгалтерии / И.П. Бабенко. – СПб.: Изд. В.И. Губинского, 1911. – 1106 с.

Проф. А.М. Галаган стверджував: “якщо загальна сума активу більша загальної суми пасиву, то це означає, що господарство має стільки майна, що після сплати господарством всіх його зобов’язань у нього залишиться відомий залишок, що називається чистим капіталом. Чистий капітал, який знаходиться в господарстві, належить власнику, як наслідок, чистий капітал є зобов’язанням господарства по відношенню до його власника, тому чистий капітал розміщується в інвентар у пасиви” [71, с. 32].

Не можна обмежуватися лише тим, що пасив показує джерела утворення ресурсів підприємства. Визначення показника джерел утворення ресурсів підприємства необхідно доповнити ще й вказівкою на те, що в пасиві знаходять відображення організаційно-економічна структура та правовий режим ресурсів підприємства, їх цільове призначення в процесі відтворення. Таким чином, пасив показує, по-перше, яка організаційна структура фондів, який їх порядок утворення та правовий режим, та, по-друге, яким є їх цільове призначення у процесі суспільного відтворення. Разом з тим пасив може показувати і належність господарських засобів двом формам соціалістичної власності: державній (народне надбання) та кооперативно-колгоспній [72, с. 26].

На сьогодні ж актив розглядається як набір цінностей, які підлягають розподілу наведеному в пасиві: актив – це теперішнє, пасив – майбутнє, актив – причина, пасив – наслідок.

Сучасне трактування активу і пасиву [73, с. 38] з об’єктивних причин відрізняється від традиційного радянського, коли перший був “сукупністю речей” [74, с. 42-43], то другий показував “групування коштів підприємства за джерелами утворення і призначенням залежно від ступеня прикріплення за даним підприємством” [75].

---

⁷¹ Галаган А.М. Курс счетоведения. Часть 1. Общее счетоведение / А.М. Галаган. – М.: Издание книжного магазина “Высшая школа”, 1918. – 382 с.

⁷² Гальперин Я.М. Основы балансового учета / Я.М. Гальперин. – Москва: Госфиниздат, 1938. – 360 с.

⁷³ Астахов В.П. Теория бухгалтерского учета: Учебник. – 2-е изд., перероб. и доп. / В.П. Астахов. – Ростов-на-Дону: “МарТ”, 2000. – 416 с.

⁷⁴ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: Учебное пособие для вузов / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

⁷⁵ Макаров В.Г. Теория бухгалтерского учета: Учебник. – 3-е изд. / В.Г. Макаров. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 271 с.

Серед українських вчених найбільш послідовно правового аспекту в бухгалтерському обліку дотримується проф. В.В. Сопко [76, с. 18]. Так, вчений підкреслює, що бухгалтерський баланс, з одного боку, відображає правовий аспект (пасив), з іншого – майновий (актив). На думку проф. О.М. Петрука [77], такий підхід є дещо вузьким, тому що правовий аспект (якщо під ним розуміти зміну прав власності) існує одночасно і в пасиві, і в активі балансу. Пасив, як і Актив, віддзеркалює не майно, а відносини власності. На відміну від останнього, вони полягають у правах вимоги.

Проф. К.Ю. Цыганков [78, с. 76] називає оптимальною формою бухгалтерського балансу, з точки зору її наочності та економічного змісту, баланс капіталу, тобто баланс, підсумком якого стане капітал. У такій формі, на його думку, органічно поєднуються три основні способи досягнення наочності: виділення ключового показника, правильне групування даних і адекватна балансова термінологія.

Отож, підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок про те, що баланс в бухгалтерському обліку слід розглядати з трьох точок зору: 1) як елемент методу; 2) як форму звітності; 3) як основне правило, у вигляді рівності між активом та пасивом.

У балансі як формі бухгалтерської звітності залишається необґрунтованим його смислове навантаження в частині пасиву та мета відображення показників в цій частині. Досить поширеною та більш усталеною є думка про відображення в пасиві джерел утворення активів, проте проведені дослідження показує не однозначність думок вчених з цього приводу. Вагомим, на нашу думку, є дослідження складових пасиву та вивчення їх сутнісного наповнення за умов різних економічних систем задля визначення відмінностей та вибору найоптимальнішого варіанту з врахуванням сучасних потреб розвитку суспільства.

---

⁷⁶ Сопко В.В. Бухгалтерський облік: Навчальний посібник / В.В. Сопко. – К.: КНЕУ, 1998. – 448 с.

⁷⁷ Петрук О.М. Облік і аналіз договірних відносин: проблеми, теорія і практика / О.М. Петрук. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 350 с.

⁷⁸ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, или Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

1.2. Моделі пасиву бухгалтерського балансу в різних економічних системах: порівняльний аспект

Кожна країна характеризується своїми особливостями економічного розвитку, проте різна організація суспільного устрою призводить до відмінностей в здійсненні господарських процесів як в масштабах всієї країни, так і на окремих підприємствах. Вивчення та порівняння балансів підприємств в умовах різних економічних систем дозволить виявити основні відмінності та особливості відображення окремих складових його розділів, визначити взаємозв'язок між ними та встановити потреби користувачів бухгалтерської звітності в частині пасиву відповідно до впливу різних факторів сучасного стану вітчизняної економіки.

Економічна система – це форма організації економіки, господарський механізм, завдання якого полягає в тому, щоб знаходити шляхи і методи ефективного використання обмежених (рідкісних) виробничих ресурсів. Функціонує економічна система з допомогою таких економічних інститутів, як власність, грошова система, урядові органи, податки, гроші, дохід, планування, виробництво, прибуток тощо. Таким чином, економічна система трактується як комплекс економічних інститутів, набір яких приблизно однаковий у будь-якій системі.

Розрізняють командно-планову (соціалізм), ринкову економіку (капіталізм), змішану, а також традиційну системи.

Щоб виокремити момент виникнення в бухгалтерському балансі понять “власний” та “залучений” капітал, процитуємо думку Р.Я. Вейцмана: “Назви власний та залучений капітал виникли за капіталістичного ладу і там вони знаходилися в повній відповідності з панівними в цьому ладі майновими відносинами, що базуються на праві власності. Підприємець мав повне і безвідповідальне право розпоряджатися вкладеними в підприємство (авансованими) коштами і всіма приростами, що утворювалися в наслідок господарської діяльності, але він повинен був повертати частину коштів разом з обумовленим їх приростом кредиторів. Якщо коштів підприємству не вистачало для задоволення претензій кредиторів, то останні самі ставали

власниками коштів господарства замість попереднього власника” [79, с. 25-26]. Щодо даної проблеми Ю. Верига висловлює власну позицію: “Бухгалтерський облік захищає інтереси власників. У капіталістичному суспільстві превалює приватна власність і, відповідно, вона відображається через систему бухгалтерського обліку в балансі” [80, с. 154]. Отож, в Радянському Союзі, при пануванні державної власності, коли діяло соціалістичне суспільство, поділ на власний та залучений капітал існував, але увага цьому не приділялась стільки уваги, як в період виникнення і існування різних форм власності. Адже в Радянському Союзі власні і залучені кошти часто мали одне і те ж джерело формування. Вони були державними, хоча формально і належали підприємствам, але в порівнянні із сучасною чіткістю у юридичних відносинах власності щодо майна підприємства на той час вона була умовною.

Шатохіна М. зазначає, що “дані бухгалтерського балансу дають можливість контролювати правильність використання коштів цільового призначення” [81, с. 174]. Уточнимо, що мова в цитаті йде про структуру сучасного вітчизняного балансу. У зв’язку з цим не погоджуємось із позицією М. Шатохіної, оскільки баланс, який використовується сьогодні для надання інформації користувачам, повністю відрізняється від колишніх балансів, що існували в 1937-1948-х роках. Якщо порівняти їх, то теперішній баланс не дає можливості отримати інформацію щодо цільового призначення використання коштів. Сьогодні розділи активу балансу не відповідають розділам пасиву балансу, тому важко встановити джерела утворення окремих активів. За сучасних умов розвитку суспільно-виробничих відносин, встановити відповідність розділів активу балансу розділам пасиву, на нашу думку, можливо, але недоцільно. Таке відображення зробить баланс занадто перенасиченим інформацією про активи, які відобразатимуться не систематизовано.

---

⁷⁹ Вейцман Р.Я. Курс счетоводства двойная бухгалтерия в ее применении к различным видам хозяйств / Р.Я. Вейцман – [Изд. семнадцатое перераб.]. – М.: ОГИЗ, 1931. – 513 с.

⁸⁰ Верига Ю. Историчний аспект розвитку Балансу та використання його в аудиті / Ю. Верига // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2002. – № 3. – С. 152-156.

⁸¹ Шатохіна М. Значение и важность баланса в бухгалтерском учете / М. Шатохіна // Матеріали міжнародної науково-практичної студентської конференції [“Облік і аудит: теорія, практика, перспективи”]. – Мелітополь, 2005. – С. 170-174.

Командно-планова економіка, або адміністративно-господарська система має такі характерні риси:

1. Суспільна власність на фактори виробництва.
2. Панування централізованого планування і розподілу економічних ресурсів.
3. Колективне прийняття господарських рішень шляхом централізації планування економічної діяльності.
4. Відсутність будь-якої конкуренції і монополізм виробників.
5. Відсутність ринкової системи стимулювання і мотивації виробників.
6. Панування виробника над споживачем. На ринках при такій системі купується тільки те, що виробляється. Вибору у споживача немає.

Планові економіки існують в таких країнах, як Куба, Лівія, Саудівська Аравія, Іран, Північна Корея та М'янма.

Кіпарісов Н.А. звертав увагу на те, що “радянський баланс принципово протилежний капіталістичному балансу. В ньому чітко відображена інша природа об'єкту радянського балансового обліку, – суспільна соціалістична власність” [82, с. 32].

За умов командно-планової економіки були поширені як оборотні, так і сальдові баланси, а в окремих випадках баланси склалися не тільки в грошових одиницях, але й в натуральних одиницях виміру. Наприклад, в журналі “Донецький кооператор” за 1924 р. наведено оригінальний баланс, який складала в житніх пудах і фунтах (табл. 1.5).

Таблиця 1.5. Сальдовий баланс, який складала в натуральних одиницях (1924 р.) [83, с. 71]

<i>Актив</i>		<i>Пасив</i>	
Каса	5 п 3 фун	Пай членів	6п 03 фун
Товари	505 п 13 фун	Капітал	122 п 13 фун
Покупці	28 п 02 фун	Зобов'язання відділенню	300 п 12 фун
Майно	55 п 34 фун	Зобов'язання Бельському СТО	60п 22 фун
Пай в спілках	13 п 14 фун	Неоплачені витрати	7 п 10 фун
		Торгова націнка на товар	101 п 26 фун
		Чистий прибуток	10 п 09 фун
Баланс	606 п 95 фун	Баланс	606 п 95 фун

В журналі “Полтавський кооператор” (1922 р.) наведено баланс, складений за формою сальдово-оборотної відомості. Такий формат балансу, де не було ще об'єднання статей у розділи, але їх розташування

⁸² Кипарісов Н.А. Краткий курс основ советского балансового учета / Н.А. Кипарісов. – М.: ВСЕККЗО, 1937. – 120 с.

⁸³ Сальдовий баланс // Донецький кооператор – 1924. – № 1. – 112 с. – С. 71.

подавалося з урахування ліквідності, дозволяв не тільки отримати інформацію про наявність засобів та їх джерел, але і стан змін, які відбулися за звітний період.

Слід зазначити, що форма балансу в різні періоди часу мінялася і залежала не тільки від форми власності, але й від виду діяльності підприємств.

Кіпарісов Н.А. в 1937 році надає форму балансу (табл. 1.6).

Таблиця 1.6. Форма балансу з позиції Н.А. Кіпарісова [84, с. 29]

<i>Розміщення і використання коштів</i>	<i>Порядок і форма надання і утворення засобів</i>
1. Засоби в сфері виробництва а) засоби праці б) предмети праці 2. Засоби у сфері обігу Товари Грошові кошти і т.д.	1. Засоби закріплені за підприємством 2. Засоби тимчасово надані Позики Кредитори 3. Соцнакопичення

Звернемо увагу на те, що в балансі 1937 року передбачається окремий розділ “Соціальні накопичення”, даний розділ кардинально відрізняє соціалістичний облік від капіталістичного.

На погляд Н.А. Кіпарісова, “зміст капіталістичного балансу можна представити звужено (табл. 1.7).

Таблиця 1.7. Капіталістичний баланс

<i>Актив</i>	<i>Пасив</i>
Відображення застосування окремих частин індивідуального капіталу в сфері виробництва та обігу	Відображення розмірів участі в окремому підприємстві власного і залученого капіталу

Отже, в наведеній формі балансу чітко відображається приватна власність, що є об’єктом капіталістичного бухгалтерського обліку. З цього приводу Н.А. Кіпарісов наголошує, що “Радянський баланс принципово протилежний капіталістичному балансу. В ньому чітко відображена інша природа об’єкту радянського балансового обліку, – суспільна соціалістична власність” [85, с. 32]. В цьому балансі чітко відображається приватна власність, як об’єкт капіталістичного бухгалтерського обліку.

Основні відмінності капіталістичного балансу від соціалістичного наведені проф. Ю.А. Верігою: “В період дії соціалістичного суспільства (СРСР) бухгалтерський баланс було реформовано, змінилося розташування статей балансу, він став дзеркальним відображенням балансів капіталістичних

⁸⁴ Кіпарісов Н.А. Краткий курс основ советского балансового учета / Н.А. Кіпарісов. – М.: ВСЕККЗО, 1937. – 120 с.

⁸⁵ Кіпарісов Н.А. Краткий курс основ советского балансового учета / Н.А. Кіпарісов. – М.: ВСЕККЗО, 1937. – 120 с.

країн. З категорій балансу зникли поняття земля, надра, нематеріальні активи, рахунки і векселі до отримання та оплати, капітал тощо, натомість з'явилися такі поняття як “статутний фонд”, “фінансування з бюджету”, оскільки основна маса коштів соціалістичних підприємств формувалися у плановому порядку за рахунок загальнодержавних ресурсів. З метою контролю за станом товарно-матеріальних цінностей, поряд з фактичними залишками, з'явився показник – норматив запасів” [86, с. 155]. Отже, із балансу можна було чітко побачити напроти кожного розділу активів джерела їх утворення, що спрощувало проведення економічного аналізу фінансового стану підприємства.

Харчик О.П. відмічає, що “в умовах командно-адміністративної системи звітність була широкою і всебічною. Сьогодні дедалі більшого визначення отримують скорочені форми звітності, тому що підприємець не бажає витратити кошти на їх отримання, обробку та аналіз” [87, с. 95].

Структура балансу підприємств споживчої кооперації в 1966р. була наступною (табл. 1.8).

Таблиця 1.8. Структура балансу підприємств споживчої кооперації [88, с. 551]

<i>Актив</i>	<i>Пасив</i>
Розділ “А”. Основні фонди (засоби) і необоротні активи	Розділ “А”. Джерела власних і прирівняних до них засобів
Розділ “Б”. Нормовані товарно-матеріальні й грошові цінності	Розділ “Б”. Кредити під товарно-матеріальні цінності і регулюючі статті
Розділ “В”. Ненормовані грошові засоби, розрахунки і прирівняні до них статті	Розділ “В”. Різні кредити, розрахунки і прирівняні до них статті
Розділ “Г”. Капітальне будівництво і капітальний ремонт	Розділ “Г”. Джерела засобів для капітальних вкладів і капітального ремонту
Розділ “Д”. Внески спеціального призначення, внесені за рахунок підприємств споживкооперації	Розділ “Д”. Внески спеціального призначення, отримані від підприємств споживкооперації
Забалансові статті	

Із наведеної інформації бачимо, що в 60- роках ХХ століття баланси підприємств споживчої кооперації мали властиву тільки їм структуру, розділи нумерувалися буквами, а на останній сторінці балансу наводилися залишки позабалансовим статтям.

⁸⁶ Верига Ю. Историчний аспект розвитку Балансу та використання його в аудиті / Ю. Верига // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2002. – № 3. – С. 152-156.

⁸⁷ Харчик О.П. Баланс, як центральний елемент методу обліку / О.П. Харчик // Міжнародна науково-практична конференція [“Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи”]. – Київ, 2003. – Частина I – С. 95-96.

⁸⁸ Ильин Н.И. Бухгалтерский учет в потребительской кооперации: [учебник для студентов учетно-экономических специальностей кооперативных институтов] / Н.И. Ильин. – М.: Экономика, 1966. – 560 с.

Отож, форма балансу може бути створена окремо по різних галузям народного господарства країни. Проте створення таких балансів ускладнить роботу органів статистики, які є одними з користувачів бухгалтерської звітності. До того ж, з метою забезпечення аналітичною інформацією внутрішнього управлінського персоналу, на підприємстві може бути створена власна внутрішня балансова звітність, залежно від потреб суб'єкта господарювання.

В Радянському Союзі в 1969 році всі джерела засобів (пасив балансу) поділялися на п'ять груп: у кожній групі зазначалися джерела цільового призначення. "Навпроти кожної групи джерел в активі записані ті засоби, в які кошти цих джерел повинні бути розміщені. Таким чином, засоби господарства (актив балансу) також поділяються на п'ять груп відповідно до цільового призначення джерел" [89, с. 44].

Для порівняння розглянемо структуру балансів колгоспів і радгоспів за 1982 р. (табл. 1.9).

Таблиця 1.9. Структура балансів колгоспів і радгоспів за 1982 р. [90, с. 369]

<i>Баланс радгоспу</i>		<i>Баланс колгоспу</i>	
<i>Актив</i>	<i>Пасив</i>	<i>Актив</i>	<i>Пасив</i>
I. Основні засоби і необоротні активи	I. Джерела власних та залучених до них засобів	I. Основні засоби та необоротні активи	I. Джерела власних та залучених до них засобів
II. Нормовані оборотні засоби	II. Позики банку під нормовані оборотні засоби, спеціальні позики і вихід продукції виробництва	II. Заплановані оборотні засоби	II. Позики банку під нормовані оборотні засоби, спеціальні позики і вихід продукції виробництва
III. Грошові кошти, розрахунки та інші активи	III. Різні кредити банків, розрахунки та інші пасиви	III. Грошові кошти, розрахунки та інші активи	III. Різні кредити банків, розрахунки та інші пасиви
V. Засоби і витрати на капітальне будівництво	IV. Джерела засобів для капітального будівництва	IV. Засоби і витрати на капітальні вкладення і капітальний ремонт	IV. Джерела засобів для капітальних вкладень і капітального ремонту
V. Формування основного стада	V. Джерела засобів для фінансування формування основного стада	П р и м і т к а : В балансі колгоспу розділи IV і V балансу об'єднані	

⁸⁹ Грабовська Н.М. Бухгалтерський облік і економічний аналіз у районних об'єднаннях і відділеннях "Сільгосптехніка" / Н.М. Грабовська, С.А. Дідковський, П.П. Німчинов. – К.: Урожай, 1969. – 818 с.

⁹⁰ Пизенгольц М.З. Бухгалтерський учет в сільському господарстві : [учебник]. / М.З. Пизенгольц, А.П. Варава. – М.: Финансы и статистика, 1982. – Част. II – 415с.

В 1990 р. баланс основної діяльності державного підприємства (об'єднання) мав таку форму (табл. 1.10).

Таблиця 1.10. Баланс державного підприємства (об'єднання) в 1990 р. [91, с. 42-45]

<i>АКТИВ</i>	<i>ПАСИВ</i>
I. Основні засоби (фонди) та необоротні активи	I. Джерела власних та залучених до них коштів
II. Нормовані основні засоби	II. Кредити банків під нормовані запаси і витрати
III. Грошові кошти, розрахунки та інші активи	II. 1. Знос малоцінних та швидкозношуваних предметів (13) II. 2. Резерв на покриття майбутніх витрат і втрат III. Різні кредити банків, розрахунки та інші пасиви
IV. Засоби і витрати на капітальне будівництво	IV. Джерела засобів на капітальне будівництво
V. Витрати на формування основного стада	V. Фінансування витрат на формування основного стада
VI. Засоби та витрати на зовнішньоторговельні операції	VI. Джерела фінансування зовнішньоторговельних операцій

Ця форма балансу уніфікована і вона використовувалася як в промисловості, так і в торгівлі та сільському господарстві.

Таким чином, баланс в період радянських часів (1917-1991 рр.) був різним як за формою, так і за порядком групування даних в них, але він був однаковим для кожної галузі народного господарства на всій території СРСР.

Характерними рисами та особливостями *ринкової економіки (капіталізму)* є:

1. Приватна власність на фактори виробництва.
2. Ринкова система координації і управління господарської діяльності людей.
3. Свобода підприємництва і вибору діяльності.
4. Мета господарюючих суб'єктів – отримання максимального прибутку і діючи на свій страх і ризик.
5. Банкрутство чи прихід окремих нових виробників суттєвого значення для ринку немає.
6. Діє чиста або досконала конкуренція і отримується максимум прибутку при мінімумі витрат.
7. Забезпечується панування споживачів над виробниками, тобто виробляється тільки те, що купується.

⁹¹ Кузьминский А.Н. Теория бухгалтерского учета: [учебник] / А.Н. Кузьминский. – К.: Выща школа, 1990. – 311 с.

В Україні, починаючи з 1991 р. була прийнята Програма реформування системи обліку та статистики до міжнародних стандартів. За цією програмою Міністерство фінансів України та методологічна рада з бухгалтерського обліку провели надзвичайно велику роботу і на сьогоднішній день діє Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” та Положення (стандарти) бухгалтерського обліку, за якими визначено бухгалтерську фінансову звітність, її склад і структуру.

За цими нормативно-правовими актами “Баланс – це звіт про фінансовий стан підприємства, який відображає на певну дату його активи, зобов’язання і власний капітал [92, с. 3]. Як бачимо, у цьому визначенні відсутнє поняття “пасив”, проте у самій формі звітності воно застосовується.

Розділи балансу підприємств України за П(С)БО 2 (форма №1) представлені в таблиці 1.11.

Таблиця 1.11. Структура балансу України за П(С)БО 2

<i>Актив</i>	<i>Пасив</i>
I. Необоротні активи	I. Власний капітал
II. Оборотні активи	II. Забезпечення наступних витрат і платежів
III. Витрати майбутніх періодів	III. Довгострокові зобов’язання
	IV. Поточні зобов’язання
	V. Доходи майбутніх періодів

Змішані системи. Принципи “змішаної економіки” розробляли А. Вагнер, С. Чейз, Дж.М. Кейнс, Е. Хансен, П. Самуельсон та інші. Характерними рисами змішаних систем є:

1. Приватна власність у її різноманітних формах.
2. Переплітання, взаємопроникнення і взаємодоповнення колективного, приватного і державного господарств, а також взаємний перехід одного типу господарства в інший.
3. Соціальна орієнтація економіки, підвищення на її основі життєвого рівня людей. Людина стає головною цінністю в такій системі. Досягти цього можна лише на основі зростання регулюючої ролі держави, а з іншого боку, повинні проявлятися умови ринкового саморегулювання. У такому випадку держава не повинна втручатися в діяльність господарських структур. Для змішаних систем характерне поєднання саморегулювання і державного регулювання економіки.

⁹² Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0396-99&p=1154500791191400>

4. Демократична форма управління спроможна забезпечити економічні, політичні та духовні гарантії для найбільш повної реалізації можливостей кожної людини.

Риси змішаної системи спостерігаються в розвинутих країнах світу: Австралія, Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Норвегію, Польща, Португалія, США, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, ФРН, Чехія, Швейцарія, Швеція та Японія.

На нашу думку, саме починаючи з 2000 року можна вважати, що наше суспільство вже рухається до змішаної економіки, тому що воно відповідає багатьом рисам даної системи. Тому доцільно розглянути приклад балансу такої економічної системи (табл. 1.12).

Таблиця 1.12. Балансовий звіт Португалії

<i>Активи</i>	<i>Пасиви</i>
Основний капітал	Акціонерний капітал і заборгованість
Нематеріальні активи (включаючи витрати на підготовку виробництва)	Акціонерний капітал
Матеріальні активи	Резерви для переоцінки
Постійні інвестиції	Резерви
Основний капітал у процесі виробництва	Прибуток після сплати податків
Оборотний капітал	Резерви для виплати зобов'язань і платежів
Товарно-матеріальні запаси	Довгострокові заборгованості
Дебітори	Поточні зобов'язання
Тимчасові інвестиції	Відстрочені надходження і витрати
Готівка в банку й у касі	
Нараховані надходження і витрати по попередній оплаті	
Усього активи	Усього пасиви

Необхідно підкреслити те, що жодна з названих вище основних економічних систем не існує нині в чистому вигляді. Отже, Україна мусить скористатися кращими світовими надбаннями господарювання і, враховуючи власні особливості, побудувати економічну систему, засновану на різноманітності форм власності і видах господарювання.

Традиційною називають економіку найменш розвинутих країн, до яких, за класифікацією ООН, відносять Бенін, Бангладеш, Гаїті, Гамбію, Малі, Танзанію, Сомалі, Чад, Судан, Ефіопію.

Їх економіка має такі характеристики:

1. Базується на відсталій технології і переважно ручній праці. Вони не пройшли стадію індустріалізації.

2. Багатоукладність економіки (наявність натурально-общинних, дрібнотоварних форм організації виробництва).

3. Швидко зростає населення, високий рівень безробіття, основна сфера зайнятості – сільське господарство.

4. Значний вплив на економіку здійснює іноземний капітал.

5. В експорті переважає сировина та сільськогосподарська продукція (за це їх називають “банановими республіками”).

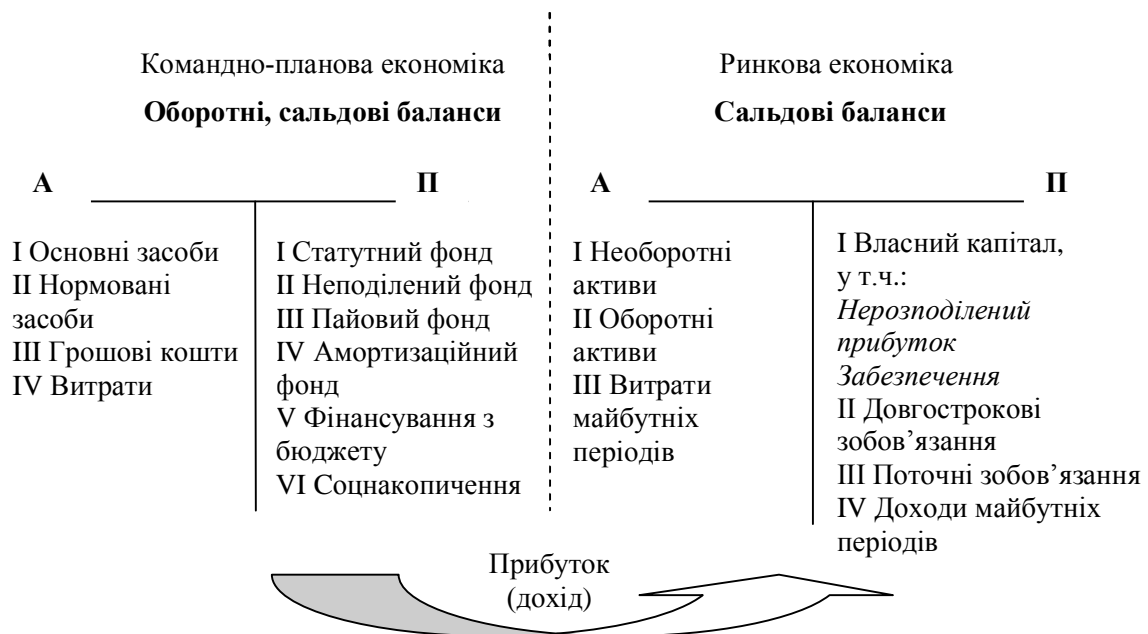
6. Існує кастовість, поділ людей на соціальні прошарки.

7. Держава відіграє активну роль у регулюванні економічних відносин, але при цьому існують корупція і хабарництво, несправедлива система оподаткування, недостатній розвиток освіти і соціальних послуг.

8. Важливу роль відіграють релігійні і культурні цінності, традиції та звичаї.

Вважається, що три чверті населення світу проживають в економічно відсталих країнах. Причини такої ситуації визначаються історією розвитку та національними традиціями, географічним розташуванням, наявністю економічних ресурсів, соціально-політичними стосунками всередині країни, наявністю колоніального минулого, специфікою взаємовідносин з іншими країнами.

На основі вище сказаного можна узагальнити складові балансу двох типів економік: командно-планової та ринкової (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Порівняння балансів командно-планової та ринкової економіки

Звернемо увагу на те, що в балансі 1937 року передбачається окремий розділ “Соціальні накопичення”, даний розділ кардинально відрізняє соціалістичний облік від капіталістичного. Також з рис. 1.4 видно, що

ринкова економіка відрізняється від командно-планової економіки тим, що в балансі даної системи (в пасиві) з'явилася стаття результатів діяльності підприємств із назвою “нерозподілений прибуток”.

Баланси радянських підприємств відрізняються від балансів капіталістичних підприємств перш за все соціально-економічним характером засобів, що відображаються в них.

З балансів радянських підприємств видно, що засоби, які відображаються в них, становлять собою соціалістичну власність, виділену державою і яка знаходиться у розпорядженні: даного підприємства (фонди, фінансування); Державного банку (короткострокові позики) та інших соціалістичних підприємств (заборгованість постачальникам і т.д.).

Баланси капіталістичних підприємств показують, що засоби, які у них відображаються, є приватною власністю капіталістів. В цих балансах є такі статті пасиву, як “Основний капітал”, “Акціонерний капітал”, “Резервний капітал”, “Прибуток”, різні фонди і резерви, які створюються за рахунок капіталістичного прибутку і т.д., показують капіталістичну власність, що належить власнику (власникам) даного підприємства.

Решта статей пасиву, наприклад, позики і кредити приватних банківських установ, відображають приватну власність, що належить іншим капіталістам і на певних взаємовигідних умовах надають їх в користування даному підприємству.

Василенко Н.П. в 1966 році чітко розкрив переваги та недоліки прояву кожної із систем в бухгалтерському обліку [93, с. 55-56]. В балансах капіталістичних підприємств, в умовах приватновласницьких відносин граничний розмір статей, що відображають готову продукцію (товари), готівку в касі, заборгованість за розрахунками тощо, значно вищий, ніж в балансах радянських підприємств. Радянські підприємства в умовах єдиного планового соціалістичного господарства мали можливість швидше реалізовувати вироблену продукцію і швидше здійснювали розрахунки через Держбанк, не накопичуючи зайвих матеріально-грошових ресурсів. Це свідчить про переваги плановості і організованості командно-планової економіки і про стихійність і анархічність ринкової економіки.

---

⁹³ Василенко Н.П. Основы бухгалтерского учета / Н.П. Василенко. – М.: Экономика, 1966. – 237 с.

Бухгалтерські баланси в командно-плановій економіці доступні суспільству, тобто вони розголошуються і контролюються. Оскільки існували єдині державні правила оцінки статей балансу, радянські підприємства давали в своїх балансах правильне, об'єктивне відображення стану господарства.

В ринковій економіці кожен власник підприємства оцінює статті балансу на свій розсуд, в своїх інтересах. За допомогою різних комбінацій і махінацій вони штучно зменшують одні статті і збільшують інші. Тим самим сьогодні власники підприємств штучно зменшують суму отриманого прибутку, приховують від оподаткування свої доходи і приховують від суспільного розголошення реальні розміри заробітної плати працівників.

Проф. Щенков С.О. зазначає, що термін “статутний капітал” застосовувався в практиці фінансового планування та бухгалтерського обліку до кінця 1932 року [94, с. 83]. Протягом існування Радянського Союзу в науковій літературі застосовувався термін “статутний фонд”, що зумовлено, насамперед, плановою економікою, де основою була державна форма власності на все майно суб'єктів господарювання.

Питання різниці між фондом і капіталом розглядав Ж. Андре (Франція). Фонд – це сума основних і оборотних засобів підприємства (підсумок балансу), капітал – засоби власника, вкладені у фонд. Рудановський О.П. запропонував нове, більш правильне, з його точки зору, поняття – фонд, замість старого – капітал [95].

Визначення капіталу у словниках радянських часів відсутнє. Замість нього подане поняття статутного фонду – це матеріальні та грошові кошти, які виділяються державою підприємствам (об'єднанням) та іншим організаціям в постійне користування. Початковий розмір статутного фонду визначається статутом чи положенням підприємства, організації при їх утворенні. В подальшому статутний фонд змінюється у зв'язку з уведенням чи вибуттям основних фондів, безкоштовним надходженням чи вилученням основних фондів та обігових засобів за розпорядженням вищестоящої організації, поповненням оборотних засобів за рахунок прибутку та інших

⁹⁴ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А.Щенков. – М.: Госфиниздат, 1963. – 231 с.

⁹⁵ Рудановский А.П. Руководящие начала (принципы) фабричного счетоведения, вытекающие из понятия о себестоимости [2-е изд.] / А.П. Рудановский – М.: Макиз, 1925.

джерел підприємств, коштів, одержаних від вищестоящої організації із резервів, віднесення на статутний фонд невідшкодованих збитків і деякими іншими чинниками [96, с. 545].

Таким чином, на основі вищевикладеного матеріалу можна визначити відмінності між джерелами надходження активів до підприємства у соціалістичному суспільстві та капіталістичному, що, в свою чергу, допоможе визначити різницю між поняттями фонду та капіталу (табл. 1.13).

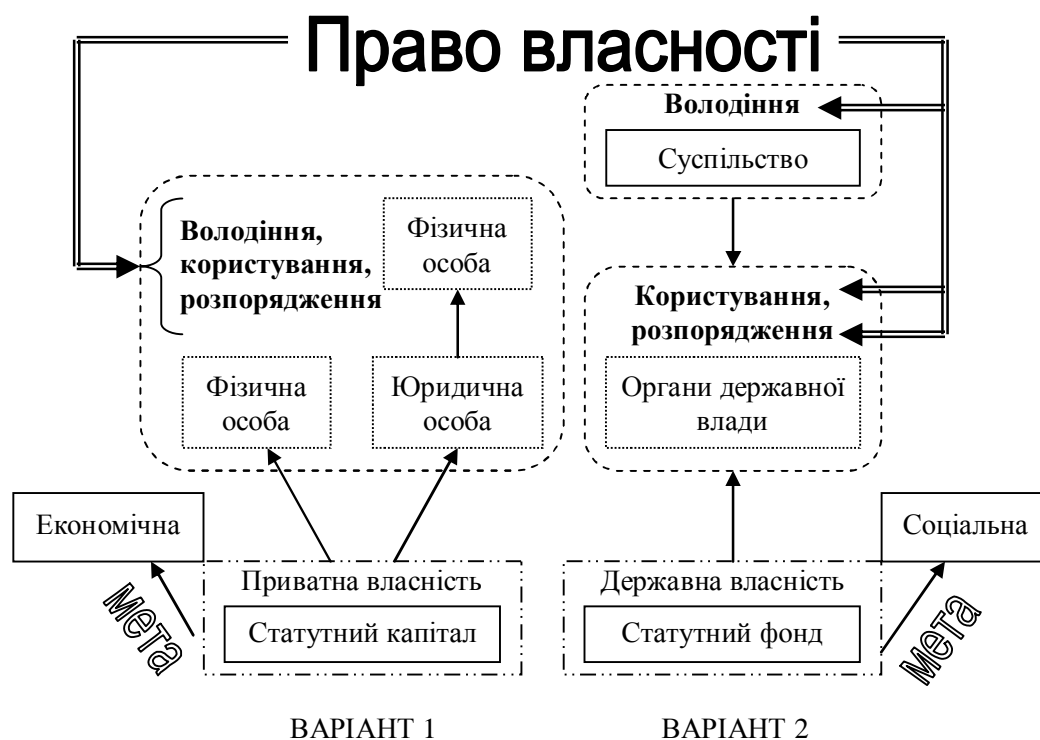
Таблиця 1.13. Порівняльна характеристика капіталу як джерела утворення активів за умов капіталістичного та соціалістичного суспільства

<i>Характеристика</i>	<i>Соціалістичне суспільство</i>	<i>Капіталістичне суспільство</i>
1. Назва	Фонд	Капітал
2. Характер відносин	Користування та розпорядження	Володіння
3. Власність	Державна	Приватна
4. Оцінка статей	Об'єктивна	Завуальована
5. Результати діяльності	Доступні суспільному розголошенню	Становлять комерційну таємницю
6. Назва розділу пасиву	Джерела власних засобів	Власний капітал
7. Мета створення підприємства	Соціальна	Економічна

Як видно з таблиці 1.13, основна відмінність між поняттями статутного фонду та капіталу полягає у характері відносин власності. Капітал – поняття, що включає в себе права власності на майно підприємства, тобто право володіння, користування і розпорядження. Фонд – характеризується лише правом користування та правом розпорядження виділеним майном. Створення підприємства приватної форми власності має на меті отримання прибутку засновниками та подальше збільшення вартості цього підприємства, а державне підприємство створюється з метою задоволення суспільних потреб (рис. 1.5).

На рис. 1.5 зображено розподіл прав власності: у першому випадку всі складові права власності перебувають у фізичної особи. У другому варіанті права власності розподіляються: спочатку воно повністю належить окремій особі, громадянину, який робить свій внесок в державний бюджет і, таким чином, елемент володіння зникає (точніше – формує власність суспільства), а права користування та розпорядження передаються органам влади. Тобто різниця між поняттями “статутний капітал” та “статутний фонд” носить чисто умовний характер і їх ототожнення цілком допустиме, різницю становитиме застосування даних понять на підприємствах різних форм власності.

⁹⁶ Королев М.А. Статический словарь / Гл. ред. М.А. Королев. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Финансы и статистика, 1992. – 160 с.

Рис. 1.5. Відмінності між статутним капіталом та статутним фондом

Баланс є важливим документом при прийнятті управлінських рішень. Важливість балансу полягає у можливості використання інформації, яку він містить, для користувачів різних груп. Загальновідомо, що цілі та інтереси таких користувачів іноді можуть бути діаметрально протилежними. Наприклад, інтереси власників традиційно протистоять інтересам працівників. А тому і рівні висвітлення інформації в балансі повинні бути різними. Це зумовлює появу багатьох видів балансу і призводить, відповідно, до широкої класифікації бухгалтерських балансів.

1.3. Балансове рівняння як спосіб відображення складових пасиву

Вже протягом багатьох століть відбувається дискусія серед вчених та науковців щодо визначення поняття "капітал". З бухгалтерської точки зору очевидно лише одне: відображається дана категорія разом із зобов'язаннями в пасиві бухгалтерського балансу, що регулюється на законодавчому рівні. Проте, якщо переглянути нормативно-правові акти, то можна побачити, що

вони трактують поняття саме “власного” капіталу, тоді як загального визначення “капітал” не наводиться. Тоді виникає питання: чи існує взагалі “капітал” як об’єкт бухгалтерського обліку?

Питаннями вивчення сутності капіталу як категорії бухгалтерського обліку займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як М.О. Білоусов, А.П. Бобяк, Ф.Ф. Бутинець, М.Ф. Ван Берда, Р.В. Варичева, А.Д. Виварець, С.М. Деньга, Дж. Хікс, Р. Ентоні, В.А. Каменецький, Я.Д. Крупка, Ю.Н. Лачінов, М.Ю. Меєв, В.П. Патрікеєв, В.Я. Соколов, Сопко В.В., Е.С. Хендріксен, К.Ю. Циганков, І.Й. Яремко та ін.

На думку проф. В.Я. Соколова, під впливом позицій західних спеціалістів з бухгалтерського обліку ми перестали трактувати власний капітал як борг підприємства перед його власником. Вчений звертає увагу на те, що вихідною точкою для сучасної теорії бухгалтерського обліку є модель американського бухгалтера кінця ХІХ століття Чарльза Езра Шпруга, який вважав предметом обліку цінності і описував їх балансовим рівнянням: $A = P + K$, де A – це те, що я маю, і ті, кому я вірю (дебітори); P – це те, що я заборгував; K – чого я вартий. І знову ж таки, з даної формули виходить, що капітал – різниця між активами підприємства та його кредиторською заборгованістю ($K = A - P$).

Ця модель отримала дві інтерпретації. Перша належить інституціоналістичній школі, друга – персоналістичній. Розходження думок в цих школах пов’язане з трактуванням рахунків Капіталу та Прибутків і збитків. Проф. В.Я. Соколов виявив основні розбіжності у вченнях двох шкіл, що наводяться в табл. 1.14 [97, с. 358].

Таблиця 1.14. *Визначення низки базових термінів для трактування двох основних англо-американських шкіл бухгалтерського обліку [98, с. 358]*

Проблема	Вирішення проблеми	
	Персоналісти (були ближчі до ідей Шпруга)	Інституціоналісти
1	2	3
Трактування рахунку Капітал	Кредиторська заборгованість підприємства власнику	Власність підприємства, вільна від заборгованостей
Склад пасиву балансу	Джерела фінансування господарської діяльності підприємства	Власні засоби підприємства і його кредиторська заборгованість

⁹⁷ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет от истоков до наших дней: [Учебное пособие для вузов]. / Я.В. Соколов – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

⁹⁸ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет от истоков до наших дней: [Учебное пособие для вузов]. / Я.В. Соколов – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

Продовження табл. 1.14

1	2	3
Зміст рахунку Прибутків та збитків	Позбавлений самостійного змісту, субрахунок до рахунку Капітал	Центральний рахунок, що виявляє фінансовий результат підприємства
Балансове рівняння	Актив = Пасив + Капітал	Актив – Пасив = Капітал
Дивіденди	Частина прибутку підприємства	Витрати підприємства

Проф. В.Я. Соколов [99, с. 172] зазначає, що яку б теорію балансу ми не обрали, ми завжди повинні пам'ятати, що формула $A - P = K$ носить умовний характер. І перш за все, на думку автора, слід розвіяти масову оману бухгалтерів, які вважають, що капітал – це пасив балансу і “дирка” в ньому, яка заповнюється окремими величинами. Реальний капітал будь-якого підприємства – це і є актив його балансу. Як вказував Л. Фон Мізес (1881-1973): “Поза конкретними капітальними благами не існує ніякого абстрактного або реального капіталу” і “капітальні блага становлять собою проміжкові етапи на шляху до визначення цілі”, тобто весь актив – капіталізовані витрати капіталу на шляху до ринкової економіки – до отримання прибутку [100, с. 470].

У більш пізній праці А.М. Галагана використовується терміни “капітал” та “фонд” замість “чистий капітал”: якщо актив перевищує пасив, різниця між активом і пасивом відображає загальну вартість благ, вкладених в господарство власником останнього; ця різниця називається капіталом або фондом і становить собою зобов'язання господарства по відношенню до власника, а тому включається в пасив господарства; якщо актив дорівнює пасиву, то це означає, що власник нічого не вклав в господарство, а тому фонд в даному випадку дорівнює нулю; якщо пасив перевищує активи, то це значить, що наявного майна недостатньо для покриття належних господарству зобов'язань; різниця між пасивом та активом називається дефіцитом і становить собою борг власника господарства, а тому розміщується в активі господарства [101, с. 12].

У зв'язку з різними підходами до визначення сутності капіталу, багато науковців були введені в оману, намагаючись пояснити її шляхом трактування балансової рівності, в частині складових пасиву.

⁹⁹ Соколов В.Я. Теоретические начала (основы) двойной бухгалтерии. / Я.В. Соколов – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2006. – 188 с.

¹⁰⁰ Фон Мизес Л. Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории. / Л. Фон Мизес – Челябинск: Социум, 2005.

¹⁰¹ Галаган А.М. Основные принципы счетоведения. [Конспективный курс]. / А.М. Галаган – М.: Издание редакционно-издательского отдела объединения работников учета, 1925. – 78 с.

В бухгалтерському обліку у П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” наводиться визначення власного капіталу – частина в активах підприємства, за вирахуванням його зобов’язань [102]. Виходячи з даного визначення, у випадку, коли у підприємства немає зобов’язань, власний капітал підприємства прирівнюється до його активів. Дійсно, таке визначення повністю відповідає загальноприйнятому в бухгалтерському обліку балансовому рівнянню: Актив (А) = Пасив (П). В свою чергу, деякі автори зазначають, що пасив підприємства, згідно з цією ж рівністю, складається з капіталу та зобов’язань, що в математичному вигляді складає таку формулу: $П = \text{Капітал (К)} + \text{Зобов’язання (З)}$. Тобто, за відсутності зобов’язань, $П = К$, або $А = К$. Для більш наглядного розуміння сутності капіталу представимо його у вигляді рівняння $А = К = П$, де, з одного боку, він ототожнюється з активами підприємства, а з другого – з пасивом, тобто з джерелами утворення активу – призводить до суперечливого розуміння сутності як капіталу, так і пасиву бухгалтерського балансу. Деякі економісти (Ф. Кене, А. Сміт, Жан де Сімонді, П’єр Жозеф Прудон, Т.Ф. Степанов, В.І. Левік) прирівнювали капітал до засобів виробництва, грошей та інших видів активу, не враховуючи його інший бік. Таке зображення змісту балансової рівності ввело в оману багатьох дослідників і призвело до хибного трактування капіталу як категорії бухгалтерського обліку. Дослідники, у спробах дати визначення пасиву почали використовувати математичні знаки, якими намагались пояснити природу капіталу, цим самим ще більше віддаляючись від істини.

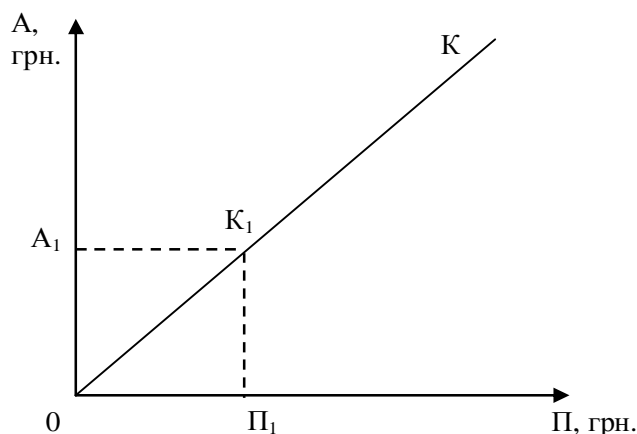
Проспєтов Г.І. визначає власний капітал як вартість всього майна підприємства після сплати всіх боргів, а також пропонує такі формули обрахування його розміру: $\text{Власний капітал} = \text{Сумовані активи} + \text{Сумовані пасиви} = \text{Необоротні активи} + \text{Оборотні активи} - \text{Короткострокові зобов’язання} - \text{Довгострокові зобов’язання}$; $\text{Власний капітал} = \text{Першопочаткові інвестиції} + \text{Нерозподілений прибуток}$, де нерозподілений прибуток – це прибуток, реінвестований у процесі господарської діяльності [103, с. 6].

Із зазначеного виникає питання: чи можна ставити знак рівності між активом і пасивом підприємства, а тим більше прирівнювати їх до капіталу? Під рівністю розуміється форма запису твердження, що два об’єкти, в деякому сенсі рівні, за допомогою знаку “=”. Знак рівності в сучасній формі

¹⁰² Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 290 від 29.11.99 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=120&PHPSESSID=5mvr21419f2pojddpa9mr7u6b7>

¹⁰³ Просветов Г.И. Учет затрат и калькулирование себестоимости: задачи и решения: [Учебно-практическое пособие]. / Г.И. Просветов – М.: Издательство “Альфа-Пресс”, 2009. – 320 с.

“=” створив математик Роберт Рекорд у своїй праці “The Whetstone of Witte”, де обґрунтував застосування двох паралельних ліній так: “...because no two things can be more equal” (тому що немає більш однакових речей) [104]. Але потрібно розуміти, що якщо говорити про актив і пасив бухгалтерського балансу – то це різні поняття за своєю сутністю і використання знаку “=”, не тотожне слову “це”. Якщо ж говорити про вартісну оцінку в математичному відображенні (рис. 1.6) – тут заперечень не виникає, оскільки власник володіє майном, яке вносить в підприємство і яке має одну вартість, що відображається двічі: з одного боку – внесений об’єкт (актив), а з іншого – належність власнику (пасив). Тобто в рівній мірі при внесенні майна в підприємство буде зростати вартісна оцінка прав власності на це майно, що можна відобразити формулою $A = \Pi$, або $A = k \times \Pi$, де k – коефіцієнт, який завжди дорівнюватиме 1, A – актив, Π – пасив, K – капітал.

Рис. 1.6. Місце капіталу в балансовій рівності

Можна припустити, що відображення капіталу в пасиві бухгалтерського балансу не зовсім коректне і є умовним прийомом відображення прав власності на внесені об’єкти. Однозначно заперечувати проти такого прийому не будемо, оскільки він, на нашу думку, є вже сталим, погодженим теоретиками і практиками. Традиція бухгалтерського обліку – відображати капітал в пасиві, розуміючи під ним джерело формування активу, захищене правом власності. До того ж, як вказує проф. Д.А. Панков: “Якщо існує економічна категорія, що не має свого достовірного кількісного виразу, то незрозуміло, яким чином можна проводити аналіз її суті, змісту, динаміки” [105, с. 50].

¹⁰⁴ Знак равенства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psciencenet/main/sciencenet/mathematics/articles/znakrav.html>

¹⁰⁵ Панков Д.А. Бухгалтерський аналіз: [монографія] / Д.А. Панков, А.Н. Вараксин, Ю.Ю. Кухто. – Мнск: 2009. – 224 с.

Для того щоб почати будь-яку господарську діяльність, потрібен стартовий капітал. На момент створення підприємство має:

- активи (А) – вкладені гроші, запаси, необоротні активи;
- власний капітал (ВК) – який означає, що вкладене майно є власністю засновника підприємства.

Це можна виразити формулою $A = BK$.

У процесі діяльності підприємство вступає у взаємовідносини з іншими контрагентами, внаслідок чого виникають зобов'язання (З). Формула набуває вигляду $A = BK + З$.

Таку рівність відображає баланс підприємства. В активі балансу – необоротні та оборотні активи, у пасиві – власний капітал та зобов'язання. Інтерпретувавши формулу, отримаємо визначення власного капіталу – частина в активах підприємства, яка залишається після вирахування його зобов'язань (п. 4 П(С)БО 2), тобто $BK = A - З$.

На дискусійному меморандумі Ради по розробці стандартів фінансового обліку з цього приводу було відзначено: "... капітал не існує у відриві від активів і кредиторської заборгованості, оскільки є залишковою часткою" [106]. Полковський Л.М. пише, що баланс – це рівність підсумків, що означає рівні підсумки по дебету і кредиту рахунків, підсумки записів за аналітичними рахунками даним відповідного синтетичного рахунку, підсумки активу і пасиву. В свою чергу, актив складається з необоротних та оборотних активів, а пасив – з капіталу і резервів, довгострокових зобов'язань, короткострокових зобов'язань [107, с. 249-250]. Шепітко Г.Ф. також зазначає, що актив балансу завжди дорівнює пасиву балансу [108, с. 29]. До пасиву відносяться статті, які показують величину коштів (капіталу), вкладених у господарську діяльність підприємства та ступінь терміновості повернення зобов'язань [109, с. 28]. Як бачимо, існують найрізноманітніші підходи до визначення сутності пасиву та його складових частин; заперечень не викликає той факт, що до пасиву відноситься капітал, натомість з приводу включення до складу пасивів інших елементів думки вчених різняться.

¹⁰⁶ Rowland K. Ayiese, Linda S. Bamber and Robert N. Freeman "Accounting Disclosures Based on Company Size: Regulations and Capital Marketing Evidence" / K. Rowland, Ayiese, S. Linda, Bamber and N. Robert // Accounting Horizons, March. – 1988. – P. 8-25

¹⁰⁷ Полковський Л.М. Теорія бухгалтерського учета: [Учебник] / Л.М. Полковський. – М.: Экономика и финансы, 2002. – 408 с.

¹⁰⁸ Шепітко Г.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: [Навч. посіб] / Г.Ф. Шепітко. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2001. – 269 с.

¹⁰⁹ Шепітко Г.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: [Навч. посіб] / Г.Ф. Шепітко. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2001. – 269 с.

Слід звернути увагу на те, що в П(С)БО 1 розкривається визначення саме власного капіталу, тоді як зазначені вище автори користуються терміном “капітал”, яке значно ширше за своєю сутністю. Адже капітал, як відомо, буває різних видів та форм, одним з яких є власний.

Існують думки, що в пасиві балансу основним класифікаційним значенням для об'єднання статей у розділи є належність засобів, право власності на них. Тому, в першому розділі об'єднані статті джерел власних засобів підприємства, а інші два розділи містять статті щодо різних джерел позикових засобів (довгострокові фінансові зобов'язання, розрахунки та інші пасиви) [110, с. 38].

Якщо раніше такій категорії як зобов'язання увага практично не приділялася, оскільки в пасиві відображалися лише власні джерела утворення активів, то сучасні вчені трактують пасив як зобов'язання, замінюючи ними навіть власний капітал.

Проф. В.І. Стражев трактує бухгалтерський баланс як спосіб відображення вартості господарських засобів (майна) і джерел їх формування (зобов'язань) підприємства, який дозволяє у визначену дату отримати про них узагальнену інформацію у грошовій оцінці. Автор зазначає, що “баланс становить собою двосторонню таблицю, яка складається з лівої частини, що називається “Актив”, і правої, що називається “Пасив”. Актив – перелік майна (засобів) підприємства з вказанням їх вартості. Пасив – перелік зобов'язань підприємства (джерел надходження засобів, відображених в активі)” [111, с. 24]. Схожої думки дотримується проф. В.Г. Швець: “Пасив будують за зобов'язаннями перед власниками коштів: спочатку своїми, а потім чужими” [112, с. 63]. Ентоні Р. [113, с. 18] зазначає, що в решті решт, підприємство нічим не володіє, все те, що у підприємства є сформувалось за рахунок зобов'язань, тобто власний капітал підприємства – це ті ж зобов'язання, тільки перед власниками (рис. 1.7).

¹¹⁰ Курс бухгалтерського учета. Коллектив авторов. Под ред. И.И. Поклада. Четвертое издание, переработанное и дополненное. М.: Финансы, 1971 – 416 с.

¹¹¹ Стражев В.И. Теория бухгалтерского учёта: [Учебн. пособие] / В.И. Стражев, О.В. Латыпова. – Мн.: Выш. Шк., 2003. – 205 с.

¹¹² Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: [Підручник] / В.Г. Швець; 3-тє вид., пероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 535 с.

¹¹³ Энтони Р. Разоблачение тайн бухгалтерского учета. Как разобратсья в бухгалтерской отчетности и в финансовом анализе / Р. Энтони; Пер. с англ. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2006. – 352 с.

Рис. 1.7. Діаграма балансу компанії Wingate [114, с. 18]

Мова ведеться про те, що підприємству, отримавши всі активи, в разі їх розпродажу, доведеться розрахуватись за всіма своїми зобов'язаннями, а потім кошти, що залишаться, підприємство поверне акціонерам.

У П(С)БО 1 термін “зобов'язання” трактується наступним чином: “заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди” [115].

Дійсно, при створенні підприємства майно власника трансформується в капітал, який відображає зобов'язання юридичної особи перед фізичною повернути належне їй, на основі прав власності, майно. В процесі господарської діяльності у підприємства виникають зобов'язання перед іншими фізичними особами (працівниками, інвесторами), а також перед юридичними особами (державними органами, кредитними установами, страховими компаніями, різними інстанціями тощо). На підставі вищезазначеного, пасив балансу можна розглядати як зобов'язання підприємства перед власниками та зобов'язання перед третіми особами, які співпрацювали з ним, але є й інші аспекти, які слід врахувати при розмежуванні чи ототожненні таких категорій, про що буде висвітлено далі.

¹¹⁴ Антони Р. Разоблачение тайн бухгалтерского учета. Как разобраться в бухгалтерской отчетности и в финансовом анализе / Р. Антони; Пер. с англ. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2006. – 352 с.

¹¹⁵ П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” від 31.03.1999 р. № 87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0391-99>

На думку К. Понайотопуло, пасив – це права третіх осіб та власника даного господарства (капітал), які розповсюджуються на майнову масу. Пасив виступав як окремий рахунок. Теорія трьох рядів рахунків свідчить про те, що всі господарства відкривають особливі двосторонні таблиці або рахунки, в яких стан та збільшення активу, пасиву та капіталу записуються на тій же сторінці, на якій вони знаходяться в балансі, так і в наведеному рівнянні ($A = П + К$), а їх зменшення відображається на протилежних сторонах рахунків. Лейтнер Ф. зазначав, що в рахунках пасиву, до яких відносяться власні та залучені засоби (тобто Капітал і борги), відмічаються з правої сторони [116, с. 97].

На основі вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що рівняння пасиву бухгалтерського балансу можна розглядати з трьох точок зору:

1) $П = ВК + З$, тобто пасив балансу підприємства складається саме з власного капіталу та зобов'язань, такий підхід найбільше відповідає визначенню, передбаченому в П(С)БО 1;

2) $П = ВК + ЗК$, тобто пасив складається з власного капіталу та залученого капіталу, у даному випадку можна вважати, що $П = К$, а капітал, в свою чергу складається з власного та залученого: $К = ВК + ЗК$;

3) $П = З(Вл) + З(ТО)$, тобто пасив підприємства як юридичної особи відображає його зобов'язання перед власниками (учасниками) та зобов'язання перед третіми особами, якими може виступати держава, банк, кредитна спілка, інвестор, страхова компанія та ін.

На перший погляд, все просто і зрозуміло: будь-який з варіантів, здавалося б, цілком логічно описує сутність пасиву з бухгалтерської точки зору. Проте існує ціла низка моментів, які, ми вважаємо, потребують деякого уточнення. Одним з них є питання про визначення критеріїв розподілу пасиву, а точніше, ознак, за якими отримаємо можливість згрупувати його складові або ж, навпаки, розмежувати.

Що стосується першого варіанту, то в ньому неточність складає поняття власного капіталу, визначення якого наводиться в П(С)БО 1. Воно, на наш погляд, не повністю відповідає бухгалтерській сутності капіталу, оскільки, акцент робиться на активі і практично ототожнює власний капітал з ним, не звертаючи увагу на іншу його сторону – на джерело надходження активу.

---

¹¹⁶ Бутинець Ф.Ф. Історія розвитку бухгалтерського обліку: [в 2-х частинах. Ч. I] / Ф.Ф. Бутинець – Житомир: ПП “Руга”, 2001. – 512 с.

Тому доцільно було б деталізувати дане визначення в частині походження активів, наприклад: “частина в активах підприємства, що утворилася за рахунок внесків власників (учасників)”. При чому, якщо використовувати таку концепцію, то можна припустити застосування терміну “капітал” без слова “власний” (як це роблять в США, Великобританії, Франції), само собою розуміючи під ним джерело формування власних засобів, адже термін “зобов’язання” свідчить про протилежне.

Наступна позиція щодо визначення пасиву балансу як капіталу, який, в свою чергу, поділяється на власний та залучений, також потребує уточнення в частині визначення власного капіталу (як і для першого підходу), а також визначення залученого капіталу як частини активів підприємства, які надійшли за рахунок зовнішніх суб’єктів. Може виникнути питання про застосування терміну “залучений”, а не “позиковий” капітал. Для пояснення такого підходу погоджуємося з думкою Зелениної О.О. [117, с. 17], що хибним є ототожнення залученого та позикового капіталу. Автором пропонується визначення першого як “всі “невласні” джерела активів підприємства”. Якщо дотримуватись такої точки зору, визначення і власного, і залученого капіталу буде ґрунтуватися саме на походженні тих чи інших активів підприємства.

Третій підхід до визначення пасиву балансу також має деяку неточність: якщо виходити з визначення зобов’язань, даного в П(С)БО 1, то ніяких заперечень не виникає: їх погашення призведе до зменшення ресурсів. Проте, зобов’язання перед власниками (учасниками) та зобов’язання перед третіми особами мають значну різницю, адже активи, що внесені власниками (учасниками) складають основу для функціонування підприємства в цілому, іншими словами, без них підприємство просто не існуватиме. Слід відмітити думку В.П. Савчука, з якою ми солідарні: “Власний капітал вкладається його власниками на невизначений термін часу і не передбачає повернення коли-небудь в майбутньому. Власники підприємства, на відміну від власників залученого капіталу, не розраховують на отримання фіксованої винагороди. Ця винагорода залежить від результатів діяльності підприємства і виплачується у вигляді дивідендів” [118, с. 50]. Отже, трактувати власний капітал як зобов’язання, враховуючи вимоги П(С)БО, є неправомірним, оскільки власний

---

¹¹⁷ Зеленина О.О. Бухгалтерський облік і аналіз формування та використання позикового капіталу: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.09 / О.О. Зеленина – Житомир, 2012. – 21 с.

¹¹⁸ Савчук В.П. Практическая энциклопедия. Финансовый менеджмент / В.П. Савчук – К.: Максимум, 2006. – 884 с.

капітал не призводить до зменшення ресурсів у майбутньому. Згідно зі статтею 4 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” чітко прописаний принцип безперервності, згідно з яким “оцінка активів та зобов’язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі” [119]. Якщо ж розглядати активи, що належать власникам (учасникам), як такі, що через деякий час слід повернути, то можна говорити про порушення вищезазначеного принципу. До того ж, такі активи виконують гарантійну та захисну функції, які в своїх працях розглядають такі вчені як Ф.Ф. Бутинець [120, с. 89], Ю.Ю. Мороз [121, с. 257], Т.М. Сльозко [122, с. 133], Н.М. Ткаченко [123, с. 254], Ю.С. Цал-Цалко.

Іншими словами, все майно, вкладене в підприємство, становить його майнову основу, а також воно виступає гарантією повернення заборгованості, яка виникає у підприємства протягом здійснення його діяльності і захищає його від понесення можливих збитків. Вищезгадані вчені акцентують увагу на те, що без майна засновників підприємства не виникали б зобов’язання перед третіми особами.

Таким чином, на основі вищевикладеного матеріалу, можна простежити наявність окремих ознак, притаманних кожній з названих концепцій, які дозволяють класифікувати складові частини пасиву і здійснити, в деякому розумінні, порівняння між капіталом та зобов’язаннями, що мають відобразитися в пасиві бухгалтерського балансу (табл. 1.15).

Таблиця 1.15. Порівняльна характеристика капіталу і зобов’язань

№ з/п	Класифікаційна ознака	Власний капітал	Залучений капітал	Зобов’язання
1	Припустимий строк використання	Необмежений	Короткостроковий, довгостроковий	Короткостроковий
2	Суб’єкт внесення / створення активів	Засновники / учасники	Треті особи	Треті особи
3	Можливість отримання економічних вигід	Є	Є	Немає
4	Правовий захист як гарант повернення суб’єкту активів	Власний ризик	Власний ризик, правовий захист	Державний захист

¹¹⁹ Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-xiv>.

¹²⁰ Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: [Підручник] / Ф.Ф. Бутинець – [Вид. 3-тє, доп. і перероб.] – Житомир: ПП “Рута”, 2003. – 444 с.

¹²¹ Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз: [Підручник] / Ю.С. Цал-Цалко, Ю.Ю. Мороз; вид. 3-є, доповнене. – Житомир: ЖОО ГО “Спілка економістів України”, 2011. – 591 с.

¹²² Сльозко Т.М. Капітал: об’єкт обліку чи інструмент його організації? / Т.М. Сльозко // Фінанси України. – 2007. – № 11. – с. 128-137.

¹²³ Ткаченко Н.М. Теоретико-методологічні проблеми формування бухгалтерського фінансового обліку / Н.М. Ткаченко. – К.: А.С.К., 2001. – 348 с.

Основною визначальною характеристикою можна назвати припустимий строк використання задіяних у процесі господарювання активів. Другою та невід'ємною ознакою класифікації джерел надходження активів є суб'єкт, наділений правом власності. Третьою, не менш важливою ознакою, буде можливість отримання економічних вигод цим суб'єктом. А також державний захист або гарантія того, що активи не будуть присвоєні незаконним способом, як остання класифікаційна ознака.

Як видно з табл. 1.15, основна відмінність між капіталом як джерелом формування активів підприємства та зобов'язаннями полягає в часовому проміжку використання внесених активів. В українському законодавстві загальноприйнятим є віднесення таких зобов'язань до поточних, повернення яких передбачено протягом одного року (або операційного циклу), відповідно, довгострокові зобов'язання повинні бути повернені в строк, не раніше ніж через рік.

Виходячи з проведеного порівняння, доцільніше не розділяти зобов'язання за строками погашення, і для загального їх визначення скоротити в частині визначення зобов'язань ці часові рамки і встановити їх в межах одного звітного місяця, тобто відносити до них зобов'язання з виплати заробітної плати працівникам, внескам до соціальних фондів, сплати податків в різні державні органи і т.д. Решту джерел формування активів можна поділити на позиковий і власний капітали за ознакою суб'єкта вкладення. Позиковий капітал, в свою чергу, можна розділити на довгостроковий та короткостроковий у розрізі аналітики. Таким чином, виходячи з такої класифікації складових пасиву бухгалтерського балансу, найвідповіднішим описом буде концепція, де відображення його у балансовій рівності виглядає наступним чином: $P = BK + (ДЗК + КЗК) + З(ТО)$, де P – пасив, BK – власний капітал, $ДЗК$ – довгостроковий залучений капітал, $КЗК$ – короткостроковий залучений капітал, $З(ТО)$ – зобов'язання перед третіми особами.

Разом з цим, слід відмітити, що теоретично, підприємство без використання залученого капіталу та зобов'язань може існувати, тоді як власний капітал є гарантією та свідченням існування підприємства в цілому, та його як складову пасиву балансової рівності можна назвати передумовою функціонування суб'єкта господарювання.

Якщо розглядати зобов'язання перед працівниками підприємства, то, з одного боку, використана праця є одним із факторів виробництва та виступає засобом створення майбутніх економічних вигод, а з іншого – підприємство повертає працівнику вкладену ним у виробничий процес працю лише в іншій формі – саме це і буде зобов'язанням підприємства. Отже, можна вважати, що сутність зобов'язань полягає у тому, що вони виникли внаслідок минулих подій, використані і повинні бути повернені у тому ж розмірі, їх наступне використання неможливе, і вони не створюють для суб'єкта, який їх надав жодних економічних вигід. Натомість, капітал знаходиться у постійному функціонуванні і створює економічні вигоди для його власника.

Остання і найоптимальніша концепція, на наш погляд, найбільш повно описує складові частини пасиву, як з точки зору поняття капіталу, так і з точки зору поняття зобов'язань. В результаті дослідження поняття “капітал” як категорії бухгалтерського обліку виявлено, що в пасиві він відображає джерела формування активів і засвідчує право власності на той чи інший актив. Але вагомим є визначення того, на який саме актив відбувається засвідчення цього права власності, адже саме ця деталь відобразить все значення капіталу. Головною метою створення переважної більшості підприємств є отримання прибутку та збільшення їх вартості. Цю мету підприємство може досягнути за допомогою використання активів, здатних працювати і приносити економічні вигоди підприємству. Якщо розглядати кредит банку, то, здавалося б, згідно з визначенням, що наводиться в П(С)БО 1, повернення його призведе до зменшення ресурсів підприємства. Іншими словами, воно відповідає поняттю “зобов'язання”, але варто відмітити, що його використання може створити і економічні вигоди, які (або частина яких) разом з частиною кредиту буде повертатися банку. На основі цього, можна говорити про те, що кредит банку є залученим капіталом для підприємства, яке його отримало, і власним капіталом для установи банку, який створить для останнього економічні вигоди у вигляді відсотків за даний кредит.

Виявлення найбільш актуальних та невирішених проблем організації та методології бухгалтерського обліку операцій з власним капіталом та зобов'язаннями може забезпечити систематизація наукових надбань вітчизняних та зарубіжних дослідників шляхом проведення бібліометричного аналізу наукових праць за останні роки.

Актуальність обраної тематики дослідження підтверджує зацікавленість нею науковців різних галузей науки. Так, протягом 2000-2010 рр. в Україні захищено 74 дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, в назві яких міститься слова “пасиви”, “пасивні рахунки”, з них 68 робіт економічного напрямку, 6 робіт – юридичного напрямку.

Проблеми методики, теоретичного і практичного обґрунтування необхідності формування, використання та контролю складових пасиву балансу присвятили наукові дослідження вітчизняні вчені та науковці: Ф.Ф. Бутинець [124], С.М. Дячек [125], М.О. Козлова [126], Л.М. Кіндрацька [127], Я.Д. Крупка [128], В.М. Пархоменко [129], В.В. Сопко [130], В.С. Терещенко [131], І.Й. Яремко [132] та зарубіжні вчені: Б.І. Валуєв [133], Я.М. Гальперін [134] І.А. Кошкін [135], В.Ф. Палій [136],

¹²⁴ Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: [підручник для студентів вузів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит”] / Ф.Ф. Бутинець – [2-е вид.]. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 640 с.

¹²⁵ Дячек С.М. Відображення в бухгалтерському обліку та аналіз резервів молокопереробних підприємств АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)” / С.М. Дячек. – Київ, 2008. – 21 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹²⁶ Козлова М.О. Облік і контроль процесу резервування (на прикладі діяльності великих промислових підприємств України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / М.О. Козлова. – Київ, 2006. – 21 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹²⁷ Кіндрацька Л.М. Система бухгалтерського обліку в комерційних банках: методологія та практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / Л.М. Кіндрацька. – Київ, 2002. – 32 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹²⁸ Крупка Я.Д. Облік і аналіз інвестиційної діяльності підприємств: методологія та організація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / Я.Д. Крупка. – Тернопіль, 2002. – 32 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹²⁹ Пархоменко В.М. Реформування бухгалтерського обліку в Україні: методологічне та нормативне забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / В.М. Пархоменко. – Київ, 2002. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹³⁰ Сопко В.В. Бухгалтерський облік капіталу підприємства (власності, пасивів) [Текст]: монографія / Сопко В.В. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

¹³¹ Терещенко В.С. Бухгалтерський облік забезпечень майбутніх витрат і платежів: теорія та методика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)” / В.С. Терещенко. – Київ, 2008. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹³² Яремко І.Й. Оцінювання та формування вартості машинобудівних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.00.04. “Економіка та управління підприємствами (машинобудування та приладобудування)” / І.Й. Яремко. – Львів, 2010. – 35 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹³³ Валуєв Б.І. Проблеми розвитку обліку в промисловості / Б.І. Валуєв. – М.: Фінанси і статистика, 1984. – 215 с.

¹³⁴ Гальперин Я.М. Основы балансового учета / Я.М. Гальперин. – Москва: Госфиниздат, 1938. – 360 с.

¹³⁵ Кошкин И.А. Оперативно-балансовый учет / И.А. Кошкин. – Ленинград: ЛЕНОБЛИЗДАТ, 1933. – 404 с.

Я.В. Соколов [137] та інші. У зв'язку з цим настала нагальна необхідність узагальнити існуючі досягнення в частині пасивних рахунків та відображення їх в пасиві бухгалтерського балансу для визначення перспективних напрямків та сучасних проблем.

Щоб дослідити питання з проблем обліку складових пасиву балансу підприємства, що піднімаються авторами, вченими та їх критичні оцінки і пропозиції щодо вирішення певних питань, нами, перш за все, здійснено аналіз праць наукового характеру (Додаток А, табл. А1).

Основними напрямками здійснення бібліометричного аналізу наукових досліджень за ключовими словами “пасиви”, “пасивні рахунки”, в Україні є динаміка захищених дисертацій за роками захисту, а також групування за спеціальностями захисту. Об'єктом аналізу є суцільна вибірка дисертацій вітчизняних науковців в період з 2000 по 2011 роки за ключовими словами “пасиви”, “пасивні рахунки” за даними системи каталогів авторефератів та дисертацій Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (Додаток А, табл. А 2).

В результаті проведеного дослідження встановлено, що в економічному напрямі дисертаційні роботи за тематикою операції з пасивами виконувалися в межах спеціальностей, що зазначені в табл. 1.16.

Таблиця 1.16. Групування дисертаційних робіт, захищених в Україні протягом 2000-2011 рр. на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук щодо операцій з пасивами

Шифр	Назва спеціальності	К-ть, шт.	Питома вага, %	Автори
1	2	3	4	5
08.03.02	Економіко-математичне моделювання	6	8,82	І.М. Дурицький [138], Н.О. Колесніченко [139], Ю.А. Стадник [140], В.П. Стасюк [141], Ф.Б. Инденбаум [142], О.В. Редич [143], О.А. Добровольський [144]

¹³⁶ Палий В.Ф. Бухгалтерский учет в системе экономической информации / В.Ф. Палий. – М.: Финансы, 1975. – 160 с.

¹³⁷ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: [учебное пособие для вузов] / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

¹³⁸ Дурицький І.М. Економіко-математичне моделювання ефективної взаємодії банків з підприємствами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н.: спец. 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” / І.М. Дурицький. – Київ, 2002. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹³⁹ Колесніченко Н.О. Економіко-математичне моделювання ліквідності комерційних банків в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” / Н.О. Колесніченко. – Київ, 2003. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

Продовження табл. 1.16

1	2	3	4	5
08.00.08 (08.04.01)	Гроші, фінанси і кредит	18	26,47	Н.М. Ткачук [145], С.Л. Коваль [146], В.В. Салтинський [147], А.І. Жилінський [148], Т.В. Корнієнко [149], А.П. Вожжов [150], І.М. Вядрова [151], С.В. Омельчук [152], В.В. Баліцька [153], Я.Я. Благодир [154], М.В. Марущак [155], Р.М. Набок [156], О.О. Грищенко [157], І.М. Федосік [158], М.Г. Дмитренко [159], О.О. Солодка [160], О.Б. Фінкельштейн [161], С.М. Павлюк [162]

¹⁴⁰ Стадник Ю.А. Економіко-математичне моделювання формування основних показників діяльності банківських установ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” / Ю.А. Стадник. – Львів, 2004. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁴¹ Стасюк В.П. Моделі адаптивного управління підприємством у нестабільному економічному середовищі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” / В.П. Стасюк. – Донецьк, 2003. – 35 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁴² Інденбаум Ф.Б. Моделювання процесів управління конкурентоздатністю комерційного банку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” / Ф.Б. Інденбаум. – Донецьк, 2006. – 16 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁴³ Редич О.В. Моделювання та комп'ютеризовані засоби підтримки прийняття рішень при адмініструванні податків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” / О.В. Редич. – Київ, 2003. – 21 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁴⁴ Добровольський О.А. Розробка динамічної моделі банку та її використання в стратегічному плануванні і управлінні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” / О.А. Добровольський. – Дніпропетровськ, 2002. – 18 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁴⁵ Ткачук Н.М. Власний капітал банку та проблеми капіталізації банківської системи України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / Н.М. Ткачук. – Тернопіль, 2008. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁴⁶ Коваль С.Л. Система контролю в управлінні діяльністю комерційних банків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.02 “Підприємництво, менеджмент та маркетинг” / Л.С. Коваль. – Київ, 1998. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁴⁷ Салтинський В.В. Забезпечення фінансової стійкості комерційних банків на основі підвищення рівня капіталізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / В.В. Салтинський. – Суми, 2004. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁴⁸ Жилінський А.І. Комерційні банки у забезпеченні фінансової стабільності держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / А.І. Жилінський. – Київ, 2002. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁴⁹ Корнієнко Т.В. Комплексне управління активами і пасивами комерційного банку в умовах ринкової трансформації економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / Т.В. Корнієнко. – Суми, 2004. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

1	2	3	4	5
08.06.01	Економіка, організація і управління підприємствами	6	8,82	В.П. Полуянов [163], О.В. Шевченко [164], В.І. Звершховський [165], Н.М. Кругла [166], С.М. Войт [167], Г.О. Куденко [168],

¹⁵⁰ Вожжов А.П. Природа і механізм трансформації банківських ресурсів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / А.П. Вожжов. – Суми, 2007. – 37 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁵¹ Вядрова І.М. Реорганізація та реструктуризація комерційних банків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / І.М. Вядрова. – Суми, 2001. – 18 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁵² Омельчук С.В. Становлення ринку боргових зобов'язань України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” С.В. Омельчук. – Київ, 2008. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁵³ Баліцька В.В. Удосконалення платіжно-розрахункових відносин між суб'єктами ринку як фактор забезпечення економічного зростання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / В.В. Баліцька. – Київ, 2000. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁵⁴ Благодир Я.Я. Управління кредитними ризиками на основі удосконалення їх оцінки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / Я.Я. Благодир. – Львів, 2006. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁵⁵ Марущак М.В. Управління ліквідністю як складова конкурентноспроможності банку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / М.В. Марущак; Київ, 2009. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁵⁶ Набок Р.М. Управління недохідними активами банку на основі удосконалення їх оцінки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / Р.М. Набок. – Суми, 2008. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁵⁷ Грищенко О.О. Управління поточними пасивами банку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / О.О. Грищенко. – Суми, 2007. – 21 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁵⁸ Федосік І.М. Управління ресурсним потенціалом банку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / І.М. Федосік. – Харків, 2003. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁵⁹ Дмитренко М.Г. Управління фінансами комерційних банків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” [Електронний ресурс] / М.Г. Дмитренко. – Суми, 2001. – 19 с. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁶⁰ Солодка О.О. Фінансовий механізм підвищення ефективності функціонування комерційних банків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / О.О. Солодка. – Київ, 2004. – 18 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁶¹ Фінкельштейн О.Б. Фінансові ризики в системі банківських ризиків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / О.Б. Фінкельштейн. – Київ, 2001. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁶² Павлюк С.М. Формування ресурсів комерційних банків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / С.М. Павлюк. – Київ, 2005. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁶³ Полуянов В.П. Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності підприємств житлово-комунального господарства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / В.П. Полуянов. – Донецьк, 2005. – 29 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

Продовження табл. 1.16

1	2	3	4	5
08.00.04	Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	5	7,35	І.М. Кулінич [169], О.М. Жовна [170], Л.В. Соболев [171], І.П. Шиндирук [172], Н.В. Петрова [173]
08.06.02	Підприємництво, менеджмент і маркетинг	3	4,41	Л.Ф. Романенко [174], С.Б. Виноградський [175], В.Ю. Медянік [176],

¹⁶⁴ Шевченко О.В. Організаційно-економічний механізм управління податковими зобов'язаннями підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / О.В. Шевченко. – Донецьк, 2006. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁶⁵ Звершховський В.І. Організаційно-економічний механізм формування капіталу промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація управління підприємствами" / В.І. Звершховський. – Київ, 2006. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

166 Кругла Н.М. Оцінка економічних результатів діяльності гірничо-збагачувальних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / Н.М. Кругла. – Кривий Ріг, 2005. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

167 Войт С.М. Синтез системи маркетингово-орієнтованого управління виробничо-збутовою діяльністю підприємств промисловості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / С.М. Войт. – Дніпропетровськ, 2003. – 21 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

168 Куденко Г.О. Удосконалення механізму зниження заборгованості за електроенергію електропостачальних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / Г.О. Куденко. – Дніпропетровськ, 2004. – 18 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

169 Кулінич І.М. Механізм управління ризиками кредитування оборотних коштів підприємств (на прикладі легкої промисловості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (легка промисловість)" / І.М. Кулінич. – Київ, 2008. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

170 Жовна О.М. Оцінка економічних результатів діяльності гірничо-збагачувальних комбінатів з урахуванням економії витрат: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" / О.М. Жовна. – Кривий Ріг, 2010. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

171 Соболев Л.В. Розвиток фінансового лізингу в аграрних підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)" / Л.В. Соболев. – Сімферополь, 2008. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

172 Шиндирук І.П. Управління борговими зобов'язаннями сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)" / І.П. Шиндирук. – Київ, 2007. – 22 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

173 Петрова Н.В. Формування оборотних коштів промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" (за видами економічної діяльності)" / Н.В. Петрова. – Одеса, 2007. – 18 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁷⁴ Романенко Л.Ф. Банківський маркетинг: теорія, методологія, організація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.06.02 "Підприємництво, менеджмент та маркетинг" / Л.Ф. Романенко. – Київ, 2002. – 33 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

1	2	3	4	5
08.02.03	Організація управління, планування і регулювання економікою	3	4,41	В.О. Дмитрук [177], С.С. Коба [178], Є.А. Тарнай [179]
08.00.03	Економіка та управління національним господарством	1	1,47	О.В. Шапошніков [180]
08.01.01	Економічна теорія	1	1,47	Н.А. Навроцька [181]
08.00.09 (08.06.04)	Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)	15	22,06	Л.О. Примостка [182], В.П. Бондар [183], О.В. Ярошук [184], М.С. Федорець [185], О.Б. Ретюнських [186], О.М. Петрук [187], В.В. Сопко [188], І.В. Капля [189], О.О. Канцуров [190], О.І. Степаненко [191], І.Я. Омеціньська [192], І.О. Власова [193], О.І. Пилипенко [194], І.В. Орлов [195], К.С. Сурніна [196], Е.А. Гугорова [197]

¹⁷⁵ Виноградський С.Б. Організація системи адаптивного менеджменту фірми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.02 “Підприємництво, менеджмент та маркетинг” / С.Б. Виноградський. – Донецьк, 2001. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁷⁶ Медянік В.Ю. Розвиток компенсаторних можливостей підприємств малого бізнесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.02 “Підприємництво, менеджмент та маркетинг” / В.Ю. Медянік. – Луганськ, 2002. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁷⁷ Дмитрук В.О. Маркетинг в системі державного регулювання АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 “Організація управління, планування і регулювання економікою” / В.О. Дмитрук. – Львів, 2002. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁷⁸ Коба С.С. Управління державним боргом України (регулювання діяльності із здійснення запозичень): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 “Організація управління, планування і регулювання економікою” / С.С. Коба. – Львів, 2002. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁷⁹ Тарнай Є.А. Управління процентними активами і пасивами комерційних банків (на матеріалах банківського сектора Закарпатської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / Є.А. Тарнай. – Ужгород, 2004. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁸⁰ Шапошніков О.В. Механізми фінансового планування в системі управління національною економікою: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 “Економіка та управління національним господарством” / О.В. Шапошніков. – Донецьк, 2008. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁸¹ Навроцька Н.А. Економічні закономірності розвитку середнього класу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01 “Економічна теорія” / Н.А. Навроцька. – Донецьк, 2004. – 16 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁸² Примостка Л.О. Аналіз банківської діяльності: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / Л.О. Примостка. – Київ, 2002. – 33 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁸³ Бондар В.П. Аналіз бухгалтерського балансу та прогнозування діяльності підприємства (на матеріалах хлібокомбінатів м. Києва): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит” / В.П. Бондар. – Київ, 2001. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

Продовження табл. 1.16

1	2	3	4	5
08.00.11	Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці	1	1,47	Л.П. Якімова [198],

¹⁸⁴ Ярошук О.В. Аналіз формування капіталу підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / О.В. Ярошук. – Тернопіль, 2004. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁸⁵ Федорець М.С. Бухгалтерський облік у кредитних спілках: організація і методика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)” / М.С. Федорець. – Київ, 2009. – 22 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁸⁶ Ретюньських О.Б. Внутрішній аудит операцій з іноземною валютою в банках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / О.Б. Ретюньських. – Харків, 2004. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁸⁷ Петрук О.М. Договірні зобов'язання і права в бухгалтерському обліку (на матеріалах підприємств Житомирської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / О.М. Петрук. – Київ, 2000. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁸⁸ Сопко В.В. Концепція бухгалтерського обліку пасивів (капіталу, власності) в управлінні підприємницькою діяльністю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.н.е.: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / В.В. Сопко – Київ, 2008. – 31 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁸⁹ Капля І.В. Облік власного капіталу в акціонерних товариствах АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / І.В. Капля. – Київ, 2006. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁹⁰ Канцуров О.О. Облік власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / О.О. Канцуров. – Київ, 2000. – 21 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁹¹ Степаненко О.І. Облік і аналіз експортно-імпортних операцій (на прикладі суб'єктів підприємницької діяльності України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / О.І. Степаненко. – Київ, 2005. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁹² Омеціньська І.Я. Облік і аналіз зобов'язань будівельних підприємств: методика та організація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)” [Електронний ресурс] / І.Я. Омеціньська. – Тернопіль, 2008. – 20 с. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁹³ Власова І.О. Облік розрахунків з дебіторами та кредиторами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / І.О. Власова. – Київ, 2005. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁹⁴ Пилипенко О.І. Облік та аналіз власного капіталу: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / О.І. Пилипенко. – Київ, 2005. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁹⁵ Орлов І.В. Теорія та методологія бухгалтерського обліку і контролю зобов'язань суб'єктів господарювання: дис... канд. економ. наук: 08.00.09 / І.В. Орлов. – Ж., 2011. – 572 с.

¹⁹⁶ Сурніна К.С. Удосконалення обліку дебіторської і кредиторської заборгованості промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / К.С. Сурніна. – Луганськ, 2002. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁹⁷ Гуторова Е.А. Удосконалення обліку і контролю цінних паперів на підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит” / Е.А. Гуторова. – Луганськ, 2003. – 18 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁹⁸ Якімова Л.П. Економіко-математичне моделювання системи актуарного оцінювання недержавних пенсійних фондів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук:

1	2	3	4	5
08.05.01	Світове господарство і міжнародні економічні відносини	2	2,94	В.Г. Черепенко [199], А.О. Олефір [200]
08.09.01 (08.00.07)	Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика	3	4,41	М.В. Ніколайчук [201], О.Б. Демуш [202], Л.С. Лісогор [203],
08.03.01	Статистика	1	1,47	Д.Л. Єрін [204]
Всього	65	100		

В результаті аналізу тематики дисертаційних робіт, виконаних в межах економічного напрямку встановлено, що найбільше дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук захищено за спеціальністю 08.00.08 (08.04.01) “Гроші, фінанси і кредит” – 18 робіт, що становить 26,47 % від загальної кількості робіт із зазначеної проблематики. Зокрема, до питань, що піднімалися дослідниками за цією спеціальністю належать: власний капітал банку та проблеми капіталізації банківської системи України; система контролю в управлінні діяльністю комерційних банків; забезпечення фінансової стійкості комерційних банків на основі підвищення рівня капіталізації; комерційні банки у забезпеченні фінансової стабільності держави; природа і механізм трансформації банківських ресурсів;

спец. 08.00.11 “Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці” / Л.П. Якімова. – Харків, 2008. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

¹⁹⁹ Черепенко В.Г. Інноваційні аспекти боргової стратегії держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.05.01 “Світове господарство і міжнародні економічні відносини” / В.Г. Черепенко. – Київ, 2005. – 18 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²⁰⁰ Олефір А.О. Реалізація національних економічних інтересів у регуляторній системі СОТ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.05.01 “Світове господарство і міжнародні економічні відносини” / А.О. Олефір. – Київ, 2005. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²⁰¹ Ніколайчук М.В. Механізм регулювання міграційних процесів сільського населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01 “Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика” / М.В. Ніколайчук. – Львів, 2005. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²⁰² Демуш О.Б. Розвиток ринку праці в умовах трансформації економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.07 “Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика” / О.Б. Демуш. – Львів, 2007. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²⁰³ Лісогор Л.С. Формування конкурентного середовища на ринку праці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.09.01 “Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика” / Л.С. Лісогор. – Київ, 2006. – 35 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²⁰⁴ Єрін Д.Л. Статистичне оцінювання рівноваги платіжного балансу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.01 “Статистика” / Д.Л. Єрін. – Київ, 2005. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

реорганізація та реструктуризація комерційних банків; становлення ринку боргових зобов'язань України; удосконалення платіжно-розрахункових відносин між суб'єктами ринку як фактор забезпечення економічного зростання; фінансовий механізм підвищення ефективності функціонування комерційних банків; фінансові ризики в системі банківських ризиків; формування ресурсів комерційних банків.

Виконано також дисертації в частині управління, зокрема: активами і пасивами комерційного банку в умовах ринкової трансформації економіки; кредитними ризиками на основі удосконалення їх оцінки; ліквідністю як складової конкурентоспроможності банку; недоходними активами банку на основі удосконалення їх оцінки; поточними пасивами банку; ресурсним потенціалом банку; фінансами комерційних банків.

За спеціальністю 08.00.09 (08.06.04) “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)” – 15 робіт (тобто 22,06 % від загальної сукупності). Дисертаційні дослідження за спеціальністю “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)” виконували В.П. Бондар [205], І.О. Власова [206], Е.А. Гуторова [207], І.В. Капля [208], О.О. Канцуров [209], І.Я. Омецінська [210], І.В. Орлов [211],

---

²⁰⁵ Бондар В.П. Аналіз бухгалтерського балансу та прогнозування діяльності підприємства (на матеріалах хлібокомбінатів м. Києва): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит” / В.П. Бондар. – Київ, 2001. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²⁰⁶ Власова І.О. Облік розрахунків з дебіторами та кредиторами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / І.О. Власова. – Київ, 2005. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²⁰⁷ Гуторова Е.А. Удосконалення обліку і контролю цінних паперів на підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит” / Е.А. Гуторова. – Луганськ, 2003. – 18 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²⁰⁸ Капля І.В. Облік власного капіталу в акціонерних товариствах АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / І.В. Капля. – Київ, 2006. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²⁰⁹ Канцуров О.О. Облік власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / О.О. Канцуров. – Київ, 2000. – 21 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²¹⁰ Омецінська І.Я. Облік і аналіз зобов'язань будівельних підприємств: методика та організація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)” / І.Я. Омецінська. – Тернопіль, 2008. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²¹¹ Орлов І.В. Теорія та методологія бухгалтерського обліку і контролю зобов'язань суб'єктів господарювання: дис... канд. економ. наук: 08.00.09 / Ігор Віталійович Орлов. – Ж., 2011. – 572 с.

О.І. Пилипенко [212], Л.О. Примостка [213], О.Б. Ретюнських [214], О.М. Петрук [215], В.В. Сопко [216], О.І. Степаненко [217], К.С. Сурніна [218], М.С. Федорець [219], О.В. Ярощук [220]. Слід відмітити значний внесок у розвиток бухгалтерського обліку операцій з пасивами проф. В.В. Сопко [221], нею розкрито концепцію бухгалтерського обліку пасивів (капіталу, власності) в управлінні підприємницькою діяльністю.

Основні проблеми бухгалтерського обліку, в зазначених вище дисертаціях, розкрито в частині: договірних зобов'язань і прав; експортно-імпортних операцій; власного капіталу; зобов'язань будівельних

²¹² Пилипенко О.І. Облік та аналіз власного капіталу: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / О.І. Пилипенко. – Київ, 2005. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²¹³ Примостка Л.О. Аналіз банківської діяльності: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / Л.О. Примостка. – Київ, 2002. – 33 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²¹⁴ Ретюнських О.Б. Внутрішній аудит операцій з іноземною валютою в банках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / О.Б. Ретюнських. – Харків, 2004. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²¹⁵ Петрук О.М. Договірні зобов'язання і права в бухгалтерському обліку (на матеріалах підприємств Житомирської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / О.М. Петрук. – Київ, 2000. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²¹⁶ Сопко В.В. Концепція бухгалтерського обліку пасивів (капіталу, власності) в управлінні підприємницькою діяльністю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.00.09 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)" / В.В. Сопко. – Київ, 2008. – 31 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²¹⁷ Степаненко О.І. Облік і аналіз експортно-імпортних операцій (на прикладі суб'єктів підприємницької діяльності України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / О.І. Степаненко. – Київ, 2005. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²¹⁸ Сурніна К.С. Удосконалення обліку дебіторської і кредиторської заборгованості промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / К.С. Сурніна. – Луганськ, 2002. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²¹⁹ Федорець М.С. Бухгалтерський облік у кредитних спілках: організація і методика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)" / М.С. Федорець. – Київ, 2009. – 22 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²²⁰ Ярощук О.В. Аналіз формування капіталу підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / О.В. Ярощук. – Тернопіль, 2004. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

²²¹ Сопко В.В. Концепція бухгалтерського обліку пасивів (капіталу, власності) в управлінні підприємницькою діяльністю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.00.09 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)" / В.В. Сопко. – Київ, 2008. – 31 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

підприємств, кредитних спілок; дебіторської і кредиторської заборгованості та ін. В теорії і практиці аналізу розкрито питання: бухгалтерського балансу та прогнозування діяльності підприємства; формування капіталу. Питання обліку власного капіталу розглядалися на прикладі акціонерних товариств АПК та в цілому на сільськогосподарських підприємствах. Слід відмітити, що до сих пір недостатньо розкритими залишаються питання:

- теоретичного переосмислення ролі та сфери застосування пасиву бухгалтерського балансу,
- розкриття значення пасиву бухгалтерського балансу в управлінні економікою країни,
- розробки та систематизації категорій пасиву бухгалтерського балансу задля розмежування їх сутності,
- розвитку теорії та методології бухгалтерського обліку операцій з пасивами для підвищення ефективності стратегічного управління підприємством,
- зарубіжного досвіду обліку операцій з пасивами та можливості його впровадження у вітчизняну систему бухгалтерського обліку;
- вивчення та шляхів удосконалення комп'ютерних програм бухгалтерського обліку операцій з пасивами щодо забезпечення потреб управління тощо.

Значну кількість робіт захищено в межах спеціальностей 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” та 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” по 6 робіт (тобто по 8,82 % від загальної сукупності). За спеціальністю 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” до найбільш вагомих питань відтворення капіталу житлово-пасивного регулювання дебіторської заборгованості підприємств житлово-комунального господарства, обґрунтування суті категорії “податкові зобов'язання підприємств” як об'єкту управління, чинники ефективності формування та використання капіталу підприємств з урахуванням специфіки машинобудівної галузі тощо.

За спеціальністю 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” дисертаційні роботи присвячені моделюванню: ефективної взаємодії банків з підприємствами; ліквідності комерційних банків в Україні; формування основних показників діяльності банківських установ; процесів управління

конкурентоздатністю комерційного банку; адаптивного управління підприємством у нестабільному економічному середовищі; а також моделюванню та комп'ютеризованим засобам підтримки прийняття рішень при адмініструванні податків; розробці динамічної моделі банку та її використанню в стратегічному плануванні і управлінні.

Варто зазначити, що з проблем власного капіталу та зобов'язань протягом 2000-2010 р. захищено 6 дисертацій за юридичним напрямом. Зокрема, це В.Д. Чернадчук, Л.М. Козодой, В.О. Галан, С.Б. Булеца, О.В. Басай, С.В. Антонов. Дисертаційні роботи юридичного напрямку присвячені дослідженню відшкодуванню моральної шкоди при порушенні трудових прав, визначенню спрямування та меж її впливу на процес правонаступництва країнами-учасницями щодо міжнародно-правових зобов'язань, активів і пасивів колишнього СРСР, правового забезпечення соціального захисту безробітних в Україні тощо.

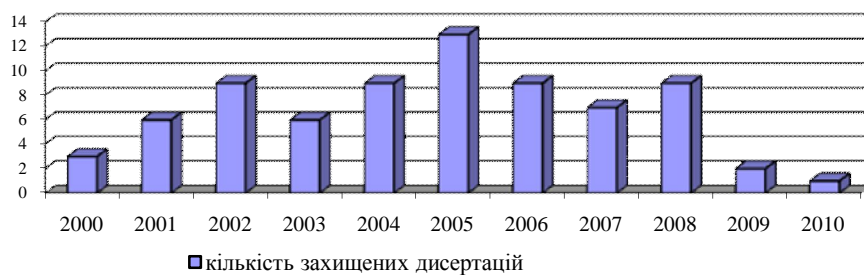
Наступним етапом вивчення дисертаційних робіт є аналіз динаміки захистів дисертацій, який дає можливість визначити активність досліджень у певний часовий проміжок, а також визначити фактори, які обумовили дану активність, зважаючи на певні часові рамки, що представлено у табличній (табл. 1.17) та графічній формах (рис. 1.8).

Таблиця 1.17. Групування дисертаційних робіт з питань здійснення операцій з пасивами за роками захисту (Україна)

Рік	Кількість	В тому числі	
		економічні	юридичні
2000	3	3	-
2001	6	5	1
2002	9	9	-
2003	6	6	-
2004	9	9	-
2005	13	11	2
2006	9	7	2
2007	7	6	1
2008	9	9	-
2009	2	2	-
2010	1	1	-
Разом	74	68	6

Дані табл. 1.17 свідчать про те, що за період з 2000 р. по 2010 р. захисти дисертаційних робіт не мали чіткого спрямування у динаміці, вони коливалися, то до різкого збільшення (15 дисертацій в 2005 р.), то до

зменшення (1 дисертація в 2010 р.). Це зумовлено, на нашу думку, певним чином зміною економічної ситуації в країні. Поступове поширення на практиці законодавчих змін щодо операцій з пасивами підприємства, стимулювало розробку науковцями адекватних методик їх облікового відображення, удосконалення методів контролю та аналізу.

Рис. 1.8. Динаміка захищених в Україні дисертаційних робіт з питань здійснення операцій з пасивами за 2000-2010 рр.

На рис. 1.8 відображена динаміка дисертаційних робіт з економіко-правових аспектів здійснення операцій з пасивами в Україні за 2000-2010 рр. за усіма напрямками дослідження в цілому. Найбільша кількість дисертацій з питань здійснення операцій з пасивами захищена в Україні у 2005 р. – 15 робіт, з них за економічним напрямом – 11. Максимальна кількість робіт з економічного напрямку захищена у 2005 р. – 11 робіт, висока активність досліджень за даною тематикою спостерігалася з 2001 по 2008 рр. Незважаючи на значний спад кількості захищених дисертацій, присвячених операціям з пасивами після 2009 р., дана тематика залишається актуальною у зв'язку зі зміною податкового законодавства у 2011 р. з прийняттям Податкового кодексу України, а також перманентними змінами умов господарювання, нестабільністю економіко-політичної ситуації у державі.

Таким чином, систематизувавши підходи вчених до розгляду понять “пасив” та “капітал”, встановлено, що відображення капіталу в пасиві можна називати традицією бухгалтерського обліку, яка виникла за часів появи подвійного запису. При цьому, показник власного капіталу, що відображається в пасиві бухгалтерського балансу засвідчує право власності на активи, сформовані власниками (учасниками).

1.4. Категорії пасиву в бухгалтерському обліку: взаємопроникнення понять

Розвиток науки або теоретичної концепції неможливий без розробки понятійно-категорійного апарату, що ускладнюється для тих галузей знань, які в ході суспільного розвитку доповнюються новими положеннями і висновками, це стосується і науки про бухгалтерський облік, яка має презентувати такий апарат свого опису.

Понятійний апарат або “мова” бухгалтерського обліку повинна володіти тією пізнавальною аналітичною силою, яка має проникати у сутність господарських процесів, що відбуваються на підприємстві. У процесі такого пізнання розкривається внутрішня структура, встановлюється стійкі зв'язки між ними. Поняття та категорії є формою відображення предметів, процесів господарського життя підприємства, законів та закономірностей їх руху. Особливістю понять є відображення не всього предмету та процесу, а лише окремих їх сторін, властивостей та відношень. В більш загальному вигляді, цю функцію виконують категорії які виступають рушійною силою будь-якої теорії, що характеризуються здатністю скорочувати, ніби “зжимати”, знання, що сприяє поглибленню їх інформаційного навантаження.

Проф. Я.В. Соколов зазначав, що в бухгалтерських проводках приховано відносини, які ми не бачимо, що відображають матеріальні, фінансові (монетарні), юридичні, економічні, політичні, соціальні, психологічні (біхевіористичні) зв'язки між учасниками господарського процесу. Складність таких відносин призводить до того, що теорія бухгалтерського обліку представляється собою механізм, зібраний з деталей інших наук [222, с. 190-191]. На думку І.Ф. Шерра: “Вичерпна праця з бухгалтерії повинна будувати, перш за все, нову науку на математичній, правовій і господарській основі, щоб потім вивести різноманітні додатки до практичних потреб господарства. Спроби поставити всю систему викладання бухгалтерії на науковий фундамент

---

²²² Соколов Я.В. Бухгалтерский учет как сумма фактов хозяйственной жизни: [учеб. пособие] / Я.В. Соколов. – М.: Магистр; ИНФРА-М, 2010. – 224 с.

відносяться до новітнього часу” [223]. У такому разі постає питання про існування суто бухгалтерських категорій, які відображають загальні властивості та зв’язки між цими науками.

Предметом нашого дослідження є об’єкти, що відображаються в пасиві бухгалтерського балансу, тому слід визначити, які з застосовуваних у балансі термінів є поняттями, а які категоріями, що сприятиме висвітленню частини понятійно-категорійного апарату.

Кожна наука оперує власним понятійно-категорійним апаратом, що визначає сутність тих чи інших предметів та явищ і сприяє встановленню їх взаємодії та взаємозв’язків. Ще Є.Є. Сіверс розумів під рахунковеденням теоретичну наукову розробку бухгалтерських категорій [224]. Гегель Г.В. зазначав, що категорії потрібні для більш точного визначення і пошуку предметних відносин [225, с. 85].

Однак, дослідження категоріально-понятійного апарату, в частині визначення пасиву, супроводжується виникненням труднощів у зв’язку з перенасиченням думками науковців і дослідників, які часто є хибними. Проте, як зазначає фізик і письменник Ч.П. Сноу: “... На жаль, в епоху словоблуддя разом з корисним, людина вбирає в себе велику кількість всіляких дурниць... Благозвучне слово – ласкає слух. Якщо його повторювати багато разів, то в результаті забуваєш, що воно абсолютно нічого не значить. Забуваєш, що застосував його тільки для того, щоб приховати своє неучтво. Ми всі загіпнотезовані словами” [226, с. 70]. Підкреслює дану проблему і Ф.Бекон, відзначаючи, що “визначення складаються зі слів, а слова породжують слова” [227, с. 325]. Проф. Я.В. Соколов вважає, що “обліком є текст, викладений на спеціальній професійній мові, і одне з найважливіших завдань будь-якої людини, яка намагається в ньому розібратися, полягає в необхідності “зняти лушпиння” слів і оголити сенс” [228, с. 184]. Зосереджує увагу на виникненні труднощів при застосуванні термінологічного апарату і вчений

²²³ Шерр И.Ф. Бухгалтерия и баланс / И.Ф. Шерр. – М.: Экономическая жизнь, 1925. – 247 с.

²²⁴ Сиверс Е.Е. Счетоводство и счетоведение. / Е.Е. Сиверс – СПб.: 1892.

²²⁵ Гегель Г.В.Ф. Наука логики Т.1 / Г.В.Ф. Гегель – М.: Мысль, 1970. – 501 с.

²²⁶ Сноу Ч.П. Смерть под парусом / Ч.П. Сноу // Английский детектив. – М.: Правда, 1983, с. 19-258.

²²⁷ Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук; соч. в двух томах. – Т.1. / Бэкон Ф. – М.: Мысль, 1971.– 500 с.

²²⁸ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет как сумма фактов хозяйственной жизни: [учеб. пособие] / Я.В. Соколов. – М.: Магистр; ИНФРА-М, 2010. – 224 с.

І.П. Павлов: “Слова можуть бути підібрані неточні, невдалі, можуть не правильно розумітися і т.д. І знову слід остерігатися, щоб не побачити завдяки словам дійсність у неналежному, неправильному вигляді. ...фальсифікація дійсності може досягати величезних розмірів” [229]. Поділяємо точку зору П.В. Копніна, стосовно того, що “істина у чистому вигляді існує тільки в абстракції, а кожний реальний процес руху пізнання означає рух від неістинного до істинного, і він не вільний від моментів ілюзорності, омани. Будь-яка теорія містить елементи, неістинність яких визначається у ході подальшого розвитку науки. Не тільки в цілому об’єктивно-істинне знання містить у собі моменти омани. На окремому етапі розвитку пізнання виявляється, що деякі положення науки були оманом” [230, с.143]. Тобто навіть обґрунтоване та беззаперечне твердження може піддаватися сумніву. Одним з термінів, трактування яких викликає дискусії, є “пасив”. Наявність неточностей та протиріч зумовлює необхідність дослідження категорій бухгалтерського обліку.

У дослідженнях проф. С.Ф. Легенчука наголошується на необхідності розробки категорій бухгалтерського обліку [231, с. 108-113]. На нашу думку, чітке визначення бухгалтерських категорій в частині об’єктів, що відображаються в пасиві бухгалтерського балансу створить їх системну класифікацію за конкретними ознаками, що вплине на коригування побудови плану рахунків бухгалтерського обліку та, відповідно, фінансової звітності задля узгодження інтерпретації облікової інформації для різних груп користувачів. Урсул А.Д. зазначає: “Загальнонаукові поняття, яких нині налічується вже не один десяток, в деякому розумінні знаходять в собі риси філософських категорій, і з приватнонауковими поняттями їх зближує те, що вони використовуються в якості рівноправних категорій, застосовуваних у відповідній особистій науці [232].

Тому доцільно визначитись зі змістом понять та категорій у філософському значенні, що дозволить правильно окреслити дефініції бухгалтерського обліку (табл. 1.18).

---

²²⁹ Павлов І.П. Об уме вообще / И.П. Павлов: pro et contra. – СПб.: 1999.

²³⁰ Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки / П.В. Копнин. – М.: Мысль, 1974. – 566 с.

²³¹ Легенчук С.Ф. Теоретичні передумови систематизації бухгалтерських категорій / С.Ф. Легенчук // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1 (59). – с. 108-113.

²³² Урсул А.Д. Проблемы информации в современной науке / А.Д. Урсул – М.:, 1975. – с. 270

Таблиця 1.18. *Визначення філософських основ в частині понять та категорій*

Визначення	
Поняття	Категорія
1	2
Одна з форм відображення світу на сходинці пізнання, пов'язаної з застосуванням мови, форма (спосіб) узагальнення предметів та явищ [233]	1) найбільш узагальнені фундаментальні (родові) поняття, в яких відображаються сутнісні, а отже, закономірні зв'язки реальної дійсності, узагальнюється розвиток суспільної практики. Комплексне пізнання такої практики в історичному контексті наповнює уже обґрунтовані категорії сутнісно і якісно новим змістом, а також призводить до розширення категоріального апарату будь-якої науки; 2) розряд, порядкове місце, які визначають професійний рівень працівників або якість товарів за спільними ознаками [234]
Форма мислення, що відображає суттєві властивості, зв'язки і відношення предметів та явищ в їх протиставленні та розвитку; думка або система думок, що узагальнює, виділяє предмети деякого класу за визначеним загальним і в сукупності специфічним для них ознакам [235]	Форми мислення, які відображають найбільш загальні та істотні сторони, зв'язки і відносини реальної дійсності та пізнання; специфічні терміни теорії [236]
Форма відображення предметів, речей, явищ матеріального світу, законів їх руху. Особливість поняття – відображення зв'язків і відношенні предметів, явищ. Вони відображають не весь предмет (явище), а лише його стійкі зв'язки, сторони, властивості, відношення [237]	Форми осмислення у загальних поняттях відношення людини до світу, які відображають найбільш загальні і суттєві властивості, закони природи, суспільства і мислення [238]
Форма людського мислення, в якій виражаються загальні, суттєві ознаки речей, явищ об'єктивної дійсності [239]	Найбільш загальні і фундаментальні поняття, що відображають суттєві, всезагальні властивості і відношення явищ дійсності і пізнання. Категорії виникли і розвиваються як результат узагальнення історичного розвитку пізнання і суспільної практики [240]

²³³ Философский словарь; 4-е изд. / Под ред. И.Т. Фролова – М.: Политиздат, 1980. – 445 с.

²³⁴ Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.

²³⁵ Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1975. – Т. 20. – Струнино-Тихорецк. – 1975. – 608 с.

²³⁶ Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: [Підручник для науковця]. – К.: Навчально-методичний центр “Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні”, 2006. – 302 с.

²³⁷ Чепиков М.Г. Интеграция науки: (Филос. очерк.) – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Мысль, 1981. – 276 с.

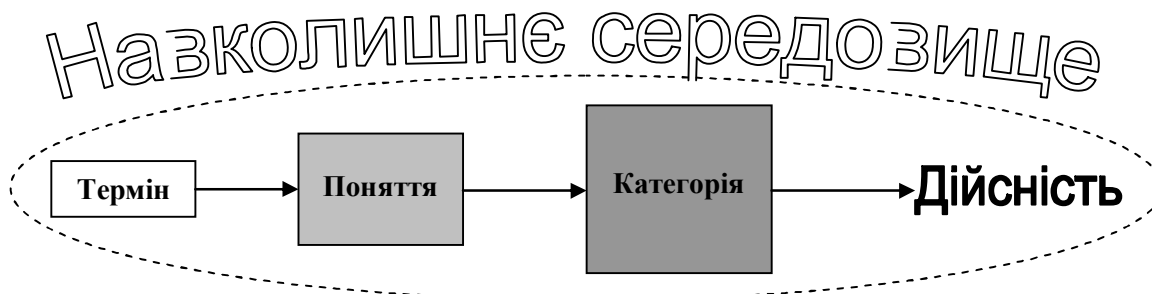
²³⁸ Философский словарь. / Под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1980. – 445 с.

²³⁹ Краткий философский словарь. Под ред. М. Розенталя и П. Юдина, М.: Первая Образцовая типография им. А.А. Жданова, 1951. – 614 с.

²⁴⁰ Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1975. – Т. 11. – Италия-Кваркуш. – 1975. – 608 с.

1	2
Одна з основних одиниць розумової діяльності, логічна форма, за допомогою якої будуються інші форми мислення [241]	Основні логічні поняття, що відображають найбільш загальні і суттєві зв'язки і відносини дійсності [242]
Думка, яка виділяє із деякої предметної області (універсуму) і збирає в клас (узагальнює) об'єкти шляхом вказування на їх спільну і відмінну ознаку [243]	Найбільш загальні поняття, що відображають основні властивості і закономірності явищ об'єктивної дійсності, що визначають характер науково-теоретичного мислення епохи [244]

Порівняння визначень філософських аспектів у частині понять і категорій наглядно зображує проблему їх сутнісного розуміння, адже, з одного боку, категорії виступають найбільш узагальненими поняттями, а з іншого – поняттями, які складають одну з частин категорії. Тому не зрозуміло, що є ширшим за смисловим навантаженням поняття чи категорія.. З даних табл. 1.18, можна визначити, що поняття – одна з форм мислення, яка узагальнює та розділяє суттєві ознаки для глибшого пізнання предмету, явища, процесу тощо. Сукупність понять, згрупованих за певними найбільш загальними та спільними ознаками та властивостями, формують категорії, які дають можливість зрозуміти дійсність (рис. 1.9). Під терміном слід розуміти слово, яке окреслює назву поняття.

Рис. 1.9. Значення категорій для розуміння дійсності

Категорії були введені Аристотелем, який розумів під ними найбільш загальні поняття, що описують судження або твердження про суб'єкт. Аристотель вивів десять загальних категорій із граматичних форм. Наступним представником вчених-філософів, який значно розвинув вчення

²⁴¹ Краткий словарь по философии. Изд. 2-е (доработ. и доп.) – М.: Политиздат, 1970. – 398 с.

²⁴² Краткий философский словарь. Под ред. М. Розенталя и П. Юдина, М.: Первая Образцовая типография им. А.А Жданова, 1951. – 614 с.

²⁴³ Краткий философский словарь. Под ред. Алексеева А.П.; изд. 2-е перераб. и доп. – ПБОЮЛ Захаров М.А., 2001. – 496 с.

²⁴⁴ Краткий словарь по философии / Под общ. ред. И.Б. Блауберга, И.К. Пантина. – 3-е изд., доработ. и доп. – М.: Политиздат, 1979. – 413 с.

про категорії, був Імануїл Кант [245]. Він припускав, що весь світ є хаосом і змінюється він завдяки апріорним формам чуттєвості, якими є час та простір. Останніх не існує в реальному світі і вони є лише формами сприйняття. Тобто для впорядкування цього хаосу свідомість людини виробила певні категорії, які виділив Кант: категорія кількості, категорія якості, категорія відносин, категорія модальності.

Як зазначає В.В. Головач: “сама логіка формування понять вимагає, щоб воно було коротким і лаконічним за своїм змістом. Різного роду абстракції, а також доповнення, особливо, надмірні уточнення ведуть до втрати суті того чи іншого поняття. Таким чином, в наукових дослідженнях повинна бути узгодженість та стабільність при застосуванні понять та термінів, що дозволить зрозуміти зміст категорій бухгалтерського обліку” [246, с. 3].

Поняття об’єднує в загальне, разом з тим і розділяє предмети, їх властивості і відносини, класифікуючи останні у відповідності з їх особливостями. Деякі поняття формально виділяють спільні ознаки предметів і явищ та закріплюють їх в словах. Інші поняття відображають суттєві і необхідні ознаки, які закріплюються в термінах [247, с. 353].

Проф. Я.В. Соколов зазначає, що “у теорії бухгалтерського обліку під об’єктами розуміються, перш за все, бухгалтерські категорії [248, с. 186]. Під бухгалтерськими категоріями вчений розуміє рахунки, кореспонденція яких здійснюється заздалегідь обраною методологією бухгалтерського обліку й тими сферами про які йде мова” [249, с. 189]. Категорії зміцнюють бухгалтерське наукове знання, відтворюючи у вільному від випадкових проявів вигляді всі сторони і моменти об’єкта категоризації, завдяки чому вони виражають об’єктивно необхідне і істотне в бухгалтерському обліку – сутність, структуру, взаємозв’язки з бухгалтерською науковою картиною світу тощо [250, с. 91].

²⁴⁵ Кант И. Критика чистого разума / Пер. с нем. Н. Лосского сверен и отридактирован Ц.Г. Арзаканяном и М.И. Иткиным; Примеч. Ц.Г. Арзаканяна. – М.: Изд-во Эксмо, 2007. – 736 с.

²⁴⁶ Головач В.В. Поняття аудиту // В.В. Головач / Аудитор України, 2012. – № 2 (196). – с.3-6

²⁴⁷ Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1975. – Т. 20. – Струнино-Тихорецк. – 1975. – 608 с.

²⁴⁸ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет как сумма фактов хозяйственной жизни / Я.В. Соколов. – М.: Магистр; ИНФРА-М, 2010. – 224 с.

²⁴⁹ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет как сумма фактов хозяйственной жизни / Я.В. Соколов. – М.: Магистр; ИНФРА-М, 2010. – 224 с.

²⁵⁰ Легенчук С.Ф. Необхідність розробки системи бухгалтерських категорій / С.Ф. Легенчук // Стратегічні напрями розвитку бухгалтерського обліку, аналізу й аудиту: Міжнар. наук.-практ. конф.

Поняття, що застосовується в бухгалтерському обліку для розуміння сутності господарських операцій з економічної, правової та облікової сторони, називаються категорією. Вони є специфічними, притаманними тільки обліку та запозичені з інших наук, але знаходять облікове застосування для більш глибокого розуміння явищ, що знаходять облікове відображення.

Отже, категорії бухгалтерського обліку, що поєднані одні з одними, є базовими категоріями науки про бухгалтерський облік, на основі яких формується і функціонує вся система бухгалтерського обліку як на теоретичному, так і на практичному рівні. Бухгалтерський облік, як і будь-яку іншу науку, можна поділяти на певні категорії, за умови, якщо вони втілюватимуть у собі все інформаційне навантаження бухгалтерського обліку. Категорії – найбільш загальні граничні поняття, які характеризуються спільними властивостями та ознаками.

Визначення категорій бухгалтерського обліку здійснюється за допомогою процесу категоризації. В свою чергу, під категоризацією розуміється структурування схожих статей за темами та формування узагальнюючих, класифікуючих категорій. “Категоризація – механізм навігації та встановлення співвідношень між статтями” [251]. “Категоризація – основний спосіб упорядкування досвіду людини” [252, с. 11]. У всіх випадках, коли мислення не пов’язане з індивідуальними об’єктами, воно завжди оперує категоріями (тобто категоризує) [253, с.13]. У “Короткому словнику когнітивних термінів” категоризація визначається у двох сенсах: “у вузькому – як підведення явища, об’єкта, процесу тощо під певну рубрику досвіду, категорію та визнання його членом цієї категорії, у широкому – як процес утворення й виокремлення самих категорій, членування внутрішнього й зовнішнього світу людини відповідно до сутнісних характеристик його функціонування й буття, впорядковане представлення різноманітних явищ через зведення їх до меншої кількості розрядів чи об’єднань тощо, а також – результат класифікаційної (таксономічної) діяльності” [254, с. 42].

(Київ, 15 берез. 2012 р.): тези доп. / відп. ред. Л.В. Нападівська. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – с. 91-92

²⁵¹ Mary Michael Spangler. *Logic. An Aristotelean Approach. Revised Edition.* (Логіка. Аристотельський підхід. Переглянуте видання). Ленгем, Меріленд: Університетська Друкарня Америки, 1986, 1993.

²⁵² Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind.* – Chicago, L.: The Univ. of Chicago Press, 1987.

²⁵³ Kleiber G. *Semantyka prototypu. Kategorie i znaczenie leksykalne.* – Kraków: Universitas, 2003.

²⁵⁴ Краткий словарь когнитивных терминов Под общ. ред. Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина – М.: Изд-во МГУ, 1997.

Старко В.Ф. зазначає, що “термін “категоризація” має щонайменше чотири значення:

- 1) процес пошуку відповідної готової ділянки досвіду, тобто категорії (як вона представлена в мозку людини), для “явища, об’єкта, процесу тощо”;
- 2) результат цього пошуку, тобто встановлена належність об’єкта категоризації певній категорії;
- 3) ширший процес формування, до якого залучено не одну, а сукупність категорій (або й усі категорії);
- 4) результат цього процесу” [255].

В бухгалтерському обліку під категоризацією слід розуміти процес утворення та виокремлення категорій бухгалтерського обліку відповідно до сутнісних характеристик функціонування його об’єктів; впорядковане представлення різних фактів господарського життя через їх об’єднання за спільною властивістю.

Якщо говорити про бухгалтерський облік, то в частині об’єктів, що відображаються в пасиві бухгалтерського балансу, існує ціла низка невизначеностей, зокрема: що таке “пасив” та яке його сутнісне наповнення; чи можна об’єкти, що відображаються в ньому, певним чином категоризувати. Адже в Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [256] взагалі не визначає цей термін.

На нашу думку, мова бухгалтерського обліку почала формуватися з часів зародження облікової думки, яка, в свою чергу, виникла і продовжувала розвиватися паралельно з правовою категорією власності. Тому не дивно, що досить багато понять та категорій, що застосовуються в бухгалтерському обліку, запозичених з правових наук. Тому слід враховувати юридичну сторону об’єктів обліку, відображених в пасиві балансу.

Що стосується терміну “пасив” в бухгалтерському обліку, то не зрозумілим залишається його смислове навантаження та обґрунтування назви. Достеменно відомо лише те, що пасив – це назва розділу форми звітності “Баланс”, в якому відображаються джерела формування активів. Можна припустити, що така назва виникла як наслідок протиставлення категорії “активи”. Гегель вважав, що категорії в якості понять не просто зіставні,

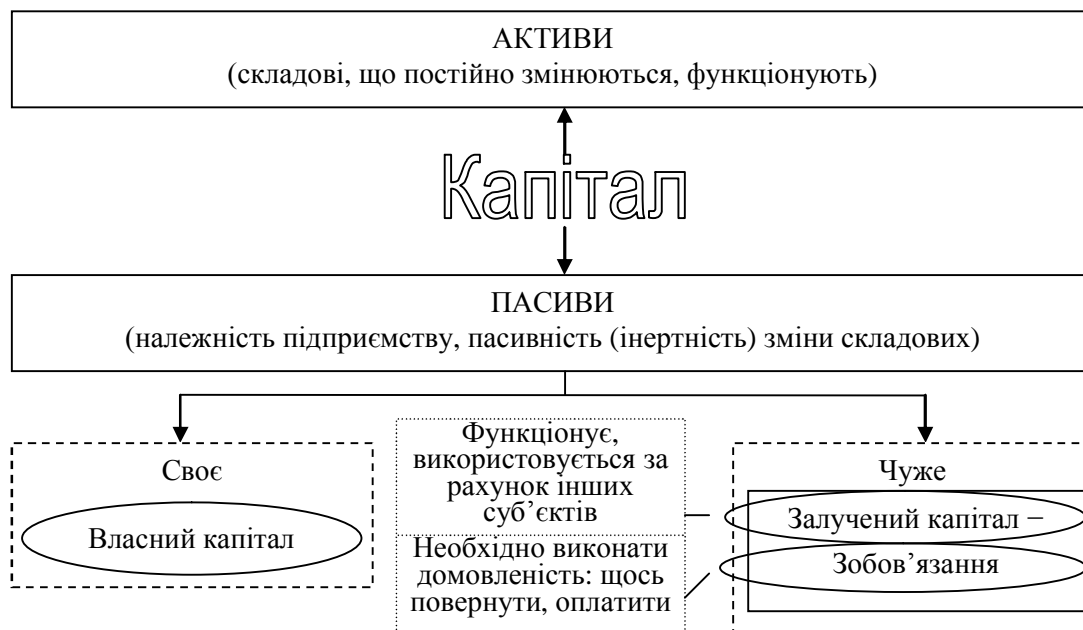
---

²⁵⁵ Старко В.Ф. Категоризація категоризацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Pzs/2009_9/11.pdf

²⁵⁶ Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-xiv>.

кожна з них повинна мати протиставлення. Якщо виходити з визначення активів як об'єктів бухгалтерського обліку, які постійно функціонують, змінюються, беруть участь у господарському житті підприємства, то цілком логічно під поняттям пасивів розуміти об'єкти, протилежні їм.

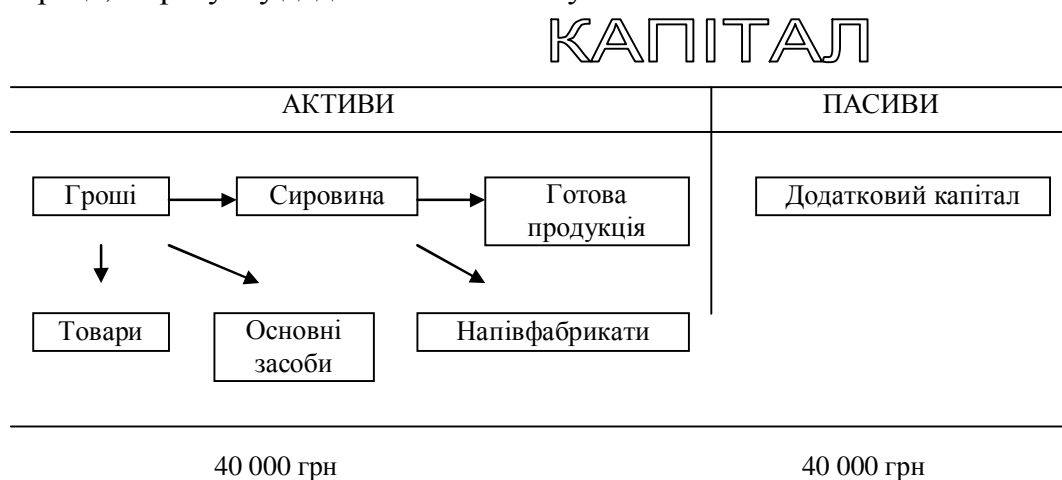
З іншого боку, якщо відштовхуватись від того, що в активі бухгалтерського балансу знаходять своє відображення реальні об'єкти, які можна виокремити з загальної сукупності, ідентифікувати, то в пасиві абстрактно відображаються ті ж об'єкти, проте узагальнені за ознакою належності підприємству, джерелом утворення, без їх конкретизації. Пасив прийнято поділяти на дві категорії: “власний капітал” або “джерела власних засобів” та “залучений капітал”, що визначають належність об'єктів підприємству. Процес категоризації в бухгалтерському обліку закінчується (або ж, навпаки, розпочинається) найбільшою, узагальнюючою категорією, яка в свою чергу, складається з декількох понять. В бухгалтерському обліку за допомогою балансу як елементу методу капітал підприємства було поділено на активи та пасиви за ознаками вартість-власність та інтерес-відносини, відповідно (рис. 1.10).

Рис. 1.10. Категорії бухгалтерського обліку в частині об'єктів, що відображаються в пасиві бухгалтерського балансу

Для складових пасиву бухгалтерського балансу спільною ознакою є належність активів підприємству та їх інертність. Наприклад, якщо підприємство безоплатно отримало грошові кошти у сумі 40 000 грн., то ця сума

відображається в пасиві на рахунку додаткового капіталу. В активі ці кошти зазнаватимуть значних змін, набуваючи іншої форми в процесі здійснення господарської діяльності, хоча в пасиві відобразатиметься сума в розмірі 40 000 грн. доки не станеться наступна подія, що змінить розмір додаткового капіталу (рис. 1.11). Ще яскравішим прикладом інертності (малозмінюваності) складових пасиву буде статутний капітал, адже, в основному, ця складова є найстійкішою до впливу змін. Зміни розміру статутного капіталу потребують змін в установчих документах, на що власник (власники) погоджуються рідко. Бухгалтерові зручніше обліковувати майно, внесені власниками після державної реєстрації, на рахунку додаткового капіталу.

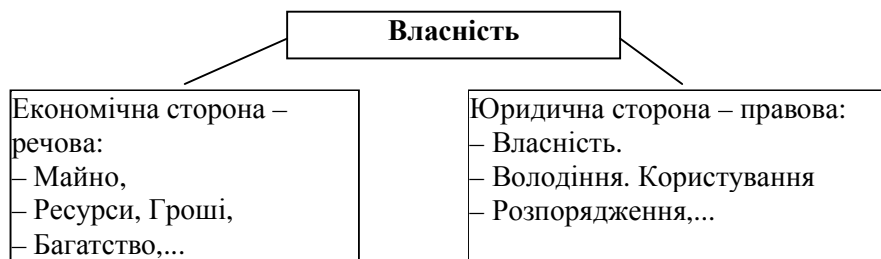

Рис. 1.11. Інертність складових додаткового капіталу в бухгалтерському обліку

Проте назвати пасив категорією бухгалтерського обліку не можна, оскільки, в результаті, він зводиться або до капіталу (власного та залученого), або до зобов'язань (внутрішніх та зовнішніх), яким характерна інертність, а окремих суттєвих властивостей не має.

Поняття “пасив” в бухгалтерському обліку визначає відображення об’єкту бухгалтерського обліку в другому розділі бухгалтерського балансу, що засвідчує належність активів певному суб’єкту. Адже як відмічає проф. Ю.М. Лачінов “з виникненням держави і права, власність стає соціальною, тобто економіко-правовим поняттям приналежності блага якій-небудь особі, соціальному осередку (персоніфікованою конкретною особою фізичною або юридичною) – суб’єктові економіки і права (див. рис. 1.12)” [257, с. 48].

²⁵⁷ Лачинов Ю.Н. Понять экономику. Путь к надежному освоению экономики как науки: Метод, практические рекомендации и новейшие открытия. / Ю.Н. Лачинов. – М.: КомКнига, – 2005. – 96 с.

Рис. 1.12. Подвійність поняття “власність” [258, с. 48]

Хоча “пасив” тлумачиться як недієвий, тобто стійкий та незмінний, а актив характеризується дієвістю, інтенсивністю змін, потрібно приділити увагу саме дослідженню пасиву, адже при ускладненні відносин власності за допомогою обліку об’єктів, що відображаються в пасиві бухгалтерського балансу, можливо визначити співвідношення між частками належності певної вартості активів відповідним суб’єктам. Бухгалтери вживають вислів “облік пасивів”, і розуміють під ним облік капіталу за ознакою належності суб’єктам.

Поділяємо точку зору Є.Ю. Воронової, що “Не підприємство саме по собі є об’єктом аналізу, а індивідуальний агент, який прагне максимізувати свою функцію корисності в рамках організаційної структури” [259, с. 150]. Тобто в пасиві бухгалтерського балансу мають відобразитися права різних суб’єктів на певну частину активів, що, в свою чергу, дозволить на основі аналізу встановити таке співвідношення між вимогами різних суб’єктів, яке б максимально задовольнило їх потреби та не призвело б до зменшення капіталу власника.

Категорією можна вважати “капітал”, що узагальнює джерела утворення активів власними та залученими силами, основною характерною властивістю цієї категорії є використання цих активів у процесі здійснення господарської діяльності з метою отримання прибутку. Категорії бухгалтерського обліку відображають, в більшій мірі, економічну сторону здійснення господарських операцій.

Відмітимо, що ще у 1925 році І.Ф. Шерр вважав, що “бухгалтерії доводиться контролювати не лише речові блага, а й юридичні. Причиною цього він вважав введення кредиту у взаємовідносини між підприємствами, а тому різні блага мають розглядатися ще й як юридичні категорії. Серед активних частин майна з’являються вимоги, а протистоять їм в пасиві – борги” [260, с. 20].

²⁵⁸ Лачинов Ю.Н. Понять экономику. Путь к надежному освоению экономики как науки: Метод, практические рекомендации и новейшие открытия. / Ю.Н. Лачинов. – М.: КомКнига, – 2005. – 96 с.

²⁵⁹ Воронова Е.Ю. Неинституциональный анализ учетного процесса: [монография] / Е.Ю. Воронова. – М.: “МГИМО-Университет”, 2010. – 230 с.

²⁶⁰ Шерр И.Ф. Бухгалтерия и баланс / И.Ф. Шерр. – М.: Экономическая жизнь, 1925. – 247 с.

Окремо слід відзначити категорію “зобов’язання”, яка не є джерелом утворення певних об’єктів, цій категорії не властиве сприяння збільшенню активів та їх вартості, вона відображає необхідність підприємства відділити від них частину вартості і, в грошовій або іншій формі, сплатити її до певних установ в рахунок оплати певної послуги або здійснити інші дії. Ця категорія відображає юридичну сторону здійснення операцій співпраці з зовнішніми та внутрішніми суб’єктами, яка виникає в момент їх здійснення. Тобто, одночасно з залученням активів ззовні, у підприємства виникають зобов’язання перед суб’єктами їх надання.

Визначення категорій капітал (за ознакою належності активів підприємству) та зобов’язання, в перспективі повинно забезпечити створення системної класифікації об’єктів, що відображаються в сучасному вітчизняному бухгалтерському балансі, яка має розширити його інформативну місткість для максимального задоволення потреб різних груп користувачів звітності.

Уточнення потребує узгодження та взаємодія категорій зобов’язання та капіталу, адже вони нерозривно пов’язані одна з одною, залучення капіталу на підприємство ззовні тягне за собою виникнення обов’язку вчинити певні дії на користь суб’єктів надання, тоді як виникнення зобов’язань у підприємства не обов’язково супроводжується утворенням активів. Прикладом цього є отримання підприємством банківського кредиту та виникнення податкового зобов’язання в результаті отримання прибутку як фінансового результату. Якщо у першому випадку у підприємства виникає зобов’язання як результат залучення додаткових активів для сприяння здійснення господарської діяльності, то у другому – воно виникає внаслідок завершення цього процесу. Іншим прикладом буде придбання та реалізація продукції: в результаті придбання, наприклад, сировини для виробництва у підприємства виникає зобов’язання оплатити її вартість, але разом з тим у підприємства з’явиться те, що необхідне для процесу виробництва, тоді як вже після виготовлення готової продукції і її реалізації підприємство зобов’язане сплатити податок на додану вартість, і потім податок на прибуток.

Висновки до 1-го розділу

Вивчення проблем виникнення, розвитку і формування пасиву бухгалтерського балансу дає підстави зробити ряд висновків, що мають значення для подальшого його розвитку і удосконалення.

1. Дослідження історичних аспектів розвитку структури пасиву балансу показало, що основна увага дослідників зосереджується на бухгалтерському балансі в цілому, а висвітленню еволюції формування статей пасиву балансу приділяється недостатньо уваги. Формування пасивів потребує уточнення понятійно-категорійного апарату, структури пасиву балансу, його інформаційного змісту та практичного застосування. Бухгалтерський баланс доцільно розглядати з трьох взаємопов'язаних сторін: як елемент методу бухгалтерського обліку, як основне правило бухгалтерського обліку і як форму звітності.

Баланс як документ бухгалтерської звітності відображає дані про приріст або про зменшення капіталу за звітний період на визначений момент. У балансі як формі бухгалтерської звітності залишається незрозумілим його смислове навантаження в частині пасиву та мета відображення показників в цій частині. Досить поширеною є думка про відображення в пасиві джерел утворення активів, проте проведене дослідження показує розходження думок вчених з цього приводу. Вагомим, на нашу думку, є дослідження складових пасиву та вивчення їх сутнісного наповнення в різних економічних системах для уточнення відмінностей та вибору найоптимальнішого варіанту з врахуванням сучасних потреб розвитку суспільства.

2. Протягом багатьох років у різні періоди розвитку суспільства, з різними особливостями розвитку кожної країни, формами власності та інтересами власників змінювались форма, зміст і структура балансу. Порівняння балансів підприємств різних економічних систем дозволило виявити основні відмінності та особливості відображення окремих складових їх розділів, визначити взаємозв'язок між ними та встановити потреби користувачів бухгалтерської звітності в частині пасиву відповідно до впливу різних факторів стану вітчизняної економіки. В командно-плановій економіці бухгалтерські баланси були доступними членам суспільства, тобто вони оприлюднювались і контролювались, існували єдині встановлені державою правила оцінки статей балансу. В ринковій економіці кожен

власник підприємства оцінює статті балансу на свій розсуд, в своїх інтересах, він може обирати комбінації щодо відображення статей бухгалтерського балансу, що впливає на розмір отриманих прибутків, бази оподаткування доходів, реальні розміри заробітної плати працівників. В колишньому СРСР бухгалтерський баланс підприємств характеризувався соціально-економічним спрямуванням та мав окремий розділ “Соціальні накопичення”, в пасиві напроти кожного розділу активів можна було чітко бачити джерела їх утворення, що спрощувало проведення економічного аналізу фінансового стану підприємства. Сьогодні ж розділи активу балансу не відповідають розділам пасиву балансу, тому важко встановити джерела формування конкретних активів.

3. Основна відмінність між поняттями статутного фонду та капіталу полягає у характері відносин власності: капітал є поняттям, що включає в себе права власності на майно підприємства, тобто право володіння, користування і розпорядження, фонд же характеризується правами користування та розпорядження виділеним майном. Створення підприємства приватної форми власності має на меті отримання прибутку засновниками та подальше збільшення вартості цього підприємства. На державному підприємстві права власності розподіляються наступним чином: спочатку воно повністю належить окремій особі, громадянину, який робить свій внесок в державний бюджет і, таким чином, елемент володіння зникає, формується власність суспільства, а права користування та розпорядження передаються органам влади. Тобто різниця між поняттями “статутний капітал” та “статутний фонд” носить чисто умовний характер і їх ототожнення цілком допустиме, різницю становитиме застосування даних понять на підприємствах різних форм власності.

4. Під знаком “=” розуміється форма запису, за якою два об’єкти, в деякому сенсі рівні. Якщо актив і пасив бухгалтерського балансу є різними поняттями за своєю сутністю, то застосування знаку “=”, не розкриває рівності активів та пасивів, мова може йти лише про рівність у вартісній оцінці в математичному розумінні, оскільки власник володіє майном, яке вносить в підприємство, і яке має одну вартість, що відображається двічі: з одного боку – внесений об’єкт (актив), а з іншого – належність власнику (пасив), що можна відобразити формулою $A = П$, або $A = k \times П$, де k – коефіцієнт, який завжди дорівнюватиме 1, A – актив, $П$ – пасив, K – капітал.

5. Власному капіталу характерний необмежений строк його використання, суб'єктом внесення є засновник або учасник, існує можливість отримання економічних вигод, але є і ризик правового захисту як гаранту повернення суб'єкту активів. Залученому капіталу характерне короткострокове або довгострокове використання, він вноситься третіми особами, є можливість отримання економічних вигод, існує власний ризик та правовий захист щодо гарантії повернення суб'єкту активів. Зобов'язання характеризуються короткостроковістю, суб'єктом виникнення є треті особи, відсутні можливості отримання економічних вигод, існує державний правовий захист як гарант повернення суб'єкту активів. Отже, основною визначальною характеристикою можна назвати припустимий термін використання задіяних у процесі господарювання активів. Іншою невід'ємною ознакою класифікації джерел надходження активів є суб'єкт, наділений правом власності. Третьою, не менш важливою ознакою, буде можливість отримання економічних вигод цим суб'єктом.

6. Розкрито сутність трьох варіантів інтерпретації рівняння пасиву бухгалтерського балансу та його складових:

1) $\Pi = \text{ВК} + \text{З}$, тобто пасив балансу підприємства складається саме з власного капіталу та зобов'язань, такий підхід найбільше відповідає визначенню, передбаченому в П(С)БО 1;

2) $\Pi = \text{ВК} + \text{ЗК}$, тобто пасив складається з власного капіталу та залученого капіталу, у даному випадку можна вважати, що $\Pi = \text{К}$, а капітал, в свою чергу складається з власного та залученого: $\text{К} = \text{ВК} + \text{ЗК}$;

3) $\Pi = \text{З(Вл)} + \text{З(ТО)}$, тобто пасив підприємства як юридичної особи відображає зобов'язання перед власниками (учасниками) та зобов'язання перед третіми особами.

Проте, найбільш оптимальною буде концепція, де відображення капіталу у пасиві балансової рівності виглядає наступним чином: $\Pi = \text{ВК} + (\text{ДЗК} + \text{КЗК}) + \text{З(ТО)}$, де Π – пасив, ВК – власний капітал, ДЗК – довгостроковий залучений капітал, КЗК – короткостроковий залучений капітал, З(ТО) – зобов'язання перед третіми особами.

Такий підхід до відображення пасивів дозволить найбільш повно відображати капітал за основними ознаками: суб'єктом внесення, строками використання, можливістю отримання економічних вигод та правовим захистом інтересів власників, що створить передумови для побудови такої структури пасиву, яка відповідатиме вимогам його користувачів.

Пропонована концепція повно описує складові частини пасиву, з точки зору понять капіталу та зобов'язань. Поняття “капітал” як категорія бухгалтерського обліку в пасиві відображає джерела формування активів і засвідчує право власності на той чи інший актив. Але основним є визначення того, який саме актив засвідчує це право власності, адже саме ця деталь відображає значення капіталу. Головною метою створення переважної більшості підприємств є отримання прибутку та збільшення їх вартості. Цю мету підприємство може досягнути за допомогою ефективного використання активів, здатних працювати і приносити економічні вигоди підприємству. У зв'язку з цим слід переглянути понятійно-категорійний апарат у частині визначення сутності пасиву, капіталу та зобов'язань.

7. Кожна наука оперує власним понятійно-категорійним апаратом, що визначає сутність тих чи інших предметів та явищ і сприяє встановленню їх взаємодії та взаємозв'язків. Однак, в частині визначення пасиву виникають труднощі у зв'язку з перенасиченням думок науковців і дослідників, які часто є хибними. Порівняння визначень понять і категорій з філософської точки зору наглядно зображує проблему їх сутнісного розуміння. Сукупність понять, згрупованих за певними найбільш загальними та спільними ознаками та властивостями, формує категорії, які дають можливість зрозуміти дійсність, а під терміном слід розуміти слово, яке окреслює назву поняття.

Поняття, що застосовуються в бухгалтерському обліку для розуміння сутності господарських операцій з економічної, правової та облікової сторони, називаються категоріями. Вони є специфічними: можуть бути притаманними тільки обліку і знаходять облікове застосування для більш глибокого розуміння явищ, що підлягають обліковому відображенню.

Визначення категорій бухгалтерського обліку здійснюється за допомогою процесу категоризації. В бухгалтерському обліку під категоризацією розуміють процес утворення та виокремлення облікових

категорій відповідно до сутнісних характеристик функціонування його об'єктів; впорядковане представлення різних фактів господарського життя через їх об'єднання за спільною властивістю.

8. Спільною ознакою складових пасиву бухгалтерського балансу є належність активів підприємству та їх інертність. Пасиви в результаті зводяться або до капіталу (власного та залученого), або до зобов'язань (внутрішніх та зовнішніх), яким характерна інертність, натомість окремих суттєвих властивостей не має. Хоча "пасив" тлумачиться як недієвий, тобто стійкий та незмінний, а актив характеризується дієвістю, інтенсивністю змін, потрібно приділити увагу саме дослідженню пасиву, адже при ускладненні відносин власності за допомогою відображення руху об'єктів, що відображаються в пасиві бухгалтерського балансу, можливо визначити співвідношення між частками належності певної вартості активів відповідним суб'єктам. Тобто під пасивами розуміють облік капіталу за ознакою належності суб'єктам.

9. Категорією можна вважати "капітал", що узагальнює джерела утворення активів власними та залученими силами, основною характерною властивістю цієї категорії є використання цих активів у процесі здійснення господарської діяльності з метою отримання прибутку. Категорії бухгалтерського обліку відображають, в більшій мірі, економічну сторону здійснення господарських операцій. Слід виокремити категорію "зобов'язання", яка не є джерелом утворення певних об'єктів, цій категорії не властиве сприяння збільшенню активів та їх вартості, вона відображає необхідність підприємства відділити від них частину вартості і, в грошовій або іншій формі, сплатити її відповідним установам в рахунок оплати певної послуги або здійснити інші дії. Ця категорія відображає юридичну сторону здійснення операцій співпраці з зовнішніми та внутрішніми суб'єктами, яка виникає в момент їх здійснення. Тобто, одночасно з залученням активів ззовні у підприємства виникають зобов'язання перед суб'єктами їх надання. Визначення категорій капітал (за ознакою належності активів підприємству) та зобов'язання в перспективі повинно забезпечити створення системної класифікації об'єктів, що відображаються в теперішньому бухгалтерському балансі, яка має розширити його інформативну ємкість для максимального задоволення потреб користувачів звітності різних груп.

10. Уточненню підлягає узгодження та взаємодія категорій зобов'язання та капіталу, адже вони нерозривно пов'язані одна з одною: залучення капіталу на підприємство ззовні тягне за собою виникнення обов'язку вчинити певні дії на користь суб'єктів надання, тоді як виникнення зобов'язань у підприємства не обов'язково супроводжується утворенням активів. Такий підхід зумовлює формування окремої категорії бухгалтерського обліку, яка поєднуватиме юридичну та економічну сторони здійснення господарських операцій – “пасиви” (П). Як результат виникає можливість застосування понять “зовнішні пасиви” (ЗП) та “внутрішні пасиви” (ВП), що відобразатимуть і капітал, і зобов'язання, а балансове рівняння в частині пасиву виглядатиме як $P = ZP + VP$. Такі поняття як “капітал” і “зобов'язання” об'єднуюватимуться в загальну категорію “пасив”, яка поділяючись на внутрішні і зовнішні, відобразатиме спільну характеристику за різних умов їх формування і функціонування, – інертність або мало змінність юридичного боку здійснення економічних відносин, що, в свою чергу, узгоджуватиме, існуючу до цього часу, проблему суперечності між економічним та юридичним аспектами здійснення господарських операцій та їх відображення в бухгалтерському обліку.

РОЗДІЛ 2

КАПІТАЛ ЯК БАЛАНСОВА РІВНІСТЬ В СИСТЕМІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

---

*Доцільним і розумним застосуванням
капіталу майже вичерпується все
мистецтво раціонального ведення справи.
Лінкольн [261, с. 272]*

2.1. Узгодження інтерпретацій капіталу в історичному аспекті: постановка проблеми

Капітал – це поняття, яке історично формувалося та досліджувалося багатьма вченими різних країн світу з самого зародження бухгалтерського обліку, проте остаточного єдиного визначення його сутності немає. Дослідження будь-якої наукової проблеми слід розпочинати з дослідження її еволюції. Історію виникнення капіталу необхідно розглядати у нерозривному зв'язку з історією розвитку суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень показав наявність різних підходів та інтерпретацій сутності капіталу, зокрема, що ускладнює його розуміння та практичне відображення в обліку. Дослідження загальних теоретичних проблем бухгалтерського обліку капіталу, вивчення особливостей його виникнення, розвитку і перетворення сприятиме раціональному використанню теоретичного надбання у практичній діяльності суб'єктів господарювання. Таким чином, вирішення загальних фундаментальних питань з бухгалтерського обліку капіталу створить стійкий фундамент для розробки ефективного методичного забезпечення на практиці, задасть вірні напрями для подальших наукових досліджень в частині вивчення даного об'єкту.

---

²⁶¹ Слово о счетах и записях. Сборник цитат и афоризмов о бухгалтерском учете. / Авт. сост. М.Ю. Медведев. – М.: Изд-во Техинпресс, 2002. – 546 с.

На думку відомого російського вченого А.М. Галагана “першою ідеєю людства було усвідомлення своєї залежності від оточуючого середовища. Звідси – прагнення задовольняти свої потреби за допомогою предметів, отримуваних від природи, та постійне бажання мати в своєму розпорядженні ці предмети. Саме виникнення такого бажання є першою економічною ідеєю людини. Як тільки людина усвідомлює, що вже не може задовольнити свої потреби продуктами лише своєї праці, виникає потреба в обміні. Обмінюваний продукт слід оцінити з метою порівняння його вартості з вартістю отриманого в процесі обліку предмету. Необхідність оцінки вартості предметів вчений називає першою обліковою ідеєю людини” [262, с. 9].

Проф. К.Ю. Цыганков констатує, що термін “капітал” є одним з найбільш вживаних термінів у лексиконі підприємців, фінансистів, економістів і бухгалтерів вже протягом декількох століть. Разом з тим, до теперішнього часу загальноприйнятого визначення цей термін не отримав” [263]. П’ятов М.Л. та Смирнова І.А., вважають, що “капітал є однією з бухгалтерських категорій, яку найскладніше інтерпретувати” [264, с. 151].

Слово “капітал” походить від латинського слова *capitalis*, що означає “головний”. Пізніше у німецькій та французькій мовах цим терміном окреслили головне майно та головну суму [265]. Першу спробу наукового аналізу капіталу зробив Арістотель. Для цього він ввів поняття “хремастика”, яке походить від слова “хрема” і означає “майно”, “володіння” [266, с. 243]. Хремастиком Арістотель називав вміння наживати багатство або діяльність, здійснення якої спрямоване на його нагромадження, тобто на одержання прибутку. За часів античності метою торговельної діяльності стало безмежне нагромадження багатства, безкінечне нарощення капіталу.

За даними Ф. Броделя [267, с. 223] вперше слово “*Capitale*” з’явився у середньовічній Італії у значенні цінностей, запасу товарів, маси грошей та грошей, які здатні приносити відсотки. Виявлено, що термін “*Capitale*”

²⁶² Галаган А.М. *Общее счетоведение* / А.М. Галаган – М.: Финансовое издательство НКФСССР, 1928.

²⁶³ Цыганков К.Ю. *Теория и методология бухгалтерского учета капитала: автореф. дис. ...д-ра экон. Наук* / К.Ю. Цыганков – Новосибирск, 2009. – С. 38.

²⁶⁴ П’ятов М.Л. *Концептуальные основы международных стандартов отчетности* / М.Л. П’ятов, И.А. Смирнова – М.: ООО “1С-Паблишинг”, 2008. – 199 с.

²⁶⁵ *Основи економічної теорії: підручник* / За ред. проф. С.В. Мочерного. – Тернопіль: АТ “Тарнекс” за участю АТ “НОЙ” та вид-ва “Світ”, 1993. – 688 с.

²⁶⁶ *Основи економічної теорії: підручник* / За ред. проф. С.В. Мочерного. – Тернопіль: АТ “Тарнекс” за участю АТ “НОЙ” та вид-ва “Світ”, 1993. – 688 с.

²⁶⁷ Бродель Ф. *Игры обмена* / Ф. Бродель. – М.: Прогресс, 1988.

було введено у 1211 році, а з 1283 року його почали вживати у значенні капіталу товариства купця. Термін “Capitale” латинське слово, походить від слова Caput – голова.

В процесі розвитку економічних умов господарювання простий облік перестав задовольняти їх потреби, виникли передумови до його зміни. М.Р. Метьюс і М.Х. Перера вказували, що в міру збільшення масштабів торгівлі та її розповсюдження, змінюються напрями використання капіталу і кредиту, “... ці елементи (торгівля, кредит, капітал) стали родючим підґрунтям для розвитку рахівництва. Тепер вони вели прямо до розвитку подвійного запису” [268, с. 30].

Бажаючим вправно займатися торгівлею на думку Луки Пачолі [269, с. 21] необхідні три важливі умови. Найголовніша з них – це готівкові кошти та будь-які інші цінності, що знаходяться в обороті. Таким чином, першою найголовнішою умовою ведення торгівлі Лука Пачолі вважав капітал, під яким розумів готівку та інші цінності, які використовуються при здійсненні торгівлі. Другою необхідною умовою для здійснення торгівельних справ автор вважав вміння бути хорошим квадערньєрі (бухгалтером) та швидко рахувати. Третя і остання необхідна умова – це винятковий порядок в оформленні всіх здійснюваних операцій, що забезпечить швидке знаходження свідчень про кожну з них, незалежно від того борг це чи вимога, оскільки для торгівлі нічого іншого не потрібно.

Проф. Я.В. Соколов вказав “рахівники почали фіксувати операції, що не мали кореспондуючого речового рахунку і відносяться лише до одного рахунку, наприклад, вибуття активів в результаті псування, в кореспонденцію з допоміжним рахунком. Таким чином, механічно виник подвійний запис, навіть без осмисленого розуміння його сутності” [270, с. 60].

Найбільш повною з юридичної точки зору була класифікація рахунків, виконана Дж. Чербоні, який виділяв рахунки власника, адміністратора, агентів та кореспондентів, зовсім ігноруючи речове право, трактуючи рахунки лише з точки зору зобов’язального права [271, с. 64].

²⁶⁸ Метьюс М.Р. Теория бухгалтерского учета: учебник: [пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой] / М.Р. Метьюс, М.Х.Б. Перера – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 633 с.

²⁶⁹ Пачолі Л. Трактат о счетах и записях / Л. Пачолі; под ред. проф. М.И. Куттера. – М.: Финансы и статистика: Краснодар: Просвещение-Юг, 2009. – 308 с.

²⁷⁰ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней / Я.В. Соколов. – М.: ЮНИТИ, 1996.

²⁷¹ Палий В.Ф. Введение в теорию бухгалтерского учета / В.Ф. Палий, Я.В. Соколов – М.: Финансы, 1979. – 304 с.

Юридичну класифікацію, але вже з економічним відтінком, запропонували Е. Леоте і А. Гільбо: “Існують, – писали вони, – чотири великі класи рахунків, функції яких точно розмежовані, а саме: 1) рахунок або рахунки капіталістів, що вносять капітал для введення його в дію власником, або рахунок самого капіталу; 2) рахунки цінностей, що вводяться в дію працею власника і його помічників; 3) рахунки третіх осіб, які мають господарські відносини з власником; 4) рахунки порядку і методу” [272].

У вченні французьких авторів зустрічаються спроби економічної, фінансової інтерпретації балансу – наприклад, у С. Рікара, який пояснював весь актив як борг перед власником, а пасив – як борг самого власника. Гюглі Ф. писав: “Характерною особливістю подвійної бухгалтерії є те, що вона протиставляє рахунки майна рахункам чистого майна. Цей другий облік проявляється у вигляді рахунків капіталу та його підрозділів: рахунків збитків та прибутків. Лише з появою цих рахунків проста бухгалтерія стає подвійною” [273, с. 2-3].

Активи розглядаються як засоби, що перебувають у розпорядженні власника, а зобов’язання перед кредиторами, за сутністю, виступають негативними активами. Такий підхід розглядає капітал як чистий добробут власника [274]. Тобто, з такого погляду, у підприємства є актив, що надійшов від власника або придбаний за його кошти та належить йому на правах власності, а також актив, що надійшов ззовні, а саме такий, що підлягає обов’язковому поверненню. Саме ту різницю, яка виникає у підприємства між власними активами та тими, що повернуті їх зовнішнім власникам, і називають чистим добробутом власника, або чистим капіталом, як називають його більшість авторів. На Дискусійному меморандумі Ради з розробки стандартів фінансового обліку з цього приводу було відзначено: “... капітал не існує у відриві від активів і кредиторської заборгованості, оскільки представляє собою залишкову частку” [275].

²⁷² Леоте Е., Гильбо А. Общие руководящие начала счетоведения / Е. Леоте, А. Гильбо; пер. с фр. – М.: МАКИЗ, 1924.

²⁷³ Шер И.Ф. Опыт научной разработки бухгалтерии / И.Ф. Шер // Счетоводство. – 1892. – №1. – С. 2-3.

²⁷⁴ Jeffrey S. Apran and Lee H. Redebaught // International Accounting and Multinational Enterprises. – Boston: Warren, Gorham & Lamont, Inc., 1981. – 224 с.

²⁷⁵ Rowland K. Ayiese, Linda S. Bamber and Robert N. Freeman “Accounting Disclosures Based on Company Size: Regulations and Capital Marketing Evidence” // Accounting Horizons, March. – 1988. – P. 8-25

Каменецький В.О. [276, с. 37-39] розділяє історію розвитку поняття “капітал” з економічної точки зору на три періоди (Додаток Б): 1) меркантилісти вважали джерелом багатства гроші, що були не тільки джерелом багатства, а й суспільним регулятором; 2) фізіократи джерелом багатства вважали землю; 3) представники класичної школи важливе значення відводили майновому, грошовому і трудовому капіталу.

Першим, хто оцінив значення повного і правильного подання в бухгалтерському обліку та звітності капіталу, був Джеймс Вільямс Фультон. Рахунок капіталу, на його думку, втілює в собі мету бухгалтерського обліку, все інше – тільки засоби для досягнення поставленої мети. За його висловлюванням, кожен рахунок бухгалтерського обліку – це розшифровка капіталу власника. Такої ж думки дотримується Я.Д. Крупка, стверджуючи, що “права інвестора в обліку відображені на рахунку капіталу, а інші рахунки – це лише деталізація, структура вкладеного капіталу” [277, с. 200].

Пропонуємо прослідкувати генезис поняття “капітал” в економічній науці з часів появи подвійного запису (Додаток В). Проаналізувавши підходи вчених до визначення капіталу, очевидно, що більшість з них ототожнюють його з засобами виробництва. Дійсно, своє вираження капітал знаходить саме в активі підприємства.

Таким чином, з точки зору більшості економістів капітал – це майно, засоби виробництва, запас продукції або ж фактор виробництва. Тобто, вони розглядають капітал підприємства як актив, що постійно використовується і приносить прибуток. Також, слід відмітити, що крім ототожнення понять “актив” і “капітал”, в науковій літературі їх часто розглядають як складові балансу. У праці О.М. Галагана [278, с. 215] є посилання на дослідження Ф. Бести, який відмічав, що капітал наведений в активі балансу, а пасив є планом розподілу цього капіталу за цільовим призначенням. Проф. Я.В. Соколов також зазначав, що “бухгалтери

²⁷⁶ Каменецький В.А. Капитал (от простого к сложному) / В.А. Каменецький, В.П. Патрикеев. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2006. – 583 с.

²⁷⁷ Крупка Я.Д. Облік інвестицій: [монографія] / Я.Д. Крупка – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 302 с.

²⁷⁸ Галаган А.М. Основы общего счетоведения / А.М. Галаган. – М.: Изд-во Наркомторга СССР и РСФСР, 1928. – 436 с.

асоціюють актив балансу з капіталом” [279, с. 36]. У зарубіжній літературі також зазначено “те, що економісти і юристи називали капіталом, бухгалтери називали активами” [280, с. 274].

Отже, серед загальної кількості досліджених трактувань поняття “капітал” (Додаток Д) виявлено, що в науковій літературі його відносять і до активу, і до пасиву (табл. 2.1).

Таблиця 2.1. Розміщення капіталу в бухгалтерському балансі

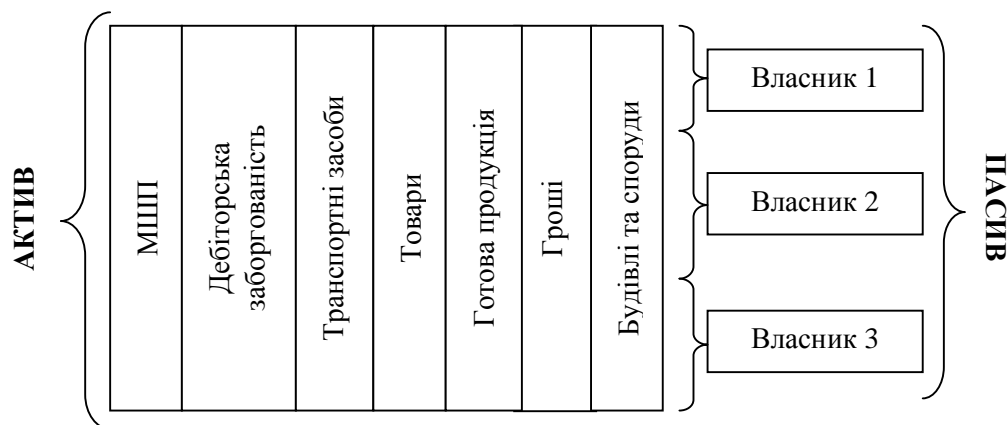
Розділ балансу	Автор	Загальна кількість	Питома вага, %
Актив	Юровицкий В., Бланк І.А., Козлова Г.А., Первушина С.П., Э.Дж. Долан, Домненко Б., Благодатин А., Азрилиян А.Н., Бутинець Ф.Ф., Каменецкий В.А., Михайлова Л.І., Райзберг Б.А., Дем'яненко М.Я., Людоговський А., Левік В.І., Бруннер В.О., Відеман К.І., Гуляев А., Мохов Н.І., Вейцман Р.Я., Сіверс Є.Є., Палатніков І.Ф.	22	76
Пасив	Сігел Дж., Шим Дж., Лунський М.С., Філімонов Н.Г., Борисович Г.М., Боголепов С.І., Палатніков І.Ф.	7	24
Всього		29	100

Різні підходи до трактування капіталу породжують проблему у бухгалтерському обліку щодо розуміння його сутності та відображення в бухгалтерському балансі. Така плутанина призводить до нерозуміння того, чи знаходить капітал своє відображення в бухгалтерського обліку. Виходячи з тієї кількості авторів, які відносять його до активу, постає питання – чому в бухгалтерському обліку немає жодної згадки про капітал в активі балансу?

В активі бухгалтерського балансу відображаються основні та оборотні засоби, а також витрати майбутніх періодів, що наводить на думку про те, що всі ці складові і є капіталом. Активи використовуються в процесі господарської діяльності і слугують створенню нової вартості. З часом вони або змінюють свою форму (наприклад, у випадку з готівкою), або ж зношуються, можливим є випадок ліквідації внаслідок надзвичайних подій. Натомість розмір внесеного капіталу чітко фіксується і, як правило, є незмінним протягом всього періоду його існування (рис. 2.1).

²⁷⁹ Бухгалтерский учет: Учебник / И.И. Бочкарева, В.А. Бьков и др.; под ред. Я.В. Соколова – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 768 с.

²⁸⁰ Мэтьюс М.Р. Теория бухгалтерского учета: учебник: [пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой] / М.Р. Мэтьюс, М.Х.Б. Перера – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 633 с.

Рис. 2.1. Капітал у бухгалтерському обліку

У 1921 р. Е. Каннан запропонував наступне пояснення капіталу: “... прикметник *capitalis*, сформований романцями від іменника *caput*, що в перекладі означає голова, мав багато різних значень. Ми самі використовуємо слово “голова” в різних словосполученнях. Але, якщо довіряти словникам, письменники класичного періоду, що писали латиною, використовували прикметник *capitalis* у значенні: “той, що має відношення до життя”. Але іноді вони використовували його у значенні словосполучення “найбільш важливий”, оскільки голова – це основна частина живої істоти. Якщо задати питання – що є основною сумою грошей, з якою має справу певне підприємство, незалежно від кількості його власників, то відповіддю буде: “сума, що є основою підприємства, загальна кількість грошей, за які фізична особа, компанія або фірма займається торгівлею. Спочатку капітал – це сума, на яку засновується підприємство, пізніше, це сума плюс будь-які додаткові нарахування, які можуть додаватися, і мінус будь-які відрахування, які можуть бути зроблені. Стосовно цих нарахувань і відрахувань точки зору різняться і правила нарахувань і відрахувань відрізняються на різних підприємствах і навіть на одному підприємстві, в залежності від того, як ним управляють” [281, с. 103].

У XIV ст. введення в систему рахунків рахунку власного капіталу, припускають В.Д. Новодворський та В.В. Марін [282, с. 10], скоріш за все, було винятково технічним прийомом.

²⁸¹ Теорія бухгалтерського обліку: монографія / Л.В. Нападовська, М. Добія, Ш. Сандер, Р. Матезіч та ін.; за заг. ред. Л.В. Нападовської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 735 с.

²⁸² Новодворський В.Д. Учет собственного капитала / В.Д. Новодворский, В.В. Марин – М.: Экономистъ, 2004. – 159 с.

Схожої думки дотримується проф. М.Ю. Медведєв [283, с. 71-72]. Він зазначає, що, прийнявши двофазний баланс за зразок, бухгалтери продовжували займатися письмовим обліком. Як наслідок, всі події, що реєструвалися в бухгалтерському обліку, були поділені на два типи:

– ті, що володіють подвійністю, тобто зачіпають два протилежних одне одному об'єкти (або дві групи об'єктів);

– ті, що не володіють подвійністю, тобто зачіпають один об'єкт.

Таким чином, у другому випадку, за відсутності у події подвійності, реєструвався власний капітал, що виникав нарівні з зобов'язаннями, при реєстрації яких виявляли зайвий об'єкт (рис. 2.2).

Речі в наявності	Власний капітал
	Кредиторська заборгованість

Рис. 2.2. Модель двофазного балансу після введення в нього власного капіталу [284, с. 73]

Проф. М.Ю. Медведєв наводить приклади трьох базових варіантів бухгалтерського балансу після введення в них власного капіталу як величини, що доповнює сторони балансу до рівності (рис. 2.3).

<i>Актив</i>		<i>Пасив</i>		<i>Актив</i>		<i>Пасив</i>	
Речі в наявності		Власний капітал		Речі в наявності		Кредиторська заборгованість	
Дебіторська заборгованість		Кредиторська заборгованість		Дебіторська заборгованість			

<i>Актив</i>		<i>Пасив</i>	
Речі в наявності		Кредиторська заборгованість	
Дебіторська заборгованість			
Власний капітал			

Рис. 2.3. Варіанти двофазного балансу після введення в нього власного капіталу [285, с. 73]

До наведеного рис. 2.3, проф. М.Ю. Медведєв дав наступне пояснення: “Перший варіант базовий, через його розповсюдженість. Другий варіант, коли актив дорівнює пасиву, внаслідок чого власний капітал відсутній, є винятковим

²⁸³ Медведєв М.Ю. Баланс для починаючих / М.Ю. Медведєв – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2006. – 192 с.

²⁸⁴ Медведєв М.Ю. Баланс для починаючих / М.Ю. Медведєв – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2006. – 192 с.

²⁸⁵ Медведєв М.Ю. Баланс для починаючих / М.Ю. Медведєв – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2006. – 192 с.

випадком першого або третього. Третій варіант мало застосовуваний, однак повинен бути розглянутий через свою потенційну можливість існування. Після винайдення від’ємних чисел вирішення стає нескладним – потрібно всього лише вказати власний капітал від’ємною сумою (рис. 2.4)” [286, с. 74]. Але слід відмітити, що у будь-якому варіанті актив дорівнюватиме пасиву.

Рис. 2.4. Від’ємний власний капітал. Розташування – в пасиві балансу [287, с. 73]

Логіка відображення власного капіталу за такими підходами зрозуміла. Проте під сумнівом залишається можливість практичного застосування третього варіанту, оскільки в такому разі суперечливим буде визначення капіталу, яке дає економічна теорія.

Проф. І.В. Малишев зазначив, що “кожна господарська операція розглядається як юридичний акт, в якому одночасно один суб’єкт щось отримує, а інший щось віддає. Цей акт містить зобов’язання особи, яка отримує, та право особи, яка віддає. Або по-іншому: особа, яка отримує, зобов’язана особі, яка віддає, а особа, яка віддала, має право отримати з особи, яка взяла. Вся господарська діяльність суб’єкта складається з того, що він щось отримує або щось віддає, а це породжує або право на отримання, або зобов’язання до повернення отриманого. Звідси, в обліку господарських актів обов’язково слід відображати того, хто відає; того, хто отримує; річ, що віддається, і причину, через яку вона передається. Як наслідок, двоїстість правових відносин породжує і двоїстість в обліку. Ця двоїстість відображається на рахунках, причому кожний рахунок персоніфікується, тобто відносини людей переносяться на відносини рахунків, другий рахунок віддає і через це має право отримати. Рахунок, який отримав, дебетується, а рахунок, який віддав, кредитується” [288, с. 4-5].

²⁸⁶ Медведєв М.Ю. Баланс для начинающих / М.Ю. Медведєв – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2006. – 192 с.

²⁸⁷ Медведєв М.Ю. Баланс для начинающих / М.Ю. Медведєв – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2006. – 192 с.

²⁸⁸ Малышев И.В. Теория двойственности отражения хозяйственных активов в бухгалтерском учете / И.В. Малышев. – М.: “Статистика”, 1971. – 113 с.

Спроба законодавчого регулювання бухгалтерського обліку вперше здійснена в 1673 р. в Комерційному кодексі Франції – *Ordnance de Commerce*. В Кодексі його автор Ж. Саварі виділив три обов'язкових правила ведення бухгалтерського обліку, одним з яких було обов'язкове документування всіх господарських фактів і надання документам юридичної сили в судових спорах [289, с. 53].

З кінця XVIII ст. в Європі розвивається прогресивне економічне вчення фізіократів про природне право, яке в області господарської діяльності встановило принцип природної свободи суб'єкта господарювання і відміну будь-якого втручання державної влади в діяльність приватних господарств. Представники облікової думки, визначаючи задачі бухгалтерського обліку, створили першу наукову теорію бухгалтерського обліку – юридичне спрямування [290, с. 12].

Персоніфікація розповсюджувала правову сферу і на внутрішні факти господарської діяльності, завдяки чому враховувались не засоби, а відповідальність. Таким чином, в обліку з'явилося питання не “що це”, а “чис це”, тобто кому це належить [291, с. 13].

Представники юридичної концепції, допускаючи, що головною дієвою особою господарства є власник, робили висновок, що всі факти господарського життя здійснюються від його імені. На перший план висувався рахунок власника (рахунок капіталу) як центр всієї облікової системи, перед бухгалтерським обліком ставилось завдання визначення впливу господарської діяльності на рахунок власника [292, с. 13].

Голандський бухгалтер К. ван Гезель [293, с. 521] у 1698 році висунув ідею, згідно якої рахунки поділяв на власні та протилежні. Власні рахунки: капітал, прибутки та збитки і т.п., становлять особу самого купця. Дебет цих рахунків – невигода купця, а кредит – його вигода. Протилежними рахункам є особи (особисті рахунки, або рахунки третіх осіб), товари, каса, банк. Дебет цих рахунків – вигода купця, кредит – невигода. При цьому під “вигодою” купця К. ван Гезель розумів ріст капіталу, а під “невигодою” – його зменшення.

²⁸⁹ Кутер М.И. Значение учения Жака Савари для развития бухгалтерского учета / М.И. Кутер, М.М. Гурская, А.Г. Шихиди // *Международный бухгалтерский учет*. – 2011. – №31(181) – С. 51-59

²⁹⁰ Новодворский В.Д. Учет собственного капитала / В.Д. Новодворский, В.В. Марин – М.: Экономист, 2004. – 159 с.

²⁹¹ Новодворский В.Д. Учет собственного капитала / В.Д. Новодворский, В.В. Марин – М.: Экономист, 2004. – 159 с.

²⁹² Новодворский В.Д. Учет собственного капитала / В.Д. Новодворский, В.В. Марин – М.: Экономист, 2004. – 159 с.

²⁹³ Шер И. Бухгалтерия и баланс / И. Шер – М.: Экон. жизнь, 1926.

Проф. К.Ю. Цыганков зазначає, що вказане формулювання стало першим економічно обґрунтованим визначенням дебету і кредиту всіх бухгалтерських рахунків. Для цього К. ван Гезель поділив всі рахунки на дві групи за їх участю в розкладанні капіталу (сальдо кожної з груп дорівнювало капіталу купця). Одну з груп склали рахунки, що входять зараз в розділ “Капітал і резерви” бухгалтерського балансу, в іншу – всі решта (табл. 2.2) [²⁹⁴, с. 36].

Таблиця 2.2. Ідея Гезеля відображена в табличній формі [²⁹⁵, с. 36]

Показник	Дебет	Кредит
Рахунки розділу “Капітал” (власні рахунки)	↓ капіталу	↑ капіталу
Інші рахунки (протилежні)	↑ капіталу	↓ капіталу

Виходячи з твердження проф. К.Ю. Цыганкова, можна припустити, що пояснення господарських операцій за економічним напрямом базувалося саме на юридичній теорії.

В працях одного з перших теоретиків юридичного спрямування Н. д’Анастасіо (1803 р.) [²⁹⁶, с. 108] вирішувалась задача відображення впливу кожного економічного факту на рахунок власника. Для цього всі факти господарської діяльності, кожна операція, проводились через цей рахунок двома проводками.

В процесі дослідження сутності рахунку власника виявилось, що спектр його функцій широкий, і об’єднання всіх фактів господарського життя і операцій на одному рахунку створює перешкоди при його вивченні і використанні. Звідси виник розподіл функцій рахунку власника на два рахунки – рахунку капіталу і рахунку прибутків та збитків. Таке пояснення розподілу єдиного рахунку власника пов’язано з розглядом цього питання в юридичному спектрі, де саме поняття “власник” має подвійний характер. Є власник-капіталіст, який вкладає в господарство свій капітал, є власник-підприємець, який забезпечує обіг капіталу і отримує прибуток або збиток. Фактично вони однакові, але функції їх різні. Для власника-капіталіста відкривався рахунок капіталу, для власника-підприємця – рахунок прибутків

²⁹⁴ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета / К.Ю. Цыганков – Новосибирск: САФБД, 2009. – 278 с.

²⁹⁵ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета / К.Ю. Цыганков – Новосибирск: САФБД, 2009. – 278 с.

²⁹⁶ Галаган А.М. Общее счетоведение / А.М. Галаган – М.: Финансовое издательство НКФСССР, 1928.

і збитків [²⁹⁷, с. 14]. Таке ж пояснення давав ще І.Ф. Шерр [²⁹⁸, с. 22] у 1925 році, проте вчений робив акцент на процесі здійснення господарської діяльності, коли здійснюється обмін, з одного боку, та утворюється прибуток або збиток, з іншого.

У книзі Івана Детенгофа (1833 р.) “Общий состав торговли, или теоретико-практическое руководство к познанию торговых наук” [²⁹⁹, с. 143] бухгалтерії був присвячений розділ 14, в якому увага зверталася на просту і подвійну бухгалтерію. Подвійна бухгалтерія відображала три напрямки: капітал, використаний на закупівлю продукту, товару; виручку, отримувану від продажу чи обороту купленого товару; чистий прибуток, що залишається власнику від цього обороту.

В 1849 р. у Москві М.П. Шамаєв оприлюднив працю “Самоучитель простой и двойной бухгалтерии, в которой просто и ясно изложены правила и формы купеческого книговедения и по которой всякий может научиться сей науке без помощи учителя” [300, с. 165], в якій, на його погляд, рахунок капіталу відноситься до допоміжних. Автор пропонував на ньому відображати суму боргу з суми всього майна, хоча чіткої кореспонденції щодо списання в рамках розподілу прибутку з рахунку бариша і збитку не запропонував.

Адам Сміт вважав: “...якщо людина володіє запасами, достатніми для утримання її протягом декількох місяців або років, вона, природно, намагається отримувати дохід з переважної частки цих запасів, залишаючи для безпосереднього свого використання лише стільки, скільки необхідно для проживання доти, доки почне надходити цей дохід. Тому її запаси поділяються на дві частини. Та частина, від якої особа очікує отримати дохід, називається її капіталом” [³⁰¹, с. 383].

Дж.М. Кейнс (1883-1946) визначав: “Про капітал краще говорити, що він приносить протягом періоду його існування вигоду понад його першопочаткової вартості” [³⁰²]. Російські вчені зазначають, що “в даному

²⁹⁷ Новодворский В.Д. Учет собственного капитала / В.Д. Новодворский, В.В. Марин – М.: Экономистъ, 2004. – 159 с.

²⁹⁸ Шерр И.Ф. Бухгалтерия и баланс / И.Ф. Шерр – М.: Экономическая жизнь, 1925. – 247 с.

²⁹⁹ Медведев М.Ю. История русской бухгалтерии / М.Ю. Медведев, В.Д. Назаров – М.: Изд-во “Бухгалтерский учет”, 2007. – 436 с.

³⁰⁰ Медведев М.Ю. История русской бухгалтерии / М.Ю. Медведев, В.Д. Назаров – М.: Изд-во “Бухгалтерский учет”, 2007. – 436 с.

³⁰¹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков – В 5 т. (том 1) / Отв. Ред. Г.Г. Фетисов. – М.: Мысль, 2004. – 718 с.

³⁰² Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс – М., ИЛ, 1948. – с. 441.

випадку під капіталом розуміється весь майновий комплекс, здатний приносити фінансовий результат, тобто в натурально-вартісній формі – це актив підприємства. Однак, в обліку присутні два рівні: економічний та юридичний. В першому капітал – це весь актив, в другому – це пасив, що відображає чисті активи підприємства, тобто ті майнові відносини, які виникають в організації з її власниками. Іншими словами, капітал – це те, що належить власникам підприємства, а в бухгалтерському обліку капітал – це або чисті активи, або власні джерела засобів” [303, с. 521]. З такого підходу виходить, що може існувати або актив, або пасив. Автори виділяють два рівні в обліку, через що, можна припустити, що один з них підпорядковується іншому, але не відомо який якому. Не зрозумілим також залишається форма відображення капіталу в пасиві, адже вчені чітко вказують натурально-вартісну форму для активу, тоді як для першого вона не зазначається.

Помазков Н.С. зазначає: “При такому співвідношенні чистого капіталу з активом і пасивом, результат чистого капіталу завжди повинен збільшуватися чи зменшуватися на ту ж суму, на яку змінюється різниця між результатом активу та результатами пасиву. Тому сальдо сукупності рахунків чистого капіталу завжди має бути рівним сальдо сукупності рахунків активних і пасивних. Між цими двома рядами рахунків існує наступна відмінність. В активних і пасивних рахунках дебетовий бік має позитивне значення, тобто він призначений для записів, що збільшують добробут підприємства. Кредитова сторона, навпаки, має негативне значення, тобто вона призначена для записів, що зменшують добробут підприємства. Протилежним чином влаштовані рахунки чистого капіталу. Дебетовий їх бік має негативне значення і призначена для записів, що зменшують розмір чистого капіталу, а кредитовий бік – позитивне значення і призначений для записів, що збільшують величину чистого капіталу. Борги підприємства становлять майно пасивне або негативне, а матеріальні цінності і права вимоги – майно активне або позитивне. Чистий капітал і прибутки становлять собою позитивні величини, а збитки – величини негативні” [304, с. 182-184].

³⁰³ Бухгалтерский учет: Учебник / И.И. Бочкарева, В.А. Быков и др.; под ред. Я.В. Соколова – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 768 с.

³⁰⁴ Помазков Н.С. Счетные теории. Принцип двойственности и метод двойной записи / Н.С. Помазков – Л.: Экон. образование, 1929.

Основоположник теорії суб'єктивної вартості, лауреат Нобелівської премії Джон Річард Хікс у книзі “Вартість і капітал” [305, с. 79] трактує “капітал” як грошову вартість, відображену на бухгалтерських рахунках суб'єкта господарювання.

Вже у 1907 р. Є.Є. Сіверс запропонував інтерпретацію балансових рівнянь, яку він виразив у формулах [306]. В табл. 2.3 з правої сторони зображено види капіталу, вкладених в господарство, а з лівої сторони – складові цих капіталів.

Таблиця 2.3. Тракткування балансу за Є.Є. Сіверсом [307]

<i>Актив</i>		<i>Пасив</i>	
1	Речові цінності (предмети споживання і гроші)	1	Підприємницький капітал (власний)
2	Права (позитивні умовні цінності або чужі обіцянки платежу)	2	Позиковий капітал або зобов'язання (негативні умовні цінності або власні обіцянки платежу)

Суму складових частин майна, тобто актив, що прирівнюється до їх юридичних джерел (капіталу), почали називати майновим балансом або бухгалтерським балансом. Схематично такий баланс відображено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4. Власність як баланс активу і капіталу [308, с. 20]

<i>Власність підприємства розглядається як баланс (рівність) двох облікових категорій</i>	
<i>АКТИВ</i>	<i>ПАСИВ</i>
Сукупність різноманітних частин майна, яка створює дохід	Характер юридичних прав підприємства розпоряджатися, володіти, користуватися майном

У такому протиставленні важливою є не лише форма аналітичного рівняння, а і його глибокий економіко-правовий зміст: мінові цінності, які знаходяться під контролем підприємства та мають властивість приносити їх власнику дохід, мають чітко визначені межі прав або претензій на їх безумовне володіння; у кінцевому рахунку кожна цінність має свого не номінального, а реального власника.

Капітал (інвестиційні ресурси), охоплює всі виробничі засоби виробництва, тобто всі види інструментів, машин, обладнання, транспортні засоби і збутову мережу, що використовують при виробництві товарів і

³⁰⁵ Хікс Дж. Р. Стоимость и капитал / Дж.Р. Хикс; общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Энтова. пер. – [с англ.]. – М.: “Прогресс” – “Универс”, 1993. – 488 с.

³⁰⁶ Сиверс Е.Е. Общее счетоводство. / Е.Е. Сиверс – [4-е изд.] – СПб., 1915. – 102 с.

³⁰⁷ Сиверс Е.Е. Общее счетоводство. / Е.Е. Сиверс – [4-е изд.] – СПб., 1915. – 102 с.

³⁰⁸ Новодворский В.Д. Балансовое обобщение как метод бухгалтерского учета / В.Д. Новодворский, А.Н. Хорин // Бухгалтерский учет. – 1995. – № 3. – С. 19-25.

послуг та при доставці їх кінцевому споживачеві [³⁰⁹, с. 37]. Промислово розвинені країни використовують велику кількість будівель, техніки. Всі подібні ресурси називаються капіталом. Капітал – це чинник виробництва, ресурс тривалого користування, який сам по собі є продуктом економіки [³¹⁰, с. 72]. Проф. Соколов В.Я. вказував, що під капіталом можна розуміти або весь актив, або весь пасив, а можна розуміти тільки так звані чисті активи, тобто різницю між засобами підприємства та його кредиторською заборгованістю [³¹¹, с. 170].

Підсумовуючи вищевикладене, можна виділити чотири різні підходи вчених до відображення капіталу в бухгалтерському обліку, за умов виконання балансової рівності:

1) в пасиві, коли капітал разом з кредиторською заборгованістю дорівнює активу;

2) в пасиві, за умови, що актив прирівнюється до суми кредиторської заборгованості, а сума капіталу, що перевищує і актив, і кредиторську заборгованість, відображається у від'ємному значенні і, таким чином, досягається рівність;

3) в активі, коли капітал разом з іншими складовими прирівнюється до кредиторської заборгованості;

4) не передбачає відображення капіталу, а актив, в свою чергу, прирівнюється до кредиторської заборгованості.

Отже, серед вчених та науковців немає єдиного загальноприйнятого підходу до визначення сутності капіталу. В бухгалтерському обліку спірним залишається його відображення в пасиві бухгалтерського балансу, оскільки таке його представлення створює суперечливість у визначенні його як комплексу засобів, тобто майнових цінностей, яке наводять більшість економістів та навіть деякі бухгалтери. Така невідповідність у визначеннях породжує вагому проблему теорії бухгалтерського обліку в частині невизначеності категорійно-понятійного апарату, що ускладнює їх практичне застосування.

³⁰⁹ Макконел К.Р. Экономика / К.Р. Макконел, С.Л. Брю – М.: 14-е изд. дораб. и испр. – 2003. – 972 с.

³¹⁰ Самуэльсон П.А. Экономика [учеб. пособие] / П.А. Самуэльсон, В.Д. Нордхаус; Под ред. Л.С. Тарасевича, А.И. Леусского – [пер. с англ.]. – 15-е изд. – М.: Бином: КноРус, 1997. – 799 с.

³¹¹ Соколов В.Я. Теоретические начала (основы) двойной бухгалтерии / В.Я. Соколов – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2006. – 188 с.

2.2. Обліковий аспект дослідження сутності поняття капіталу

Наявність різних підходів вчених до визначення сутності капіталу ускладнює його інтерпретацію в бухгалтерському обліку. Існування різних точок зору щодо визначення одного і того ж об'єкту призводить до виникнення плутанини та протиріччя в самому понятті, що в подальшому породжує проблему застосування теоретичних доробок на практиці. Розуміння сутності того чи іншого поняття в бухгалтерському обліку за його змістовним наповненням не повинно суттєво відрізнятися від визначення, даного поняття в економічній літературі. Важливим питанням, що підлягає вирішенню при розробці методики облікового відображення капіталу є його узгодження з економічною теорією, що можливо завдяки більш детальному вивченню природи капіталу, що відображається в бухгалтерському обліку.

Досить вдало визначають проблему вивчення капіталу, російські вчені: “Без глибокого вивчення сутності поняття, неможливо сформулювати єдиний однозначний підхід до його трактування. У практично-буденному прояві розуміння тих чи інших понять, а також у теоретично-науковому середовищі, погляди на одні й ті ж об'єкти відрізняються в силу їх практичного застосування. В економічній літературі категорія “капітал” характеризує ресурси організації, потрібні для здійснення її господарської діяльності. Зміст даної економічної категорії неоднозначний. В найбільш загальному вигляді автори виділяють два підходи до визначення сутності капіталу” [312, с. 6].

З одного боку, ряд авторів відповідно до марксистської теорії розглядають капітал як самозростаючу вартість, створену за рахунок праці найманих працівників [313]. В рамках іншого підходу, який отримав широке

---

³¹² Снитко Л.Т. Управление капиталом торговой организации. Экономический аспект: [учебное пособие]. / Л.Т. Снитко, Е.Н. Висторобская, Т.Ю. Бугаева – М.: Издательство РДЛ, 2004. – 320 с.

³¹³ Маркс К. Капитал. Критика политической экономии – [Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала] / К. Маркс – М.: Политиздат, 1983. – [Т. IV; Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 2. Кн. 2. Процесс обращения капитала / Под ред. Ф. Энгельса. – М.: Политиздат, 1984. – Т. IV; Экономическая теория (политэкономия): Учеб. / Под общей ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлевой. – М.: ИНФРА-М, 1997.

розповсюдження в період ринкових реформувань в Росії, капітал ототожнюється з факторами виробництва, що виступають як в матеріально-речовій, так і в грошовій формах [314,³¹⁵,³¹⁶,³¹⁷,³¹⁸].

Проф. Лачінов Ю.М. зазначає, що К. Маркс, розглядаючи капітал як самозростаючу вартість, не показав, як саме відбувається це самозростання [319, с. 42]. Крім того, автор підкреслює відсутність в марксистському підході питання власності. Тоді як, на його думку, саме власність викликає інтерес до капіталу з боку всіх суб'єктів економіки – від держави до приватної особи. “Власність присутня і в понятті інтелектуального капіталу. Проте виробництво різних цінностей, включаючи інформацію, знаходиться у тісних взаємодіях з великою кількістю осіб в найрізноманітніших галузях і набуває все більш суспільного характеру в державному оформленні. Тому в сучасних умовах капітал – це благо у власності суб'єкта, застосування якого в суспільному виробництві приносить власнику та всьому суспільству продукт і дохід”, – вважає вчений [320, с. 42].

Проф. К.Ю. Цыганков відмічає, що капітал – це основне невизначуване поняття бухгалтерії, синонім словосполучення “фінансовий стан” і повсякденного слова “багатство”. Капітал є предметом бухгалтерського обліку і рейтинговим показником, який найповніше і всесторонньо характеризує фінансові можливості будь-яких організацій та дозволяє зіставляти їх” [321, с. 108]. З вищезазначеного можна зробити висновок, що капітал, з одного боку, є сукупністю ресурсів, які можуть приносити економічні вигоди, а з іншого – виробничими відносинами, які представлено основним, оборотним капіталом та відносинами власності, що формують власний та залучений капітал.

---

³¹⁴ Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? / И.Т. Балабанов – М.: Финансы и статистика, 1996. – С. 29.

³¹⁵ Бланк И.А. Управление использованием капитала / И.А. Бланк – Киев: Ника-Центр, 2000. – С. 12.

³¹⁶ Руководство по кредитному менеджменту / Под ред. Б. Эдварса. – М.: ИНФРА-М, 1996. – С. 166.

³¹⁷ Финансы предприятий: [учеб. для вузов] / Под ред. Н.В. Колчиной. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С. 133.

³¹⁸ Экономика и статистика фирм: [учеб.] / Под ред. С.Д. Ильенковой. – [2-е изд.] – М.: Финансы и статистика, 1997. – С. 128.

³¹⁹ Лачинов Ю.Н. Экономика в школе, лицее, колледже, вузе и дома / Ю.Н. Лачинов – М.: ЛЕНАНД, 2012. – 88 с.

³²⁰ Лачинов Ю.Н. Экономика в школе, лицее, колледже, вузе и дома / Ю.Н. Лачинов – М.: ЛЕНАНД, 2012. – 88 с.

³²¹ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, или Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

Проф. А.М. Галаган підкреслював, що теорії, економічна і юридична, характеризуються тим, що в першій – всі господарські операції розглядаються як зміни відносин між людьми; в другій – ці операції розуміються як зміна цінності господарських благ; тобто юридична теорія виходить з положення, що основним елементом господарства є особа; основним елементом господарства є річ [322, с. 26]. Н.В. Ткачук вважає, що юридичний напрям з'явився раніше економічного. Представники цього напрямку за основу приймали власника, його волю – як організовуючого початок господарства. Тому, на їх думку, рахунок власника (рахунок капіталу) – це центр наукової системи. Задачею бухгалтерського обліку є визначення впливу господарської діяльності підприємства на рахунок власника [323, с. 66]. Новодворський В.Д. та Марін В.В. вважають, що юридична спрямованість облікової думки, по суті, визначила перший науковий підхід до бухгалтерського обліку – прихильники цього напрямку побачили сенс бухгалтерської науки у вивченні зміни прав і обов'язків осіб, що беруть участь у господарському процесі, що дозволило усвідомити значення перших облікових категорій [324, с. 14]. З цього приводу І.Ф. Шерр зазначав, що одним із наслідків введення кредиту стала необхідність розділяти різні блага на юридичні категорії, тому що серед активних частин майна з'являються також, в якості позитивних частин майна, вимоги, що їм протистоять як пасивні частини майна – борги; відокремлення мого від твого стає новим рахунковим моментом. Як наслідок, бухгалтерії доводиться контролювати не тільки речові блага, а й юридичні [325, с. 20]. Тобто вченими значна увага приділяється юридичному аспекту бухгалтерського обліку, вони вважають, що одним із завдань бухгалтерського обліку є контроль за юридичними благами та взаємним виконанням прав і обов'язків.

Найважливішими аспектами розкриття сутності капіталу доц. О.І. Пилипенко вважає економічний, юридичний та обліковий (рис. 2.5).

На рис. 2.5 показано чітке розмежування трьох аспектів: економічного, юридичного та облікового, при чому визначення капіталу за даних підходів не узгоджені між собою.

³²² Галаган А.М. Основные принципы счетоведения. Конспективный курс / А.М. Галаган – М.: Издание редакционно-издательского отдела объединения работников учета, 1925. – 78 с.

³²³ Ткачук Н.В. Методолгические основы формирования информации о собственном капитале / Н.В. Ткачук. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 176 с.

³²⁴ Новодворский В.Д. Учет собственного капитала / В.Д. Новодворский, В.В. Марин – М.: Экономика, 2004.

³²⁵ Шерр И.Ф. Бухгалтерия и баланс / И.Ф. Шерр. – М.: Экономическая жизнь, 1925. – 247 с.

Рис. 2.5. Основні аспекти трактування поняття “капітал” [326]

Проф. Т.В. Давидюк у дисертації також зазначає, що зміст категорії “капітал” можна пояснити з використанням трьох підходів, але дещо інших: економічного, бухгалтерського та обліково-аналітичного (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Підходи до трактування капіталу [327, с. 19]

На основі наведених результатів наукових досліджень щодо трактування капіталу, на нашу думку, особливу увагу слід звернути лише на два загальних підходи: економічний та юридичний, оскільки загальноприйнятим підходом є віднесення бухгалтерського обліку до економічних наук, що переконливо довів проф. К.Ю. Цыганков [328, с. 114]. Також, під сумнівом знаходиться доцільність розглядати обліково-аналітичний підхід відокремлено від бухгалтерського, адже однією з функцій бухгалтерського обліку є аналітична.

³²⁶ Пилипенко О.І. Облік та аналіз власного капіталу: теорія і практика: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / О.І. Пилипенко; Нац. аграр. ун-т.-К., 2005. – 20 с.

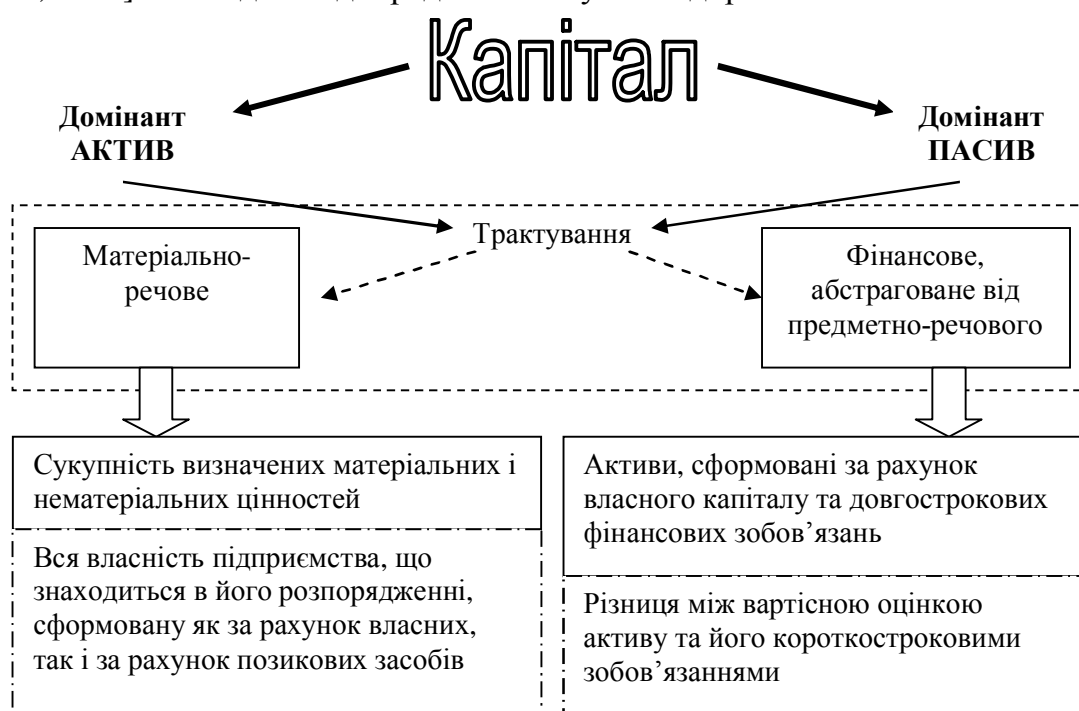
³²⁷ Давидюк Т.В. Розвиток бухгалтерського обліку людського капіталу: теорія і методологія: монографія / Т.В. Давидюк. – Житомир: ЖДТУ, 2011. – 508 с.

³²⁸ Цыганков К.Ю. Теория и методология бухгалтерского учета капитала / Цыганков Ким Юрьевич. Диссертация на соискание учёной степени доктора экономических наук: специальность 08.00.12 – “Бухгалтерский учет, статистика”. – Новосибирск, 2009. – 304 с.

Розділення економічного та бухгалтерського підходу до визначення сутності капіталу викликає сумнів щодо правомірності такого поділу. Припускаємо, що сутність капіталу в економічній теорії та бухгалтерському обліку не повинна різнитися, натомість відмінність становитиме лише врахування юридичного аспекту в останньому.

Отож, заслуговує на увагу юридичний підхід до трактування сутності капіталу, який є взаємопов'язаним з бухгалтерським, адже капітал є об'єктом купівлі-продажу підприємства в цілому або ж окремої його частини, а тому є атрибутом відносин власності. Про це в своїй доповіді зазначає Є.А. Гудкова [329, с. 45]. Зміст доповіді представлено у вигляді рис. 2.7.

Рис. 2.7. Підходи до трактування терміну “капітал”

[узагальнено на основі 330, с. 45]

Підхід Є.А. Гудкової, наведений на рис. 2.7, має певну неточність у такому представленні капіталу. Автором зазначено, що в пасиві знаходить своє відображення трактування, абстраговане від матеріально-речового, але в деталізації вказуються активи, які, в свою чергу, і є матеріальними і нематеріальними цінностями, що вказуються в активі.

³²⁹ Гудкова Е.А. О различных трактовках категории “оборотный капитал” / Е.А. Гудкова // Проблемы учета, анализа, контроля и статистики в условиях реформирования экономики: Тез. докл. Междунар. науч.-практ. конф. Минск, 17-18 октября 2002 г. – Мн.: БГЭУ, 2002. – С. 45-47

³³⁰ Гудкова Е.А. О различных трактовках категории “оборотный капитал” / Е.А. Гудкова // Проблемы учета, анализа, контроля и статистики в условиях реформирования экономики: Тез. докл. Междунар. науч.-практ. конф. Минск, 17-18 октября 2002 г. – Мн.: БГЭУ, 2002. – С. 45-47

Італійський бухгалтер Дж. Чербоні (1827-1917), автор логісмографії, висунув вчення, що полягало у персонілізації рахунків, ціль – в контролі агентів та кореспондентів; предмет становив собою права і обов'язки фізичних та юридичних осіб, а метод – реєстрацію. В основу логісмографії були покладені два принципи: персоналізм – за кожним рахунком обов'язково стояла особа або група осіб і дуалістичність – сальдо рахунків власника дорівнює сальдо сукупного рахунку агентів і кореспондентів. В цьому, на його думку, полягала сутність подвійного запису. К. Белліні (1852-1935), учень і послідовник Дж. Чербоні, пояснював подвійний запис не як абстрактний прийом, а як принцип, що виражає основну ідею управління, – узгодження протилежних інтересів [331, с. 193]. Тобто, можна припустити, що вся система подвійного запису створена для відображення речей та їх належності тому чи іншому суб'єкту, який бере участь у господарській діяльності.

Проф. Соколов Я.В. та Соколов В.Я. зазначають, що на початку розвитку подвійного запису капітал становив собою єдиний елемент [332, с. 47]. Французькі вчені вважають, що розвиток техніки обліку результатів призвів до формування одного з основних принципів класичної бухгалтерії – принципу збереження капіталу, у відповідності з яким розмір капіталу не повинен змінюватися (за винятку зношення капіталу або його вилучення), а зміни активів і пасивів можуть здійснюватися виключно по рахунку прибутків та збитків [333, с. 13]. В такому підході, на нашу думку, превалює саме юридичний підхід, в розумінні збереження власності суб'єкта господарювання і її зміни внаслідок позитивного або негативного фінансового результату.

Серед американських вчених існує думка, що капітал в балансі концентрується в невеликій кількості статей і зводиться до двох видів капіталу: власних засобів, з відокремленням частини меншості, і накопиченим фінансовим результатом. Таке представлення капіталу в балансі повністю відповідає уявленню про нього як про чисті активи, тобто різниці між активами і пасивами [334, с. 21]. Знову ж таки визначення капіталу зводиться до різниці між активами та пасивами, проте відмітимо,

³³¹ Теория измерения капитала и прибыли: монография / [коллектив авторов] Под общ. ред. проф. Бутынца Ф., проф. Добии М. – Краков: Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2010. – 400 с.

³³² Соколов Я.В. История бухгалтерского учета / Я.В. Соколов, В.Я. Соколов – М.: Финансы и статистика, 2006. – 496 с.

³³³ Garnier P. Comptabilité commerciale, (Comptabilité générale). – Paris: Dunod, 1961.

³³⁴ Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл – М.: Финансы и статистика, 1996.

що вченими уточнюється, що під капіталом маються на увазі саме власні засоби, а тому можна припустити, що вони намагаються визначити саме власний капітал як об'єкт бухгалтерського обліку.

З цього приводу досить вдало висловлюється Ентоні Райс: “Чисті активи – це сума, яка залишається після того, як всі активи продані, а всі зобов'язання сплачені. Ця сума буде належати акціонерам; звідси випливає, що “власний капітал” – просто інша назва чистих активів” [335, с. 18]. Разом з цим вчений робить акцент на юридичному аспекті активів: “Чисті активи – це те, з чим ви залишитесь, якщо продасте всі ваші активи за вказаною вартістю і розрахуетесь за всіма вашими зобов'язаннями. Іншими словами, ваші чисті активи – це вартість вашої власності” [336, с. 14].

Як вказує А.П. Бобяк: “Будь-яке господарство з погляду ринкових суспільних відносин має двоїсту (подвійну) характеристику: з одного боку, це сукупність активів, тобто майнових об'єктів – носіїв характеристик вартості, та об'єктів (суб'єктів) права власності; з іншого – це сукупність пасивів – об'єктів обліку як суб'єктів – носіїв права власності на активи (фізичні або юридичні особи)” [337]. Таке представлення капіталу, як бачимо, поєднує в собі і економічний, і юридичний підходи.

На думку відомого економіста А.Д. Виварця: “Підприємець – це людина, яка організовує та реалізовує будь-яке виробництво, як при наявності власного капіталу, так і в умовах займу, оренди чи управління майном, власником якого вона не є. Головне для підприємця – необхідність, використовуючи свої індивідуальні можливості, бажання, здібності, знання і навички (сукупність цих рис у людини іноді називають підприємницьким талантом), обрати область вкладення капіталу (визначити сферу виробничої діяльності), організувати виробництво та збут продукції (робіт, послуг) з метою отримання прибутку і задоволення потреб споживачів” [338]. Тобто капіталом можуть бути як власні, так і залучені засоби. Проф. Ф.Ф. Бутинець та Н.В. Шатило на рис. 2.8 зображують процеси господарювання у їх аспектих характеристиках: з точки зору активу та пасиву бухгалтерського балансу.

³³⁵ Ентони Р. Разоблачение тайн бухгалтерского учета. Как разобраться в бухгалтерской отчетности и в финансовом анализе / Р. Энтони; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2006. – 352 с.

³³⁶ Энтони Р. Разоблачение тайн бухгалтерского учета. Как разобраться в бухгалтерской отчетности и в финансовом анализе / Р. Энтони; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2006. – 352 с.

³³⁷ Бобяк А.П. Власний капітал підприємства, як економічна категорія, та його облік / А.П. Бобяк // Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. Випуск 1 (19). / Відповідальний редактор д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ЖДГУ, 2010. – С. 55-58.

³³⁸ Выварец А.Д. Экономика предприятия: учебник для студентов вузов / А.Д. Выварец – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2007. – 543 с.

Рис. 2.8. Двоаспектне представлення змін стану господарських фактів-процесів [339, с. 20]

Проф. І.Й. Яремко зазначає, що капітал, що репрезентується (представляється) майном є сукупним капіталом. Таким чином, капітал вкладається в активи (інвестування капіталу) і майно, що повинно створювати нові вартості, капіталізується – перетворюється в капітал (капіталізація майна). Обидві категорії разом утворюють майно капіталу [340, с. 40]. З цього слідує, що “майно” і “капітал” є різними поняттями, а звідси – що визначення капіталу багатьох економістів-попередників були хибними.

Далі вчений зазначає, що майно і капітал є рівноцінними, залежними одна від одної, але все ж зовсім різними величинами. Технічно рахунки капіталу відрізняються від рахунків майна лише тим, що вказують негативні фонди (це значною мірою причетне до назви правової сторони балансу – пасив: недіючий, недійовий). В діючій бухгалтерії вартості капіталу оформляють так само (що, принципово кажучи, не повинно відбуватися), як і відповідні майнові вартості, тоді рахунок капіталу є точним віддзеркаленням рахунку майна. Категорія “капітал” – об’ємніше поняття; воно включає потенціал зростання власності. Складові частини майна при ліквідації, реалізації, об’єднанні оцінюються нижче від цілісного майнового комплексу [341, с. 41].

³³⁹ Бутинець Ф.Ф. Фінансовий облік. Частина III. [навчальний посібник для студентів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит”]. / Ф.Ф. Бутинець, Н.В. Шатило – Житомир: ЖІТІ, 1998. – 768 с.

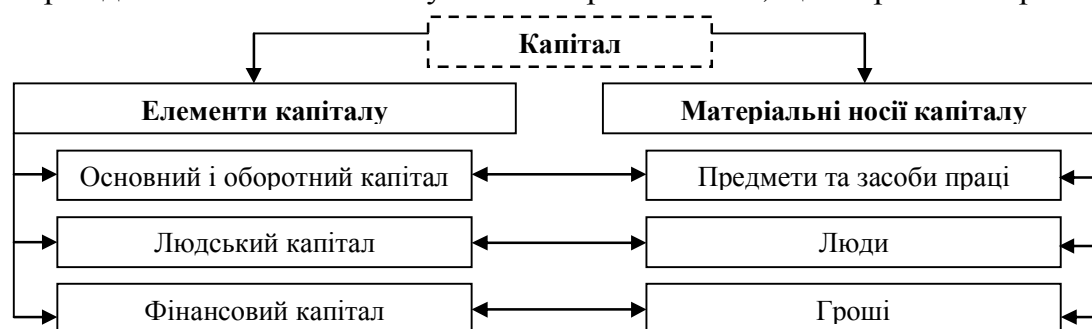
³⁴⁰ Яремко І.Й. Економічні категорії в методології обліку: [монографія] / І.Й. Яремко – Львів: Каменярь, 2002. – 192 с.

³⁴¹ Яремко І.Й. Економічні категорії в методології обліку: [монографія] / І.Й. Яремко – Львів: Каменярь, 2002. – 192 с.

Величина капіталу здатна існувати лише разом з вартістю майна: “Капітал є представником продуктивного майна і представляє його виробничу або творчу силу, відповідно – робочу енергію” [342, с. 14].

Економіст Н. Грегорі Менк’ю розглядає капітал лише як необоротний актив: “Значення термінів праця і земля очевидно; визначення капіталу дещо складніше. Економісти використовують термін “Капітал” по відношенню до використовуваного у процесі виробництва обладнання, будівель та споруд. Тобто капіталом є накопичені, вироблені в минулому і використовувані в теперішньому, для виробництва нових продуктів і послуг, товари” [343, с. 401]. Таке представлення капіталу ще більш ускладнює розуміння його сутності в бухгалтерському обліку.

Як зазначає Л.Т. Снитко: “З одного боку, капітал є необхідною умовою виробництва, а з іншої – його результатом” [344, с. 10]. На думку вченого, це пов’язано з тим, що створювані матеріальні блага і послуги знову відшкодовуються в процесі виробництва в якості факторів. Виходячи з цього, автор виділяє елементи капіталу та їх матеріальні носії, що зображені на рис. 2.9.

Рис. 2.9. Складові елементи капіталу та його матеріальні носії [345, с. 10]

Відповідно до концепції бухгалтерського обліку в ринковій економіці Росії капітал розглядається як елемент інформації про фінансовий стан підприємства, що формується у бухгалтерському обліку і відображається у бухгалтерському балансі. Капітал представляє собою вклади власників і прибуток, накопичений протягом діяльності підприємства [346].

³⁴² Ciompa Pawel. Gründrisse einer ökometrie und die auf der Nationalökonomie aufgebaute Natürliche theorie der Buchhaltung. Lemberg: Verlag des Handelsschulvereines in Lemberg; Druck von Artur Goldman in Lemberg. – 1910. – 201 p.

³⁴³ Мэнкью Н. Г. Принципы экономики / Н.Г. Мэнкью – СПб: Питер Ком, 1999. – 784 с.

³⁴⁴ Снитко Л.Т. Управление капиталом торговой организации. Экономический аспект: [учебное пособие] / Л.Т. Снитко, Е.Н. Висторобская, Т.Ю. Бугаева – М.: Издательство РДЛ, 2004. – 320 с.

³⁴⁵ Снитко Л.Т. Управление капиталом торговой организации. Экономический аспект: [учебное пособие] / Л.Т. Снитко, Е.Н. Висторобская, Т.Ю. Бугаева – М.: Издательство РДЛ, 2004. – 320 с.

³⁴⁶ Концепция бухгалтерского учета в рыночной экономике России: одобрена Методологическим советом по бухгалтерскому учету при Министерстве финансов Российской Федерации и Президентским советом Института профессиональных бухгалтеров 29.12.1997.

Слапик Ю.Н. вказує, що економічна сутність концепції капіталу полягає в прагненні підприємства зберігати (підтримувати) і нарощувати капітал у процесі діяльності. Використання відповідної концепції визначається інтересами і потребами користувачів фінансової звітності (перш за все – власників та інвесторів). Вибір здійснюється в момент створення підприємства і закріплюється в установчих документах через регулювання питань, пов'язаних з розподілом прибутку [347, с. 13]. Разом з цим, автор розглядає й інші концепції капіталу: “1) фінансова концепція, на якій заснований бухгалтерський підхід до відображення капіталу, розглядає його як інвестовані грошові засоби або як синонім чистих активів. Розмір капіталу становить собою різницю між підсумком активів підприємства та розміром зобов'язань перед третіми особами; 2) згідно фізичної концепції (економічний підхід) капітал – це виробнича потужність підприємства, його продуктивна можливість, що становить собою сукупність активів, яка використовується в господарській діяльності” [348, с. 13]. Знову ж таки спостерігаються економічний та бухгалтерський підходи до визначення капіталу.

Суярова О.О. зазначає, що існують три основні концепції розуміння поняття “капітал”:

- 1) частина багатства, що становить собою сукупність засобів виробництва;
- 2) суспільні відносини, тобто вартість, що приносить додану вартість;
- 3) сукупне вираження усіх факторів виробництва” [349, с. 211].

Всі три концепції, наведені О.О. Суяровою, відносяться до економічної теорії, проте незрозумілим залишається пояснення суспільних відносин як вартості, яка приносить додану вартість.

Для глибшого розуміння економічного аспекту пояснення капіталу вважаємо за доцільне розглянути капітал в різних економічних течіях.

---

³⁴⁷ Слапик Ю.Н. Теоретические основы поддержания капитала предприятия в условиях инфляционных процессов // Новые концепции развития бухгалтерского учета, анализа и контроля в условиях экономических изменений: монография. В 3 ч. Ч. 1 / под ред. д.э.н., проф. Заслуженного деятеля науки и техники Ф.Ф. Бугынца. – Житомир: ЖДТУ, 2011. – 188 с.

³⁴⁸ Слапик Ю.Н. Теоретические основы поддержания капитала предприятия в условиях инфляционных процессов // Новые концепции развития бухгалтерского учета, анализа и контроля в условиях экономических изменений: [монография]. В 3 ч. Ч. 1 / под ред. д.э.н., проф. Заслуженного деятеля науки и техники Ф.Ф. Бугынца. – Житомир: ЖДТУ, 2011. – 188 с.

³⁴⁹ Суярова О.О. Узагальнення існуючого досвіду класифікації капіталу / О.О. Суярова // Вісник Сум ДУ. Серія Економіка. – 2009. – №2. – С. 211-219.

Супрун В.А. відмічає, що за часів меркантилізму в якості соціально-економічної характеристики був низький рівень розвитку продуктивних сил, в першу чергу, промисловості та інертність виробничих відносин, які у більшості випадків не відповідали потребам капіталістичного способу виробництва, що зароджувався [350, с. 9].

Багатство країни меркантилісти вбачили в грошах (золотих і срібних), а їх джерело – у зовнішній торгівлі. За умов нерозвиненості виробничих відносин і зосередженні уваги на накопиченні дорогоцінних металів, відбувалося ототожнення грошей і капіталу. Як наслідок, єдиною формою руху капіталу для меркантилістів була: $G - T - G'$, де G – грошові засоби, $G' = G + \Delta G$, тобто приріст грошових засобів. Торговий капітал був першою вільною відокремленою формою капіталу, що приносить і товари, і гроші. Саме тому для меркантилістів торговий капітал становив основу для наукового розуміння і аналізу категорії “капітал”. Таким чином, в часи меркантилізму капіталом вважалися гроші та їх приріст.

Проф. С.М. Деньга [351, с. 15] називає “капітал” явищем та виділяє наступні його ознаки:

- 1) капітал – це не спожиті, нагромаджені блага;
- 2) капітал – це засоби “активи”;
- 3) капітал передбачає його обов’язкове вкладення (інвестування);
- 4) капітал – це обсяг інвестованих засобів;
- 5) капітал існує задля одержання доходу, приросту капіталу або отримання інших благ;
- 6) капітал – це власність;
- 7) капітал – це вартість, виражена в грошах;
- 8) проявляє свої якості з часом (у довготерміновій перспективі);
- 9) відрізняється від кредиторської заборгованості;
- 10) змінюється під впливом доходів і витрат від господарських операцій.

Погоджуємось з думкою автора щодо більшості притаманних ознак капіталу, але якщо розглядати їх з точки зору таких, що притаманні при його відображенні в пасиві бухгалтерського балансу, то характерними будуть, на

³⁵⁰ Супрун В.А. Интеллектуальный капитал: Главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке / В.А. Супрун – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.

³⁵¹ Деньга С.М. Екаунтинг ефективності вкладення капіталу в торговельну сферу. – [Ч. 2.] – Категорії та методологія оцінювання / С.М. Деньга – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2005. – 301 с.

наш погляд, власність, існування задля отримання позитивного фінансового результату та вартість, виражена в грошах. Щодо відмінності капіталу від кредиторської заборгованості можна стверджувати про її існування лише з точки зору підприємства-власника капіталу, оскільки вся відмінність полягає у належності капіталу кредиторам і необхідності його повернути.

Разом з тим, для наукового розуміння досліджуваних об'єктів слід визначити доцільність використання деяких термінів, що застосовуються для опису їх сутності. У даному випадку використання терміну “явище” С.М. Деньгою недоцільне, тому що явище – це: 1) будь-який вияв змін, реакцій, перетворень, що відбуваються в навколишньому природному середовищі; феномен; зовнішній вияв сутності предметів, процесів; безпосереднє відбиття речі в почуттєвому сприйнятті. 2) подія, факт, обставина, епізод [352, с. 928]. Як результат – капітал не можна назвати явищем.

Кожне підприємство є суб'єктом економіки, у його власності знаходяться майно і наявні господарські зв'язки – відносини власності і боргові відносини.

Проф. М.Ю. Лачинов зазначає, що економічний суб'єкт-власник відокремлений правом від інших осіб та їх інтересів до його власності. Економічне відокремлення супроводжується і юридичним, тобто власник майна включається в систему господарських відносин, зв'язків саме завдяки володінню правом власності на окремі блага в рамках їх обмеженості. Загальноекономічний стан господарства визначає:

- наявність майна визначеної вартості;
- наявність відносин з приводу майна – з іншими суб'єктами;
- наявність економічного інтересу у володінні майном та його збільшенні [³⁵³, с. 45].

Вчений робить значний акцент на юридичному боці здійснених операцій з майном підприємства: “Природним інтересом одних суб'єктів є зберегти і примножити блага, що знаходяться у власності (або передані в управління), а інших – присвоїти у власність блага, що належать іншим (як законним, так і незаконним способами)” [354, с. 45]. Тому

³⁵² Яременко В.В., Сліпушко О.М. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Том 4. / В.В. Яременко, О.М. Сліпушко – Київ. Видавництво “Аконіт”. 2000. – 910 с.

³⁵³ Лачинов Ю.Н. Економіка в школі, лицее, колледже, вузі і дома / Ю.Н. Лачинов – М.: ЛЕНАНД, 2012. – 88 с.

³⁵⁴ Лачинов Ю.Н. Економіка в школі, лицее, колледже, вузі і дома / Ю.Н. Лачинов – М.: ЛЕНАНД, 2012. – 88 с.

проф. Ю.М. Лачінов вважає, що всі цінності, що мають вартість, рухаються в полі інтересів суб'єктів. В той же час, кожний об'єкт, при належності конкретній особі, оточений захисним “полем” права власності (рис. 2.10).

Рис. 2.10. Господарююча ланка – суб'єкт економіки і права [355, с. 45]

Характеризуючи рис. 2.10, проф. М.Ю. Лачінов вказує: “Очевидно, в рамках кожного окремого суб'єкта нараховує баланс – абсолютну рівновагу між майном та відносинами, оскільки розмір відносин визначається вартістю майна, у зв'язку з якими ці відносини виникли та існують; міра відносин – вартістю майна” [356, с. 45]. В такому випадку, в бухгалтерському балансі відображається рівність між капіталом та його власником.

Лексик В. стверджує, що капітал в господарському сенсі чи об'єктивний капітал складається з сукупності речових благ, які слугують для виробництва. Сутність окремого господарського капіталу полягає в праві розпорядження об'єктивними капітальними благами, якими володіють окремі особи в силу права власності, які використовуються для отримання прибутку, називаються капіталом” [357, с. 30]. Тобто, виходячи із юридичного аспекту трактування капіталу, він, як об'єкт бухгалтерського обліку відображається в пасиві, який, в свою чергу, гарантує захист прав власності на нього. Право першовідкривачів категорії “капітал” віддають, як уже було зазначено, меркантилістам, більшість

³⁵⁵ Лачинов Ю.Н. Экономика в школе, лицее, колледже, вузе и дома / Ю.Н. Лачинов – М.: ЛЕНАНД, 2012. – 88 с.

³⁵⁶ Лачинов Ю.Н. Экономика в школе, лицее, колледже, вузе и дома / Ю.Н. Лачинов – М.: ЛЕНАНД, 2012. – 88 с.

³⁵⁷ Лексик В. Кредит и банки / В. Лексис. – М.: Перспектива, 1994. – 120 с.

яких розглядали його з економічної точки зору, не враховуючи його юридичної сторони. Проте, на нашу думку, основи до появи цієї категорії саме в поєднанні з юридичним аспектом були закладені ще задовго до початку систематизації наукових думок та вчень, підтвердженням цього є досліджені праці вчених-філософів різних століть (Додаток Ж).

Ще у стародавньому індійському трактаті про управління державою “Архашастра” (“Наука політики”), що є видатною пам’яткою політичної, економічної, юридичної, дипломатичної, філософської та воєнної думки Стародавнього Сходу, авторство якого приписують брахману Каутільє, який жив на межі IV-III ст. до н.е., земля вважалася головним багатством. Цар давав частини земель, що приносили певний дохід, оточуючим його людям. Інша частина багатств царя формувалась за рахунок податків у натуральній формі.

Гунь сун Ян, або Вей Ян, або Шан Ян (390-338 рр. до н.е.) виступає за укріплення приватної власності на землю і захист цієї власності. Головною метою вважав повернення більшої частини населення до заняття землеробством.

Привертає увагу, у даному випадку, поняття власності на землю. Якщо притримуватись думки, що відображена в “Архашастрі”, то виникає інтерес до власності на певне багатство, що здатне приносити дохід.

У розділі 26 “Закріплення прав та обов’язків” Книги правителя області Шан зазначено: коли сто людей намагаються впіймати одного зайця, вони роблять це зовсім не через бажання розділити його на сто частин, а лише через те, що ніхто не встановив своїх прав на цього зайця. І навпаки, якщо навіть весь ринок буде наповнений продавцями зайців, то тоді і грабіжник не посміє вкрасти зайця, бо право власності на нього вже встановлено [358].

Ксенофонт (430-356(5) рр. до н.е.) писав, що все, що людина має, навіть якщо воно знаходиться не в одному місті з власником, складає частину господарства. Господарство людини – те ж саме, що і власність. Господарство – це те, що людина має хороше; але якщо вона має щось погане – то воно називається майном. Майно – речі, що приносять користь; те що шкодить – швидше збиток, аніж цінність. Одні й ті ж речі для людини, яка вмє користуватися ними – цінність, а для того, хто не вмє – не цінність. Цінність – те,

---

³⁵⁸ Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / Сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. Т. I. От зари цивилизации до капитализма / Отв. ред. Г.Г. Фетисов. – М.: Мысль, 2004. – 718 с.

з чого можна отримувати користь. Ксенофонт, в свою чергу, ототожнював господарство з власністю і вказував як на можливе отримання користі від використання майна, так і на отримання збитку. Також варто звернути увагу на поняття цінності, про яке пише Ксенофонт. Він поділяв майно на те, що має якусь цінність і на таке, що її не має. Таким чином, за часів Ксенофонта можна побачити використання таких термінів як “цінність”, “користь”, “власність” та “майно”.

Марк Порцій Катон (234-149 рр. до н.е.) першим серед представників економічної думки поставив проблему ефективності рабовласницького господарства, пов'язавши його з організацією виробництва та обміну. Своє господарство, на його думку, власник повинен облаштувати так, щоб за допомогою оптимальної пропорції “елементів” воно було найбільш прибутковим. Катон акцентував увагу на ефективності господарства, що також робить свій внесок у формування фундаменту для формування теперішнього терміну “капітал”. Марк Теренцій Варрон (116-27 рр. до н.е.) вважав, що землероби мають прагнути до двох цілей: до користі та задоволення. Проте користь потребує того, що приносить дохід; а задоволення – того, що приємно. Тому на першому місці, на його думку, стоїть корисне.

Завдяки короткій характеристиці думок відомих вчених-філософів, представників економічної думки, можна простежити паралельне формування окремих економічних категорій різних об'єктів та відносин власності на ці об'єкти. В свою чергу, відносини власності породжують необхідність ідентифікації, виокремлення з поміж різних множин об'єктів тих, що є майном. Тому можна вважати, що облік, хоч і у первісній і зовсім нерозвинутій формі, існував ще до початку нашої ери і став життєво необхідним інструментом відокремлення різних об'єктів між різними суб'єктами власності.

Саме юридичний аспект у частині прав власності на певний об'єкт об'єднує вчених різних часів, різних культур та віросповідань, відомих представників Заходу та Сходу.

Вважаємо за доцільне більш детально дослідити юридичні засади власності та прав власності для можливості теоретичного обґрунтування капіталу в пасиві бухгалтерського балансу. Отож, власність: економіко-правове поняття (право власності на юридичній мові), що означає: а) наявність в економічній сфері майна, благ, що знаходяться у власності і користуванні різних суб'єктів (з боку благ – їх належність суб'єктам); б) наявність в економіці багатьох економічних суб'єктів, що володіють

певним майном і правом володіння майном; в) наявність в суспільстві правил привласнення благ – права; г) наявність системи вимірювання цінностей грошима – визначення вартості благ.

Перше початкове розуміння власності роздвоюється на дві протилежні сутності: об'єкти привласнення – речова природна, і джерело цього блага – відношення суб'єкта-власника до природи. У зв'язку з цим власність може бути визначена тільки лише через форму рівноваги абсолютних протилежностей – двостороннього балансу “майно – відносини у зв'язку з володінням майном” [359, с. 46]. Тобто в балансі поєднуються саме юридичний та економічні сторони капіталу.

Явич Л.С. зазначає, що “економічні початки в праві, принцип приватної власності стають найважливішою ідеєю права всіх досоціалістичних класових формацій. Власність оголошується природним правом людини, джерелом його свободи і рівності з іншими людьми. Органічний зв'язок між юридичною формою та власністю можна прослідкувати протягом всієї історії їх існування” [360, с. 15]. Тобто, як економісти звертають увагу на присутність юридичних початків в економічних процесах, так і навпаки, представники юридичних напрямів визнають економічні початки в праві.

Ткач В.І. засвідчує: “в основі ринкових відносин лежить власність, гарантією збереження і збільшення якої є правове оформлення і бухгалтерське відображення з аудиторським підтвердженням. Ринкова економіка характеризується постійним переходом власності з рук в руки, її злиттям, розподілом, нарощуванням або скорочуванням в результаті ринкової конкуренції і переливів капіталів” [361, с. 4].

В енциклопедії трактується наступне визначення власності – “історично зумовлена суспільна форма володіння, користування та розпорядження матеріальними та нематеріальними благами, яка виражає суспільні та виробничі відносини між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання цих благ. На індивідуальному рівні власність виражає належність благ групам осіб чи окремій особі” [362, с. 70]. Цікавою є думка Я.М. Гальперіна, який

³⁵⁹ Лачинов Ю.Н. Экономика в школе, лицее, колледже, вузе и дома / Ю.Н. Лачинов – М.: ЛЕНАНД, 2012. – 88 с.

³⁶⁰ Явич Л.С. Право развитого социалистического общества (сущность и принципы) / Л.С. Явич – М.: “Юрид. лит.”; 1978. – 224 с.

³⁶¹ Ткач В.И. Бухгалтерский учет реорганизации, санации и покупки предприятия / В.И. Ткач, Т.О. Кубасова, Е.П. Шумилин. – М.: ПРИОР, 2000. – 128 с.

³⁶² Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченк, В.С. Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

зазначав, що “якщо власність на капітал знаходить своє облікове вираження в пасиві, то додатковий капітал щодо виробництва знаходить своє облікове вираження в активі. Іншими словами, в активі капітал відображається як функція, а в пасиві – як власність. Це поділяє капітал на капітал-функцію, з одного боку відображену у активі), і капітал-власність, з іншого боку (відображеного в пасиві), і є економічною основою побудови балансу капіталістичного підприємства з угрупованням його статей по активу і пасиву” [363, с. 79]. Науковець визначає в пасиві капітал-власність, далі пише про економічну основу побудови балансу. Гальперін робить спробу класифікувати капітал або згрупувати його за певними характеристиками на наступні три групи: 1) постійні вкладення, 2) тимчасові вкладення, 3) вкладення, що належать до розподілу. Ці групи показують організаційну структуру засобів, джерел їх утворення, правовий режим їх використання та цільове призначення в процесі використання [364, с. 25]

В юридичному словнику зазначається, що: “право власності – юридичне вираження економічних відносин власності, що лежать в основі виробничих відносин суспільства і є необхідною умовою виробництва. Розрізняють право власності як правовий інструмент і у суб’єктивному розумінні. Перше означає сукупність затверджених державою норм, які закріплюють відносини щодо розподілу засобів виробництва і продуктів споживання. Право власності у суб’єктивному розумінні означає можливість певної поведінки особи у відносинах власності, яку визначає та охороняє держава. Воно охоплює володіння, користування, та розпорядження об’єктами власності” [365, с. 582]. Тобто, навіть у юридичному словнику, нерозривно поєднані правові та економічні аспекти здійснення відносин.

“Джерелом права власності на блага і дохід, які виникають в комерційній сфері діяльності, є право користуватися і розпоряджатися майном і своїм людським капіталом”, – зазначають В.О. Каменецький та В.П. Патрікеєв [366, с. 56].

Ромашов П.Г. у 1930 році в статті “О терминологии в советском учете” категорично заперечує вживання терміну “капітал”, унеможливаючи його застосування в умовах соціалістичного суспільства. Автор статті зазначає,

³⁶³ Гальперин Я.М. Основы балансового учета / Я.М. Гальперин – М: “Госфиниздат” – 1938. – 360 с.

³⁶⁴ Гальперин Я.М. Основы балансового учета / Я.М. Гальперин – М: “Госфиниздат” – 1938. – 360 с.

³⁶⁵ Юридичний словник / [за ред. Б.М. Бабія, В.М. Корецького, В.В. Цветкова]. – К.: 1974. – 843 с.

³⁶⁶ Каменецкий В.А. Капитал (от простого к сложному) / В.А. Каменецкий, В.П. Патрикеев. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2006. – 583 с.

що оскільки капітал визначається не лише як речі, але і як виробничі відносини, то неправомірним є сама назва цього поняття, адже соціалістичне суспільство передбачає рівність відносин між суб'єктами виробництва [³⁶⁷]. Соціалістичні виробничі відносини ґрунтуються на суспільній власності на предмети та засоби праці, тоді як капіталісти прагнуть примножити свою приватну власність.

У 1931 році Андреев С.А. [368, с. 8] підтримав таку думку, виступивши на захист соціалістичної власності. Автор відмічає підхід Карла Маркса до визначення “капіталу” в соціалістичну добу і вказує на важливість заміни такої назви на “фонд”, оскільки підприємства в соціалістичному суспільстві належать державі, тобто робітникам і селянам, а це, в свою чергу, унеможлиблює існування приватної власності та підприємств, що функціонують з метою отримання прибутку.

З ідеологічної точки зору, А. Карєєв (1927 р.) вважав, що капітал є ні що інше, як акумульована (накопичена) людська (соціалістична) праця і тому нам нема чого маскувати пасив, настав час відмовитись від терміну “капітал” та замінити його в балансах терміном “фонд соціалістичного накопичення” [369, с. 52]. Слід відмітити, що сьогодні людську працю однозначно до пасиву не відносять, її прийнято включати у вартість активів, з одного боку, і відображати як зобов'язання роботодавця по виплаті заробітної плати у пасиві – з іншого, а в цілому її називають людським капіталом.

Як справедливо зауважує проф. В.Ф. Палій: “Слід визнати, що в останні десятиліття у суспільних науках, у тому числі і економічних, значно знизився інтерес до теоретичних досліджень. Не уникнув цього і бухгалтерський облік як складова частина економічних наук. Розвиток теорії бухгалтерського обліку сповільнився. Необхідно спільними зусиллями виправити ситуацію, яка негативно впливає не тільки на теорію, але і на практичне застосування бухгалтерського обліку” [370]. Вчений зазначає, що необхідною умовою існування будь-якої науки є його предмет. В ході свого дослідження виділив такі його основні визначення: господарські засоби та їх джерела;

³⁶⁷ Ромашов П.Г. О терминологии в советском учете / П.Г. Ромашов // Вестник учета и отчетности государственного института техники управления. – 1930. – № 1-2 (9-10). – С. 17-22.

³⁶⁸ Андреев С.А. Основы рахункознавства / С.А. Андреев – Х.: “Пролетар” – 1931. – С. 8.

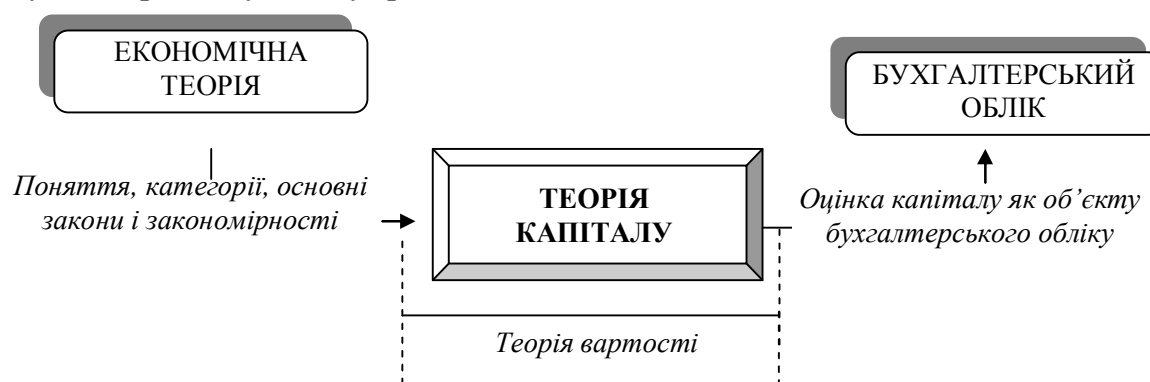
³⁶⁹ Бугинець Ю.Ф. Статутний капітал: юридичний та бухгалтерський аспекти / Ю.Ф. Бугинець // Вісник ЖІТІ – 2001– №15. – С. 51-60.

³⁷⁰ Палій В.Ф. Теория бухгалтерского учета: Современные проблемы [Электронный ресурс] / В.Ф. Палій – Режим доступа: <http://www.nsfo.ru/docs/Theory>.

господарські процеси та їх результати; процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання суспільного продукту; процес виробництва в цілому, іноді розповсюджуваний на все народне господарство; соціалістичну власність; майно, закріплене за госпрозрахунковим підприємством у процесі соціалістичного відновлення і т.п. Рідше зустрічаються визначення предмету бухгалтерського обліку як інформації про господарську діяльність, як узагальнення даних про факти господарської діяльності (господарські операції), як уречевлена праця.

“Як би там не було, теоретичні відступи – це прекрасна можливість підвести наукову основу і погодити між собою теорію вартості капіталу з практичними потребами сьогодення”, – вважають Огієр Тім, Рагман Джон, Спайсер Люсінда [371, с. 13].

Доц. М.О. Белоусов [372, с. 22] відмічає пряму залежність впливу трактування капіталу в економічній теорії та їх прикладного застосування в бухгалтерському обліку (рис. 2.11).

Рис. 2.11. Взаємозв'язок економічної та бухгалтерської теорії капіталу [373, с. 21]

Аналізуючи дані наведені на рис. 2.11 бачимо, що теорія капіталу сформована в економічній теорії, у певній мірі стала основою для застосування даної категорії у бухгалтерському обліку, і, як наслідок, застосування положень теорії вартості впливають на оцінку об'єктів бухгалтерського обліку, в тому числі і капіталу.

³⁷¹ Огієр Тім, Рагман Джон, Спайсер Люсінда. *Справжня вартість капіталу: практичний посібник з прийняття фінансових рішень* / Пер. з англ. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 288 с.

³⁷² Белоусов М.О. Генезис категорії капітал: економічна та облікова інтерпретація / М.О. Белоусов // Вісник ЖДТУ. – №1 (55). – С.18-26.

³⁷³ Белоусов М.О. Генезис категорії капітал: економічна та облікова інтерпретація / М.О. Белоусов // Вісник ЖДТУ. – №1 (55). – С.18-26.

Карл Менгер запропонував вдатися до грошового виміру ціни капіталу через вартість товарів кінцевого споживання. Пряме заперечення теорії Маркса у такому випадку полягає у тому, що робоча сила австрійською школою не розглядається як базовий фактор виробництва, а решта – як пасивні. Карл Менгер та Ойген фон Бем-Баверк визначали капітал як суму вартостей проміжних продуктів, що з'являються на окремих стадіях непрямого процесу виробництва [374, с. 19]. Тож вчені започаткували так звану позитивну теорію капіталу, згідно з якою вартість капітальних ресурсів можна обчислити у грошовому еквіваленті на основі взаємодії ринкових сил.

У пошуках теоретичних початків був пройдений шлях від подвійного запису до бухгалтерських рахунків, а потім до бухгалтерського балансу (і бухгалтерської звітності в цілому). Зарубіжні бухгалтери, так і не досягнувши успіху, згорнули пошуки, які проводилися в цьому напрямі, і зайнялися поглибленою розробкою питань оцінки.

Проф. К.Ю. Цыганков звертає увагу на постійно існуючі проблеми бухгалтерського обліку: “Російські бухгалтери зберегли колишні пріоритети, змінивши лише способи їх досягнення. Початком теорії в нашій країні визнаний предмет бухгалтерського обліку – деяке єдине поняття, що дозволяє пояснити звітність і баланс, а за їх допомогою – рахунки і подвійний запис. Однак, запропонувати і переконливо обґрунтувати визначення предмету до цих пір не вдалося. Це головна проблема теорії бухгалтерського обліку” [375, с. 23]. У 1837 році у книзі П. Цветаєва “Начальные основания счетоводства для хозяев, торговцев и промышленников вообще” наводилося визначення об’єкту обліку – за висловом автора, предмету обрахунку. “Предметом обрахунку, а відповідно і рахівництва, може бути будь-яка річ, що споживається людьми і підлягає вимірюванню”. Таким чином, вказувались дві відмінності об’єкту обліку від інших речей: використання у господарстві та вимірювання.[376, с. 151].

---

³⁷⁴ De Bornier J.M. Comparing Menger and Böhm-Bawerk on Capital Theory. – Marseilles: UPCAM, 2004. – 19 p.

³⁷⁵ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, или Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

³⁷⁶ Медведев М.Ю. История русской бухгалтерии / М.Ю. Медведев, В.Д. Назаров – М.: Изд-во “Бухгалтерский учет”, 2007. – 436 с.

Предметом бухгалтерського обліку виступає та сама величина, яка двічі розкладається в бухгалтерському балансі. Адже саме вона є об'єднуючим початком всіх статей балансу, а всі статті балансу є її розкладаннями [377, с. 29].

Провівши дослідження, проф. К.Ю. Цыганков [378, с. 29] робить наступні висновки:

1) предмет бухгалтерського обліку – найважливіший економічний показник, для обчислення і подвійного розкладання якого створена вся система бухгалтерського обліку;

2) всіма статтями бухгалтерського балансу і бухгалтерської звітності є розкладання предмету, що повинно визначатися і розумітися як його складові частини;

3) предмет бухгалтерського обліку має бути підсумком бухгалтерського балансу в його природній, економічно змістовній формі. Проте певна причина змусила засновників бухгалтерії змінити цю форму, перемістивши декілька статей балансу з однієї сторони на іншу, що і перетворило підсумок балансу на беззмістовний показник. Цю причину і ці статті необхідно виявити і назвати.

Гуляев А. 1912 року публікує в журналі “Счетоводство и Хозяйство” статтю, в якій зазначає думку В.Д. Белова, яку останній опублікував в журналі “Счетоводство” ще у 1891 році про те, що предметом бухгалтерського обліку є капітал, а саме: дослідження змін, які відбуваються з ним – в залежності від виробництва і споживання [379, с. 414]. На протигагу А. Гуляєву у 1913 році Н.У. Попов у своїй статті пише: “Пора облишити вчення про те, що капітал – предмет бухгалтерії. Капітал є лише його об'єктом, а сам облік стану та руху капіталу (як і інших об'єктів обліку) – предмет бухгалтерії” [380, с. 5].

Таким чином, предметом бухгалтерського обліку є капітал як величина засобів, вкладених в господарську діяльність, його переміщення і трансформація в процесі кругообігу, включаючи приріст або зменшення в результаті господарської діяльності. В кінці ХІХ ст. російський бухгалтер В.Д. Белов відмітив, що капітал може бути предметом бухгалтерського обліку

³⁷⁷ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, или Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

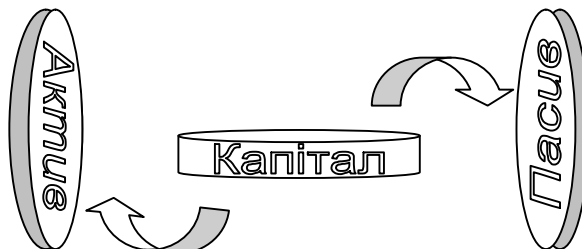
³⁷⁸ Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, или Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

³⁷⁹ Гуляев А.О. Математической теории счетоводства / О.А. Гуляев // Счетоводство и Хозяйство. – 1912. – № 14. – С. 413-417.

³⁸⁰ Попов Н.У. Теория и метод бухгалтерии / Н.У. Попов // Счетоводство и Хозяйство. – 1913. – № 1. – С. 1-7.

тоді, коли виходить зі стану спокою, тобто предметом бухгалтерського обліку є оборот капіталу, його рух в господарстві. Особливо слід відмітити роль бухгалтерського обліку у відображенні відносин власності і капіталу, його розподіл на власний і позиковий, внесений і накопичений і т.п. [381, с. 55-56].

На основі проведених досліджень, виходячи із розглянутих позицій визначень вчених різних галузей, погоджуємось з думкою А. Гуляєва та В.Д. Белова про те, що капітал – об'єкт бухгалтерського обліку і всі процеси, що відбуваються з ним у ході господарської діяльності становлять предмет цієї науки. Для більш наочного розуміння сутності капіталу вважаємо за доцільне провести аналогію з монетою (рис. 2.12): сама монета – це капітал, в якій з одного боку представлено актив бухгалтерського балансу, тобто всі об'єкти, які можна ідентифікувати, а з іншого – пасив, тобто джерела утворення активів, що засвідчуватимуть права власності на них. Досить переконливо доводить предмет бухгалтерського обліку проф. К.Ю. Цыганков [382, с. 35], визначаючи його як капітал. Вчений доводить, що підсумок балансу – капітал і всі статті, наведені в балансі, є розкладанням капіталу. Проте слід підкреслити, що капітал є об'єктом бухгалтерського обліку, а те, над чим працює бухгалтерія – змінами в ньому.

Рис. 2.12. Капітал як балансова рівність в системі бухгалтерського обліку

Разом з цим досить важливим моментом у вивченні капіталу є визначення його складових та джерел утворення. Якщо на даний час, з визначенням складових активу балансу проблем майже немає і вони чітко прописані на законодавчому рівні, то з визначенням джерел його утворення все набагато складніше: існує ціла низка проблем як юридичного, так і облікового характеру. Капітал до внесення у підприємство належить конкретній особі або ж групі осіб, тоді ж як відразу після реєстрації цього капіталу, він автоматично стає власністю підприємства і набуває майнового вираження. Таким чином, капітал

³⁸¹ Палий В.Ф. О предмете бухгалтерского учета / В.Ф. Палий // Бухгалтерский учет. – 2006. – № 5. – С. 55-58.

³⁸² Цыганков К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета, или Баланс, счета и двойная запись / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.

має подвійну природу: з бухгалтерської точки зору, капітал розглядається в пасиві і засвідчує лише право власності на майно або, іншими словами, на актив, що вноситься до підприємства. Тобто, при виході когось з учасників, він має право вимагати повернення тієї частини майна, що належить йому на правах власності і чітко зафіксована у відповідних установчих документах.

Слід відмітити, що спроби вчених дати чітке визначення капіталу, на нашу думку, приречені бути безуспішними, адже капітал як категорія бухгалтерського обліку може інтерпретуватися найрізноманітнішими способами. Головним у визначенні його сутності вважаємо його належність конкретному суб'єкту і його використання з метою задоволення потреби цього суб'єкта, при чому не важливо якої форми він буде (уречевленої чи не уречевленої). У випадку з підприємством, на якому ведеться бухгалтерський облік і де капітал є його предметом, головним суб'єктом буде власник (або власники) цього підприємства та мета його створення (використання капіталу для задоволення потреб цього суб'єкта).

Таким чином, детально дослідивши підходи вчених та науковців щодо визначення сутності капіталу з економічної та юридичної сторін, робимо висновок, що бухгалтерський аспект сформувався та поєднував у собі два попередні аспекти (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Обліковий аспект капіталу

Таким чином, капітал, будучи предметом бухгалтерського обліку, є його найбільшою категорією та найвагомим показником, інформативна місткість якого розкладається за допомогою подвійного запису та репрезентується в балансі. Вся система бухгалтерського обліку функціонує завдяки капіталу та задля нього. Сутність капіталу в

бухгалтерському обліку визначається на основі юридичного та економічного підходів, що не суперечить економічній теорії та враховує невидимо присутні відносини з приводу власності та той чи інший об'єкт. Баланс є основним джерелом інформації, який наглядно представляє ці аспекти капіталу для користувачів в частині активу як конкретних матеріально-речових цінностей та пасиву як відображення належності, джерела надходження та призначення таких цінностей.

2.3. Види капіталу та їх вплив на побудову класифікації пасивних рахунків бухгалтерського обліку

В процесі дослідження сутності категорії капітал з'ясовано, що йому притаманний широкий спектр функцій, що пояснюється існуванням різних видів капіталу, які підлягають дослідженню задля їх об'єднання у спільні групи. За допомогою дослідження історичних аспектів встановлено, що поділ капіталу на власний та залучений пов'язаний з його розглядом в юридичному напрямі. Капітал можна розглядати з позиції власника і з позиції позичальника. Така ситуація зумовлює появу різноманітних розрізів капіталу та різних підходів до його класифікації. Відсутність науково обґрунтованої класифікації капіталу для цілей бухгалтерського обліку ускладнює процес його вивчення і використання, організації та ведення бухгалтерського обліку, і як наслідок – негативний вплив на якість управлінських рішень.

У науковій літературі використовується досить велика кількість назв видів та форм капіталу, що породжує проблему розуміння їх теоретичної сутності та ускладнює створення такої класифікації капіталу в бухгалтерському обліку, яка б найбільш повно охарактеризувала стан підприємства та результативність його діяльності. Детальне вивчення сутності існуючих форм та видів капіталу дозволить їх згрупувати та систематизувати, пояснити природу того чи іншого капіталу, встановити необхідність відображення окремих видів капіталу у системі бухгалтерського обліку.

Дослідженнями видів та форм капіталу, вивченням проблем їх класифікації займалися і займаються вчені та науковці різних країн. Ними зроблено вагомий внесок у вирішення зазначеної проблеми, створено чимало різних підходів до визначення сутності того чи іншого виду капіталу. Відповіді на основні проблемні питання неодноразово намагалися знайти у своїх дослідженнях такі науковці як Ю.А. Бабаєв, Ф.Ф. Бутинець, І.П. Комісарова, І.В. Малишев, М.Ю. Медведєв, Е. Райс, І.Й. Яремко, С. Коротаєв та ін. До того ж трактування понять капіталу, його видів та форм наводиться у фінансових та бухгалтерських словниках під редакцією А.А. Благодатіна, А.Г. Загороднього, Г.Л. Вознюк, Л.Ш. Лозовського, С.В. Мочерного, Г.О. Партина, Б.А. Райзберга та ін.

У результаті дослідження різних літературних джерел виявлено дев'яносто шість видів, типів та форм капіталу (табл. 2.5), визначення яких наведено в Додатку К.

З табл. 2.5 бачимо, що одними з понять, які найчастіше зустрічаються в науковій літературі при характеристиці капіталу, є “власний” і “залучений” капітал. Таке розмежування пояснюється необхідністю відокремлення належності активів підприємства тому чи іншому суб'єкту, що більш детально розглянуто в першому розділі.

Проф. В.В. Сопко вказує, що “у бухгалтерському обліку мають чітко розмежовуватися поняття власного капіталу (власності засновників) та чужого (залученого) капіталу, тобто власності суб'єктів власності. За залучений ззовні капітал потрібно платити проценти, незалежно від рівня прибутковості чи збитковості підприємства. При ефективному використанні власного капіталу засновники одержують дохід (дивіденди, проценти тощо), а в разі збитковості сума вкладеного ними зменшується пропорційно сумі збитку. Тому засновники, незалежно від розміру частки власних внесків, мають право участі в управлінні підприємством” [³⁸³, с. 61].

---

³⁸³ Бухгалтерський облік на підприємствах з особливостями швейної галузі: [практ. посіб.] / В.В. Сопко, Н.І. Ценклер, М.П. Бадида; за ред. В.В. Сопка. – Ужгород: ІВА, 2007. – 440 с.

Таблиця 2.5. Види капіталу в літературних джерелах

№ з/п	Капітал	Об'єкт бухгалтерського обліку	Пасив	№ з/п	Капітал	Об'єкт бухгалтерського обліку	Актив	№ з/п	Пасив	№ з/п	Капітал	Об'єкт бухгалтерського обліку	Актив	№ з/п	Об'єкт бухгалтерського обліку	Актив
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	15	15
1	Авансований [1, 2, 7]	+	-	33	Змінний [5]		+	-	65	Пайовий [5, 7, 8]		+	-	65	Пайовий [5, 7, 8]	+
2	Авансовий [6, 9]	+	-	34	Ідеальний [4]		-	-	66	Пасивний [9]		-	-	66	Пасивний [9]	-
3	Активний [1, 5, 7, 9]	+	-	35	Імобілізований [1, 7]		+	+	67	Передплатний (підписний) [7]		+	-	67	Передплатний (підписний) [7]	+
4	Акціонерний [1, 4, 6, 7]	+	-	36	Інвестиційний [5, 6, 7]		+	+	68	Першого рівня [5]		+	-	68	Першого рівня [5]	+
5	Акціонерний дозволений [7]	+	-	37	Індивідуальний (приватний) [5]		-	-	69	Підприємницький [1, 9]		-	-	69	Підприємницький [1, 9]	-
6	Амортизаційний [1, 6, 7, 9]	+	-	38	Індивідуальний [7]		+	-	70	Позиковий [1, 2, 4, 6, 7, 9, 10]		+	-	70	Позиковий [1, 2, 4, 6, 7, 9, 10]	+
7	Антиципаційний [4]	+	-	39	Іноземний [5]		+	-	71	Позитивний [9]		-	-	71	Позитивний [9]	-
8	Банківський [7, 10]	-	-	40	Інтелектуальний [3]		-	-	72	Початковий (стартовий) [6, 7, 9]		+	+	72	Початковий (стартовий) [6, 7, 9]	+
9	Блукаючий [7]	+	+	41	Кінцевий [9]		-	-	73	Прибутковий [4]		+	-	73	Прибутковий [4]	+
10	Брутто [9]	+	+	42	Клієнтський [3, 4]		-	-	74	Привагний [5]		-	-	74	Привагний [5]	-
11	Венчурний (ризиковий) [1, 6]	+	+	43	Книжковий [9, с. 195]		+	-	75	Продуктивний [7]		+	+	75	Продуктивний [7]	+
12	Венчурний [7, 10]	+	+	44	Короткостроковий (short-term capital) [1]		+	-	76	Промисловий [5, 6, 7]		+	-	76	Промисловий [5, 6, 7]	-
13	Використовуваний [5]	+	-	45	Лихварський [7, с. 247]		+	-	77	Регулятивний [7]		+	-	77	Регулятивний [7]	-
14	Вилучений капітал [8]	+	-	46	Людський [4, 10, 11]		-	-	78	Резервний [1, 5, 6, 7, 9, 10]		+	-	78	Резервний [1, 5, 6, 7, 9, 10]	+
15	Виробничий [11]	+	+	47	Майновий [10]		+	+	79	Ресурсний [11]		+	+	79	Ресурсний [11]	+
16	Вкладений [5, 6, 9]	+	-	48	Матеріальний [3]		+	+	80	Розводнений [5]		+	-	80	Розводнений [5]	-
17	Власний [6]	+	-	49	Мертвий [6, 7]		+	+	81	Сплачений [5]		+	-	81	Сплачений [5]	+
18	Власний / акціонерний [10]	+	-	50	Монопольстичний [5]		-	-	82	Сложивчий [3]		-	-	82	Сложивчий [3]	-
19	Власний [2, 4, 5, 7]	+	-	51	Невдцутний [3]		+	+	83	Стартовий [7]		+	+	83	Стартовий [7]	+

Продовження табл. 2.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
20	Генеральний [11]	+	-	+	52	Негативний [1, 9]	-	-	-	84	Статутний [5, 6, 7, 9]	+	-	+
21	Гнучкий [1]	-	-	-	53	Немагєральний [3]	+	+	-	85	Структурний [3]	-	-	-
22	Грошовий [6]	-	+	-	54	Неоплачений [1, 7, 8]	+	-	+	86	Сукупний [4]	-	-	-
23	Грошовий [1, 7]	+	+	-	55	Несплачений [5]	+	-	+	87	Тньовий [5, 7]	+	+	-
24	Декларований [1, 5, 7]	+	-	+	56	Номнальний [1, 5, 6]	+	-	+	88	Торговий [10]	-	-	-
25	Державно- монополістичний [5]	-	-	-	57	Облгачійний [1, 5, 6, 7]	+	-	+	89	Фзичний [1, 7]	+	+	-
26	Довгостроковий [1, 2]	+	-	+	58	Облшковий [10]	-	-	-	90	Фктивний [6, 7]	+	-	+
27	Додатковий [1, 6, 7, 9]	+	-	+	59	Оборотний [2, 5, 6, 7, 9, 11]	+	+	-	91	Фнансовий [3, 10]	+	+	-
28	Дозволений (Санкціонований) [1]	+	-	+	60	Оголошений (stated capital) [1]	+	-	+	92	Фондовий [5]	+	-	+
29	Закріплений (nonshiftable capital) [1]	+	+	-	61	Операційний [7]	+	+	+	93	Функціональний [7]	+	+	-
30	Залишковий [9]	+	-	+	62	Оплачений [1]	+	-	+	94	Чистий [5, 6, 7]	+	-	+
31	Залучений [5, 6, 7]	+	-	+	63	Організаційний [3]	-	-	-	95	Чистий / залишковий [4]	+	-	+
32	Засновницький / Статутний [1]	+	-	+	64	Основний [2, 6, 7, 9, 11]	+	+	+	96	Чистий робочий [2]	+	-	+

- Де: 1. Благодатин А.А. Финансовый словарь VI / А.А. Благодатин, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг – М.: ИНФРА-М, 2006. – 378 с.;
2. Бланк И.А. Словарь-справочник финансового менеджера / И.А. Бланк – К.: "Ника-Центр", 1998. – 480 с.; 3. Давидюк Т.В. Развитие бухгалтерского облку людського капіталу: теорія і методологія [текст]: монографія / Т.В. Давидюк – Житомир: ЖДТУ, 2011. – 508 с.;
4. Диттер Х. Стоимостно-ориентированные концепции контролинга / Хан Диттер, Хунгенберг Харальд Пик – [пер. с нем.] / под ред. Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича и др. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 928 с.; 5. Экономичний енциклопедичний словник: у 2 т. [Т. 1] / С.В. Мочерний, Я.С. Ларна, О.А. Устенко, С.І. Юрій, за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.; 6. Загородній А.Г. Облж і аудит: Термнологічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Паргин – Львів: "Центр Європи", 2002. – 671 с.; 7. Загородній А.Г. Финансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Л.Г. Вознюк – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2005. – 714 с.; 8. Кондрашова Т.Н. Бухгалтерський учет: [Учеб.-метод. пособие]. / Т.Н. Кондрашова, А.В. Верига, Ю.Л. Петрушевский – Донецк: ДонГУУ, 2005. – 260 с.;
9. Медведєв М.Ю. Бухгалтерський словарь. / М.Ю. Медведєв – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 488 с.; 10. Петрук О.М. Теорія та практика венчурного фінансування [текст]: монографія / О.М. Петрук, С.З. Мошенський – Житомир: ЖДТУ, ПП "Рута", 2008. – 248 с.;
11. Юровицький В. Еволюція денег: денежное обращение в эпоху изменений / В. Юровицький – М.: ГроссМедиа, 2004. – 496 с.

До джерел формування майна підприємства відносяться власний та залучений капітал.

Власний капітал – це власні джерела фінансування підприємства, які внесені його засновниками (учасниками), або суми реінвестованого чистого прибутку, нагромаджені протягом строку існування підприємства, а також дарчий капітал. На момент утворення підприємства його початковий капітал втілений у активах, інвестованих засновниками (учасниками), і оцінюється вартістю майна підприємства. У процесі господарської діяльності у підприємства виникає заборгованість (зобов'язання). Власний капітал підприємства є часткою в активах підприємства, яка залишається після відраховування його зобов'язань [³⁸⁴, с. 13].

Утворення власного капіталу відбувається за рахунок зовнішніх і внутрішніх джерел власних коштів [³⁸⁵]. До зовнішніх джерел формування власного капіталу належать, по-перше, кошти, що формуються як за рахунок особистих внесків так і за рахунок можливостей фінансового ринку; по-друге, кошти, що формуються у порядку розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів у масштабах економічної системи держави. До внутрішніх джерел формування власного капіталу належать фінансові ресурси, які формуються в процесі виробничо-фінансової діяльності підприємства [³⁸⁶, с. 115-116].

Як бачимо, основну увагу вчені звертають на відокремлення власного капіталу від “чужого”, актуальність їх досліджень характеризуються також побудовою структури пасиву бухгалтерського балансу. Після відокремлення власного капіталу, подальше розмежування відбувається за ознакою тривалості розпорядження активами.

Проф. Н.А. Кіпарісов зазначає, що “в 20-х рр. ХХ ст. представники бухгалтерської думки в складі пасиву балансу виділяли наступні групи статей: капітали, фонди (спеціальні капітали) та резерви (регулюючі статті). Капітали створюються шляхом внесків засновників. Фонди формуються шляхом фактичного збільшення засобів підприємства і мають чітке призначення. Резерви формуються методом резервування балансу і до них належать: резерв сумнівних боргів, покращення зносу власності та інші” [³⁸⁷, с. 77].

³⁸⁴ Капітал, основні та оборотні засоби підприємства: [навч. посіб.] / П.В. Круш, О.В. Клименко, В.І. Подвігіна, В.О. Гулевич. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 328 с.

³⁸⁵ Воробйов Ю.М. Формування власного фінансового капіталу підприємств / Ю.М. Воробйов // Фінанси підприємства. – 2006. – № 6. – 332 с.

³⁸⁶ Ліпич Л.Г. Капітал в системі управління підприємством / Л.Г. Ліпич, І.О. Гадзевич // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2009. – № 647. – с. 114-119.

³⁸⁷ Кіпарісов Н.А. Основы балансоведения / Н.А. Кіпарісов. – М.: Наркомторг СССР, 1928. – 295 с.

Розвиток корпоративного права призвів до формування різних видів капіталу: статутного, резервного, додаткового. Розвиток техніки бухгалтерської реєстрації призвів до формування резервів, що називались раніше капіталами, пізніше – фондами.

Рахунок власного капіталу в систему рахунків бухгалтерського обліку був введений ще у XIV ст. Він був створений за часів виникнення подвійного запису для відображення взаємних прав та обов'язків, оскільки кожна господарська операція розглядалась як юридичний акт, в якому одночасно один суб'єкт щось отримує, а інший щось віддає [³⁸⁸, с. 4-5]. Тобто рахунок власного капіталу відображав передачу майна фізичної особи – власника, юридичній особі – підприємству. Майно, що надійшло на підприємство знаходило своє відображення по дебету, а права на нього – по кредиту, на рахунку “Власний капітал”.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує визначення, що дали О.А. Бакурова та Б. Курек, згідно з яким, “власний капітал – це загальна сума засобів, що внесені його учасниками в різних формах з передачею права власності на них підприємству або залишені ними на підприємстві, які є джерелами формування його активів і виступають матеріально-технічною базою його функціонування як суб'єкта господарювання. При цьому, ключова економічна сутність капіталу у тому, що він є саморухливою та самозростаючою вартістю, яка має речову або грошову форму. Він є основою для початку і продовження господарської діяльності будь-якого підприємства. У випадку ліквідації підприємства зазначений в його фінансовій звітності власний капітал є для зовнішніх користувачів мірою відносин відповідальності та захисту прав кредиторів, а у випадку надання кредиту, при інших рівних умовах, перевага надається підприємствам з меншою кредиторською заборгованістю, з більшим власним капіталом” [³⁸⁹, с. 127].

Досить цікавим є визначення, що наводить проф. В.В. Сопко, де “власний капітал – це власні джерела підприємства, які без визначення строку повернення вкладені (внесені) засновниками або залишені ними на підприємстві з уже оподаткованого прибутку” [³⁹⁰, с. 61]. Характеристика власного капіталу наведена в табл. 2.6.

³⁸⁸ Мальшев И.В. Теория двойственности отражения хозяйственных активов в бухгалтерском учете / И.В. Мальшев – М.: Статистика, 1971. – 113 с.

³⁸⁹ Теорія бухгалтерського обліку: [монографія] / Л.В. Нападовська, М. Добія, Ш. Сандер, Р. Матезіч та ін.; за заг. ред. Л.В. Нападовської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 735 с.

³⁹⁰ Бухгалтерський облік на підприємствах з особливостями швейної галузі: [практ. посіб.] / авт. кол.: В.В. Сопко, Н.І. Ценклер, М.П. Бадида; За ред. В.В. Сопка. – Ужгород: ІВА, 2007. – 440 с.

Таблиця 2.6. Характеристика власного капіталу за О.А. Бакуровою та Б. Куреком [391, с. 115]

<i>Особливості</i>	<i>Недоліки</i>
<u>Простого залучення</u> , оскільки рішення, пов'язані зі збільшенням власного капіталу, приймаються власниками і менеджерами даного підприємства	<u>Обмеженість обсягу залучення</u> , а отже, можливостей суттєвого розширення операційної та інвестиційної діяльності підприємства у періоди сприятливої кон'юнктури ринку на окремих етапах його циклу
<u>Більш високою можливістю отримання прибутку в усіх сферах діяльності</u> , оскільки при його використанні не потребується сплата позикового процента в усіх його формах	<u>Висока вартість</u> порівняно з альтернативними позиченими джерелами формування капіталу
<u>Забезпеченням фінансової стійкості розвитку підприємства</u> , його платоспроможністю в довгостроковому періоді, а також зниженням ризику банкрутства	<u>Не використовується можливість приросу коефіцієнта рентабельності власного капіталу за рахунок залучення позикових фінансових засобів</u> , оскільки без такого залучення неможливо забезпечити перевищення коефіцієнта фінансової рентабельності діяльності підприємства над економічною

Проте, крім понять власного та залученого капіталу, досить часто в науковій літературі зустрічаються й інші види капіталів.

Наприклад, Цветаєв П. розділив майно підприємства, що називалось капіталом, на декілька підвидів:

- 1) грошовий;
- 2) товарний;
- 3) покладений;
- 4) рухомий або неречовий [³⁹², с. 151].

Перші два види були названі обіговими, тобто оборотним капіталом, а інші два види відносились до необоротного капіталу, хоча П. Цветаєв даний термін не використовував [³⁹³, с. 151].

Під покладеним розумівся капітал, що виражався в будівлях, машинах і т.д., в сучасній термінології – засобах праці. Однак П. Цветаєв погоджувався з тим, що не кожна машина становить собою засіб праці – це залежить від характеру її використання: “Речі, що складають капітал покладений, можуть стати товарними при торговій промисловості; наприклад, безмен, призначений для продажу, є капітал товарний, а той, за допомогою якого

³⁹¹ Теорія бухгалтерського обліку: [монографія] / Л.В. Нападівська, М. Добія, Ш. Сандер, Р. Матезіч та ін.; за заг. ред. Л.В. Нападівської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 735 с.

³⁹² Медведев М.Ю. История русской бухгалтерии / М.Ю. Медведев, В.Д. Назаров – М.: Изд-во “Бухгалтерский учет”, 2007. – 436 с.

³⁹³ Медведев М.Ю. История русской бухгалтерии / М.Ю. Медведев, В.Д. Назаров – М.: Изд-во “Бухгалтерский учет”, 2007. – 436 с.

вимірюється вага, покладений” – зазначають проф. М.Ю. Медведєв та В.Д. Назаров. Нині, така ситуація передбачена в бухгалтерському обліку: коли речі, які використовувалися як основні засоби, переводять до складу товарів, призначених для продажу.

Рухомий або неречовий капітал – це “заплачена користь, яка ні на секунду не була поєднана з річчю”, наприклад, винагорода хірургу за проведену операцію, музиканту за концерт і т.п., при цьому рухомий капітал ототожнювався з набраним штатом працівників. На сучасній мові – це нематеріальні активи, у випадку якби до них було дозволено приєднувати кваліфікацію персоналу [³⁹⁴, с. 152]. Не поділяємо такий підхід проф. М.Ю. Медведєва та В.Д. Назарова, які вважають рухомий або неречовий капітал нематеріальними активами. Скоріш за все, П. Цветаєв мав на увазі участь людини у процесі виробництва продукту, тому сьогодні, вважаємо, такий капітал доцільніше розглядати як людський капітал, який в бухгалтерському обліку знаходить своє вираження в зобов’язанні по оплаті праці.

Снітко Л.Т. зазначає, що “капітал виступає в різноманітних формах залежно від конкретної ознаки. Залежно від надходження на різних стадіях процесу виробництва капітал набуває форми: грошової; виробничої; товарної.

Залежно від способу участі в процесі виробництва капітал виступає в якості: постійного капіталу; змінного капіталу.

Залежно від тривалості періоду, протягом якого переноситься вартість на створюваний продукт, капітал поділяють на: основний; оборотний” [³⁹⁵, с. 10].

Виходячи з цього, як вказує Л.Т. Снітко, одні й ті ж елементи капіталу можуть виступати в різних формах (рис. 2.14).

Капітали, які визначає Л.Т. Снітко, відображаються в активі бухгалтерського балансу: грошовий – у рядках готівки в касі та на поточному рахунку банку, товарний – у рядку “товари”, виробничий – тобто такий, що перебуває у процесі виробництва, на рядку – “незавершене виробництво”. Тобто, за формою прояву капітал відображається в активі бухгалтерського балансу.

³⁹⁴ Медведєв М.Ю. История русской бухгалтерии / М.Ю. Медведєв, В.Д. Назаров – М.: Изд-во “Бухгалтерский учет”, 2007. – 436 с.

³⁹⁵ Снітко Л.Т. Управление капиталом торговой организации. Экономический аспект: [учебное пособие] / Л.Т. Снітко, Е.Н. Висторобская, Т.Ю. Бугаева. – М.: Издательство РДЛ, 2004. – 320 с.

Рис. 2.14. Складові елементи капіталу організації [³⁹⁶, с. 10]

Рехтман Й. [³⁹⁷] зазначає, що бізнес-одиниці використовують у своїй діяльності три типи капіталу: фізичний, фінансовий та інтелектуальний. Під інтелектуальним розуміється капітал, що не є фізичним та фінансовим. Можна припустити, що автор має на увазі фізичний капітал як такий, що має форму певного об'єкту або речі, тобто фізичне тіло. Фінансовий капітал виступає у формі фінансових інструментів. Інтелектуальний капітал пов'язаний з інтелектуальною діяльністю людини і є його продуктом праці. Всі ці типи капіталу відображаються в активі бухгалтерського балансу.

Схожої думки дотримується С.В. Мочерний. Він зазначає, що «капітал існує в різних формах. Спочатку він виступає в грошовій формі – це є грошовий капітал. Його основна роль зводиться до забезпечення набуття необхідних ресурсів для процесу виробництва матеріальних чи нематеріальних благ. Другою формою капіталу є продуктивний капітал. Основна його функція полягає в раціональному споживанні придбаних факторів у процесі виробництва та створення товарів, що, відповідно, і складають споживчу вартість та вартість, що містить додаткову вартість та прибуток. Третьою формою капіталу є товарний капітал. Його роль полягає у реалізації вироблених товарів та вартості, що у них міститься і додаткової

³⁹⁶ Снитко Л.Т. Управление капиталом торговой организации. Экономический аспект: [учебное пособие] / Л.Т. Снитко, Е.Н. Висторобская, Т.Ю. Бугаева. – М.: Издательство РДЛ, 2004. – 320 с.

³⁹⁷ Rechtman Y. Accounting Treatment of Intangible Assets / Y. Rechtman // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rechtman.com/acc692.htm>.

вартості, тобто перетворення товарного капіталу у грошовий” [³⁹⁸, с. 293]. Такий підхід автора дуже схожий до поясненого кругообороту класиком політичної економії – К. Марксом.

Розвиток науки про капітал призвів до відокремлення на початку ХХІ ст. наступних його форм: економічної, фізичної, культурної, людської, соціальної, адміністративної, політичної та символічної. Російський вчений Радаєв В.В. (2003 р.) здійснив спробу надати характеристику кожної з форм капіталу (Додаток Л), яка була дещо трансформована до вимог сьогодення [³⁹⁹, с. 110]. В свою чергу, Бурдє описував три стани, в яких може перебувати енергія: інкорпоративний, об’єктивний, інституціоналізований. Бакурова О.А, проводячи аналогію між капіталом та енергією, також виділяє три стани капіталу.

Під інкорпоративним станом розуміється сукупність стійких відтворених диспозицій і здібностей, якими наділений власник тієї або іншої форми капіталу. Об’єктивний стан означає прийняття капіталом речових форм, які доступні безпосередньому спостереженню й передачі їх у фізичній та предметній формі. Інституціоналізований стан припускає набуття капіталом форми його визнання як конкретного виду ресурсу (прав власності, ліцензії, сертифікати) [⁴⁰⁰, с. 109].

Дослідивши природу капіталу та різні підходи до його визначення, врахувавши при цьому можливі стани в яких може перебувати енергія, розуміємо, що економічна форма капіталу в усіх трьох станах енергії описує саме той капітал, який цікавить суб’єктів господарювання. У нашому випадку, він описує всю природу капіталу з бухгалтерської точки зору, а саме: об’єктивований стан відображає весь актив бухгалтерського балансу, інституціоналізований – пасив, тобто джерела надходження активів та закріплення за цими джерелами права власності на активи, а інкорпоративний стан – це використання або функціонування активів у процесі господарської діяльності та створення економічних вигід для підприємства.

---

³⁹⁸ Мочерний С.В. Політична економія: [навчальний посібник] / С.В. Мочерний. – К.: Знання-Прес, 2002. – 687 с.

³⁹⁹ Теорія бухгалтерського обліку: [монографія] / Л.В. Нападовська, М. Добія, Ш. Сандер, Р. Матезіч та ін.; за заг. ред. Л.В. Нападовської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 735 с.

⁴⁰⁰ Теорія бухгалтерського обліку: [монографія] / Л.В. Нападовська, М. Добія, Ш. Сандер, Р. Матезіч та ін.; за заг. ред. Л.В. Нападовської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 735 с.

Клейнер Г.Б. виділяє такі види загального капіталу підприємства: ментальний; культурний; інституційний; генетичний; когнітивний; організаційно-технологічний і технічний; “поведінковий” (доступний для підприємства набір зразків поведінки інших підприємств і власний досвід функціонування) [⁴⁰¹, с. 132].

Білоруські вчені Д.О. Панков, Т.Н. Рибак, Ю.Ю. Кухто серед елементів власного капіталу виділяють неосновний капітал, під яким розуміють різницю від переоцінки довгострокових активів та державні субсидії [⁴⁰², с. 130].

Соловьйова О.В. виділяє поняття “зароблений” капітал, під яким розуміє величину засобів, зароблених власниками і реінвестованих в діяльність підприємства (частина зароблених засобів може вилучатися власниками, наприклад у вигляді дивідендів) [⁴⁰³, с. 275]. Він формується за рахунок доходів і витрат, отриманих і понесених підприємством за весь час існування [⁴⁰⁴, с. 277].

Додатково до зазначених в Додатку К капіталів, можна віднести покладений капітал, рухомий або неречовий, які відокремлював П. Цветаєв. Разом з тим, І.П. Бабенко (1911 р.) поділяє капітал на речовий (реальний), неречовий (нереальний) та інтелектуальний [⁴⁰⁵, с. 13]. Тому, до загальної кількості досліджених видів (форм) капіталу, можна віднести ще, як мінімум, три. Колектив авторів Т.В. Давидюк, І.В. Замула, С.Ф. Легенчук у своїй монографії “Екологічний, інтелектуальний і людський капітал в теорії бухгалтерського обліку” [⁴⁰⁶] оперують такими поняттями як “людський” та “інтелектуальний” капітал, тоді як визначення екологічного капіталу відсутнє, акцент робиться на екологічні витрати як об’єкти бухгалтерського обліку.

⁴⁰¹ Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер. – М.: Наука, 2004. – 240 с.

⁴⁰² Панков Д.А. Бухгалтерский учет на основе МСФО: [учебн.-метод. пособие]. / Д.А. Панков, Т.Н. Рибак, Ю.Ю. Кухто. – Минск: РИВШ, 2011. – 202 с.

⁴⁰³ Соловьёва О.В. Международная практика учета и отчетности: [учебник]. / О.В. Соловьёва. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 332 с.

⁴⁰⁴ Соловьёва О.В. Международная практика учета и отчетности: [учебник]. / О.В. Соловьёва. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 332 с.

⁴⁰⁵ Бабенко И.П. Курс двойной бухгалтерии / И.П. Бабенко. – СПб.: Издание В.И. Губинского, 1911. – 1106 с.

⁴⁰⁶ Давидюк Т.В. Екологічний, інтелектуальний та людський капітал в теорії бухгалтерського обліку: [монографія] / Т.В. Давидюк, І.В. Замула, С.Ф. Легенчук; під заг. ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2009. – 480 с.

Під клієнтським капіталом, як правило, розуміють капітал, що складається із взаємовідносин з клієнтами та споживачами, основною ціллю якого є створення такої структури, яка забезпечить продуктивну співпрацю споживачів та представників системи підприємства. До його складових відносять торговельні марки, бренди, знаки для товарів і послуг, торговельні упакування, сертифікаційні знаки [⁴⁰⁷, с. 514].

У 1931 році Р.Я. Вейцман у своїй книзі “Курс рахівництва. Подвійна бухгалтерія в її застосуванні до різних видів господарств” зазначає, що вся сукупність майнових засобів, що знаходяться в розпорядженні господарства і використовуються для його цілей, утворює актив. Актив господарства не становить собою однорідну масу: він є своєрідною організованою матерією, що складається з різнорідних цінностей з різним призначенням. Не вдаючись в детальний розгляд цих цінностей, автор вказує на дві відмінні між собою групи засобів [⁴⁰⁸, с. 4].

До першої групи засобів автор відносить ті, що зберігають свою споживчу форму протягом тривалого періоду, а також призначені для здійснення самого господарства. Такі засоби Р.Я. Вейцман називає основним капіталом [⁴⁰⁹, с. 4]. Тобто основний капітал ототожнюється з основними засобами або з необоротними активами.

Інша група засобів – засоби, які не зберігають свою споживчу форму і цілком поглинаються у процесі виробництва, натомість їх вартість повністю переноситься на вартість продукту. Ця група засобів створює оборотний капітал [⁴¹⁰, с. 4]. Іншими словами, мова йде про оборотні активи.

Як бачимо, існує безліч назв капіталів, що зумовлено, перш за все тим, що капітал є найбільшою та найширшою категорією бухгалтерського обліку. Існування такої кількості назв ускладнює створення його ефективної класифікації для цілей бухгалтерського обліку. Тому, недоцільним вважаємо використання такої кількості назв і більшість з них пропонуємо використовувати

---

⁴⁰⁷ Легенчук С.Ф. Теорія і методологія бухгалтерського обліку в умовах постіндустріальної економіки: [монографія] / С.Ф. Легенчук. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 652 с.

⁴⁰⁸ Вейцман Р.Я. Курс счетоводства двойная бухгалтерия в ее применении к различным видам хозяйств / Р.Я. Вейцман. – [Изд. 17]. – М.: ОГИЗ, 1931. – 513 с.

⁴⁰⁹ Вейцман Р.Я. Курс счетоводства двойная бухгалтерия в ее применении к различным видам хозяйств / Р.Я. Вейцман. – [Изд. 17]. – М.: ОГИЗ, 1931. – 513 с.

⁴¹⁰ Вейцман Р.Я. Курс счетоводства двойная бухгалтерия в ее применении к различным видам хозяйств / Р.Я. Вейцман. – [Изд. 17]. – М.: ОГИЗ, 1931. – 513 с.

як синоніми. З дослідженої нами в попередніх розділах сутності поняття капіталу, можна говорити про те, що капітал є одним цілим і неподільним об'єктом, форми та види якого виникають під впливом різних факторів та ознак. Тому, на основі відокремлених видів та форм капіталу, доцільно групувати та систематизувати їх за спільними ознаками. Отже, пропонуємо узагальнити, за можливості, виділені види та форми капіталу в групи.

За ознакою організаційно-правової форми підприємства капітал може поділятися на: статутний; пайовий; складений; акціонерний. В частині застосування будь-якої з вищезазначених назв мова ведеться про капітал, зазначений в установчих документах на тому чи іншому підприємстві, але за умов їх різних організаційно-правових форм. В бухгалтерському обліку, в частині документування та бухгалтерської звітності, інформація щодо організаційно-правової форми товариства зазначається серед обов'язкових реквізитів, що вказує на відповідний тип капіталу, функціонування якого характеризується своїми особливостями, тому відокремлення кожного з них в системі бухгалтерського обліку є недоцільним.

В акціонерному товаристві, капітал якого формується за рахунок емісії акцій, є певні особливості, він називається "акціонерним" капіталом. Отож, капітал, що сформується за рахунок продажу всіх акцій за номінальною вартістю, називатиметься номінальним. Капітал, що буде функціонувати на підприємстві за умови продажу частини акцій, буде називатися вкладеним, а не придбана частина акцій називатиметься неоплаченим капіталом. Однією з особливостей акціонерних товариств є можливість випуску простих та привілейованих акцій, тому є книжковий капітал – це власний капітал (розподілений на звичайні акції) після очікуваного викупу привілейованих акцій. На основі вищезазначеного, можна виділити такі види акціонерного капіталу як номінальний, вкладений, неоплачений та книжковий. Види капіталу, що притаманні акціонерному товариству, вважаємо за доцільне відокремлювати у його внутрішній звітності. Проте, слід відмітити, що вкладений та неоплачений капітал може бути і на підприємствах інших організаційно-правових форм, разом з цим, для підприємства важливою буде інформація про те, за рахунок якого розміру вкладених засобів воно фактично функціонує. Тому, для цілей управління в бухгалтерському обліку варто виділяти вкладений (або його ще називають оплаченим) та неоплачений капітал.

За формою капітал знаходить своє відображення в активі бухгалтерського балансу, він може бути грошовим, товарним, продуктивним (виробничим). В частині випуску цінних паперів капітал іноді називають фіктивним, який, в свою чергу, може бути акціонерним (у формі акцій) та облігаційним (у формі облігацій). Так, ми можемо зустріти назву “акціонерний” капітал, застосування якої залежить вже, як мінімум, від двох факторів: від організаційно-правової форми товариства та від форми випуску цінних паперів на підприємстві.

Залежно від джерела фінансування, капітал прийнято поділяти на власний, залучений, позиковий, іноді виділяють позичковий. Детальна характеристика кожного з вказаних видів капіталу наведена у Додатку К. Найбільш вагомими, для бухгалтерського обліку, є власний та залучений капітал, до складу якого входять і наступні два види.

Залежно від тривалості періоду, протягом якого переноситься вартість на створюваний продукт. В бухгалтерському обліку така інформація стосується активів, і тому такий капітал прийнято поділяти на основний та оборотний.

За об'єктом інвестування або за об'єктом, для функціонування якого вкладено засоби на підприємстві, капітал можна поділити на фізичний або, по-іншому, майновий, фінансовий, інтелектуальний та нематеріальний. В бухгалтерському обліку такі види капіталу знаходять своє відображення в активі бухгалтерського балансу.

Залежно від наявності боргів, розділяють активний капітал, тобто такий, що не обтяжений зобов'язаннями (або залишковий, тобто такий, що залишається на підприємстві після сплати зобов'язань) та пасивний, тобто та частина капіталу, яку підприємство зобов'язане повернути.

Залежно від співвідношення активів і кредиторської заборгованості, розділяють позитивний та негативний капітал. За умови, якщо наявні активи на підприємстві перевищують кредиторську заборгованість, то такий капітал називають позитивним, а навпаки – негативним.

Залежно від етапу процесу господарювання, виділяють капітал початковий та кінцевий. Залежно від терміну, на який залучаються активи: довгостроковий і короткостроковий капітал. За такою ознакою капітал відображається в пасиві бухгалтерського балансу. За можливістю змін форм і способів внесення: гнучкий, закріплений. За рівнем державної реєстрації: зареєстрований, незареєстрований. За фактом оплати: оплачений/сплачений;

неоплачений/несплачений. За ознакою офіційності: декларований, тіньовий. Залежно від способу участі у процесі виробництва: постійний, змінний. Залежно від характеру відносин: державно-монополістичний, індивідуальний (приватний), монополістичний. За сферою застосування: підприємницький; банківський. За способом формування: авансований засновниками; реінвестований, безоплатно отриманий. За участю у господарській діяльності: операційний, вилучений. За належністю до власних джерел фінансування: статутний, додатковий, резервний, амортизаційний.

Дослідження різних назв капіталів дозволило виявити більше дев'яносто їх видів та форм, які, в свою чергу, можна об'єднати або згрупувати за певними ознаками та особливостями. Наявність такої кількості різних назв капіталу ускладнює його класифікацію в бухгалтерському обліку, як єдиного цілісного об'єкту. До того ж виявлено проблему вживання назв-синонімів одного й того ж виду капіталу, що знову ж таки призводить до плутанини при прийнятті управлінських рішень в бухгалтерському обліку. Внаслідок групування капіталу за певними характеристиками встановлено, що не всі види капіталу знаходять своє відображення в системі бухгалтерського обліку, внаслідок недоцільності його розмежування за певними ознаками, разом з тим виявлено, що в активі бухгалтерського балансу капітал відображається за формою. Отож, можна зробити висновок про те, що бухгалтерський баланс є основним документом бухгалтерської звітності, в якому відображається капітал за основними важливими ознаками для прийняття ефективних управлінських рішень. Визначення пріоритетної ознаки для активу бухгалтерського балансу породжує проблему її визначення для пасиву, яка сприятиме розробці ефективної класифікації пасивів для бухгалтерської звітності та рахунків в системі бухгалтерського обліку.

Наявність різних підходів до відображення інформації у пасиві бухгалтерського балансу, різних планів рахунків бухгалтерського обліку та різних пасивних рахунків спричиняє неоднакове представлення звітних показників та введення в оману користувачів фінансової інформації.

Класифікація є одним з методів дослідження, який широко використовується в економіці для розподілу предметів, явищ, питань, що систематизуються в групи, класи, ґрунтуючись на їх загальних ознаках [411, с. 8]. Отже, класифікація застосовується для полегшення орієнтації у

---

⁴¹¹ Немчинов П.П. Новая классификация счетов бухгалтерского учета [текст лекции] / П.П. Немчинов. – К.: КИНХ, 1976. – 44 с.

явищах, що вивчаються, та для всебічного і повного їх пізнання. Від того як вибрана ознака для групування залежить достовірність інформації та теоретичне і практичне значення класифікації. Класифікація є методом пізнання, без неї не можна вивчити різноманітність існуючих видів пасивних рахунків, систематизувати їх, встановити відмінності між ними, що виділяються за різними ознаками.

Розробка класифікації пасивних рахунків є одним із основних, але недостатньо розробленим теоретичним напрямом бухгалтерського обліку. В розробку цієї проблеми вагомий внесок здійснений І.П. Бабенко [412], Н.А. Блатов [413], Р.Я. Вейцман [414], Н.В. Дембінський [415], Л. Гомберг [416, с. 261], А.І. Лозинський [417, с. 64], П.П. Німчинов [418, с. 16] та інші. Проф. П.П. Німчинов наголошує на необхідності побудови класифікації рахунків: “багатогранність та різнобічність предмету бухгалтерського обліку і його об’єктів вимагає використання певної системи рахунків, яка необхідна для охорони соціалістичної власності, контролю за виконанням планів, кошторисів, завдань і для економічного аналізу управління господарством” [419, с. 3]. Відмітимо, що до сих пір немає єдиних підходів до класифікації пасивних рахунків.

Є автори, які надають перелік складових власного і залученого капіталу, але не надають класифікаційних ознак, що ускладнює розуміння видів пасивних рахунків. Г.О. Швиданенко, А.І. Олексюк запропонували структуру капіталу підприємства з поділом на 1) власний капітал: статутний фонд; нагромаджений капітал (резервний капітал; додатковий капітал; нагромаджений капітал (нерозподілений прибуток, амортизаційні відрахування, капітальний дохід)); цільове фінансування та надходження,

⁴¹² Бабенко И.П. Курс двойной бухгалтерии / И.П. Бабенко. – С.-Пб. Издание В.И. Губинского, 1911. – 1106 с.

⁴¹³ Блатов Н.А. Основы общей бухгалтерии / Н.А. Блатов. – Ленинград: Экономическое образование, 1926. – 534 с.

⁴¹⁴ Вейцман Р.Я. Курс счетоводства двойная бухгалтерия в ее применении к различным видам хозяйств / Р.Я. Вейцман. – [Изд. 17]. – М.: ОГИЗ, 1931. – 513 с.

⁴¹⁵ Дембинский Н.В. Основные теоретические проблемы науки о бухгалтерском учете / Н.В. Дембинский. – Минск: Белгосуниверситет им. В.И. Ленина, 1960. – 86 с.

⁴¹⁶ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: [учебное пособие для вузов] / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

⁴¹⁷ Лозинский А.И. Курс теории балансового учета / А.И. Лозинский. – М.: Союзоргучет, 1938. – 592 с.

⁴¹⁸ Немчинов П.П. Новая классификация счетов бухгалтерского учета [Текст лекции] / П.П. Немчинов. – К.: КИНХ, 1976. – 44 с.

⁴¹⁹ Немчинов П.П. Новая классификация счетов бухгалтерского учета [текст лекции] / П.П. Немчинов. – К.: КИНХ, 1976. – 44 с.

доходи майбутніх періодів; 2) позиковий капітал: довгостроковий (лізинг; кредити банків; позики; кредиторська заборгованість; інше); короткостроковий [420, с. 67]. Отже, авторами пропонуються різні види капіталу, але не визначається ознака для класифікації.

Мета дослідження полягає в удосконаленні класифікації пасивних рахунків бухгалтерського обліку на основі вивчення вітчизняного та закордонного досвіду теорії і практики бухгалтерського обліку операцій з пасивами, що сприятиме науковому обґрунтуванню шляхів удосконалення методології та організації бухгалтерського обліку, а також нормативного регулювання для підвищення якості інформації, що отримується з бухгалтерського обліку для потреб управління.

З метою виявлення тенденцій розвитку бухгалтерського обліку пасивів, розглянемо історичні аспекти розвитку класифікації пасивних рахунків.

Іполит Ваньє (1840) поділяв всі рахунки на три групи: 1) власника (капітал, збитки і прибутки), 2) матеріальні, 3) особисті [421, с. 147], а Л. Флорі всі рахунки класифікував на чотири групи: капіталу, номінальні або операційні рахунки, торгові або матеріальні рахунки та рахунки розрахунків [⁴²², с. 88].

В 1895 Л. Гомберг [423, с. 261] рахунки класифікував за трьома ознаками: 1) за властивостями рахунків (зовнішні і внутрішні, причому до зовнішніх належать рахунки, що враховують дебіторську і кредиторську заборгованість, а до внутрішніх – рахунки власних коштів), 2) за властивістю оборотів (рахунки складових частин майна і рахунки чистого майна, останні розпадаються на рахунки результатні і рахунки капіталу), 3) за властивістю юридичних відносин (рахунки кореспондентів, агентів і власника)

У середині XVIII ст. Піетро Паоло Скалі (1755) розділив рахунки на три групи: власні (капіталу, прибутків і збитків, результатів), майнові та кореспондентів (дебіторів і кредиторів). Для Д. Манчіні та його послідовників власні рахунки були тільки частиною рахунків персональних [⁴²⁴, с. 70].

⁴²⁰ Швиданенко Г.О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства: [монографія] / Г.О. Швиданенко, А.І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2002. – 192 с.

⁴²¹ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: [учебное пособие для вузов] / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

⁴²² Peragallo E. Origin and Evolution of Double Entry Bookkeeping. A study of Italian practice from the fourteenth century / E. Peragallo. – N.Y., 1938.

⁴²³ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: [учебное пособие для вузов] / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

⁴²⁴ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: [учебное пособие для вузов] / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

У 1911 р. І.П. Бабенко [425, с. 36-37] поділяв рахунки бухгалтерського обліку на дві основні групи: а) майнові, або рахунки цінностей, б) допоміжні або вилучені, або капітальні рахунки (рахунки послуг, явищ та дій).

У 1928 р. швейцарський вчений Г. Бідерманн [426] всі господарські операції згрупував в чотири множини: 1) фінансування – початкові операції, пов'язані з вкладенням капіталу в підприємство, 2) ангажування - операції, пов'язані з перетворенням грошової форми капіталу в товарну, 3) реалізація – операції, пов'язані з перетворенням товарної форми капіталу в грошову, 4) оприбуткування – повернення капіталу в первісну форму. При цьому передбачалося, що для відображення всіх операцій досить мати три рахунки вищого порядку: капіталу, грошей, цінностей.

Слід відмітити, що Сіверс уже в 1915 р. надав доволі детальну класифікацію рахунків, де розрізняв рахунки капіталу як речові рахунки (основні; перехідні); особисті рахунки: 1) підприємницького капіталу: а) основні, б) перехідні (результатні), 2) позикового капіталу: а) рахунки осіб та установ, б) рахунки кредитних запасів [427, с. 67-102].

У 1926 році Н.А. Блатов [428, с. 267-299] всі рахунки поділяв за 5-ма ознаками: за сутністю записуваних цінностей; за характером сальдо; за значенням сальдо; за обсягом; за відношенням до балансу. За сутністю записуваних цінностей Блатов Н.А. [429, с. 269] виділяв особисті рахунки, а у складі рахунків за характером сальдо-пасивні рахунки.

Проф. Р.Я. Вейцман у 1931 р. особливо важливою, в інтересах правильної оцінки облікових даних, вважав наступну класифікацію рахунків:

- рахунки активні, пасивні і активно-пасивні;
- рахунки майнового стану і рахунки економічні;
- рахунки інвентарні, чисті результативні і змішані. [430, с. 96]

Зокрема до економічних рахунків автор пропонував відносити рахунки капіталу і результативні рахунки [431, с. 97].

⁴²⁵ Бабенко И.П. Курс двойной бухгалтерии / И.П. Бабенко. – С.-Пб. Издание В.И. Губинского, 1911. – 1106 с.

⁴²⁶ Biedermann H. Das System der doppelten Buchhaltung / H. Biedermann. – 1928.

⁴²⁷ Сиверс Е.Е. Общее счетоводство. / Е.Е. Сиверс – [4-е изд.]. – СПб., 1915. – 102 с.

⁴²⁸ Блатов Н.А. Основы общей бухгалтерии / Н.А. Блатов. – Ленинград: Экономическое образование, 1926. – 534 с.

⁴²⁹ Блатов Н.А. Основы общей бухгалтерии / Н.А. Блатов. – Ленинград: Экономическое образование, 1926. – 534 с.

⁴³⁰ Вейцман Р.Я. Курс счетоводства двойная бухгалтерия в ее применении к различным видам хозяйств / Р.Я. Вейцман. – [Изд. 17]. – М.: ОГИЗ, 1931. – 513 с.

В 1937 р. А.І. Лозинський зазначив, що “класифікація рахунків передбачає вивчення економічної природи рахунків і їх обліково-практичного значення для відображення і контролю тих чи інших господарських операцій і процесів” [432, с. 64]. Автор розглядає кошти окремих підприємств у двох розрізах: а) за складом і функціональною роллю їх у виробництві, б) за джерелами і формами утворення та їх цільовим призначенням [433, с. 65]. За джерелами утворення А.І. Лозинський поділяв кошти: на власні (постійні) кошти (до них відносив фонди, резерви, регулятиви; бюджетне фінансування); залучені кошти (позики і кредити, кредитори) та накопичення [434, с. 66]. Такі види вчений виділяв за ознакою економічного змісту, яку визначав основною, так як вона сприяла правильному відображенню однорідних господарських процесів, що відображаються на рахунках, і правильному відображенню матеріального процесу соціалістичного відтворення в балансі підприємства.

При побудові обліково-технічної класифікації рахунків А.І. Лозинський виділяв і інші групи рахунків, що мають обліково-цільове призначення:

1. За складом, функціональною роллю і джерелами утворення: а) рахунки активні; б) рахунки пасивні; в) рахунки активно-пасивні; г) рахунки балансові (основні); д) рахунки забалансові (додаткові, парні), е) рахунки позабалансові;

2. За обсягом даних, що підлягають в них обліку: а) рахунки синтетичні, б) рахунки аналітичні;

3. За характером операцій, що обліковуються: а) рахунки розрахункові; б) рахунки матеріальні; в) рахунки калькуляційні; г) рахунки накопичувально-розподільчі; д) рахунки інвентарні; е) рахунки результатні; ж) рахунки змішані; з) рахунки операційно-результатні [435, с. 68].

В 1939 році проф. А.М. Галаган поділяв погляди А.І. Лозинського щодо класифікації рахунків та навів схожу класифікацію [436, с. 124-125].

---

⁴³¹ Вейцман Р.Я. Курс счетоводства двойная бухгалтерия в ее применении к различным видам хозяйств / Р.Я. Вейцман. – [Изд. 17]. – М.: ОГИЗ, 1931. – 513 с.

⁴³² Лозинский А.И. Курс теории балансового учета / А.И. Лозинский. – М.: Союзоргучет, 1938. – 592 с.

⁴³³ Лозинский А.И. Курс теории балансового учета / А.И. Лозинский. – М.: Союзоргучет, 1938. – 592 с.

⁴³⁴ Лозинский А.И. Курс теории балансового учета / А.И. Лозинский. – М.: Союзоргучет, 1938. – 592 с.

⁴³⁵ Лозинский А.И. Курс теории балансового учета / А.И. Лозинский. – М.: Союзоргучет, 1938. – 592 с.

⁴³⁶ Галаган А.М. Основы бухгалтерского учета / А.М. Галаган / Под общей ред. проф. С.К. Татур и А.С. Маргулиса. – М.-Л: Госпланиздат, 1939. – 304 с.

В 1936 році всі рахунки Г. Хольцер [437] поділяв на два ряди: майна і капіталу, що зумовлювало подвійний запис. Слід також відмітити досить цікаву і актуальну до сих пір думку Г. Хольцера, що рахунок Прибутків і збитків може бути лише у складі рахунку капіталу.

Засновник кінетичної бухгалтерії В. Томс [438] в 1955 р. вважав, що економічна субстанція підприємства може бути описана п'ятьма головними рахунками: капітал, майно, гроші, витрати (затрати), виручка (доходи).

Н.А. Леонтьєв у 1938 році виділив перерозподілені кошти (безстрокові та строкові вилучення) в активі та зобов'язання з розподілу в пасиві. Він зазначав, що “варіант класифікації засобів в балансі, який базується на функціональній ролі окремих категорій коштів в складових елементах процесу відтворення, більшою мірою забезпечує належний контроль і аналіз господарських процесів в соціалістичному підприємстві та використання його господарських засобів, а тому і вважаємо доцільним якнайшвидший перехід на цей варіант структури балансу в нашій радянській практиці з одночасним, зрозуміло, зміною методології планування господарських фондів підприємств і системи їх фінансування” [439, с. 27].

Леонтьєв Н. [440, с. 150-153] в 1951 році – за економічним змістом – виділяв рахунки господарських засобів, рахунки джерел господарських засобів, рахунки прибутків і збитків, рахунки не належних підприємству коштів і їх джерел, рахунки інших об'єктів бухгалтерського обліку.

Сумцов А. [441, с. 141-144] у 1958 році пропонував поділяти рахунки за економічним змістом на: рахунки господарських засобів (рахунки основних засобів, оборотних, вилучених коштів, коштів в капітальні вкладення); рахунки джерел засобів (рахунки власних (закріплених) коштів, рахунки банківських позик, рахунки кредиторів і зобов'язань, рахунки джерел фінансування капітальних вкладень); рахунки господарських процесів і результатів; рахунки господарських процесів, рахунки результатів господарських процесів.

⁴³⁷ Holzer H. Zur Axiomatik der Buchführungs und Bilanztheorie / H. Holzer. – Stuttgart, 1936.

⁴³⁸ Thoms W. Buchen und Bilanzieren / W. Thoms. – Stuttgart. 1955.

⁴³⁹ Леонтьєв Н.А. Краткий курс бухгалтерского учета / Н.А. Леонтьев, В.Е. Кедров, С.А. Щенков – М.: ВО Союзоргучет, 1938. – 216 с.

⁴⁴⁰ Леонтьєв Н. Теория бухгалтерского учета / Н. Леонтьев – М.: Госфиниздат, 1951. – 368 с.

⁴⁴¹ Сумцов А. Курс теории бухгалтерского учета / А. Сумцов – М.: Госфиниздат, 1958. – 315 с.

Макаров В. [442, с. 69] в 1958 році пропонував поділяти рахунки бухгалтерського обліку за економічним змістом: рахунки процесів виробництва (рахунки основних засобів, рахунки виробничих запасів, рахунки затрат на виробництво); рахунки процесів обігу (рахунки готової продукції і реалізації, рахунки грошових коштів, рахунки коштів в розрахунках); рахунки процесів розподілу (рахунки вилучених коштів); рахунки джерел власних коштів; рахунки джерел залучених коштів.

Недоліком наведених класифікацій є те, що вони будуються на принципах відмінних від тих, що покладені в основу класифікації об'єктів обліку. Поділяємо точку зору Н.В. Дембінського [443, с. 62], який зазначив, що класифікація рахунків повинна будуватися на тих же принципах, на основні яких здійснюється класифікація об'єктів бухгалтерського обліку.

Н.В. Дембінський [444, с. 62] у 1960 році навів дещо відмінну від своїх попередників класифікацію рахунків, зокрема:

– рахунки для отримання показників про обсяг, склад і рух господарських засобів (рахунки основних засобів, рахунки оборотних засобів, рахунки позаоборотних засобів);

– рахунки для отримання показників про обсяг, склад і зміни джерел утворення і призначення господарських засобів: рахунки джерел власних (закріплених) ресурсів (рахунки фондів, рахунки резервів, рахунки бюджетного і цільового фінансування, рахунки прибутків), рахунки джерел залучених (позикових) ресурсів (рахунки банківських кредитів, рахунки інших непогашених зобов'язань).

У 1976 р. проф. П.П. Німчинов [445, с. 16] наводить досить детальну класифікацію рахунків за економічним змістом, де пасивні рахунки, на яких обліковуються джерела засобів, пропонує поділяти на:

– рахунки джерел постійно закріплених (власних) коштів, які в залежності від способу формування узагальнені в наступні групи рахунків: рахунки статутного фонду, рахунки основного і неподільного фонду, рахунки пайового фонду, рахунки бюджетного фінансування, рахунки спеціальних фондів, рахунки резервів;

⁴⁴² Макаров В. Экономические основы классификации счетов бухгалтерского учета / В. Макаров. – М.: Госфиниздат, 1958. – 156 с.

⁴⁴³ Дембинский Н.В. Основные теоретические проблемы науки о бухгалтерском учете / Н.В. Дембинский. – Минск: Белгосуниверситет им. В.И. Ленина, 1960. – 86 с.

⁴⁴⁴ Дембинский Н.В. Основные теоретические проблемы науки о бухгалтерском учете / Н.В. Дембинский. – Минск: Белгосуниверситет им. В.И. Ленина, 1960. – 86 с.

⁴⁴⁵ Немчинов П.П. Новая классификация счетов бухгалтерского учета: [текст лекции] / П.П. Немчинов. – К.: КИНХ, 1976. – 44 с.

– рахунки джерел тимчасово залучених (позикових) коштів, які залежно від джерела отримання узагальнені в групи наступних рахунків: рахунки позик банку, рахунки розрахунків з кредиторами, рахунки розрахунків із розподілу національного доходу;

– рахунки фінансових результатів: рахунки прибутку поточного року, рахунки прибутку минулих років.

В частині рахунків призначених для обліку джерел формування проф. П.П. Німчинов виділяє основні рахунки: розрахункові, фондові; регулюючі, серед яких контокорентні (контр-активні та контр-пасивні) [446, с. 39].

В 1976 році кожна галузь господарства мала свою систему та кількість рахунків, наприклад в промисловості їх нараховувалося 82, державній торгівлі 72, сільському господарстві 54. Проф П.П. Німчинов відмічає, що “звісно, така кількість рахунків далеко не повністю забезпечувала існуючі потреби. Але збільшення кількості рахунків тягне за собою значне зростання обсягів облікової роботи, а в умовах ручної праці – кількості облікових працівників ... така недостатня кількість рахунків до сих пір компенсується субрахунками, яких в промисловості – 112, держторгівлі – 127, сільському господарстві – 57” [447, с. 3].

Отже, більшість рахунків бухгалтерського обліку в соціалістичному суспільстві у галузях були однотипними, оскільки джерела і процеси господарської діяльності були єдині. Якщо раніше найбільш суттєвими ознаками класифікації рахунків були економічна і структурна, то в ринкових умовах, при існуванні різних форм власності, особливостей діяльності в кожній галузі, в залежності від організаційно-правових форм суб'єкта господарювання та їх розмірів існують особливості побудови класифікації пасивних рахунків. У зв'язку з цим змінюються умови конкретних завдань, зміст і побудова рахунків. В результаті процесів глобалізації, утворення транснаціональних корпорацій, транснаціональних банків і міжнародних інвестиційних формувань нарощується рух інвестиційних коштів і позикового капіталу і виникають нові проблеми, які не знаходять належного відображення в обліковій системі. Тому виникає необхідність переглянути номенклатуру

⁴⁴⁶ Немчинов П.П. Новая классификация счетов бухгалтерского учета: [текст лекции] / П.П. Немчинов. – К.: КИНХ, 1976. – 44 с.

⁴⁴⁷ Немчинов П.П. Новая классификация счетов бухгалтерского учета [текст лекции] / П.П. Немчинов. – К.: КИНХ, 1976. – 44 с.

рахунків чинного Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [448], значно їх розширити та удосконалити підходи до групування.

Аналізуючи назви розділів та класів планів рахунків бухгалтерського обліку різних країн світу [449] встановлено, що вони не мають однакових назв та ознак для групування пасивних рахунків (табл. 2.7). Існують також країни, в яких плани рахунків бухгалтерського обліку не мають класів чи розділів, наприклад, Естонія, Латвія, Чеська Республіка, Ізраїль.

Таблиця 2.7. Розділи (класи) в Планах рахунків бухгалтерського обліку в частині операцій з пасивами

Країна	Розділи (класи)		
	Капітал	Довгострокові зобов'язання	Короткострокові зобов'язання
1	2	3	4
Російська Федерація	Розділ VII. Капітал	Розділ VI. Розрахунки	
Республіка Білорусь	Розділ VII. Джерела власних коштів	Розділ VI. Розрахунки	
Україна	Клас 4. Власний капітал і забезпечення зобов'язань	Клас 5. Довгострокові зобов'язання	Клас 6. Поточні зобов'язання
МСФО	Клас 3. Власний капітал	Клас 4. Довгострокові зобов'язання	Клас 5. Короткострокові зобов'язання
Велико-британія	4000 Капітал, резерв і позики		3000 Поточні зобов'язання (короткострокові пасиви)
Ізраїль	9900 Власний капітал	9600 Довгострокові зобов'язання	9000 Поточні зобов'язання
Франція	Клас 1. Рахунки капіталу	Клас 4. Рахунки розрахунків	
Польща	Клас 8. Власний капітал (фонд), спеціальні фонди і фінансовий результат	Клас 2. Розрахунки і претензії	
Республіка Болгарія	Розділ 1. Рахунки капіталу	Розділ 4. Рахунки розрахунків; Розділ 9. Рахунки умовних активів і пасивів	
Словацька Республіка	Клас 4. Рахунки капіталу та довгострокових зобов'язань		Клас 3. Облік заборгованостей і зобов'язань
Гвінея-Бісау	Клас 5. Капітал, резерви і транзитні результати	Клас 2. Розрахунки с дебіторами і кредиторами	

⁴⁴⁸ План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 09.12.2011 № 1591 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1557-11>.

⁴⁴⁹ Счетоведение: Монография в 3-х частях / Под науч. ред. проф. М.Я. Штейнмана. – Ч. II. Планы счетов бухгалтерского учета [Текст] / Н.М. Малюга, М.Я. Штейнман, Е.П. Боримская [предисл. Ф.Ф. Бутынца]. – Житомир: ЖГТУ, 2009. – 396 с.

Продовження табл. 2.7

1	2	3	4
Республіка Молдова	Клас 3. Власний капітал	Клас 4. Довгострокові зобов'язання	Клас 5. Короткострокові зобов'язання
Республіка Таджикистан	Розділ 3. Власний капітал	Розділ 2. Зобов'язання	
Азербайджанська Республіка	Розділ 3. Капітал	Розділ 4. Довгострокові зобов'язання	Розділ 5. Короткострокові зобов'язання
Республіка Казахстан	Розділ 5. Капітал і резерви	Розділ 4. Довгострокові зобов'язання	Розділ 3. Короткострокові зобов'язання

Отже, є країни, в яких зобов'язання не розмежовуються окремими класами чи розділами на довгострокові та короткострокові, наявні тільки зобов'язання, наприклад, Російська Федерація, Республіка Білорусь, Франція, Польща, Болгарія, Гвінея-Бісу, Республіка Таджикистан. Існують плани рахунків бухгалтерського обліку, що поєднують в одному розділі (класі) рахунки і капіталу і довгострокових зобов'язань.

В частині капіталу існують такі назви розділів та класів рахунків бухгалтерського обліку: капітал, джерела власних коштів, власний капітал, капітал і резерви тощо. Щодо поняття “джерела власних коштів”, то в такому словосполученні трактування капіталу відсутнє. Але якщо розглядати окремо кожен складову словосполучення, то під джерелом розуміється те, що дає початок чому-небудь, черпається щось; основа чого-небудь; вихідне начало [⁴⁵⁰, том 1, с. 743], під джерелом інформації – про того або те, від кого або звідки довідуються про що-небудь [⁴⁵¹]. Кошти – це гроші, капітал, матеріальні цінності [⁴⁵², том 2, с. 356]. Власний – належний кому-, чому- небудь за правом власності [⁴⁵³, том 1, с. 493]. Слід відмітити що поняття “джерело”, “кошти”, “власні” мають декілька значень, що потребує детального дослідження правомірності застосування даної категорії для назви окремого розділу плану рахунків.

⁴⁵⁰ Новий тлумачний словник української мови: [у чотирьох томах] / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпущко. – [Т. 1]. – К.: Аконіт, 2000. – 912 с.

⁴⁵¹ Джерело (значення) [Електронний ресурс] Електронний ресурс: [http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%BE_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%BE_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F)).

⁴⁵² Новий тлумачний словник української мови: [у чотирьох томах] / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпущко. – [Т. 2]. – К.: Аконіт, 2000. – 912 с.

⁴⁵³ Новий тлумачний словник української мови: [у чотирьох томах] / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпущко. – [Т. 1]. – К.: Аконіт, 2000. – 912 с.

Із врахуванням історично створеного вітчизняними та зарубіжними вченими теоретико-практичного надбання щодо відображення господарських операцій на пасивних рахунках, обґрунтуємо необхідність побудови класифікації пасивних рахунків та наведемо її задля надання необхідної користувачам інформації, а також запропонуємо основні напрямки удосконалення ведення бухгалтерського обліку операцій з пасивами.

Класифікація є одним із засобів теоретичного пізнання будь-якого об'єкта. Для пізнання рахунків бухгалтерського обліку необхідною є їх класифікація, тобто визначення видів рахунків та ознаки, за якими вони розрізняються. Крім наукового значення, класифікація пасивних рахунків має і практичне спрямування: вона допомагає у практичній діяльності в частині організації та ведення бухгалтерського обліку, отримання інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень. Практичні (емпіричні) класифікації пасивних рахунків враховують, як правило, тільки найважливіші для тієї чи іншої діяльності ознаки. Вони не призначені для всеосяжного розуміння рахунків бухгалтерського обліку як об'єктів пізнання.

Слід розрізняти терміни “класифікування” і “класифікація”. Під “класифікуванням пасивних рахунків” розуміють процес упорядкування або розподілу пасивних рахунків за класами з метою відображення співвідношення між ними і складання класифікаційної схеми. Під “класифікацією пасивних рахунків” розуміємо систему їх супідрядності, що використовується для встановлення зв'язків між класами пасивних рахунків, а також для орієнтації в їх різноманітності.

Правильно складена комплексна класифікація розкриває зв'язки між пасивними рахунками, допомагає зорієнтуватися у будь-якій їх множині, слугує основою для їх упорядкування в системі бухгалтерського обліку. Вона має важливе значення для теорії бухгалтерського обліку, а також практичної бухгалтерської та управлінської діяльності.

Для здійснення класифікації пасивних рахунків необхідно враховувати наступні положення:

– ознака, за якою здійснюється поділ, називається основою поділу, а утворювані при цьому поняття – складові поділу;

– вимога не перетинання: один і той же поділ повинен відбуватися на одній і тій же основі;

– вимога пропорційності: сума складових поділу повинна бути рівна загальній кількості всього обсягу розділеного поняття, тобто поділ повинен бути вичерпним; ні недостатність, ні надлишковість поділу не допускаються;

– вимога взаємовиключення: складові поділу повинні взаємно виключати один одного;

– вимога безперервності: складові поділу повинні бути найближчими до поділюваного поняття, не допускається перехід із наступного ряду підкласу в віддалений вище або нижче ряд

Кушнарєнко Н.Н. зазначає: “класифікувати документи – значить проводити багатоступінчастий, ієрархічний і дихотомічний поділ їх на роди, види, підвиди, різновиди” [⁴⁵⁴, с. 94]. Це ж саме можна сказати і про класифікування пасивних рахунків, під яким слід розуміти багаторівневий поділ на класи, види, різновиди. При цьому під класом слід розуміти сукупність рахунків, що мають загальну ознаку, яка відрізняє всю цю сукупність від інших об’єктів.

Влучною є думка Р.С. Рашитова: “результат поділу рахунків на дві множини повинен призводити до того, що підмножини активних і пасивних рахунків не повинні перетинатися. Актив і пасив є протилежностями один одного. Об’єкт обліку (рахунок) відносно господарської одиниці може бути або активним або пасивним; третього не дано” [⁴⁵⁵, с. 85]. В існуючій системі рахунків інформація про склад і розміщення коштів не має прямо протилежного і взаємовиключного характеру відносно інформації про їх джерела і призначення. Неналежне економічне обґрунтування переносу статей з активу в пасив і навпаки. [⁴⁵⁶, с. 86]. Р.С. Рашитов пропонує включати всі рахунки (навіть ті що є позабалансовими) в баланс та застосовувати до них подвійний запис, що сприятиме посиленню контрольних функцій бухгалтерського обліку.

Рашитов Р.С. [457, с. 88] зазначає, що номенклатура рахунків безперервно змінюється залежно від потреб практики. Тому, на його погляд, найбільш важливою умовою ефективності системи рахунків в умовах

---

⁴⁵⁴ Кушнарєнко Н.Н. Документоведение [учебник]. / Н.Н. Кушнарєнко – [8-е изд., стер.]. – К.: Знання, 2008. – 459 с.

⁴⁵⁵ Рашитов Р.С. Логико-математическое моделирование в бухгалтерском учете / Р.С. Рашитов. – М.: Финансы, 1979. – 128 с.

⁴⁵⁶ Рашитов Р.С. Логико-математическое моделирование в бухгалтерском учете / Р.С. Рашитов. – М.: Финансы, 1979. – 128 с.

⁴⁵⁷ Рашитов Р.С. Логико-математическое моделирование в бухгалтерском учете / Р.С. Рашитов. – М.: Финансы, 1979. – 128 с.

комп'ютеризації є її динамічність, що полягає у можливості постійної зміни та забезпечує підприємство можливістю отримання довільної інформації для потреб оперативного управління.

Поділяємо думку Є.Д. Гражданнікова, який зазначає, що для отримання більш універсальної моделі необхідно ввести зрозумілість між частковим відношенням первинності-вторинності. Вважаємо, що між двома будь-якими поняттями існує часткове відношення первинності-вторинності, якщо між ними є зв'язок, та відповідність хоча б одному з трьох альтернативних критеріїв:

1) одне поняття відповідає попередньому у розвитку, а інше – наступному;

2) одне поняття є визначальним по відношенню до іншого;

3) одне поняття має більшу потужність обсягу, ніж інше [458, с. 37].

Ці критерії можна назвати відповідно критерієм порядку проходження, критерієм визначального впливу і критерієм потужності обсягу поняття [459, с. 37]. Слід відмітити, що ієрархія – це розміщення пасивних рахунків в порядку від вищого до нижчого, а дихотомія – це послідовний поділ пасивних рахунків одного класу на два протилежні види, підвиди, різновиди тощо.

Ознака для класифікованого поділу залежить від мети класифікації. За основу класу беруть найбільш важливу ознаку пасивних рахунків, що відповідає цілі класифікації.

Види пасивних рахунків, що виділяються за певною ознакою, складають окремий фасет класифікації. Таких фасетів може бути багато, залежно від того, скільки ознак пасивних рахунків використовуємо як підставу поділу. Фасети, в яких використовуються ознаки класифікації, споріднені за походженням, можна об'єднати в блок, тобто – в сукупність фасетів.

Класифікація пасивних рахунків здійснюється за різними основами поділу, що відповідають аспектам аналізу пасивних рахунків. Кожен аспект аналізу вказує визначений фасет (грань) класифікації, тобто перелік пасивних рахунків за необхідною ознакою. Таких фасетів може бути багато, тому класифікація пасивних рахунків називається багатоаспектною фасетною (табл. 2.8).

⁴⁵⁸ Гражданников Е.Д. Метод систематизации философских категорий / Е.Д. Гражданников. – Новосибирск: Наука, 1985. – 104 с.

⁴⁵⁹ Гражданников Е.Д. Метод систематизации философских категорий / Е.Д. Гражданников. – Новосибирск: Наука, 1985. – 104 с.

Таблиця 2.8. Фасетно-блочна схема класифікації пасивних рахунків

Блок-фасет	Основа для групування та види пасивних рахунків	Шифр блок-фасету	Шифри рахунків бухгалтерського обліку діючого Плану рахунків
Блок-фасет 1	Вид пасивного рахунку залежно від терміну на який отримано капітал	1	
	Термін до 1 року	1.1	Рахунки 6 класу, 443
	Термін більше 1 року	1.2	Рахунки 4 та 5 класу
Блок-фасет 2	Вид пасивного рахунку залежно від природи джерела капіталу	2	
	Внутрішні	2.1	Рахунки 4 класу
	Зовнішні	2.2	Рахунки 5 та 6 класу
Блок-фасет 3	Вид пасивного рахунку за належністю капіталу	3	
	Рахунки власного капіталу	3.1	Рахунки 4 класу
	Рахунки зобов'язань	3.2	Рахунки 5 та 6 класу
Блок-фасет 4	Вид пасивного рахунку, що відображає формування капіталу відповідно до вимог законодавства	4	
	Встановлений законодавством	4.1	Рахунки 40, 43, 65, 64 та ін.
	Передбачений внутрішніми документами підприємства (Статутом, наказами тощо)	4.2	Всі інші пасивні рахунки
Блок-фасет 5	Вид пасивного рахунку за витратами на отримання капіталу	5	
	Платні	5.1	Рахунки 5, 6 класу
	Безплатні (безкоштовні)	5.2	Рахунки 4 класу
	Стійкі пасиви	5.3	Рахунки 6 класу (частково)

Розглянемо детальніше кожен блок-фасет.

Блок-фасет 1. Пасивні рахунки залежно від терміну на який отримано капітал поділяють на:

- термін до 1 року – капітал, що може бути у користуванні підприємства менше одного року (наприклад, зобов'язання перед постачальниками, короткострокові кредити тощо);

- термін більше 1 року – капітал, що може бути у користуванні підприємства більше одного року (статутний капітал, довгострокові кредити банків тощо).

Блок-фасет 2. Вид пасивного рахунку залежно від природи джерела капіталу поділяють на:

- внутрішні – капітал формується за рахунок внесків засновників (акціонерів) або за рахунок розподілу і перерозподілу прибутку підприємства, що отриманий в процесі господарської діяльності підприємства;

- зовнішні – вартість капіталу повинна бути відшкодована через певний строк в обумовленій формі (наприклад, короткотермінові зовнішні фінансові зобов'язання).

Блок-фасет 3. Пасивні рахунки за належністю капіталу поділяються на рахунки власного капіталу та рахунки зобов'язань. Детальніше даний поділ обґрунтуємо у розділі 4.

Блок-фасет 4. Пасивні рахунки, що відображають формування капіталу відповідно до вимог законодавства поділяються на:

- встановлені законодавством – капітал, розмір якого передбачений вітчизняним законодавством, наприклад, резервний капітал, зобов'язання перед бюджетом, перед Пенсійним фондом тощо);

- передбачені внутрішніми документами підприємства (Статутом, наказами тощо) – капітал, формування якого регламентоване внутрішніми документами підприємства (наприклад, формування додаткового капіталу, зобов'язання по кредитах банків тощо)

Блок-фасет 5. Пасивні рахунки за витратами на отримання капіталу поділяються на:

- платні – за користування капіталу передбачається необхідність сплати відсотків (наприклад, кредити банків);

- безплатні (безкоштовні) – за користування капіталу не передбачається необхідність сплати будь-якої винагороди (наприклад, зобов'язання із виплати працівникам заробітної плати, цільове фінансування);

- стійкі пасиви – капітал, який певний проміжок часу підприємство може використовувати як безкоштовні (нараховані та не виплачені суми заробітної плати, зобов'язання за податками, термін оплати яких не настав тощо).

Із врахуванням перерахованих блоків-фасетів пропонуємо удосконалити ведення бухгалтерського обліку шляхом розкриття аналітичних розрізів за кожним блоком-фасетом, що сприятиме удосконаленню інформаційного забезпечення користувачів даними бухгалтерського обліку. Таке групування пасивних рахунків є найбільш загальним, воно дає уявлення про основні джерела, за рахунок яких формується актив підприємства. Для подальшого більш глибокого вивчення джерел формування активів кожному із зазначених груп рахунків в залежності від особливості джерел формування поділяють на рахунки, що враховують більш вузьку групу джерел коштів.

2.4. Закони, закономірності та тенденції розвитку бухгалтерського обліку капіталу

Вивчення законів, закономірностей та тенденцій розвитку бухгалтерського обліку є актуальним питанням сьогодення, оскільки перехід країн пострадянського простору від планово-адміністративної економіки до економіки ринкового типу супроводжується зміною напрямку здійснення функцій бухгалтерського обліку з контрольної на інформаційно-аналітичну з метою ефективнішого управління.

Бухгалтерський облік на теоретичному та практичному рівні розвивається вже багато століть, протягом яких проведено чимало досліджень, узагальнено та систематизовано достатньо емпіричного матеріалу, з метою визначення основних законів, закономірностей та тенденції розвитку бухгалтерського обліку, що, дозволить пояснити основні його положення та спрогнозувати події, що виникатимуть у майбутньому не лише на окремому підприємстві, а й в економіці країни в цілому.

Одним з елементів, який дозволяє відобразити та узагальнити результати діяльності підприємства за певний період, проаналізувати та спрогнозувати ситуацію, є бухгалтерський баланс як форма звітності. Систематизація наукових знань про джерела утворення активів є не лише відображенням, а й відтворенням структури пасиву в загальній структурі бухгалтерського обліку.

Проф. Копнін П.В. зазначає, що “практика є підґрунтям, на якому здійснюється трансформація об’єктивно всезагального в предмет думки, саме поняття. Як висновок: закони, на основі яких відбуваються процеси формування понять, знаходяться не в самій дійсності, а в доцільній діяльності людей, здійснюваної в рамках закономірностей світу, що об’єктивно розвивається” ⁴⁶⁰, с. 503].

Далі вчений вказує, що “є поняття фундаментальні для теорії. Вони відображають загальні закономірності досліджуваного нею предмету і мають відношення до всіх розділів теоретичної системи знань. Крім фундаментальних є поняття, що відносяться тільки до окремих розділів теоретичної системи знань, вони відображають не загальні закономірності

⁴⁶⁰ Копнін П.В. Гносеологические и логические основы науки / П.В. Копнин. – М.: Мысль, 1974. – 568 с.

предмету даної теорії, а окремі його сторони, моменти” [461, с. 503]. В науковій організації знань центральне місце П.А. Рачков відводить законам. Останні, на його думку, створюють якби стержень тієї системи знань, яка функціонує у суспільстві у вигляді тих чи інших окремих наук. Завдяки систематизації наука набуває форму, найбільш відповідну її суспільним задачам – збереженню і накопиченню знань, їх передачі від одних осіб іншим, використанню у практичній діяльності [462, с. 27-28]. “Цінність законів прямо пов’язана зі ступенем відображення об’єктивної необхідності, законів дійсності”, – зазначає П.А. Рачков [463, с. 27]. Кедров Б.М. вважає, що “визначення законів складає головну задачу або мету кожної науки. Поки відповідні закони не відкриті, людина може лише описувати явища, збирати і систематизувати факти, накопичувати емпіричний матеріал. Але це ще не наука, в будь-якому разі, не справжня, розвинута, сформована наука: вона нічого не може пояснити і нічого не може передбачити” [464, с. 45]. Тобто, визначення законів в бухгалтерському обліку має забезпечити поясненням фактів господарського життя, які до цього часу знаходились в спектрі суперечок, а також повинно забезпечувати можливість передбачати розвиток подій на підприємстві та його взаємодії з іншими суб’єктами.

Проф. І.В. Малишев вказує, що “будь-яке наукове явище не повинно лише констатувати саме явище і обмежуватися наступними коментарями, які розкриватимуть лише зовнішній прояв сутності. Необхідно разом з тим встановити причини виникнення даного явища, визначити внутрішні закономірності зв’язку, а це означає – дати йому теоретичне обґрунтування” [465, с. 7]. Як результат, в системі бухгалтерського обліку повинні не лише констатуватися певні події або факти, а й визначатися їх причинно-наслідкові зв’язки задля подолання вже існуючих недоліків в роботі підприємства та забезпечення їх запобіганню в майбутньому.

Ще у 1912 р. Н. Попов писав, що коли “рахівництво не може бути зведене до загального закону міни, який потребує подвійного запису, то воно, як “знання, не узагальнене в законах, які зведені в одну систему, не

⁴⁶¹ Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки / П.В. Копнин. – М.: Мысль, 1974. – 568 с.

⁴⁶² Рачков П.А. Науковедение. Проблемы, структура, элементы / П.А. Рачков. – М.: Изд-во Московского университета, 1973. – 241 с.

⁴⁶³ Рачков П.А. Науковедение. Проблемы, структура, элементы / П.А. Рачков. – М.: Изд-во Московского университета, 1973. – 241 с.

⁴⁶⁴ Кедров Б.М. Философия как общественная наука / Б.М. Кедров. – “Вопросы философии”. – 1962, – № 5.

⁴⁶⁵ Мальшев И.В. Теория двойственности отражения хозяйственных активов в бухгалтерском учете / И.В. Мальшев. – М.: Статистика, 1971. – 113 с.

складає науки. Рахівництво і рахунковедення до тих пір не можна називати науковим знанням, поки воно не буде узагальнене в наукових законах, які об'єднані в систему, всіх явищ, які підлягають реєстрації” [⁴⁶⁶, с. 333].

Для більш глибокого розуміння сутності законів доцільно розглянути їх визначення, наведені в науковій літературі. Таким чином, у філософських словниках закон визначається як:

1. Не одиничний, притаманний будь-якому одному явищу, а загальний, властивий всім явищам даного класу, зв'язок. Закони науки також не створюються людьми довільно, а стають відображенням законів об'єктивного світу в свідомості людей [⁴⁶⁷]

2. Суттєвий, повторюваний і сталий зв'язок явищ, зумовлюючий їх впорядковану зміну [⁴⁶⁸, с. 115].

3. Суттєве відношення (зв'язок) між явищами в природі і суспільстві. В ході розвитку науки, закони вдосконалюються і розвиваються, що відповідає поступовому руху думки від менш глибокого до більш глибокого пізнання сутності речей. Пізнані наукою закони, є основою наукового пояснення і передбачення [⁴⁶⁹, с. 94].

4. Філософська категорія, котра означає об'єктивний, суттєво необхідний і повторюваний зв'язок явищ [⁴⁷⁰, с. 99].

5. Внутрішній суттєвий і стійкий зв'язок явищ, зумовлюючий їх упорядковану зміну. На основі знань законів можливе достовірне передбачення ходу процесу. Разом з тим, закон виражає одну зі сторін сутності, пізнання якої в теорії співпадає з переходом від емпіричних фактів до формулювання законів досліджуваних процесів [⁴⁷¹, с. 115].

Колектив українських авторів визначає закон як “суттєве відношення, зв'язок між сутностями, який є: 1) об'єктивним; 2) необхідним; 3) загальним; 4) внутрішнім; 5) суттєвим; 6) повторюваним” [⁴⁷²]. За виразом В.І. Леніна,

⁴⁶⁶ Попов Н. Предмет бухгалтерії / Н. Попов // Сетоводство и □етроди□н, 1912. – №12. – С. 239-388.

⁴⁶⁷ Краткий □етрод по философии. – Изд. 2-е (доработ. И доп.). – М., Политиздат, 1970, – 398 с.

⁴⁶⁸ Алексеева А.П. Краткий философский словарь / Под редакцией А.П. Алексеева. – Издание 2-е, □етроди□ное□ое и □етроди□ное. – ПБОЮЛ М.А. Захаров, 2001. – 496 с.

⁴⁶⁹ Блауберга И.В. Краткий словарь по философии/ Под общ. Ред. И.В. Блауберга, И.К Пантина. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1982. – 431 с.

⁴⁷⁰ Беркова В.Ф. Философский словарь студента / Под общ. Ред. В.Ф. Беркова и Ю.А. Харина. – Мн.: ТетраСистемс, 2003. – 352 с.

⁴⁷¹ Фролов И.Т. Философский словарь. / Под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1980. – 445 с.

⁴⁷² Надольный И.Ф. Философия: [начальный посібник] / За ред. И.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997. – 243 с.

“закон є міцне (що залишається) в явищі” [⁴⁷³, с. 136], а за словами К. Маркса, він виступає як “внутрішній і необхідний зв’язок” [⁴⁷⁴, с. 246]. Економічні закони є законами становлення певних явищ, процесів, матеріальних систем; у фазі суперечності – законами їх розвитку й функціонування; у фазі конфлікту – законами переходу в нове, більш розвинене явище, формулу.

Ленін В.І. вказує на нерівнозначність понять “сутність” і “закон”, проте вчений називає їх однорідними, одностепеневими філософськими поняттями [⁴⁷⁵, с. 136]. Далі І.В. Ленін зазначає: “на стільки близькі поняття закону і принципу: закономірність відокремлює зв’язок між явищами, їх сутностями” [⁴⁷⁶, с. 138].

Колектив українських авторів вказують, що “економічні закони діють як закони тенденції, визначають лише основну лінію, спрямованість розвитку економічної системи, модифікуються багатьма обставинами, не відображаючи всіх відхилень і випадковостей такого розвитку, тобто не є законом всіх окремих випадків. Через них (відхилення й випадковості) набуває важливого значення така ознака закону. Тому тенденцію співвідносять із законом лише в статистичних процесах, де наявні індивідуальні відхилення, де необхідність втілюється через певну сукупність випадкових подій, постійних коливань. Для закону тенденції характерне й те, що одна зі сторін його основної внутрішньої суперечності може домінувати в певний час. Пізнання економічних законів залежить від зрілості економічної системи, що досліджується; від періоду дії закону (для вияву дії закону необхідно, щоб економічні процеси тривали не менше 7-10 років); від умілого застосування діалектичного методу дослідження” [⁴⁷⁷, с. 245]. Таким чином, закон бухгалтерського обліку можна визначити як внутрішньо необхідні, сталі і суттєві зв’язки між основними та протилежними сторонами, властивостями всередині облікових явищ і процесів.

⁴⁷³ Ленін В.І. Повне зібрання творів / В.І. Ленін. – Т. 29. – К: Політвидав України, 1972. – 756 с.

⁴⁷⁴ Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Том 23. – 1960. – 918 с

⁴⁷⁵ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т.29 (Философские тетради). – М.: Издательство политической литературы, 1969. – 783 с.

⁴⁷⁶ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т.29 (Философские тетради). – М.: Издательство политической литературы, 1969. – 783 с.

⁴⁷⁷ Мочений С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2т. Т.1/ за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.

Проф. М.Ю. Медведєв відмічає, що “розроблено безліч концепцій, що намагаються пояснити баланс, але насправді баланс необхідно довести – вивести із законів, по яких функціонує економіка. Поки такого доказу немає, наукова обґрунтованість балансу, як і самого його існування, під сумнівом” [478, с. 94]. Наукове обґрунтування балансу вбачаємо у поясненні законів функціонування капіталу як основоположної рівності між активом і пасивом в системі бухгалтерського обліку.

Джузеппе Чербоні вважав, що “записи засновуються не на довільних навіюваннях, а на неприкладних законах, які трактуються системою суспільних функцій у такому вигляді, у якому вони природно розвиваються у кожній цивілізованій людині, і ці закони створюють правила для дисципліни рахівництва”. Вітторе Пізані писав, що “рахівництво базується на законах економіки, юриспруденції та математики” [479]. Що переконливо доведено під час дослідження сутності капіталу та його відображенні в бухгалтерському балансі.

Ще у 1888 році В.Д. Белов називав закон подвійного рахунку всеосяжним верховним законом, який вичерпує весь обсяг знання, останньою сходинкою бухгалтерського знання, і не потребує подальшого розвитку [480, с. 392].

“Так і де ж це наша загальна повноправна наука бухгалтерія, чи сильна вона своїми аксіомами, загальноприйнятими і непорушними законами, повними глибокого змісту вченнями і постійним прогресом детальних теоретичних узагальнень та чи досить вона стійка, вільна і здатна відступати від прямого шляху, не схилиючись перед хитромудрим строем будь-якої загальної рахівничої системи?” – таку думку висловлювала Н.У. Попова у 1906 році. Затримка вирішення цього питання, на думку вченої, полягала в утрудненні примирення двох наступних вчень:

1. Закон подвійного запису є альфа і омега знання бухгалтерії, основний закон віднайдений, отже йти в цьому напрямку далі нема сенсу. Закон подвійного запису є найвище узагальнення, і пошук нових неможливий, ніякого іншого закону не тільки не існує, а і бути не може.

⁴⁷⁸ Медведєв М.Ю. Баланс для начинающих: 2-е изд. / М.Ю. Медведєв. – СПб.: Питер, 2006. – 192 с.

⁴⁷⁹ Коммерческое образование. – 1912. – № 8 – С. 419.

⁴⁸⁰ Белов В.Д. Бухгалтерия в ряду других знаний / В.Д. Белов // Счетоводство. – 1888. – № 23; 1889. – № 14-15; 1891. – № 1.

2. Бухгалтерський закон подвійного запису знаходиться в прямому підпорядкуванні математичному закону рівності (рівноваги). Цей закон одвічно відомий, він однаково застосовується до всіх об'єктів обліку і ні в одній науці не загороджується доступ до пошуку нових узагальнень. Застосування закону рівноваги до формул і теорем бухгалтерії, виражається загалом рівністю сум по рахункам, рівністю оборотів та нітрохи не створює перепони для бухгалтерських узагальнень [⁴⁸¹, с. 3].

Обґрунтовуючи закон подвійного запису на обміні цінностей, Н.У. Попова підкреслювала, що “варто мати на увазі, що бухгалтерія веде до спостереження не тільки в моменти руху цінностей, а й в їх стані спокою” [⁴⁸², с. 3].

Що стосується бухгалтерського обліку пасивів підприємства, то вони нерозривно поєднані з активами. Проф. Лачінов Ю.М. [⁴⁸³, с. 15] займається дослідженням розвитку економіки та визначає наступні закони економіки, які, на нашу думку можна сміливо інтерпретувати в системі бухгалтерського обліку:

1) закон балансу в статичності: відокремлення в рамках господарського суб'єкта, в його власності деякої сукупності засобів, вартості благ-майна одночасного породжує відносини власності з приводу цього володіння, причому кількісно величина відношення власності визначається сумою благ в їх вартісній (грошовій) оцінці, – з приводу яких, виникло та існує це відношення;

2) закон балансу власності і вартості в економічній динаміці: одвічно встановлена в статичності органічна рівність між двома частинами бухгалтерського балансу, не змінюється за жодних обставин; рівність активу і пасиву зберігається у взаємному їх збільшенні чи зменшенні;

3) закон природного зростання капіталу в ринковій взаємодії глобальної економіки: сукупна вартість благ і сукупний капітал економіки зростає в часі; витоком цього зростання є природа, що залучається капіталом з без вартісного стану у вартісну економіку, отримуючи в ній грошову оцінку та можливість бути залученою різними суб'єктами у власність;

4) закон рівноваги активу і пасиву: в будь-який момент сума всіх дебетових сальдо активного ряду рахунків повинна дорівнювати сумі всіх кредитових сальдо пасивного ряду рахунків.

⁴⁸¹ Попова Н.У. Математический метод бухгалтерии / Н.У. Попова. – К.: Типо-лит. М.Я. Кохановской, 1906. – 262 с.

⁴⁸² Попова Н.У. Математический метод бухгалтерии / Н.У. Попова. – К.: Типо-лит. М.Я. Кохановской, 1906. – 262 с.

⁴⁸³ Лачинов Ю.Н. Понять экономику. Путь к надежному освоению экономики как науки: метод, практические рекомендации и новейшие открытия / Ю.Н. Лачинов. – М.: КомКнига, 2005. – 96 с.

Шерр І.Ф. відмічав, що “кожна нова операція, котра проводиться по рахункам, завжди породжує подвійну дію: збільшення активу і рівноцінне збільшення пасиву та ідентична ситуація у випадку зменшення. Звідси випливає, що кожна стаття повинна бути перенесена на два рахунки. Запис до книг подвійними статтями зумовлена не за власним розсудом бухгалтера, а є обов’язковим. Саме тому, постійний баланс між сумами активних і пасивних рахунків є необхідним, обов’язковим наслідком подвійної бухгалтерії і тому слугує автоматичним засобом самоконтролю” [484, с. 71]. Тобто, можна припускати, що І.Ф. Шерр писав про закон подвійності господарських операцій.

Проф. А.М. Галаган, основний закон рахівництва назвав законом подвійності, причому сформулював його наступним чином: “Закон подвійності є законом пов’язаного протиріччя і полягає у тому, що зміни, здійсненні в майні будь-якою операцією, завжди рівні між собою, протилежні один одному і пов’язані взаємно при посередництві тієї операції, якою вони були викликані” [485, с. 53].

Пізніше вчений дещо скоригував свій підхід до визначення цього ж закону: “Закон подвійності є законом, в силу якого кожна господарська операція завжди здійснює двоякий вплив на майно господарства; з одного боку, ця операція здійснює вплив позитивний, покращуючи загальний стан майна, а з іншого – вплив негативний, погіршуючи загальний стан майна того ж господарства” [486, с. 42]. Беручи за основу таке формулювання, Н.А. Кіпарісов назвав цей же закон законом подвійності господарських операцій [487, с. 36]. Продовжив дослідження Н.А. Блатов, назвавши закон законом подвійного рахівництва або законом подвійного запису: сума кожного обороту записується на два різні рахунки, на дві різні сторони: в дебет одного рахунку і в кредит іншого [488, с. 41].

---

⁴⁸⁴ Шерр І.Ф. бухгалтерия и баланс. Изд.3-е, перевод с немецкого. – М.: Изд-во “Экономическая Жизнь”, 1925. – 247 с.

⁴⁸⁵ Галаган А.М. Учебник счетоведения. Ч. I. Общее счетоведение / А.М. Галаган. – М.: Изд. кн. магазина “Высшая школа”, 1916. – 379 с.

⁴⁸⁶ Галаган А.М. Руководство по общему счетоведению: пособие при изучении счетоведения на экономических факультетах вузов, в промышленно-экономических техникумах и на счетоводных курсах / А. М. Галаган. – М.-Л.: Госиздат, 1926. – 184 с.

⁴⁸⁷ Кипарисов Н.А. Основы счетоведения / Н.А. Кипарисов. – М.: Изд-во Наркомторга СССР и РСФСР, 1928. – 296 с.

⁴⁸⁸ Блатов Н.А. Основы общей бухгалтерии в связи с торговым, промышленным и сметным счетоводством / Н.А. Блатов. – Л.: “Экономическое образование”, 1928. – 538 с.

На думку проф. Б.І. Валуєва [489, с. 59] на підставі законів та принципів повинна бути сформована система обліку. Проф. Б.І. Валуєв наголошує а тому, що: “закон відображення фактів лежить в основі обліку, тому що факти (факти господарської діяльності) виконують в обліку таку ж роль, як атоми – в фізиці, клітини – в біології, біти – в інформатиці” [490, с. 59]. Проф. Б.І. Валуєв критикує підходи, щодо виділення закону відображення змін в об’єктах обліку (оскільки, на думку професора, його не можна відокремлювати від закону відображення фактів) та закону подвійного запису (на думку вченого подвійний запис є не законом, а способом, елементом методу бухгалтерського обліку [491, с. 60].

Проф. Д.А. Панков відмічає, що “Будь-яка наука припускає відображення дійсності на рівні виду відкриття і формування певних законів і закономірностей. Бухгалтерський облік як наука задовольняє і цьому методологічному критерію. Основні закономірності формування справедливої вартості активів (А), зобов’язань (З), капіталу власника (КВ), доходів (Д) і витрат (В) формуються у вигляді відомого рівняння: $A = B + KB + D - B$ ” [492, с. 10].

На основі дослідження підходів вчених до визначення законів бухгалтерського обліку, сутності капіталу в бухгалтерському балансі та природи пасивів, можна визначити наступні закони бухгалтерського обліку (табл. 2.9).

Таблиця 2.9. Закони бухгалтерського обліку

№ з/п	Закон	Характеристика
1	2	3
1	Невіддільності бізнесу від бухгалтерського обліку	Бухгалтерський облік є невід’ємною частиною створення та функціонування будь-якого підприємства
2	Систематичного повторення господарських операцій	Етапи процесу кожної господарської діяльності здійснюються в певній послідовності, періодично повторюючись

⁴⁸⁹ Валуєв Б.І. Система хозяйственного учета в промышленности: вопросы теории и методологии [текст]: монография / Б.И. Валуев. – Одесса: Пальмира, 2012. – 216 с.

⁴⁹⁰ Валуєв Б.І. Система хозяйственного учета в промышленности: вопросы теории и методологии [текст]: монография / Б.И. Валуев. – Одесса: Пальмира, 2012. – 216 с.

⁴⁹¹ Валуєв Б.І. Система хозяйственного учета в промышленности: вопросы теории и методологии [текст]: монография / Б.И. Валуев. – Одесса: Пальмира, 2012. – 216 с.

⁴⁹² Панков Д.А. Бухгалтерський аналіз [текст]: монографія / Д.А. Панков, Ю.Ю. Кухто. – Мнск: А.Н. Варакин, 2009. – 224 с.

Продовження табл. 2.9

1	2	3
3	Системного та безперервного відображення господарських операцій	Для складання звітності та захисту прав працюючих фіксація фактів господарського життя здійснюється постійно в системі бухгалтерського обліку
4	Контролю кожної бухгалтерської операції	Одним з завдань бухгалтерського обліку є забезпечення збереження майна власника(ів), яке виконується шляхом створення та укріплення цілісної системи методологічних інструментів, що дозволяють контролювати цей процес. Разом з веденням бухгалтерського обліку здійснюється господарський контроль
5	Документального оформлення кожної господарської операції	Без документу господарська операція не може бути відображена в бухгалтерському обліку
6	Звітування	Не зважаючи на те, хто веде бухгалтерський облік на підприємстві повинна складатися звітність, що є вимогою законодавства – з одного боку, і потребою власника – з іншого. Звітність потрібна для прийняття управлінських рішень

Проте, на наш погляд, розгляд законів науки як єдиного чинника вирішення всіх її завдань є неправильним. Знання тільки загальних законів не дає відповіді на корінні питання, оскільки останні слід застосовувати з урахуванням конкретного способу виробництва і його розвитку. Щоб правильно орієнтуватися в сутності і ролі науки, необхідно пізнати її закономірності. Проф. О.О. Яхот [⁴⁹³, с. 41] зазначав, що “будь-яка суспільна наука тільки тоді може називатися наукою, якщо вона вивчає закономірності”. Дослідження закономірностей розвитку науки, механізму її руху і функціонування існує у тісному взаємозв’язку з створенням практичних рекомендацій на основі аналітичних досліджень [⁴⁹⁴, с. 15]. Закономірність – певний етап пізнання, що констатує інваріантну стабільність, багато разів повторювану обумовленість безлічі конкретних явищ. Те, що всі тіла падають на землю – це закономірність; прагнення підприємців до максимізації прибутку є одна із закономірностей ринкової економіки [⁴⁹⁵, с. 192]. Основною закономірністю бухгалтерського обліку пасивів можна називати процес його інтеграції з економічним та фінансовим аналізом, фінансовим менеджментом, управлінським обліком, господарським контролем.

⁴⁹³ Ученые записки по статистике. Т. VI. Статистические закономерности. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961. – С. 280-283.

⁴⁹⁴ Рачков П.А. Науковедение. Проблемы, структура, элементы / П.А. Рачков. – М.: Изд-во Московского университета, 1973. – 241 с.

⁴⁹⁵ Бутинець Т.А. Розвиток науки господарського контролю: проблеми теорії, методології, практики [текст]: монографія / Т.А. Бутинець. – Житомир: ЖДТУ, 2011. – 772 с.

Вивчення законів бухгалтерського обліку дає змогу визначити основні закономірності формування та функціонування капіталу:

1. Рівень розвитку промисловості населення характеризується розміром народного капіталу, межами якого він визначається та обмежується. Цей факт обґрунтовується тим, що в процесі задоволення потреб, використовуються лише кінцеві продукти, тобто ті, які пройшли всі стадії виробничого циклу. Відповідно, будь-який виробничий процес характеризується витраченою працею, яка прикладається для отримання певного результату, однак, праця здатна проявляти свою виробничу силу, лише за умови її технічного оснащення, зокрема, необхідними інструментами, матеріалами, знаряддями праці та засобами, які сприяють відновленню фізичних та розумових властивостей працівників. Вище визначенні елементи, які сприяють працевіддачі, формують розмір капіталу. Таким чином, величина рівня промисловості населення не може бути більшою за розмір народного капіталу.

2. Закономірним є утворення капіталу шляхом заощадження, адже споживання населенням не всього обсягу виробленої продукції, а лише певної її частини, необхідної для задоволення потреб, призводить до накопичення надлишку, тобто заощадження, що, в свою чергу, сприяє утворенню капіталу та збільшенню його розміру.

3. Незважаючи на те, що капітал є результатом процесу заощадження, він також підлягає споживанню, адже все, що виробляється – споживається так як і те, що знищується при задоволенні потреб, як і те, що зберігається. Роль того, що зберігається в даному контексті відіграє капітал, тому цілком закономірним є його подальше споживання. Натомість, продовження життєвого циклу капіталу пояснюється його систематичним відновленням, тобто безперервністю процесу заощадження.

4. Попит на товари не є попитом на працю, а тому кількість витраченої праці і розмір винагороди за неї залежить не від попиту на товари, а від величини капіталу, який використовувався в процесі виробництва.

Основні закономірності формування та функціонування капіталу в економіці, дають можливість визначити закономірності господарських операцій, що виникають в процесі купівлі-продажу капіталу в бухгалтерському обліку (табл. 2.10).

Таблиця 2.10. Основні закономірності бухгалтерського обліку капіталу

Господарська операція	Закономірність здійснення операції	Відображення закономірності в обліку
Операції, які не впливають на зміну капіталу		
Купівля товару в кредит	Збільшення товарів на підприємстві та рівноцінне виникнення зобов'язання	Дебет рахунку товарів = Кредит рахунку кредиторів
Погашення кредиту	Зменшення грошових коштів і рівноцінне погашення зобов'язання	Дебет рахунку кредиторів = Кредит рахунку грошових коштів
Продаж товару в кредит	Зменшення товарів і рівноцінне виникнення вимоги	Дебет рахунку дебіторів = Кредит рахунку товарів
Оплата товару дебіторами	Збільшення грошових коштів і рівноцінне задоволення вимоги	Дебет рахунку каси = Кредит рахунку дебіторів
Операції, які впливають на зміну капіталу		
Списання вимоги до дебітора у результаті знижки, уступки, помилки або неплатоспроможності	Списання вимоги до дебітора призведе до зменшення капіталу	Дебет рахунку капіталу = Кредит рахунку дебіторів
Списання суми кредиту у результаті знижки, уступки, помилки або неплатоспроможності	Зменшення суми кредиту призведе до збільшення капіталу	Дебет рахунку кредиторів = Кредит рахунку капіталу
Виникнення права на отримання відсотків, ренти на інших юридичних підставах по відношенню до дебітора або кредитора	Отримання майна через відсотки чи ренти супроводжується збільшенням капіталу	Дебет рахунку майна = Кредит рахунку капіталу
Виникнення зобов'язання сплатити відсотки, ренти на інших юридичних підставах по відношенню до дебітора або кредитора	Збільшення зобов'язань спричинить зменшення капіталу	Дебет рахунку капіталу = Кредит рахунку майна

Як бачимо з табл. 2.10, здійснення операцій купівлі-продажу капіталу не обов'язково призводить до зміни його розміру в балансі підприємства.

Поділяємо точку зору І.Ф. Шерра [496, с. 34], що перші чотири основні типи кредитних операцій не впливають на приріст або вибуття майна, а тому не мають ніякого відношення до рахунків капіталу. Вони складаються з мінових операцій між господарськими і юридичними благами, тому в бухгалтерському обліку знаходять своє відображення лише на рахунках майна.

З кредитних операцій можуть виникати також прибутки або збитки. В таких випадках може виникати нове юридичне благо з різними ознаками: 1) позитивного характеру, у вигляді вимоги; 2) негативного характеру, у

⁴⁹⁶ Шерр І.Ф. Бухгалтерія и баланс / І.Ф. Шерр. – М.: Экономическая жизнь, 1925. – 247 с.

вигляді боргу; 3) якщо вже існує – юридичне благо збільшується без відповідного відшкодування у вигляді господарського блага; 4) якщо вже існує – юридичне благо зменшується без відповідного відшкодування у вигляді господарського блага.

Додатково до вищезазначених загальних законів бухгалтерського обліку можна віднести деякі закони бухгалтерського обліку пасивів:

1. Закон бухгалтерського обліку пасивів полягає у невіддільності від правового законодавства.

2. Закон належності капіталу – об'єкти, що знаходять своє відображення в активі бухгалтерського балансу мають власника, належність якому у грошовому виразі відображається в пасиві, незалежно від відносин цього власника з підприємством.

На основі дослідження основних законів та закономірностей бухгалтерського обліку капіталу, можна зробити висновок, що існування у різних економічних системах різної структури балансу є закономірним, оскільки існування різних основних користувачів зумовлює відмінне представлення інформації у ньому. Наприклад, при командно-адміністративній системі – основним користувачем бухгалтерського балансу є держава і прибуток практично не відображається в балансі, а при капіталістичному суспільстві превалує приватна власність, основними користувачами є акціонери, що зумовлює необхідність відображення в балансі власного і залученого капіталу, крім того у складі власного капіталу виділяється окремо зароблений підприємством прибуток.

Факт інтеграції наук та наукових знань, яка здійснюється найрізноманітнішими методами, перетворився з тенденції в закономірність. Останніми роками ми все більше спостерігаємо дослідження проблем бухгалтерського обліку у їх взаємозв'язку з іншими науками та дисциплінами. Всі ці процеси здійснюються задля забезпечення ефективного процесу виробництва, в якому поєднуються більшість відомих на сьогодні наук та наукових знань. Комплексне дослідження досвіду функціонування бухгалтерського обліку сприятиме створенню способів та прийомів посилення його потенціалу як науки і сприятиме підвищенню якості наукового процесу за допомогою засобів організаційного впливу. Вивчаючи закони та закономірності, а також тенденції розвитку бухгалтерського обліку, його взаємозв'язку з суспільством, отримаємо можливість

проаналізувати його внутрішньонаукові зв'язки та відносини, а також його взаємозв'язок з іншими науками. Володіючи знаннями про закони функціонування капіталу в економіці та системі бухгалтерського обліку, зокрема, управлінський персонал підприємства забезпечить прийняття таких управлінських рішень, які дозволять ліквідувати негативний вплив деяких господарських операцій та попередити їх виникнення в майбутньому.

Висновки до 2-го розділу

Вивчення капіталу як балансової рівності в системі бухгалтерського обліку дає підстави зробити висновки, які мають значення для його подальшого дослідження.

1. Аналіз останніх наукових досліджень показав наявність різних підходів авторів до визначення сутності капіталу, що ускладнює його розуміння та, відповідно, практичне застосування в бухгалтерському обліку. Історичні аспекти формування та розвитку даного поняття свідчать про глибоку проблему розуміння змісту та значення капіталу в економічній науці та бухгалтерському обліку, зокрема. Вирішення загальних фундаментальних проблем теоретичного характеру дає змогу визначити основні напрями досліджень та ефективність методологічних розробок щодо відображення капіталу та його змін в бухгалтерському обліку.

2. Інтерпретації капіталу в літературі різної теоретичної спрямованості виявили загальну проблему у відсутності взаємоузгодження в трактуванні його сутності на різних рівнях пізнання. Виявлено також суперечність визначення капіталу в економічній науці та в бухгалтерському обліку як складової останньої. Таке парадоксальне явище призводить до значної варіативності облікового відображення капіталу в балансі як формі фінансової звітності. Більшість вчених, на жаль, ототожнюють капітал з засобами виробництва, тобто з обліковими активами, також поширеним в науковій літературі є підхід до їх розмежування як складових бухгалтерського балансу.

Вивчення капіталу як однієї зі складових бухгалтерського балансу дає змогу визначити чотири основні підходи до його облікового відображення за умов дотримання балансової рівності:

– в пасиві, коли капітал разом з кредиторською заборгованістю дорівнює активу;

– в пасиві, за умови, що актив прирівнюється до суми кредиторської заборгованості, а сума капіталу, що перевищує і актив, і кредиторську заборгованість, відображається у від’ємному значенні і, таким чином, досягається рівність;

– в активі, коли капітал разом з іншими складовими прирівнюється до кредиторської заборгованості;

– можливий варіант, який не передбачає відображення капіталу, а актив, в свою чергу, прирівнюється до кредиторської заборгованості.

3. Вивчення зміни підходів до визначення сутності пасиву в історичному аспекті відображає трансформацію капіталу з вузького розуміння в якості грошей чи засобів праці до основної рушійної сили – суспільного розвитку, оскільки капіталом може бути будь-що, використання або застосування чого спрямоване на досягнення мети його власника. На звичайному практичному рівні у власності окремої фізичної особи капітал може бути як у формі майна, так і у вигляді здібностей або вмінням, спрямованим, в кінцевому результаті, на задоволення його потреб. На рівні підприємства капітал – все те, що забезпечує його діяльність, спрямовану на отримання прибутку, збереження джерела отримання цього прибутку, збільшення вартості самого підприємства.

4. З думок вчених різних країн, впливає твердження про паралельне формування та розвиток відносин власності з необхідністю ідентифікації об’єктів, з приводу яких вони виникли. В результаті чого можна бачити, що основи появи категорії “капітал”, були закладені задовго до початку систематизації наукових думок та вчень, а також встановлено факт нерозривного існування економічних та юридичних основ обліку капіталу. Такий підхід дозволяє говорити про бухгалтерський облік як результат взаємодії та одночасне розходження думок в економічних і юридичних науках.

5. Визначення сутності капіталу в економічному аспекті як матеріально-речових об’єктів або активів, задіяних у господарській діяльності, та в юридичному аспекті – як належності цих об’єктів або права власності на них конкретному суб’єкту дозволяє сформулювати обліковий аспект, що поєднує в собі попередні два і відображає нерозривну взаємодію між ними.

6. Вивчення капіталу за різними його ознаками нараховує більше дев'яноста різних видів та форм, що ускладнює його класифікацію в бухгалтерському обліку як єдиного цілісного об'єкту. Дослідження природи кожного виду капіталу дозволило виявити проблему застосування різних назв для схожих за сутністю капіталів, що породжує нерозуміння і плутанину при ухваленні управлінських рішень. Причиною існування такої кількості назв-аналогів капіталів у науковій літературі, пояснюється наявністю різних ознак, які беруться за основу дослідження та, відповідно, різних їх напрямів. Групування капіталу за різними ознаками показало, що не всі його види знаходять відображення в системі бухгалтерського обліку. Капітал за формою відображається в активі бухгалтерського балансу, в пасиві – за змішаними ознаками, на основі чого, можна говорити про те, що баланс є важливою формою бухгалтерської звітності, де узагальнено та згруповано капітал за ознаками, які мають вагомє значення для ухвалення важливих управлінських рішень. Такий підхід до визначення балансу та відображення в ньому складових капіталу дозволяє визначити основний напрям подальших теоретичних і практичних досліджень пасивів в обліку в розрізі основних ознак їх групування та відображення в обліковій системі.

7. Дослідження історичних аспектів інтерпретації сутності капіталу та вивчення змісту його видів та форм дозволяє визначити складові науки про бухгалтерський облік в розрізі його об'єктів, предмету, категорій, законів та закономірностей, разом з науковим обґрунтуванням цих складових, що дає можливість закріпити статус бухгалтерського обліку як необхідної економічної науки. Вивчення причинно-наслідкових зв'язків між змінами, які відбуваються з капіталом протягом життєвого циклу підприємства та результатами змін, дозволяє сформулювати основні закони та закономірності розвитку капіталу підприємства, що забезпечить управлінський персонал необхідною інформацією для прогнозування подальшого розвитку подій в господарському житті, а також виявити основні тенденції розвитку підприємства та змін в пасивах. Це, в свою чергу, дає змогу ухвалювати оперативні управлінські рішення для своєчасного реагування на зміни, що відбуваються в мікро- та макросередовищі, задля раціонального управління капіталом.

РОЗДІЛ 3

БУХГАЛТЕРСЬКЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ПАСИВІВ НА СТАДІЯХ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

*Не життя повинно підпорядковуватися і
служувати обліку, а, навпаки, облік повинен
виконувати вимоги життя, не суперечити
законам, правилам, традиціям.*

Єзерський Ф.В. [497, с. 101]

3.1. Нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку пасивів

Питання особливостей нормативно-правового регулювання пасивів є досить актуальним враховуючи те, що чинним законодавством з питань бухгалтерського обліку в Україні повною мірою не врегульовано організацію процесу формування, використання пасивів підприємства. Визначено тільки загальні положення, порядок формування та відображення на рахунках бухгалтерського обліку для деяких елементів пасиву. Стабільна вітчизняна законодавча база в частині пасивів підприємства сприятиме належному рівню регулювання в нашій державі процесів формування та використання пасивів задля забезпечення захисту інтересів їх власників.

Значний вклад у розробку теоретичних засад реформування вітчизняного бухгалтерського обліку пасивів внесли С.Ф. Голов, В.М. Пархоменко, В.М. Костюченко, В.В. Сопко, І.Й. Яремко та інші. Велику роль у цій справі відіграли методологічна рада з бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів України, Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України. Слушною є думка І.Й. Яремка, що “найпершим із проблемних питань є відсутність стандарту “Власний

⁴⁹⁷ Слово о счетах и записях. Сборник цитат и афоризмов о бухгалтерском учете. / Авт. сост. М.Ю. Медведев. – М.: Изд-во Техинпресс, 2002. – 546 с.

капітал”, складовою якого є “нерозподілені прибутки”. МВФ нині визнає, що прийняті правила формування фінансової звітності, корпоративних фінансів створили “розмиті показники оцінки ризику дефолту портфельних інвестицій” і що справедлива вартість “урегульовує нестабільність ринку” (див. IMF, *Containing Systemic Risks and Restoring Financial Soundness*, op cit. p. 64. 65). Тобто можна зазначити відступ провідних фінансових інституцій від дотепер сповідуваного ними аксіоматичного підходу в економічній науці” [498, с. 548]. Вирішення проблемних питань у нормативно-правовому регулюванні пасивів потребують врахування історичного аспекту, що дозволить усвідомити недоліки та помилки, які мали місце у сфері організації обліку в частині пасивів в минулому, зрозуміти їх причини, а також дати об’єктивну оцінку досягненням законодавчого регулювання особливостей формування і використання пасивів на сьогодні. Вище сказане відображає доцільність подальшого розгляду даного аспекту, що і ставимо за мету параграфу.

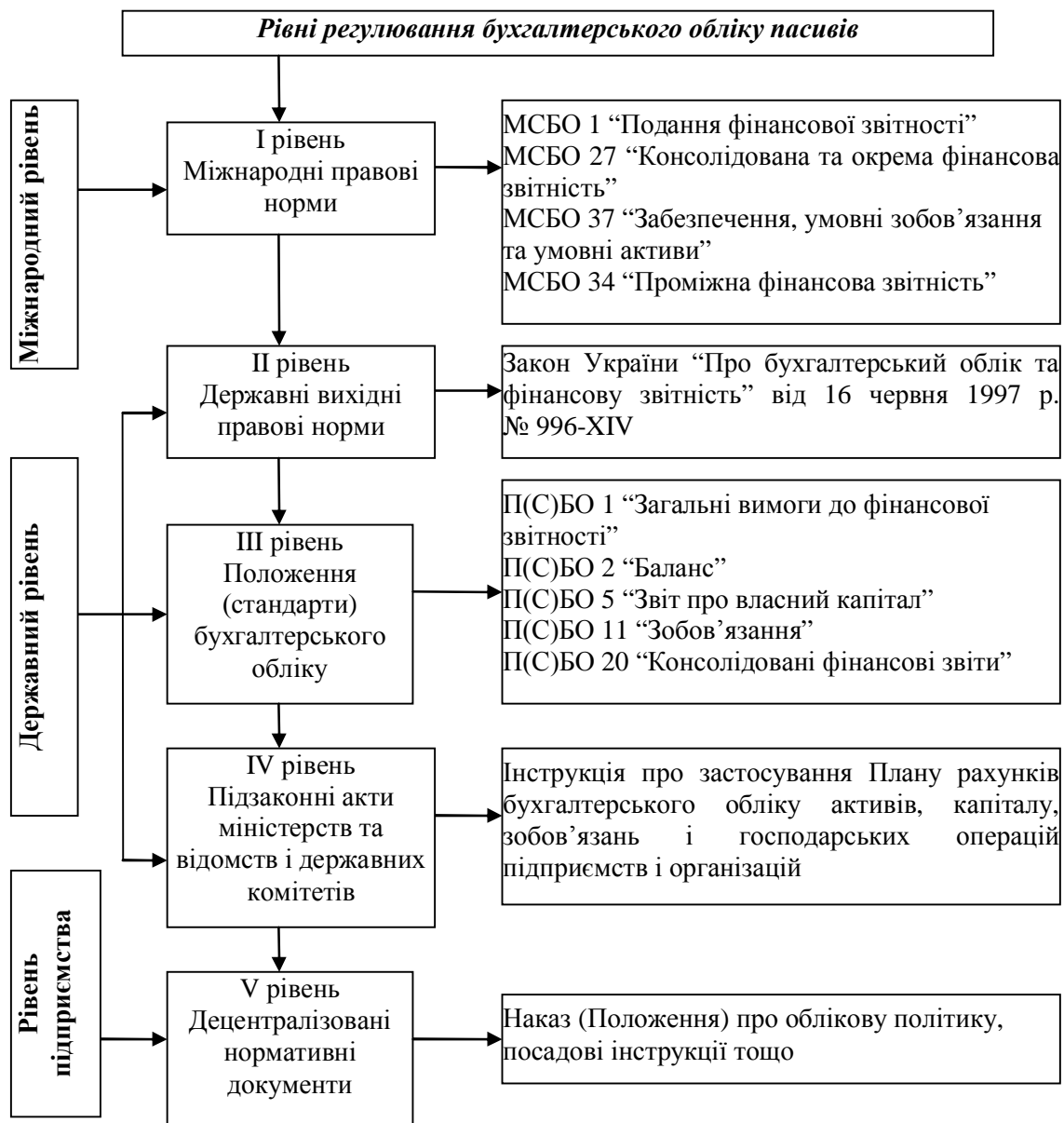
Правові засади регулювання, організації і ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні визначені Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [499]. Відмітимо, що цим законом не надається визначення поняття пасиву, хоча розкривається сутність зобов’язань. Відмітимо, що в Міжнародних стандартах фінансової звітності (МСФЗ) також жодного разу не згадується поняття “пасив”. Хоча МСФЗ регулюють питання капіталу і зобов’язань. Отже, на даний час нормативна регламентація сутності, складових пасивів та їх обліку вкрай недосконала та поверхнева.

Нормативні документи мають різний правовий статус, а тому одні з них підпорядковуються іншим, формуючи в загальному п’ять основних рівнів регулювання бухгалтерського обліку пасивів, які представлені на рис. 3.1.

---

⁴⁹⁸ Яремко І.Й. Балансознавство у контексті і форматі методології економічної науки / І.Й. Яремко, Т.В. Федак // Вісник Національного університету “Львівська Політехніка” / Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2009. – № 647. – С. 547-552.

⁴⁹⁹ Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність” від 16.07.99 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.

Рис. 3.1. Рівні нормативного регулювання бухгалтерського обліку складових пасиву бухгалтерського балансу

Розглянемо кожен з п'яти рівнів більш детально та спробуємо деталізувати проблемні питання у нормативному регулюванні бухгалтерського обліку пасивів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1. Нормативні документи, що регулюють бухгалтерський облік пасивів

№ з/п	Нормативне джерело	Питання, що регулює
1	2	3
1	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 "Подання фінансової звітності"	Призначення фінансових звітів, інформація про поточні та непоточні зобов'язання, інформація, яку потрібно подавати у звіті про фінансовий стан та у звіті про зміни у власному капіталі, інформація стосовно управління капіталом

Продовження табл. 3.1

1	2	3
2	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 27 “Консолідована та окрема фінансова звітність”	Подання консолідованих фінансових звітів, сфера застосування консолідованих фінансових звітів, облік інвестицій у дочірні, спільно контрольовані та асоційовані підприємства в окремих фінансових звітах
3	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 34 “Проміжна фінансова звітність”	Зміст та форма проміжного фінансового звіту, мінімальні компоненти проміжного фінансового звіту, розкриття інформації у річних фінансових звітах
4	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 37 “Забезпечення, умовні зобов’язання та умовні активи”	Визначення забезпечення, зобов’язання: юридичного та конструктивного, непередбачених зобов’язань, взаємозв’язок забезпечень та непередбачених зобов’язань оцінка зобов’язання, використання забезпечень
5	Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність” від 16 червня 1997 року № 996-XIV	Визначає основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, державне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності, порядок оформлення первинних документів та реєстрів бухгалтерського обліку, обов’язки підприємств в проведенні інвентаризації активів, зобов’язань, при складанні фінансової звітності, зокрема в частині відображення пасиву балансу
6	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”	Регламентує мету, склад і принципи підготовки фінансової звітності та вимоги до визнання і розкриття її елементів
7	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”	Визнання статей балансу (зокрема і кожної статті пасиву) та їх зміст. Оцінка та розкриття статей балансу
8	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 5 “Звіт про власний капітал”	Визначення змісту і форми звіту про власний капітал і загальні вимоги до розкриття його статей, особливості складання консолідовано звіту про власний капітал
9	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”	
10	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи”	Порядок оцінки внесків у вигляді основних засобів, нематеріальних активів, виробничих запасів до статутного капіталу
11	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 “Запаси”	
12	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 “Зобов’язання”	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про зобов’язання та її розкриття у фінансовій звітності
13	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 20 “Консолідована фінансова звітність”	Визначає порядок складання консолідованої фінансової звітності та загальні вимоги до розкриття інформації щодо складання консолідованої фінансової звітності

Продовження табл. 3.1

1	2	3
14	Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій	Визначає порядок застосування та призначення рахунків Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій
15	Наказ про облікову політику	Визначає порядок проведення інвентаризації зобов'язань, створення різного роду фондів, способи обліку зобов'язань, власного капіталу

Як видно з табл. 3.1, законодавчі чи нормативно-правові документи з питань регулювання бухгалтерського обліку пасивів в Україні відсутні. На міжнародному ж рівні відсутній окремий МСФЗ, який регулював би порядок відображення і склад пасивів підприємства. Представлені ж документи лиш опосередковано стосуються даного об'єкту дослідження.

Вищенаведене дає змогу стверджувати про необхідність розробки та затвердження на державному рівні нормативного документу, який би врегульовував на теоретичному та практичному рівня всі суперечності, наведені в діючих нормативних документах з питань бухгалтерського обліку пасивів та вирішував проблемні питання методики бухгалтерського обліку операцій з пасивами.

Розглянемо нормативне регулювання основних складових пасиву балансу, зокрема, власного капіталу та зобов'язань.

Основоположними у раціональній організації і веденні бухгалтерського обліку операцій з власним капіталом в Україні є Господарський, Цивільний та Податковий кодекси України, а також для акціонерних товариств – Закон України “Про акціонерні товариства”.

У Господарському та Цивільному кодексах України [500, 501] закріплено правові аспекти формування статутного капіталу, що визначають розмір, склад, строки, порядок внесення вкладів учасниками, оцінку майна при внесенні і вилученні, порядок зміни часток учасників, їх відповідальність за порушення зобов'язань за внесками. Крім того,

⁵⁰⁰ Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. – Верховна рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.

⁵⁰¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. – Верховна Рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/t030435.html.

чинними Господарським та Цивільним кодексами прописано право підприємств формувати на власний розсуд інші фонди. При цьому жодних вимог до формування складових власного капіталу Приватних підприємств, Фермерських господарств, підприємств з іноземними інвестиціями, іноземних підприємств в даних документах немає. У свою чергу, Податковим кодексом України чітко визначено відсоткову ставку податку на прибуток, що, безпосередньо, впливає на розмір статті балансу “Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)”, окреслено об’єкт і суб’єкт оподаткування, визначено склад прибутку підприємства, хто є платником податку. Відповідно до Податкового кодексу України поняття валових втрат та доходів відсутнє. При цьому даний нормативний документ містить питання щодо порядку визначення та складу доходів та витрат, що дозволяє будь-якому підприємству відповідно до закону визначити суму оподаткованого прибутку. Закріплено правові основи щодо питання придбання інвестиційного активу у разі здійснення операцій з внесення платником податку коштів або майна до статутного капіталу юридичної особи – резидента в обмін на емітовані ним корпоративні права. У Податковому кодексі щодо визначення розміру власного капіталу вказано, що він здійснюється відповідно до законодавства України, але чітко не прописано у яких саме нормативно-правових документах [502].

Обліку акціонерного капіталу присвячено багато положень і роз’яснень. Питання емісії, обігу, обліку та випуску акцій акціонерними товариствами, вимоги та обмеження щодо розміщення цінних паперів підприємств для формування і поповнення статутного капіталу емітента визначаються Законом України “Про цінні папери та фондовий ринок” [503]. Порядок внесення змін (збільшення або зменшення) щодо розміру статутного капіталу акціонерних товариств регулюються положенням “Про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного капіталу акціонерного товариства” [504].

---

⁵⁰² Податковий кодекс України від 11.10.2011 р. № 2755-17 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.

⁵⁰³ Закон України “Про цінні папери та фондову біржу” від 18.06.1991 р. № 1202-XII / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua.

⁵⁰⁴ Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного фонду акціонерного товариства, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 08.04.98 р. № 44 (у редакції рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16.10.2000 р. № 158) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua.

Законодавчі обмеження, пов'язані з випуском і розміщенням акцій, джерел і засобів збільшення власного капіталу, вимоги до способів і строків оплати внесків суттєво впливають на формування капіталу товариства, його зобов'язань перед засновниками (акціонерами) і, відповідно, на порядок відображення даних операцій в бухгалтерському обліку і звітності.

Порядок формування та облік власного капіталу залежить від організаційно-правової форми підприємства, вимог чинного законодавства щодо мінімального розміру статутного, резервного та інших видів капіталу.

Дослідження структурних елементів власного капіталу підприємств України дозволило встановити особливості формування складових власного капіталу, що, в свою чергу, впливає на порядок облікового відображення інформації про них, а також сприяє оптимізації структури власного капіталу в цілях управління. Крім того, таке дослідження дозволило встановити переваги структури власного капіталу в акціонерних товариствах: 1) можливість виникнення емісійного доходу і його використання; 2) наділення акціонерів майновими та немайновими (управлінськими) корпоративними правами; 3) нарахування дивідендів за привілейованими акціями в обов'язковому порядку; 4) наявність вільних грошових коштів для створення фондів [505].

В сучасній науковій літературі значну увагу нормативно-правовому забезпеченню прибутку приділяють в частині формування доходів і витрат, що формують прибуток, порядку його оподаткування та розподілу. Проблематикою нормативного регулювання прибутку займалися такі дослідники як Дерій В.А. в частині формування доходів і витрат, Т.Т. Дуда, М.О. Микитин, А.А. Пономарьов – в частині розподілу прибутку, Цветнова О.В. – щодо удосконалення оподаткування прибутку. На нашу думку, у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України, дослідження в даній сфері повинні поглиблюватись.

Варто погодитись з думкою проф. Г.Г. Кірейцева, що формування прогресивних систем і моделей бухгалтерського обліку, як і нормативно-правової бази ведення обліку, справа непроста і нелегка. Вона потребує найвищого рівня теоретичної підготовки вчених і практиків, які розробляють рекомендації з удосконалення обліку та його системи [506, с. 21].

⁵⁰⁵ Варічева Р.В. Бухгалтерський облік і аналіз формування та змін власного капіталу: організація і методика: дис... на здоб. наук. ст. к.е.н.; спец. 08.00.09 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)" / Руслана Вікторівна Варічева. – Житомир, 2012. – 260 с.

⁵⁰⁶ Кірейцев Г.Г. Регулювання розвитку бухгалтерського обліку в сільському господарстві України / Г.Г. Кірейцев // Зб. наук. праць; за ред. М. І. Бахмата. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 744 с. – С. 22-29.

Щодо рівнів нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку, то існують різні погляди. Наприклад, проф. М.С. Пушкар, М.Т. Щирба нормативно-правове регулювання фінансового обліку в Україні відповідно до МСФЗ розглядають на чотирьох рівнях: законодавчому, нормативному, методичному і організаційно-розпорядчому [507, с. 41].

Проф. Л.К. Сук та П.Л. Сук [508, с. 30-31] вважають, що до основних нормативних документів, що забезпечують регулювання та регламентацію бухгалтерського обліку в Україні, належать такі документи як Закон України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні”, П(С)БО, Плани рахунків бухгалтерського обліку (повний і спрощений) “Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку”.

На нашу думку, нормативно-правове забезпечення обліку включає сукупність нормативно-правових актів найвищих гілок влади у державі, Міністерства фінансів України, інших міністерств та відомств, і, власне, кожного підприємства зокрема, які забезпечують повноцінне функціонування та динамічний розвиток бухгалтерського обліку, фінансової звітності й контролю в нашій державі.

Тому за доцільне вважаємо розглядати регулювання бухгалтерського обліку прибутку на таких рівнях: міжнародному, державному, на рівні підприємства. Відповідно міжнародний рівень характеризується нормативними актами міжнародного значення. До них можуть належати міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності, директиви ЄС. Державний рівень включає регулювання бухгалтерського обліку законами, кодексами, положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, інструкціями, методичними рекомендаціями, вказівками та ін. На рівні підприємства бухгалтерський облік регулюється Наказом (Положенням) про облікову політику, а також іншими розпорядчими документами, що видаються керівником. Це накази, розпорядження, посадові інструкції та інші внутрішні документи. Дані рівні регламентації бухгалтерського обліку прибутку представлено на рис. 3.2.

⁵⁰⁷ Пушкар М.С. Теорія і практика формування облікової політики [Текст]: [монографія]. / М.С. Пушкар, М.Т. Щирба. – Тернопіль: Карт-бланш, 2009. – 260 с.

⁵⁰⁸ Сук Л.К. Організація бухгалтерського обліку: [підручник] / Л.К. Сук, Л.П. Сук. – К.: Каравела; Піча Ю.В., 2009. – 624 с.

Рис. 3.2. Нормативне регулювання бухгалтерського обліку операцій з прибутком

Отже, як бачимо, необхідно розділяти регламентування бухгалтерського обліку на міжнародному, державному рівнях та рівні підприємства. Такий поділ сприяє чіткому визначенню міжнародних державних норм та вимог на окремих підприємствах.

Міжнародний рівень регулювання бухгалтерського обліку прибутку представлений Міжнародним стандартом фінансової звітності 8 “Чистий прибуток або збиток за період, суттєві помилки та зміни в обліковій політиці”. Метою цього стандарту є визначення класифікації, розкриття інформації та облікового підходу до певних статей звіту про прибутки та збитки з тим, щоб усі підприємства склали і подавали звіти про прибутки та збитки на

послідовній основі. Це сприяє зіставності як фінансових звітів підприємства за попередні періоди, так і зіставності з фінансовими звітами інших підприємств. Відповідно, цей стандарт вимагає класифікації та розкриття інформації про екстраординарні статті, а також розкриття інформації про певні статті у межах прибутку і збитків від звичайної діяльності. Він визначає також облікові підходи щодо змін в облікових оцінках, обліковій політиці та коригування суттєвих помилок [509, с. 168-181].

Цветнова О.В. [510] зазначає, що національні Положення (стандарти) бухгалтерського обліку не містять Положення, яке б регламентувало порядок обліку прибутку (збитку). На основі вивчення змісту МСФЗ 8 “Чистий прибуток або збиток за період, суттєві помилки та зміни в обліковій політиці” О.В. Цветновою розроблено національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку “Прибуток (збиток) за звітний період”, який враховує національні особливості організації бухгалтерського обліку [511].

Державний рівень нормативного регулювання бухгалтерського обліку прибутку було згруповано за основними 4 напрямками: кодекси і закони України; постанови КМУ; положення (стандарти) бухгалтерського обліку; нормативно-правові акти (інструкції, вказівки) та методичні рекомендації.

Розглянемо більш детально нормативні акти за кожним за напрямів задля визначення питань, які регулюють бухгалтерський облік прибутку. Дана систематизація дозволить визначити, які питання регулюються в частині обліку прибутку та чи існують суперечності в урегулюванні між різними нормативними актами.

Отже, першим підрівнем є кодекси та закони, які регулюють бухгалтерський облік операцій з прибутком, представлені в табл. 3.2.

---

⁵⁰⁹ Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2001: зміни та доповнення / [пер. з англ. за ред. С.Ф. Голова]. – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2001. – 224 с.

⁵¹⁰ Цветнова О.В. Актуальність розробки Положення (стандарту) бухгалтерського обліку “Прибуток (збиток) за звітний період” на основі аналізу міжнародного досвіду / О.В. Цветнова // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. Науково-виробничий журнал. – Донецьк. – 2010. – № 6. – С. 243-246.

⁵¹¹ Цветнова О.В. Актуальність розробки Положення (стандарту) бухгалтерського обліку “Прибуток (збиток) за звітний період” на основі аналізу міжнародного досвіду / О.В. Цветнова // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. Науково-виробничий журнал. – Донецьк. – 2010. – № 6. – С. 243-246.

Таблиця 3.2. Кодекси та закони, що регулюють питання бухгалтерського обліку операцій з прибутком

<i>№ з/п</i>	<i>Нормативне джерело</i>	<i>Питання, що регулюються</i>
1.	Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року № 275-VI [512]	III розділ Податок на прибуток регулює питання оподаткування прибутку підприємств в частині визначення: об'єкту оподаткування; доходів та витрат; ставок податку на прибуток; податкових канікул; штрафних санкцій
2.	Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16 червня 1997 р. № 996-XIV [513]	Визначає та основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, державне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності, порядок оформлення первинних документів та реєстрів бухгалтерського обліку, обов'язки підприємств в проведенні інвентаризації активів, при складанні фінансової звітності, зокрема в частині відображення операцій з прибутком

Отже, серед кодексів та законів виділено два безпосередньо головних нормативних документів, що регламентують бухгалтерський облік прибутку. Бухгалтерський облік прибутку в частині його оподаткування регулюється Податковим кодексом України. Він регулює питання формування доходів і витрат, що забезпечують визначення прибутку та аспектів його оподаткування. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” є основним документом в сфері бухгалтерського обліку, оскільки визначає усі суттєві загальні аспекти обліку, зокрема й прибутку. Така невелика кількість нормативних актів зумовлена тим, що Податковим кодексом було систематизовано та вдосконалено положення законів та інших нормативних актів.

Другий підрівень державного нормативного регулювання бухгалтерського обліку прибутку характеризується постановами Кабінету міністрів України. Проаналізувавши законодавчу базу сайту Ліга Закон [514] за ключовим словом “прибуток” за постановами Кабінету міністрів України, було визначено 29 діючих постанов (Додаток М), що регулюють, переважно, питання відрахування частини прибутку до бюджету за різні звітні періоди підприємств різних галузей господарства. Також деякі постанови регулюють порядок адміністрування податку на прибуток, надання пільг окремим вітчизняним промисловим підприємствам.

⁵¹² Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 275-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/275-17>.

⁵¹³ Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16 липня 1999 року № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uapravo.net/data/base52/ukr52561.htm.

⁵¹⁴ Портал Ліга Закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: <http://www.ligazakon.ua>.

Третій підрівень нормативних актів включає положення (стандарти) бухгалтерського обліку прибутку, що представлені наступними стандартами (табл. 3.3).

Таблиця 3.3. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку, що регулюють питання бухгалтерського обліку операцій з прибутком

№ з/п	Нормативне джерело	Питання, що регулюються
1	П(С)БО 2 “Баланс” [515]	Визначаються зміст і форма балансу та загальні вимоги до розкриття його статей, зокрема у статті “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” відображається або сума нерозподіленого прибутку, або сума непокритого збитку. Сума непокритого збитку наводиться в дужках та вираховується при визначенні підсумку власного капіталу
2	П(С)БО 3 “Звіт про фінансові результати” [516]	Цим Положенням (стандартом) визначаються зміст і форма Звіту про фінансові результати, а також загальні вимоги до розкриття його статей, зокрема чистий прибуток (збиток) розраховується як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності та надзвичайного прибутку, надзвичайного збитку та податків з надзвичайного прибутку
3	П(С)БО 5 “Звіт про власний капітал” [517]	Цим Положенням (стандартом) визначаються зміст і форма звіту про власний капітал і загальні вимоги до розкриття його статей, зокрема У статті “Чистий прибуток (збиток) за звітний період” показується сума чистого прибутку (збитку) зі звіту про фінансові результати
4	П(С)БО 15 “Дохід” [518]	Це Положення (стандарт) визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про доходи підприємства та її розкриття у фінансовій звітності
5	П(С)БО 16 “Витрати” [519]	Це Положення (стандарт) визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства та її розкриття в фінансовій звітності
8	П(С)БО на прибуток” [520]	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати, доходи, активи і зобов’язання з податку на прибуток та її розкриття у фінансовій звітності

⁵¹⁵ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 87 від 31.03.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0396-99>.

⁵¹⁶ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про рух фінансові результати”, затверджене наказом Міністерства фінансів України № 87 від 31.03.1999 р. зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0397-99>.

⁵¹⁷ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 5 “Звіт про власний капітал”, затверджене наказом Міністерства фінансів України № 87 від 31.03.99 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0399-99>.

⁵¹⁸ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 “Дохід”, затверджене наказом Міністерства фінансів України № 290 від 29.11.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=133>.

⁵¹⁹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати”, затверджене наказом Міністерства фінансів України № 318 від 31.12.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=117>.

⁵²⁰ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 “Податок на прибуток”, затверджене наказом Міністерства фінансів України № 353 від 28.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=139>.

Вище наведені положення (стандарти) бухгалтерського обліку регулюють, безпосередньо, бухгалтерське відображення операцій з прибутком, а саме:

– П(С)БО 2 “Баланс”, П(С)БО 3 “Звіт про фінансові результати”, П(С)БО 5 “Звіт про власний капітал” регулюють порядок відображення нерозподіленого прибутку у фінансовій звітності. В Балансі окремим рядком відображається нерозподілений прибуток, як результат діяльності за звітний період. У Звіті про фінансові результати чистий прибуток формується шляхом порівняння доходів та витрат. А Звіт про власний капітал відображає інформацію про склад власного капіталу, зокрема його елементу – нерозподіленого прибутку.

– П(С)БО 15 “Дохід” та П(С)БО 16 “Витрати” регулюють порядок формування відповідно доходів та витрат в бухгалтерському обліку, порівнюючи які визначається фінансовий результат діяльності підприємства – прибуток або збиток.

– П(С)БО 17 “Податок на прибуток” відображає інформацію про обчислення та нарахування податку на прибуток, який відображається у фінансовій звітності підприємства.

До останнього підрівня належать нормативно-правові акти (інструкції, вказівки) та методичні рекомендації, що регламентують бухгалтерський облік прибутку, представлені в табл. 3.4.

Таблиця 3.4. *Нормативно-правові акти (інструкції, вказівки) та методичні рекомендації, що регулюють питання бухгалтерського обліку операцій з прибутком*

№ з/п	Нормативне джерело	Питання, що регулюються
1	2	3
1	Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [521]	Визначає порядок застосування та призначення рахунків Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, зокрема в частині застосування рахунку 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”, на якому відображається нерозподілений прибуток або непокритий збиток підприємства, а також в частині відображення на рахунках класу 7 – доходів, класу 8 – витрат за елементами та класу 9 – витрат

⁵²¹ Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу зобов'язань та господарських операцій підприємства і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.99 р., і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 21.12.99 р. № 893/4186 (зі змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0495500-97>.

Продовження табл. 3.4

1	2	3
2	План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [522]	Застосовується підприємствами, організаціями та іншими юридичними особами (крім банків і бюджетних установ) незалежно від форм власності, організаційно-правових форм і видів діяльності, а також виділених на окремий баланс філій, відділень та інших відособлених підрозділів юридичних осіб та, зокрема, визначає коди рахунку для обліку нерозподілених прибутків (непокритих збитків)

План рахунків та Інструкція про його застосування регулюють безпосередньо бухгалтерський облік нерозподіленого прибутку, тобто визначають шифри рахунків, їх призначення та порядок застосування.

Також існує група нормативно-правових актів, що регулює розподіл прибутку, а саме відрахування частини чистого прибутку в бюджет окремими підприємствами або галузями. Ця група представлена постановами Кабінету міністрів України, наказами та роз'ясненнями Державної податкової адміністрації. Ці нормативно-правові акти згруповані в Додатку М та не є загальними для всіх підприємств.

Аналіз нормативних актів показав, що існує невелика кількість основних документів, які регулюють облік прибутку на підприємстві. Якщо визначати ті нормативні акти, що безпосередньо мають вплив на облік і контроль прибутку, то до них належать Податковий кодекс України, П(С)БО 3 “Звіт про фінансові результати”, П(С)БО 15 “Доходи”, П(С)БО 16 “Витрати”, П(С)БО 17 “Податок на прибуток”. Також інші нормативні документи регулюють загальні аспекти обліку. До них можна віднести Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій.

Щодо удосконалення нормативно-правових актів з обліку прибутку, пропонуємо внести наступні зміни (табл. 3.5).

⁵²² План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджений наказом Міністерства фінансів України № 1591 від 09.12.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1557-11>.

Таблиця 3.5. Удосконалення нормативно-правових актів з обліку прибутку

№ з/п	Нормативний документ	Пропозиції щодо удосконалення
1	Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [523]	Охарактеризувати призначення рахунку 78 "Загальний прибуток звітного періоду" (для обліку й узагальнення інформації про прибуток отриманий у звітному періоді, але ще нерозподілений). Описати субрахунки 78 рахунку, відобразити інформацію, яка відображається по дебету і кредиту цих рахунків. Навести типові проводки з рахунком 78 "Загальний прибуток звітного періоду"
2	План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [524]	Введення нового рахунку для обліку прибутку звітного періоду – 78 "Загальний прибуток звітного періоду" та вилучення рахунку 443 "Прибуток, використаний у звітному періоді" як такого, що не відповідає своїй назві
3	П(С)БО 15 "Дохід" [525]	Наблизити положення бухгалтерського та податкового обліку щодо визнання доходів та витрат відповідно шляхом узгодження з положеннями Податкового кодексу України
4	П(С)БО 16 "Витрати" [526]	
5	П(С)БО 17 "Податок на прибуток" [527]	Скасувати поняття відстроченого податкового активу, відстроченого податкового зобов'язання і створення єдиного розрахунку податку на прибуток, необхідного до сплати в бюджет

Крім положень, зазначених в табл. 3.5, з поліпшення нормативно-правових актів України щодо обліку та контролю прибутку підприємств необхідно, насамперед, завершити розпочату справу щодо формування Податкового кодексу, який би зміг чітко регулювати податки в Україні, зокрема, податок на прибуток.

⁵²³ Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу зобов'язань та господарських операцій підприємства і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.99 р., і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 21.12.99 р. № 893/4186 (зі змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0495500-97>.

⁵²⁴ План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджений наказом Міністерства фінансів України № 1591 від 09.12.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1557-11>.

⁵²⁵ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 "Дохід", затверджене наказом Міністерства фінансів України № 290 від 29.11.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=133>.

⁵²⁶ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати", затверджене наказом Міністерства фінансів України № 318 від 31.12.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=117>.

⁵²⁷ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 "Податок на прибуток", затверджене наказом Міністерства фінансів України № 353 від 28.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=139>.

Основними нормативними документами з приводу регулювання зобов'язань в Україні є Цивільний кодекс України та Господарський кодекс України.

Дія нормативно-правових актів обумовлює виникнення юридичних і економічних відносин між суб'єктами господарювання, що виявляються у взаємних правах та обов'язках сторін таких відносин. Наявність обов'язків у суб'єкта господарювання характеризується виникненням зобов'язань з нормативно-правовим (або законодавчим) джерелом. Особливістю таких зобов'язань є те, що вони виникають у результаті дії норм чинного законодавства, а не за згодою сторін. Переважно, до них відносяться зобов'язання підприємства зі сплати податків і платежів, платежів за загальнообов'язковим державним соціальним і пенсійним страхуванням. Такі зобов'язання цілком залежить від встановлених об'єкта та бази оподаткування, порядку нарахування та погашення податкового або іншого зобов'язання [528, с. 76].

У ст. 509 Цивільного кодексу України [529] зазначається, що “зобов'язаннями є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші) або утриматись від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку”.

У Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [530], Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” [531] та 2 “Баланс” [532] подано визначення зобов'язань як категорії бухгалтерського обліку. Зокрема, зобов'язання розуміють як “заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди”.

⁵²⁸ Орлов І.В. Бухгалтерський облік і контроль зобов'язань суб'єктів господарювання: теорія і методологія [Текст]: монографія / І.В. Орлов – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 400 с.

⁵²⁹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. – Верховна Рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/t030435.html.

⁵³⁰ Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 12.07.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.liga.net.

⁵³¹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 290 від 29.11.99 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=120&PHPSESSID=5mvr21419f2rojddra9mr7u6b7>.

⁵³² Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 87 від 31.03.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0396-99>.

Наведені визначення свідчать про різне тлумачення терміну “зобов’язання” з правової та облікової точок зору. Якщо в цивільному праві наголос при визначенні зобов’язань робиться на суб’єктах: “... одна сторона (боржник) зобов’язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію...”, то в нормативних актах, які регулюють ведення бухгалтерського обліку, цей пріоритет утрачається.

Книга п’ята Цивільного кодексу України [533] присвячена зобов’язальному праву, відповідно до якої термін “зобов’язання” носить наступне трактування – це правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов’язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов’язку. У книзі п’ятій визначено два види зобов’язань – договірні та недоговірні.

Господарський кодекс України дещо ширше розглядає сутність і види зобов’язань. Саме розділ IV “Господарські зобов’язання” присвячений даним питанням. Господарським визнається зобов’язання, що виникає між суб’єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом, в силу якого один суб’єкт (зобов’язана сторона, у тому числі боржник) зобов’язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб’єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб’єкт (управлена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов’язаної сторони виконання її обов’язку [534].

Відповідно до ст. 173 Господарського кодексу України, основними видами господарських зобов’язань є майново-господарські зобов’язання та організаційно-господарські зобов’язання.

Слід додати, що Господарський і Цивільний кодекси взаємодоповнюють один одного з точки зору визначення сутності та основних моментів зобов’язання як правової категорії. Узагальнено

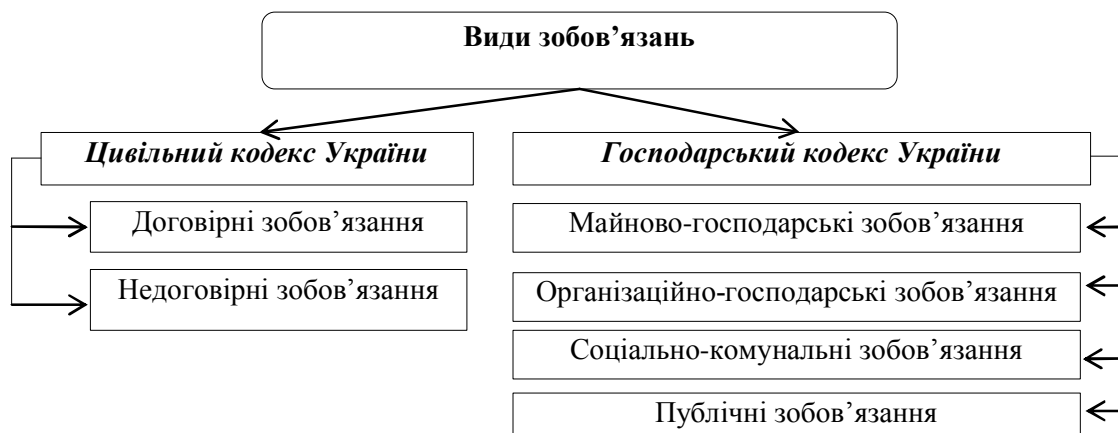
---

⁵³³ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. – Верховна Рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.

⁵³⁴ Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. – Верховна рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.

результати дослідження за Цивільним та Господарським кодексами на рис. 3.3, що надасть змогу підкреслити взаємодоповнюваність у визначенні класифікаційних ознак зобов'язань.

Рис. 3.3. Види зобов'язань за Цивільним та Господарським кодексами України [систематизовано на основі 535; 536]

Систематизація підходів до виділення складових зобов'язань у Цивільному та Господарському кодексах України створює передумови для вдосконалення класифікацій зобов'язань у бухгалтерському обліку.

Серед нормативних документів вищого рівня, в частині визначення норм про зобов'язання підприємства, можна виділити: Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 р. № 996-XIV [537], Закон України “Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державним цільовими фондами” № 2181-III від 21.12.2000 р. [538]. Відмітимо, що основним нормативним документом на основі якого відбувається фіксація господарських операцій щодо зобов'язань підприємства виступає П(С)БО 11 “Зобов'язання”.

Нами був проведений аналіз нормативного регулювання зобов'язань в контексті порівняння вітчизняного та зарубіжного досвіду. Даний аналіз представлений в Додатку Н. Отже, з проведеного дослідження можна

⁵³⁵ Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. – Верховна рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.

⁵³⁶ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. – Верховна Рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/t030435.html.

⁵³⁷ Закон України “Про авторське право і суміжні права” № 3792-XII від 23.12.1993р. (зі змінами доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=379212&pass=4/UMfPEGznhha2y.ZitFkFUdHI4wYs80msh8Ie6>.

⁵³⁸ Закон України “Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державним цільовими фондами” № 2181-III від 21.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2181-14>.

зробити наступний висновок. що в Україні, Російській Федерації, Республіці Білорусь та МСФЗ облік зобов'язань регулюють різні нормативні документи, але назви їх дещо схожі.

Визначено, що найбільш змістовним документом є П(С)БО 11 “Зобов'язання”, оскільки даний документ визначає значний перелік питань у відображенні зобов'язань підприємства. Проте, слід зазначити, що не виявлено нормативного документа, який би повністю поєднав усі вагомні положення в частині регулювання зобов'язань. Кожен вище розглянутий нормативний документ представляє собою незначні пояснення загального масштабу. Саме тому, необхідність у виділення основних відомостей за кожним нормативним документом, їх подальше узагальнення в єдиний нормативний документ загальнодержавного масштабу, надасть можливість позбавитися в більшій мірі суперечливих та проблемних питань за зобов'язальними відносинами, що наявні в сфері господарювання підприємств різних форм власності на сьогодні.

Проведене порівняння П(С)БО та МСФЗ, які регулюють облік зобов'язань та визначили їх спільні та відмінні риси (Додаток П), дало можливість дійти наступних висновків. Поняття зобов'язань в міжнародних і національних стандартах ідентичне: зобов'язання – це теперішня заборгованість підприємства, яка виникла в результаті минулих подій і погашення якої, як очікується, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди. Для повного визначення цієї категорії потрібно охарактеризувати такі поняття, як час виникнення зобов'язань, їх оцінка та класифікація. Зобов'язання повинні записуватись в обліку тільки тоді, коли виникає заборгованість за ними. Суми, які потрібно буде погасити в майбутньому, до зобов'язань не належать. Оцінювати зобов'язання потрібно сумою грошей, вартістю товару або послуги, необхідних для сплати боргу. Переважно ця сума відома і лише в деяких випадках повинна бути розрахована.

Для визнання і оцінювання зобов'язань потрібно дотримуватись таких умов: оцінка їх може бути достовірно визначена; існує ймовірність зменшення економічних вигод внаслідок погашення існуючої заборгованості.

Зобов'язання повинні відповідати таким характеристикам:

– наявність у підприємствах зобов'язання, виконати яке можна лише шляхом передачі активу або надання послуг іншій організації в майбутньому; господарська подія, що призвела до виникнення цього зобов'язання, вже відбулася; виникнення зобов'язання повинно бути принаймні ймовірним.

Зобов'язання підприємств і згідно з національними П(С)БО, і згідно з МСФЗ, прийнято поділяти на довгострокові, короткострокові і непередбачені.

У міжнародній практиці довгострокові і короткострокові зобов'язання відносять до фактичних, тобто таких, які виникають з договорів, контрактів або на основі законодавства і їх вартість можна точно визначити. Непередбачені зобов'язання відносять до умовних – це неіснуючі зобов'язання, але вони є потенційними, тому що залежать від майбутніх подій, які можуть виникнути в результаті минулої події.

У країнах з розвинутою економікою серед фінансових ресурсів для підприємств найбільшу цінність являють довгострокові зобов'язання, оскільки кредитори не впливають на прийняття рішень щодо діяльності підприємства на відміну від власників, а виплата відсотків за довгостроковою заборгованістю вираховується із суми доходів, що оподатковуються податком на прибуток, на відміну від дивідендів.

У зарубіжній практиці до довгострокової заборгованості відносять: облігації до виплати, векселі до сплати, закладні до сплати, лізингові зобов'язання, пенсійні зобов'язання.

Віднесення зобов'язань до довгострокових або поточних у нашій країні регулюється П(С)БО 11 “Зобов'язання” [539] і визначаються наступним чином.

Довгострокові зобов'язання – це зобов'язання, погашення яких не передбачається протягом звичайного операційного циклу та термін погашення яких перевищує дванадцять місяців, починаючи з дати балансу.

---

⁵³⁹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 “Зобов'язання”, затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 85 від 11.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=0725-99>. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0085-00>.

У вітчизняному бухгалтерському обліку до довгострокових джерел фінансування відносять: довгострокові позики, довгострокові векселі видані, довгострокові зобов'язання за облігаціями, довгострокові зобов'язання з оренди, відстрочені податкові зобов'язання, інші довгострокові зобов'язання.

Як видно із зазначеного матеріалу, існує певна різниця щодо складових довгострокових зобов'язань у міжнародній і вітчизняній практиці, що зумовлено історичним розвитком країн, встановленими принципами бухгалтерського обліку та станом фінансового ринку.

Позитивним є той факт, що у Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій виділено окремі класи рахунків для обліку довгострокових і поточних зобов'язань.

До короткострокових зобов'язань відносять позикові кошти, термін залучення яких не повинен перевищувати дванадцяти місяців з дати балансу або тривалості звичайного операційного циклу підприємства.

Розглянемо які нормативні документи безпосередньо регулюють облік та контроль довгострокових зобов'язань. Аналіз нормативних актів, які регулюють облік та контроль довгострокових зобов'язань представлено в Додатку Р. Отже, згідно даних, наведених в Додатку Р, облік довгострокових зобов'язань регулює досить велика кількість нормативно-правових актів, зокрема нами розглянуто нормативні акти, що регулюють загальні питання визнання, оцінки, обліку та відображення у звітності довгострокових зобов'язань, також проаналізовано нормативно-правові документи, які регулюють облік та контроль конкретних видів довгострокових зобов'язань, які виділяють в Україні.

Нормативно-правова база з регулювання довгострокового кредитування в Україні на сьогодні є досить недосконалою, що має негативний вплив на його розвиток. За рахунок низького рівня правового захисту банків та позичальників при здійсненні кредитних відносин, банки знижують свою інвестиційну діяльність, що реалізується у вигляді довгострокового цільового фінансування.

Нормативне регулювання довгострокових векселів виданих, довгострокових зобов'язань за облігаціями в Україні не регулюється конкретним нормативно-правовим документом, що також як і довгострокові кредити потребують вирішення цієї проблеми. В наведених в Додатку Р нормативних актах наводиться лише загальна інформація про векселі та облігації.

Так, як довгострокові позики банку, довгострокові зобов'язання за облігаціями та довгострокові векселі видані відносяться до зобов'язань на які нараховуються відсотки, ми вважаємо, що необхідно розробити єдиний нормативно-правовий документ, щодо бухгалтерського обліку довгострокових зобов'язань на які нараховуються відсотки для покращення та полегшення ведення обліку стосовно наведених вище довгострокових зобов'язань.

Щодо нормативного регулювання бухгалтерського обліку довгострокових зобов'язань з оренди, то слід зазначити, що існує багато нормативних документів, які також визначають сутність оренди (лізингу), сторони, порядок укладання договору оренди. Головним документом, який регулює бухгалтерський облік довгострокових зобов'язань з оренди є П(С)БО 14 “Оренда”, в якому розкривається сутність терміну оренда, наводяться види оренди (операційна та фінансова). Також розкрито оцінку, визнання та розкриття інформації у фінансовій звітності операційної та фінансової оренди.

Ще одним видом довгострокових зобов'язань є відстрочені податкові активи. Їх сутність, оцінка, визнання та відображення у фінансовій звітності наведено в П(С)БО 17 “Податок на прибуток”. Даний нормативний документ, на нашу думку, досить змістовно розкриває облік та відображення даного виду довгострокових зобов'язань.

Отже, з усього вище наведеного ми можемо зробити висновок, що існує досить велика кількість нормативно-правових документів, які регулюють облік зобов'язань, як в Україні так в зарубіжних країнах. Але не існує чітко визначеного документу, який би регулював облік довгострокових зобов'язань по окремим його видам. В П(С)БО 11 “Зобов'язання” наводиться лише загальна інформація про довгострокові зобов'язання та названо їх складові для ведення бухгалтерського обліку. Необхідно передивитись досить велику кількість нормативно-правових документів для уточнення нюансів обліку щодо того чи іншого виду довгострокового зобов'язання.

Методика ведення бухгалтерського обліку поточних зобов'язань в Україні визначається Положенням (стандартом) (П(С)БО) 11 “Зобов'язання”, а в міжнародній практиці – стандартом МСБО 13 “Подання поточних активів і поточних зобов'язань”. На питаннях нормативно-правового регулювання обліку поточних зобов'язань детально не зупиняємось, оскільки, на наш погляд, вони досить глибоко досліджені в розділі монографії проф. І.В. Орлова [540].

---

⁵⁴⁰ Орлов І.В. Бухгалтерський облік і контроль зобов'язань суб'єктів господарювання: теорія і методологія [Текст]: монографія / І.В. Орлов. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 400 с.

Отже, держава регулює лише окремі аспекти обліку пасивів, залишаючи при цьому широкий спектр варіативності, що надає можливість власникам обирати оптимальний альтернативний варіант. Врахування специфіки діяльності суб'єкта господарювання, обумовленої, насамперед, особливістю організаційно-правової форми господарювання підприємства, дає можливість розробити основні положення бухгалтерського обліку пасивів, що належатимуть до внутрішніх нормативних документів, головними серед яких буде Наказ (Положення) про облікову політику.

Для оптимального управління складними економічними процесами, що відбуваються на підприємствах, необхідно оптимально використовувати облікову інформацію.

Якісними характеристиками корисності такої інформації для прийняття рішень зацікавленими особами є: зрозумілість, суттєвість, порівнянність, репрезентативна достовірність та нейтральність. Це сприяє забезпеченню якісних характеристик дотримання принципів обачності, превалювання сутності над формою, повного висвітлення фактів господарського життя в бухгалтерському обліку, що першочергово слід закладати ще на рівні формування облікової політики. Але сьогодні бухгалтерська інформація не завжди є оперативною, аналітичною, доступною для розуміння учасників підприємницької діяльності, а іноді і фахівців. Такі негативні якості бухгалтерської інформації обмежують її використання для прийняття управлінських рішень. Для усунення зазначених недоліків важливе значення має чітко сформована на підприємстві облікова політика. Якщо приблизно 13 років тому кількість статей у балансі перевищувала 160, то на початок 90-х р. вона зменшилася до 38 статей по активу і 29 статей по пасиву [541, с. 11]. Перераховані вище факти свідчать про необхідність розробки на підприємстві внутрішніх вимог ведення бухгалтерського обліку та створення додаткових звітних показників.

Питання формування облікової політики досліджували такі вчені як Р.А. Алборов, Т.В. Барановська, Ф.Ф. Бутинець, А.А.Єфімова, Н.П. Кондратов, С.А. Ніколаєва та ін. Незважаючи на значні здобутки в дослідженні вказаних проблем, залишаються недостатньо розробленими питання облікової політики в частині обліку операцій з пасивами.

---

⁵⁴¹ Бреславцева Н.А. Балансоведение: [учебное пособие] / Н.А. Бреславцева, В.И. Ткач, В.А. Кузьменко. – М.: Приор, 2001. – 160 с.

Аналіз сучасного стану формування облікової політики пасивів дасть змогу виявити елементи, регулювання яких забезпечить репрезентативність облікової інформації про фінансовий стан і результати діяльності суб'єкта господарювання.

Для формування облікової політики підприємство повинно керуватися законодавством з бухгалтерського обліку, принципами бухгалтерського обліку та П(С)БО. Підприємству представлена свобода вибору методів обліку в межах вітчизняного бухгалтерського законодавства та П(С)БО. На думку доц. Т.В. Барановської, “облікова політика підприємства є тим важливим засобом, завдяки якому існує можливість розумного поєднання державного регулювання і власної ініціативи підприємства в питаннях організації та ведення бухгалтерського обліку” [542, с. 3].

Процес формування облікової політики передбачає вибір конкретного способу ведення бухгалтерського обліку із декількох альтернативних, що визначені стандартами обліку. У випадку, якщо стандартами не встановлено способів ведення обліку за окремими об'єктами, то формування облікової політики полягає в розробці підприємством індивідуальних способів, виходячи із загальних вимог законодавства. Обрані способи та процедури ведення бухгалтерського обліку підприємства повинні бути підтвержені документально в Наказі (Положенні) про облікову політику.

Формування облікової політики є досить складним та трудомістким процесом, що вимагає виконання ряду складних аналітичних процедур. Перед тим, як приступити до нього необхідно досконало вивчити всі фактори, які можуть спричинити вплив на вибір того чи іншого елемента облікової політики. Погоджуємось з думкою М.Ф. Бичкова та Н.Н. Балашової, які вважають, що розробку облікової політики доцільно починати після ретельного аналізу роботи структурних підрозділів, так як кінцевий результат залежить від діяльності кожного з них [543, с. 22]. Тобто бухгалтеру необхідно детально вивчити процес виробництва та здійснення іншої діяльності підприємства. Однак, на нашу думку, підготовчий етап містить набагато більше процедур та не обмежується тільки

---

⁵⁴² Барановська Т.В. Облікова політика підприємств в Україні: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / Т.В. Барановська. – Київ, 2005. – 21 с.

⁵⁴³ Бычков М.Ф. К вопросу об учетной политике предприятия / М.Ф. Бычков, Н.Н. Балашова // Экономика с/х и перерабатывающих предприятий. – 2000. – № 2. – С. 22-23.

аналізом роботи структурних підрозділів. Єфремова А.А. пропонує послідовність робіт по формуванню облікової політики [544, с. 40-59], Однією з переваг запропонованої послідовності є наведення вичерпного переліку аналітичних процедур, які здійснюються в процесі комплексної експертизи умов господарювання та стану господарського суб'єкту. Така методика забезпечує виявлення та врахування всіх факторів, які можуть спричинити вплив на формування облікової політики. Однак, вона не позбавлена певних недоліків: по-перше, дана схема орієнтована лише на масштабні компанії (холдинги) із значним обсягом діяльності та великою кількістю їх видів; по-друге, створена для діючих підприємств та не враховує проблеми та завдання, які постають перед новоствореними підприємствами.

Для формування облікової політики нами можуть бути рекомендовані наступні етапи: підготовчий; виявлення, аналіз, оцінка факторів під впливом яких здійснюється вибір способів ведення бухгалтерського обліку; визначення об'єктів бухгалтерського обліку, щодо яких повинна бути розроблена облікова політика, вибір та обґрунтування елементів облікової політики по кожному прийому і для кожного об'єкту обліку, виявлених на попередньому етапі; оформлення обраної облікової політики; заключний. Формування облікової політики відбувається під впливом унікальної господарської ситуації в якій діє підприємство, а також з урахуванням особливостей його господарювання.

В результаті вивчення 50 наказів про облікову політику підприємств Житомирської області встановлено, що лише в 10 з них відображається інформація щодо обліку пасивів. Розглянемо її детальніше.

В частині *статутного капіталу* є підприємства в наказі про облікову політику яких відмічається, що всі зміни величини статутного капіталу відображаються в звітності тільки після внесення відповідних змін в установчі документи.

В частині *резервного капіталу* розкривається наступна інформація: 1) порядок формування резервного капіталу із прибутку на підставі установчих документів і рішення засновників (акціонерів) товариства; 2) призначення резервного капіталу для покриття можливих збитків, а також для викуплення акцій у випадку відсутності інших коштів.

---

⁵⁴⁴ Єфремова А.А. Учетная политика предприятия: содержание и формирование / А.А. Ефремова. – М.: Книжный мир, 2000. – 478 с.

Інформація про *додатковий капітал* в опрацьованих наказах про облікову політику розкрита наступного характеру: 1) витрачання додаткового капіталу; 2) суми приросту вартості майна від переоцінки використовується для уцінки такого майна, яке раніше підлягало дооцінки тільки в межах сум, що накопичені за кожним інвентарним об'єктом; 3) в момент вибуття об'єкту обліку суми дооцінки по ньому списуються на рахунок нерозподіленого прибутку; 4) емісійний дохід використовується за рішенням зборів акціонерів (по завершенню року) як джерело покриття збитків від діяльності товариства.

Щодо *нерозподіленого прибутку*, то підприємства відмічають, що він витрачається на цілі, визначені засновниками (акціонерами), в тому числі виплату дивідендів, фінансове забезпечення виробничого розвитку, на фінансування капітальних вкладень та інші аналогічні заходи щодо придбання та створення нового майна. Розподіл прибутку проводиться на підставі рішення зборів акціонерів. Аналітичний облік на рахунок 44 "Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)" ведеться за напрямками використання прибутку минулих років.

Цікавим є те, що на досліджуваних підприємствах, що у випадку відсутності коштів, виділених на соціальні витрати із чистого прибутку (фондів), уповноважені керівники можуть приймати рішення про відображення в обліку інших витрат в межах затверджених бюджетів (кошторисів).

В розділі *обліку кредитів і позик* в Наказах про облікову політику досліджуваних підприємств відмічається вимога розділяти заборгованість на довгострокову і короткострокову, термінову і прострочену. Також зазначається інформація, що: нараховані суми відсотків обліковуються відокремлено від сум отриманих кредитів і позик, а відсотки за отриманими позиками і кредитами визнаються витратами того періоду до якого вони належать. У разі невиконання або неповного виконання позикодавцем договору позики (кредитного договору) підприємства розкривають в пояснювальній записці до річної бухгалтерської звітності інформацію про суми позик (кредитів), недоотриманих в порівнянні з умовами договору позики (кредитного договору).

Облік відсотків за борговими зобов'язаннями. Відсотки за отриманими позиками (кредитами) визнаються рівномірно (щомісяця – до дати погашення) протягом терміну дії договору у складі інших витрат того періоду, до якого вони належать, за винятком тієї їх частини, яка підлягає включенню у вартість інвестиційного активу. Відсотки за борговими зобов'язаннями враховуються в складі поточної заборгованості.

Включення в поточні витрати відсотків за позиками і кредитами здійснюється в сумі належних платежів згідно з укладеними договорами позики і кредитними договорами незалежно від того, в якій формі і коли фактично виникають зазначені платежі. Відсотки і дисконт з належної до сплати облігації, нараховані відсотки за векселями підприємства відображаються відокремлено від номінальної вартості облігації (вексельної суми) як кредиторська заборгованість. Нараховані відсотки і (або) дисконт по облігації відображаються підприємством в складі інших витрат у тих звітних періодах, до яких відносяться дані нарахування, або рівномірно протягом терміну дії договору позики.

Облік додаткових витрат за позиками (кредитами). Додаткові витрати в частині (кредитів) враховуються рівномірно протягом терміну дії договору у складі інших витрат.

У випадку, якщо додаткові витрати здійснені до початку дії договору позики або в період дії договору позики, але оплачуються одним або кількома платежами, то зазначені витрати відносяться до витрат майбутніх періодів і визнаються рівномірно.

Додаткові витрати за позиками (кредитами), спрямовані на придбання, спорудження та створення інвестиційного активу підлягають включенню до його вартості, якщо оплата таких витрат сталася до моменту прийняття інвестиційного активу на облік в якості об'єкта основних засобів, нематеріального активу чи іншого необоротні активи .

Якщо оплата таких витрат зроблена до початку робіт за інвестиційним активом або після прийняття інвестиційного активу на облік в якості об'єкта основних засобів, нематеріального активу чи іншого необоротного активу, то така сплата враховується у складі інших витрат.

Оцінка зобов'язань за виданими векселями і розміщеними облігаціями. Зобов'язання відображаються з урахуванням належних на кінець звітного періоду до сплати відсотків. Основна сума зобов'язання за отриманою

позикою (кредитом) відображається як кредиторська заборгованість в сумі, що надійшла за договором. Відображення відсотків, дисконту з належних до оплати векселями облігацій і інших виданих боргових зобов'язаннях визнаються іншими витратами. Витрати визнаються рівномірно (щомісяця – до дати погашення).

В розділі *нарахування податків* за кожним видом податків, що платить підприємство, розкривається наступна інформація: нормативне регулювання, податковий та звітний періоди, порядок нарахування податку, порядок сплати податку, порядок подання звітності.

В наказі про облікову політику в частині пасивів пропонуємо розкривати таку інформацію:

1) в частині власного капіталу: вибрані способи обліку власного капіталу де наводиться інформація про те, які види власного капіталу використовує підприємство та як вони формуються; порядок збільшення статутного капіталу і оцінки вкладів; встановлення порядку вибуття учасників і визначення розміру частки належного їм додаткового капіталу; склад і порядок утворення і використання фондів соціального призначення; розподіл прибутку за відповідними фондами; порядок створення забезпечення зобов'язань; порядок утворення та використання резервного капіталу, крім випадків, коли він утворюється в порядку, встановленому законодавством; номенклатуру робочих бухгалтерських рахунків, а також будову аналітичних рахунків з обліку власного капіталу;

2) в частині зобов'язань: обрані способи обліку зобов'язань (кредиторської заборгованості), де зазначається в якій сумі враховується кредиторська заборгованість; випадки переведення довгострокової заборгованості у короткострокову; рахунки на яких відображаються різні види кредиторської заборгованості, як і в яких періодах визнаються відсотки за кредити; порядок проведення інвентаризації зобов'язань; оцінка зобов'язань за виданими векселями і розміщеними облігаціями; порядок обліку курсових різниць протягом звітного року; номенклатуру робочих бухгалтерських рахунків, а також будову аналітичних рахунків з обліку зобов'язань.

Отже, бухгалтерський облік на підприємстві розпочинається з облікової політики. Облікова політика є необхідним інструментом регулювання бухгалтерського обліку на конкретному підприємстві. Добре

продумана облікова політика визначає ефективність бухгалтерського обліку на підприємстві, забезпечує досягнення основних цілей його діяльності шляхом виконання покладених на нього функцій. Регламентация основних положень обліку пасивів підприємства та контроль за їх дотриманням забезпечить ефективний механізм здійснення цілої низки важливих заходів для ефективної співпраці з різними суб'єктами, як всередині підприємства, так і за його межами.

Чітко зазначені положення обліку пасивів, в частині їх відображення на аналітичних рахунках, дадуть змогу здійснити глибокий аналіз взаємодії підприємства з зовнішніми постачальниками капіталу за цілу низку минулих періодів. Визначення в обліковій політиці складу та структури пасивів дасть змогу визначити пріоритетні статті для періодичності виплат за ними з метою уникнення зайвих штрафних санкцій за несвоєчасне виконання договірних зобов'язань. Як наслідок, завдяки положенням облікової політики здійснюється організація контролю за взаємовигідною співпрацею між різними суб'єктами.

3.2. Організаційно-правові форми підприємств та формування їх пасивів

Перехід України до ринкових умов спричинив зміну та виникнення нових організаційно-правових форм господарювання, істотну децентралізацію управління й розширення прав підприємств в сфері фінансово-економічної діяльності. Існує тісний зв'язок між організаційною формою підприємств та структурою капіталу, можливостями його фінансування та вартістю мобілізації фінансових ресурсів, формою організації менеджменту, оподаткуванням, рівнем накладних затрат, можливостями виходу на ринок капіталів тощо. Отже, важливе значення для успішної діяльності будь-якого суб'єкта господарювання має правильний вибір організаційно-правової форми бізнесу.

Різні аспекти організаційно-правових форм підприємств досліджують такі вчені: Н.Ю. Іванова, О.О. Воронюк, В.А. Галаганов, В.В. Ковалев, В.В. Ковалев, Г.Н. Климко, І.В. Мельнікова, Л.В. Нападовська, М.І. Небава, Г.І. Сосновська, О.В. Цюцик, Г.Б. Яновицька, М.І. Яговка та ін. Вивчення опублікованих праць показало, що принципово важливі питання, пов'язані з

пасивами на підприємствах різних форм власності та організаційно-правових форм досліджено на недостатньому рівні.

У зв'язку з цим, ставимо за мету проаналізувати види та організаційно-правові форми підприємств з урахуванням їх чіткої і повної класифікації за певними ознаками, виходячи з того, що форма організації бізнесу є одним із компонентів середовища в якому доводиться функціонувати тому або іншому підприємству. При цьому, особливу увагу слід звернути на особливості правового забезпечення обліку операцій з руху пасивів на різних видах підприємств, а також визначити основні переваги та недоліки підприємств різних організаційно-правових форм.

До 2004 р. в Україні види й організаційні форми підприємств, правила їх створення, реєстрації, реорганізації й ліквідації та організаційний механізм здійснення ними підприємницької діяльності регулювалося Законом України “Про підприємства в Україні” від 27 березня 1991 р. № 887-XII [545]. Сьогодні питання щодо видів і організаційних форм підприємств врегульовані Господарським і Цивільним кодексами України, а саме: гл. 7 Господарського кодексу України і Книгою Першою гл. 7, 8 Цивільного кодексу України.

При цьому, правова позиція законодавця щодо визначення поняття “підприємство” за нормами Господарського кодексу України майже нічим не відрізняється від позиції, викладеної законодавцями ще у 1991 р.

Так, відповідно до ст. 62 Господарського кодексу України підприємство – це самостійний господарюючий суб'єкт, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом й іншими законами [546].

У ринковій системі існують різні форми організації господарювання на рівні мікроекономіки і, відповідно, функціонують різні організаційні види господарюючих суб'єктів:

---

⁵⁴⁵Закон України “Про підприємства в Україні” від 29 червня 1991 р. // Голос України. – 3 серп. 1992 р. – Ст. 27.

⁵⁴⁶ Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. – Верховна рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.

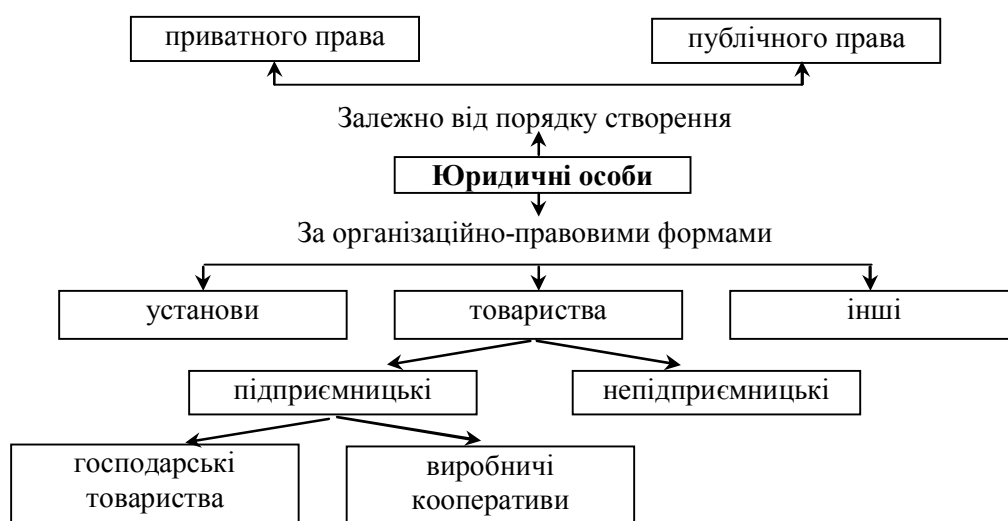
– фізичні особи – окрема людина або сім'я, які займаються господарською діяльністю без створення юридичної особи;

– юридичні особи – підприємства [547].

Наявність великої кількості різноманітних організаційно-правових форм підприємств потребує їх порівняння та вибору тієї форми, яка буде найвигіднішою для здійснення діяльності конкретних підприємств.

Особливостями організаційно-правової форми господарювання є атрибути – елементи просторових взаємозв'язків організаційно-правових форм. До них належать: кількість власників, форми управління, розподіл відповідальності, передача власності, можливість брати участь у розподілі прибутку та збитків, статутний фонд, резервний фонд, можливість залучення додаткових коштів, особливості оподаткування, сплата при реєстрації [548].

Як уже було визначено раніше, господарюючі суб'єкти поділяються на фізичних та юридичних осіб. У процесі здійснення господарської діяльності підприємства правові основи взаємовідносин між суб'єктами господарювання визначаються Цивільним кодексом України. Відповідно до представленого нормативного документу існує наступна класифікація юридичних осіб (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Класифікація юридичних осіб відповідно до чинного законодавства України [549]

⁵⁴⁷ Климко Г.Н. Основы экономической теории: политэкономический аспект: [ученик] / Отв. ред. Г.Н. Климко. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – К.: Знання-Прес, 2001. – 646 с.

⁵⁴⁸ Іванова Н.Ю. Оцінка ефективності організаційно-правових форм господарювання підприємницької структури / Н.Ю. Іванова, І.В. Мельникова // Наукові записки. – [Том 15. Економіка]. – 1999. – С. 15-21.

⁵⁴⁹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. – Верховна Рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/t030435.html.

Наведена класифікація відображає лише один підхід, з точки зору видів юридичних осіб, що представлені у Цивільному кодексі України. При цьому, у сучасній економіці можна зустріти велику кількість підприємств, які можна класифікувати за різними ознаками.

Так, на думку Г.І. Сосновської: “для практики господарювання в ринкових умовах, кваліфікованого управління підприємствами виключно важливим є їх чітка і повна класифікація за певними ознаками. Достатньо повна класифікація підприємств має бути забезпечена за умови використання таких ознак:

- мета і характер діяльності (комерційні, некомерційні);
- форма власності (приватні, колективні, комунальні, державні);
- правовий статус і форма господарювання (одноосібні, кооперативні, орендні, господарські товариства);
- національна належність капіталу (національні, іноземні, змішані);
- галузево-функціональний вид діяльності (промислові, сільськогосподарські, будівельні, транспортні, торговельні, лізингові, банківські та ін.);
- розмір за чисельністю працівників (малі, середні, великі)” [550].

Запропонована Г.І. Сосновською класифікація, на нашу думку, є досить повною, оскільки охоплює велику кількість ознак, що характеризують підприємство з різних боків.

Погоджуємось з вченими, які вважають, що юридичні особи повинні визнаватися суб'єктами лише за умови їх створення в певній організаційно-правовій формі, санкціонованій законом, перелік яких має бути вичерпним. Лише ті організації, які створені у передбаченій законом формі, можуть бути визнані юридичними особами. В цьому і полягає її правове значення [551].

Порядок ведення та складання фінансової звітності контролюється в залежності від форми власності підприємства. Наприклад, порядок виконання бюджетів та госпрозрахункових операцій бюджетних установ встановлюється Державним казначейством України відповідно до законодавства. Порядок ведення бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності інвестора, пов'язаної з виконанням робіт (послуг),

⁵⁵⁰ Сосновська Г.І. Види та організаційна (організаційно-правова) форма підприємств / Г.І. Сосновська // Наукові праці МАУП. – 2010. – № 3(26). – С. 196-200.

⁵⁵¹ Яновицька Г.Б. Організаційно-правові форми благодійної діяльності / Г.Б. Яновицька, М.І. Ягвка // Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України. – 2008. – 6 (74). – С. 288-296.

передбачених угодою про розподіл продукції, визначається такою угодою відповідно до вимог законодавства України. Порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в банках встановлюється Національним банком України [552].

Таким чином, з метою розкриття в подальшому методології відображення в бухгалтерському обліку операцій з пасивами підприємства, а також організаційно-методичних засад економічного аналізу та контролю наявності та руху пасивів підприємства, вважаємо за доцільне зробити це шляхом виявлення певних особливостей на різних видах та організаційно-правових формах підприємств, що передбачені Господарським кодексом України (Додаток С).

Інформація, наведена в Додатку С, свідчить про те, що в Україні існує багато різних видів підприємств, які можна розмежувати за організаційно-правовою формою, кожна з яких буде мати свої специфічні особливості створення та функціонування, в тому числі і організацію та ведення бухгалтерського обліку, зокрема, пасивів. Варто зауважити, що саме поняття “організаційно-правова форма” досить часто застосовується в законодавстві, однак досі не є чітко визначеним. Єдиним нормативним документом, в якому міститься визначення організаційно-правової форми господарювання, є наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої кооперації № 97 від 28.05.2004 року. Цим наказом затверджений Державний класифікатор України “Класифікація організаційно-правових форм господарювання” ДК002:2004 [553], відповідно до якого організаційно-правова форма господарювання – це форма здійснення господарської (зокрема підприємницької) діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками (учасниками); режим майнової відповідальності по зобов’язаннях підприємства (організації); порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків; можливі джерела фінансування діяльності тощо.

На основі аналізу різних наукових підходів до визначення поняття “організаційно-правова форма” О.В.Цюцик зробив висновок про те, що “дана категорія стосується організації діяльності тільки юридичних, а не

---

⁵⁵² Нападовська Л.В. Управлінський облік [Текст]: монографія / Л.В. Нападовська. – Дніпропетровськ, 2000. – 450 с.

⁵⁵³ Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої кооперації № 97 від 28.05.2004 року.

фізичних осіб” [554]. Тобто, фізичні особи – підприємці не є організаційно-правовою формою господарювання через відсутність організаційної єдності. Правильним, на нашу думку, є твердження О.О. Воронюк про те, що “досить складно уявити організаційну єдність в “компанії однієї особи”, де один учасник сам собі компаньйон. Крім цього, коли законодавець веде мову про те, що юридичною особою визначається організація, то він має на увазі не будь-яку організацію, а організацію, яка створена в певній організаційно-правовій формі” [555]. Підтвердженням цього є те, що єдиним нормативно-правовим актом, в якому визначається перелік існуючих в Україні організаційно-правових форм суб’єктів господарювання, є Класифікатор організаційно-правових форм господарювання, у якому не зазначено фізичних осіб-підприємців, серед організаційно-правових форм господарювання. Фізичні особи-підприємці, які виробляють товарну продукцію, є суб’єктами господарювання, але не є організаційно-правовою формою господарювання.

Розглянемо також деякі особливості діяльності державних підприємств, які на відміну від фізичних осіб-підприємців, зазначені в переліку організаційно-правових форм господарювання. Цікавим є те, що більшість приватних та публічних акціонерних товариств, які сьогодні діють в різних сферах господарської діяльності, були утворені в процесі приватизації державних підприємств, адже механізмом перетворення майна державних підприємств в майно недержавних підприємств є приватизація. Важливим при цьому є роздержавлення, відділення капіталу підприємств від капіталу держави [556]. В черговий раз підтверджується думка про те, що кожний суб’єкт господарювання має свій капітал для задоволення його потреб.

Процес перетворення державних підприємств на акціонерні товариства має відмінності порівняно з утворенням нових акціонерних товариств. Такі товариства необхідно відносити до групи корпоративних акціонерних товариств (підприємств корпоративного типу).

---

⁵⁵⁴ Цюцик О.В. Організаційно-правові форми сільськогосподарських товаровиробників /О.В. Цюцик // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 564-572 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10covfct.pdf>.

⁵⁵⁵ Воронюк О.О. Юридична особа як нормативна конструкція / О.О. Воронюк // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 77-85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08voojnk.pdf>.

⁵⁵⁶ Основы экономической теории: политэкономический аспект: [ученик] / Отв. ред. Г.Н. Клишко. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – К.: Знання-Прес, 2001. – 646 с.

До господарських товариств корпоративного типу відносять акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю (там, де власність відокремлена від управління). Небава М.І. зазначає, що “основними економічними рисами господарських товариств корпоративного типу є:

- об’єднання капіталів та обмеження економічного ризику для окремих учасників;
- поєднання різних економічних можливостей – капіталів і вмінь, знань, ідей;
- розмежування капіталу та економічної діяльності;
- жорстке відокремлення власності господарського товариства і власності його учасників;
- обмеження можливостей вилучення капіталів (паїв, часток) з товариства” [557, с. 40].

Іншу форму господарювання, яка виникла в результаті приватизації, складають так звані колективні підприємства, які займають не таку значну частку в загальному обсязі приватизованого сектору економіки. Щодо нормативного регулювання діяльності колективних підприємств, то тут виникають деякі розбіжності та неточності. Зокрема, юридично некоректною є норма ст. 63 Господарського кодексу України, у якій серед видів підприємств зазначені підприємства змішаної та колективної форми власності, але таких легальних форм власності у цивільному законодавстві не передбачено.

Специфічні особливості функціонування підприємств різних організаційно-правових форм господарювання обумовлюють склад елементів власного капіталу, вимоги щодо порядку їх формування та руху на окремих підприємствах (табл. 3.6).

За даними табл. 3.6 з’ясовано, що невід’ємною умовою функціонування акціонерних товариств, товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю є статутний капітал, який виступив економічною основою їх фінансово-господарської діяльності. Основною функцією статутного капіталу є забезпечення регулювання відносин власності. Його розмір фіксується в установчих документах і не може бути

---

⁵⁵⁷ Небава М.І. Теорія корпоративного управління: вузлові питання: [навчальний посібник] / М.І. Небава – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 295 с.

меншим за встановлену законодавством величину. Якщо законодавством не передбачається обов'язкова реєстрація вступних внесків засновників статутний капітал на підприємстві може не створюватися.

Таблиця 3.6. Елементи власного капіталу на підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання відповідно до Господарського та Цивільного кодексів України

Вид підприємства	Вид власного капіталу								
	Статутний	Пайовий	Складений	Додатковий	Резервний	Нерозподілені прибутки	Вилучений	Неоплачений	Інші фонди
<i>Господарські товариства:</i>									
Акціонерні товариства (публічні та приватні)	+	-	-	-	+	+	+	+	+
Повні товариства	-	-	+	-	+	+	-	+	+
Командитні товариства	-	-	+	-	+	+	-	+	+
Товариства з обмеженою відповідальністю	+	-	-	-	+	+	-	+	+
Товариства з додатковою відповідальністю	+	-	-	-	+	+	-	+	+
<i>Підприємства колективної власності</i>	-	+	-	-	-	+	-	+	+
<i>Приватні підприємства та інші види підприємств</i>	-	-	-	-	-	+	-	-	-

Пайовий капітал використовують кредитні спілки, підприємства споживчої кооперації та інші колективні підприємства, в установчих документах яких фіксуються внески засновників у вигляді паїв та/чи пайових внесків. Пайовий капітал складається з суми пайових внесків усіх членів спілки (індивідуальних і колективних).

Складений капітал виконує функції статутного капіталу в повних та командитних товариствах.

Додатковий капітал (від продажу акцій власної емісії) виникає тільки на корпоративних підприємствах і визначається як різниця між продажною вартістю акцій власної емісії та її номінальною вартістю, проте, чіткого порядку формування даного капіталу законодавством не передбачено. Як і не передбачено формування додаткового капіталу (у вигляді додаткових внесків засновників), який виникає на всіх підприємствах за рахунок внесення засновниками додаткових внесків на добровільних засадах з метою

забезпечення розвитку підприємства. Рішення про додаткові внески приймається загальними зборами колективу. Додаткові внески не збільшують суму статутного капіталу, не порушують співвідношення часток у статутному капіталі і не реєструються в державних органах. До додаткового капіталу включаються інші різноманітні вкладення, які не є зареєстрованими, отриманими в результаті діяльності підприємства і не відносяться до двох попередніх видів додаткового капіталу, наприклад вартість безоплатно отриманого майна, індексації майна, тощо.

Невід'ємним елементом власного капіталу в усіх господарських товариствах згідно з чинним законодавством є наявність резервного капіталу. Господарським кодексом України (ст. 87) передбачено створення резервного капіталу в розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 15 % статутного капіталу. Розмір щорічних відрахувань до резервного капіталу передбачається установчими документами, але не може бути меншим 5 % суми чистого прибутку [558].

Нерозподілений прибуток (непокриті збитки) є чистим фінансовим результатом діяльності підприємства, що залишається після виплати доходів власникам та формування резервного капіталу, порядок формування та використання якого регламентується лише для господарських товариств.

Вилучений капітал притаманний корпоративним підприємствам. Акціонерне товариство має право викупити в акціонера оплачені ним акції. Акції викуповуються з метою їх наступного анулювання або перепродажу, чи поширення серед інших осіб. Вилучений капітал є фактичною собівартістю викуплених акцій власної емісії. Викуплені акції мають бути реалізованими чи анульованими протягом року. В цей період розподіл прибутку акціонерного товариства здійснюється без врахування викуплених власних акцій.

Неоплачений капітал притаманний тим підприємствам, у яких є в наявності статутний, пайовий або складений капітал. Він виникає у зв'язку з тим, що згідно з законодавством підприємство може розпочати свою діяльність маючи в наявності не повністю сформовані розміри вказаних видів капіталу. Цей вид капіталу є сумою боргових вимог до засновників стосовно внесків до статутного (пайового) капіталу.

---

⁵⁵⁸ Закон України “Про господарські товариства” № 1576-12 від 05.11.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1576-12>.

В організаційному плані базовим елементом економічної системи в будь-якій країні є господарюючий суб'єкт (юридична особа). Залежно від мети створення та особливостей діяльності всі юридичні особи в Україні поділяються на дві великі групи: суб'єкти підприємницької діяльності (прибуткові організації) та неприбуткові організації. Основна мета суб'єкта підприємницької діяльності (прибуткової організації) – отримання прибутку, який в подальшому розподіляється між учасниками. Метою діяльності неприбуткової організації, як правило, є вирішення соціальних проблем, при цьому, якщо підприємство все ж таки отримує прибуток, то він не підлягає розподілу між учасниками, а використовується для досягнення соціальних та інших суспільно корисних цілей.

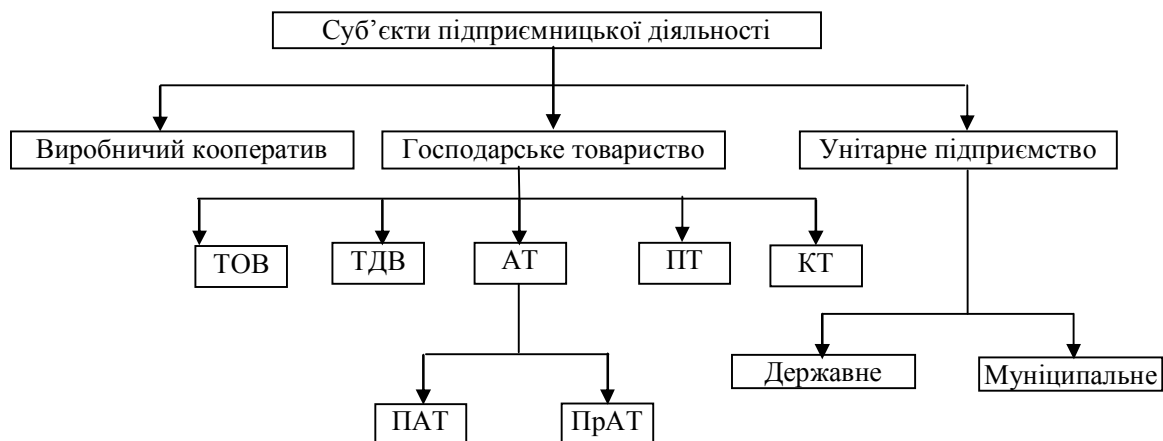
Галаганов В.А поділяє всі підприємства на комерційні та некомерційні. Комерційні організації можуть створюватися виключно у формах господарських товариств, господарських суспільств, виробничих кооперативів, державних і муніципальних унітарних підприємств. Некомерційні організації можуть утворюватися у формах споживчих кооперативів; суспільних і релігійних об'єднань; установ, що фінансуються власником; благодійних фондів і в інших законодавчо дозволених формах [559, с. 28]. Як показує світова практика, в реальній ринковій економіці особлива роль належить комерційним підприємствам, тобто підприємствам, основна мета діяльності яких – отримання прибутку.

Враховуючи те, що сьогодні більшість підприємств в усьому світі створюються з метою одержання прибутку, російські вчені В.В. Ковальов, Віт.В. Ковальов пропонують наступну класифікацію суб'єктів підприємницької діяльності (рис. 3.5).

Слід відмітити, що сьогодні в Україні серед багатьох видів підприємств найбільшу роль в економіці країни відіграють господарські товариства. Незважаючи на те, що питома вага деяких з них в загальній кількості підприємств різних форм власності може бути і незначною, проте вони мають велике значення з точки зору створення національного багатства країни.

---

⁵⁵⁹ Галаганов В.А. Акционерное дело: [учебник] / В.А. Галаганов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 544 с.

Рис. 3.5. Види суб'єктів підприємницької діяльності визначені проф. В.В. Ковальовим та Віт. В. Ковальовим [560, с. 9]

Підприємства різних організаційно-правових форм мають певні особливості формування статутного капіталу, які відповідно впливають на відображення пов'язаних з ним операцій в бухгалтерському обліку. З метою виявлення переваг та недоліків створення та функціонування господарських товариств в табл. 3.7 наведено їх порівняльну характеристику відповідно до вимог чинного законодавства.

Таблиця 3.7. Порівняльна характеристика основних критеріїв щодо формування статутного капіталу в господарських товариствах

Критерій	Господарські товариства				
	Товариство з обмеженою відповідальністю	Товариство з додатковою відповідальністю	Повне	Командитне	Акціонерне
1	2	3	4	5	6
Установчі документи	Статут		Установчий договір		Статут
Мінімальний розмір статутного капіталу	Обмежень немає		Визначається за згодою засновників		1250 мінімальних заробітних плат
Капітал підприємства	Розподілений на частки				Розподілений на акції
Кількість засновників	Може бути створене однією або більше особами, які стають його учасниками		Більше однієї особи		Може бути створене однією або більше особами
Максимальна кількість учасників	Може досягати 100 осіб	Не визначено	Не визначено		Для приватного АТ не може перевищувати 100 акціонерів

⁵⁶⁰ Ковалев В.В. Финансы предприятий: [учебное пособие] / В.В. Ковалев, Вит.В. Ковалев – М.: ООО “ВИТРЕМ”, 2002. – 352 с.

Продовження табл. 3.7

1	2	3	4	5	6
Характер розподілу доходів	За згодою партнерів, згідно зі статутом		За згодою партнерів, їх права і обов'язки закріплені в установчому договорі		Дивіденд розраховується на акцію відповідно до визнаної дивідендної політики
Відповідальність учасників за зобов'язаннями	В межах вкладів до статутного капіталу		Солідарна		Солідарна

Таким чином, охарактеризувавши господарські товариства за основними ознаками: установчі документи, мінімальний розмір статутного капіталу, капітал підприємства, кількість засновників, максимальна кількість учасників, характер розподілу доходу та відповідальність учасників за зобов'язаннями, можна зробити висновок, що у зв'язку з набранням чинності 7 червня 2011 року Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури започаткування підприємництва” від 21 квітня 2011 року, відбулися деякі зміни в діяльності господарських товариств. Зокрема, закон скасовує мінімальний розмір статутного капіталу для товариств з обмеженою відповідальністю. Крім того, Закон передбачає скасування обов'язкової оплати частини статутного капіталу ТОВ до моменту реєстрації. Статутний капітал ТОВ підлягає оплаті учасниками до закінчення першого року з дня державної реєстрації. Якщо учасники до закінчення першого року з дня державної реєстрації ТОВ не внесли свої вклади повністю, загальні збори учасників приймають одне з таких рішень: виключення зі складу товариства тих учасників, які не внесли свої вклади у повному обсязі та визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі; зменшення статутного капіталу та визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі або ліквідація товариства.

В результаті таких змін було скасовано вимогу про обов'язкове надання державному реєстратору документу, при створенні товариства, що підтверджує сплату засновниками внесків до статутного капіталу. Таким чином, немає необхідності відкривати тимчасовий поточний рахунок для формування статутного капіталу при внесенні вкладів грошовими коштами.

Закон уточнює порядок повідомлення кредиторів ТОВ у випадку зменшення статутного капіталу: рішення про зменшення статутного капіталу товариства надсилається поштовим відправленням всім кредиторам товариства протягом триденного строку з дня його прийняття [561].

Крім цього, 8 червня 2011 року Президент підписав Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо кількості учасників товариства з обмеженою відповідальністю” від 12 травня 2011 року. Законом передбачається збільшення максимальної кількості учасників товариств з обмеженою відповідальністю з 10 до 100. Отже, можливість знаходження в учасниках ТОВ до 100 осіб є значним покращенням для підприємницької діяльності.

Товариства з обмеженою відповідальністю зобов’язані були до 1 січня 2012 року привести свої статuti у відповідність з цим Законом в частині максимальної кількості учасників.

Також Закон передбачає, що у випадку виникнення необхідності збільшення розміру статутного капіталу у зв’язку з перетворенням товариства з обмеженою відповідальністю на акціонерне товариство, формування такою юридичною особою статутного капіталу здійснюється протягом п’яти років [562].

Формування статутного капіталу є важливим, а в деяких випадках і необхідним етапом створення підприємства. Порядок формування капіталу підприємств різних організаційно-правових форм наведено в табл. 3.8.

Таблиця 3.8. Формування капіталу на підприємствах основних організаційно-правових форм

№ з/п	Організаційно-правова форма підприємства	Назва капіталу	Порядок формування капіталу
1	2	3	4
1	Публічні та приватні акціонерні товариства (ПАТ, ПрАТ), товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ), товариства з додатковою відповідальністю (ТзДВ)	Статутний капітал	Сума часток засновників (учасників), визначених засновницькими документами
2	Повні товариства (ПТ), товариства на довірі (командитні)	Складений капітал	Сукупність внесків учасників

⁵⁶¹Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури започаткування підприємництва” від 21 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3263-17>.

⁵⁶²Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо кількості учасників товариства з обмеженою відповідальністю” від 12 травня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3326-17>.

Продовження табл. 3.8

1	2	3	4
3	Державні та комерційні підприємства	Статутний капітал	Сукупність виділеним підприємству державним (муніципальним) органом основних та оборотних засобів
4	Підприємства, засновані на власності об'єднання громадян	Пайовий капітал	Сукупність пайових внесків членів для спільного ведення підприємницької діяльності

Особливостями функціонування господарських товариств є мінімальний розмір їх статутного капіталу, передбачений чинним законодавством і внесок для реєстрації, а також ступінь відповідальності засновників (учасників) під час виходу з товариства. Аналізуючи інформацію, наведену в табл. 3.8, розуміємо, що чинне законодавство детально регламентує порядок формування статутного капіталу лише в акціонерних товариствах. Для підприємств всіх інших організаційно-правових форм господарювання його розмір визначається засновниками та залежить, насамперед, від виду та масштабу діяльності.

Розмір статутного капіталу на момент створення господарських товариств визначено у ст. 52 та ст. 65 Закону України “Про господарські товариства” від 19.02.91 р. № 1576-ХІІ, а також у ст. 14 Закону України “Про акціонерні товариства” від 17.09.2008 р. № 514-VI для АТ, створених з 30.04.2009 р., та АТ, внутрішні положення яких приведені у відповідність з нормами цього Закону.

Специфічні вимоги висуваються також до формування статутного капіталу підприємств з іноземними інвестиціями. Передусім сам термін “підприємство з іноземними інвестиціями” застосовується до суб'єктів господарської діяльності в тому випадку, коли іноземна інвестиція в статутному капіталі, при його наявності, складає не менше 10 %. При цьому можлива будь-яка організаційно-правова форма такого підприємства, а не тільки господарське товариство, як це було раніше (ст. 1 Закону України від 19.03.96 р. № 93/96-ВР “Про режим іноземного інвестування” [563]).

⁵⁶³ Закон України “Про режим іноземного інвестування” № 93/96-ВР від 19.03.96 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/annot/93/96-%D0%B2%D1%80>.

Таким чином, залежно від обраної організаційно-правової форми, підприємства можуть створюватися різними способами, використовувати різну мінімальну величину статутного капіталу, неоднакові способи мобілізації додаткових ресурсів і гарантії інтересів кредиторів.

З прийняттям Закону України “Про акціонерні товариства” [564] почали виділяти наступні типи акціонерних товариств: публічні акціонерні товариства, що можуть здійснювати публічне та приватне розміщення акцій та приватні акціонерні товариства, що можуть здійснювати тільки приватне розміщення акцій. Акціонерне товариство може бути створене однією особою та до його складу може включатися лише одна особа у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства.

Відмінності між функціонуваннями публічних та приватних акціонерних товариств згідно із Законом України “Про акціонерні товариства” наведені в Додатку Т. Отже, в Законі України “Про акціонерні товариства” чітко окреслені відмінності у функціонуванні публічних і приватних підприємств.

Провівши огляд видів та організаційно-правових форм підприємств, визначених цивільним та господарським законодавством України, слід зазначити, що прогалини і неузгодженість законодавчих норм, недостатня розробленість наукової концепції і теоретичної моделі, призводить до зниження ефективності діяльності підприємств і не дозволяє їм виконувати свої основні функції. Недосконалість законодавства щодо деяких видів підприємств і неврегульованість багатьох питань, пов’язаних з їх створенням (наприклад, відсутність тлумачення визначень організаційно-правових форм благодійних організацій), примушує осіб, які бажають займатися такою діяльністю, застосовувати аналогію закону чи аналогію права або просто в засновницьких документах займатися нормотворчістю. У зв’язку з цим особливої актуальності набуває проблема бухгалтерського обліку власного капіталу і зобов’язань, оскільки законодавчі вимоги щодо їх формування та використання в господарських товариствах зумовлюють різні підходи до організації обліку операцій з власним капіталом.

---

⁵⁶⁴ Закон України “Про акціонерні товариства” № 514-VI станом на 17 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page>.

3.3. Відображення життєвого циклу підприємства в системі бухгалтерського обліку пасивів

В економічному та повсякденному житті кожне явище підпорядковується циклічним законам. Не виключенням є й підприємство, яке незалежно від форми власності, сфери та обсягів діяльності проходить ряд послідовних етапів, з моменту свого створення й до моменту завершення своєї діяльності. Дана сукупність етапів формує його життєвий цикл. Будь-яке явище на підприємстві також має циклічний характер, який пов'язаний зі стадіями життєвого циклу підприємства, на якому це явище має місце. Для провадження успішної та прибуткової діяльності підприємству необхідно мати певні активи, які будуть використовуватися ним у процесі своєї діяльності. Кожні активи мають свої джерела утворення, якими є власний капітал та зобов'язання, що формують собою пасиви підприємства. Пасиви, в процесі життєдіяльності підприємства, також проходять ряд послідовних стадій, які формують собою їх життєвий цикл. Врахування теоретичних та практичних процесів циклічного розвитку пасивів підприємства, а також факторів, які впливають на їх поведінку, дозволить підвищити рівень управління зобов'язаннями на підприємстві та раціонального використання власних джерел фінансування підприємства.

Проблемам життєвого циклу підприємства присвятили свої роботи такі вчені, як Т.Ю. Базаров, И.А. Бланк, Л.А. Брагін, С.О. Гуткевич, А.П. Градов, Т.П. Данько, Г.Н. Климко, С.В. Корягіна, О.В. Коваленко, Д.Є. Козенков, О.Є. Кузьмін, Б.І. Кузін, О.Г. Мельник, Ж.В. Поплавська та інші. У своїх працях науковці приділяють значну увагу основним стадіям життєвого циклу підприємства, та основним процесам, які відбуваються на кожній з них. Проте, проаналізувавши економічну літературу, з'ясовано, що нерозкритим є питання життєвого циклу пасивів задля ефективного управління ними.

Мета дослідження полягає у розробці основних стадій життєвого циклу пасивів підприємства, аналізі поведінки пасивів на кожній зі стадій та визначення особливостей синтетичного та аналітичного обліку власного капіталу та зобов'язань на основних стадіях життєвого циклу пасивів підприємства.

В момент створення підприємство вже вступає на початкову стадію свого життєвого циклу, кожна подія в житті підприємства прямо пропорційно впливає на результати його діяльності та має своє відображення в життєвому циклі. У праці Г.Н. Климко життєвий цикл підприємства трактується, як шлях, який проходить господарюючий суб'єкт з моменту його реєстрації, як юридичної особи (придбання всієї атрибутики юридичної особи) до моменту його ліквідації [565, с. 197]. Корягіна С.В. визначає життєвий цикл підприємства, як сукупність стадій, що створюють закінчене коло розвитку протягом певного проміжку еволюції підприємства, після якого його цінності і напрями діяльності можуть принципово змінюватися [566, с. 6]. Дещо по іншому трактує життєвий цикл підприємства І.А. Бланк, наголошуючи, що під ним слід розуміти загальний період часу від початку діяльності підприємства до природного припинення його існування або відродження на новій основі (з новим складом власників і менеджерів, з принципово новою продукцією, технологією тощо) [567, с. 674].

Різні автори виділяють різну кількість етапів життєвого циклу підприємства (табл. 3.9).

Таблиця 3.9. Кількість стадій життєвого циклу підприємства, які виділяють різні автори

Автор	Стадії життєвого циклу
1	2
Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. [568, с. 37]	1. Зародження. 2. Зростання. 3. "Пік діяльності". 4. Спад
Градов А.П., Кузін Б.І. [569, с.54]	1. Зародження. 2. Прискорення росту. 3. Зрілість. 4. Уповільнення росту. 5. Спад
Базаров Т.Ю. [570]	1. Формування. 2. Організація. 3. Інтенсивне зростання. 4. Стабільність. 5. Криза
Бланк І.А. [571, с. 674]	1. Народження. 2. Дитинство. 3. Юність. 4. Рання зрілість. 5. Кінцева зрілість. 6. Старіння
Брагин Л.А., Данько Т.П. [572, с. 64]	1. Становлення. 2. Розширення. 3. Стабілізація. 4. Затухання
Коласс Б. [573, с. 30]	1. Дитинство. 2. Юність. 3. Зрілість. 4. Старість

⁵⁶⁵ Климко Г.Н. Основы экономической теории: политэкономический аспект: [ученик] / Отв. ред. Г.Н. Климко. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – К.: Знання-Прес, 2001. – 646 с.

⁵⁶⁶ Корягіна С.В. Економічна оцінка та планування життєвого циклу розвитку підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / С.В. Корягіна – Львів: Вид-во НУ "Львівська Політехніка", 2004. – 21 с.

⁵⁶⁷ Бланк І.А. Управление активами / И.А. Бланк – К.: Ника-Центр, 2000. – 720 с.

⁵⁶⁸ Кузьмін О.Є. Основы менеджмента: [підручник] / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. – К.: Академвидав, 2003. – 416 с.

⁵⁶⁹ Градов А.П. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Под общ. ред. А.П. Градова, Б.И. Кузина. – С-П.: "Специальная литература", 1996. – 510 с.

⁵⁷⁰ Базаров Т.Ю. Управление персоналом / Т.Ю. Базаров. – М.: Мастерство, 2002. – 224 с.

⁵⁷¹ Бланк І.А. Управление активами / И.А. Бланк – К.: Ника-Центр, 2000. – 720 с.

⁵⁷² Брагин Л.А. Торговое дело: экономика, маркетинг, организация / Л.А. Брагин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. / Под общ. ред. проф. Л.А. Брагина и проф. Т.П. Данько. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 560 с.

Продовження табл. 3.9

1	2
Корягіна С.В. [574, с. 3]	1. Створення. 2. Ріст. 3. Зрілість. 4. Занепад. 5. “Паразитична” зрілість
Гуткевич С.О. [575, с. 10]	1. Фаза організації (створення підприємства). 2. Фаза становлення. 3. Етапи прискорення. 4. Етап уповільнення зростання фірми. 5. Етап стійкості (зрілості). 6. Етап спаду. 7. Вмирання підприємства
Климко Г.Н. [576, с. 197]	1. Створення. 2. Розвиток. 3. Криза. 4. Санація (оздоровлення). 5. Банкрутство. 6. Ліквідація

Найбільш поширеним є підхід, який передбачає чотири основні етапи життєвого циклу, такого підходу притримуються вчені О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник [577], Л.А. Брагін, Т.П. Данько [578], Б. Коласс [579]. Наприклад Б. Коласс [580] першу стадію життєвого циклу пропонує назвати дитинством, під час якої підприємство несе збитки, а темпи росту обороту є досить низькі; наступною стадією є юність, на якій підприємство починає отримувати перші прибутки та зростає оборот; третя стадія – зрілість характеризується досягненням підприємством максимального рівня прибутку, проте темпи росту обороту сповільнюються; і завершальною є стадія старості на якій у підприємства спадає рівень прибутків і його оборот [581, с. 30].

Дещо іншими є підходи таких вчених, як А.П. Градов, Б.І. Кузін [582], Т.Ю. Базаров [583], І.А. Бланк [584], С.О. Гуткевич [585], С.В. Корягіна [586],

⁵⁷³ Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: Пер. с франц. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.

⁵⁷⁴ Корягіна С.В. Економічна оцінка та планування життєвого циклу розвитку підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / С.В. Корягіна – Львів: Вид-во НУ “Львівська Політехніка”, 2004. – 21 с.

⁵⁷⁵ Гуткевич С.О. Внутрішній економічний механізм підприємства: [навч. посіб.] / С.О. Гуткевич, М.Д. Корінько, Ю.М. Сафонов, Д.В. Солоха, О.В. Белякова / За ред. проф. С.О. Гуткевич. – Донецьк: Вид-во СПД Купріянов В.С., 2011 – 362 с.

⁵⁷⁶ Климко Г.Н. Основы экономической теории: политэкономический аспект: [учебник] / Отв. ред. Г.Н. Климко. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – К.: Знання-Прес, 2001. – 646 с.

⁵⁷⁷ Кузьмін О.Є. Основи менеджменту: [підручник] / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. – К.: Академвидав, 2003. – 416 с.

⁵⁷⁸ Брагін Л.А. Торговое дело: экономика, маркетинг, организация / Л.А. Брагін. – [2-е изд., перераб. и доп.]. / Под общ. ред. проф. Л.А. Брагина и проф. Т.П. Данько. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 560 с.

⁵⁷⁹ Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: Пер. с франц. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.

⁵⁸⁰ Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: Пер. с франц. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.

⁵⁸¹ Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: Пер. с франц. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.

⁵⁸² Градов А.П. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Под общ. ред. А.П. Градова, Б.И. Кузина – С-П.: “Специальная литература”, 1996. – 510 с.

⁵⁸³ Базаров Т.Ю. Управление персоналом / Т.Ю. Базаров. – М.: Мастерство, 2002. – 224 с.

⁵⁸⁴ Бланк И.А. Управление активами / И.А. Бланк – К.: Ника-Центр, 2000. – 720 с.

⁵⁸⁵ Гуткевич С.О. Внутрішній економічний механізм підприємства: [навч. посіб.] / С.О. Гуткевич, М.Д. Корінько, Ю.М. Сафонов, Д.В. Солоха, О.В. Белякова / За ред. проф. С.О. Гуткевич. – Донецьк: Вид-во СПД Купріянов В.С., 2011 – 362 с.

⁵⁸⁶ Корягіна С.В. Економічна оцінка та планування життєвого циклу розвитку підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / С.В. Корягіна – Львів: Вид-во НУ “Львівська Політехніка”, 2004. – 21 с.

Г.Н. Климко [587], на їх думку є необхідним деталізувати основні етапи життєвого циклу підприємства, саме тому, дані автори пропонують поділяти життєвий цикл на п'ять, шість або сім стадій, тим самим деталізуючи основні чотири етапи. Більшу кількість стадій життєвого циклу підприємства пропонує С.О. Гуткевич [588], який поділяє життєвий цикл на фази. Першою фазою є фаза організації, на якій підприємство займається діяльністю пов'язаною зі створенням, та є збитковим в даний період часу. Наступна фаза – становлення, на даній стадії підприємство може досягати точки беззбитковості, оскільки витрати на закупівлю усіх необхідних активів для діяльності підприємства урівнюються з доходами від провадження діяльності. Третя фаза – прискорення характеризується достатньо інтенсивним зростанням активності підприємства; відсутністю або малою кількістю конкурентів. Як правило, на даній стадії керівництво фірми нарощує виробничий потенціал підприємства, збільшує об'єм виробництва і, як наслідок, об'єм реалізації. Після фази прискорення, настає фаза уповільнення зростання фірми – темпи приросту доходів падають, проте спостерігається зростання доходів. Можливості підприємства підходять до своєї межі, темпи розвитку і збільшення компанії сповільнюються. Фаза стійкості, яка є наступною, характеризується тим, що на цій фазі свого розвитку підприємство досягає вершини успіху. Спостерігається стабільність надходження доходів. Загальний стан фірми стабілізується. Шоста фаза – фаза спаду характеризується різким зниженням обсягу одержуваного прибутку, спадом ділової активності підприємства. Останньою є фаза вмирання підприємства – фірма починає зазнавати прямі збитки від своєї діяльності. На цьому етапі зазвичай починають процедуру ліквідації (банкрутства) підприємства [589, с. 10].

Проф. В.В. Ковальов вважає, що найважливіше завдання підприємства, в процесі його життєдіяльності є правильне управління грошовими коштами. Як правило, зростаюче підприємство проходить декілька фаз розвитку в управлінні грошовими засобами по мірі зростання виробничих фінансових засобів. Так, автор пропонує поділити увесь життєвий цикл підприємства не на фази, а на рівні (табл. 3.10).

⁵⁸⁷ Климко Г.Н. Основы экономической теории: политэкономический аспект: [учебник] / Отв. ред. Г.Н. Климко. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – К.: Знання-Прес, 2001. – 646 с.

⁵⁸⁸ Гуткевич С.О. Внутрішній економічний механізм підприємства: [навч. посіб.] / С.О. Гуткевич, М.Д. Корінько, Ю.М. Сафонов, Д.В. Солоха, О.В. Беякова / За ред. проф. С.О. Гуткевич. – Донецьк: Вид-во СПД Купріянов В.С., 2011 – 362 с.

⁵⁸⁹ Гуткевич С.О. Внутрішній економічний механізм підприємства: [навч. посіб.] / С.О. Гуткевич, М.Д. Корінько, Ю.М. Сафонов, Д.В. Солоха, О.В. Беякова / За ред. проф. С.О. Гуткевич. – Донецьк: Вид-во СПД Купріянов В.С., 2011 – 362 с.

Таблиця 3.10. Особливості бізнесу на різноманітних етапах його розвитку визначені проф. В.В. Ковальовим [590 с. 169]

<i>Рівень, характеристики</i>	<i>Особливості</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Рівень 1 Бізнес Управління Комерційний успіх Інформаційні зв'язки Планування Стійкість Пріоритет	Слабоструктурований, інноваційний Носить авторитарний характер Визначається діловими якостями лідера чи великої групи однодумців Концентруються на керівництві і несуть спонтанний характер Неефективне, плани дуже швидко старіють Нестабільність і кризові ситуації чинять руйнівний вплив Вижити, утриматися, не допустити краху
Рівень 2 Бізнес Управління Комерційний успіх Інформаційні зв'язки Планування Стійкість Пріоритет	Бізнес-процеси повторювані та керовані, компанія починає шукати шляхи зниження витрат Носить авторитарний характер Сильно залежить від провідних спеціалістів, відтік яких, може значно ослабити компанію Не формалізовані, не забезпечують необхідного рівня інтеграції Оперативне, поступова структуризація системи контролю Деякий запас міцності; починають формуватися традиції і корпоративна культура ведення бізнесу Формування оперативних планів
Рівень 3 Бізнес Управління Комерційний успіх Інформаційні зв'язки Планування Стійкість Пріоритет	Формалізовані бізнес-процеси в управлінні та виробництві, процеси документовані, стандартизовані, об'єднані в загальний інформаційний потік Загальний інформаційний потік знаходиться під контролем менеджерів; поточне управління не носить "пожежного" характеру і передбачене для керівництва Вимоги до професійних якостей співробітників підвищуються та визначаються їх чітко окресленими функціями; відтік спеціалістів не може пошатнути позиції компанії Організується загальний інформаційний потік; стає можливим оперативно отримувати інформацію про якість використовуваних ресурсів і аналізувати ситуацію по всім аспектам управління Домінанта оперативного планування; постановка довгострокових цілей фактично не виробляється, планування базується в основному на показниках попереднього періоду; превалює аналітичний аспект Додаткову організаційну стійкість забезпечує розвиток управління корпоративними знаннями Формалізація процесів управління

⁵⁹⁰ Ковалев В.В. Финансы: [учебник]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. / Под ред. В.В. Ковалева. – М.: ТК Велби, 2003. – 634 с.

Продовження табл. 3.10

1	2
Рівень 4 Бізнес Управління Комерційний успіх Інформаційні зв'язки Планування Стійкість Пріоритет	Аналогічно рівню 3 Аналогічно рівню 3 Аналогічно рівню 3; контрагенти, які постачають необхідну продукцію, комплектуючі та послуги в змозі забезпечити необхідний рівень якості; обов'язкова наявність власних, постійних та надійних клієнтів (це основа для довгострокового прогнозування) Аналогічно рівню 3 Планові рішення приймаються не інтуїтивно, а на основі явних знань бізнесу компанії; стратегічні плани отримують кількісну оцінку, стратегічні та оперативні плани взаємопов'язані Зміцнюється завдяки підвищенню ринкової привабливості та займанню певної ніши та частки ринку Якість випущеної продукції та послуг, формування внутрішніх стандартів компанії для контролю якісної зміни якості не так самої продукції, як усіх процесів від виробництва до збуту
Рівень 5 (найвищий) Бізнес Управління Комерційний успіх Інформаційні зв'язки Планування Стійкість Пріоритет	Усі процеси ретельно контролюються як на рівні не відповідності заданим параметрам організації виробництва, так і на рівні якості Характеризується як управління, притаманне компанії-лідеру, здатному на основі кількісних критеріїв управляти якістю по всьому ланцюжку, включаючи поставку, виробництво, збут, подальше обслуговування і з врахуванням цього оптимізувати усі свої процеси Найменша залежність від конкретної особистості, успіх виявляється чітко організованою і спланованою роботою людей Відпрацьовані і оптимізовані Формалізація бізнес-процесів і ринкових перспектив дозволяє не тільки прорахувати стратегічні плани, а й оптимізувати шляхи їх досягнення Максимальна Досягнення і збереження технологічної, організаційної та фінансової переваги

Проаналізувавши вищенаведену інформацію, можна зробити висновок, що на сьогодні відсутня єдність підходів щодо кількості стадій життєвого циклу підприємства та їх змісту, саме тому нами запропоновано взяти за основу стадії життєвого циклу підприємства, які, на нашу думку, максимально точно відображають стан підприємства впродовж здійснення ним господарської діяльності, які впливають на структуру джерел фінансування активів, і які слід враховувати при управлінні власним капіталом та зобов'язаннями:

1. Стадія зародження (створення) – стадія, на якій підприємство тільки починає вести господарську діяльність; характеризується заснуванням підприємства, визначенням основного виду діяльності, формуванням

статутного капіталу та внесенням засновниками їхніх часток відповідно до статуту підприємства. На даній стадії підприємство здійснює підготовчу господарську діяльність: займається питаннями, пов'язаними зі створенням, реєстрацією підприємства, закупівлею сировини, матеріалів, обладнання, устаткування та інших виробничих потужностей, необхідних для здійснення основного виду діяльності. Таким чином, на даному етапі підприємству притаманна не прибуткова, а збиткова робота.

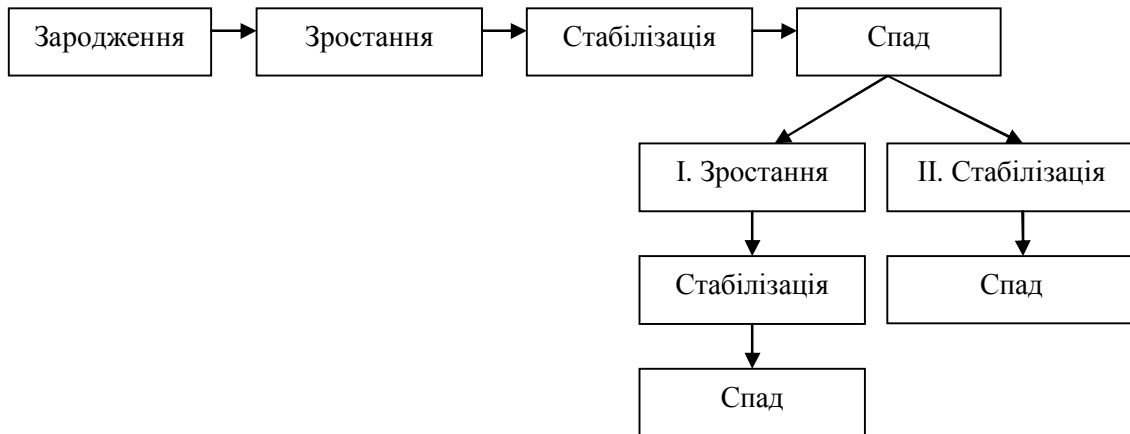
2. Стадія зростання (становлення) – дана стадія характеризується початком здійснення підприємством своєї виробничо-господарської діяльності, заради якої підприємство було створене. Витрати на матеріали, які були понесені, починають окупатися за рахунок доходів. Підприємство ще не приносить прибутків, але вже не несе збитків. Таким чином, підприємство досягає точки беззбитковості.

3. Стадія стабілізації (пік діяльності) – підприємство впевнено займає свої позиції серед конкурентів. Починають мати місце прибутки, оскільки збільшуються обсяги виробництва і разом з тим збільшуються обсяги реалізації продукції. На даній стадії підприємство впевнено себе почуває на ринку та має вигідне становище серед конкурентів, може мати місце максимальний рівень прибутків протягом усього життєвого циклу.

4. Стадія спаду (занепад) – на даному етапі спостерігається зменшення обсягів реалізації та відповідно зниження рівня прибутку. Посилюється конкуренція, тим самим стає складніше отримати стабільні позиції на ринку. Саме тому дана стадія вважається завершальною у життєвому циклі підприємства, і зазвичай закінчується його банкрутством.

Також, в процесі аналізу акціонерних товариств прослідковано наступну тенденцію: підприємство не завжди проходить лише чотири основні етапи свого життєвого циклу, зазвичай воно коливається від шести до семи стадій. Такі процеси мають назву ланцюг життєвого циклу пасивів підприємства (рис. 3.6).

Існує два шляхи протікання життєвого циклу дані шляхи зображені на рис. 3.6. Необхідно зауважити, що кожен з етапів життєвого циклу може тривати необмежену кількість часу; це пов'язане із фінансовими можливостями, які були закладені в підприємстві ще на початковій стадії.

Рис. 3.6. Ланцюг стадій життєвого циклу підприємства

Таким чином, зважаючи на те, що діяльність підприємства має циклічний характер, можна зробити висновок, що всі явища та процеси, які відбуваються на підприємстві, також підпорядковуються законам циклічності. Не виключенням є й власний капітал та зобов'язання, що формують собою пасиви підприємства. Поведінка пасивів на основних стадіях життєвого циклу є безпосередньо залежною від цих стадій, тобто на кожній стадії життєвого циклу підприємства буде мати місце стадія життєвого циклу пасивів.

Для того, щоб дослідити поведінку пасивів на різних етапах життєвого циклу підприємства, здійснено аналіз вісімдесяти українських акціонерних товариств публічного і приватного типу та прослідковано тенденцію до змін, які відбуваються на тому чи іншому етапі (табл. 3.11).

Таблиця 3.11. Аналіз питомої ваги елементів пасиву у публічних та приватних акціонерних товариствах на різних етапах життєвого циклу

Акціонерні товариства (рік)	Власний капітал	Довгострокові зобов'язання	Поточні зобов'язання
1	2	3	4
Стадія зародження			
ПрАТ "Нива 2008" (2008)	96,52%	0,00%	3,48%
ПАТ "НЦЗ" (2011)	97,87%	0,00%	2,13%
ПАТ "МТЗ" (2011)	96,54%	1,36%	2,10%
ПАТ "Запоріжсклофлюс" (2011)	91,34%	0,00%	8,66%
ПрАТ "Профтаксі" (2011)	96,02%	0,00%	3,98%
ПАТ "Каланчацьке АТП-16549" (2011)	92,50%	0,00%	7,50%
ПАТ "ТЦ "Білий лебідь" (2011)	93,17%	0,68%	6,15%
ПАТ "Придніпровське" (2010)	98,61%	0,00%	1,39%
ПАТ "Трест "ЗАБ" (2010)	95,84%	0,00%	4,16%
ПАТ "Запоріжавтотранс" (2010)	93,71%	0,44%	5,85%
ПрАТ "Чернігівфото" (2011)	96,74%	0,00%	3,26%
ПрАТ "Добробут" (2011)	93,88%	0,00%	6,12%

Продовження табл. 3.11

1	2	3	4
ПрАТ “Очаківське ХПП” (2011)	99,32%	0,00%	0,68%
ПрАТ “Ельворті Актив” (2011)	99,51%	0,00%	0,49%
ПрАТ “М’ясо-молочний комплекс “Сіверський” (2011)	95,93%	0,00%	4,07%
ПрАТ “Ельворті Груп” (2011)	99,99%	0,00%	0,01%
ПрАТ “Фабрика “Динамо” (2011)	92,88%	0,00%	7,12%
ПрАТ “Дружба” (2011)	96,49%	0,00%	3,51%
ПАТ “Агронива” (2011)	98,20%	0,00%	1,80%
ПАТ “Мукачівприлад” (2011)	94,05%	0,00%	5,95%
Стадія зростання			
ПАТ “Судноплавна компанія “Укррічфлот” (2007)	86,32 %	1,08 %	12,60 %
ПАТ “Баглійський завод котельно-допоміжного устаткування і трубопроводів” (2002)	75,93 %	0,00 %	24,07%
ПАТ “Завод монтажних виробів” (2008)	79,27 %	0,00 %	20,73 %
ПАТ “Ушицький комбінат будівельних матеріалів” (2009)	83,00 %	0,00 %	17,00 %
ПАТ “Галенергобудпром” (2011)	88,58%	1,58%	9,84%
ПАТ “Добровірський завод “Буддеталь” (2008)	97,90%	0,00%	2,10%
ПАТ “Дослідний електромонтажний завод” (2007)	93,48%	1,40%	5,12%
ПАТ “Склоприлад” (2011)	74,04%	15,18%	10,78%
ПАТ “Ужгородське АТП-12107” (2011)	78,47%	9,95%	11,58%
ПАТ “ЛУМ” (2011)	83,86%	0,00%	16,14%
ПрАТ “Агротехсервіс” (2011)	71,59%	0,00%	28,41%
ПАТ “Смілянське АТП 17128” (2011)	86,50%	0,00%	13,50%
ПАТ “ВЗОР” (2011)	77,74%	0,00%	22,26%
ПрАТ “Гагарінський” (2011)	85,98%	0,00%	14,02%
ПрАТ “Будавтодор” (2011)	72,96%	0,00%	27,04%
ПАТ “Азимут” (2011)	76,00%	1,70%	22,30%
ПрАТ “Дніпровська хвиля” (2011)	81,86%	12,49%	5,65%
ПрАТ “Страхова компанія “Ліберті” (2011)	81,99%	0,22%	17,79%
ПАТ “Миколаївське” (2011)	71,26%	0,00%	28,74%
ПАТ “Підгур’ївське” (2011)	87,40%	0,00%	12,60%
Стадія стабілізації			
ПАТ “Кременчуцька трикотажна фабрика” (2011)	64,98%	0,00%	35,02%
ПАТ “Новокаховський завод УКРІДРОМЕХ” (2002)	60,84%	0,37%	38,79%
ПАТ “Галенергобудпром” (2007)	67,84%	2,63%	29,53%
ПАТ “Полтавський турбомеханічний завод” (2011)	51,46%	10,04%	38,50%
ПАТ “Гідросила (2010)”	66,68%	3,91%	29,41%
ПАТ “Племзавод “Степной” (2011)	56,94%	2,79%	40,27%
ПАТ “Мелком” (2011)	70,12%	0,00%	29,88%

Продовження табл. 3.11

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
ПАТ Кременчуцька виробничо-торговельна фірма "Кремтекс" (2011)	51,25%	0,00%	48,75%
ПАТ "Завод ім. Фрунзе" (2011)	61,71%	12,33%	25,96%
ПАТ "Гідросила МЗТГ" (2011)	68,93%	0,05%	31,02%
ПрАТ "Михайлівський райпостач" (2011)	70,60%	0,00%	29,40%
ПАТ "Корюківське АТП – 17445" (2011)	53,12%	0,92%	45,96%
ПрАТ "ЗТСК" Запоріжголовапостач" (2011)	69,03%	0,00%	30,97%
ПрАТ "Новоазовська птахофабрика" (2011)	54,83%	0,00%	45,17%
ПАТ "Полтавахолод" (2011)	59,94%	16,68%	23,38%
ПАТ "Миронівський агрегатний завод" (2011)	59,28%	0,00%	40,72%
ПАТ "Родина" (2011)	58,38%	0,00%	41,62%
ПАТ "ХНТК" (2011)	53,98%	2,75%	43,27%
ПрАТ "Єлизаветівський елеватор" (2011)	66,03%	1,36%	32,61%
ПАТ "Інститут хлібопродуктів" (2011)	54,82%	0,00%	45,18%
Стадія спаду			
ПАТ "Укрімпекс" (2004)	6,93%	0,00%	93,07%
ПрАТ "Запорізьке кар'єроуправління" (2011)	39,93%	41,12%	18,95%
ПАТ "Донецький завод високовольтних опор" (2003)	32,84%	0,95%	66,21 %
ПАТ "Полтавський турбомеханічний завод" (2008)	27,60%	9,57%	62,83%
ПАТ "Південьзахіделектромережбуд" (2007)	38,95%	16,01%	45,04%
ПАТ "АТП 11205" (2011)	36,56%	8,59%	54,85%
ПАТ "Чернівецький хлібокомбінат" (2011)	32,34%	0,00%	67,66%
ПАТ "Завод БОМ" (2011)	46,96%	0,63%	52,41%
ПАТ "ПлазмаТек" (2011)	28,34%	16,25%	55,41%
ПрАТ "Бердянський райагропромпостач" (2011)	0,23%	0,00%	99,77%
ПАТ "Південшляхбуд" (2011)	3,80%	7,44%	88,76%
ПрАТ "Немирівська АТП 10510" (2011)	48,31%	0,00%	51,69%
ПрАТ "Кримсоюздрук" (2011)	28,21%	0,86%	70,93%
ПАТ "Нововоронцовська харчосмакова фабрика" (2011)	9,19%	28,33%	62,48%
ПрАТ "Донецьке спеціалізоване будівельно-монтажне управління №1" (2011)	7,27%	0,00%	92,73%
ПрАТ "Володимирецький молочний завод" (2011)	15,19%	12,24%	72,57%
ПАТ "Харківський дріжджовий завод" (2011)	32,55%	24,20%	43,25%
ПАТ "Корпорація "Гуматекс" (2011)	8,18%	54,25%	37,57%
ПАТ "Плутон" (2011)	38,90%	0,00%	61,10%
ПАТ "Берегівський КХП" (2011)	4,17%	50,42%	45,41%

Таким чином, здійснивши аналіз восьмидесяти акціонерних товариств публічного та приватного типу, а саме провівши розрахунки питомої ваги власного капіталу довгострокових та поточних зобов'язань на різних стадіях життєвого циклу підприємства, виявлено тенденцію, зображену у табл. 3.12.

Таблиця 3.12. *Зміни питомої ваги власного капіталу, довгострокових та поточних зобов'язань на кожному з етапів життєвого циклу підприємства*

Стадія життєвого циклу підприємства	Власний капітал	Довгострокові зобов'язання	Поточні зобов'язання
Зародження	90 – 99 %	0 – 5 %	0 – 10 %
Зростання	70 – 90 %	0 – 15 %	10 – 25 %
Стабілізація	51 – 70 %	0 – 35 %	25 – 45 %
Спад	0 – 49 %	> 50 %	

Отже, як видно з табл. 3.12, для кожного з елементів пасиву притаманна різна поведінка на різних стадіях життєвого циклу підприємства, яка має своє вираження в коливаннях розміру питомої ваги. Наприклад, питома вага власного капіталу в загальній сукупності з кожною наступною стадією матиме тенденцію до зменшення на противагу зобов'язанням, які з кожною наступною стадією мають тенденцію до збільшення. Кожне коливання питомої ваги в загальній сукупності одного з елементів пасиву може охарактеризувати, на якій саме стадії життєвого циклу знаходиться в даний момент досліджуваний елемент. Базуючись на даному спостереженні, можна деталізувати поведінку пасивів на кожній стадії життєвого циклу (табл. 3.13).

Отже, проаналізувавши інформацію, що наведена в табл. 3.13, можна зробити висновок, що життєвий цикл пасивів підприємства допомагає зрозуміти природу власного капіталу та зобов'язань, охарактеризувати їх поведінку на різних стадіях життєвого циклу підприємства, а також визначити основні синтетичні та аналітичні рахунки, необхідні для обліку пасивів на кожній зі стадій життєвого циклу підприємства. На кожній стадії життєвого розвитку підприємства по-різному превалюють обсяги джерел утворення активів.

Так, якщо на стадії зародження, як правило, власний капітал займає більшу питому вагу, а поточних зобов'язань практично немає, і на цій стадії в бухгалтерському обліку поки застосовується значно менше аналітичних розрізів облікової інформації, то на стадії зростання та стабілізації таке співвідношення змінюється, у зв'язку з довірою до підприємства зростають зобов'язання перед постачальниками, працівниками, державою, хоча вони, як правило, погашаються своєчасно. Для того, щоб мати своєчасну та достовірну інформацію, управлінський персонал вимагає від бухгалтерського обліку набагато більше аналітичних розрізів інформації, що зумовлено строками погашення поточної заборгованості.

Таблиця 3.13. Життєвий цикл підприємства в системі обліку пасивів

Стадія життєвого циклу	Власний капітал	Довгострокові зобов'язання	Поточні зобов'язання
1	2	3	4
(внесок) фінансування	<p>Формування статутного капіталу (рахунок 40 "Статутний капітал", 46 "Неоплачений капітал") – засновники вносять частки відповідно до статуту підприємства, тим самим формуючи початковий капітал для здійснення діяльності. Якщо мова йде про акціонерне товариство, то має місце емісія акцій на суму рівну розміру статутного капіталу. На даному етапі підприємству притаманна неприбуткова (збиткова) робота, дані збитки будуть відображатися на рахунку 442 "Непокриті збитки", у зв'язку з чим ще відсутня виплата дивідендів</p>	<p>Отримання довгострокових кредитів (рахунок 50 "Довгострокові позики" з відповідними субрахунками) – підприємство може взяти кредит для розвитку бізнесу, проте можливі перешкоди, оскільки підприємство нове і не має достатньої репутації для отримання кредиту на вигідних умовах. Тут будуть відігравати велику роль внески засновників, в якості застави для кредиту.</p>	<p>Отримання короткострокових кредитів – має місце тоді, коли мова йде про незначні суми грошових коштів, які можна отримати без застави. Кредити такого типу, на даний проміжок часу, є одним з основних джерел фінансування малого та середнього бізнесу. Короткострокові кредити відображаються на рахунку 60 "Короткострокові позики" з відповідними субрахунками. Може зростати обсяг кредиторської заборгованості, оскільки підприємство купує основні засоби, нематеріальні активи, запаси для подальшої діяльності</p>
(внесок) статутний	<p>Підприємство може оголосити про збільшення або зменшення статутного капіталу, тим самим отримати нові надходження або погасити заборгованість перед засновниками. Акціонерне товариство збільшує акціонерний капітал шляхом додаткової емсії акцій або зменшує його шляхом анулювання вже випущених акцій. Отриманий прибуток від діяльності підприємства, як правило, не виплачується засновникам</p>	<p>Якщо підприємство вже отримало довгостроковий кредит на початковому етапі діяльності, на даний стадії настає час виплати відсотків, які відображаються на рахунку 684 "Розрахунки за нарахованими відсотками". Якщо підприємство попередньо не займало кредитні кошти, на даний стадії є ймовірність того, що підприємству будуть необхідні кредитні кошти</p>	<p>Підприємство починає відносини з найманими працівниками, відповідно виникає заборгованість з оплати праці (рахунок 66 "Розрахунки з оплати праці"). Згідно Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" кожен роботодавець зобов'язаний сплачувати до Пенсійного фонду чітко встановлений відсоток від зарплатної плати на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – дана заборгованість буде відображатися на рахунку 65 "Розрахунки за страхування" з відповідними субрахунками. Підприємство починає здійснювати безпосередньо ту</p>

З продовження табл. 3.13

1	2	3	4
	<p>у вигляді дивідендів, а рефінансується в підприємство для збільшення обсягів виробництва. Має місце створення резервного капіталу (рахунок 43), створюються забезпечення майбутніх витрат і платежів (рахунок 47), наприклад, на відпустки працівників.</p>	<p>для збільшення обсягів своєї діяльності, саме тому можливе отримання довгострокової позики (рахунок 50 "Довгострокові позики" з відповідними субрахунками), оскільки умови кредитування можуть бути вигіднішими ніж при отриманні короткострокових кредитів</p>	<p>діяльність, заради якої воно було створене, тому починають виникати відносини з постачальниками, відповідно виникає кредиторська заборгованість за товари, роботи та послуги (63 "Розрахунки з постачальниками та підрядниками") та поточні зобов'язання за розрахунками з одержаних авансів (681 "Розрахунки за авансами одержаними"). В процесі здійснення операцій з постачальниками виникає заборгованість за податками і платежами (641 "Розрахунки за податками", 643 "Податкові зобов'язання" 644 "Податковий кредит")</p>
<p>Сторінка 1</p>	<p>На даному етапі підприємство стає прибутковим, і зазвичай досягає максимального рівня прибутку за весь період життєвого циклу. В бухгалтерському обліку сума даного прибутку в кінці звітного періоду відноситься на рахунок 441 "Прибуток нерозподілений". Має місце виплата дивідендів акціонерам та засновникам підприємства відповідно до статуту. Може виникати додатковий капітал у зв'язку з дооцінкою необоротних активів (рахунок 423 "Дооцінка активів")</p>	<p>Завершується термін користування довгостроковими кредитами, отриманих на стадіях зародження та стабілізації, основна їх частина переводиться з довгострокового кредиту до поточних зобов'язань (Дт 501 "Довгострокові кредити банків у національній валюті" Кт 601 "Короткострокові кредити банків у національній валюті") та погашається (Кт 311 "Поточні рахунки в національній валюті". Банки заікавлені у видачі довгострокових кредитів саме підприємствам, що знаходяться на цій стадії</p>	<p>Підприємство має велику кількість поточних зобов'язань, оскільки воно веде свою діяльність вже достатню кількість часу і налагодило весь механізм функціонування, тобто це означає, що підприємство має стабільні відносини з постачальниками з приводу закупівлі сировини та матеріалів (63 "Розрахунки з постачальниками та підрядниками"), найманими працівниками з приводу виплати заробітної плати (66 "Розрахунки з оплати праці"), з державою з приводу сплати податків та інших обов'язкових платежів. (641 "Розрахунки за податками", 643 "Податкові зобов'язання" 644 "Податковий кредит")</p>

Продовження табл. 3.13

1	2	3	4
<p>Ст 4</p>	<p>Зменшується обсяг прибутку у зв'язку із втратою конкурентоспроможності підприємства на ринку. На даному етапі життєвого циклу підприємство може завершувати свою діяльність, саме тому необхідно розподілити частки статутного капіталу між власниками, дана заборгованість перед власниками відображається на рахунку 672 "Розрахунки за іншими виплатами". Потрібно також погасити заборгованість перед кредиторами та позичальниками. Якщо мова йде про акціонерне товариство, підприємству слід викупити (рахунок 451 "Вилучені акції") та анулювати усі випущені ними акції. Якщо підприємство банкрутує, то на рахунок 442 "Непокриті збитки" можна побачити постійне зростання збитків, відсоткове співвідношення власного капіталу до зобов'язань (власного капіталу не вистачає для погашення заборгованостей)</p>	<p>На стадії занепаду (банкрутства) підприємство проходить процедуру ліквідації, усе майно підприємства стає реалізаційними засобами, саме тому підприємство погашає свою довгострокову заборгованість за допомогою реалізації свого майна</p>	<p>У зв'язку із втратою конкурентоспроможності підприємства на ринку комерційні банки намагаються не надавати кредитів. Поточні зобов'язання зазвичай стають основною причиною банкрутства підприємства, оскільки на даній стадії обсяги реалізації спадкоємця, проте заборгованість підприємства залишається на тому самому рівні, у підприємства стає все дедалі менше можливостей розраховуватися за своїми зобов'язаннями</p>

На стадії спаду діяльності підприємства можливо декілька варіантів розгорнення подій. Перший, якщо підприємство досягло поставленої мети і засновники підприємства здійснюють добровільну його ліквідацію. Тоді підприємство самостійно визначає черговість та форми задоволення заборгованості та претензій кредиторів, а потім розподіляється частка власного капіталу між власниками. Другий варіант, якщо підприємство визнано банкрутом, черговість задоволення претензій кредиторів визначається законодавством про банкрутство. Існують інші варіанти, такі як перетворення, поглинання тощо, що може бути перспективою подальших досліджень.

Таким чином, життєвий цикл пасивів підприємства це період часу, впродовж якого пасиви проходять усі стадії життєвого циклу підприємства та змінюють свою поведінку в залежності від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. Життєвий цикл пасивів є відображенням поведінки власного капіталу та зобов'язань на чотирьох основних етапах життєвого циклу підприємства, який дозволяє провести детальний аналіз складових власного капіталу та довгострокових і короткострокових зобов'язань, з метою забезпечення належного ведення бухгалтерського обліку та уникнення кризових ситуацій на початкових етапах життєвого циклу. Модель життєвого циклу пасивів може служити важливим і ефективним інструментом для полегшення ведення бухгалтерського обліку зобов'язань та власного капіталу. Тому подальшим дослідженням проблеми життєвого циклу пасивів є: визначення законів та закономірностей бухгалтерського обліку пасивів, дослідження інформаційних потреб користувачів в обліковій інформації на кожній стадії розвитку підприємства та, відповідно, удосконалення рахунків синтетичного й аналітичного обліку власного капіталу та зобов'язань, первинних документів та звітності з урахуванням кожної стадії життєвого циклу.

3.4. Протилежні інтереси суб'єктів економіки та сучасна структура пасиву бухгалтерського балансу

В умовах інституційних змін (економічних, політичних, соціальних, психологічних, внутрішньофірмових, обліково-методологічних) збільшується кількість економічно активних суб'єктів, які розвивають та впливають на процес функціонування підприємства. Постіндустріальний етап розвитку цивілізації, що ґрунтується на інформації та знаннях, разом з інституційними змінами в економіці та суспільстві призвели до зміни сутності категорії

капіталу. В основі нових поглядів на процес взаємодії суб'єктів господарювання стоїть людина як власник, менеджер, працівник, член суспільства. За даних умов баланс слід розглядати як основний звітний бухгалтерський документ про діяльність підприємства отриманий у результаті використання знань та вмінь суб'єктів господарювання, ефективної взаємодії між ними, а також відповідальної співпраці з різними суб'єктами економіки. Це свідчить про те, що баланс отримується внаслідок виконання суспільного договору, ряд функцій якого залежить від організації системи бухгалтерського обліку, яку в частині обліку капіталу необхідно трансформувати до положень теорії суспільного договору та агентських відносин.

Питанням суспільного значення обліку приділена увага багатьох науковців, зокрема Ф.Ф. Бутинця, І.В. Жиглей, Н.М. Малюги, В. Моссаковського, М.С. Пушکارа, М.Т. Щирби. Проте до сьогодні недослідженими залишаються питання значення бухгалтерського балансу в частині обліку пасивів у задоволенні інтересів суб'єктів економіки в контексті суспільного договору.

Визначення та дослідження облікового інструментарію відображення капіталу в пасиві бухгалтерського балансу, його значення в задоволенні економічних інтересів різних користувачів, визначених в рамках теорії агентських відносин, дозволить сформувати оптимальну структуру пасиву бухгалтерського балансу задля співставлення та врахування інтересів суб'єктів економіки.

В умовах глобалізації економіки все актуальнішими стають питання залучення додаткових коштів для збільшення обсягів діяльності підприємства. В умовах розпоряджання чужим капіталом є досить важливим облік і контроль за власним, оскільки саме він становить основу для функціонування підприємства і сприяє створенню "репутації" перед зовнішніми суб'єктами. Проте на позитивну репутацію підприємства впливатиме не лише розмір власного капіталу, а й вміння розпоряджатися залученими засобами, враховувати та максимально погоджувати як власні, так і "чужі" інтереси.

Вивчення інтересів суб'єктів економіки, з якими підприємство співпрацює в процесі здійснення господарської діяльності та їх інтерпретація в системі бухгалтерського обліку дозволить управлінському персоналу узгодити та оптимізувати процеси взаємодії цих суб'єктів для

пришвидшення всіх етапів управління, а також створить всі умови для побудови такої структури пасиву, яка б, не втративши свою інформативну місткість для підприємства, стала доступнішою та зрозумілішою для зовнішніх користувачів бухгалтерської звітності.

Пасив – це не лише джерело утворення активів на підприємстві, тобто те, звідки надходять активи, як прийнято вважати, виходячи з більшості наукових джерел, а й те, куди частина активів має бути спрямована, тобто вилучена. Іншими словами, пасив показує взаємодію різних суб'єктів економіки протягом процесу здійснення господарської діяльності. Прикладом такої взаємодії може бути співпраця підприємства з власниками, з податковою інспекцією та банком. Якщо власники вносять в підприємство засоби для забезпечення його діяльності в довгостроковій перспективі, то інший суб'єкт – податкова інспекція, зобов'язує підприємство вилучити певну частину засобів. Зовсім інший тип відносин складається у підприємства з банківською установою: від банку до підприємства надходять засоби у вигляді кредитів, а потім – навпаки, у дещо більшому розмірі підприємство повинне повернути засоби банку.

Проф. К.Ю. Циганков вважає, що розкладання капіталу за джерелами повинно розкрити виникнення багатства підприємства у розрізі суб'єктів, які його сформували, показавши, який внесок в його формування – окремо позитивний, окремо негативний – зробив кожен з них [591, с. 337]. Припускаємо, що саме суб'єкт має бути основною класифікаційною ознакою статей пасиву в бухгалтерському балансі, адже відповідно до концепції формування і трансформації інституціональних систем, розвиток економіки розглядається як групи взаємопов'язаних інститутів, які діють на різних рівнях, починаючи від окремого підприємства до країни в цілому. В Радянському союзі, коли економіка нашої країни була планового характеру і активи будь-якого підприємства перебували у державній власності, співпраці підприємства з іншими суб'єктами не приділялось значної уваги, оскільки всі процеси взаємодії контролювались партією, а тому про конфлікт інтересів та їх відстоювання практично мова

---

⁵⁹¹ Циганков К.Я. Структура власного капіталу: критика і альтернативи / К.Я. Циганков // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнародний збірник наукових праць. / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. Випуск 3(15) / [Відпов. редактор д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинець]. – Житомир: ЖДТУ, 2009. – С. 329-337.

не велась. Сьогодні більшість країн пострадянського простору знаходяться на етапі переходу до ринкового типу економіки та характеризуються змішаною економічною системою, а тому питання співпраці та взаємодії різних груп суб'єктів господарювання між собою є загостреним та перебуває на стадії налагодження та стабілізації.

Клейнер Г.Б. з цього приводу досить влучно відмітив: “Сучасний етап розвитку економічної науки характеризується одночасним співіснуванням трьох теоретичних парадигм, які визначають підходи дослідників до економічного аналізу на всіх рівнях економіки” [592, с. 5]. Автор зазначає, що відповідно до першої парадигми – концепції неокласиків, економічна система розглядається як сукупність взаємодіючих агентів (фізичних або юридичних осіб). Головним об'єктом виступає економічний агент, а предметом – дії цього агента на ринку. Згідно з другою парадигмою інституційної економіки, дії агентів розгортаються в полі різних інститутів (підприємств, правил, традицій та ін.). За такого підходу об'єктом виступає інститут, а предметом – відносини між агентами та інститутами. Третьою є еволюційна парадигма, де об'єктом вивчення виступає популяція агентів, а предметом – поведінка агентів [593, с. 5-6].

Далі Г.Б. Клейнер припускає, що “розвиток системної парадигми, яка пов'язана з іменем Я. Корнаї, призведе до інтеграції неокласичної, інституційної та еволюційної концепцій” [594, с. 6].

В бухгалтерському обліку узагальнення основних важливих показників здійснюється у фінансовій звітності, з якої користувачі можуть отримати необхідні їм дані. На основі отриманої інформації користувачами здійснюється безпосередній вплив на господарську діяльність. Серед основних користувачів бухгалтерської інформації можна виділити адміністрацію, з прямим фінансовим інтересом, з непрямим фінансовим інтересом, без фінансового інтересу (рис. 3.7).

---

⁵⁹² Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. – М.: Наука, 2004. – 240 с.

⁵⁹³ Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. – М.: Наука, 2004. – 240 с.

⁵⁹⁴ Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. – М.: Наука, 2004. – 240 с.

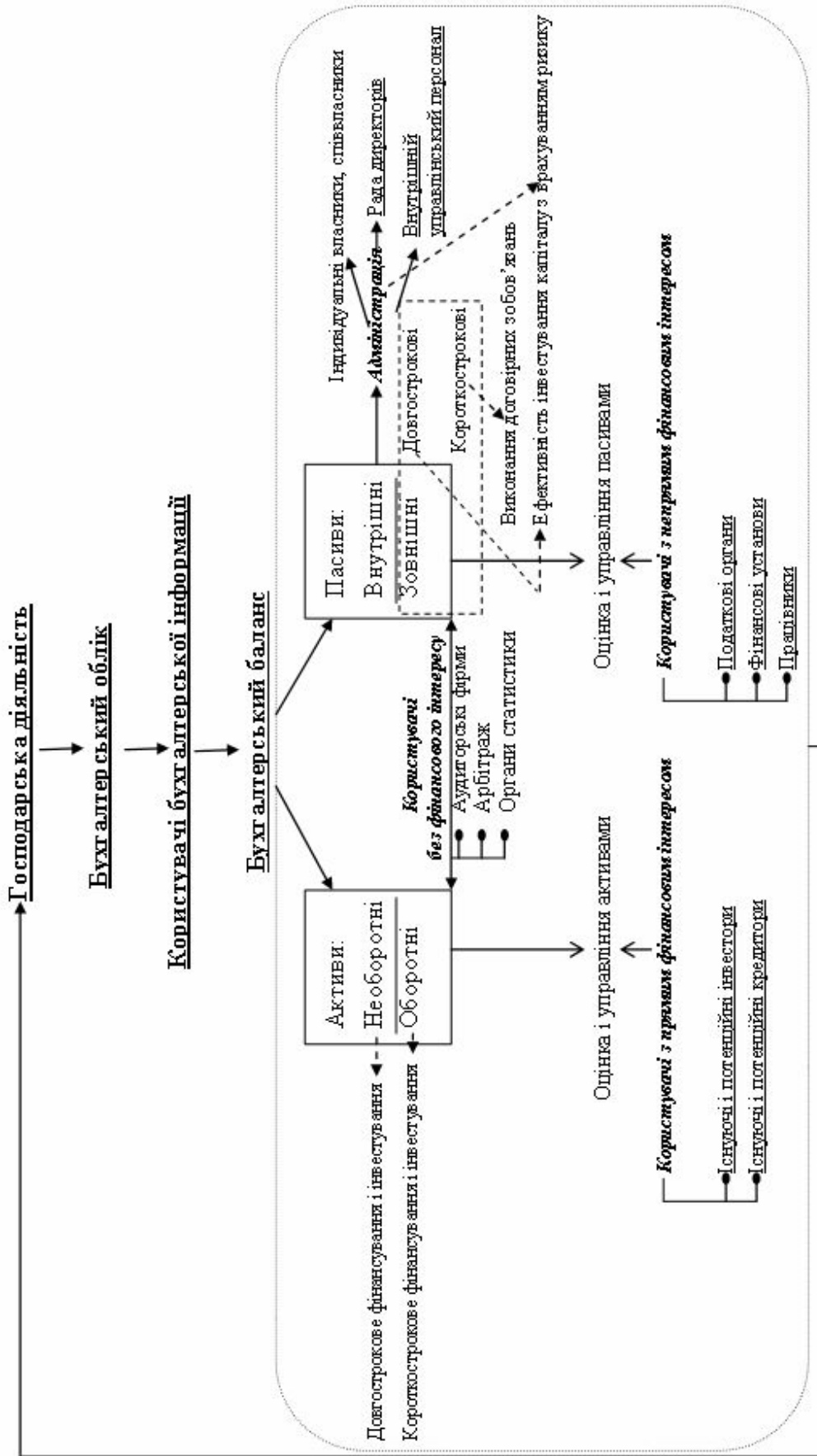

Рис. 3.7. Вплив бухгалтерської інформації на прийняття управлінських рішень

Ставимо за мету показати як в процесі здійснення господарської діяльності узгоджуються інтереси різних суб'єктів. Відображення їх в системі бухгалтерського обліку, що відповідатиме неокласичній та інституційній парадигмі. Разом з тим, виходячи з представленого нами облікового аспекту сутності капіталу, системний підхід до аналізу сутності підприємства може бути здійснений лише за умови одночасного розгляду його в правовому та економічному просторі. В бухгалтерському обліку такий підхід застосовується завдяки врахуванню економічних інтересів різних суб'єктів у процесі їх співпраці з підприємством.

Корпоративні відносини на сьогодні відіграють вагомую роль у розвитку вітчизняного та світового господарства, акціонерні товариства є найпоширенішою організаційно-правовою формою великого бізнесу. В результаті розпаду Радянського Союзу та становлення України як незалежної держави в умовах ринкових відносин все більшого поширення набуває розподіл праці, спеціалізація. Результатом таких змін є розподіл функцій між власниками та управлінським персоналом. Останні, в свою чергу, отримують інформаційну перевагу перед власниками капіталу. Ще у 1967 р. Д. Гелбрейт [595] ввів поняття техноструктури – об'єднання осіб найвищої ланки, які приймають управлінські рішення та контролюють керівні посади на підприємствах. Тобто основним завданням власників капіталу є передача його в управління відповідним спеціалістам для досягнення мети діяльності підприємства.

З виникненням необхідності розподілу функцій власника та управляючого виникла так звана інформаційна асиметрія, тобто ситуація, коли управлінський персонал, менеджери найвищої ланки проінформовані про стан підприємства краще, ніж його власники. Першою працею з цього напрямку є дослідження Дж. Акерлофа [596]. Найбільший інтерес до стану справ на акціонерних товариствах проявляють акціонери, оскільки мета діяльності будь-якого акціонерного товариства в класичній теорії прав власності полягає у максимізації добробуту акціонерів, що передбачено Принципами корпоративного управління [597]. Але менеджери акціонерних товариств не завжди діють на користь акціонерів та не завжди сприяють зростанню ринкової вартості підприємства. «Існують ситуації, коли керівники, відчуваючи свою безкарність, прагнуть

⁵⁹⁵ Galbraith J. *New Industrial State*. Noughton Mifflin / J. Galbraith – Boston, 1967.

⁵⁹⁶ Akerlof G. The market of “Lemons”: Quality Uncertainly and the Market Mechanism // *Quarterly Journal of Financial Economics*. 1970. Vol. 83. August. № 3. P. 488 – 500 s.

⁵⁹⁷ Про затвердження Принципів корпоративного управління: рішення Державної комісії з цінних паперів № 571 від 11.12.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart82/idx82301.htm>.

максимально задовольнити свої інтереси в збиток інтересів компанії і акціонерів” [598, с. 3]. В акціонерних товариствах існує конфлікт розподілу створеної додаткової вартості.

Розвитком теорії і практики корпоративного управління займаються такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Р.С. Кравченко [599], О.В. Тарасова [600], Я.І. Функ, В.А. Михальченко, В.В. Хвалей [601], В.Ф. Яковлев [602].

Тарасова О.В. зазначає: “Залучення фінансових інвестицій шляхом випуску та розміщення акцій має низку істотних переваг перед іншими способами фінансування потреб підприємства: короткостроковим та довгостроковим банківським кредитуванням, запозиченнями через випуск та розміщення облігацій, отриманням товарних кредитів шляхом виписки векселів, наданням тимчасової (поворотної) фінансової допомоги тощо” [603, с. 42]. Існує ряд основних причин, що викликають необхідність об’єднання капіталів в сучасній економіці у вигляді акціонерного капіталу (табл. 3.14).

Таблиця 3.14. *Переваги акціонерних товариств над іншими організаційно-правовими формами підприємницької діяльності**

№ з/п	Переваги	Характеристика
1	2	3
1	Можливість концентрації капіталу	Акціонерні товариства зосереджують найбільш крупні товарні і грошові капітали, є організацією сучасного великого виробництва, розподілу і споживання суспільного продукту як сукупності вироблюваних матеріальних благ і послуг, за допомогою такого об’єднання капіталу можна зменшити вплив конкуренції і зміцнити становище на ринку, не вимагає повернення капіталу у визначені строками строки, тобто капітал має безповоротний характер, не передбачає фіксованої плати за користування капіталом – заздалегідь встановлених відсотків, обов’язку щодо виплати дивідендів (крім привілейованих акцій)
2	Сприяє збільшенню підприємницької активності і	Особи, які ніколи б індивідуально не використали свої капітали у сфері господарської діяльності і не піддавали себе ризику повної майнової відповідальності, часто вкладають кошти в майно акціонерних товариств. Акціонерні товариства є найважливішою

⁵⁹⁸ Кравченко Р.С. Корпоративное управление: обеспечение и защита права акционеров на информацию (российский и англо-американский опыт) / Р.С. Кравченко. – М.: Спартак, 2002. – 112 с.

⁵⁹⁹ Кравченко Р.С. Корпоративное управление: обеспечение и защита права акционеров на информацию (российский и англо-американский опыт) / Р.С. Кравченко. – М.: Спартак, 2002. – 112 с.

⁶⁰⁰ Тарасова О.В. Проблеми формування капіталу підприємств корпоративного сектору економіки / О.В. Тарасова // Економіка харчової промисловості. – 2011. – № 1 (9). – С. 40-44.

⁶⁰¹ Акционерное общество: история и теория (Диалектика свободы) / Я.И. Функ, В.А. Михальченко, В.В. Хвалей – Мн.: Амалфея, 1999. – 608 с.

⁶⁰² Яковлев В.Ф. Акционерные обществаобщества – достоинства и опасности / В.Ф. Яковлев // Журнал для акционеров – 2000. – № 8 (100). – С. 6.

⁶⁰³ Тарасова О.В. Проблеми формування капіталу підприємств корпоративного сектору економіки / О.В. Тарасова // Економіка харчової промисловості. – 2011. – № 1 (9). – С. 40-44.

Продовження табл. 3.14

1	2	3
3	припливу капіталу економіку	економічною структурою з акумуляції приватних фінансових ресурсів, забезпечують науково-технічний прогрес у багатьох сферах діяльності, визначають зростання виробництва і добробуту в сучасному суспільстві; підвищується їх значущість для економіки даної країни або низки країн, що впливає на оподаткування, режими сприяння, отримання державних замовлень і т.д.
4	Акціонерні товариства дозволяють обмежити ризик втрати капіталу	Одна і та ж особа, будучи учасником декількох акціонерних товариств, невдачу в одному може цілком компенсувати прибутком в іншому. Фактично, залучення акціонерного капіталу не тягне за собою, на відміну від інших способів здійснення запозичень, ніяких майнових зобов'язань з боку товариства перед його акціонерами, крім обов'язку виплати акціонерам дивідендів, у разі прийняття рішення щодо їх нарахування та сплати і повернення коштів або майна власнику корпоративних прав, у разі повної і кінцевої ліквідації акціонерного товариства як юридичної особи
5	Діяльність акціонерного товариства практично не залежить від долі його учасників	Внаслідок чого воно більш довговічно в порівнянні з іншими підприємницькими об'єднаннями, за винятком акціонерних товариств – учасників господарських груп
6	Акціонерне товариство є ідеальною формою участі великої кількості осіб в господарській діяльності	Акціонерне товариство діє успішно, вигода від його діяльності задовольняє значну частину членів соціуму, у них зайнята велика частка найманої праці суспільства, розширюються можливості для підвищення оплати праці найманого персоналу; розширюється коло соціальних пільг зайнятим в акціонерному товаристві
7	Акціонерні товариства відкриті громадськості	Акціонерні товариства зобов'язані публікувати баланси, звіти фінансові результати, перевірені незалежним аудитором, що дає можливість застерегти від ймовірних зловживань
8	Дозволяє мажоритарному акціонеру забезпечувати контроль над більшими обсягами сукупного акціонерного капіталу	Залежно від ступеня розпорошення акцій між власниками та відповідності ринкової ціни його акцій рівню “справедливої” капіталізації підприємства, існує можливість встановлення корпоративного контролю над його діяльністю за допомогою більшого чи меншого відсотку акцій. Це може бути як 50 % статутного капіталу плюс одна акція, так і інший, значно менший відсоток володіння корпоративними правами

*Розроблено на основі [604, с. 10-11, 605, с. 20; 606 с. 88, 607, с. 42]

⁶⁰⁴ Акционерное общество: история и теория (Диалектика свободы) / Я.И. Функ, В.А. Михальченко, В.В. Хвалей – Мн.: Амалфея, 1999. – 608 с.

⁶⁰⁵ Галаганов В.А. Акционерное дело: [учебник] / В.А. Галаганов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 544 с.

У ринкових умовах на формування сприятливого інвестиційного клімату і зміцнення економіки країни суттєво впливає рівень розвитку законодавства в частині забезпечення прав акціонерів на інформацію. У сучасному суспільстві інформація відіграє вирішальну роль, а інформаційні ресурси стають в один ряд з найважливішими ресурсами держави – природними, трудовими, фінансовими і іншими, складовими його потенціалу [608, с. 6]. К.е.н. Євтушевська О.В. відмічає, що особливо складним та проблемним питанням в даний час є питання про права дрібних акціонерів та їх взаємодія з власниками великих пакетів акцій [609, с. 336]. Розосередження власності означає для акціонерів неможливість участі у визначенні корпоративної політики. Призначені менеджери керують підприємством, а акціонери слідуєть за рішеннями менеджерів. Щоб управління роботою акціонерного товариства було найбільш ефективним, на наш погляд, право голосу в управлінні акціонерним товариством повинні мати і менеджери, і акціонери, і рада директорів, а для цього необхідний широкий спектр інформації.

Однією з головних причин зловживань є закриття або надання менеджерами недостовірної інформації акціонерам, суспільству і державі. Поділяємо точку зору Р.С. Кравченко: “Інформаційна прозорість ринку цінних паперів виступає як одна з основних гарантій прав інвесторів” [610, с. 4]. Дж. Дайн виділяє чотири види порушень фундаментальних обов’язків директорів, характерних для права Англії: 1) незаконне заволодіння власністю компанії; 2) конфлікт між особистими інтересами директора і його обов’язками діяти на користь компанії; 3) використання наданих директорів владних повноважень для неналежних цілей; 4) здійснення дій, що приводять до “виходу компанії за рамки її правоздатності” [611]. Отже, без отримання акціонерами інформації про повну і чітку картину роботи акціонерного товариства в стислі терміни і при мінімальних матеріальних витратах, здійснення інших прав акціонерами може виявитися досить ускладненим або просто неможливим. Розглянемо склад інформації, що може бути необхідною для акціонерів (табл. 3.15).

⁶⁰⁶ Галаганов В.А. Акционерное дело: [учебник] / В.А. Галаганов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 544 с.

⁶⁰⁷ Тарасова О.В. Проблеми формування капіталу підприємств корпоративного сектору економіки / О.В. Тарасова // Економіка харчової промисловості. – 2011. – № 1 (9). – С. 40-44.

⁶⁰⁸ Кравченко Р.С. Корпоративное управление: обеспечение и защита права акционеров на информацию (российский и англо-американский опыт) / Р.С. Кравченко. – М.: Спартак, 2002. – 112 с.

⁶⁰⁹ Євтушевська О.В. Концепції розвитку корпоративних відносин М.Х. Бунге / О.В. Євтушевська // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2012. – № 27, Т. 1. – С. 332-336.

⁶¹⁰ Кравченко Р.С. Корпоративное управление: обеспечение и защита права акционеров на информацию (российский и англо-американский опыт) / Р.С. Кравченко. – М.: Спартак, 2002. – 112 с.

⁶¹¹ Dine J. Company Law / J. Dine. – L.: Macmillan Press Ltd., 1998.

Таблиця 3.15. Склад інформації необхідної акціонерам та можливість її отримання з даних бухгалтерського обліку

Вид інформації	Складові інформації	Характеристика інформації	Первинні документи, реєстри бухгалтерського обліку та бухгалтерські звіти для отримання інформації
1	2	3	4
Економічна інформація	Життєвий цикл бізнесу	Введення товару на ринок, збільшення обсягу продажів нового товару, зниження темпів зростання обсягів збуту товару, різке падіння збуту та виведення товару з ринку	Первинні документи, реєстри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 23, 90, 70, звіт про фінансові результати, баланс, внутрішня звітність
	Життєвий цикл основної номенклатури продукції	Цикл тривалість операційного циклу	Первинні документи, реєстри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 23, 90, 70, звіт про фінансові результати, баланс, внутрішня звітність
	Стратегія фінансово-господарського розвитку	Мета і завдання економічного розвитку підприємства на довгострокову перспективу, напрямки інвестицій, які будуть надані, тактичні підходи до вирішення стратегічних завдань	Фінансова звітність, внутрішня звітність та ін.
	Забезпеченість обговіреними коштами та наявність внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування	Структура джерел фінансування, їх відсоткове співвідношення, терміни погашення заборгованостей, умови залучення позикових коштів в обіг підприємства, політика залучення іноземних інвестицій	Фінансова звітність, внутрішня звітність та ін.
	Структура капітальних вкладень у розвиток підприємства	Співвідношення активної та пасивної частини	Фінансова звітність, внутрішня звітність, реєстри бухгалтерського обліку
	Відтворювальна структура капітальних вкладень	Співвідношення між вкладеннями в нове будівництво, у розширення діючих потужностей, технічне переозброєння та реконструкцію. Ці аспекти діяльності характеризують перспективи розвитку та стабільності підприємства	Баланс, примітки до річної фінансової звітності, інші форми фінансової звітності, реєстри синтетичного та аналітичного обліку, внутрішня звітність
	Структура формування фінансових результатів	Операційні витрати, операційна, звичайна та надзвичайна діяльність, наявність економічного збитку та джерела його відтворення	Звіт про фінансові результати, баланс, реєстри синтетичного та аналітичного обліку, внутрішня звітність

Продовження табл. 3.15

1	2	3	4
	Ресурси та їх використання	Трудові, матеріальні, енергетичні ресурси, устаткування, наявність технічно обґрунтованих норм, нормативів, лімітів використання ресурсів та їх дотримання	Первинні документи, реєстри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 23, 90, 66, 10 тощо, фінансова звітність, внутрішня звітність
	Вплив темпів інфляційних процесів в країні на виробництво	Стан інфляції, порядок обліку курсових різниць	Реєстри синтетичного та аналітичного обліку, фінансова звітність щодо уцінки та дооцінки, курсових різниць, внутрішня звітність
	Відносини з податковою системою, наявність пільг та умови їх одержання, державне фінансування	Загальний рівень сформованої економічної ситуації на підприємстві, можливість залучення коштів безповоротного цільового фінансування, види сплачуваних податків та рівень податкового навантаження	Баланс, реєстри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 64, 65, 48, внутрішня звітність, податкова звітність
	Наявність проєктів інвестування	Ведення обліку інвестиційних коштів і контроль їх використання	Реєстри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 14, 15, 35, первинні документи, Баланс, Примітки до річної фінансової звітності інші форми фінансової та внутрішньої звітності
Технологічна (технічна) інформація	Розвиток використання власного науково-технічного потенціалу	Наявність кадрів, матеріальних, фінансових, інформаційних та інших ресурсів, необхідних для створення і реалізації досягнень НТП; науково-технічні пріоритети держави, реформування науково-технічного потенціалу у відповідності з державною науково-технічною політикою, наявність інженерних та організаційно-економічних рішень подальшого розвитку виробництва нової та модифікації продукції, що випускається, наявність конкурентоспроможного товару	Фінансова звітність, реєстри обліку, внутрішня звітність
	Наявність технічного оснащення функцій управління та ефективної системи інформаційного забезпечення підприємства	За всіма необхідними для підприємства напрямками, інвестиційна привабливість підприємства з точки зору підвищення організаційно-технічного рівня виробництва, наявність земельних площ, наявність і потужність транспортних зв'язків, телекомунікаційної мережі	Баланс, Примітки до річної фінансової звітності, реєстри обліку та внутрішня звітність

1	2	3	4
	Стан зношеності основних засобів, наявність та рівень використання виробничих потужностей	Амортизаційна політика підприємства, доцільність зміни норм амортизації основних засобів, можливість повного використання потужностей за рахунок збільшення чисельності робітників	Примітки до річної фінансової звітності, Баланс інші форми фінансової звітності, регістри бухгалтерського обліку
	Доцільність зміни складу основних фондів підприємства	Технічне переоснащення, удосконалення технології виробництва, механізація та автоматизація виробничих процесів, побудова нових та розширення діючих виробничих площ тощо	Баланс, Примітки до річної фінансової звітності, регістри обліку та внутрішня звітність
	Наявність бізнес-планів на пріоритетні напрями розвитку виробництва	Інноваційна політика держави стосовно нових технологій, видів послуг, продукції та нових організаційно-технічних рішень виробничого, адміністративного, фінансового та іншого характеру, впровадження нових технологій, устаткування, конкурентоспроможних виробів	Баланс, Примітки до річної фінансової звітності, регістри обліку та внутрішня звітність
	Форма власності та організаційно-правова структура підприємства	Визначає ступінь участі стратегічних інвесторів в управлінні підприємством, захист прав майнової та інтелектуальної власності	Примітки до річної фінансової звітності, інші форми фінансово та внутрішньої звітності
Організаційна інфраструкція	Галузь, тип виробництва, галузеві особливості	Визначають вид діяльності та зумовлюють технологічно-організаційні умови роботи, обсяг виробництва, номенклатуру продукції, використання виробничих потужностей, рациональність виробничо-збутової логістики та виробничо-фінансового менеджменту, рівень наднормативних залишків незавершеного виробництва, виробничих запасів, готової продукції, незавершеного будівництва, наявність уповільнення обігу коштів	Регістри синтетичного та аналітичного обліку, фінансова звітність, внутрішня звітність
	Ступінь державного контролю за діяльністю підприємства	Наявність державного замовлення та обсяг попиту на продукцію, наявність галузевих та регіональних планів організаційно-технічного розвитку	Регістри синтетичного та аналітичного обліку, фінансова звітність, внутрішня звітність
	Склад основних дебіторів, кредиторів та	Умови постачання, збуту продукції та можливість і самостійних дій з питань ціноутворення, наявність і	Регістри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 36, 37, 63, 68, фінансова звітність,

Продовження табл. 3.15

1	2	3	4
	інвесторів, замовників і постачальників	наміри конкурентів	внутрішня звітність
	Наявність сформованих міжгосподарських зв'язків та ступінь міжнародних зв'язків і участі підприємства в міжнародному бізнесі, наявність господарських та географічних сегментів	Характер ділового партнерства, рівень платіжної дисципліни та ділової активності, наявність та рівень розвитку внутрішньої виробничої інфраструктури підприємства, наявність регіональних сегментів та сегментів за межами України, перспективи розвитку спільного виробництва із зарубіжними партнерами та привабливість до співпраці – дешева праця, сировинні ресурси або більш досконалі технології	Регістри синтетичного та аналітичного обліку, фінансова звітність, внутрішня звітність
Політична інформація	Темпи розширення господарської діяльності	Швидка, повільна, скорочення, неконтрольована, стабільність стану економіки, фінансової системи, виробництва, цін на виробничі ресурси	Регістри синтетичного та аналітичного обліку, фінансова звітність, внутрішня звітність
	Прозорість, демократичність, підконтрольність, корумпованість підприємства	Рівень ділової та соціально-політичної репутації у вітчизняному та світовому бізнесі	Фінансова звітність
Правова інформація	Політика зниження ризику з діловими партнерами	Наявність зовнішнь-економічних відносин підприємства, одержання кредитів від своїх зарубіжних партнерів, більша чисельність ділових партнерів: постачальників ресурсів, покушів продукції, послуг, при найменшій частці в бізнесі значних партнерів	Регістри синтетичного та аналітичного обліку, фінансова звітність, внутрішня звітність
	Наявність виробничих підрозділів за межами України, які утримуються за кошти підприємства	Політична та соціальна стабільність суспільства, державна політика стимулювання експорту	Регістри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 68, 31 тощо, фінансова звітність, внутрішня звітність
	Наявність використання можливостей самостійного планування діяльності підприємства	Визначення перспективи його розвитку виходячи з попиту на виробничу продукцію, роботи, послуги та з необхідності забезпечення виробничого та соціального розвитку підприємства, підвищення доходів, наявність самостійного або на договірній основі ціноутворення на продукцію підприємства	Первинні документи, реєстри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 23, 28, 70, 90 тощо, фінансова звітність, внутрішня звітність

Продовження табл. 3.15

1	2	3	4
Соціальна інфраструктура	Наявність державою умов проведення прогресивних технологій	Створення нових робочих місць, використання праці громадян, що потребують соціального захисту	Первинні документи, реєстри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 23, 91, 92, 66, 65 тощо, фінансова звітність, внутрішня звітність
	Кадровий потенціал та його віковий склад	Рівень кваліфікації менеджерів, бухгалтерських кадрів, економічного ризику та ініціативності керівників підприємства, система та дієвість механізму матеріального та морального заохочення до ефективної роботи працівників підприємства і матеріальної відповідальності за коло обов'язків, що виконуються, тощо, наявність системи підготовки кваліфікованих робітників, спеціалістів, підвищення їх економічного та професійного рівня у власних навчальних закладах або за угодами з іншими державними органами освіти	Первинні документи, реєстри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 23, 91, 92, 66, 65 тощо, фінансова звітність, внутрішня звітність
	Наявність внутрішньої соціальної інфраструктури виробництва	Попищення умов праці, відпочинку та побуту, порядок надання соціальних пільг, участь в управлінні підприємством	Первинні документи, реєстри синтетичного та аналітичного обліку по рахунках 23, 91, 92, 66, 65 тощо, фінансова звітність, внутрішня звітність
Екологічна інфраструктура	Наявність джерел забруднення навколишнього середовища	Наявність токсичних відходів, очищувальних споруд, природоохоронних служб, плата за використання природних ресурсів, пільгове кредитування та оподаткування природоохоронної діяльності, державне стимулювання економії природних ресурсів, енергозбереження, переробки та утилізації відходів виробництва	Регістри синтетичного та аналітичного обліку, фінансова звітність, внутрішня звітність
	Розробка та впровадження технологічних процесів	Природні ресурси та географічне положення країни, забезпечення енергозбереження, економії природних ресурсів та зниження негативної дії на навколишнє середовище	Регістри синтетичного та аналітичного обліку, фінансова звітність, внутрішня звітність

Побудовано на основі [1]

¹ Житний П.С. Облікова політика в умовах розвитку фінансово-промислових систем: методологія та організація [Текст]: монографія / П.С. Житний. – Луганськ: Вид-во СЛУ ім. В. Даля. – 2007. – 352 с.

На підставі наведеної табл. 3.15 щодо інтересів акціонерів до діяльності акціонерного товариства можна зробити висновок, що практично вся інформація різних видів формується за допомогою бухгалтерського обліку. Інша справа, чи вся інформація надається сьогодні на розгляд акціонерам, чи є у акціонерів відповідні вимоги та запити до менеджерів акціонерних товариств надавати таку інформацію.

З наведеного вище бачимо, що у акціонерів існують різноманітні потреби в інформації про діяльність товариства, в яке вони інвестували свій капітал. В даній ситуації виникає питання, чи можуть акціонери мати доступ до такої інформації і якщо так, то яким чином вона повинна бути представлена. Зовнішнім користувачам згідно чинного вітчизняного законодавства надається фінансова звітність, а внутрішні користувачі мають право отримувати не лише фінансову звітність, а внутрішню управлінську звітність. Основним завданням внутрішньої звітності є найповніше задоволення інформаційних потреб внутрішніх користувачів. Вважаємо, що для акціонерів інформації, що розкривається у фінансовій звітності, недостатньо. З перерахованих в табл. 3.15 джерел інформації бачимо, що для акціонерів для отримання певних видів інформації необхідна не лише фінансова звітність, а й інколи реєстри як синтетичного, так і аналітичного обліку, а є випадки де акціонери повинні звернути увагу і на первинні документи, особливо якщо на підприємстві відбуваються досить суттєві, що займають значну питому вагу, господарські операції. Адже можливі різні шахрайські дії працівників підприємства та різні негативні тенденції в розвитку акціонерного товариства, які суто на підставі фінансової звітності виявити не можливо.

Прочитуємо для підтвердження нашої думки В.А. Галаганова: “В результаті протистояння між працею і капіталом, властиве ранньому капіталізму, набуло форми протистояння між бідними і багатими членами суспільства, що виражається через розміри капіталу, що є у них, причому що знаходиться як в особистій власності, так і не належить їм особисто, але що знаходиться під їх контролем. Останнє – це нова грань даної суперечності, що привноситься акціонерними товариствами. Формально багатий член суспільства може мати особистий капітал, не набагато більший, ніж у бідного, але реально він має право розпоряджатися величезними загальними капіталами, які особисто йому не належать. Службове положення багатого

члена суспільства дозволяє, йому отримувати додаткові переваги, які роблять його індивідуальне життя (включаючи сім'ю і тому подібне) набагато багатше в усіх відношеннях” [612, с. 22]. Недоліки в роботі акціонерних товариства зумовлені наступними причинами: небажанням допускати до участі в управлінні справами товариства третіх осіб, непрозорістю діяльності багатьох компаній, побоюванням того, що конкуренти зможуть здійснювати недружнє придбання корпоративних прав на відкритому фондовому ринку з метою поглинання тих чи інших компаній шляхом розширення участі в акціонерному капіталі; власники вітчизняних промислово-фінансових груп поки що неохоче йдуть на залучення сторонніх акціонерів, оскільки не поспішають ділитися з кимось корпоративними правами та владою, що забезпечує вирішальний контроль над підприємствами, що входять до складу таких груп; внутрішня природа акціонерного товариства недостатньо досконала: у ній присутні ряд елементів, що дозволяють недобросовісним особам використовувати ці економічні структури з метою обману акціонерів; недоліки правової конструкції “акціонерне товариство” зумовлені необхідністю зміни психології людини; проблема взаємовідносин акціонерів, як співвласників акціонерного товариства, та його виконавчого органу управління. Зокрема, ще не до кінця врегульованими залишаються такі питання: збалансованості прав і повноважень менеджерів та акціонерів, особливо тих, які володіють контрольним пакетом акцій. Більш детально розкриємо існуючі недоліки в акціонерних товариствах за допомогою (табл. 3.16).

Таблиця 3.16. *Негативні риси акціонерного товариства*

<i>№ з/п</i>	<i>Негативні риси</i>	<i>Характеристика</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1	Можливість існування фіктивного акціонерного засновництва	Коли заради вигоди створюються нежиттєздатні господарюючі суб'єкти. Засновники роблять широку рекламу, привертаючи гроші як внесок до статутного фонду товариства, піднімають курс акцій і реалізують їх, залишаючи решту акціонерів ні з чим, у тому числі без дивідендів
2	Найдорожча форма підприємницького об'єднання	З погляду непродуктивних затрат, необхідних як для створення, так і забезпечення діяльності його внутрішнього механізму
3	Управління акціонерним товариством є складнішим в	Органи управління великих акціонерних товариств відрізняються значною інертністю, не завжди можуть вчасно відреагувати на кон'юнктуру ринку, що змінилася. Виконавчий орган, іноді обмежений ухвалами вищестоящих

⁶¹² Галаганов В.А. Акционерное дело: [учебник] / В.А. Галаганов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 544 с.

Продовження табл. 3.16

1	2	3
4	порівнянні з управлінням інших суб'єктів господарювання	органів, навіть зорієнтувавшись в економічній ситуації, що швидко змінилася, деколи не має можливості законно ухвалити необхідне рішення
5	Контроль за діяльністю акціонерного товариства з боку власників дрібних пакетів акцій часто є неефективним	Дрібні акціонери, знаходячись в різних регіонах держави або навіть в різних частинах земної кулі, у зв'язку з відсутністю єдності і професійних навичок у сфері підприємництва, не можуть реально впливати на діяльність акціонерного товариства, що створює можливість зловживань з боку невеликої групи найманих керівників або власників контрольного пакету акцій. Наділений повноваженнями виконавчий персонал, що часто навіть не входять до складу акціонерів товариства, може бути абсолютно не зацікавленим в успішній діяльності підприємства
6	Можливість спекуляції акціями	Може несприятливо вплинути на діяльність навіть рентабельного підприємства, аж до його краху. Акціонерна спекуляція може привести до втрати майна багатьма учасниками, і зрештою – до небажання великої маси людей довіряти свої гроші акціонерним товариствам.
7	Введення в оману недостовірною інформацією	Часто акціонерів вводять в оману недостовірною інформацією про товариство за допомогою перебільшення перспективи зростання компаній, цінні папери яких пропонуються. Недостовірні інформація може бути поширена серед широкого кола користувачів мережі найрізноманітнішими способами: розміщена на інформаційних сайтах, електронних дошках оголошень, в інвестиційних форумах, розіслана по електронній пошті
8	Відмінність видів акціонерних товариств	Компанії варіюються від транснаціональних гігантів до невеликих сімейних підприємств. Така відмінність в розмірах і складності організаційної структури компаній створює труднощі у формулюванні універсальних стандартів поведінки для менеджерів всіх акціонерних товариств
9	Формулювання стандартів поведінки директорів відносно схвалюваних ними рішень	Більшість таких рішень є комерційними за своїм характером, і судам буває дуже складно визначити, чи були дані рішення у момент їх ухвалення комерційно безрозсудними і недоцільними. Іноді ухвалені директорами рішення можуть спричинити негативні наслідки для компанії. Проте такі наслідки можуть бути обумовлені рядом чинників, які директори не завжди можуть передбачати у момент ухвалення рішення

Розроблено на основі [613, 614].

⁶¹³ Акционерное общество: история и теория (Диалектика свободы) / Я.И. Функ, В.А. Михальченко, В.В. Хвалей – Мн.: Амалфея, 1999. – 608 с.

⁶¹⁴ Кравченко Р.С. Корпоративное управление: обеспечение и защита права акционеров на информацию (российский и англо-американский опыт) / Р.С. Кравченко. – М.: Спартак, 2002. – 112 с.

Розкриття сутності та організації складання внутрішньої звітності по різному трактується в багатьох джерелах [615, 616, 617, 618, 619]. Більшість авторів вирішують питання побудови управлінської звітності для потреб функцій управління планування, контролю та із врахуванням організаційно-технологічних особливості діяльності підприємств. Кравченко Р.С. зазначає: “Кожному акціонеру необхідно отримувати інформацію і мати уявлення про те, як діє його підприємство, якими правами і можливостями він наділений, яким чином можна робити вплив на функціонування компанії. При цьому повинен забезпечуватися доступ до регулярної, надійної і співставної інформації, достатньо детальної, щоб акціонери могли оцінити якість управління, здійснену адміністрацією, і ухвалювати інформовані рішення з питань власності і голосування акціями. Суровий режим розкриття інформації може допомогти в залученні капіталу і підтримці довіри до фондових ринків, а також в поліпшенні розуміння громадськістю структури і діяльності підприємств” [620, с. 6]. Але до сих пір залишається недостатньо розробленим питання звітності, що надається акціонерам, що обумовлює актуальність дослідження проблеми захисту прав акціонерів на інформацію. Вважаємо, що дана проблема є перспективою подальших досліджень.

Отже, концентрацію капіталу можуть забезпечити лише безліч осіб об'єднуючи свою власність; такі особи повинні мати певні права по відношенню до цього капіталу. Створення нової особи замість множинності осіб спричиняє виникнення нового власника замість множинності власників що об'єднали свій капітал і як наслідок розширення рамок договірних правовідносин та їх переростання в корпоративні правовідносини. Проблеми розвитку корпоративних відносин в сучасних умовах потребує всебічного теоретичного обґрунтування, що зумовлено відмінностями в розмірах і складності структур акціонерних товариств, в ступені залучення і інформованості менеджерів і акціонерів відносно справ товариства, унікальних економічних умови.

⁶¹⁵ Бухгалтерський управлінський облік: [підручник] / Бутинець Ф.Ф., Давидюк Т.В., Канурна З.Ф. та ін. – Житомир: ПП “Рута”, 2005. – 480 с.

⁶¹⁶ Голов С. Ф. Управлінський облік: [підручник] / С.Ф. Голов. – [4-те вид.] – К.: Лібра, 2008. – 704 с.

⁶¹⁷ Управлінський облік: [пер. з англ. 5-го канад. вид.] / Дон Р. Хенсен, Меріен М. Моувен, Небіл С. Еліас, Девід У. Сенков. – К.: Міленіум, 2002. – 974 с.

⁶¹⁸ Атамас П.Й. Управлінський облік: [навч. посібник для вищ. навч. закладів зі спец. “Облік і аудит”] / П.Й. Атамас. – К.: Центр навч. літ., 2006. – 438 с.

⁶¹⁹ Управлінський облік: [навч. метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни] / В.М. Добровський, Л.В. Гнилицька, Р.С. Коршикова, В.М. Добровський – К., КНЕУ, 2003. – 236 с.

⁶²⁰ Кравченко Р.С. Корпоративное управление: обеспечение и защита права акционеров на информацию (российский и англо-американский опыт) / Р.С. Кравченко. – М.: Спартак, 2002. – 112 с.

Акціонери для прийняття виважених рішень потребують різних видів інформації, переважна більшість якої формується за допомогою бухгалтерського обліку, зокрема: економічної, технологічної, організаційної, політичної, правової, організаційної, екологічної. У створенні та діяльності акціонерних товариств існують як переваги, так і недоліки. До переваг акціонерних товариств належать: можливість концентрації капіталу, сприяють збільшенню підприємницької активності і припливу капіталу в економіку, дозволяють обмежити ризик втрати капіталу, їх діяльність не залежить від долі учасників, є ідеальною формою участі великої кількості осіб в господарській діяльності, відкриті громадськості, дозволяють мажоритарному акціонеру забезпечувати контроль над більшими обсягами сукупного акціонерного капіталу. До недоліків діяльності акціонерних товариств належать: можливість існування фіктивного акціонерного засновництва, є найдорожчою форма підприємницького об'єднання, управління є складнішим в порівнянні з управлінням інших суб'єктів господарювання, контроль за діяльністю акціонерного товариства з боку власників дрібних пакетів акцій часто є неефективним, існує можливість спекуляції акціями та введення в оману недостовірною інформацією.

Отже, виникає необхідність у виробленні і впровадженні загальних вимог до інформації в частині джерел формування майна, що повинна надходити акціонерам. Така інформація повинна розкривати якісну оцінку корпоративних характеристик підприємства: структуру власності і корпоративний контроль, прозорість діяльності вищого керівництва і відповідальність перед акціонерами, характер конфліктів корпоративних інтересів, ділову репутацію акціонерного товариства перед іншими суб'єктами економічних відносин, врахування інтересів яких має бути пріоритетними у процесі господарювання (табл. 3.17).

Одним із суб'єктів, який співпрацює з підприємством, є населення та його окремі групи. В першу чергу, це реальні та потенційні працівники підприємства, які зацікавлені в матеріальній винагороді за виконану працю. Такий елемент відображається в пасиві бухгалтерського балансу як зобов'язання з оплати праці. Рядок балансу, де відображаються забезпечення виплат персоналу, показує ставлення до працівників на підприємстві, в деякій мірі, соціальну спрямованість діяльності підприємства, що впливатиме на його репутації і перед зовнішніми, і перед внутрішніми суб'єктами, зокрема перед наявними та потенційними працівниками.

Таблиця 3.17. Взаємні інтереси підприємства різних суб'єктів і підсистем економіки, що можуть бути відображені в системі бухгалтерського обліку пасивів

<i>Зовнішній суб'єкт очікувань</i>	<i>Інтереси суб'єкта по відношенню до підприємства</i>	<i>Інтереси підприємства по відношенню до суб'єкта</i>
Населення і його окремі групи (реальні, потенційні і минулі працівники підприємства, члени їх сімей, власники, новатори, власники фінансових засобів, інші громадяни, суспільство в цілому)	Заробітна плата, матеріальна підтримка в надзвичайних ситуаціях, отримання доходів від засобів, вкладених в дане підприємство, попит на організаційно-технологічні інновації	Витрати на заробітну плату, залучення засобів населення через цінні папери, визнання суспільної цінності підприємства
Інші підприємства (реальні і потенційні партнери, конкуренти, власники нових технологій, вільних фінансових або інших ресурсів)	Величина зобов'язань перед постачальниками, отримання доходів від засобів, вкладених у підприємство, використання залучених ресурсів, застосування нематеріальних активів	Попит на товари і послуги даного підприємства, отримання доходу від засобів, вкладених в інше підприємство, величина зобов'язань перед постачальниками
Фінансові установи	Величина зобов'язань перед даними установами, своєчасна сплата зобов'язань (наявність заборгованості)	Депозитно-розрахункове, кредитне обслуговування
Податкові органи	Своєчасна сплата податків, розмір податкових зобов'язань	Надання податкових пільг та відстрочок
Пенсійний фонд та страхові компанії	Внески на загальнообов'язкове пенсійне страхування, внески зі страхових платежів	Розмір зобов'язань зі сплати страхових платежів
Позабюджетні фонди	Здійснення позабюджетних платежів	Розмір позабюджетних платежів

Попит на організаційно-технологічні інновації в бухгалтерському обліку частково відображається лише в мірі використання нематеріальних активів, проте в першому розділі активу бухгалтерського балансу. Щодо інтересів підприємства по відношенню до населення, зокрема, до працівників, то в цьому аспекті, найбільше цікавитиме його розмір заробітної плати, яку необхідно виплатити за виконану роботу. Такі дані відображаються в пасиві бухгалтерського балансу в частині поточних зобов'язань з оплати праці.

Розмір доходів від засобів, вкладених в підприємство, відображається, перш за все, у звіті про прибутки та збитки, а також у балансі, у рядку "Розрахунки з учасниками". Але, слід знову ж таки підкреслити, що в балансі відображається лише загальна інформація, і відсутність будь-якого значення у графі розрахунків з учасниками ще не засвідчує про не доходність вкладених засобів. Адже цілком можливо, що протягом звітного періоду прибуток був отриманий, розподілений і виплачений учасникам.

За умови, якщо підприємство залучає засоби для функціонування підприємства через випуск цінних паперів, то інтерес товариства складатиме саме часка оплачених та неоплачених акцій з загальної номінальної вартості випущених. Така інформація сьогодні в бухгалтерському балансі відображається як статутний капітал – загальний розмір випущених акцій за номінальною вартістю, а також як неоплачений капітал – вартість не придбаних цінних паперів.

Визнання суспільної цінності підприємства відображається в бухгалтерському обліку як гудвіл, в активі бухгалтерського балансу. Чим кращу репутацію або “добру” славу заробило собі підприємство – тим цінніше воно буде в суспільстві. Інші підприємства цікавитиме інформація про розмір зобов’язань та наявність заборгованості перед постачальниками та підрядниками. Постачальникам підприємства такі дані даватимуть можливість прийняти рішення про продовження співпраці, а також про потребу створення резерву сумнівних боргів, а для потенційних постачальників – визначають рівень репутації. Крім того, інформація про стан співпраці з партнерами, в деякій мірі, відобразатиме як фактичний фінансовий стан підприємства, так і засвідчить певний рівень його відповідальності перед ними. До того ж важливим аспектом буде створення таким чином позитивної репутації задля залучення засобів від інших суб’єктів господарювання як реальних, так і потенційних інвесторів. Така інформація відображається в пасиві бухгалтерського балансу в розрізах нерозподіленого прибутку та розрахунків з учасниками. Використання залучених засобів засвідчуватиме довіру до суб’єкта господарювання як до надійного партнера.

Щодо інтересу суб’єкта господарювання відносно інших підприємств, то в першу чергу, його створюватиме розмір зобов’язань за придбані товари, роботи та послуги. Така інформація для управлінського персоналу даватиме змогу проаналізувати та спланувати подальші дії в частині врегулювання стану розрахунків, а також зробити певні висновки про ефективність співпраці з тими чи іншими постачальниками та підрядниками.

Разом з цим, за наявності вільних фінансових ресурсів, підприємство може бути зацікавлене в можливості їх інвестування в діяльність інших суб’єктів господарювання. Дані про вільні фінансові ресурси користувачі можуть побачити в активі бухгалтерського балансу, а вже про доцільність їх вкладення – в балансі підприємства, в яке вони планують зробити вклад.

Попит на товари та послуги підприємства в бухгалтерській звітності не відображається, але про нього може свідчити успішність реалізації товарів, яка відображається в Звіті про фінансові результати, а також в активі бухгалтерського балансу в частині відображення дебіторської заборгованості.

Взаємними інтересами і з боку суб'єкта господарювання, і з боку фінансової установи буде використання кредитних засобів: їх розмір та плата за них. Фінансові установи цікавитиме розмір зобов'язань, а також наявність заборгованості, тобто не погашених вчасно зобов'язань для прийняття рішень щодо надання наступного кредиту або позики. З боку підприємства відносно фінансової установи, зокрема банку, цікавитиме депозитно-кредитне обслуговування в частині плати за надані послуги (розмір комісії). Сьогодні, така інформація в бухгалтерському обліку відображається в пасиві бухгалтерського балансу в розділах поточних та довгострокових зобов'язань (заборгованість не відокремлена), а зобов'язання з оплати отриманих послуг фінансової установи прийнято відображати по кредиту 68 рахунку "Розрахунки за іншими операціями", тому в подальшому вони відносяться в пасив балансу на рядок "Інші поточні зобов'язання", що не відокремлює такий вид відносин.

Кожний суб'єкт господарювання протягом своєї діяльності змушений, в силу існуючого суспільного устрою, співпрацювати з органами податкової служби. Взаємними інтересами податкових органів і суб'єктів господарювання у фінансовій звітності буде розмір податкових зобов'язань, а також розмір відстрочених податкових зобов'язань.

Разом з нарахуванням заробітної плати працівникам у підприємства виникає зобов'язання перед пенсійним фондом з нарахувань і утримань. Якщо підприємство співпрацює з страховими компаніями з приводу інших видів страхування, то у нього виникають зобов'язання за платежами, залежно від умов договору. Тобто взаємними інтересами підприємства і пенсійного фонду (страхової компанії) будуть розміри зобов'язань за внесками.

Щодо інтересів позабюджетних фондів, то вони співпадають з інтересами підприємства в частині розміру наявних зобов'язань. До соціальних позабюджетних фондів відносять і пенсійний фонд, але пропонуємо відносити дану установу до органів страхування.

Виділивши різні суб'єкти економіки, що беруть участь у господарській діяльності або співпрацюють з підприємством, врахувавши їхні інтереси, спробуємо внести певні коригування до існуючої форми звітності "Баланс" в розділ "Пасив", де відобразитимемо групи статей за суб'єктами (табл. 3.18).

Таблиця 3.18. Другий розділ бухгалтерського балансу “Пасив”, згрупований за ознакою суб’єкта економіки

<i>Пасив</i>	<i>Код рядка</i>	<i>На початок звітнього періоду</i>	<i>На кінець звітнього періоду</i>
I. Власники	300		
II. Працівники	400		
III. Податкові органи	500		
IV. Органи страхування	600		
V. Постачальники та підрядники	700		
VI. Фінансові установи	800		
VII. Позабюджетні фонди	900		
БАЛАНС	1000		

Така структура пасиву бухгалтерського балансу відобразатиме правосуб’єктність, засвідчуватиме право власності та зобов’язання, а тому в найбільшій мірі відповідатиме теорії суспільного договору та агентських відносин. Разом з тим, в кожному з підрозділів пасиву доцільно виокремити статті, які більш детально відобразатимуть склад тих чи інших розділів, але їх склад доцільно визначати за умови більш детального дослідження відносин між цими суб’єктами та їх відображення на рахунках бухгалтерського обліку для підприємств, установ, організацій. Отже, бухгалтерський баланс, як основна форма звітності, повинен містити інформацію, яка б задовольняла інтереси не лише самого підприємства, але й інших суб’єктів економіки, які співпрацюють з ним у процесі здійснення господарської діяльності.

Висновки до 3-го розділу

Дослідивши питання бухгалтерського відображення пасивів на стадіях розвитку підприємства, можна зробити наступні висновки:

1. Постійні зміни законодавства України в частині регулювання питань організації та ведення бухгалтерського обліку призводять до зростання кількості судових спорів з приводу неузгодженості дій підприємства з різними суб’єктами економіки при передачі прав власності на певну частку активів, натомість регламентування пасивів обмежується лише визначенням загальних положень формування та відображення на рахунках обліку окремих його складових. Удосконалення законодавчої бази

бухгалтерського обліку пасивів сприятиме належному рівню врегулювання господарських відносин підприємства з іншими суб'єктами, створить відповідні умови для якомога ефективнішого процесу управління пасивами, їх руху між власниками підприємства, його працівниками та іншими суб'єктами. Чітке визначення загальних положень бухгалтерського обліку пасивів в обліковій політиці підприємства, а також контроль за їх дотриманням сприятиме удосконаленню механізму здійснення цілої низки заходів щодо ефективної співпраці між різними суб'єктами як всередині підприємства, так і за його межами.

Законодавче регулювання бухгалтерського обліку пасивів як на державному рівні, так і на рівні підприємства створить необхідні для управлінського персоналу умови ухвалення виважених рішень щодо управління ними. Таким чином, облік виконуватиме основні функції, покладені на нього, забезпечуючи при цьому захист інтересів власника шляхом визначення пріоритетних статей для виплати та контролю за їх здійсненням з метою уникнення штрафних санкцій за несвоєчасне виконання договірних зобов'язань підприємства.

2. Сьогодні в Україні спостерігається виникнення та поширення нових для нашої країни організаційно-правових форм господарювання, зміна апарату управління підприємствами, чітке розмежування функцій власників підприємства та найвищої ланки управлінського персоналу. Оскільки кожна з організаційно-правових форм господарювання підприємств має певні особливості в структурі капіталу, різні можливості і вартість його фінансування, умови оподаткування, умови виходу на ринок капіталів, кожне підприємство має враховувати створені для нього умови господарювання. Реалізацією ідей найефективнішого управління підприємством з врахуванням теперішніх складних умов може бути створення нової моделі пасиву для управління його складовими, оскільки сучасний етап розвитку економіки вимагає нових підходів, систематизації та обробки облікової інформації.

3. Кожне явище у своєму розвитку підпорядковується певним циклічним законам, не винятком з цього є діяльність підприємства. Особливістю життєвого циклу підприємства є проходження чотирьох

основних стадій свого розвитку, а саме: зародження, зростання, стабілізації, спаду. Кожна з цих стадій характеризується різним співвідношенням пасивів. Їх аналіз з урахуванням стадій життєвого циклу за сучасної структури показав пряму залежність між фінансовим станом підприємства та питомою вагою власного капіталу в структурі пасивів. Проте таке співвідношення показує дві протилежні ситуації фінансового стану підприємства, тоді як воно зацікавлене в якомога тривалішому збереженні своїх позицій на стадії зростання та стабілізації. Досягненню такого результату в управлінні підприємством сприятиме більш глибокий аналіз структури пасивів на цих стадіях, особливо в частині поточних та довгострокових зобов'язань. Як наслідок, в основу такого аналізу повинна бути покладена нова ознака.

4. Постіндустріальний етап розвитку цивілізації характеризується інституційними змінами, де збільшується кількість економічно активних суб'єктів. В основі нових поглядів на процес взаємодії підприємства з іншими суб'єктами стоїть людина як власник, менеджер, працівник та просто член суспільства. У зв'язку з цим більш глибокого дослідження потребують результати співпраці підприємства з різними суб'єктами економічних відносин. Виявлення наслідків такої співпраці може забезпечити нова структура балансу, побудована за ознакою належності активів тому чи іншому суб'єкту економічних відносин, що забезпечить аналіз їх взаємодії з підприємством на різних стадіях життєвого циклу.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДОЛОГІЯ ОБЛІКУ ПАСИВІВ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕХОДУ ПІДПРИЄМСТВ ДО СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

---

*Кожна справа має властиві їй особливості,
до яких і має бути приурочений спосіб
ведення запису.*

Драппала Т. [621, с. 294]

4.1. Основні напрями удосконалення обліку власного капіталу та відображення його у звітності

Друга промислова революція, збільшення масштабів виробництва, географічна експансія, швидкий ріст промисловості та інші фактори призвели до потреби залучення зовнішнього капіталу. Для створення потужного великомасштабного підприємства необхідним стало об'єднання капіталів декількох осіб, а також залучення зовнішніх джерел фінансування. Разом з цим виникає потреба у розподілі функцій власників капіталу та функцій управління ним, при чому в умовах різних організаційно-правових форм товариств.

Дослідження в попередніх розділах сутності капіталу та його класифікації за різними ознаками дозволило виявити більше дев'яносто видів капіталу. Проте не всі з них є об'єктами бухгалтерського обліку, а деякі, наприклад, статутний капітал, який є елементом власного капіталу, мають безліч назв-аналогів у вітчизняній та зарубіжній літературі, що ускладнює їх теоретичне розуміння та практичне застосування у бухгалтерському обліку.

Вивченням проблем різних видів, форм та класифікації капіталу займаються вчені та науковці різних країн: Ю.А. Абаєв, Ф.Ф. Бутинець, І.П. Комісарова, І.В. Малишев, М.Ю. Медведєв, Е. Райс, І.Й. Яремко, С. Коротаєв та ін. До того ж трактування понять капіталу, різних його видів

---

⁶²¹ Драппала Т. Призвание бухгалтера / Т. Драппала // Счетоводство. – 1895. – № 21. – с. 294.

та форм наводиться у фінансових та бухгалтерських словниках, зокрема, під редакцією А.А. Благодатіна, А.Г. Загороднього, Г.Л. Вознюк, Л.Ш. Лозовського, С.В. Момерного, Г.О. Партина, Б.А. Райзберга та ін. Вченими та науковцями зроблено вагомий внесок у вирішення зазначеної проблеми, створено чимало різних підходів до визначення сутності того чи іншого виду капіталу.

Проф. В.В. Сопко зазначає, що “загальна структура власного капіталу складається з таких складових частин:

1. Капітал власників – сума капіталу, внесеного засновниками. Ця сума складається з двох частин:

– реєстрований – сума власного капіталу згідно з установчими документами за винятком неоплаченого та вилученого капіталу.

– нереєстрований – тобто додатково вкладений засновниками – результат від продажу акцій власної емісії або додаткові внески засновників на збільшення реєстрованого капіталу підприємства після прийняття рішення про таке збільшення, але до проведення державної реєстрації цих змін тощо.

2. Капітал, створений у процесі діяльності – тобто отриманий у результаті діяльності суб’єкта (окрім результату від продажу акцій власної емісії), – це сума резервного капіталу та нерозподіленого прибутку (або мінус непокриті збитки).

3. Інший додатковий не вкладений власниками – формується за рахунок безоплатно отриманого майна, індексації майна тощо” [622, с. 56].

Дійсно, такі види капіталу існують, але при побудові класифікації пасивних рахунків слід враховувати основні вимоги що висувуються в цілому до класифікації. Вважаємо, що в запропонованій автором класифікації власного капіталу є суперечності в частині того, що саме береться за основу для класифікації (табл. 4.1).

Без ознаки власний капітал на статутний (складений), додатковий, резервний капіталі, а також на нерозподілений прибуток і інші резерви поділяють Р.Г. Попова, І.Н. Самонова, І.І. Добросердова [623, с. 66].

⁶²² Сопко В.В. Бухгалтерський облік капіталу підприємства (власності, пасивів): [навч. посібник] / В.В. Сопко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

⁶²³ Попова Р.Г. Финансы предприятий / Р.Г. Попова, И.Н. Самонова, И.И. Добросердова. – СПб.: Питер, 2002. – 224 с.

Таблиця 4.1. Види та складові частини власного капіталу запропоновані проф. В.В. Сопко [624, с. 58]

		№ з/п	Види власного капіталу	Індивідуальні підприємств	Партнерські підприємств	і підприємств
Капітал власників	Реєстрований	1	Статутний капітал	+/-	+	+
		2	Пайовий капітал	-	+	-
		3	Неоплачений капітал	+/-	+	+
	Нереєстрований	4	Вилучений капітал	-	-	+
		5	Додатковий капітал (від продажу акцій власної емісії)	-	-	+
		6	Додатковий капітал (додаткові внески засновників)	+	+	-
Інший додатковий не вкладений внесками		7	Інший додатковий капітал	+	+	+
Капітал, створений у процесі діяльності	8	Резервний капітал	+	+	+	
	9	Нерозподілений прибуток	+	+	+	

Є автори, які намагаються згрупувати рахунки власного капіталу не наводячи класифікаційної ознаки, проте розмежовуючи рахунки на ті, що утворюють власний капітал і рахунки та на ті, що зменшують його розмір. Так, до елементів, які утворюють власний капітал, включаються: статутний капітал; додатковий капітал; резерви; нерозподілений прибуток та неосновний капітал [625, с. 189], а до елементів, що знижують величину власного капіталу, належать: неоплачений капітал; вилучений капітал; непокритий збиток; використаний прибуток звітного року. [626, с. 189-190]. З таким підходом можна погодитись, але слід враховувати, що кожен рахунок бухгалтерського обліку має дебет і кредит, а це означає, що в кожного із перерахованих рахунків може бути як збільшення, так і зменшення капіталу.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на підставі вивчення еволюції поняття “власний капітал” визначити причини виникнення різних його назв та здійснити порівняння вітчизняної назви “статутний капітал” із назвами

⁶²⁴ Сопко В.В. Бухгалтерський облік капіталу підприємства (власності, пасивів): [навч. посібник] / В.В. Сопко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

⁶²⁵ Финансовый учет: [учебник] / Коллектив авторов: [координатор – А. Недерица]. – Кишинев: АСАР, 2000. – 480 с.

⁶²⁶ Финансовый учет: [учебник] / Коллектив авторов: [координатор – А. Недерица]. – Кишинев: АСАР, 2000. – 480 с.

капіталу в зарубіжних країнах задля розкриття проблем класифікації видів капіталу у науковій літературі.

Рахунок власного капіталу в систему рахунків бухгалтерського обліку було введено ще у XIV ст. Він створений за часів виникнення подвійного запису для відображення взаємних прав та обов'язків, оскільки кожна господарська операція розглядалась як юридичний акт, в якому одночасно один суб'єкт щось отримує, а інший щось віддає [627, с. 4-5]. Згодом із розвитком суспільно-виробничих відносин почали виникати й інші назви капіталу, що зумовлено впливом наступних факторів: розвитком приватної власності на майно; розвитком різних організаційно-правових форм власності підприємств; втручанням держави у господарську діяльність; потребою в інформуванні власників; виникненням корпоративного права.

На нашу думку, виникнення назви стартового (початкового) капіталу спричинено необхідністю інформування власників підприємства про ефективність його роботи як основоположної (вихідної) величини. Наприклад, для розуміння того, як працює підприємство і чи доцільно взагалі працювати, власнику слід порівняти поточні показники з вихідними (початковими). Капітал, у початковій його вартості, став називатися початковим або стартовим. Проте зміна розміру стартового капіталу не обов'язково вказує на результати діяльності підприємства, адже змінитися він може внаслідок додаткової емісії акцій або додаткових внесків засновників, безоплатного отримання активу, отримання прибутку або збитку як фінансового результату, вилучення частини майна, залучення “чужого” капіталу тощо. Тому цілком логічним є інтерес власника до причин зміни цього капіталу (рис. 4.1).

Рис. 4.1. *Інтерес власників до зміни капіталу у процесі господарської діяльності*

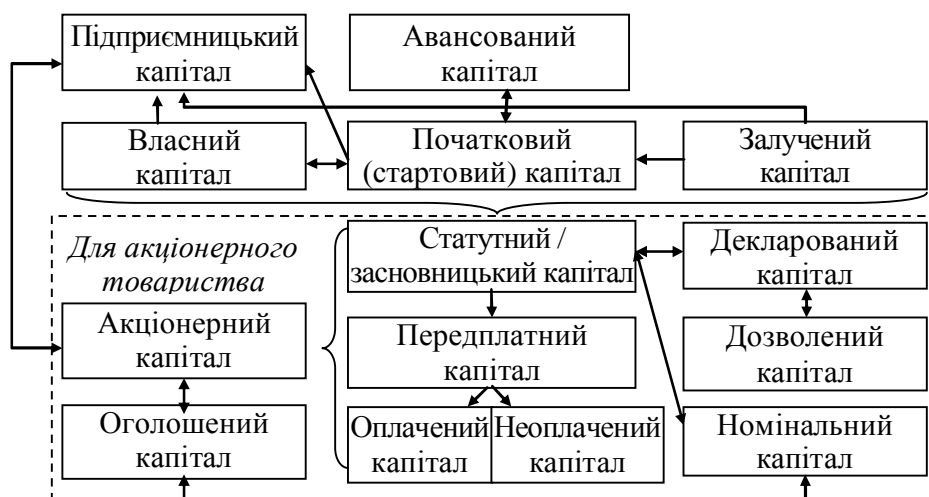
⁶²⁷ Мальшев И.В. Теория двойственности отражения хозяйственных активов в бухгалтерском учете / И.В. Мальшев – М.: Статистика, 1971. – 113 с.

За статтею “Статутний капітал” відображається сума коштів, виділена власниками підприємства для здійснення господарської діяльності. Дані засоби відповідно до положень Господарського кодексу Російської Федерації мають різні назви залежно від організаційно-правової форми підприємства. Оскільки господарські товариства не мають у складі засновницьких документів статуту, у них вищезгадані засоби називаються “складський капітал”. Всі інші підприємства мають статут, в якому вказується величина засобів, виділених власниками, тому в назві цього джерела (окрім виробничих кооперативів, де він називається “Пайові внески”) фігурує слово “статутний”. Проте державні і муніципальні унітарні підприємства не наділені правом власності на ці засоби, що належать їм на праві господарського ведення або оперативного управління (власником засобів є державні органи або органи місцевого самоврядування), тому дане джерело засобів називається “Статутний фонд”. Джерело засобів відображає в рядку 410 балансу, має одну з наступних назв: складський капітал (господарські товариства); статутний фонд (державні і муніципальні та унітарні підприємства); пайові внески (виробничі кооперативи); статутний капітал (всі інші підприємства) [628, с. 65].

Згодом, в результаті розвитку права втручання держави у господарську діяльність та у зв'язку з необхідністю реєстрації вартості початкового капіталу у державних органах, його закріплення у відповідних документах зумовило виникнення такої назви як статутний (засновницький) капітал, декларований. Внаслідок можливості внесення частинами статутного капіталу з'явилися такі назви як оплачений та неоплачений. Трансформацію даних назв схематично відображено на рис. 4.2, при цьому акціонерне товариство використовується як зразок однієї з організаційно-правових форм власності підприємства.

Аналізуючи наведену на рис. 4.2 інформацію, виявлено взаємозамінні назви статутного капіталу та прослідковано його розвиток від первісної назви “власний”. Таким чином, до виникнення необхідності у залученні зовнішніх джерел фінансування весь капітал, що використовувався у господарській діяльності був власним. Пізніше, із розвитком договірних відносин, для відкриття власної справи потрібні були додаткові кошти, капітал, що використовувався для цієї мети складався з власного і залученого – саме він став називатися початковим або стартовим.

⁶²⁸ Ковалев В.В. Как читать баланс / В.В. Ковалев, В.В. Патров; [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 448 с.

Рис. 4.2. Еволюція власного капіталу

Цілком ймовірно, що в процесі ведення спільної діяльності виникають проблеми з розподілом отриманого прибутку та з розподілом майна при бажанні одного з учасників припинити свою діяльність у складі спільного підприємства, що і призвело до виникнення потреби у захисті інтересів прав власності на державному рівні та врегулюванні таких відносин за допомогою юрисдикції. Так, стартовий або початковий капітал почав зазначатися в установчих документах – в статуті, з чітким визначенням частки участі в господарській діяльності кожного із засновників (учасників). Отже, остання назва капіталу трансформувалась у засновницький або статутний. На підставі джерел [629, 630] досліджено найменування одного й того ж об'єкту бухгалтерського обліку в різних країнах (табл. 4.2).

Таблиця 4.2. Дефініції назви “статутний капітал” в різних країнах

№ з/п	Країна	Назва капіталу					
		Статутний капітал	Статутний капітал (фонд)	Статутний фонд	Капітал	Оплачений номінальний (статутний) капітал	Номінальний (статутний) капітал
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Росія	+	–	–	–	–	–
2	Білорусь	+	–	–	–	–	–
3	Україна	+	–	–	–	–	–

⁶²⁹ Системи обліку в Україні: трансформація до міжнародної практики / за ред. проф. М.П. Войнаренка. – Київ: Наукова думка, 2002. – 718 с.

⁶³⁰ Счетоведение: [монографія в 3-х частях] / Под науч. ред. проф. М.Я. Штейнмана – Ч. II. Планы счетов бухгалтерского учета / Н.М. Малюга, М.Я. Штейнман, Е.П. Боримская [Предисл. Ф.Ф. Бутынца], 2009. – 396 с.

1	2	3	4	5	6	7	8
4	Ізраїль	+	-	-	-	-	-
5	Таджикистан	+	-	-	-	-	-
6	Казахстан	+	-	-	-	-	-
7	Польща	-	+	-	-	-	-
8	Чехія	-	-	+	-	-	-
9	Словаччина	-	-	+	-	-	-
10	Молдавія	-	-	+	-	-	-
11	Франція	-	-	-	+	-	-
12	Гвінея-Бісау	-	-	-	+	-	-
13	США	-	-	-	+	-	-
14	Англія	-	-	-	+	-	-
15	Азербайджан	-	-	-	-	+	+

Виявлено, що назва “статутний капітал”, яка застосовується в Україні, має варіації в інших країнах, хоча, по-суті, мова ведеться про капітал, що вказаний в установчих документах та належить власникам. Для більш наочного відображення проблеми щодо існування різних назв статутного капіталу необхідно розглянути їх сутність (табл. 4.3).

Таблиця 4.3. Тракткування капіталу в різних літературних джерелах

Назва капіталу	Тракткування
1	2
Статутний [631, с. 301]	Початкова сума капіталу акціонерного підприємства, визначена його статутом
Декларований [632, с. 280-284]	Капітал акціонерного товариства, вказаний у його засновницьких документах; особистий капітал, задекларований у податковій декларації
Пайовий [633, с. 280-284]	Капітал, сформований із внесених учасниками підприємства паїв
Підприємницький [634, с. 195]	Капітал, задіяний в підприємницькій діяльності
Авансований (advanced capital) [635, с. 2]	Капітал у вигляді грошових засобів або майнових цінностей, вкладений, інвестований у справу, до того як бізнес став приносити дохід
Оголошений (stated capital) [636, с. 2, 188]	Капітал акціонерного товариства, вказаний в його засновницьких та інших документах, що відображає кількість і вартість акцій, які товариство відповідно до прийнятого зборами акціонерів рішення може розмістити на

⁶³¹ Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного – Львів: Світ, 2005. – 616 с.

⁶³² Загородній А.Г. Облік і аудит: [термінологічний словник] / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин. – Львів: Центр Європи, 2002. – 671 с.

⁶³³ Загородній А.Г. Облік і аудит: [термінологічний словник] / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин. – Львів: Центр Європи, 2002. – 671 с.

⁶³⁴ Медведев М.Ю. Бухгалтерский словарь / М.Ю. Медведев. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 488 с.

⁶³⁵ Благодатин А.А. Финансовый словарь – Т. VI. / А.А. Благодатин, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 378 с.

⁶³⁶ Благодатин А.А. Финансовый словарь – Т. VI. / А.А. Благодатин, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 378 с.

	первинному ринку цінних паперів
--	---------------------------------

Продовження табл. 4.3

1	2
Засновницький [637, с. 257]	Зафіксований в статуті капітал підприємства, створений за рахунок внесків його співвласників; частина власного капіталу підприємства
Номінальний [638, с. 301]	Сумарна вартість, на яку планують випустити акції засновники акціонерного товариства
Інвестований [639, с. 17].	Сума коштів, вкладених в підприємство його акціонерами, тобто його власниками. Іншими словами, це власний капітал акціонерів – те, з чого підприємство стартує. В особистому персональному балансі він відповідає рядку “Спадок”
Передплатний (підписний) [640, с. 247]	Величина капіталу, на яку отримано письмові зобов’язання акціонерів чи пайовиків юридичної особи на внесення коштів за передплатою (підприскою) на акції (паї)
Початковий (стартовий) [641, с. 280-284]	Капітал, необхідний підприємцеві для відкриття власної справи, створення підприємства

Ентоні Р. [642, с. 17] під інвестованим капіталом не має на увазі кошти, вкладені в підприємство тільки на початку його діяльності. Автор розуміє кошти, вкладені акціонерами в підприємство у будь-який момент. Сутність полягає у тому, що це гроші, які підприємству не довелося заробляти.

Наведена в табл. 4.3 інформація свідчить про те, що існують різні дефініції практично одного й того ж виду капіталу, розмежування назв якого зумовлене різними факторами. Їх існування зовсім не безпідставне і має право на визнання, проте для цілей бухгалтерського обліку така кількість назв не потрібна, оскільки вона вноситиме невизначеність та плутанину в обліковий процес. В плані рахунків бухгалтерського обліку для українських підприємств у класі четвертому “Власний капітал” виділено статутний капітал, пайовий капітал, резервний та додатковий капітали. Проте у процесі дослідження виявлено, що у формі звіту № 1 “Баланс” у рядках статутний та пайовий

⁶³⁷ Благодатин А.А. Финансовый словарь – Т. VI. / А.А. Благодатин, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг – М.: ИНФРА-М, 2006. – 378 с.

⁶³⁸ Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного – Львів: Світ, 2005. – 616 с.

⁶³⁹ Энтони Р. Разоблачение тайн бухгалтерского учета. Как разобратсья в бухгалтерской отчетности и в финансовом анализе / Р. Энтони; пер. с англ. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2006. – 352 с.

⁶⁴⁰ Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Л.Г. Вознюк – Львів: “Львівська політехніка”, 2005. – 714 с.

⁶⁴¹ Загородній А.Г. Облік і аудит: [термінологічний словник] / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин. – Львів: Центр Європи, 2002. – 671 с.

⁶⁴² Энтони Р. Разоблачение тайн бухгалтерского учета. Как разобратсья в бухгалтерской отчетности и в финансовом анализе / Р. Энтони; пер. с англ. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2006. – 352 с.

капітал знаходить своє відображення один і той же показник, але в умовах різних організаційно-правових форм підприємств (такої ж думки В.А. Кулик [643, с.111]). В цих рядках зазначається вартість внесків власників (учасників), що відповідає установчим документам цих підприємств. В такому разі, допустимим є виключення одного з вищезгаданих рахунків з фінансової звітності та плану рахунків бухгалтерського обліку, оскільки одночасне їх застосування неможливе на одному підприємстві і застосування одного автоматично виключає застосування іншого. Натомість пропонуємо використовувати назву “Установчий капітал”, яка, на нашу думку, найоптимальніше підходить для відображення даного об’єкту бухгалтерського обліку, а також повністю задовольняє потреби суб’єктів фінансової звітності. Разом з тим, хотілося б зазначити, що згідно Господарського кодексу України склад установчих документів для окремих видів господарських товариств є різним. Акціонерні товариства, товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю створюються і діють на підставі статуту; повне та командитне товариства – на підставі установчого договору. За даними табл. 4.2 привертає увагу підхід, який застосовується в Азербайджані, де в плані рахунків по аналітиці розділені такі види капіталу як “Номінальний (статутний) капітал” і “Сплачений номінальний (статутний) капітал”. На основі вищезазначеного базується пропозиція щодо обрання назви “установчий” капітал, яка поєднуватиме різні організаційно-правові форми підприємств у частині засновницьких документів, та пропозиція щодо введення аналітичного рахунку “Номінальний капітал”, на якому слід відображати зареєстровану суму установчого капіталу. А за умови, що всі засновники внесли свою частку повністю, розмір номінального капіталу буде дорівнювати розміру установчого капіталу.

Сьогодні на практиці з усіх вказаних на рис. 4.2 капіталів у бухгалтерському обліку знаходять своє відображення лише статутний капітал та неоплачений. Очевидно, що статутний капітал складається з номінального, оплаченого та неоплаченого, адже згідно з Господарським кодексом України визначений в статуті розмір статутного капіталу може формуватися протягом першого року з дня створення підприємства. На етапі створення товариства власники (учасники) можуть здійснювати внески у

643 Кулик В.А. Бухгалтерський баланс: минуле, сучасне, майбутнє: [монографія] / В.А. Кулик. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 186 с.

розмірі не менше 50 %, таким чином, та частина, яку вони фактично внесли й буде називатися оплаченим капіталом, решта – неоплаченим. Оплачений капітал визначається шляхом віднімання неоплаченого капіталу (контрпасивного рахунку 46) від загальної суми власного капіталу, у зв'язку з цим вважаємо, що він є складовою частиною статутного капіталу (який як запропоновано вище слід називати установчим капіталом), а тому повинен відображатися на аналітичних рахунках за аналітикою (табл. 4.4).

Таблиця 4.4. План рахунків бухгалтерського обліку в частині відображення установчого капіталу

Синтетичні рахунки (рахунки першого порядку)		Субрахунки (рахунки другого порядку)		Сфера застосування
Код	Назва	Код	Назва	
40	Установчий капітал	401	Номінальний капітал	Усі види діяльності
		402	Неоплачений капітал	

Відображення оплаченого капіталу у звітності підприємств надасть можливість користувачам фінансової звітності виявити за рахунок якої частини внесків функціонує підприємство на конкретний період, що дозволить оцінити ефективність його діяльності. Така дія, в свою чергу, може визначити необхідність здійснення іншої частини внесків, адже згідно з ст. 144 Цивільного кодексу України якщо учасники до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства не внесли (не повністю внесли) свої вклади, загальні збори учасників приймають одне з таких рішень: виключення із складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади, визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі; зменшення статутного капіталу та визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі; ліквідацію товариства [644]. Тому в результаті оцінки діяльності товариства за рахунок здійснених внесків (оплаченого капіталу) власники зможуть прийняти рішення щодо зменшення розміру статутного капіталу або ліквідацію підприємства.

Ефективність такого поділу в фінансовій звітності полягає в тому, що він повністю задовольнить інформаційні потреби користувачів як внутрішніх, так і зовнішніх, а також забезпечить виконання контрольної, інформаційної та аналітичної функцій в частині обліку власного капіталу, що сприятиме пришвидшенню процесу прийняття управлінських рішень на

⁶⁴⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

практичному рівні та чіткому розмежуванню категоріального апарату бухгалтерського обліку при визначенні його об'єктів.

Проте, відображення вартості статутного капіталу як сум оплаченого та неоплаченого капіталів буде викривляти бухгалтерські дані у балансі, адже в активі буде відображатися вартість фактично внесеного майна, тобто оплачений капітал, а зазначення в ньому ще й неоплаченого завищуватиме суму пасиву. Тому доцільним є введення ще одного виду капіталу – передбаченого, – під яким розумітимемо величину капіталу, яку власники (учасники) зобов'язуються внести при заснуванні підприємства, його сума буде передбачена в установчих документах. Пропонуємо коригувати бухгалтерський баланс як форму звітності в частині відображення статутного капіталів (табл. 4.5), де відображатиметься оплачений та неоплачений капітал. Перший розраховуватиметься як різниця між номінальним та неоплаченим.

Таблиця 4.5. Витяг з форми звітності № 1 “Баланс”, скоригованої в частині відображення статутного капіталу

<i>Пасив</i>	<i>Код рядка</i>	<i>На початок звітного періоду</i>	<i>На кінець звітного періоду</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
I. Власний капітал			
Установчий капітал:			
Оплачений капітал	310	25 *	40*
Номінальний капітал	320	50	50
Неоплачений капітал	360	(25)	(10)

*дані суми пропонуються включати до валюти пасиву бухгалтерського балансу

Під дією різних факторів та у ході розвитку суспільства назва “власний капітал” трансформувалась та набула значної кількості дефініцій. Саме таке різноманіття похідних назв створило неузгодженість та суперечливість у Категорійному апараті бухгалтерського обліку, що і зумовило хибність розуміння деяких термінів.

Встановлено недоцільність застосування окремого рахунку “Пайовий капітал” в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, оскільки його сутність як об'єкту бухгалтерського обліку повністю відповідає сутності статутного. Натомість зроблено спробу задовольнити потреби користувачів, об'єднавши назви початкових капіталів підприємств різних організаційно-правових форм в одну, – “Установчий капітал”. Запропоновано та доведено доцільність відображення “Неоплаченого капіталу” як аналітичного рахунку

до рахунку “Установчий капітал”, а також зроблено відповідні коригування у плані рахунків бухгалтерського обліку та формі звітності № 1 “Баланс” в частині відображення статутного капіталу.

4.2. Нерозподілений прибуток у загальній класифікації прибутку як основа удосконалення методики його обліку

Кругообіг капіталу характеризується безперервним рухом, в результаті чого капітал перетворюється з однієї форми на іншу, а після того повертається до своєї початкової форми.

На думку проф. І.В. Малишева, кругообіг капіталу спрямований на створення нової продукції, задоволення потреб кожної людини та суспільства, схематичне відображення відоме як Г-Т-Т'-Г'. Проф. І.В. Малишев у своїх роботах, наприклад, монографії “Теория двойственности отражения хозяйственных активов в бухгалтерском учете” [645], розкривав особливості бухгалтерського обліку на кожному етапі кругообігу.

Встановлено, що існує відмінність у характері протікання процесу кругообігу капіталу в командно-адміністративній та ринковій системах, що зумовлено відмінностями у координаційному механізмі. Так, командно-адміністративна система характеризується пануванням державної власності, монополізацією народного господарства, централізованим директивним плануванням виробництва і розподілом ресурсів, високою затратністю виробництва.

В ринковій економіці ускладнюються відносини власності, зокрема що стосується ролі підприємця в системі управління підприємством.

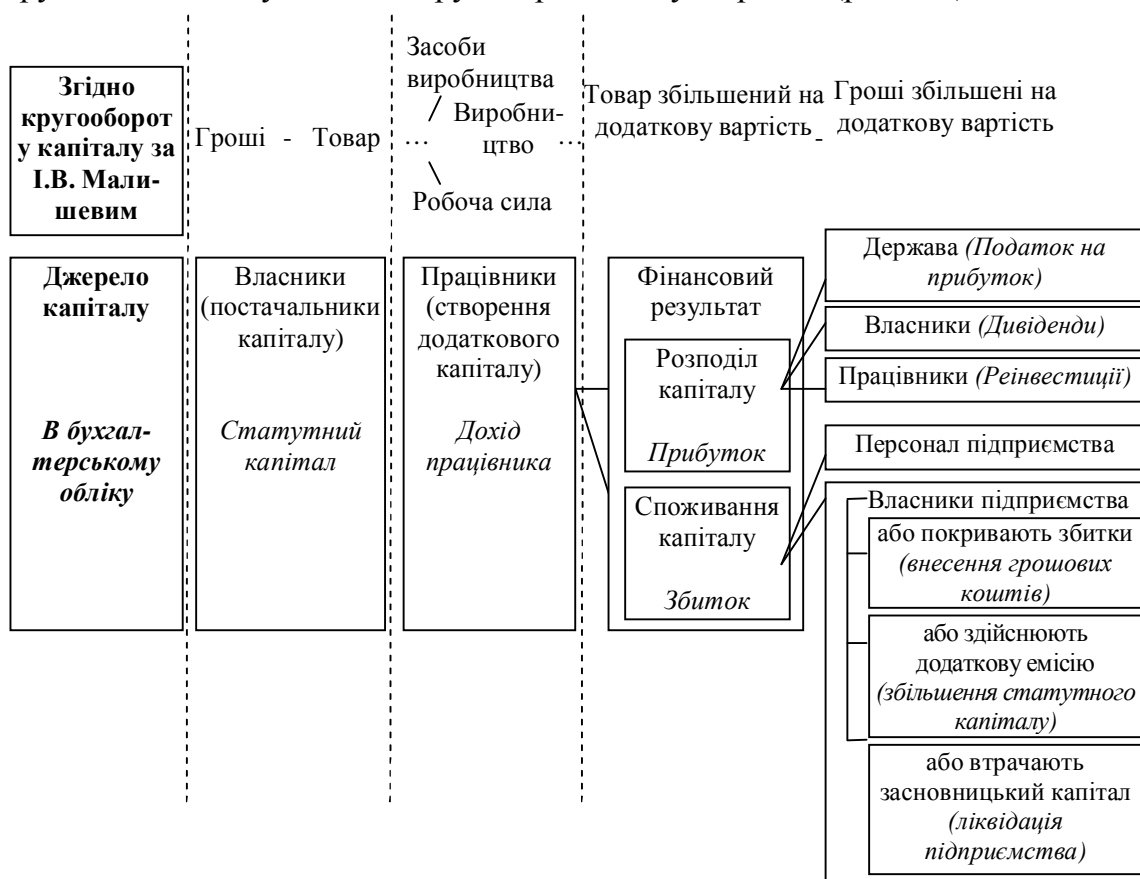
Для початку будь-якої підприємницької діяльності необхідно здійснити пошук капіталу, але навіть наявності стартового капіталу для здійснення будь-якої підприємницької діяльності замало. Необхідно мати підприємницькі здібності.

При характеристиці підприємницьких здібностей, основною ознакою яких є комбінаторство джерел формування майна, тобто вміння їх поєднувати. Саме ця нова роль підприємця в управлінні підприємством

⁶⁴⁵ Малышев И.В. Теория двойственности отражения хозяйственных активов в бухгалтерском учете [монография] / И.В. Малышев. – М.: “Статистика”, 1971. – 113 с.

особливо стосується першої фази кругообігу капіталу: пошуку капіталу. Мова ведеться не просто про пошук капіталу, а про вміння комбінувати різні види капіталу. Така проблема породжена новими умовами господарювання, адже при трансформації здібностей підприємця буде змінюватися характер кругообігу капіталу. У зв'язку з цим необхідно по-новому переглянути модель кругообігу капіталу із врахуванням в цій моделі фактору зміни ролі і призначення підприємця як комбінатора ресурсів, тобто видів капіталу, які залучаються у виробництво і формують пасив балансу підприємства.

З урахуванням вищезазначеного, джерелами утворення капіталу можуть бути: а) власники підприємства; б) найманий персонал підприємства (за К.Марксом – робоча сила); в) держава. Кожен з перерахованих суб'єктів приймає участь у створенні та споживанні капіталу. Внесок перерахованих суб'єктів може бути як позитивним, так і негативним. Інтерпретуємо кругообіг капіталу з точки зору джерел його утворення (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Джерела кругообігу капіталу

Персонал підприємства примножує капітал отриманий від власника. Ступінь успішності його діяльності вимірюється фінансовим результатом: прибутком чи збитком.

Згідно поглядів І.В. Малишева [646] персонал підприємства є постачальником капіталу, а його споживачами – держава і власники. В сучасних умовах господарювання капітал зароблений персоналом відокремлюється від капіталу внесеного засновниками, отримана частина прибутку перераховується державі, а чистий прибуток розподіляється між власниками на дивіденди, реінвестується або використовується на створення визначених резервів та фондів. Якщо в діяльності підприємства виникають збитки, то персонал підприємства стає споживачем капіталу. Згідно з вітчизняним законодавством податок на прибуток і дивіденди в такому випадку не сплачуються.

Отже, основним джерелом капіталу комерційного підприємства є фінансовий результат у вигляді чистого прибутку, який слід відокремлювати від інших надходжень капіталу та збитків. Власники, найманий персонал підприємства та держава відіграють роль і постачальників, і споживачів капіталу підприємства. Для них важливою є інформація щодо оптимізації обсягів і вартості джерел капіталу в діяльності підприємства.

Оскільки бухгалтерський баланс є засобом для розкриття кругообігу капіталу, то перспективою подальших досліджень є удосконалення структури пасиву балансу відповідно до визначених джерел кругообігу капіталу.

В сучасних умовах господарювання найбільший інтерес для користувачів фінансової звітності підприємства представляє інформація про величину прибутку підприємства за звітний період. Але прибуток, що відображається в фінансовій звітності, є лише окремим видом прибутку, що може формуватися в результаті господарської діяльності. Для здійснення аналізу господарської діяльності підприємства цього показника не достатньо. Інші ж види прибутку можуть використовуватись для аналізу та контролю господарської діяльності, що зумовлює необхідність уточнення класифікації прибутку, який формується в результаті діяльності підприємства.

Нині, як в Україні, так і в інших країнах існує велика кількість наукових праць і розробок з питань, що стосуються видів прибутку, їх ознак. Види прибутку розглядалися в таких довідникових виданнях: О.С. Аккерман [647,

---

⁶⁴⁶ Мальшев И.В. Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие для с.-х. вузов] / И.В. Мальшев. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 263 с.

⁶⁴⁷ Аккерман О.С. Теоретико-методологічні підходи до визначення прибутку підприємства як економічної категорії / О.С. Аккерман // “Управління розвитком”. – 2010. – № 12 (88). – С. 109-113.

с. 111], О.В. Амуржуєв [648], Л.П. Басков [649], Ю.А. Белик [650], М.М. Бердар [651], А.Б. Борисов [652], Ф.Ф.Бутинець, Н.Г. Виговська, С.В. Івахненко [653], В.Ф. Гарбузов [654], В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.П. Дьяченко [655], Й.С. Завадський, Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич [656], А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин [657, 658], А.А. Зайцев, Ю.Г. Одегов, Г.П. Єлісеєв, В.С. Бабій [659], Г.Я. Киперман [660], В.С. Ковальський [661], Г.А. Козлов, С.П. Первушин [662], В.Н. Копоруліна, Л.В. Копоруліна [663], Г.В. Корнієнко, Г.А. Горошков, М.Г. Бельський [664], С.І. Лукаш, Л.А. Малютіна [665], А.М. Мороз [666], І.П. Фамінський [667]. Вивчаючи види прибутку, що виділяють автори в довідковій літературі, встановлено, що їх існує близько 100 видів. Відповідно така диференціація є досить громіздкою і вимагає систематизації.

⁶⁴⁸ Амуржуєв О.В. Словарь делового человека / О.В. Амуржуєв. – Москва: Экономика, 1992. – 236 с.

⁶⁴⁹ Басков Л.П. Маркетинг, рынок, финансы [терминологический словарь-справочник] / Л.П. Басков – К.: “Имэкс”, 1992. – 184 с.

⁶⁵⁰ Краткий экономический словарь / [ред. Ю.А. Белик и др.]. – [2-е изд., доп.]. – М.: Политиздат, 1989. – 399 с.

⁶⁵¹ Бердар М.М. Формування механізму управління прибутком / М.М. Бердар // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – 2008. – № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Upsal/2008_5/08bmmmie.pdf.

⁶⁵² Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 1999. – 895 с.

⁶⁵³ Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський словник / Ф.Ф. Бутинець, Н.Г. Виговська, С.В. Івахненко; за ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 224 с.

⁶⁵⁴ Финансово-кредитный словарь Т. 2. [К-П] / [гл. редактор Гарбузов В.Ф.]. – М.: Статистика и финансы, 1986. – 511 с.

⁶⁵⁵ Дьяченко В.П. Финансово-кредитный словарь. Т. II / В.П. Дьяченко. – М.: Финансы, 1964. – 688 с.

⁶⁵⁶ Завадський Й.С. Словник економічних термінів: менеджмент, маркетинг, підприємництво: [навчально-методичний посібник] / Й.С. Завадський, Г.В. Осовська, О.О. Юркевич. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 444 с.

⁶⁵⁷ Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.

⁶⁵⁸ Загородній А.Г. Інвестиційний словник: [навч. посібник] / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин. – Львів: Бескид Біт, 2005. – 512 с.

⁶⁵⁹ Зайцев А.А. Рыночная экономика: понятия, термины, механизмы рыночной экономики: [словарь-справочник]. Кн. 2 / А.А. Зайцев, Ю.Г. Одегов, Г.П. Елисеєв, В.С. Бабій. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1991. – 168 с.

⁶⁶⁰ Киперман Г.Я. Реализация, прибыль, рентабельность / Г.Я. Киперман – М.: Статистика, 1968. – 223 с.

⁶⁶¹ Лукаш С.И. Банковская энциклопедия / С.И. Лукаш, Л.А. Малютіна. – Днепропетровск: Баланс-Аудит, 1994. – 249 с.

⁶⁶² Краткий экономический словарь / [под ред. Г.А. Козлова, С.П. Первушина]. – М.: Госполитиздат, 1958. – 391 с.

⁶⁶³ Копоруліна В.Н. Русско-украинский финансово-банковский словарь / В.Н. Копоруліна, Л.В. Копоруліна. – Х.: Фортуна-Пресс, Консул, 1997. – 2008 с.

⁶⁶⁴ Корнієнко Г.В. Словник для підприємців і бізнесменів / Г.В. Корнієнко, Г.А. Горошков, М.Г. Бельський. – К.: Києво-Могилянська академія, 1992. – 52 с.

⁶⁶⁵ Лукаш С.И. Банковская энциклопедия / С.И. Лукаш, Л.А. Малютіна. – Днепропетровск: Баланс-Аудит, 1994. – 249 с.

⁶⁶⁶ Банківська енциклопедія / [під редакцією А.М. Мороза]. – К.: Ельтон, 1993. – 328 с.

⁶⁶⁷ Внешнеэкономический толковый словарь / [под ред. И.П. Фаминского]. – М.: ИНФРА, 2000. – 512 с.

Мета дослідження полягає у визначенні видів прибутку для цілей бухгалтерського обліку на основі узагальнення існуючих наукових поглядів та у розкритті місця нерозподіленого прибутку в класифікації прибутку.

Для отримання всебічної характеристики суті прибутку важливе значення має його науково обґрунтована класифікація, яка дає можливість зрозуміти результати діяльності підприємства, завдання і функції прибутку, повніше використовувати результати діяльності підприємства для прийняття відповідних управлінських рішень. Класифікація широко застосовується в усіх науках як один із основних засобів упорядкування і систематизації матеріалу, що досліджується. Виділення тих чи інших видів прибутку виникає з поставленої мети класифікації, яка повинна бути орієнтована, перш за все, на практичне застосування виділених понять.

В результаті дослідження 20 довідникових джерел виявлено найбільш поширені види прибутку, наведені у Додатку У та здійснено їх групування (табл. 4.6).

Таблиця 4.6. Систематизація видів прибутку в довідниковій літературі

№ з/п	Види прибутку	Номер джерела в списку літератури	Кількість авторів
1	Балансовий прибуток	16, 2, 3, 17, 12, 6, 8, 19, 10, 4, 9, 13, 1	14
2	Чистий прибуток	7, 18, 17, 12, 6, 10, 4, 5, 9, 13, 1	12
3	Валовий прибуток	3, 18, 6, 10, 4, 5, 17	7
4	Прибуток засновників	12, 10, 4, 5, 11, 13, 1	7
5	Розрахунковий прибуток	16, 3, 17, 6, 19, 4	6
6	Емісійний прибуток	10, 4, 5, 9, 11	5
7	Соціалістичний прибуток	15, 6, 8, 19	4
8	Прибуток банків	2, 8, 19, 17	4
9	Капіталістичний прибуток	15, 6, 8, 19	4
10	Бухгалтерський прибуток	10, 4, 5	4
11	Інші (80 видів)	1, 3, 15, 4, 5, 19, 8, 9, 10, 11, 18, 12, 17, 15, 13, 14, 2, 7	19

Де: 1. Амуржуев О.В. Словарь делового человека / О.В. Амуржуев. – Москва: Экономика, 1992. – 236 с.; 2. Банківська енциклопедія / [під редакцією д.е.н. А.М. Мороза]. – К.: Ельтон, 1993. – 328 с.; 3. Басков Л.П. Маркетинг, ринок, финансы: [терминологический словарь-справочник] / Л.П. Басков – К.: “Имэкс”, 1992. – 184 с.; 4. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 1999. – 895 с.; 5. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський словник / Ф.Ф. Бутинець, Н.Г. Виговська, С.В. Івахненко: [за ред. Ф.Ф. Бутинця]. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 224 с.; 6. Бялковская В.С. Рабочему об экономике: [справочное пособие] / В.С. Бялковская,

А.З. Дадашев, В.А. Пеньков. – Москва: Экономика, 1987. – 255 с.; 7. Внешнеэкономический толковый словарь / [под ред. И.П. Фаминского]. – М.: ИНФРА, 2000. – 512 с.; 8. Дьяченко В.П. Финансово-кредитный словарь / В.П. Дьяченко. – [Т. II]. – М.: Финансы, 1964. – 688 с.; 9. Завадський Й.С. Словник економічних термінів: менеджмент, маркетинг, підприємництво: [навчально-методичний посібник] / Й.С. Завадський, Г.В. Осовська, О.О. Юркевич. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 444 с.; 10. Загородній А.Г. Финансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.; 11. Загородній А.Г. Інвестиційний словник: [навч. посібник] / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин. – Львів: Бескид Біт, 2005. – 512 с.; 12. Киперман Г.Я. Реализация, прибыль, рентабельность / Г.Я. Киперман – М.: Статистика, 1968. – 223 с.; 13. Копорулина В.Н. Русско-украинский финансово-банковский словарь / В.Н. Копорулина, Л.В. Копорулина. – Х.: Фортуна-Пресс, Консул, 1997. – 2008 с.; 14. Корнієнко Г.В. Словник для підприємців і бізнесменів / Г.В. Корнієнко, Г.А. Горошков, М.Г. Бельський. – К.: Києво-Могилянська академія, 1992. – 52 с.; 15. Краткий экономический словарь / [под ред. Г.А. Козлова, С.П. Первушина]. – М.: Госполитиздат, 1958. – 391 с.; 16. Краткий экономический словарь / [ред. Белик Ю.А. и др.]. – [2-е изд., доп.] – М.: Политиздат, 1989. – 399 с.; 17. Лукаш С.И. Банковская энциклопедия / С.И. Лукаш, Л.А. Малютина. – Днепропетровск: Баланс-Аудит, 1994. – 249 с.; 18. Рыночная экономика: понятия, термины, механизмы рыночной экономики: [словарь-справочник]. Кн. 2 / А.А. Зайцев, Ю.Г. Одегов, Г.П. Елисеев, В.С. Бабий. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1991. – 168 с.; 19. Финансово-кредитный словарь / [гл. редактор В.Ф. Гарбузов]. – [Т. 2.]. – М.: Статистика и финансы, 1986. – 511 с.

Провівши таке групування визначено, що найбільш поширеним видом прибутку є балансовий прибуток, його виділяють 14 авторів із 20, оскільки балансовий прибуток відображається в балансі підприємства і є аналітичним показником для аналізу діяльності підприємства. В свою чергу, чистий та валовий прибуток, що виділяється відповідно 12 і 7 авторами, також є і розрахунковими показниками звітності підприємства.

Інші ж види прибутку виділяються авторами не часто, але вирізняються своєю диференціацією, оскільки їх існує близько 80 видів. Це такі види прибутку, як: біржовий, від'ємний, внутрішній, втрачений, дискреційний, додатний, економічний, загальний, залишковий, заявлений, інвестиційний, капіталізований, капітальний, кошторисний, курсовий, маржинальний, мінімальний, монопольний, надзвичайний, надприбуток, нереалізований, нерозподілений, нормальний, оподатковуваний, паперовий, пасивний, питомий, плановий, позареалізаційний, банків, безнадійний (потенційний), бруто, в будівництві, ваговий, від виробництва товарної продукції, від звичайної діяльності, від звичайної діяльності до оподаткування, від іншої звичайної діяльності, від іншої реалізації, від контролю, від операційної діяльності, від поглинання, від реалізації, від реалізації майна, від реалізації продукції (робіт, послуг), від страхових операцій, від фінансових операцій, для розподілу, звітного періоду, комунальних підприємств, на одну акцію,

підприємств громадського харчування, підприємств житлово-комунального та побутового обслуговування населення, підприємств транспорту і зв'язку, підрядних підприємств, попереднього періоду, постачальницько-збутових організацій, промислових підприємств, радгоспів, роздрібних торговельних організацій, сільськогосподарських державних підприємств, спільних підприємств споживчої кооперації, торгових підприємств (організацій), установчий, що не підлягає оподаткуванню, що формується регулярно, реінвестований, розподілений, санаційний, спекулятивний, споживаний, спожитий. Як бачимо, видів прибутку існує досить багато. Кожен автор виділяє окремі види прибутку, які характеризуються видом діяльності підприємства, способом визначення або розрахунку, сферами економічної діяльності та іншими особливими ознаками, які визначають прибуток. Проблемою їх ідентифікації є широка диференціація видів прибутку, яка не структурована та не класифікована за окремими ознаками. Варто зазначити, що визначити окремі класифікаційні ознаки за всіма видами прибутку досить важко, оскільки диференційованість видів прибутку досить широка і унеможлиблює їх повну класифікацію за ознаками.

Значним недоліком існуючих класифікацій прибутку є відсутність чітких класифікаційних ознак. Так, різні автори можуть виділяти одні і ті ж види прибутку за різними ознаками, що є недопустимими. Наприклад такі види прибутку як прибуток від звичайної діяльності, прибуток від операційної діяльності, прибуток від інвестиційної діяльності, прибуток від фінансової діяльності, прибуток від надзвичайних подій класифікують за видами діяльності, за способом розрахунку та за джерелом формування.

Цікаві та глибокі розробки щодо класифікації прибутку, на наш погляд, містяться в роботах О.С. Аккерман [668, с. 111], М.М. Бердар [669]. Але в них є деякі необґрунтовані види прибутку. Наприклад, за походженням: зароблений, одержуваний, допущений. Важко визначити доцільність виділення даних видів прибутку, оскільки сфера їх використання не встановлена та сутність є не визначеною. За значенням підсумкового результату господарювання виділено негативний (від'ємний) та позитивний (додатний) прибуток. Така класифікаційна ознака викликає суперечність,

---

⁶⁶⁸ Аккерман О.С. Теоретико-методологічні підходи до визначення прибутку підприємства як економічної категорії / О.С. Аккерман // "Управління розвитком". – 2010. – № 12 (88). – С. 109-113.

⁶⁶⁹ Бердар М.М. Формування механізму управління прибутком / М.М Бердар // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – 2008. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Upsal/2008_5/08bmmmie.pdf.

тому що від'ємний прибуток вже є збитком. На нашу думку, таку класифікаційну ознаку необхідно застосовувати при класифікації фінансових результатів, яка включає як прибуток, так і збиток.

Пропонуємо класифікацію прибутку, яка дозволить згрупувати вищезазначений спектр видів прибутку за ознаками, наведеними в табл. 4.7. Дана класифікація прибутку має різноманітні ознаки, що характеризують прибуток з різних сторін. Враховуючи те, що такі ознаки виділялися різними авторами, варто зазначити недоліки ознак, що виділялися попередниками.

Таблиця 4.7. Загальна класифікація прибутку

№ з/п	Ознаки систематизації	Види прибутку
1	Залежно від користувачів інформації	Економічний, оподатковуваний (що оподатковується; що підлягає пільговому оподаткуванню; що не оподатковується), бухгалтерський
2	За джерелом формування	Від основної діяльності (від операційної діяльності, прибуток від інвестиційної діяльності, прибуток від фінансової діяльності), від надзвичайних подій
3	За характером інфляційного "очищення" прибутку	Номінальний, реальний
4	За періодом формування прибутку	Попереднього періоду, звітного періоду, планового періоду
5	За формою власності підприємства	Засновницький (установчий), консолідований, акціонерний
6	За конкурентним положенням підприємства на ринку	Монопольний, конкурентний
7	За величиною прибутку	Мінімальний, нормальний, надприбуток,
8	За характером використання	Розподілений, нерозподілений
9	За галузю діяльності	В будівництві, підприємств громадського харчування, підприємств житлово-комунального та побутового обслуговування населення, підприємств транспорту і зв'язку, підрядних підприємств, постачальницько-збутових організацій, роздрібних торговельних підприємств, сільськогосподарських державних підприємств, промислових підприємств, комунальних підприємств, споживчих кооперацій
10	За формою господарювання	Соціалістичний, радгоспів, капіталістичний
11	За способом розрахунку	Курсовий, кошторисний, емісійний, біржовий, внутрішній, ваговий, бруто

До переваг наведеної класифікації видів прибутку можна віднести наступне: 1) є більш повною, у порівнянні з запропонованими попередниками, оскільки охоплює ознаки, виділені різними авторами в економічній літературі; 2) сприятиме розгляду й аналізу прибутку підприємства з різних сторін і аспектів його походження; 3) кожному конкретному підприємству в залежності від специфічних умов його діяльності надасть можливість використовувати в механізмі управління прибутком підприємства саме той вид прибутку, що, на думку осіб, які приймають управлінське рішення, забезпечить фінансову підтримку стратегії підприємства.

Для цілей бухгалтерського обліку важливим є визначення саме тих видів прибутку, що входять до фінансової, податкової та іншої звітності. В результаті проведеного аналізу різних класифікаційних ознак прибутку побудовано класифікацію прибутку, що відображається в бухгалтерському обліку (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Класифікація прибутку для цілей бухгалтерського обліку

З численної кількості видів прибутку на рис. 4.4 виділено та відображено ті, що мають значення для бухгалтерського обліку, тобто види прибутку, що відображаються в звітності підприємства. Для визначення особливостей і відмінностей видів прибутку даної класифікації проаналізуємо їх суть та порядок формування у звітності.

Прибуток від звичайної діяльності визначається як алгебраїчна сума прибутку від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності. Прибуток від операційної діяльності підприємства формується від здійснення операцій з

основної діяльності, тобто операцій, пов'язаних з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення та діяльності підприємства і забезпечують основну частку його доходу. Прибуток від інвестиційної діяльності включає операції з придбання та реалізації необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів. Прибутком від фінансової діяльності вважається прибуток діяльності, який призводить до змін розміру і складу власного і позикового капіталу підприємства. Прибуток від надзвичайних подій виникає в разі подій, які відрізняються від звичайної діяльності підприємства, та якщо не передбачається, що вона буде повторюватись періодично.

За способом розрахунку і відображення у фінансовій звітності, види прибутку переплітаються з вищезазначеними, зокрема, виділяють такі, як валовий прибуток – це економічний результат діяльності суб'єктів господарювання, що визначається як різниця між чистою виручкою від реалізації продукції, робіт, послуг і виробничою собівартістю; та чистий прибуток – прибуток, що залишається у підприємств після сплати податків та інших платежів у бюджет. За характером використання прибуток поділяється на нерозподілений прибуток – це частина прибутку підприємства, що не розподілена між акціонерами в формі дивідендів; та розподілений прибуток – це частина прибутку, спрямована на виплату дивідендів, поповнення резервного капіталу та інші цілі розвитку підприємства. Проаналізовані види прибутку відображаються в бухгалтерському обліку. Зокрема, вони є основними показниками діяльності, які використовуються аналітиками для визначення стратегій розвитку підприємства, пошуку резервів примноження капіталу, планування поточної діяльності підприємства. Серед усіх видів прибутку важливе значення для бухгалтерського обліку має нерозподілений прибуток, оскільки він відображається у балансі підприємства та є кінцевим показником діяльності. Нерозподілений прибуток в загальній класифікації прибутку виділяється за ознакою характеру використання прибутку. Тобто весь прибуток, отриманий в результаті діяльності звітного періоду, поділяється на дві частини: розподілений та нерозподілений. Нерозподілений прибуток виражається в

тій частині прибутку, що залишається після розподілу дивідендів, поповнення резервного капіталу та розподілу на основні напрямки розвитку діяльності підприємства.

Провівши детальний аналіз думок дослідників щодо визначення сутності нерозподіленого прибутку, можна зробити висновок, що кожна позиція заслуговує на увагу, оскільки в тій чи іншій мірі визначає сутність прибутку. З деякими думками можна не погодитись, а отже доцільно сформулювати власне бачення сутності цієї категорії. На нашу думку, нерозподілений прибуток – це частина чистого прибутку підприємства, що залишається на підприємстві, після здійснення розподілу іншої частини на виплату дивідендів, поповнення резервного капіталу та інші необхідні цілі. До інших необхідних цілей можуть належати відрахування до фондів розвитку виробництва, погашення збитків минулих років та ін.

Проведене дослідження класифікації прибутку в цілому дозволило визначити, що видів прибутку існує близько 100. Кожен з цих видів має окрему відмінну методику розрахунку та є джерелом інформації для різноманітних потреб як внутрішніх, так і зовнішніх користувачів. Завданням нашого дослідження є виділення тих класифікаційних ознак і видів прибутку, що відображаються в бухгалтерському обліку, зокрема в звітності підприємства. З цією метою сформовано класифікацію прибутку для цілей бухгалтерського обліку та виділено значення нерозподіленого прибутку. Нерозподілений прибуток є прибутком, що формується шляхом віднімання від чистого прибутку звітного періоду частини, яка спрямовується на розподіл.

Отже, прибуток виступає рушійною силою економіки ринкового типу, основним спонукальним мотивом діяльності підприємств. Прагнення отримати прибуток сприяє розподілу та використанню прибутку, введенню досягнень науково-технічного прогресу, зниженню витрат, поліпшенню якості продукції та її споживчих якостей. Отримання прибутку сприяє задоволенню потреб суспільства, він є джерелом розширення виробництва. Нерозподілений прибуток є складовою системи бухгалтерського обліку, причому однією із найважливіших.

В результаті проведеного анкетування 41 підприємства Житомирської області встановлено такі напрямки використання чистого прибутку: на формування резервного капіталу – 9 підприємств; на покриття збитків – 13 підприємств; на виплату дивідендів – 7 підприємств; на створення фонду

матеріального стимулювання – 7 підприємств; на поповнення фонду розвитку підприємства – 14 підприємств. Отже, надання достовірної та своєчасної інформації користувачам є головним завданням бухгалтерського обліку, що породжує забезпечення достовірності формування кожного з показників фінансової звітності, зокрема, нерозподіленого прибутку.

Сучасна методика визначення результату діяльності, а також порядок його розподілу не завжди надає користувачам публічної фінансової звітності достовірну інформацію, яка є підґрунтям для оцінки ефективної діяльності суб'єктів господарювання. Саме тому сучасні умови господарювання спонукають до перегляду процесу визначення результатів діяльності, які за своєю природою повинні забезпечувати приріст власного капіталу.

В сучасних умовах господарювання прибуток є ключовим елементом діяльності підприємств, який не залишає байдужим ані підприємців, ані науковців. Підтвердженням цього є активне обговорення питань розподілу прибутку та його облікового відображення такими дослідниками як І.О. Бланк, М.Д. Білик, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, З.В. Гуцайлюк, З.В. Задорожній, Н.М. Малюга, Є.В. Мних, Я.В. Соколов, П.Я. Хомин, В.В. Худа. Проаналізувавши проведені дослідження вищезазначеними вченими, слід відзначити, що ряд питань залишається вивченим фрагментарно, адже існують різні підходи до сутності поняття “нерозподілений прибуток” та до методики його відображення в обліку.

Метою дослідження на даному етапі є вивчення особливостей облікового відображення операцій з нерозподіленим прибутком як закордоном, так і в Україні для визначення недоліків існуючої вітчизняної системи бухгалтерського обліку та внесення пропозицій щодо вдосконалення методики обліку операцій з нерозподіленим прибутком.

Нерозподілений прибуток утворюється в системі бухгалтерського обліку та є одним із елементів цієї системи. Система бухгалтерського обліку представляє собою модель ретроспективного відображення документально оформлених та оцінених у вартісних вимірниках фактів господарської діяльності, що ґрунтується на застосуванні єдиного взаємопов'язаного циклу рахунків, регламентованого Планом рахунків [670, с. 14].

---

⁶⁷⁰ Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку: [підручник для студентів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит” вищих навчальних закладів] – [4-те вид., доп. і перероб.]. / Ф.Ф. Бутинець,

Вивчаючи сутність нерозподіленого прибутку, необхідно відмітити диференціацію думок авторів. Якщо на перший погляд сутність нерозподіленого прибутку можна зрозуміти з назви даної категорії, то насправді все не так просто. В ході аналізу літературних джерел, які відображають суть нерозподіленого прибутку, встановлено, що під ним розуміють: чистий прибуток (А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк [671]; В.П. Пантелеєв, О.С. Сніжко [672]; Ф.Ф. Бутинець [673]); суму прибутку, що не виплачена як дивіденди (А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк [674]; В.П. Пантелеєв, О.С. Сніжко [675]; Ф.Ф. Бутинець [676]; А.А. Благодатин, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг [677]; Джонатан Сазарленд, Дайан Кэнуэлл [678]; М.С. Киселев, С.А. Табалина [679]; А.Н. Азрилиян [680]); суму прибутку, що використовується в цілях реінвестування (А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк [681]; В.П. Пантелеєв, О.С. Сніжко [682]; А.А. Благодатин, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг [683]; А.Н. Азрилиян [684]; Мочерний С.В. [685]); прибуток, що не надійшов до

О.П. Войналович, І.Л. Томашевська; за ред. д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП “Рута”, 2006. – 528 с.

⁶⁷¹ Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.

⁶⁷² Орлова В.К. Облік використання та розподілу прибутку / В.К. Орлова, О. Корпан // Науково-практичний журнал “Бухгалтерський облік і аудит”. – 2010. – № 12. – С. 23.

⁶⁷³ Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку: [підручник для студентів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит” вищих навчальних закладів] – [4-те вид., доп. і перероб.]. / Ф.Ф. Бутинець, О.П. Войналович, І.Л. Томашевська; за ред. д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП “Рута”, 2006. – 528 с.

⁶⁷⁴ Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.

⁶⁷⁵ Пантелеєв В.П. Словник бухгалтера та аудитора / В.П. Пантелеєв, О.С. Сніжко. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агенство”, 2009. – 239 с.

⁶⁷⁶ Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку: [підручник для студентів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит” вищих навчальних закладів] – [4-те вид., доп. і перероб.]. / Ф.Ф. Бутинець, О.П. Войналович, І.Л. Томашевська; за ред. д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП “Рута”, 2006. – 528 с.

⁶⁷⁷ Благодатин А.А. Финансовый словарь – Т. VI. / А.А. Благодатин, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг – М.: ИНФРА-М, 2006. – 378 с.

⁶⁷⁸ Сазарленд Джонатан Бухгалтерский учет и финансы: [Ключевые понятия] / Джонатан Сазарленд, Дайан Кэнуэлл; [пер. с англ. под ред. А.В. Григораш]. – Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005. – 400 с.

⁶⁷⁹ Карманный словарь-справочник бухгалтера / [под ред. М.С. Киселева, С.А. Табалиной]; пер. с англ. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1993. – 200 с.

⁶⁸⁰ Большой бухгалтерский словарь / [под ред. А.Н. Азрилияна]. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.

⁶⁸¹ Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.

⁶⁸² Пантелеєв В.П. Словник бухгалтера та аудитора / В.П. Пантелеєв, О.С. Сніжко. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агенство”, 2009. – 239 с.

⁶⁸³ Благодатин А.А. Финансовый словарь – Т. VI. / А.А. Благодатин, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг – М.: ИНФРА-М, 2006. – 378 с.

⁶⁸⁴ Большой бухгалтерский словарь. / [под ред. А.Н. Азрилияна]. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.

резервного капіталу (Пантелеєв В.П., Сніжко О.С. [686]; Бутинець Ф.Ф. [687]); різницю між загальним доходом і утриманнями (Борисов А.Б.; Уолл Н., Маркузе Я., Лайнс Д., Мартин Б. [688]); кінцевий фінансовий результат, що характеризує накопичення капіталу (Бакаєв А.С. [689]).

В зарубіжній практиці по-різному називаються рахунки, на яких визначаються результати діяльності підприємства за певний період. Такими періодами в зарубіжних країнах виділяють: попередні періоди, звітний рік, поточний рік, попередні роки. Рахунки мають назви: фінансові результати, результати діяльності, нерозподілений прибуток (збиток), чистий прибуток або збиток, нерозподілений збиток (табл. 4.8).

Зазначений в табл. 4.8 перелік складових прибутку не є вичерпним. Далі наведемо поодинокі рахунки бухгалтерського обліку: Плани участі в прибутках (Азербайджанська Республіка рахунок 514); Результуючі рахунку за ліквідаційними операціями підприємства (Естонія рахунок 29); Корируючий рахунок ліквідації (Естонія рахунок 291); Ліквідаційний капітал при неспроможності та ліквідації (Болгарія рахунок 104); Ліквідаційний капітал при неспроможності (Болгарія рахунок 1041); Ліквідаційний капітал у разі ліквідації (Болгарія рахунок 1042); Результат при неспроможності та ліквідації (Болгарія рахунок 124); Результат при неспроможності (Болгарія рахунок 1241); Результат при ліквідації (Болгарія рахунок 1242); Результат діяльності юридичних осіб з негосподарської мети (Болгарія рахунок 125); Зобов'язання перед партнерами й учасниками з розподілу прибутку (Словацького Республіка); Використаний прибуток звітного року (Молдавія). Перераховані рахунки дають можливість звернути більше уваги на досвід Естонії та Республіки Болгарія щодо відображення в обліку перетворень підприємств, їх ліквідації та банкрутства.

⁶⁸⁵ Економічний енциклопедичний словник – у 2 т. Т. 2 / [за ред. С.В. Мочерного]. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.

⁶⁸⁶ Пантелеєв В.П. Словник бухгалтера та аудитора / В.П. Пантелеєв, О.С. Сніжко. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агенство”, 2009. – 239 с.

⁶⁸⁷ Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку: [підручник для студентів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит” вищих навчальних закладів] – [4-те вид., доп. і перероб.]. / Ф.Ф. Бутинець, О.П. Войналович, І.Л. Томашевська; за ред. д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП “Рута”, 2006. – 528 с.

⁶⁸⁸ Экономика и бизнес. А-Я: [Словарь-справочник] / [за ред. Н. Уолл, Я. Маркузе, Д. Лайнс, Б. Мартин]; пер. с англ. К.С. Ткаченко. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 624 с.

⁶⁸⁹ Бакаєв А.С. Бухгалтерские термины и определения / А.С. Бакаєв. – М.: Изд-во “Бухгалтерский учет”, 2002. – 160 с.

Таблиця 4.8. Складові нерозподіленого прибутку, збитку в різних країнах

Назва держави	І																	
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Російська Федерація	84	84	44	33,331					82,86	43,431	12,123	431			35	33900		5600,5610
Україна																		
Республіка Білорусь																		
Бельгійська Королівська									4200									
Ірландія						9980	281	11										
Вітніа							281		12									
Франція																		
Польща									82,86	43,431	12,123	431						
Чеська Республіка																		
Республіка Болгарія																		
Словацька Республіка																		
Латвія																		
Гвінея-Бісау																		
Республіка М'ондова	3322	331,3311	332	333														
Республіка Таджикистан																		
Республіка Казахстан																		
Азербайджанська Республіка																		
5510	341	33210	333	3331														
5500,5520	34,343	33200,33220	33,332,3321															

Фінансові результати (прибутки і збитки) (Великобританія), Прибуток (збиток) (Естонія), Результат звітного періоду (Франція), Розрахунок фінансового результату (Польща 82), Фінансовий результат (Польща 86), Фінансові результати (Республіка Болгарія 12), Підсумковий фінансовий результат (Республіка Молдова), Прибутки та збитки поточного року (Болгарія 123), Підсумковий прибуток (підсумковий збиток) (Казахстан), Прибуток або збиток до затвердження (Словаччина), Звіт доходу і витрат (Республіка Таджикистан), Результат діяльності (Чеська Республіка 43), Результат діяльності для управління (Чеська Республіка 43), Грантний результат (Гвінея-Бісау)

Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) (Росія, Білорусь, Україна, Азербайджанська Республіка, Казахстан), Нерозподілений прибуток (збиток) попередніх періодів (Естонія), Результат минулого періоду (Франція), Нерозподілений прибуток / збиток (Ізраїль), Нерозподілений прибуток минулих років (Чехія, Болгарія), Нерозподілений прибуток попередніх років (Словаччина, Таджикистан), Нерозподілений прибуток або непокриті збитки (Латвія), нерозподілений прибуток (МСФ3, Таджикистан), Нерозподілений прибуток (збиток) минулих років (МСФ3), Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) (Молдова), Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) минулих років (Молдова), Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) попередніх років (Азербайджанська Республіка, Казахстан)

Нерозподілений прибуток звітного року (Таджикистан), Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) звітного року (Казахстан), Чистий прибуток (збиток) звітного періоду (Молдова 333, Азербайджанська Республіка), Чистий прибуток звітного періоду (Молдова 3331), Чистий прибуток звітного року (МСФ3), Чистий прибуток або збиток (Словаччина 43), Чистий прибуток (збиток з мінусом) завершеного звітного року до розподілу прибутку (Естонія), Заборгованість партнерів і учасників в покритих збитках (Словаччина 354)

Поправки на прибуток (збиток) у зв'язку із змінами в об'єктивній політиці (Азербайджанська Республіка), Поправка результатів попередніх періодів (Молдова 331), Поправка прибутку попередніх періодів (Молдова 3311), Поправка збитків попередніх періодів (Молдова 3312) (Поправка результатів минулих років (МСФ3)

Непокритий збиток минулих років (Чехія, Болгарія, Молдова), Нараховані збитки попередніх років (Словаччина), За збитками минулих періодів (Ізраїль)

Кузь В.І. [⁶⁹⁰, с. 56] зазначає, що в залежності від інтересів по відношенню до величини отриманих фінансових результатів, при досягненні поставлених цілей суб'єкти розподілу прибутку, в силу наданих їм можливостей будуть використовувати елементи облікової політики. Проте, слід зауважити, що в окремих суб'єктів інтереси можуть змінюватися в залежності від обставин, що мали місце. Для залучення інвесторів чи отримання банківського кредиту адміністрація підприємства буде вносити до Положення про облікову політику такі елементи, що сприятимуть максимізації прибутку. У відносно стабільних звітних періодах, таких, що не потребують залучення позикових ресурсів, керівництво намагатиметься мінімізувати прибуток з метою уникнення необхідності виплачувати дивіденди, що на сьогоднішній день є актуальним для акціонерних товариств, забезпечуючи таким чином формування прихованих резервів та непряме зростання капіталу підприємства.

Напрями маніпуляції величини прибутку за допомогою альтернативності варіантів щодо оцінки окремих об'єктів зі сторони власників залежать від ряду факторів: числа власників, величини часток у майні підприємства тощо. Слід відмітити, що при зростанні кількості власників (акціонерів) прослідковується обернено пропорційний вплив на облікову політику підприємства в частині, що використовується менеджерами або ж особою, у власності якої перебуває вагома частка майна.

Відносно стабільними є інтереси працівників та суспільства в особі держави та місцевих органів влади, які зацікавлені у формуванні облікової політики таким чином, щоб забезпечити максимальне значення прибутку.

Практичне значення впливу облікової політики на фінансові результати діяльності підприємства може нівелюватися в наступних звітних періодах (списання витрат та доходів майбутніх періодів, списання витрат за рахунок резервів тощо), але в короткостроковому періоді вибір окремих способів із сукупності можливих є реальним інструментом управління прибутком.

Отже, вибір тих чи інших методів оцінки об'єктів бухгалтерського обліку дозволяє маніпулювати величиною прибутку – фактично збільшувати або зменшувати його розмір. При розробці облікової політики або ж при зміні окремих її положень на перспективний звітний період, зацікавленим

---

⁶⁹⁰ Кузь В.І. Облікове відображення прибутку: значення для управління / В.І. Кузь // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2009. – № 1. – С. 56-61.

сторонам, які мають право впливу на процес управління підприємством в частині методологічного впливу на систему бухгалтерського обліку, необхідно розділяти елементи способів ведення бухгалтерського обліку по ступеню їх впливу на формування фінансових результатів [691, с. 56-57].

Питання формування та обліку власного капіталу підприємства регламентуються Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, П(С)БО 5 “Звіт про власний капітал”, а також обліковою політикою підприємства. Власний капітал згідно з П(С)БО 5 складається з таких елементів: статутний капітал, пайовий капітал, додатково вкладений капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток, неоплачений капітал, вилучений капітал. Власний капітал підприємства збільшується на суму нерозподіленого прибутку і зменшується на суму непокритих збитків. Сума нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) наводиться в балансі як прибуток (збиток), що спрямований на поповнення резервного капіталу; збільшення статутного капіталу; виплату дивідендів. Розподіл прибутку здійснюється у порядку, передбаченому установчим договором чи статутом.

П(С)БО 3 “Звіт про фінансові результати” трактує прибуток як суму, на яку доходи перевищують пов’язані з ними витрати [692]. За традиційною схемою процес визначення фінансових результатів зводиться до того, що усі доходи протягом звітного періоду накопичуються за кредитом рахунків 7 класу “Доходи і результати діяльності” із наступним їх списанням, в порядку закриття, у кредит рахунку 79 “Фінансовий результат”. В свою чергу, витрати підлягають накопиченню за дебетом рахунків 9-го класу “Витрати діяльності”, які в кінці звітного періоду списуються у дебет рахунку фінансових результатів.

Під час формування прибутку, як ефективного результату діяльності підприємств, І. Цюцяк [693] вважає за доцільне класифікувати отримані доходи за трьома групами: 1 – фактично отримані, 2 – потенційно-можливі нереалізовані доходи, 3 – “незароблені доходи”.

⁶⁹¹ Кузь В.І. Облікове відображення прибутку: значення для управління / В.І. Кузь // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2009. – № 1. – С. 56-61.

⁶⁹² Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про рух фінансові результати”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0397-99>.

⁶⁹³ Цюцяк І. Порядок відображення накопиченого нерозподіленого прибутку в обліковій системі підприємств: матеріали науково-практичної Інтернет-конференції [“Механізми реалізації стратегії розвитку національної економіки”], (20-21 жовтня 2011 р.) / І. Цюцяк. – Тернопіль: Тернопільський інститут АПВ НААН, 2011.

До категорії фактично отриманих доходів пропонує відносити операції, які пов'язані з результатами основної операційної діяльності, а також окремі операції, що стосуються іншої операційної, інвестиційної та фінансової діяльності (наприклад, продаж продукції, товарів, робіт, послуг; реалізація інших оборотних активів; реалізація іноземної валюти; реалізації необоротних активів, які переведені до складу “необоротних активів та груп вибуття”; реалізація фінансових інвестицій).

До категорії потенційно-можливих нереалізованих доходів відносить операції, які пов'язані з інвестиційними ресурсами та виникають у результаті здійснення інвестиційної й фінансової діяльності (наприклад, визнаний дохід за інвестиціями, які здійснені в асоційовані, дочірні та спільні підприємства за методом участі в капіталі; нараховані дивіденди за інвестиціями; нараховані відсотки за депозитними внесками).

До категорії так званих “незароблених доходів” відносить операції, що пов'язані із визнанням доходів у результаті: одержання штрафів, пені чи неустойок; відшкодування раніше списаних активів; списання кредиторської заборгованості; одержання оборотних активів на безоплатній основі та визнання доходу у результаті нарахування амортизації на необоротні активи, які отримані безоплатно.

Отож, рахунок 44 пропонується називати “Накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” із наступними субрахунками: 441 “Ефективний власний капітал (прибуток, збиток)”; 442 “Незароблений прибуток”; 443 “Розподілений прибуток у звітному періоді”. Така пропозиція забезпечить об'єктивне розкриття інформації стосовно прибутковості суб'єктів господарювання.

На думку В.К. Орлової “розподілений прибуток” і “використаний прибуток” – це різні поняття. В бухгалтерському обліку відображається розподілений прибуток, а використаний не обліковується. З метою уникнення непорозумінь назву субрахунку 443 пропонується змінити з “Прибуток, використаний у звітному періоді” на “Прибуток, розподілений у звітному періоді” [694, с. 23].

Також пропозиції щодо внесення змін в рахунки обліку та розподілу нерозподіленого прибутку вносить О.О. Гончаренко та О.Г. Березняк. Перше зауваження стосується використання нерозподіленого (чистого) прибутку на

⁶⁹⁴ Орлова В.К. Облік використання та розподілу прибутку / В.К. Орлова, О. Корпан // Науково-практичний журнал “Бухгалтерський облік і аудит”. – 2010. – № 12. – С. 23.

формування фондів матеріального заохочення. Згідно з Інструкцією [69] про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій для відображення розподілу прибутку між власниками, відрахувань в резервний капітал та іншого використання прибутку в поточному періоді використовується субрахунок 443 “Прибуток, використаний у звітному періоді” [695]. Отже, наказ Міністерства фінансів України № 460 [696] суперечить і сам собі і розпорядженню КМУ № 95-р. На їх думку, використання нерозподіленого (чистого) прибутку на формування фондів матеріального заохочення повинні відображатися за дебетом субрахунку 443 “Прибуток, використаний у звітному періоді” і кредитом субрахунку 427 “Фонд матеріального заохочення”, а сума нарахованої працівникам винагороди, допомоги, премії тощо, за рахунок виділеного на матеріальне заохочення прибутку відображається за дебетом субрахунку 661 “Розрахунки за заробітною платою” [697, с. 19-20].

У ст. 75 Господарського кодексу України зазначено, що за рахунок нерозподіленого (чистого) прибутку утворюються фонди, для відображення формування і використання резервного фонду Планом рахунків та Інструкцією про його застосування [698; 699] передбачено рахунок 43 “Резервний капітал”. Наказом Міністерства фінансів України № 460 [700] для обліку фонду розвитку виробництва О.О. Гончаренко та О.Г. Березняк запропоновано використання субрахунку третього порядку 4261 “Фонд

⁶⁹⁵ План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 09.12.2011 № 1591 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1557-11>.

⁶⁹⁶ Наказ Міністерства фінансів України Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку від 10.06.2005 № 460 (зі змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0670-05>.

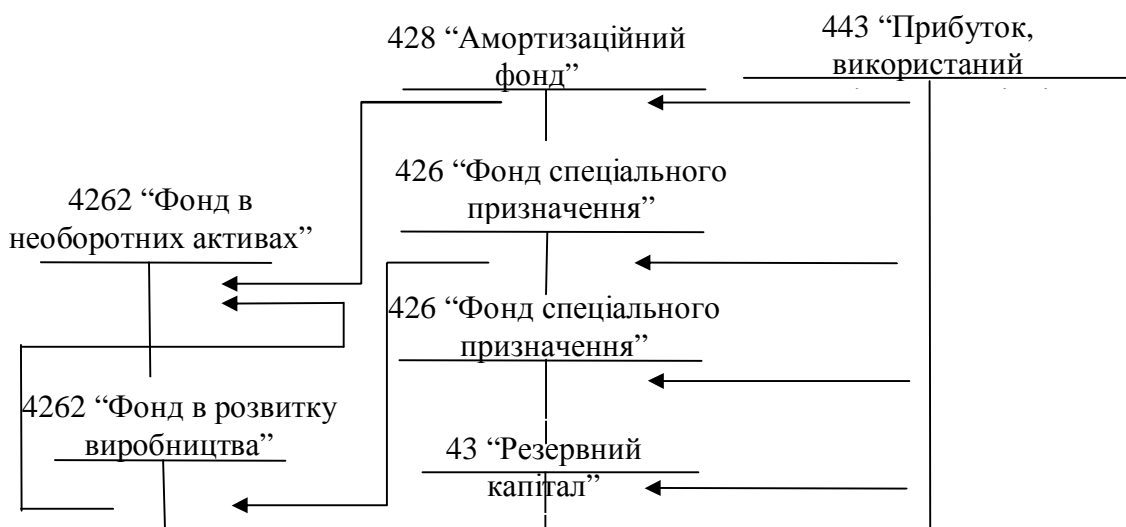
⁶⁹⁷ Гончаренко О.О. Проблемні питання обліку використання нерозподіленого прибутку підприємства: матеріали Всеукраїнської наук.-метод. конф. [“Проблеми теорії і практики обліку, аналізу, аудиту та шляхи їх вирішення”, 3-5 травня 2006 р.]. / О.О. Гончаренко, О.Г. Березняк – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2006. – 256 с.

⁶⁹⁸ Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу зобов'язань та господарських операцій підприємства і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291, і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 21.12.99 р. № 893/4186 (зі змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0495500-97>.

⁶⁹⁹ План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 09.12.2011 № 1591 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1557-11>.

⁷⁰⁰ Наказ Міністерства фінансів України Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку від 10.06.2005 № 460 (зі змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0670-05>.

розвитку виробництва” субрахунку 426 “Фонди спеціального призначення”. Здійснені за рахунок цього фонду капітальні інвестиції (придбання, створення, модернізація, модифікація, реконструкція, добудова, дообладнання, необоротних активів тощо) пропонуємо відображати за дебетом субрахунку 4261 і кредитом субрахунку 4262 “Фонд в необоротних активах”. Схематично наведені пропозиції відображено на рис. 4.5.

Рис. 4.5. Облік формування фондів за рахунок нерозподіленого (чистого) прибутку запропонований О.О. Гончаренко та О.Г. Березняк [701, с. 20]

Як бачимо існують суперечності, щодо облікового відображення нерозподіленого прибутку на рахунках бухгалтерського обліку та різні пропозиції щодо його удосконалення. Отже, визначимо основні причини недосконалості вітчизняного обліку нерозподіленого прибутку.

По-перше, невідповідність назви рахунку 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” його сутності, тобто тому прибутку, який на ньому обліковується.

По-друге, назва рахунку 443 “Прибуток, використаний у звітному періоді” суперечить своїй назві, оскільки використаний прибуток не відображається в бухгалтерському обліку.

По-третє, існує проблема розмежування понять “чистого прибутку” і “нерозподіленого прибутку”, а також “використаного прибутку” і “розподіленого прибутку”.

⁷⁰¹ Гончаренко О.О. Проблемні питання обліку використання нерозподіленого прибутку підприємства: матеріали Всеукраїнської наук.-метод. конф. [“Проблеми теорії і практики обліку, аналізу, аудиту та шляхи їх вирішення”] (3-5 травня 2006 р.). / О.О. Гончаренко, О.Г. Березняк – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2006. – 256 с.

Фактично на рахунку 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” відображається сума чистого прибутку, яка визначена у формі 2 Звіт про фінансові результати. Потім шляхом переведення частини прибутку на рахунок 443 “Прибуток, використаний у звітному періоді” відбувається його розподіл на виплату дивідендів, поповнення резервного капіталу, погашення збитків минулих років, створення інших фондів. А інша частина прибутку залишається нерозподіленою і обліковується на рахунку 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”. Як наслідок рахунок 443 “Прибуток, використаний у звітному періоді” має нульове сальдо на кінець періоду, наведемо кореспонденцію рахунків:

Д 441 К 443 – використано частину нерозподіленого прибутку для розподілу;

Д 443 К 43 – поповнено резервний капітал за рахунок прибутку.

Тобто та частина прибутку, що акумулюється на рахунку 443 відразу ж списується для поповнення або створення фондів. Отже, на нашу думку, відображати в балансі рахунок, що на кінець звітного періоду не несе жодної інформації не доцільно.

Також існує суперечність в назві рахунків, оскільки на рахунку 441 відображається насправді прибуток звітного періоду, а не нерозподілений прибуток. Адже, нерозподілений прибуток – це та частина прибутку, що залишається на підприємстві після здійснення розподілу, а фактично на ньому обліковується весь прибуток і лише на кінець звітного періоду відбувається формування нерозподіленого прибутку. Тобто в такому разі необхідно або змінити назву рахунку 441, або внести зміни до Плану рахунків шляхом створення нового, акумулюючого прибутку, рахунку.

Для достовірності даних бухгалтерського обліку та звітності необхідно чітко розмежовувати поняття чистого та нерозподіленого прибутку. Чистий прибуток – це позитивний кінцевий результат діяльності підприємства за вирахуванням податку на прибуток, тобто це той прибуток, що підприємство може використовувати в процесі діяльності. А нерозподілений прибуток – це частина прибутку, що після розподілу чистого прибутку залишається на потреби діяльності. Отже, ці поняття в бухгалтерському обліку не ідентичні і повинні обліковуватись по-різному.

Також в бухгалтерському обліку відбувається ототожнення використаного і розподіленого прибутку. Розподіл прибутку відбувається спочатку при сплаті у бюджет податку на прибуток. В подальшому розподіл передбачає формування різних фондів на підприємстві, а використання прибутку передбачає його зменшення. Наприклад, розподіл прибутку на сплату дивідендів відображається наступними проводками:

Д 441 К 443 – використано частину нерозподіленого прибутку для розподілу;

Д 443 К 671 – створено фонд для виплати дивідендів.

Тобто на рахунку 671 створюється фонд для виплати дивідендів.

Процес використання прибутку відбувається на етапі відображення в обліку сплати дивідендів: Д 671 К 311.

Оскільки в бухгалтерському обліку ці процеси розмежовані, тому і в понятійному апараті необхідно дотримуватись відокремлення понять використаного та чистого прибутку.

Отже, з метою уникнення таких розбіжностей пропонуємо наступні вдосконалення бухгалтерського обліку операцій з нерозподіленим прибутком:

1. До рахунку 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” створювати наступні субрахунки:

441 “Нерозподілені прибутки”

442 “Непокриті збитки”

2. Ввести новий рахунок для обліку прибутку звітного періоду 78 “Прибуток звітного періоду” з наступними субрахунками:

781 “Загальний прибуток звітного періоду”

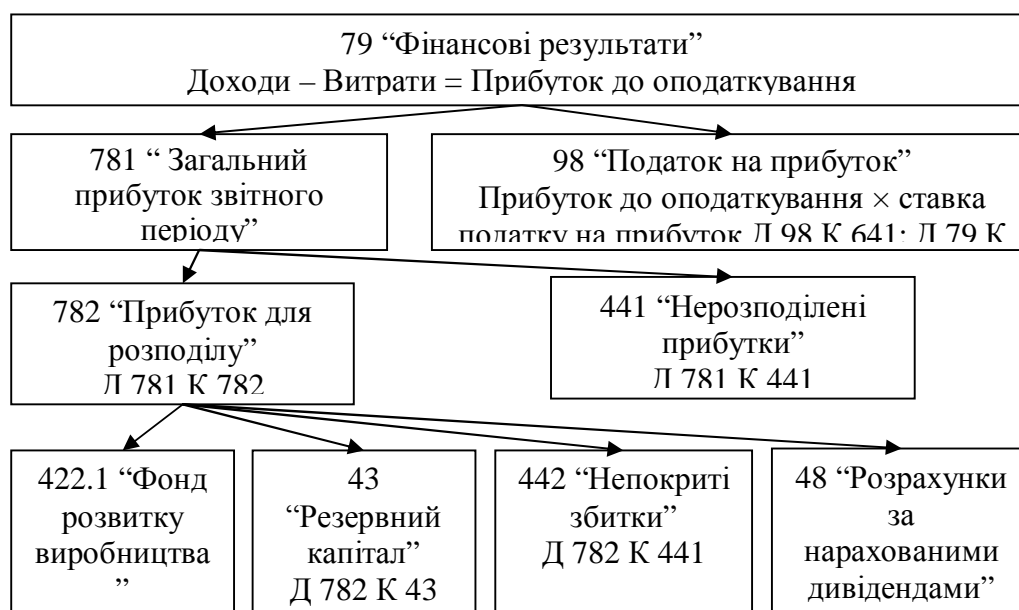
782 “Прибуток для розподілу”. Рахунок 78 на кінець звітного періоду не буде мати кінцевого сальдо. Тобто частина буде розподілена, а інша залишиться нерозподіленою і буде переведена на рахунок 441.

Охарактеризуємо детальніше рахунок 78 “Прибуток звітного періоду”.

Будова даного рахунку аналогічна будові рахунку фінансових результатів, але має інше призначення. Особливості рахунку 78 полягають в тому, що даний рахунок не є балансовим, тобто в балансі не відображається. Активні та пасивні рахунки є балансними. Вони

відображають стан і рух майна та джерел його утворення, а тому сальдо початкове цих рахунків переноситься з балансу. Економічна сутність рахунку 78 інша, ніж господарських засобів і джерел їх фінансування, дані цього рахунку не відображаються у балансі, хоча цей рахунок матиме ознаки пасивних рахунків. Рахунок 78 “Прибуток звітного періоду” призначений для розподілу прибутку підприємства, отриманого в звітному періоді. Внаслідок чого весь прибуток, що акумулюється на цьому рахунку ділиться на дві частини: той що розподіляється і той, що залишається нерозподіленим, тобто на кінець періоду перша частина перетворюється у фонди підприємства, а друга – переноситься на рахунок 441 для обліку в балансі як нерозподілений прибуток. Тому такий рахунок не має початкового та кінцевого сальдо.

Схематично процес формування та розподілу прибутку за допомогою запронованих нововведень відображено на рис. 4.6.

Рис. 4.6. Запропонована схема формування та розподілу прибутку

Дана схема показує процес формування прибутку на рахунках бухгалтерського обліку, можливі напрямки його розподілу та облік нерозподіленої його частини за допомогою допоміжного рахунку 78 “Прибуток звітного періоду”. Пропонуємо методику обліку операцій з нерозподіленим прибутком з використанням даного рахунку (табл. 4.9).

Таблиця 4.9. Запропонована методика обліку нерозподіленого прибутку

№ з/п	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
		Дебет	Кредит
1	Відображено прибуток звітного періоду	79 “Фінансові результати”	781 “Загальний прибуток звітного періоду”
2	Відображено податок на прибуток	79 “Фінансові результати”	98 “Податок на прибуток”
3	Відображено суму розподіленого прибутку	781 “Загальний прибуток звітного періоду”	782 “Прибуток для розподілу”
4	Відображено спрямування частини прибутку на формування дивідендного фонду	782 “Прибуток для розподілу”	48 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”
5	Відображено спрямування частини прибутку на формування фонду накопичення	782 “Прибуток для розподілу”	422 “Фонди спеціального призначення” 422.1 “Фонд розвитку виробництва”
6	Відображено спрямування частини прибутку на формування резервного капіталу	782 “Прибуток для розподілу”	42 “Резервний капітал”
7	Відображено спрямування частини прибутку на погашення збитків минулих років	782 “Прибуток для розподілу”	442 “Непокриті збитки”
8	Відображено нерозподілений прибуток	781 “Загальний прибуток звітного періоду”	441 “Нерозподілені прибутки”

Типові проводки, наведені в табл. 4.9, показують застосування рахунку 78 “Прибуток звітного періоду”, що сприятиме чіткому розмежуванню прибутку звітного періоду та розподілу чистого прибутку.

Отже, на рахунку 44 пропонуємо відображати лише нерозподілені прибутки та непокриті збитки підприємства за звітний період. Субрахунок 443 пропонуємо видалити, натомість ввести новий рахунок 78 “Прибуток звітного періоду” з наступними субрахунками: 781 “Загальний прибуток звітного періоду” та 782 “Прибуток для розподілу”. На даному рахунку слід обліковувати прибуток, що підлягає розподілу та іншу частину, що залишається нерозподіленою і в кінці звітного періоду переноситься на рахунок 44 для відображення у звітності. Рахунок 78 не має ні початкового, ні кінцевого сальдо, тому закривається на кінець періоду, але має ознаку пасивного рахунку.

4.3. Класифікація пасивів підприємства та її застосування в системі бухгалтерського обліку та контролю: економічне обґрунтування

Повертаючись до бухгалтерського балансу як форми звітності про капітал, який відображається в активі і в пасиві за різними ознаками, слід підкреслити невідповідність назви чинного Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. А саме, якщо виходити з того, що активи – це капітал, згрупований за формою та за ознакою терміну використання у процесі здійснення господарської діяльності, то одночасне застосування термінів “активи” і “капітал” не відповідає їх бухгалтерській сутності. Отже, одним з варіантів назви плану рахунків може бути “План рахунків бухгалтерського обліку капіталу, господарських операцій підприємств і організацій”. Проте відповідно до одного з методів бухгалтерського обліку – подвійного запису, капітал в бухгалтерському обліку відображається двічі: по дебету і по кредиту окремих рахунків, тому вважаємо за необхідне зазначити капітал у подвійному розрізі. Тому іншим варіантом назви може бути “План рахунків бухгалтерського обліку активів, пасивів підприємств і організацій”.

У ході проведеного дослідження доведено, що в пасиві бухгалтерського балансу відображаються не лише зобов'язання, так як визначення операції з вкладення капіталу в підприємство як зобов'язання, порушуватиме принцип безперервності, вони є лише наслідком здійснення певних господарських операцій (у випадку з внесенням капіталу в підприємство його власниками, зобов'язання підприємства перед його власниками виникатиме у разі отримання чистого прибутку або бажання одного з цих власників вийти з товариства). До того ж, у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку прийнято вважати, що в пасиві бухгалтерського балансу відображаються джерела утворення активів, але існує і асиметричний бік здійснюваних операцій з активами. Тобто, в пасиві бухгалтерського балансу відображаються об'єкти капіталу за змішаними ознаками, а отже однозначно визначити їх як джерело або зобов'язання не можна. Підтвердженням такої думки є опис балансу

проф. Н.Р. Вейцмана [702, с. 57], в якому вчений зазначає, що в пасиві відображається розрахунок засобів підприємства за джерелами, цільовим призначенням та строками їх повернення. Сучасна форма балансу в розрізі пасиву групується аналогічно. Тобто принцип побудови балансу з 50-х рр. минулого століття не змінювався, хоча економіка кожної нині окремої країни зазнала значних змін та трансформацій. В першу чергу, це зміни, пов'язані з розвитком приватної власності на капітал будь-якого суб'єкта економіки.

Пасиви відображатимуть капітал по відношенню до підприємства (зовнішній та внутрішній), капітал за суб'єктною ознакою (кому або від кого), а також в більш детальному описі по конкретному виду операції взаємозв'язок з тим чи іншим суб'єктом (куди або звідки). Рахунки бухгалтерського обліку та метод подвійного запису, завдяки яким інформація про господарські засоби фіксується та в подальшому зводиться до звітності, за такого підходу відображатимуть зміни в активах та пасивах у їх взаємозв'язку або по-іншому можна говорити про зміни в капіталі за однорідними або змішаними ознаками.

Оскільки бухгалтерський баланс є одним з найважливіших інформаційних ресурсів, його побудова повинна еволюціонувати у відповідності з розширенням міжнародних відносин, глобалізацією та розвитком нових зв'язків між суб'єктами економічних відносин. Баланс як форма звітності відображає стан активів та пасивів підприємства на певну дату, зазвичай – звітну. Якщо розглядати наведену в балансі інформацію лише в розрізі пасивів, то зробити певні висновки її користувачам буде важко, адже існують такі статті, оборот за якими протягом операційного циклу або звітного періоду був значним, а до настання звітної дати залишків по тому чи іншому рахунку пасиву не залишилось. До того ж, виникають ситуації нераціонального використання активів, при яких відбулось зростання залучених пасивів, однак їх використання на підприємстві було неефективним і під час управління ними кількість та, відповідно, вартість активів зменшилась при незмінній початковій вартості пасивів. Отож, так як мова ведеться про капітал підприємства у двох його розрізах, зазначимо, що пасиви і активи підприємства існують у нерозривному взаємозв'язку. Спробуємо зобразити зв'язок між активами та пасивами на рис. 4.7.

---

⁷⁰² Вейцман Н.Р. Очерки по бухгалтерскому учету и анализу / Н.Р. Вейцман – М.: Госфиниздат, 1958. – 153 с.

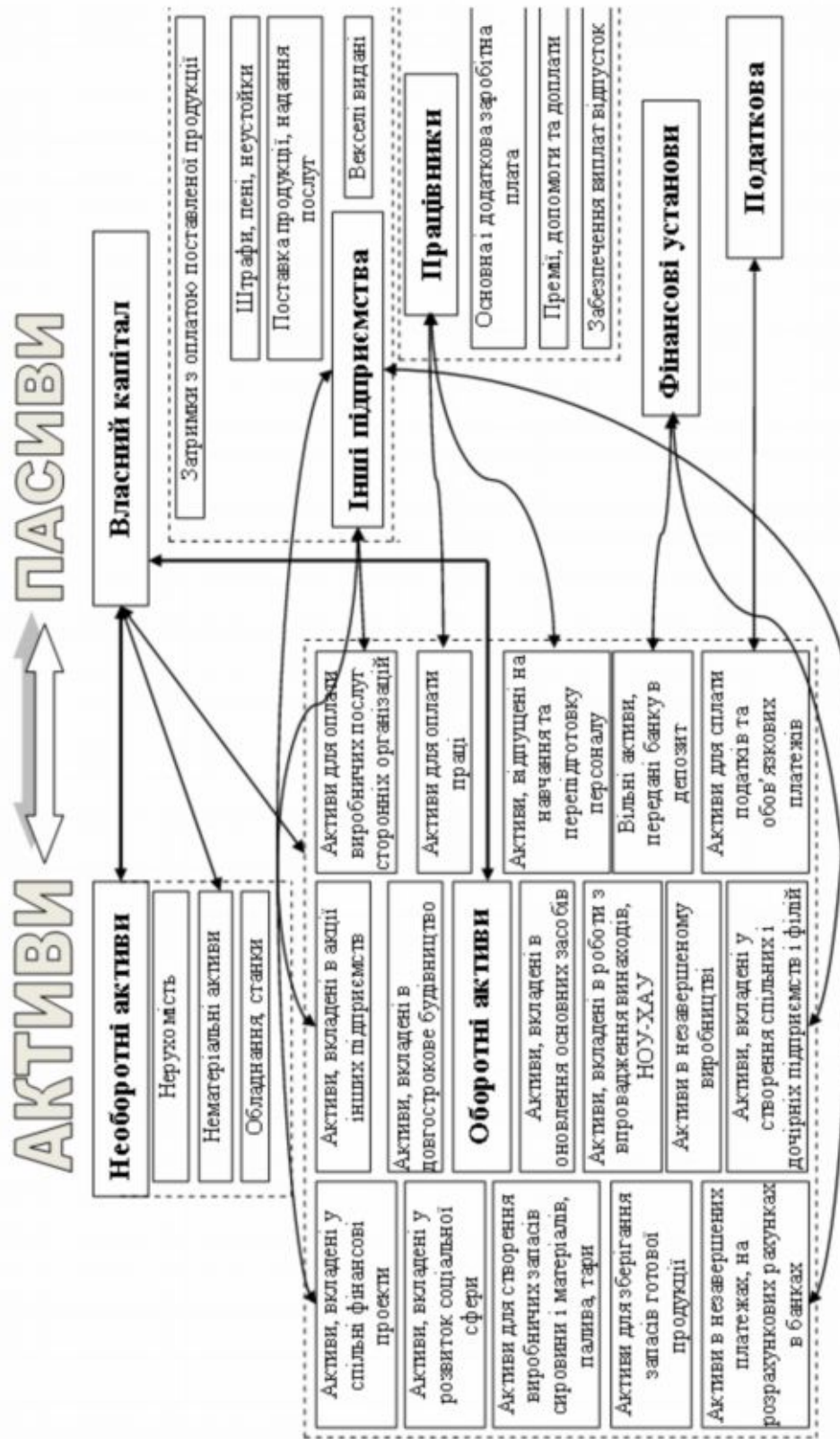

Рис. 4.7. Взаємозв'язки між активами та пасивами підприємства

Єдиним постійним пасивом, який повинен бути завжди відображений у балансі будь-якого підприємства – установчий капітал, при можливій відсутності інших пасивів, цей внутрішній пасив має бути постійно, йому властива найстійкіша основа. Враховуючи те, що баланс складається на конкретну дату, а процес господарювання є безперервним, то можна говорити про існування так званих стійких пасивів, які будуть виникати щоденно і зобов'язання по яких теоретично і практично також матимуть стійкий характер, хоча можуть і не відобразитися у звітності.

На сьогодні поняття “стійкі пасиви” є маловживаним і розглядається, зокрема, при здійсненні досліджень у частині деталізації складових пасивів. Однак, процес вивчення саме цієї складової поступово набуває все більшої актуальності, у зв'язку з тим, що вчасно отримана та правильно використана інформація про наявність та обсяг стійких пасивів на підприємстві надає можливість маніпулювати розміром фінансового результату.

Значення та роль стійких пасивів в управлінні джерелами формування активів підприємства відмічають вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема, Є.Л. Бурдакова, Д.А. Панков, Т.П. Макаровська, А.М. Поддєрьогін, П.С. Рогожин, Я.В. Соколов, Н.Г. Ткаченко, Ф.Я. Успенський, К.Д. Волков, В.П. Шило, С.О. Щенков та ін. Відмітимо, що проблемам дослідження і теоретичному обґрунтуванню сутності та видів стійких пасивів присвячена незначна кількість праць, до того ж не розглядається їх зв'язок із системою бухгалтерського обліку, що є негативним фактором, адже саме такий взаємозв'язок забезпечить можливість здійснення контролю наявними на підприємстві стійкими пасивами.

Беззаперечно вважається, що стійкі пасиви слід відносити до коштів прирівняних до власних, однак чому саме так, дізнаємося розглянувши їх сутність.

Позиції вчених та науковців щодо сутності стійких пасивів є подібними, проте не ідентичними, про що свідчать дані табл. 4.10.

Таблиця 4.10. Систематизація поглядів вчених і науковців щодо визначення сутності стійких пасивів

№ з/п	Автор	Пропозиції вчених щодо висвітлення сутності стійких пасивів
1	Бурдакова Є.Л. [703, с. 23]	Засоби, які не належать підприємству і за умовами розрахунків постійно знаходяться в його обороті. Це мінімальна заборгованість по заробітній платі, яка переходить з одного місяця в інший; мінімальна заборгованість по відрахуванням; заборгованість перед постачальниками за невідфактурованими поставками
2	Макаровська Т.П [704]	Це засоби, які юридично не належать підприємству, але постійно перебувають у його господарському обігу і які воно використовує
3	Прохоров А.М. [705, с. 385]	Суми постійної нормальної кредиторської заборгованості та засобів цільового призначення, які знаходяться в обороті соціалістичного підприємства (об'єднання) та прирівнюються за умовами їх використання до власних оборотних засобам
4	Рогожин П.С. [706, с. 166]	Сума засобів, які не належать підприємству, але постійно знаходяться в його обороті у зв'язку з особливостями фінансових відносин з бюджетом, з постачальниками і зі своїми працівниками
5	Соколов Я.В. [707, с. 188].	Стійкі пасиви – це та частина кредиторської заборгованості, яка постійно присутня у складі капіталу фірми. За радянських часів склалася категорія: власні і прирівняні до них засоби. Ось ці прирівняні і складають стійкі пасиви
6	Успенський Ф.Я, Волков К.Д [708, с. 256]	Засоби, які не належать підприємству, але постійно знаходяться в його розпорядженні і тому використовуються ним на рівні з власними засобами, також плануються не в абсолютній сумі, а у вигляді їх приросту у плануючому році за кварталами
7	Шило В.П. [709]	Мінімальна перехідна заборгованість із заробітної плати працівникам, з відрахувань на обов'язкове державне пенсійне страхування, на соціальне страхування, мінімальна заборгованість з резервів на покриття майбутніх витрат і платежів, авансування покупців (замовників)
8	Щенков С.О. [710, с. 11]	Постійна кредиторська заборгованість, яка у межах, передбачених фінансовим планом, прирівнюється до власних оборотних засобів

*під засобами слід розуміти грошові кошти

⁷⁰³ Финансовое планирование. Экзаменационные ответы. – М.: “Буклайн”, 2006. – 40 с.

⁷⁰⁴ Макаровська Т.П. Економіка підприємства. [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т.П. Макаровська, Н.М. Бондар – К.: МАУП, 2003. – 304 с.

⁷⁰⁵ Большая Советская Энциклопедия, в 30 томах; Т 27. – изд. 3-е [гл. ред. А.М. Прохоров]. – М.: “Советская Энциклопедия”, 1973. – 237 с.

⁷⁰⁶ Рогожин П.С. Справочник экономиста-строителя, – 4-е изд., перераб. и доп. / П.С. Рогожин. – Киев: Будівельник, 1980. – 368 с.

⁷⁰⁷ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет как сумм фактов хозяйственной жизни: [учеб. пособие] / Я.В. Соколов. – М.: Магистр; ИНФРА-М, 2010. – 224 с.

⁷⁰⁸ Экономика и планирование предприятий общественного питания: [учебник для технол. отд-ний техникумов обществ. питания]. – [Изд. 4-е, перераб. и доп.]. – М.: “Экономика”, 1974.

⁷⁰⁹ Шило В.П. Фінанси підприємств (за модульною системою навчання): [Теоретично-практичний посібник] / В.П. Шило, С.Б. Ільїна, С.С. Доровська, В.В. Барабанова. – Київ: ВД “Професіонал”, 2006. – 288 с.

⁷¹⁰ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия. / С.А. Щенков – М.: Госфиниздат, 1963 – 223 с.

Аналізуючи інформацію наведену в табл. 4.10, виявлено, що сутність стійких (сталих) пасивів вчені та науковці розглядають з двох позицій:

– стійкі пасиви – кошти, які знаходяться в господарському обороті підприємства, використовуються ним, проте йому не належать (К.Д. Волков, Т.П. Макаровська, П.С. Рогожин, Н.Г. Ткаченко, Ф.Я. Успенський);

– стійкі пасиви – постійна кредиторська заборгованість (А.М. Поддєрьогін, А.М. Прохоров, В.П. Шило, С.О. Щенков).

Зосереджуємо увагу на цьому моменті з метою усунення можливості виникнення плутанини, адже попри двобічному розгляд сутності об'єкту дослідження, під стійкими пасивами вчені та науковці розуміють одне й те ж явище, оскільки джерелом виникнення коштів, які використовуються підприємством, але йому не належать, є постійна кредиторська заборгованість (нарахована, але не виплачена), яка прирівнюється до власних засобів.

Таким чином, єдиним критерієм виникнення дискусій при наданні відповіді на питання: що необхідно розуміти під сутністю стійких пасивів, – є варіювання у підходах до їх складових. Тому виникає необхідність у дослідженні пропозицій вчених та науковців щодо елементів структури стійких пасивів (табл. 4.11).

Табл. 4.11 побудована за принципом групування складових стійких пасивів, які були виявлені під час дослідження праць вчених та науковців. Деякі складові підлягають уточненню та деталізації. Так, наприклад, до складової резервів майбутніх виплат та платежів пропонується включати резерв нагородження за вислугу років та резерв майбутніх виплат заробітних плат за час чергових відпусток. Однак, С.О. Щенков [711, с.15] пропонує не включати до складової резервів майбутніх виплат та платежів, які формують стійкі пасиви, винагороду за вислугу років, а розглядає її як окрему складову. Також бачимо, що до складових стійких пасивів включають кошти амортизаційного фонду, які спрямовані на утворення виробничих запасів для капітального ремонту, однак зараз амортизаційний фонд на підприємствах не створюється, відповідно, такої складової не буде, її можна перейменувати на складову – амортизаційні відрахування.

---

⁷¹¹ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия. / С.А. Щенков – М.: Госфиниздат, 1963 – 223 с.

Таблиця 4.11. Пропозиції вчених та науковців щодо складових структури стійких пасивів

Складові стійких пасивів	Автор, джерело										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Не зменшувана (постійна) частина кредиторської заборгованості, яка постійно присутня у складі капіталу фірми		+	+	+	+		+				
Заборгованість по заробітній платі		+		+	+	+	+	+	+		+
Відрахування на соціальне страхування		+		+	+	+	+	+	+		+
Резерв на покриття майбутніх виплат і платежів (постійний залишок):		+		+	+		+		+		+
в тому числі, винагороди за вислугу років		+			+			+			
Кошти амортизаційного фонду, спрямовані на утворення виробничих запасів для капітального ремонту (ці запаси враховуються у складі нормованих активів)		+		+	+			+			+
Заборгованість перед кредиторами з оплати продукції часткової готовності, що джерелом фінансування витрат в незавершене виробництво на підприємствах з тривалим виробничим циклом (судно будівництво, важке машинобудування тощо), тобто заборгованість з часткової оплати замовлень		+		+	+						

⁷¹² Большая Советская Энциклопедия, в 30 томах; Т 27. – изд. 3-е [гл. ред. А.М. Прохоров]. – М.: “Советская Энциклопедия”, 1973. – 237 с.

⁷¹³ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет как сумм фактов хозяйственной жизни: [учеб. пособие] / Я.В. Соколов. – М.: Магистр; ИНФРА, 2010. – 224 с.

⁷¹⁴ Экономический анализ работы предприятий [под ред. проф. А.Ш. Маргулиса]. – М.: Финансы. 1977. – 424 с.

⁷¹⁵ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия. / С.А. Щенков – М.: Госфиниздат, 1963 – 223 с.

⁷¹⁶ Макаровська Т.П. Економіка підприємства. [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т.П. Макаровська, Н.М. Бондар – К.: МАУП, 2003. – 304 с.

⁷¹⁷ Рогожин П.С. Справочник экономиста-строителя, – 4-е изд., перераб. и доп. / П.С. Рогожин. – Киев: Будівельник, 1980. – 368 с.

⁷¹⁸ Большая Советская Энциклопедия, в 30 томах; Т 27. – изд. 3-е [гл. ред. А.М. Прохоров]. – М.: “Советская Энциклопедия”, 1973. – 237 с.

⁷¹⁹ Парашутин Н.В. Курс бухгалтерського учета / Н.В. Парашутин, Е.П. Козлова. – М., “Финансы” 1977. – 424 с.

⁷²⁰ Мачнев И.Ф. Совершенствование бухгалтерського баланса в торговле / И.Ф. Мачнев – М.: Экономика, 1978. – 78 с.

⁷²¹ Меркушев А.И. Бухгалтерский учет в снабженческо-сбытовых организациях. / А.И. Меркушев. – М.: “Финансы”, 1969. – 408 с.

Продовження табл. 4.11

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Постійна перехідна (мінімальна) кредиторська заборгованість постачальникам за невідфактурованими поставками і акцептованими розрахунковими документами, термін сплати яких не настав			+		+					
Тимчасово вільні кошти спеціальних фондів(залишки коштів спеціального призначення): матеріального заохочення та інших фондів економічного стимулювання, призначені для поточного використання і одноразової винагороди працівників за результатами року	+		+		+					
Засоби, вилучені у зв'язку з кредитуванням по обороту			+	+						
Кошти підприємства, що покриваються кредитом банку та авансами замовників				+	+					+
Комітенти за розрахунками										+

Аналіз інформації представленої в табл. 4.11, свідчить про те, що до складу стійких пасивів беззаперечно входить заборгованість із заробітної плати та соціальних відрахувань. Зауважимо, що саме ця складова зазвичай становить найбільшу питому вагу у загальній вартості стійких пасивів підприємства.

Більшість науковців та вчених, відносять до складу стійких пасивів резерви майбутніх виплат і платежів. Стійкими пасивами є також постійна заборгованість перед кредиторами з оплати продукції часткової готовності, що є джерелом фінансування витрат в незавершене виробництво на підприємствах з тривалим виробничим циклом, тобто заборгованість з часткової оплати замовлень, постійна перехідна (мінімальна) кредиторська заборгованість постачальникам за невідфактурованими поставками і акцептованими розрахунковими документами, термін сплати яких не настав. Зауважимо, що заборгованість замовникам з часткової оплати замовлень притаманна зокрема галузям з довгостроковим циклом виробництва і входить до складу стійких пасивів [722, с. 385].

Таким чином, стійкі пасиви – це постійна кредиторська заборгованість (перехідна заборгованість по заробітній платі та заборгованість по відрахуванням; резерви майбутніх виплат і платежів; інші фонди спеціального призначення; постійна заборгованість перед постачальниками

⁷²² Большая Советская Энциклопедия, в 30 томах; Т 27. – изд. 3-е [гл. ред. А.М. Прохоров]. – М.: “Советская Энциклопедия”, 1973. – 237 с.

та ін.), що утворює тимчасово вільні кошти, які знаходяться на підприємстві та підлягають використанню, однак, юридично йому не належать.

Стійкі пасиви прирівнюються до власних у зв'язку з тим, що в певний період (до погашення заборгованості чи використання резерву) отримані кошти знаходяться у розпорядженні підприємства, вони можуть використовуватись, накопичуватись, однак власними їх назвати не можна, адже підприємство не має юридичного права на них.

Розглянемо утворення стійких пасивів на підприємстві на прикладі: припустимо, що 2 вересня до каси ТзОВ “Мрія” надійшли грошові кошти для виплати авансу працівникам адміністрації у розмірі 10 000,00 грн. Аванс підлягає виплаті 15 вересня. Оскільки кошти на підприємство надійшли 2 вересня, а дата виплати авансу 15 вересня, то 13 днів на підприємстві будуть знаходитися кошти, які мають цільове призначення, але до терміну його настання є вільними, а тому, при прийнятті правильного управлінського рішення можуть використовуватись у інших потребах підприємства. До того ж, другою складовою стійких пасивів у даній ситуації будуть нарахування, за умови загальної ставки 37,76%, вартість яких складатиме 3 776,00 грн. Таким чином, у період з 2 по 15 вересня (13 днів) на ТзОВ “Мрія” знаходяться стійкі пасиви у розмірі 13 776,00.

За умови щомісячної виплати авансу 15 числа, на підприємстві виникатимуть так звані постійні стійкі пасиви, використання яких підлягає попередньому плануванню. До того ж, при виплаті другої частини заробітної плати в кінці місяця також виникатимуть постійні стійкі пасиви за аналогічним механізмом.

Поділяємо точку зору В.П. Шило, що “чим більше розрив між терміном виплати заробітної плати і кінцевою датою періоду, за який вона виплачується, тим більше засобів підприємство може використовувати в господарському обороті” [723].

Непередбачуваним є виникнення стійких пасивів за іншими структурними елементами стійких пасивів (окрім резервів і фондів), у більшості випадках їх неможливо спрогнозувати (зокрема від короткострокової заборгованості), адже їх виникнення залежить не лише від внутрішніх розрахунків, а від взаємовідносин з іншими господарюючими суб'єктами.

---

⁷²³ Шило В.П. Фінанси підприємств (за модульною системою навчання): [теоретично-практичний посібник] / В.П. Шило, С.Б. Ільїна, С.С. Доровська, В.В. Барабанова. – Київ: ВД “Професіонал”, 2006. – 288 с.

Буряк І.О. вважає, що стійкі пасиви не мають ні класифікації, ні видів, ні ознак [724]. Однак ми не погоджуємося з такою думкою і пропонуємо здійснювати поділ стійких пасивів за класифікаційною ознакою – за раптовістю виникнення – на два види: постійні (заплановані, передбачувані) та раптові (непередбачувані) (рис. 4.8), які віднайшли своє обґрунтування при розгляді вищенаведеного прикладу. Такий поділ впливає на можливість прийняття управлінських рішень щодо використання стійких пасивів та планування розміру отримання додаткових коштів, від використання залучених коштів.

До постійних стійких пасивів пропонуємо включати:

– мінімальну заробітну плату та нарахування, від моменту надходження коштів до каси у встановлені строки до моменту виплати їх на чітко визначену дату;

– кошти резервів і фондів до настання строку їх цільового використання.

До раптових стійких пасивів пропонуємо включати:

– заборгованість перед постачальниками (зокрема, короткострокову) з оплати продукції часткової готовності та за невідфактурованими поставками і акцептованими розрахунковими документами, термін сплати яких не настав;

– заборгованість по заробітній платі і нарахуванням, ту, яка не відноситься до постійної;

– аванси та передплати;

– завдаток за тару.

Амортизаційні відрахування, на наш погляд, доцільно відносити до постійних.

Пропонуємо поділ стійких пасивів ще за однією класифікаційною ознакою – за ступенем використання на: активні та пасивні (рис. 1). Такий поділ зумовлений тим, що не всі суб'єкти господарювання використовують стійкі пасиви. Таким чином, є два варіанти: на одних підприємствах приймається рішення використовувати постійні та раптові стійкі пасиви, покращуючи власне фінансове становище за рахунок використання позикових коштів, такі стійкі пасиви, тобто ті, що використовуються пропонуємо називати – активні стійкі пасиви. Інші

⁷²⁴ Буряк І.О. Класифікація зобов'язань як важлива складова управління підприємством / І.О. Буряк // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2010. – № 3. – С. 297-300.

суб'єкти, не використовують стійкі пасиви, зокрема постійні, чекаючи терміну їх виплати за цільовим призначенням, такі стійкі пасиви пропонуємо називати пасивними.

Таким чином, розуміємо, що стійкі пасиви мають структуру, види та певні особливості.

Бланк І.О. під стійкими пасивами розуміє внутрішню кредиторську заборгованість та виділяє такі особливості [725]:

1) внутрішня кредиторська заборгованість є для підприємства безкоштовним джерелом використовуваних позикових засобів;

2) розмір внутрішньої кредиторської заборгованості, виражений у днях її обороту, впливає на тривалість фінансового циклу підприємства;

3) сума сформованої підприємством внутрішньої кредиторської заборгованості знаходиться в прямій залежності від обсягу господарської діяльності підприємства, у першу чергу – від обсягу виробництва й реалізації продукції;

4) прогнозований розмір внутрішньої кредиторської заборгованості по більшості видів носить лише оцінний характер;

5) розмір внутрішньої кредиторської заборгованості по окремих її видах і по підприємству в цілому залежить від періодичності виплат (погашення зобов'язань) нарахованих засобів.

Погоджуємося з думкою І.О. Бланка щодо особливостей, характерних стійким пасивам. Важливою особливістю стійких пасивів є безкоштовність використання, адже вчасне прийняття оптимального управлінського рішення щодо використання тимчасово вільних коштів сприятиме можливості примноження грошових коштів підприємства.

Розглянемо детальніше можливості використання стійких пасивів. Шляхів використання стійких пасивів є багато, вони залежать від напряму діяльності підприємства. Однак всі шляхи використання стійких пасивів можна розподілити на дві групи: ті, що сприяють отриманню додаткового прибутку та ті, які забезпечують функціонування підприємства, проте на розмір прибутку не впливають (рис. 4.8).

---

⁷²⁵ Бланк И.А. Концептуальные основы финансового менеджмента / И.А. Бланк. – К.: Эльга; Ника-центр, 2003. – 447 с.

Рис. 4.8. Класифікація стійких пасивів (пропозиція автора)

Однак, для вдалого оперування стійкими пасивами необхідно володіти повною інформацією про їх виникнення та рух. В бухгалтерському обліку підсумковим джерелом надходження інформації є фінансова звітність, проте, в жодній діючій формі звітності, інформація про стійкі пасиви у чистому вигляді не відображається, але це не означає, що її немає, адже вона подається в загальній вартості заборгованостей та резервів, а тому унеможливорює процес здійснення контролю над стійкими пасивами.

Для суб'єктів господарювання України відображення у звітності стійких пасивів допоможе виявити тенденцію їх виникнення, використання, що сприятиме подальшому прогнозуванню їх формування та ефективності використання, а також полегшить процес контролю наявних заборгованостей, яка, як свідчать дані табл. 4.12, є значною.

Таблиця 4.12. Заборгованість по заробітній платі в Україні станом на 1 травня 2012 р. [726]

Місяць	Стійкі пасиви		Заробітна плата до видачі* млн. грн.	Розмір утримань із заробітної плати, млн. грн*	Розмір податку з фізичних осіб, млн. грн*
	Нарахована заробітна плата, млн. грн	Нарахування, млн. грн*			
Січень	977,4	369,1	800,9	35,2	141,3
Лютий	1038,1	37,4	850,6	37,4	150,1
Березень	1069,8	404,0	876,6	38,5	154,7
Квітень	1038,3	392,1	850,8	37,4	150,1
Травень	1014,8	383,2	831,6	36,5	146,7
Разом	5138,4	1585,8	4210,5	185	742,9

*Власні розрахунки

Наведені в табл. 4.12 статистичні дані свідчать про те, що станом на 1 травня по всій Україні розмір заборгованості в частині заробітної плати становив 5138,4 млн. грн., в частині заборгованості за нарахуваннями 1585,8 млн. грн. (сума приблизна, адже сума нарахувань залежить від коефіцієнту, який застосовує підприємство). Можна припустити, що всі ці суми є стійкими пасивами, адже за нормальних умов функціонування підприємства кожен працівник виконує певний обсяг робіт, який у сукупності сприяє створенню продукції (наданню послуг), яка реалізується і, відповідно, забезпечує підприємство коштами для виплати заробітної плати, яку роботодавці за невідомих причин не виплачують. Саме відображення інформації про використання коштів, джерелом яких є заборгованість перед працівниками і відповідно бюджетом, надало б можливість виявити причину таких невиконань і вигоду підприємства. Це стосується всіх складових стійких пасивів. Однак може бути таке, що на підприємстві насправді не має коштів для виплати заробітної плати, іншої кредиторської заборгованості, виплат по резервам, така заборгованість не буде вважатися стійкими пасивами.

Таким чином, заборговані працівникам та перед бюджетом кошти використовуються або можуть використовуватись на підприємстві не за призначенням. На жаль, їх рух не відображається у звітності, а тому не відомо чи є ця заборгованість стійкими пасивами, які передбачають використання тимчасово вільних коштів, чи це незаконне використання коштів сумлінно зароблених працівниками, чи підприємство і справді немає

⁷²⁶ Всеукраїнський конгрес профспілок
[http://www.uacongres.org/index.php?option=](http://www.uacongres.org/index.php?option=com_content&view=article&id=555:2012-06-11-15-18-32&catid=4:2010-12-17-13-55-34&Itemid=2)

[Електронний ресурс] – Режим доступу:
[com_content&view=article&id=555:2012-06-11-15-18-](http://www.uacongres.org/index.php?option=com_content&view=article&id=555:2012-06-11-15-18-32&catid=4:2010-12-17-13-55-34&Itemid=2)

можливості погасити заборгованість. Тому, вважаємо за необхідне відображення процесу формування та руху стійких пасивів на рівні підприємства (внутрішня звітність), а в подальшому шляхом внесення змін до затверджених форм фінансової звітності, як це було у Радянському Союзі.

Раніше, затверджена Міністерством фінансів СРСР, форма балансу передбачала детальне відображення стійких пасивів у частині пасивів Розділу А, група VII. У розділі А пасиву балансу відображалися довгострокові кредити Держбанку та постійна кредиторська заборгованість, яка в межах, передбачених фінансовим планом, прирівнюється до власних оборотних засобів [727, с. 11]. Таким чином, у звітності відображались такі складові стійких пасивів:

- заборгованість по заробітній платі і відрахуванням на соціальне страхування;
- резерв на покриття майбутніх платежів;
- винагорода за вислугу років;
- кредитори по оплаті продукції часткової готовності;
- покупці по завдаткам за тару;
- засоби, вилучені у зв'язку з кредитуванням по обороту;
- інші стійкі пасиви [728, с. 15].

Починаючи з 1962 року до складу стійких пасивів почали відносити засоби амортизаційного фонду, витрачені на створення виробничих запасів, необхідних для капітального ремонту, – запасних частин, змінних вузлів та деталей.

При встановленні розміру власних оборотних джерел (засобів) прирівняна до них кредиторська заборгованість враховувалась незалежно від її фактичного стану, а в розмірах передбачених фінансовим планом, тобто в тій сумі, що підприємство володіє та розпоряджається протягом всього плануючого періоду. Щенков С.О [729, с. 25-26] зазначив, що на дату складання балансу кредиторська заборгованість перевищує норматив стійких пасивів. Проте, це перевищення не можна відносити до власних оборотних засобів, оскільки воно

⁷²⁷ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А. Щенков. – М.: Госфиниздат, 1963 – 223 с.

⁷²⁸ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А. Щенков. – М.: Госфиниздат, 1963 – 223 с.

⁷²⁹ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А. Щенков. – М.: Госфиниздат, 1963 – 223 с.

має тимчасовий характер. Тому, в Розділі А відображався лише норматив стійких пасивів, а залишки підлягали відображенню в Розділі В [730, с. 23]. На промислових підприємствах, у фінансових організаціях і статистичних управліннях стійкі пасиви враховувались в сумі нормативу навіть тоді, коли були нижчі останнього[731, с. 23].

Лазарович Г.С, К.К. Яковлев, К.І. Шелепков зазначають, що в групі А пасиву балансу, джерела власних та прирівняних до них засобів, окрім власних джерел засобів, наводились показники фінансового плану про суму стійких пасивів зарахованих в покриття нормативу. Така побудова балансу дозволяла не створюючи спеціальні аналітичні таблиці за даними балансу виявити стан оборотних засобів, правильність використання їх за цільовим призначенням і платоспроможність підприємства[732, с. 481].

Таким чином, раніше у формі 1 “Баланс” наводилась інформація про суму стійких пасивів на початок і на кінець року та окремо деталізувалась вартість стійких пасивів в покриття нормативів на початок і кінець року [733].

Рогожин П.С., зазначив, що сума стійких пасивів збільшується зі збільшенням обсягів виробництва. За їх рахунок формуються оборотні засоби у межах нормативу [734, с. 167]. Відповідно, розрахунок та розмір нормативу стійких пасивів додавався до звітності у вигляді довідки [735, с. 23]. Рогожин П.С. пропонує розраховувати розмір приросту стійких пасивів за способом, відображеним в табл. 4.13.

Зазначимо, що пропозиція П.С. Рогожина заслуговує на увагу, але потребує уточнення. Зауважимо, що автор розглядав розрахунок стійких пасивів на прикладі будівельних компаній.

---

⁷³⁰ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А. Щенков. – М.: Госфиниздат, 1963 – 223 с.

⁷³¹ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А. Щенков. – М.: Госфиниздат, 1963 – 223 с.

⁷³² Лазарович Г.С. Бухгалтерский учет на предприятиях мясной и молочной промышленности / Г.С. Лазарович, К.К. Яковлев, К.И. Шелепков – [2-е изд., пер. и доп.]. – М.: “Пищевая промышленность”, 1970. – 496 с.

⁷³³ Мачнев И.Ф. Совершенствование бухгалтерского баланса в торговле / И.Ф. Мачнев. – М.: Экомика, 1978. – 78 с.

⁷³⁴ Рогожин П.С. Справочник экономиста-строителя / П.С. Рогожин – [4-е изд., перераб. и доп.]. – Киев: Будівельник, 1980. – 368 с.

⁷³⁵ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А. Щенков. – М.: Госфиниздат, 1963 – 223 с.

Таблиця 4.13. Спосіб розрахунку стійких пасивів [736, с. 167]

Найменування показників	Стійкі пасиви		
	у минулому році	у наступному році	
		всього	сума приросту
Заборгованість перед працівниками за заробітною платою і відрахуваннями	272	292	20
Резерв на покриття майбутніх витрат	338	364	26
Заборгованість перед постачальниками за невідфактурованими поставками	120	140	20
Заборгованість перед постачальниками за акцептованими платіжними вимогами	80	90	10
Прибуток в обороті підрядної організації	40	60	20
Стійка заборгованість по нарахуванню фондів економічного стимулювання:			
– за виплатою одноразової винагороди за підсумками року з фонду матеріального заохочення в наступному році	360	740	380
– за виплатами з фонду матеріального заохочення за поточним преміюванням	8	12	4
– за поточним нарахуванням по фонду соціально-культурних заходів та житлового будівництва	42	52	10
Оборотні засоби, що заміщуються кредитом Стройбанку РС	1440	1584	144
Вільні засоби в обороті підрядної організації, що здійснює розрахунки за повністю завершеними об'єктами	64	86	22
Разом:	2764	3420	656

Погоджуємось з думкою проф. Д.А. Панкова, Ю.Ю. Кухто, що “інформативність балансу значно б зросла, якби в нім розкривалися обороти по рахунках, наводилися дані про зіставлення конкретних активів і джерел їх фінансового покриття, якби розраховувалися показники тривалості оборотів по рахунках, на цій основі формувалася б система суббалансів ліквідності (таблиця 5, терміни проставлені умовно)” [737, с. 42].

Таблиця 4.14. Баланс ліквідності (приклад один з можливих форматів), запропонований проф. Д.А. Панковим та Ю.Ю. Кухто [738, с. 42]

Активи	Капітал власника і зобов'язання (Пасиви)
1	2
1. Активи з тривалістю обороту до 10 днів	1. Пасиви з тривалістю обороту до 10 днів
2. Активи з тривалістю обороту від 10 до 30 днів	2. Пасиви з тривалістю обороту від 10 до 30 днів

⁷³⁶ Рогожин П.С. Справочник економіста-строителя / П.С. Рогожин – [4-е изд., перераб. и доп.]. – Киев: Будівельник, 1980. – 368 с.

⁷³⁷ Панков Д.А. Бухгалтерський аналіз: [монографія] / Д.А. Панков, Ю.Ю. Кухто. – Мнск: А.Н. Вараксин, 2009. – 224 с.

⁷³⁸ Панков Д.А. Бухгалтерський аналіз: [монографія] / Д.А. Панков, Ю.Ю. Кухто. – Мнск: А.Н. Вараксин, 2009. – 224 с.

Продовження табл. 4.14

<i>1</i>	<i>2</i>
3. Активи з тривалістю обороту від 30 до 60 днів	3. Пасиви з тривалістю обороту від 30 до 60 днів
4. Активи з тривалістю обороту від 60 до 90 днів	4. Пасиви з тривалістю обороту від 60 до 90 днів
5. Активи з тривалістю обороту від 90 до 180 днів	5. Пасиви з тривалістю обороту від 90 до 180 днів
6. Активи з тривалістю обороту понад 180 днів	6. Пасиви з тривалістю обороту вище 180 днів
Всього активи	Всього пасиви

На дуку проф. Д.А. Панкова та Ю.Ю. Кухто “інформація про балансові статті, представлена в такому розрізі, дозволяє розраховувати не загальну агреговану ліквідність, а ліквідність для заданих проміжків часу, що мають прив’язку до операційного циклу підприємства, до термінів розрахунків за продукцію і з кредиторами. Крім того, порівняння сум однорідних по термінах груп активів і пасивів, що покривають їх, дозволить об’єктивно оцінювати дефіцит або профіцит фінансування підприємства в рамках встановлених тимчасових горизонтів” [739, с. 42].

Повністю погоджуємось з позицією проф. Д.А. Панкова та Ю.Ю. Кухто, які зазначили, що “трудомісткість облікових робіт при цьому залишиться практично незмінною. Звітність класичного типу, складена по одному методу, – за витратами, що історично склалися, – зберігає своє істотне значення, оскільки в ній всі статті оцінені на основі однакових методологічних підходів. Звітність же, статті якої оцінені за допомогою різних методів, приховує в собі загрозу незіставності” [740, с. 43].

З метою відображення стійких пасивів у звітності пропонуємо ввести умовне позначення на рахунки коштів (у касі та на поточному рахунку підприємства), що утворюють стійкі пасиви – “с.п.”.

Пропонуємо розробити два внутрішні документи, які будуть деталізувати формування і використання стійких пасивів: індивідуальну відомість та загальну відомість (табл. 4.15 і табл. 4.16).

⁷³⁹ Панков Д.А. Бухгалтерський аналіз: [монографія] / Д.А. Панков, Ю.Ю. Кухто. – Минск: А.Н. Вараксин, 2009. – 224 с.

⁷⁴⁰ Панков Д.А. Бухгалтерський аналіз: [монографія] / Д.А. Панков, Ю.Ю. Кухто. – Минск: А.Н. Вараксин, 2009. – 224 с.

Таблиця 4.15. Індивідуальна відомість про використання стійких пасивів в частині заробітної плати за вересень 2012 р.

№ з/п	Складова стійких пасивів	Сума, грн.	Напрямок використання, сума, тис.грн.	Сума власних коштів, утворена за рахунок використання СП
1	Постійні стійки пасиви сформовані з постійної заборгованості по заробітній платі (аванс)	10 000,00	Погашення заборгованості перед ТЗОВ "Смак" – 3 000,00	–
			Овернайт, 7 000,00	3 000,00
2	Постійні стійки пасиви сформовані з постійної заборгованості по заробітній платі (в кінці місяця)	10 000,00	–	–

Таким чином, бачимо, що за рахунок ефективного використання стійких пасивів по заробітній платі, підприємство змогло покрити заборгованість перед ТЗОВ "Смак". Стійкі пасиви в частині авансу - активні. Однак стійкі пасиви у складі заробітної плати, що виплачувалась в кінці місяця – пасивні. Відповідно, їх використання було неефективним і спричинило втрату економічних вигід. Всю цю інформацію містить запропонована відомість, яка допоможе прослідкувати рух стійких пасивів, ефективність їх використання.

Відповідно таку індивідуальну відомість пропонуємо розробляти по кожній складовій стійких пасивів, з періодичністю складання відомості – щомісяця.

Відповідно із врахуванням даних індивідуальних відомостей складемо загальну (табл. 4.16).

Таблиця 4.16. Зведена відомість про виникнення та рух стійких пасивів

Складові	Сума, грн.		
	1 місяць	2 місяць	3 місяць
<i>Активні:</i>			
Заборгованість по заробітній платі та нарахуванням			
Резерв на покриття майбутніх платежів			
Кредиторська заборгованість перед постачальниками по оплаті продукції часткової готовності, за невідфактурованими поставками, за акцептованими розрахунковими документами			
Завдатки за тару			
Аванси			
Інші стійкі пасиви:			
<i>Пасивні:</i>			

Така відомість дозволить виявити тенденцію зростання чи спадання розміру стійких пасивів та їх структурних елементів, періодичність складання – щокварталу.

Оперуючи інформацією, яку надає запропонована внутрішня звітність, підприємство зможе контролювати рух стійких пасивів та отримувати економічні вигоди від їх використання.

Як вже зазначалось, раніше стійкі пасиви відображались у ф. № 1 “Баланс”. Вважаємо, що таке відображення було обґрунтованим і правильним, адже розмір стійких пасивів впливає на рівень фінансової, стійкості, а, відповідно, економічної привабливості підприємства. Таким чином, при внесенні змін до ф. № 1 “Баланс” дані табл. 5 та 6 будуть допоміжними документами бухгалтера.

Таким чином, уточнено сутність стійких пасивів та їх складових. Під стійкими пасивами запропоновано розуміти постійну кредиторську заборгованість (перехідна заборгованість із заробітної плати та заборгованість з соціальних відрахувань; резерви майбутніх виплат і платежів; інші фонди спеціального призначення; постійну заборгованість перед постачальниками та ін.), що утворюють тимчасово вільні кошти, які знаходяться на підприємстві та підлягають використанню, проте, юридично йому не належать. Встановлено можливість порівнювати стійкі пасиви до власних у зв'язку з тим, що певний період (до погашення заборгованості чи використання резерву) отримані кошти знаходяться у розпорядженні підприємства, вони можуть використовуватись, накопичуватись, однак власними їх назвати не можна, адже підприємство не має юридичного права на них.

Здійснений поділ стійких пасивів на види (за раптовістю виникнення (постійні, раптові), за ступенем використання (активні та пасивні), за напрямком використання (сприяють задоволення поточних потреб підприємства, сприяють збільшенню прибутку підприємства)) та запропонована внутрішня звітність забезпечить здійснення контролю та ефективне використання стійких пасивів підприємства.

Бухгалтерський облік виконує функцію надання точної інформації про наявність і рух активів, стан розрахунків з іншими суб'єктами економіки, а разом з цим виконує функцію збереження активів власника від втрат і розкрадань, що здійснюється за допомогою аналітичного обліку як засобу

господарського контролю. Здійснення цієї функції забезпечує розділ балансу, в якому відображаються пасиви підприємства, як основа відображення належності капіталу тому чи іншому суб'єкту. Вносить свою пропозицію В.В. Бочаров [⁷⁴¹, с. 210] щодо класифікації кредиторської заборгованості, за належністю до груп джерел засобів, яка відноситься до: залученого капіталу (це основна частина заборгованості за товарними і фінансовими операціями); до позикового капіталу (комерційний кредит); до джерел, прирівняних до власних (це мінімальна заборгованість з оплати праці і відрахуванням на соціальні потреби, платежі замовників за продукцію часткової готовності і аванси покупців). За джерелами залучення вчений виділяє кредиторську заборгованість із зовнішніх джерел (наприклад, постачальникам, підрядникам, іншим контрагентам) та з внутрішніх джерел (заборгованість персоналу з оплати праці, підзвітним особам, за нарахованими дивідендами та іншими доходами). Разом з цим, В.В. Бочаров визначає балансові статті, які прийнято включати до складу кредиторської заборгованості: постачальники і підрядники, заборгованість перед персоналом підприємства, заборгованість перед державними позабюджетними фондами, заборгованість за податками та платежами та інші кредитори. “Заборгованість перед учасниками (засновниками) з виплати доходів, резерви майбутніх витрат, а також інші короткострокові зобов'язання безпосередньо не входять до складу кредиторської заборгованості, але їх прийнято відображати як такі”, – підкреслює вчений [⁷⁴², с. 209].

На сьогодні розподіл праці та спеціалізація набули такого розвитку, що численність господарських відносин підприємства постійно збільшується. Приблизним і далеко не повним переліком таких відносин можуть бути відносини з купівлі-продажу, поставки, оренди, підряду, перевезення, позики, страхування, кредиту, банківського розрахунку, збереження, поруки, комісії, контрактації тощо. В бухгалтерському обліку фіксація здійснення розрахунків за нестандартними операціями, тобто такими, які відбуваються рідко і не входять до основних критеріїв їх відображення на інших рахунках, відображаються за кредитом рахунку 68 “Розрахунки за іншими операціями”, а за наявності аналітичних рахунків – на рахунку 685 “Розрахунки з іншими

---

⁷⁴¹ Бочаров В.В. Современный финансовый менеджмент. / В.В. Бочаров. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.

⁷⁴² Бочаров В.В. Современный финансовый менеджмент / В.В. Бочаров. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.

кредиторами”. Тобто, за можливості виникнення такої кількості різноманітних операцій, то це, в першу чергу, стосується великих підприємств, цей рахунок буде перевантаженим інформацією, при чому різних напрямів. Тому доцільним вважаємо відображати такі операції у відповідності до суб’єктів, під час відносин з якими вони виникають.

Завдяки бухгалтерському обліку різноманітні зміни та багато численні господарські операції можуть бути узагальнені в чіткій системі взаємопов’язаних показників активів та пасивів. Господарська діяльність – безперервний рух великих мас активів у виробництві та на інших ланках підприємства, і саме бухгалтерський облік дає можливість швидко їх обраховувати, без затримки здійснювати різнобічні розрахунки з постачальниками, банками, податковими органами та страховими організаціями, своєчасно нараховувати та виплачувати заробітну плату працівникам.

До внутрішніх пасивів підприємства відноситиметься капітал власників, який першочергово вноситься при створенні підприємства, а також капітали, утворені протягом здійснення господарської діяльності. За аналітикою на рахунках бухгалтерського обліку вони відобразатимуться наступним чином:

40 “Установчий капітал”:

401 “Номінальний капітал”

402 “Неоплачений капітал”

41 “Додатковий капітал”

411 “Емісійний дохід”

412 “Дооцінка активів”

413 “Безоплатно одержані активи”

414 “Інший додатковий капітал”

42 “Резервний капітал”

421 “Обов’язковий резервний капітал”

422 “Фонди спеціального призначення”

423 “Інші резерви”

43 “Вилучений капітал” (за видами капіталу)

44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” (даний пасив, більш детально пропонуємо розглянути у наступному параграфі)

45 “Цільове фінансування” (за об’єктами фінансування)

46 “Страхові резерви” (без змін – для страхової діяльності)

47 “Доходи майбутніх періодів”

48 “Розрахунки з учасниками”

До зовнішніх пасивів відноситимуться капітали суб’єктів економіки, з якими підприємство співпрацює під час здійснення своєї діяльності. Одним з таких суб’єктів буде працівник, його заробітна плата та інше матеріальне заохочення.

50 “Виплати працівникам”

501 “Зобов’язання з виплати заробітної плати”

502 “Депонована заробітна плата”

503 “Забезпечення виплати відпусток”

504 “Забезпечення матеріального заохочення”

505 “Інші виплати працівникам”

60 “Розрахунки з фінансовими установами”

601 “Довгострокові кредити та позики”

602 “Короткострокові кредити та позики”

603 “Плата за розрахунково-кредитне обслуговування”

604 “Зобов’язання зі сплати нарахованих відсотків”

70 “Розрахунки з постачальниками”

701 “Зобов’язання з оплати поставленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг” (за аналітикою)

702 “Аванси одержані”

703 “Векселі видані”:

7031 “Короткострокові векселі видані”

7032 “Довгострокові векселі видані”

704 “Штрафи, пені, неустойки, належні до сплати”

80 “Зобов’язання перед податковою службою”

801 “Розрахунки за податками”

802 “Розрахунки за обов’язковими платежами”

803 “Податкові зобов’язання”

804 “Податковий кредит”

805 “Відстрочені податкові платежі”

У запропонованому плані пасивних рахунків значних змін не здійснено, основну відмінність становить групування рахунків за суб’єктами, з якими підприємство співпрацює. Щоб не порушувати всю встановлену систему

економічного та фінансового аналізу, перегрупування зроблено з врахуванням сучасної методики аналізу, основу якої становить поділ капіталу на власний та залучений. Щоправда, до складу внутрішніх пасивів нами віднесено доходи майбутніх періодів, а також поточні зобов'язання за нарахованими дивідендами учасникам, оскільки прерогативою останніх буде не зобов'язання з виплати дивідендів, а збереження джерела їх отримання в майбутньому. Такий вид пасивного рахунку носитиме недовготривалий характер, але затримка з їх виплати можлива і цілком допустима, власне за рішенням самих учасників, у випадку виникнення потреби використання певної частини активів у господарській діяльності або з метою покращення фінансового стану підприємства, або з метою отримання більшого розміру чистого прибутку. Тобто між часом прийняття рішення про спрямування частини нерозподіленого прибутку на виплату учасникам, їх нарахуванням та фактичною виплатою можливий певний проміжок часу, за який підприємство може використати вільні активи, які будуть підкріпленням такого пасиву. Тобто, поточні зобов'язання за нарахованими дивідендами виступатимуть свого роду стійкими пасивами, їх відмінність від зобов'язань з виплати заробітної плати та зобов'язань за соціальне страхування становитиме лише непостійний характер наявності.

Така класифікація рахунків бухгалтерського обліку надасть можливість узагальнити інформацію про внутрішні та зовнішні відносини підприємства з тими чи іншими суб'єктами економіки у відповідній, запропонованій структурі пасиву бухгалтерського балансу. Ще у 1958 році проф. Н.Р. Вейцман [⁷⁴³, с. 85] при порівнянні балансів соціалістичного та капіталістичного суспільства, стверджував, що не в інтересах власника-капіталіста розповсюджувати інформацію про істинний рух активів, їх витрат, дійсний розмір отриманого прибутку, про своїх постачальників сировини і матеріалів тощо. Тобто, бухгалтерський баланс, як публічна форма звітності, створюється, перш за все, для задоволення інтересів користувачів, а не для власника підприємства чи його управлінського персоналу, який отримуватиме необхідну йому інформацію за допомогою аналітичних даних бухгалтерського обліку.

---

⁷⁴³ Вейцман Н.Р. Очерки по бухгалтерскому учету и анализу / Н.Р. Вейцман. – М.: Госфиниздат, 1958. – 153 с.

4.4. Документування операцій з пасивами підприємства як основа забезпечення контролю руху власності суб'єктів економічних відносин

Головною функцією бухгалтерського обліку є інформаційна функція. Документування є одним з найважливіших елементів методу бухгалтерського обліку, який забезпечує бухгалтерський облік можливістю надання інформації зацікавленим користувачам і тому набуває все більшого значення в процесах прийняття рішень.

Питання документування господарських операцій розкрито в працях Н.М. Березиної, В.В. Бородіної, В.А. Бородини, Ф.Ф. Бутинця, Т.А. Бутинець, В.М. Власової, Л.О. Галат, А.В. Крапова, М.Ю. Медведєва, П.П. Німчинова, О.І. Пилипенка, М.А. Проданчук, І.Р. Поліщук, Л.М. Полковського, В.В. Сопка В.Г. Швеця та інших, які розкривають сутність документування як методичного прийому бухгалтерського обліку, розглядають первинні документи, які використовуються для обліку різних господарських операцій. Однак документуванню операцій з пасивами підприємства приділено недостатньо уваги. До того ж, виявлено ототожнення понять “заборгованість”, “зобов’язання”, “розрахунки”, що призводить до плутанини при документальному оформленні операцій з пасивами. Недостатньо уваги в наукових працях, приділено формуванню та використанню власного капіталу, зокрема, комплексно не досліджено прояв такого елемента методу бухгалтерського обліку як документування, в частині операцій з пасивами підприємства.

Метою дослідження є визначення напрямів удосконалення процесу документування операцій з руху пасивів підприємства задля відображення таких операцій на рахунках бухгалтерського обліку та забезпечення зацікавлених користувачів достовірною та необхідною інформацією щодо змін у власному капіталі та зобов’язаннях підприємства.

Ефективність управління залежить від обсягу, оперативності і достовірності інформації, що фіксується в документах. На основі інформації приймаються управлінські рішення, документи при цьому слугують підтвердженням їх виконання. Документи, що підтверджують рух пасивів

мають важливе юридичне значення. Зауважимо, що роль і значення документів у частині операцій з пасивами в ринкових умовах, у порівнянні з їх роллю при командно-адміністративній системі, змінилися у зв'язку із суттєвою зміною змісту відображуваних процесів. Так, при командно-адміністративній системі не було дивідендів та питань спадщини з приводу державних підприємств. Для державних підприємств того часу, основним завданням в частині відображення операцій з пасивами було правильне відображення на рахунках бухгалтерського обліку нарахування та виплати заробітної плати працівникам. В умовах ринкової економіки таке завдання також існує, проте у зв'язку з виникненням різних організаційно-правових форм суб'єктів господарювання та різних форм власності, актуальності набуває питання щодо відображення та документування суб'єктів господарювання.

Основні вимоги до оформлення та складання бухгалтерських документів регулюються Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” № 996-XIV від 16.07.99 р. та Положенням “Про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку” № 168/704 від 05.06.95 р. Бутинець Т.А. відмічає, що в частині документування операцій з оплати праці “більшість підприємств застосовують типові форми бланків, що затверджені колишніми відомствами СРСР і не завжди відповідають теперішньому рівню розвитку економіки України” [744, с. 79]. Відмітимо, що з 1 січня 2013 року використовуватиметься новий перелік типових документів [745], який передбачає не лише перелік документів за кожною операцією, а й вимоги до термінів їх зберігання. Документи забезпечують здійснення процесу документування. Бланки документів певної форми і змісту є матеріальним засобом процесу документування, які набувають значення бухгалтерських документів тільки після фіксації у них господарських операцій. Отже, жодна господарська операція не може бути відображена в бухгалтерському обліку, якщо вона не оформлена, належним чином, первинним документом. Бухгалтерські документи мають важливе значення, адже відображають фактичний стан діяльності підприємства та зміни в

---

⁷⁴⁴ Бутинець Т.А. Документування в системі бухгалтерського обліку: теорія і методологія: дис, ... канд. екон. наук 08.06.04 / Тетяна Анатолівна Бутинець. – Житомир, 2001. – 200 с.

⁷⁴⁵ Про затвердження Переліку типових документів, що створюються під час діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів. – Міністерство Юстиції України; Наказ від 12.04.2012 № 578/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0571-12>.

господарських процесах; забезпечують юридичні підстави здійснюваних господарських операцій та дають можливість проконтролювати та спрогнозувати функціонування підприємства.

Вчені-економісти [746, 747, ⁷⁴⁸ та ін.] по-різному класифікують бухгалтерські документи, виділяючи при цьому різні класифікаційні ознаки, які, на їх думку, найбільш точно характеризують той чи інший бухгалтерський документ. Види документів, в першу чергу, залежать від цілей та функцій, які вони виконують в процесі господарської діяльності. Повністю поділяємо точку зору проф. Т.А. Бутинець [⁷⁴⁹, с. 63-64], яка зазначила, що розробити досконалу класифікацію документів у бухгалтерському обліку досить складно та погоджуємось з тим, що поділ бухгалтерських документів слід здійснювати за двома ознаками: за бухгалтерською ознакою (документи поділяються на ті, що відображають рух активів і ті, що відображають формування пасивів) та за юридичною ознакою (за правовою силою та за відповідністю правилам складання).

Вміння правильно оформлювати і перевіряти первинні документи – основа кваліфікованої роботи бухгалтера. Первинний документ, як правило, складається на бланку типової форми в момент здійснення операції або ж відразу після її завершення. Кожен первинний документ відображає одну господарську операцію [750, с. 132]. До обліку об'єктів первинні документи приймаються тільки в оригіналі, за виключенням окремих випадків, передбачених законодавством (наприклад, при службових відрядженнях за кордон передбачається оплата витрат за отримання віз і закордонних паспортів на основі ксерокопії документів). Первинні документи забезпечують можливе здійснення контролю за правильністю проведення господарських операцій; аналізу господарської діяльності та сприяють виявленню порушень і зловживань, вчинених персоналом підприємства чи зовнішніми суб'єктами господарювання.

---

⁷⁴⁶ Воськало Н.М. Документування операцій з обліку власного капіталу / Н.М. Воськало // Науковий вісник НТЛУ України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2009. – № 19.11. – 328 с.

⁷⁴⁷ Еш С.М. Бухгалтерський облік: [навч. посібник] / С.М. Еш, Л.О. Галат. – К.: Центр “Методика-інформ”, 2003. – 163 с.

⁷⁴⁸ Бутинець Т.А. Документування в системі бухгалтерського обліку: теорія і методологія: дис, ... канд. екон. наук 08.06.04 / Тетяна Анатолівна Бутинець. – Житомир, 2001. – 200 с.

⁷⁴⁹ Бутинець Т.А. Документування в системі бухгалтерського обліку: теорія і методологія: дис, ... канд. екон. наук 08.06.04 / Тетяна Анатолівна Бутинець. – Житомир, 2001. – 200 с.

⁷⁵⁰ Любушин Н.П. Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие для вузов] / Н.П. Любушин, В.В. Жаринов, Н.В. Бородина; под ред. проф. В.Д. Новодворского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 294 с.

При здійсненні господарської діяльності на підприємствах виникають проблеми, пов'язані з неврахуванням при складанні тієї чи іншої форми первинних документів, особливостей господарських операцій або економіко-правових відносин між господарюючими суб'єктами. Це призводить до неможливості відображення усіх величин або характеристик стану та руху господарських засобів та джерел їх утворення, зокрема зобов'язань. Тому, поділяємо точку зору І.В. Орлова, який зазначив, що “форми первинних документів необхідно адаптувати до інформаційних потреб користувачів облікової інформації” [751]. Виходячи з принципу превалювання сутності над формою та принципу безперервності, всі господарські операції, пов'язані з формуванням, змінами та використанням власного і залученого капіталу підприємства, обліковуються безперервно та відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми.

Спочатку детальніше розглянемо питання документального оформлення операцій з власним капіталом, а потім – питання документування операцій із зобов'язаннями.

Слушною є думка Н.М. Восько, який відзначив, що “операції з обліку власного капіталу не так часто трапляються на підприємстві, як операції за розрахунками з покупцями та замовниками, постачальниками, підзвітними особами, з оплати праці, за податками і платежами. Тому документуванню цих операцій в науковій та практичній літературі приділено менше уваги” [752, с. 127]. Перелік документів, які підтверджують правомірність відображення змін на рахунках власного капіталу підприємства наведено в Додатку Ф. Отже, операції, пов'язані із змінами у власному капіталі: оголошення статутного капіталу, випуск акцій, вхід чи вихід учасника підприємства, ліквідація підприємства, анулювання чи викуп акцій тощо, найчастіше оформляються установчими документами. При формуванні статутного капіталу підприємства учасники можуть здійснювати внески у вигляді майна, що підтверджується актом приймання-передачі та оцінки і накладною; у вигляді грошових внесків – ПКО, випискою банку, чеком. В процесі здійснення господарської діяльності на підприємстві створюються різні фонди та резерви, які поповнюються за рахунок прибутку підприємства, що підтверджується довідкою бухгалтерії та

⁷⁵¹ Орлов І.В. Документування та інвентаризація трансформації зобов'язань / І.В. Орлов. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – № 30. – С. 229-240.

⁷⁵² Воськало Н.М. Документування операцій з обліку власного капіталу / Н.М. Воськало // Науковий вісник НТЛУ України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2009. – № 19.11. – 328 с.

розрахунком бухгалтерії; і за рахунок безоплатно отриманих основних засобів (матеріалів та інших внесків), які також оформлюються накладними, актами оприбуткування, актами приймання-передачі, довідками бухгалтерії та іншими документами. При припиненні господарської діяльності підприємства корегуванню підлягають такі документи як статут підприємства, протокол зборів засновників (акціонерів), установчий договір та створюються нові, зокрема: накази, довідки бухгалтерії та інші бухгалтерські документи, які необхідні для оформлення процесу ліквідації підприємства.

Основною метою створення більшості підприємств є отримання прибутку. Саме цей показник найбільш повно характеризує ефективність здійснення господарської діяльності та його платоспроможність. Щодо оформлення операцій з формування прибутку, в Україні не розроблено жодного спеціального первинного документу, який би міг повністю відобразити процес його формування та використання, натомість на підприємствах застосовують довідки та розрахунки бухгалтерії, в яких зазначається лише факт наявності прибутку чи збитку.

На сьогодні частка правопорушень в частині відображення та документального оформлення власного капіталу підприємства є значною. Станом на 22 вересня 2012 р. лише у Житомирській області виявлено більше шістдесяти тисяч правопорушень [⁷⁵³], розглянутих у розрізі суб'єктів власного капіталу підприємства – акціонерів, засновників, інвесторів та учасників. В табл. 4.17 представлено аналіз кількості судових рішень в розрізі суб'єктів господарювання в Житомирській області та причин їх виникнення.

Таблиця 4.17. Аналіз судових рішень в розрізі суб'єктів господарювання в Житомирській області: встановлення причин виникнення (2006-2012 рр.)

<i>Суб'єкти, які формують власний капітал</i>	<i>Загальна кількість по суб'єктам</i>	<i>Причини виникнення судових спорів</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Акціонери	1173	визнання недійсними рішення загальних зборів акціонерів, що пов'язано із неналежним повідомленням про скликання та проведення позачергових загальних зборів акціонерів товариств, неналежним чином обраною мандатною комісією, неправильним підрахунком голосів при прийнятті рішень, відсутністю права голосу позивача при прийнятті рішень на зборах, порушення вимог чинного законодавства в частині внесення до порядку денного змін, про які акціонери не були проінформовані за 10 днів

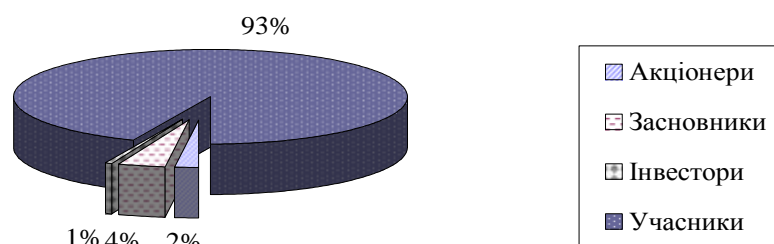
⁷⁵³ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

Продовження табл. 4.17

1	2	3
Засновники	2569	визнання зборів засновників недійсними; визнання недійсним рішення загальних зборів засновників; визнання підприємства банкрутом; не проведення зборів засновників; виключення зі складу засновників; скасування реєстрації засновників
Інвестори	380	визнання недійсним рішення загальних зборів засновників, визнання недійсним договору дарування, примусове виключення зі складу учасників, визнання підприємства банкрутом, визнання недійсним податкового повідомлення-рішення, яким донраховано податок на прибуток підприємств і застосовано штрафні санкції за придбання основних засобів, які обліковуються підприємством як додатковий капітал
Учасники	59274	визнання недійсними рішення загальних зборів учасників у зв'язку з тим, що учасники не були повідомлені про скликання зборів та не були на них присутні; виключення позивача зі складу учасників товариства; визнання недійсним зміни до статутних та установчих документів; порушення вимог до проведення зборів засновників, зокрема порушення вимог чинного законодавства та вимог Статуту товариств

Отже, нами було проаналізовано адміністративні та господарські судові справи в розрізі суб'єктів, які формують власний капітал підприємства, в Житомирській області з метою виявлення основних причин здійснення правопорушень та надання пропозицій щодо їх усунення. Динаміку судових спорів, які виникають між суб'єктами, які формують власний капітал підприємства наведено на рис. 4.9.

Рис. 4.9. Динаміка судових спорів, які виникають між суб'єктами, що формують власний капітал підприємства (2006-2012 рр.)

Таким чином, можна зробити висновок, що найменша частка судових спорів припадає на інвесторів, правопорушення щодо яких відбуваються найчастіше в частині додаткового капіталу підприємства. Найбільша

кількість судових спорів пов'язана з визнанням недійсними рішень загальних зборів засновників, акціонерів та учасників. Зокрема, у відсотковому співвідношенні кількість судових спорів, пов'язаних із визнанням недійсними загальних зборів учасників становить 93 %, така ситуація підтверджує незадоволеність власників, акціонерів, засновників захистом їх прав. В 2011 році в рейтингу “Легкість ведення бізнесу” серед 183 країн світу Україна зайняла 149 місце і 108 місце щодо захисту прав акціонерів [754], що свідчить про низький рівень захищеності прав акціонерів.

Проблему відображення внесків до статутного капіталу було поставлено до вирішення в дисертації Т.А. Бугинець: “як документально оформити внесені засновниками засоби до реєстрації підприємства? В більшості випадків такі операції здійснюються, коли ще не організована служба, тому засновники діють на свій розсуд. Наслідки не правильного документування операцій в цей період проявляються через 5-7 років – при ліквідації або коли необхідно повернути чи розподілити майно між засновниками” [755, с. 84].

Отже, у зв'язку з існуванням наведених проблем та наявністю значної кількості судових спорів, необхідним є розробка документу, який би засвідчував розмір внесків засновників. Такий документ, на нашу думку, повинен завірятися нотаріально, і реєструватися у державного реєстратора. Крім того у Переліку типових документів [756] зазначається, що документи (акти, протоколи, висновки, листи) про підтвердження правонаступності на майно організації повинні зберігатися до ліквідації підприємства.

Ведення обліку зобов'язань є однією з найважливіших задач господарської діяльності підприємства. Від точності і своєчасності рішення цієї задачі залежить його фінансова стабільність. Довгострокові та поточні зобов'язання відображаються на рахунках бухгалтерського обліку, якщо їх оцінка може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок їх

---

⁷⁵⁴ Наборы ретроспективных данных и данные о трендах: рейтинг легкости ведения бизнеса – Оценка бизнес регулирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.doingbusiness.org/custom-query#hReprtpreview>.

⁷⁵⁵ Бугинець Т.А. Документування в системі бухгалтерського обліку: теорія і методологія: дис, ... канд. екон. наук 08.06.04 / Тетяна Анатолівна Бугинець. – Житомир, 2001. – 200 с.

⁷⁵⁶ Про затвердження Переліку типових документів, що створюються під час діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів. – Міністерство Юстиції України; Наказ від 12.04.2012 № 578/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0571-12>.

погашення. Організація розрахунків з кредиторами багато в чому залежить від стану їх обліку і документального забезпечення. Несвоєчасне виявлення помилок у розрахункових документах в окремих випадках призводить до виникнення спірної заборгованості, прострочення термінів пред'явлення за нею претензій.

Документування операцій з обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками здійснюється з урахуванням вимог, наведених у ст. 9 Закону “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”. Відносини з постачальниками та підрядниками оформлюються на підставі угод, які можуть укладатись в усній або письмовій формі, а в деяких випадках – з нотаріальним посвідченням. Найбільш поширений вид угод, який укладається з постачальниками – договір купівлі-продажу, або договір постачання. Крім того, можуть застосовуватись угоди міни, підряду на будівельні, проектні та пошукові роботи, а також договори про надання послуг [757, с. 297]. Перелік первинних документів, якими оформлюються операції з довгостроковими та поточними зобов'язаннями наведено у додатку Ф, проте даний перелік не є вичерпним, оскільки слід враховувати особливості діяльності кожного суб'єкта господарювання (організаційно-правову форму, вид економічної діяльності, масштаб діяльності, наявність зовнішньоекономічних відносин тощо). Такі особливості можуть також впливати на організацію документообігу на підприємстві в частині зобов'язань (Додаток Х). Звернемо увагу на те, що в Додатку Х виділено основні стадії життєвого циклу пасиву із їх врахуванням наведено типові господарські операції та документи, на підставі яких відбувається відображення таких операцій у бухгалтерському обліку.

Відмітимо, що підставою виникнення майже всіх зобов'язань є договір: при отриманні кредиту – кредитний договір, позики – договір позики, фінансової допомоги – договір про надання поворотної або безповоротної фінансової допомоги, при оренді – договір фінансової оренди (лізингу), при забезпеченні довгострокових зобов'язань векселями – господарські договори тощо. Кредитні взаємовідносини регламентуються договорами зобов'язання в письмовій формі, що визначають взаємні зобов'язання та обов'язки сторін і не можуть змінюватись в односторонньому порядку без згоди іншої сторони.

---

⁷⁵⁷ Бухгалтерський облік (особливості ведення на гірничо-збагачувальних комбінатах України): [навчальний посібник] / за ред. В. Нусінова. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 640 с.

На підставі проведених досліджень у Розділі 3 в Додатку Ц визначено особливості документування операцій з власним капіталом, довгостроковими та короткостроковими зобов'язаннями на стадіях життєвого циклу підприємства.

В результаті проведеного анкетування 41 підприємства Житомирської області виявлено основні недоліки документування операцій з пасивами:

– відсутність на підприємствах розробленого документообігу в частині операцій з пасивами, що негативно впливає на процес визначення відповідальності суб'єктів управління за стан пасивів;

– має місце несвоєчасність введення первинних документів в систему бухгалтерського обліку, що не дає можливості виявляти стійкі пасиви та використовувати достовірну інформацію для управління пасивами;

– не правильне документальне оформлення руху активів – впливає на розмір пасивів підприємства, а це, в свою чергу, впливає на стан розрахунків з власниками, акціонерами. Зокрема, призводить до ймовірності втрати учасниками своєї частки, адже якщо внесок до статутного капіталу оформлено неналежним чином, то існує ймовірність не отримання спадщини, права на дивіденди тощо.

Причинами таких недоліків, на наш погляд, є:

– недостатня реалізація контрольних функцій бухгалтерського обліку в частині контролю за своєчасністю розрахунків з контрагентами, що пов'язано з недостатнім висвітленням проблемних питань, які зустрічаються при практичному впровадженні діяльності, зокрема, щодо організації документування операцій з пасивами на теоретичному рівні;

– в нормативних актах практично відсутня регламентація документування операцій з пасивами. Одним із шляхів скорочення кількості документів, на думку Т.А. Бугинець [⁷⁵⁸, с. 113], є їх уніфікація, типізація і стандартизація. Якщо документи з руху активів є стандартизованими та уніфікованими і дуже рідко зустрічаються такі, які розроблені самим підприємством, то для відображення операцій з пасивами навпаки стандартних документів практично не створено. Це свідчить про те, що підприємство на свій розсуд створює документи, якість яких залежить від рівня кваліфікації юриста та бухгалтера підприємства. Якість документального підтвердження фактів, що відображають рух пасивів,

---

⁷⁵⁸ Бугинець Т.А. Документування в системі бухгалтерського обліку: теорія і методологія: дис, ... канд. екон. наук 08.06.04 / Тетяна Анатолівна Бугинець. – Житомир, 2001. – 200 с.

впливає на стан управлінських рішень. Чим точнішою є інформація, тим ефективнішим буде наслідок прийнятого управлінського рішення.

Наведені недоліки впливають на достовірність інформації, що розкривається в пасиві бухгалтерського балансу.

Отже, головною проблемою в процесі обліку операцій з пасивами підприємства є організація процесу їх документування. Адже від належного оформлення операцій з власним капіталом та від своєчасності розрахунків за поточними та довгостроковими зобов'язаннями залежить фінансовий стан підприємства, а також його репутація.

Відображення операцій з власним капіталом та зобов'язаннями підприємства повинно бути максимальним зафіксовано в первинних документах, оскільки первинні документи, реєстри обліку та відповідні форми звітності є доказовою базою при розгляді судових спорів та врегулюванні заборгованості. В частині залученого капіталу відсутні первинні документи, які б забезпечували можливість розмежовувати в бухгалтерському обліку заборгованість та зобов'язання.

4.5. Інвентаризація пасивів: дискусійні питання організації та проведення

Інвентаризація є методом бухгалтерського обліку, за допомогою якого забезпечується виявлення можливих розбіжностей між даними бухгалтерського обліку і фактичною наявністю господарських засобів. У більшості літературних джерел розкриваються питання інвентаризації активів, а об'єкти пасиву бухгалтерського балансу залишаються практично поза увагою. Дискусійними є теоретико-методологічні і прикладні питання інвентаризації власного капіталу та зобов'язань, у зв'язку з відсутністю теоретичних розробок та науково-обґрунтованої методики проведення інвентаризації даних об'єктів.

Дослідженням теоретичних засад інвентаризації, розробці нових практичних підходів до здійснення інвентаризаційного процесу присвячено наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких

С.В. Бардаш, Я.М. Бергольц, Ф.Ф. Бутинець, М.Т. Білуха, Є.В. Калюга, М.В. Кужельний, Л.І. Малявкіна, Л.В. Нападовська, В.Д. Новодворский, Я.В. Соколов, Л.К. Сук, Ю.С. Цал-Цалко, В.В. Чудовець, В.Г. Швець та інші. Як показує аналіз сучасної вітчизняної наукової і періодичної літератури, немає єдиної думки щодо місця і ролі інвентаризації власного капіталу та зобов'язань, а також недостатньо розробленими залишаються теоретико-методологічні основи інвентаризації, що негативно впливає на прийняття ефективних управлінських рішень. Панченко О. відмічає, що чинним законодавством питанню проведення інвентаризації розрахунків з постачальниками та підрядниками приділено мінімум уваги [759]. При проведенні інвентаризації виникають проблеми, пов'язані з відсутністю науково-обґрунтованої методики її проведення, хоча загалом, методика проведення інвентаризації багатогранна.

Належним чином організований облік дозволяє слідкувати за змінами в господарській діяльності підприємства та своєчасно повідомляти про позитивні та негативні тенденції чи явища, які мали місце. Але точної картини ні облік, ні складена на його основі звітність не гарантують. Усунути недоліки поточного обліку можна за допомогою вчасно проведеної інвентаризації, яка дозволяє визначити фактичний розмір активів, капіталу, зобов'язань та зіставити отримані результати з даними бухгалтерського обліку, що, в свою чергу, є підставою для здійснення необхідних виправлень й уточнень в облікових регістрах.

В економічній та спеціальній літературі під поняттям “інвентаризація” розуміється перевірка наявності і стану майна підприємства та зобов'язань шляхом застосування органолептичних прийомів: огляду, перерахунку, зважування, обмірювання тощо. Та чи відповідає дане поняття процесу, пов'язаному з перевіркою наявності капіталу та зобов'язань?

Аналізуючи поняття “інвентаризація”, виявлено, що більшість авторів розуміє під ним процес перевірки саме фактичної наявності майнових цінностей або активів (В.Д. Андреев [760, с. 29], М.Т. Білуха

---

⁷⁵⁹ Панченко О. Внутрішній аудит: ревізія розрахунків з постачальниками та підрядниками / О. Панченко // Адвокат бухгалтера. – 2012. – №11 (317).

⁷⁶⁰ Андреев В.Д. Ревизия и контроль в потребительской кооперации / В.Д. Андреев. – М.: Экономика, 1987. – 384 с.

[761, с. 68], Т.Ф. Єфремова [762], Т. Лисиця [763], В.Ф. Палій [764, с. 76], Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовський, Є.Б. Стародебцева [765], Н.М. Ткаченко [766, с. 20], Ф.Н. Філіна [767]). Адже шляхом інвентаризації дійсно встановлюється фактична наявність майна в натурі на певну дату. Але поза увагою авторів залишається контроль стану розрахунків та зобов'язань, правильність визначення розміру та фактична наявність власного капіталу, хоча інколи, при визначенні об'єктів інвентаризації автори вказують крім матеріальних цінностей і зобов'язання (В.Д. Новодворський, Н.Н. Клінов, Д.В. Назаров [768], Дм.Л. Кузьмін [769]). Проф. С.В. Бардашем [770]. З'ясовано, що на сьогодні під інвентаризацією розуміють:

- а) прийом фактичного контролю наявності окремих складових майна;
- б) роботу, пов'язану із визначенням майнового стану (складання інвентарю) суб'єкта, що розпочинає господарську діяльність;
- в) метод визначення наявності майна і зобов'язань з метою визначення фінансового результату;
- г) перевірку господарських засобів та розрахунків з метою підтвердження даних бухгалтерського обліку.

Розглянемо підходи деяких науковців щодо інвентаризації пасивів (власного капіталу та зобов'язань) (табл. 4-18).

⁷⁶¹ Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: [підручник] / М.Т. Білуха. – К.: Вища шк., 1994 – 364 с.

⁷⁶² Єфремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т.Ф. Єфремова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.efremova.info/word/inventarizatsija.html>.

⁷⁶³ Лисиця Т. Інвентаризація товарів / Т. Лисиця // Баланс. – 2007. – № 70 (716). – С. 17-21.

⁷⁶⁴ Палій В.Ф. Бухгалтерський учет для менеджерів / В.Ф. Палій. – М.: “Тарвер”, 1991. – 80 с.

⁷⁶⁵ Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева – [2-е изд., испр.]. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.

⁷⁶⁶ Ткаченко Н.М. Бухгалтерський облік на підприємствах з різними формами власності: [навчально-методичний посібник] / Н.М. Ткаченко. – К.: ВТОВ “А.С.К.”, 1996. – 512 с.

⁷⁶⁷ Філіна Ф.Н. Інвентаризация. Бухгалтерский учет и налогообложение / Ф.Н. Філіна. – Изд.: “ГроссМедиа Ферлаг, РОСБУХ”, 2009. – 264 с.

⁷⁶⁸ Новодворский В.Д. Ежегодная инвентаризация: содержание и порядок проведения / В.Д. Новодворский, Н.Н. Клинов, Д.В. Назаров // Бухгалтерский учет. – 1999. – № 12. – С. 35-40.

⁷⁶⁹ Кузьмін Дм.Л. Інвентаризація як економічна категорія: визначення, значення / Дм.Л. Кузьмін // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – Серія: Економічні науки. – 2008. – № 3(45). – С. 120-132.

⁷⁷⁰ Бардаш С.В. Інвентаризація на підприємствах: питання методології і практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / С.В. Бардаш. – Київ, 2000. – 20 с.

Таблиця 4.18 Підходи до визначення суті інвентаризації зобов'язань і капіталу

<i>№</i>	<i>Автори</i>	<i>Суть інвентаризації зобов'язань і капіталу</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1	Орлов І.В. [771]	Інвентаризація зобов'язань підприємства полягає у звірці даних облікових записів, що відображають виникнення, трансформацію та припинення зобов'язань, із даними, що містяться у документах, підписаних обома сторонами правочину (у випадку виникнення зобов'язання із норм договору), або з даними податкової звітності (на основі показника узгоджених податкових зобов'язань у випадку виникнення зобов'язання із дії норм чинного законодавства)
2	Бондарчук А.В. [772]	Інвентаризація власного капіталу полягає у підтвердженні сальдо по аналітичному обліку за кожним учасником або засновником, а також обґрунтованості розміру окремих його складових. Тобто, при інвентаризації виявляються по відповідних документах залишки на рахунках, встановлюються терміни зобов'язань підприємства перед власниками, реальність часток засновників в статутному капіталі. При інвентаризації власного капіталу інвентаризуються усі його складові
3	Белоусов М.О. [773]	Проведення інвентаризації статутного капіталу дозволить підтвердити сальдо по аналітичному обліку за кожним учасником, а також перевірити величину фактичної заборгованості засновників (учасників) по внесках до статутного капіталу, реально вивчити обґрунтованість сум, що обліковуються на рахунках, встановити терміни виникнення зобов'язань підприємства перед власниками, реальність часток у статутному капіталі та їх власників. Проведення інвентаризації статутного капіталу є доцільним в перший рік діяльності підприємства; на кінець кожного звітного періоду та після зміни розміру статутного капіталу
4	Фатенок-Ткачук А.О. [774]	Інвентаризація зобов'язань перед кредиторами проводиться з метою звіряння документів і записів у реєстрах обліку та перевірки обґрунтованості сум, відображених на відповідних рахунках. Інвентаризація кредиторської заборгованості проводиться у вигляді звіряння розрахунків
5	Лемеш В.Н. [775]	Інвентаризація розрахунків з банками та іншими фінансово-кредитними установами по позикам, розрахунків щодо платежів до бюджету та позабюджетних фондів, з постачальниками та підрядниками, працівниками та іншими кредиторами так, як і інвентаризація власного капіталу з усіма його складовими полягає у перевірці обумовленості сум, що значаться на рахунках бухгалтерського обліку шляхом документальних перевірок, взаємозвірок та інших прийомів

⁷⁷¹ Орлов І.В. Документування та інвентаризація трансформації зобов'язань / І.В. Орлов // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – № 30. – С. 229-240.

⁷⁷² Бондарчук А.В. Інвентаризація власного капіталу / А.В. Бондарчук // Облік і фінанси АПК, 2011. – № 2.

⁷⁷³ Белоусов М.О. Внутрішній контроль статутного капіталу: організаційно-методичний підхід / М.О. Белоусов // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і ревізії: міжнародний збірник наукових праць. – Випуск № 1(19). – 2011. – С. 32-42.

⁷⁷⁴ Фатенок-Ткачук А.О. Інвентаризація дебіторської та кредиторської заборгованості в управлінні оборотністю активів підприємства / А.О. Фатенок-Ткачук, А.В. Дяк // Наукові праці НУХТ, 2010. – № 34.

⁷⁷⁵ Лемеш В.Н. Інвентаризация: налогообложение и бухгалтерский учет / В.Н. Лемеш. – Мн.: Регистр, 2005. – 200 с.

Продовження табл. 4.18

1	2	3
6	Бутинець Ф.Ф. [776]	Суть проведення інвентаризації зобов'язань полягає у встановленні правильності розрахунків за довгостроковими та поточними зобов'язаннями, обґрунтованості та реальності цих сум. Специфіка проведення інвентаризації зобов'язань полягає в тому, що перевірка здійснюється за допомогою прийомів документального контролю
7	Малявкіна Л.І. [777, с. 477]	Інвентаризація стану розрахунків з постачальниками полягає у документальній перевірці оформленої кредиторської заборгованості шляхом перевірки документів, що підтверджують наявність прийнятих до обліку товарів у дорозі: договору купівлі-продажу (на предмет визначення моменту переходу права власності на товар), розрахункових документів постачальника

Дослідивши підходи науковців до визначення сутності інвентаризації зобов'язань і капіталу, можемо зробити висновок, що більша їх кількість, хоч і використовує термін “інвентаризація”, має на увазі саме документальну перевірку, документальний контроль, звіряння документів, розрахунків тощо. Наприклад, А.О. Фатенок-Ткачук [778]: “...звіряння документів і записів у реєстрах обліку..., ...проводиться у вигляді звіряння розрахунків...”; В.Н. Лемеш [779]: “...шляхом документальних перевірок, взаємозвірок та інших прийомів”; Ф.Ф. Бутинець [780]: “...здійснюється за допомогою прийомів документального контролю”; Л.І. Малявкіна [781, с. 477]: “...полягає у документальній перевірці...”.

Бардаш С.В. стверджує: “Інвентаризація в сучасних умовах господарювання це не лише сукупність органолептичних прийомів, а й застосування багатьох інших прийомів, як фактичного, так і документального контролю, які в свою чергу, реалізуються через інвентаризаційні процедури з яких складається інвентаризаційний процес”

⁷⁷⁶ Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: [підручник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів]; під заг. ред. Ф.Ф. Бутиця – [8-ме вид., доп. і перероб.]. – Житомир: ПП “Руга”, 2009. – 912 с.

⁷⁷⁷ Малявкіна Л.І. Оценка и инвентаризация дебиторской задолженности и обязательств. Вопросы инвентаризации в экономической литературе: [учебное пособие] / Л.И. Малявкіна В.П. Бондарь, Н.И. Петренко, Дм.Л. Кузьмин. – Житомир: ЖГТУ, 2009. – 868 с.

⁷⁷⁸ Фатенок-Ткачук А.О. Інвентаризація дебіторської та кредиторської заборгованості в управлінні оборотністю активів підприємства / А.О. Фатенок-Ткачук, А.В. Дяк // Наукові праці НУХТ, 2010. – № 34.

⁷⁷⁹ Лемеш В.Н. Инвентаризация: налогообложение и бухгалтерский учет / В.Н. Лемеш. – Мн.: Регистр, 2005. – 200 с.

⁷⁸⁰ Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: [підручник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів]; під заг. ред. Ф.Ф. Бутиця – [8-ме вид., доп. і перероб.]. – Житомир: ПП “Руга”, 2009. – 912 с.

⁷⁸¹ Малявкіна Л.І. Оценка и инвентаризация дебиторской задолженности и обязательств. Вопросы инвентаризации в экономической литературе: [учебное пособие] / Л.И. Малявкіна В.П. Бондарь, Н.И. Петренко, Дм.Л. Кузьмин. – Житомир: ЖГТУ, 2009. – 868 с.

[782, с. 648]. Також Л.І. Малявкіна зазначає, що документальній перевірці підлягають нематеріальні активи, витрати майбутніх періодів, резерви, розрахунки з банками, дебіторами і кредиторами та ін. При документальній перевірці наявність в організації майнових прав (витрат майбутніх періодів, дебіторської заборгованості тощо) і фінансових зобов'язань (кредиторської заборгованості, кредитів, позик, резервів) підтверджується безпосередньо документами [783, с. 500]. Повністю погоджуємося з цією думкою, адже перевірка фактичної наявності таких об'єктів в натурі неможлива.

В Інструкції по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків № 69 [784] зазначені завдання, що в цілому стосуються активів, практично нічого не сказано про пасив, зокрема п. 7 визначено, що “основними завданнями інвентаризації є:

а) виявлення фактичної наявності основних фондів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, коштів, цінних паперів та інших грошових документів, а також обсягів незавершеного виробництва в натурі;

б) установлення лишку або нестачі цінностей і коштів шляхом зіставлення фактичної наявності з даними бухгалтерського обліку;

в) виявлення товарно-матеріальних цінностей, які частково втратили свою первісну якість, застарілих фасонів і моделей, а також матеріальних цінностей та нематеріальних активів, що не використовуються;

г) перевірка дотримання умов та порядку збереження матеріальних та грошових цінностей, а також правил утримання та експлуатації основних фондів;

д) перевірка реальності вартості зарахованих на баланс основних фондів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, цінних паперів і фінансових вкладень, сум грошей у касах, на розрахунковому, валютному та інших рахунках в установах банків, грошей у дорозі,

---

⁷⁸² Бардаш С.В. Сутність і зміст інвентаризації. Вопросы инвентаризации в экономической литературе: [учебное пособие] / С.В. Бардаш, В.П. Бондарь, Н.И. Петренко, Дм.Л. Кузьмин. – Житомир: ЖГТУ, 2009. – 868 с.

⁷⁸³ Малявкіна Л.И. Оценка и инвентаризация дебиторской задолженности и обязательств. Вопросы инвентаризации в экономической литературе: [учебное пособие] / Л.И. Малявкіна В.П. Бондарь, Н.И. Петренко, Дм.Л. Кузьмин. – Житомир: ЖГТУ, 2009. – 868 с.

⁷⁸⁴ Про Інструкцію по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків Мінфін України; Наказ, Інструкція від 11.08.1994 № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>.

дебіторської і кредиторської заборгованості, незавершеного виробництва, витрат майбутніх періодів, забезпечень та резервів наступних витрат і платежів” ^[785] (Підкреслено – Н.П.).

Отже, серед завдань інвентаризації, як бачимо, лише в останньому є деяке згадування операцій з пасивами.

В п. 3 Інструкції по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків № 69 ^[786] серед випадків обов’язкового проведення інвентаризації про інвентаризацію пасивів мова майже не йде (табл. 4.19).

Таблиця 4.19. Випадки обов’язкового проведення інвентаризації та вплив її результатів на стан пасивів

№ з/п	Випадки обов’язкового проведення інвентаризації	Вплив на пасивні рахунки	
		Лишки (об’єктів інвентаризації)	Недостачі (об’єктів інвентаризації)
1	2	3	4
1	При передачі майна державного підприємства в оренду, приватизації майна державного підприємства, перетворенні державного підприємства в акціонерне товариство, а також в інших випадках, передбачених законодавством	Оприбуткування лишків впливає на розмір прибутку підприємства та можливі зміни розміру статутного капіталу	Зменшення розміру власного капіталу або виникнення зобов’язань
2	Перед складанням річної бухгалтерської звітності	Оприбуткування лишків впливає на розмір прибутку підприємства та можливі зміни розміру статутного капіталу	Якщо не встановлено МВО, то підприємство списує недостачу за свій рахунок
3	При зміні матеріально відповідальних осіб	Оприбуткування лишків впливає на розмір прибутку підприємства та можливі зміни розміру статутного капіталу	Недостачі покриваються за рахунок МВО
4	При встановленні фактів крадіжок або зловживань, псування цінностей	–	За рішенням суду може бути списано на збитки підприємства

⁷⁸⁵ Про Інструкцію по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків Мінфін України; Наказ, Інструкція від 11.08.1994 № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>.

⁷⁸⁶ Про Інструкцію по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків Мінфін України; Наказ, Інструкція від 11.08.1994 № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>.

Продовження табл. 4.19

1	2	3	4
5	За судовим рішенням або на підставі належним чином оформленого документа органу, який відповідно до закону має право вимагати проведення такої інвентаризації	Оприбуткування лишків впливає на розмір прибутку підприємства та можливі зміни розміру статутного капіталу	Недостачі покриваються за рахунок МВО або якщо не встановлено МВО, то підприємство списує недостачу за свій рахунок
6	У разі техногенних аварій, пожежі чи стихійного лиха	–	Покривається за рахунок прибутку підприємства
7	При передачі підприємств та їх структурних підрозділів	Оприбуткування лишків впливає на розмір прибутку підприємства та можливі зміни розміру статутного капіталу	Недостачі покриваються за рахунок МВО або якщо не встановлено МВО, то підприємство списує недостачу за свій рахунок
8	У разі ліквідації підприємства	Оприбуткування лишків впливає на розмір прибутку підприємства та можливі зміни розміру статутного капіталу	Недостачі покриваються за рахунок МВО або якщо не встановлено МВО, то підприємство списує недостачу за свій рахунок

З табл. 4.19 бачимо, що випадки обов'язкового проведення інвентаризації стосуються безпосередньо визначення фактичної наявності об'єктів за настанням певних умов. А результати інвентаризації можуть впливати на операції з пасивами та стан власного капіталу і зобов'язань.

Виходячи із впливу результатів інвентаризації на стан пасиву відмітимо, що в зазначеній інструкції не надається визначення лишків і недостач, а відмічається лише наступне: установлення лишку або нестачі цінностей і коштів відбувається шляхом зіставлення фактичної наявності з даними бухгалтерського обліку. Отже, в інструкції мова йде про фактичну наявність об'єкту інвентаризації, яку можна визначити шляхом переважування, перерахунку, огляду цінностей. Тому, поняття “недостача” та “лишки” застосовувати у контексті інвентаризації власного капіталу та зобов'язань, на наш погляд, недоцільно. Це зумовлює необхідність уточнення об'єктів інвентаризації: основні засоби, нематеріальні активи, товарно-матеріальні цінності, грошові кошти і документи, але не розрахунки, тому що вони мають лише вартісний, а не кількісний вимірник.

Отже, використання терміну “інвентаризація” відносно пасивів є не досить коректним. На нашу думку, більш доцільним є використання такого терміну як “зустрічна перевірка” або “звірка”. Тому що під час перевірки стану пасивів не виявляються лишки та недостачі, не має матеріально відповідальних осіб відповідальних за стан пасивів, не може бути пересортувань чи природного убутку.

Проф. В.П. Пантелєєв та О.С. Сніжко [787, с. 66] стверджують, що зустрічна перевірка – це метод документального підтвердження у суб’єктів господарювання, які мали правові відносини з підконтрольною установою, виду, обсягу і якості операцій та розрахунків, що здійснювалися між ними, для з’ясування їх реальності та повноти відображення в обліку підконтконтрольної установи. Дещо іншим є тлумачення терміну “звірка”, С.М. Бичкова [788, с. 148] пропонує наступне його визначення: звірка – це зіставлення двох масивів даних (показників, залишків і оборотів по рахункам) з метою усунення їх неузгодженості. Прикладом може слугувати звірка залишку на банківському рахунку компанії по банківській виписці з сальдо по рахунку банку в Головній книзі. Якщо між записами по цим рахункам існує різниця, то в процесі звірки встановлюється причина її виникнення, і в рахунки вносяться необхідні корективи, в результаті яких вони будуть повністю відповідати один одному.

Аналізуючи вищенаведену інформацію, можна з впевненістю стверджувати, що терміни “зустрічна перевірка” та “звірка” максимально розкривають сутність перевірки стану пасивів на підприємстві, оскільки саме під цими поняттями маються на увазі методи контролю за рахунками та розрахунками підприємств всередині компанії, а також із зовнішніми контрагентами.

Зустрічна перевірка – це співставлення двох примірників одного і того ж документу, що знаходяться на різних підприємствах або підрозділах одного підприємства. Під зустрічною перевіркою розуміється така документальна перевірка підприємства, яка проводиться на підтвердження взаємовідносин та стану розрахунків з контрагентами, метою її проведення є виявлення фіктивних документів та фактично не здійснених операцій, неоприбуткованих матеріалів, привласнення грошей, коштів, списаних не за призначенням. Проведення зустрічної перевірки дає можливість виявити такі зловживання, за яких двосторонні операції отримують різне відображення у

⁷⁸⁷ Пантелєєв В.П. Словник бухгалтера та аудитора / В.П. Пантелєєв, О.С. Сніжко. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агенство”, 2009 – 239 с.

⁷⁸⁸ Бичкова С.М. Аудиторский словарь / С.М. Бичкова, М.В. Райхман, В.Я. Соколов и др.; Под ред. В.Я. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 192 с.

кожної із сторін, зокрема: отримані від постачальників не оприбутковані запаси; привласнення виручки, яка здається до банку; завищення цін у видаткових документах; наявність безтоварних операцій тощо. Такі зловживання приховуються шляхом виправлення даних в окремих примірниках документів, складанням нових неправдивих документів, неправильного відображення чи взагалі не відображення в документах та в облікових регістрах операцій, які насправді були здійснені.

Необхідною умовою для проведення зустрічної перевірки є визначення об'єктів та завдань перевірки. Оскільки, об'єкти розкривають зміст та визначають методику зустрічної перевірки, розкриємо основні об'єкти та завдання зустрічної перевірки стану власного капіталу та зобов'язань (табл. 4.20).

Таблиця 4.20. *Об'єкти та завдання зустрічної перевірки щодо операцій з пасивами*

<i>Об'єкт зустрічної перевірки</i>	<i>Завдання зустрічної перевірки</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Статутний (установчий) капітал	– повнота оплати часток (акцій) засновниками; – відповідність вартості чистих активів розміру статутного капіталу; – правомірність оцінки операцій зі збільшення та зменшення статутного капіталу; – правомірність та правильність відображення неоплаченого капіталу в бухгалтерському обліку; – своєчасність погашення заборгованості власників (учасників) із внесків до статутного капіталу
Додатковий капітал	– правильність дооцінки (уцінки) майна та відображення на рахунках бухгалтерського обліку; – правильність збільшення чи зменшення зносу за переоціненими необоротними активами і відображення їх в регістрах обліку; – повнота оприбуткування безоплатно одержаних необоротних активів; – правильність розрахунку та відображення емісійного доходу в бухгалтерському обліку
Резервний капітал	– повнота та правомірність формування і використання коштів резервного капіталу та відображення в бухгалтерському обліку; – дотримання законодавчо встановлених щорічних відрахувань до резервного капіталу та відображення їх в регістрах обліку
Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)	– правомірність використання нерозподіленого прибутку на виплату доходів засновникам (учасникам); – правомірність покриття збитку звітного періоду сумами нерозподіленого прибутку; – правомірність використання нерозподіленого прибутку на інші заходи;
Вилучений капітал	– перевірка правомірності викупу, продажу, анулювання акцій; – правильність оцінки акцій та їх відображення в бухгалтерському обліку
Цільове фінансування	– наявність документів, що підтверджують цільове використання коштів; – своєчасність віднесення виявлених на кінець року сум перевищення витрат за статтями фінансування над витратами у

Продовження табл. 4.20

1	2
	складі заборгованості
Страхові резерви	– правильність формування різних видів резервів; – відповідність сформованих резервів прийнятим страховим зобов'язанням по укладеним договорам страхування; – перевірка фактичної наявності страхових резервів на рахунках в банках та в об'єктах інвестування
Виплати працівникам	– обґрунтованість залишку сум щодо створюваних забезпечень; – виявлення реальної заборгованості перед працівниками з оплати праці та за іншими операціями; – виявлення сум, що своєчасно не перераховані чи не виплачені працівникам та вивчення причин; – виявлення сум і причин виникнення переplat працівникам
Розрахунки фінансовими установами	3 – стан розрахунків за одержаними кредитами, позиками; – обґрунтованість сум нарахованих та сплачених сум відсотків за користування кредитами; – виявлення непогашеної заборгованості та їх причин
Розрахунки постачальниками	3 – обґрунтованість сум кредиторської заборгованості – правильність і повнота оприбуткування майна, що надійшло від постачальника – виявлення випадків переplat, недоплат постачальникам
Зобов'язання перед податковою службою	– виявлення винних осіб у простроченні строків погашення заборгованості перед бюджетом – виявлення причин переplat чи недоплат в бюджет

При проведенні інвентаризації власного капіталу виникають проблеми, пов'язані з відсутністю науково-обґрунтованої методики її проведення. Бардаш С.В. вказує на неможливість проведення інвентаризації джерел власних засобів, обґрунтовуючи це тим, що до них не можна застосувати органолептичні прийоми [789, с. 43]. Проте, необхідність проведення зустрічної перевірки стану власного капіталу існує, оскільки він виступає основою фінансування господарської діяльності підприємства, а також вказує на фінансову незалежність від кредиторів.

При звірці розрахунків з формування та використання власного капіталу перевіряються всі його складові, починаючи з установчого капіталу. На думку М.С. Білик: “Оскільки внесками засновників до статутного капіталу можуть бути матеріальні цінності, майнові права, грошові кошти, у тому числі в іноземній валюті. Інвентаризаційна комісія повинна переконатися, що відповідно до МСБО 7, 8, 9, 12 підприємство правильно оцінило і оформило відповідними актами первинну вартість внесків (крім грошових), як узгоджену засновниками справедливую вартість” [790, с. 557].

⁷⁸⁹ Бардаш С.В. Інвентаризація: теорія, практика, комп'ютеризація / С.В. Бардаш. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 372 с.

⁷⁹⁰ Білик М.С. Облік, аналіз та аудит: [навчальний посібник] / М.С. Білик, А.Г. Загородній, Г.І. Кіндрацька. – К.: Кондор, 2008. – 618 с.

Якщо розглядати резервний капітал, то на підприємствах в Польщі в останній день кожного оборотного року резерви підлягають інвентаризації, шляхом порівняння даних бухгалтерських книг з відповідними документами і підлягають перевірці повної вартості цих елементів (ст. 26 зак. 1 п. 3 UR) [791, с. 387].

Одним з основних напрямів зустрічної звірки розрахунків з контрагентами є встановлення реальних сум зобов'язань і заборгованості, яка значиться в обліку. У процесі зустрічної звірки зобов'язань необхідно встановити терміни виникнення заборгованості за кожним окремим договором або іншим правочином, реальність такої заборгованості.

На рахунках бухгалтерського обліку зобов'язань підприємства повинні відображатися лише узгоджені суми кредиторської заборгованості, що відповідатиме принципам обачності та повного висвітлення при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансової звітності. Якщо до моменту складання звітності інвентаризація розрахунків не була проведена або якщо розбіжності між обліковими та фактичними даними були встановлені, але не врегульовані, то розрахунки з кредиторами відображаються у балансі за їх історичною собівартістю.

Крупнова А.В. та Т.В. Рыбакова наголошують на тому, що “у процесі інвентаризації зобов'язань підприємства перевіряється правильність розрахунків і наявність документів, які підтверджують підставу для нарахування і списання відповідних сум” [792, с. 17]. Це дозволяє отримати достатні підстави для оцінки стану організації та ведення бухгалтерського обліку на підприємстві.

На цій основі І.В. Орлов [793] вважає за доцільне в процесі інвентаризації здійснювати перевірку відповідності форм первинної та зведеної документації щодо зобов'язань інформаційним потребам суб'єкта контролю, оскільки недосконалість форм первинного обліку, що проявляється неповнотою реквізитів або їх невідповідністю характеру здійснюваної операції, призводить до проблем ідентифікації, оцінки та класифікації зобов'язань.

---

⁷⁹¹ Komentarz do ustawy o rachunkowości. Rachunkowość – MSR – Podatki. Praca zbiorowa pod redakcją prof. dr. hab. Alicji Jarugowej, dr. hab. Terezy Martyniuk, prof. UG. – Gdańsk, 2002. – 792 s.

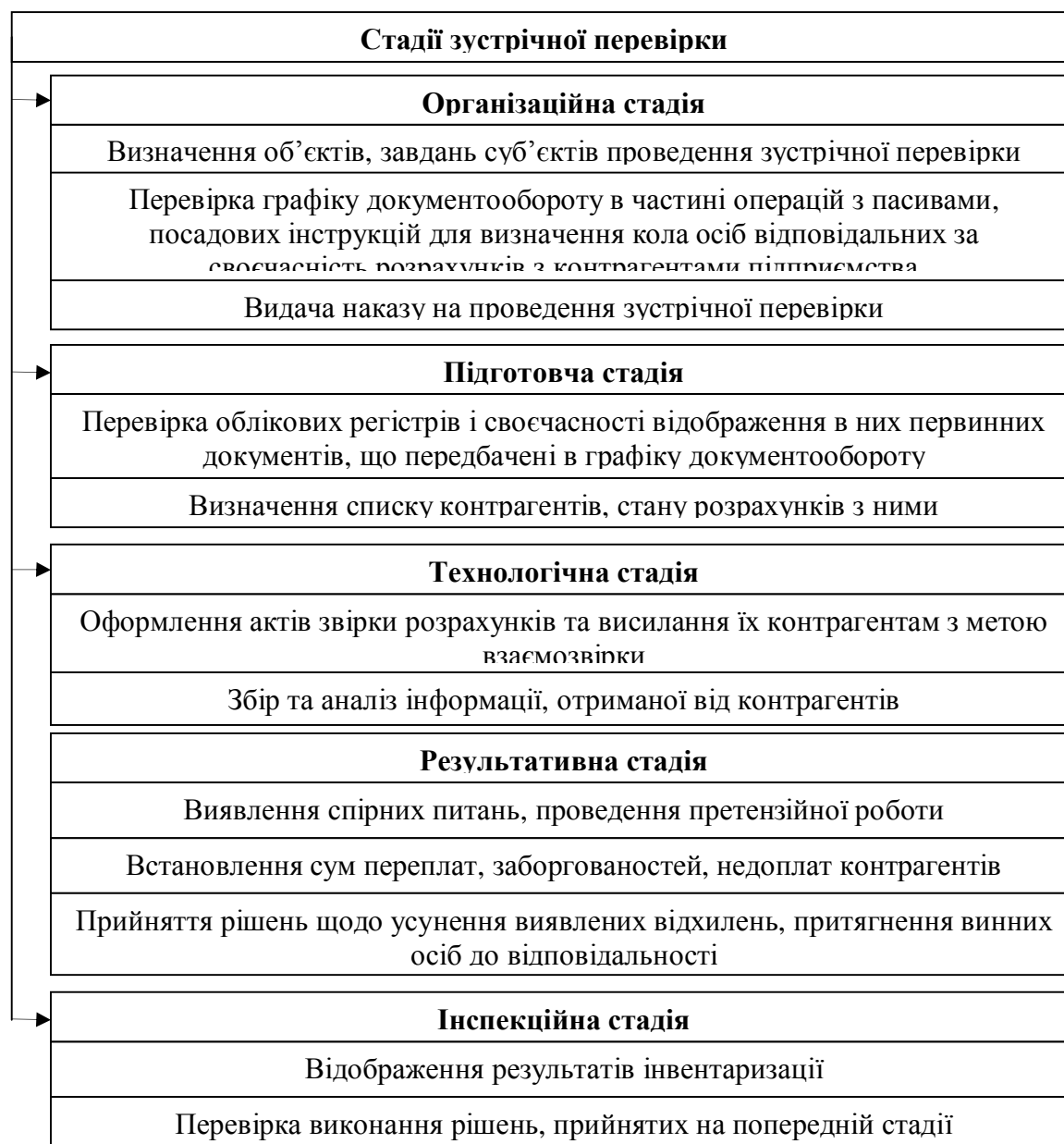
⁷⁹² Крупнова А.В. Инвентаризация активов и обязательств / А.В. Крупнова, Т.В. Рыбакова. – Минск: ИВЦ И58 Минфина, 2008. – 96 с.

⁷⁹³ Орлов І.В. Документування та інвентаризація трансформації зобов'язань / І.В. Орлов. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – № 30. – С. 229-240.

При інвентаризації розрахунків, інвентаризаційні описи комісія складає в розрізі кожного виду заборгованості і по шифрах бухгалтерських рахунків. По кожному виду розрахунків виявляються причини виникнення заборгованості, встановлюється, з чиєї вини вона допущена, термін виникнення, чи є акти порівняння розрахунків, чи не пропущені строки позовної давності, які заходи працівниками підприємства застосовуються для погашення заборгованості.

На підставі вище зазначеного на рис. 4.10. представлено послідовність проведення зустрічної перевірки.

Рис. 4.10. Процес проведення зустрічної перевірки

Особливості окремих видів зобов'язань, що обумовлюють відмінності у складі інформаційного забезпечення процесу їх інвентаризації наведені в дослідженнях доц. І.В. Орлова (Додаток Ч). З деякими позиціями науковця погодитись не можемо. Це стосується можливості направлення зовнішнього запиту в податкові органи і органи соціального страхування. Вважаємо, що перевірки розрахунків мають місце і є обов'язковими перед складанням річної фінансової звітності.

Для зіставлення розрахунків можна використовувати акт звірки розрахунків, форму і порядок заповнення якого встановлено наказом [794] Міністерства економіки, Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України від 10.11.98 р. № 148/234/383. Єремян О.М. та Скакун І.П. зазначають, що у ході інвентаризації розрахунків складаються документи, перелік яких наведений у табл. 4.21.

Таблиця 4.21. *Документи, які складаються в ході інвентаризації розрахунків [795, с. 610]*

<i>Код форми документа</i>	<i>Назва</i>	<i>Нормативний акт</i>	<i>Примітки</i>
–	Акт звірки розрахунків	Єдина затверджена форма відсутня	Акт може бути використаний як альтернатива виписки про стан (наявність) заборгованості
№ інв-17	Акт інвентаризації розрахунків з покупцями, постачальниками й іншими дебіторами та кредиторами	Постанова № 241	Складається як зведений документ по інвентаризації розрахунків, у якому відображаються як загальні суми заборгованостей по рахунках обліку, так і суми погодженої й неузгодженої заборгованості, а також заборгованості, за якою минув строк позовної давності
Додаток до форми № інв-17	Довідка до акту інвентаризації розрахунків з покупцями, постачальниками й іншими дебіторами та кредиторами	Постанова № 241	У довідці вказується перелік заборгованостей, за якою минув строк позовної давності, а також інформація про осіб, винних у простроченні такого строку

На недоліках цих документів наголошує В.В. Чудовець:

1) акт звірки розрахунків не містить повної інформації про підприємства, які виступають дебіторами і кредиторами, дату, на яку

⁷⁹⁴ Наказ Про інвентаризацію заборгованості № 148/234/383 від 10.11.98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0714-98>.

⁷⁹⁵ Єремян О.М. Теоретичні та практичні аспекти інвентаризації розрахунків з дебіторами та кредиторами / О.М. Єремян, І.П. Скакун. // Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – Випуск 245: В 5 т. – Т. III – 284 с.

проводиться зіставлення розрахунків. При цьому, вважаємо, варто використовувати більш лаконічну назву даного документу – Акт зіставлення розрахунків;

2) акт інвентаризації розрахунків не дає змогу відразу отримати інформацію про дебіторів і кредиторів, з якими є неузгоджені суми. Для цього необхідно знову повертатися до актів звіряння та здійснювати їх аналіз; за даними Акту інвентаризації розрахунків та Довідки до нього не можливо ідентифікувати дебіторів та кредиторів, з якими існує заборгованість, за якою минув строк позовної давності. При цьому така інформація є надзвичайно важливою, виходячи із суттєвості наслідків для підприємства у випадку прострочення термінів позовної давності по дебіторській чи кредиторській заборгованості [796].

Підписаний акт звірки, свідчить про визнання контрагентом свого боргу, а кредитор може збільшити термін пред'явлення боржникові позову про сплату грошових коштів. В цьому випадку дуже важливо перевірити повноваження тієї особи, яка підписала документ.

Отже, перспективою подальших досліджень є удосконалення та розробка документів щодо зустрічної перевірки розрахунків із суб'єктами, що визначені в запропонованому нами бухгалтерському балансі.

Дослідивши поняття “інвентаризація”, дійшли до висновку, що використання даного терміну відносно операцій з пасивами є не досить доцільним. На нашу думку, більш прийнятним є використання таких термінів, як “зустрічна перевірка” та “звірка”, оскільки саме під цими поняттями маються на увазі методи контролю за рахунками та розрахунками підприємств всередині компанії, а також із зовнішніми контрагентами.

Важливою особливістю інвентаризації пасивів (капіталу та зобов'язань) є виявлення наявних розбіжностей та відхилень, які зазвичай мають назву “лишки”, “недостачі”, “пересортиці”, “природний убуток”, але у даному випадку, на нашу думку, при проведенні зустрічної перевірки більш доцільно використовувати поняття “переплати” та “недоплати”, так як мова йде саме про розрахунки, зобов'язання та заборгованість, а не наявне майно.

---

⁷⁹⁶ Чудовець В.В. Удосконалення документального забезпечення інвентаризації розрахунків / В.В. Чудовець // Економічні науки. Серія: “Облік і фінанси”: збірник наукових праць.. – Луцьк: Луцький національний технічний університет, 2008. – Випуск 5 (20). – Ч. 2. – 368 с.

Відмітимо, що періодичність проведення зустрічних перевірок розрахунків на законодавчому вітчизняному рівні не встановлена. Хоча передбачено, що вони повинні проводитись перед складанням річної фінансової звітності. На думку П.Г. Пономаренко, інвентаризація розрахунків повинна проводитись не рідше одного разу в місяць [⁷⁹⁷, с. 144]. За допомогою зустрічної перевірки внутрішні контролери матимуть можливість періодично перевіряти діяльність бухгалтерів задля своєчасного і повного відображення операцій з пасивами в системі бухгалтерського обліку і надання інформації про стан пасивів користувачам звітності. Але для попередження випадків неналежного ведення бухгалтерського обліку операцій з пасивами пропонуємо передбачити відповідальність працівників бухгалтерії в конкретних випадках, про що слід внести положення в посадові інструкції бухгалтерів та Наказ про облікову політику підприємства. Така відповідальність може бути або обмеженою матеріальною, або дисциплінарною.

Аналізуючи вищенаведену інформацію, можемо підсумувати, що зустрічна перевірка допомагає забезпечувати достовірність даних бухгалтерського обліку в частині операцій з пасивами.

Висновки до 4-го розділу

Дослідження методології обліку пасивів дає можливість зробити наступні висновки:

1. Ускладнення відносин власності в ринковій економіці зумовлює нову роль власника в управлінні підприємством щодо вміння комбінувати різні види капіталу. Вивчення еволюції поняття “власний капітал” дало змогу визначити різні його види, назви (оголошений, оплачений, неоплачений, номінальний, дозволений, передплатний, декларований, статутний, засновницький, акціонерний, початковий, стартовий, авансований та ін.) і причини виникнення неузгодженостей та суперечностей у понятійному обліковому апараті. Для задоволення потреб користувачів пропонується об’єднати назви рахунків початкових капіталів підприємств різних організаційно-правових форм в один рахунок бухгалтерського обліку

---

⁷⁹⁷ Пономаренко П.Г. Бухгалтерский учет, анализ и аудит: [учеб. пособие] / П.Г. Пономаренко и др. – [2-е изд., испр.]. – Минск: Выш. шк., 2007. – 527 с.

“Установчий капітал”, а також обґрунтовано доцільність відображення неоплаченого капіталу як аналітичного рахунку до рахунку “Установчий капітал”. Із врахуванням вищенаведеного запропоновано відповідні зміни до плану рахунків бухгалтерського обліку, а також до форми фінансової звітності № 1 “Баланс” в частині відображення установчого капіталу.

2. Основним джерелом капіталу комерційного підприємства є фінансовий результат у вигляді чистого прибутку, який слід відокремлювати від інших надходжень капіталу. Для характеристики сутності прибутку важливе значення має його науково обґрунтована класифікація. Дослідження класифікації прибутку дозволило виявити існування близько 100 видів прибутку. Кожен з цих видів має окрему відмінну методику розрахунку та є джерелом інформації для різноманітних потреб як внутрішніх, так і зовнішніх користувачів. Нами побудовано класифікацію прибутку для цілей бухгалтерського обліку та виділено значення нерозподіленого прибутку. Під нерозподіленим прибутком розуміється прибуток, який формується шляхом віднімання від чистого прибутку звітного періоду частини, що спрямовується на розподіл.

3. Сучасні методики визначення результату діяльності, а також порядку його розподілу не завжди надають користувачам публічної фінансової звітності достовірну інформацію, яка є підґрунтям оцінки ефективності діяльності суб’єктів господарювання. Запропоновано відображати в бухгалтерському обліку використаний та чистий прибуток. Рекомендуються наступні зміни в бухгалтерському обліку операцій з нерозподіленим прибутком: 1) на рахунку 44 “Накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” відображати лише нерозподілені прибутки та непокриті збитки підприємства за звітний період; 2) субрахунок 443 “Розподілений прибуток у звітному періоді” необхідно вилучити, натомість ввести новий рахунок 78 “Прибуток звітного періоду” з наступними субрахунками: 781 “Загальний прибуток звітного періоду” та 782 “Прибуток для розподілу”. На даному рахунку слід обліковувати прибуток, що підлягає розподілу, а частина прибутку, що залишається нерозподіленою в кінці звітного періоду переноситься на рахунок 44 “Накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” для відображення у звітності. Рахунок 78 “Прибуток звітного періоду” не має ні початкового, ні кінцевого сальдо, тому закривається у кінці періоду, але має ознаку пасивного рахунку.

4. Сьогодні проблемам дослідження і теоретичному обґрунтуванню сутності стійких пасивів присвячена незначна кількість праць, в них не розглядається їх зв'язок із системою бухгалтерського обліку, що є негативним фактором, адже вчасно отримана та правильно використана інформація про наявність та обсяг стійких пасивів на підприємстві надає можливість управляти залишком фінансового результату. Під стійкими пасивами нами розуміється постійна кредиторська заборгованість, що утворює тимчасово вільні кошти, які знаходяться в розпорядженні підприємства та можуть бути використані, однак, юридично йому не належать. Здійснено поділ стійких пасивів за видами: за ступенем виникнення (постійні, раптові), за ступенем використання (активні, пасивні), за напрямком використання (сприяють задоволення поточних потреб, збільшенню прибутку підприємства). Нами також запропонована внутрішня звітність, практичне застосування якої сприятиме здійсненню контролю за ефективним використанням стійких пасивів підприємства.

5. Дослідивши сутність капіталу та вивчивши його як об'єкт обліку, який відображається в балансі за різними ознаками, виявлено певну змістовну невідповідність назві діючого Плану рахунків та теоретично обґрунтовано доцільність зміни назви останнього на одну з двох, що відповідатиме його призначенню: План рахунків бухгалтерського обліку капіталу, господарських операцій підприємств і організацій або ж План рахунків бухгалтерського обліку активів і пасивів, господарських операцій підприємств і організацій. Зміни, що відбуваються з капіталом, тобто предмет бухгалтерського обліку, фіксуються на рахунках бухгалтерського обліку з подальшим їх узагальненням у бухгалтерській звітності.

6. Незважаючи на значні зміни, яких зазнало суспільство протягом останнього століття у всіх сферах життя, принцип побудови структури пасиву бухгалтерського балансу не змінився. Це не задовольняє інформативні потреби користувачів бухгалтерської звітності, унеможлиблює ухвалення ефективних управлінських рішень стосовно використання їх капіталу. Баланс як одна із найважливіших форм звітності має еволюціонувати разом з трансформацією економічних відносин. Нами зроблено спробу налагодити взаємодію різних суб'єктів економічних відносин з підприємством та її чіткого відображення в бухгалтерському обліку шляхом коригування пасивних рахунків та їх групування в Плані рахунків.

Обґрунтовано необхідність оцінки структури пасиву бухгалтерського балансу його користувачами у взаємозв'язку з активами, оскільки такий підхід забезпечить ефективне ухвалення управлінських рішень як зовнішніми користувачами для визначення ефективності їх співпраці з підприємством, так і внутрішніми – для раціонального управління власним і залученим капіталом.

7. Дискусійними є теоретико-методологічні і прикладні питання інвентаризації власного капіталу та зобов'язань, у зв'язку з відсутністю теоретичних розробок та науково-обґрунтованої методики як такої. Вважаємо, що використання терміну “інвентаризація” відносно пасивів є не коректним, тому що при інвентаризації операцій з пасивами не виявляються лишки та недостачі, а лише наявність розбіжностей, відхилень, переплат та недоплат, не має матеріально відповідальних осіб, що відповідають за стан пасивів, не може бути пересортувань чи природного убутку. Більш доцільним є використання такого терміну як “зустрічна перевірка”. Розкрито об'єкти, завдання та процес зустрічної перевірки операцій з пасивами, що сприятиме забезпеченню достовірності даних бухгалтерського обліку в частині руху операцій з пасивами.

8. Бухгалтерські документи мають важливе значення для відображення фактичного стану діяльності підприємства та змін в господарських процесах. Вони забезпечують правові підстави здійснюваних господарських операцій та дають можливість контролювати та прогнозувати функціонування підприємства. На жаль, з'являється велика кількість судових спорів щодо операцій з власним капіталом, у зв'язку з цим доцільною є розробка документу, який би засвідчував розмір внесків засновників. Підставою виникнення практично всіх зобов'язань є договір. Основними недоліками документування операцій з пасивами є відсутність на підприємствах розробленого документообігу в частині операцій з пасивами, несвоєчасність введення первинних документів в систему бухгалтерського обліку, не правильне документальне оформлення руху активів впливає на розмір пасивів підприємства. Такі недоліки зумовлені слабкими контрольними функціями бухгалтерського обліку в частині своєчасності розрахунків з контрагентами, відсутністю регламентації документування операцій з пасивами на законодавчому рівні. Нами визначено особливості документування операцій з власним капіталом, довгостроковими та короткостроковими зобов'язаннями на всіх стадіях життєвого циклу підприємства, що сприятиме забезпеченню зацікавлених користувачів достовірною та необхідною інформацією щодо змін у власному капіталі та зобов'язаннях підприємства.

РОЗДІЛ 5

КОНТРОЛЬ І АНАЛІЗ НАЯВНОСТІ ТА РУХУ ПАСИВІВ ПІДПРИЄМСТВА: ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ

Між обліком і контролем існує тісний зв'язок: з одного боку, контроль спирається на дані обліку, а з іншого – він доповнює дані обліку і визначає їх достовірність.

Додонов А.А. [798, с. 52]

5.1. Методика контролю операцій з власним капіталом підприємства

За радянських часів у контролі операцій зі статутним капіталом, тоді – статутним фондом – не виникало потреби, оскільки формування статутного фонду підприємства відбувалося за рахунок отриманих від держави активів. Така позиція підтверджується відсутністю у літературних джерелах того часу досліджень щодо контролю операцій з власним капіталом підприємства. Проте, з поширенням приватної власності власний капітал підприємства стає важливим об'єктом бухгалтерського обліку і контролю, оскільки розширились можливі джерела формування капіталу, що викликало потребу підтверджувати фінансову звітність підприємства, зокрема в частині показників власного капіталу, щодо її достовірності.

Досить слушно зауважує М.В. Грідчіна, що “Гарантії ефективного управління, а отже, ефективність як окремих підприємств, так і корпоративного сектора загалом залежать, по-перше, від наявності в акціонерів адекватних механізмів контролю за діями менеджерів і в разі потреби – їх заміни; по-друге – від механізму перерозподілу прав

---

⁷⁹⁸ Додонов А.А. Проблемы бухгалтерского учета в промышленности СССР / А.А. Додонов. – М.: Экономика, 1964.

власності на користь ефективніших економічних агентів, якщо власники фірми не здатні або не бажають контролювати менеджерів” [799, с. 19-20]. У нинішньому суспільстві, на жаль, керівники не усвідомлюють необхідності організації ефективної системи внутрішнього контролю на підприємстві, тобто постійного комплексу дій, правил та заходів, запроваджених ними для досягнення результативності діяльності, економності та ефективності використання ресурсів; відповідності діяльності вимогам законодавства; незалежності та надійності інформації, рахунків та даних; збереженню активів. Керівники повинні нести відповідальність за розробку такої системи контролю перед власниками, працівниками, інвесторами, контролюючими органами тощо.

Контроль допомагає керівництву досягати поставлених перед підприємством цілей шляхом надання об’єктивних і незалежних висновків та рекомендацій, які сприятимуть удосконаленню системи управління та внутрішнього контролю на підприємстві; стануть запобіжним засобом для фактів незаконного, неефективного та нерезультативного використання власного капіталу підприємства.

Вдало розроблена методика контролю дає можливість визначити реальний, якісний і кількісний стан об’єктів, що відображаються в фінансовій звітності та вивчаються контролером в ході її перевірки, виявити відхилення від базового або нормативного стану й оцінити ці відхилення за критеріями доцільності та законності. На жаль, на сьогодні методика контролю операцій з власним капіталом залишається невирішеним питанням, оскільки у науковій літературі не встановлено єдиного методичного підходу до її здійснення.

До групи вчених і науковців, які досліджували методику контролю власного капіталу в цілому або окремих його складових належать: В. Бралатан, М.О. Белоусов, Ф.Ф. Бутинець, Ю.Ф. Бутинець, Т. Горобець, В.В. Мельничук, І.Т. Новіков, М.М. Орищенко, І.Р. Поліщук, О.О. Разборська, І.І. Сахарцева, О.В. Сметанко та ін. Проте, не применшуючи вагомості здійснених досліджень, необхідно відмітити існуючу на сьогодні проблему, пов’язану з відсутністю визначеного переліку

---

⁷⁹⁹ Грідчіна М.В. Корпоративні фінанси (зарубіжний досвід і вітчизняна практика): [Навч. посіб] / М.В. Грідчіна. – 2-ге вид., стереотип. – К.: МАУП, 2002.

методів, процедур та способів, що використовуються при здійсненні контролю всіх складових елементів власного капіталу; розроблених етапів контролю, тобто чітко розробленої методики контролю власного капіталу. Значна кількість науковців при дослідженні методики контролю власного капіталу звертає увагу лише на статутний капітал, вважаючи його за основну складову власного капіталу підприємства, і зовсім не приділяє уваги іншим видам власного капіталу. На основі вищенаведеного вважаємо за доцільне на даному етапі розвитку теоретичних аспектів контролю здійснити дослідження методики контролю власного капіталу, яка потребує ґрунтовної теоретичної розробки. Оскільки аудит є одним із методів господарського контролю, розглянемо методику контролю на прикладі аудиту.

Визначення сутності поняття “методика аудиту” досліджувалась нами раніше [800, с. 289-303], у цьому ж дослідженні розкрито прийоми та способи аудиту, тому не ставимо за мету розкривати її сутність повторно.

В процесі здійснення контролю операцій з власним капіталом також використовуються прийоми документального та фактичного контролю, зокрема: нормативно-правова перевірка, логічна перевірка, зустрічна перевірка, взаємний контроль, арифметична перевірка, формальна перевірка, економічна перевірка та експертна перевірка. Залежно від використовуваних способів і прийомів контролю розрізняють загальну та часткову методику контролю. Загальна методика контролю ґрунтується на застосуванні єдиних правил, підходів, прийомів при вивченні діяльності підприємств всіх галузей економічної діяльності, містить обов’язкові для всіх об’єктів контролю способи, прийоми, техніку й тактику. Часткова методика контролю визначає особливості контролю більш вузьких об’єктів шляхом узагальнення практики виявлення однорідних відхилень, включаючи способи їх здійснення та особливості діяльності.

Оскільки аудит є одним із методів господарського контролю, то з метою визначення ступеня висвітлення питань, пов’язаних з методикою контролю власного капіталу у літературі, проаналізовано близько 40 посібників з тематики аудиту операцій з власним капіталом (табл. 5.1).

---

⁸⁰⁰ Бутинець Ф.Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: [Монографія] / Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко / За редакцією проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2004. – 564 с.

Таблиця 5.1. Розкриття питання методики аудиту власного капіталу у літературних джерелах

Автори	Теоретичні аспекти обліку власного капіталу	Аудит статутного капіталу	Аудит додаткового капіталу	Аудит пайового капіталу	Аудит резервного капіталу	Аудит нерозподіленого прибутку	Аудит вилученого капіталу	Аудит неоплаченого капіталу	Аудит власного капіталу
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Алборов Р.А., Концева С.М. [801, с. 240-264]	-	+	+	-	+	+	-	-	-
Алборов Р.А. [802, с. 124-130]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Ардатова М.М., Кулешова А.Б. [803, с. 110-113]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Баришніков Н.П. [804, с. 173-176]	-	+	+	-	+	-	-	-	-
Бичкова С.М., Фоміна Т.Ю. [805, с. 143-149]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Бичкова С.М., Ітигілова О.Ю. [806]	-	+	+	+	+	+	-	-	-
Бичкова С.М. [807, с. 265-270]	-	+	+	-	+	+	-	-	-
Белоусов М.О. [808]	-	+	-	-	-	-	-	+	-
Білик М.Д. [809, с. 41-58]	+	+	+	+	+	+	+	+	-
Богата І.М. [810, с. 171-180]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Богата І.М., Хахонова Н.М. [811, с. 226-247]	-	+	-	+	-	-	-	-	-
Гіляровська Л.Т., Сітнікова В.А. [812]	-	+	+	+	+	+	+	+	-

⁸⁰¹ Алборов Р.А. Практический аудит (курс лекций): [учеб. пособие] / Р.А. Алборов, С.М. Концева. – М.: Дело и Сервис, 2011. – 304 с.

⁸⁰² Алборов Р.А. Аудит в организациях промышленности, торговли и АПК. / Р.А. Алборов – М.: Издательство “Дело и сервис”, 1998. – 464 с.

⁸⁰³ Ардатова М.М. Аудит в вопросах и ответах: учеб. пособие. / М.М. Ардатова, А.Б. Кулешова – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 272 с.

⁸⁰⁴ Барышников Н.П. Организация и методика проведения общего аудита. 2-е издание (переработанное, дополненное) / Н.П. Барышников – М.: Информационно-издательский дом “ФИЛИНЬ”, 1996. – 424 с.

⁸⁰⁵ Бычкова С.М. Практический аудит / С.М. Бычкова, Т.Ю. Фомина, под ред. С.М. Бычковой. – М.: Эксмо, 2008. – 160 с.

⁸⁰⁶ Бычкова С.М. Аудит: [учеб. пособие] / С.М. Бычкова, Е.Ю. Итыгилова; под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Магистр, 2009. – 463 с.

⁸⁰⁷ Бычкова С.М. Контролерская деятельность. Теория и практика. / С.М. Бычкова (Серия “Учебники для вузов. Специальная литература”). – СПб.: Издательство “Лань”, 2000. – 320 с.

⁸⁰⁸ Белоусов М.О. Бухгалтерський облік і контроль руху статутного капіталу: дис... на здобуття наукового ступеня к.е.н.; за спеціальністю 08.00.09 “бухгалтерський облік, аналіз та аудит” (за видами економічної діяльності) / М.О. Белоусов – Житомир, 2011.

⁸⁰⁹ Білик М.Д. Організація і методика аудиту сільськогосподарських підприємств: [підручник]. / М.Д. Білик – К.: КНЕУ, 2003. – 628 с.

⁸¹⁰ Богатая И.Н. Аудит для студентов вузов / И.Н. Богатая. – 4-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 282 с.

⁸¹¹ Богатая И.Н. Аудит Серия “Высшее образование” / И.Н. Богатая Н.Н. Хахонова. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 608 с.

⁸¹² Гиляровская Л.Т., Ситникова В.А. Аудит собственного капитала коммерческих организаций: [практ. пособие] / Л.Т. Гиляровская, В.А. Ситникова; под ред. проф. В.И. Подольского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 96 с.

Продовження табл. 5.1

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Данилевський Ю.А. [813, с. 52-53]	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Дробишевський Н.П. [814, с. 131]	-	+	-	+	-	-	-	-	-
Дробишевський Н.П. [815, с. 227-231]	-	+	+	-	-	-	-	-	-
Іваніна О.О. [816, с. 114-115]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Камишанов П.І., Камишанов А.П., Камишанова Л.І. [817, с. 464-466]	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Кіреєв О.І., Шульга Н.П., Полетаєва О.С. [818, с. 188-194]	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Клімов А., Міронова О., Пантелєєв В., Утенкова К. [819, с. 332-340]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Кочінев Ю.Ю. [820, с. 321-325]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Крупченко О.О., Заміцкова О.І. [821, с. 211-214]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Кулаковська Л.П., Піча Ю.В. [822, с. 222-239]	+	+	+	-	+	+	+	+	-
Миргородська Т.В. [823, с. 152-159]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Огійчук М.Ф., Новіков І.Т., Рагуліна І.І. [824, с. 436-443]	+	-	-	-	-	-	-	-	+
Подольський В.І. [825, с. 347-352]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Проскуріна Н.М. [826, с. 360-367]	-	-							+
Пупко Г.М. [827, с. 355-356]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Рудченко А.Ю. [828, с. 328-342]	-	+	+	+	+	+	+	-	-

⁸¹³ Данилевський Ю.А. Аудит: Вопросы и ответы. / Ю.А. Данилевський – М.: “Бухгалтерский учет”, 1993. – 112 с.

⁸¹⁴ Дробишевський Н.П. Аудит в строительстве. [Справ. Пособие] / Под общей редакцией Н.П. Дробишевского. – Мн.: ООО “Мисанта”, 1999. – 192 с.

⁸¹⁵ Дробишевський Н.П. Ревизия и аудит: [учеб. пособие] / Н.П. Дробишевский. – Мн.: ООО “Мисанта”, 2004. – 265 с.

⁸¹⁶ Іваніна О.О. Аналіз туристичної діяльності: [Навч. Посібник (рос. мовою)] / О.О. Іваніна – Донецьк, 2004. – 208 с.

⁸¹⁷ Камышанов П.И. Современная бухгалтерия и аудит на предприятиях и в банках / П.И. Камышанов, А.П. Камышанов, Л.И. Камышанов – М.: Элиста.: АПП “Джангар”, 2000. – 720 с.

⁸¹⁸ Кіреєв О.І. Внутрішній аудит у комерційному банку: [Навч. посіб]. / О.І. Кіреєв, Н.П. Шульга, О.С. Полетаєва – К.: КНТЕУ, 2001., – 295 с.

⁸¹⁹ Практичний аудит: анфАС та ПРОФЛЬ / А. Клімов, О. Міронова, В. Пантелєєв, К. Утенкова; за ред. В.Ю. Лісіної. – Х.: Фактор, 2010. – 720 с.

⁸²⁰ Кочінев Ю.Ю. Аудит: теория и практика. 4-е изд., [обновленное и дополненное]. / Ю.Ю. Кочінев – СПб.: Питер, 2009. – 432 с.

⁸²¹ Крупченко Е.А. Аудит. [учебник для учащихся экономических колледжей] / Е.А. Крупченко, О.И. Замыцкова; Изд. 3-е, доп. и перераб. – Ростов-на-Дону: изд-во: “Феникс”, 2005. – 384 с.

⁸²² Кулаковська Л.П. Організація і методика аудиту: [підручник]. / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. – К.: Каравела, 2009. – 544 с.

⁸²³ Миргородская Т.В. Аудит: [учебное пособие] / Т.В. Миргородская; 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2011. – 288 с.

⁸²⁴ Огійчук М.Ф. Аудит: організація і методика [навч. посібник] / М.Ф. Огійчук, І.Т. Новіков, І.І. Рагуліна; 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Алерта, 2012. – 664 с.

⁸²⁵ Аудит: [Учебник для вузов] / В.И. Подольский, Г.Б. Поляк, А.А. Савин и др.; под ред. проф. В.И. Подольского; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 655 с.

⁸²⁶ Проскуріна Н.М. Процедурне забезпечення аудиту. Теорія та практика: [монографія] / Н.М. Проскуріна. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агенство”, 2011. – 739 с.

⁸²⁷ Пупко Г.М. Аудит и ревизия: [Учеб. пособие]. / Г.М. Пупко; 2-е изд., стереотип. – Мн.: Книжный Дом; Мисанта, 2004. – 429 с.

⁸²⁸ Аудит: [учебное пособие] / Под ред. проф. А.Ю. Рудченко. – Донецк: ООО “Юго-Восток, Лтд”, 2005. – 395 с.

Продовження табл. 5.1

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Соколов Я.В. [829, с. 657-673]	+	+	+	+	+	-	-	-	-
Суйц В.П., Ахметбеков А.Н., Дубровіна Т.А. [830, с. 278-280]	-	+	+	-	-	-	-	-	-
Сук Л.К., Сук П.Л. [831, с. 175-184]	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Усач Б.Ф. [832, с. 117-121]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Чернелевський Л.М., Беренда Н.І. [833, с. 89-94]	-	-	-	-	-	-	+	-	-
Шеремет А.Д., Суйц В.П. [834, с. 277-279]	-	+	+	-	-	-	-	-	-
Шкіря Н.Л., Нікульникова Т.Г., Залізняк Н.В. [835, с. 144-148]	-	-	-	-	-	-	+	-	-
Щаділова С.Н. [836, с. 39-40]	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Кількість авторів	7	30	12	10	13	6	6	5	3

За даними табл. 5.1 можна зробити висновок, що найбільше уваги в літературі приділяється методиці аудиту статутного капіталу, при цьому лише деякі автори розкривають методику додаткового, іншого додаткового, пайового, резервного, вилученого та неоплаченого капіталу, нерозподіленого прибутку.

Аналізуючи наведену літературу в частині повноти розкриття методики аудиту власного капіталу, встановлено, що питання аудиту операцій з власним капіталом не достатньо розкрито у літературі, зокрема ряд авторів не виділяють аудиту такого об'єкту бухгалтерського обліку як власний капітал, розкриваючи при цьому питання аудиту інших об'єктів обліку. До таких авторів належать: Ю.Б. Агеєва, А.Б. Агеєва [837], В.Д. Андреев [838], А. Аренс, Дж. Лоббек [839], М.Т. Білуха [840], Н.О. Бондаренко, В.Д. Понікаров, С.М. Попова [841], Г.М. Давидов [842], В.А. Дерій, А.Я. Кізіма

⁸²⁹ Практический аудит: [учебное пособие] / Под редакцией доктора экономических наук, профессора Я.В. Соколова. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2004. – 684 с.

⁸³⁰ Суйц В.П. Аудит: общий, банковский, страховой: [учебник]. / В.П. Суйц, А.Н. Ахметбеков, Т.А. Дубровина – М.: ИНФРА-М, 2000. – 556 с.

⁸³¹ Сук Л.К. Контроль і ревізія: [Навч. посіб. Для дистанційного навчання] / Л.К. Сук, П.Л. Сук. – К.: Університет “Україна”, 2006. – 275 с.

⁸³² Усач Б.Ф. Аудит: [навчальний посібник]. / Б.Ф. Усач – К.: Знання-Прес, 2002. – 223 с.

⁸³³ Чернелевський Л.М. Аудит. [Навч. Посібник]. / Л.М. Чернелевський, Н.І. Беренда – К.: Міленіум, 2002. – 446 с.

⁸³⁴ Шеремет А.Д. Аудит: [учебник] / А.Д. Шеремет, В.П. Суйц; 2-е изд., доп. и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 352 с.

⁸³⁵ Шкіря Н.Л. Аудит: [Навчальний посібник]. / Н.Л. Шкіря, Т.Г. Нікульникова, Н.В. Залізняк – Львів: “Магнолія 2006”, 2008. – 224 с.

⁸³⁶ Щаділова С.Н. Бухгалтеру о внутреннем аудите. / С.Н. Щаділова – М.: АО “ДИС”, 1995 – 144 с.

⁸³⁷ Агеєва Ю.Б. Контролерская проверка: практическое пособие для контролера и бухгалтера. / Ю.Б. Агеєва, А.Б. Агеєва – М.: Бератор-Пресс, 2003. – 160 с.

⁸³⁸ Андреев В.Д. Практический аудит [справочное пособие]. / В.Д. Андреев – М.: Экономика, 1994. – 366 с.

⁸³⁹ Аренс А. Аудит / А. Аренс, Дж. Лоббек; пер. с англ.; Гл. редакто серии проф. Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 560 с.

⁸⁴⁰ Білуха М.Т. Аудит у бізнесі: [Посібник для бізнесменів]. / М.Т. Білуха – Дніпропетровськ, фірма “Преском”, 1994. – 240 с.

⁸⁴¹ Бондаренко Н.О. Аудит суб'єктів підприємницької діяльності: [Навчальний посібник]. / Н.О. Бондаренко, В.Д. Понікаров, С.М. Попова – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 300 с.

[843], С.К. Єгорова, К.Я. Денисова [844], С.І. Жминько [845], А.Г. Загородній [846], Л.М. Калистратов [847], А. Кузьмінський, Н. Кужельний, Е. Петрик, В. Савченко [848], Л.П. Кулаковська [849], Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча [850], В.М. Лемеш [851], Е.М. Мерзлікіна, Ю.П. Нікольська [852], В.Д. Понікаров, Т.М. Серікова [853], В.Я. Савченко [854], П.А. Соколов [855], І.А. Філь [856], В.Д. Чекин [857], І.Т. Шахбазова [858] та М.С. Шидловська [859]. Така ситуація призводить до нерозуміння студентами (майбутніми практикаками) теоретичних основ аудиту власного капіталу, оскільки у навчальній літературі відсутня ґрунтовна методика, що в подальшому призводить до некваліфікованого ведення контролерської діяльності.

З метою вивчення пропозицій вчених в частині питань, присвячених методиці аудиту операцій з власним капіталом підприємства, проведено дослідження наукової літератури, що дало можливість визначити основні складові методики аудиту власного капіталу, які виділяють вітчизняні і зарубіжні науковці (табл. 5.2).

⁸⁴² Давидов Г.М. Аудит: [Навч. посіб]. / Г.М. Давидов; 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 363 с.

⁸⁴³ Дерій В.А. Аудит: [Курс лекцій]. / В.А. Дерій, А.Я. Кізіма – Тернопіль: Джура, 2002. – 86 с.

⁸⁴⁴ Егорова С.К. Основы бухгалтерского учета и аудита в сфере сервиса: [Учеб. пособие] / С.К. Егорова, К.Я. Денисова; под ред. проф. С.К. Егоровой – М.: Юристъ, 2000. – 382 с.

⁸⁴⁵ Жминько С.И. Внутренний аудит / С.И. Жминько, О.И. Швырева, М.Ф. Сафонова. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 316 с.

⁸⁴⁶ Загородній А.Г. Аудит: теорія і практика: [Навчальний посібник] / А.Г. Загородній, М.В. Корягін, А.В. Єлисеєв, Л.М. Полякова, В.Г. Блотнер, О.Б. Бобрович, Н.В. Будзан, Н.О. Литвиненко, А.В. Озеран, В.О. Озеран, Н.М. Савка, М.М. Соловій, Л.Я. Тимофєєва, Н.Й. Чернова; 2-е вид. перероб. і доп. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2004. – 456 с.

⁸⁴⁷ Калистратов Л.М. Аудит: [Учебное пособие]. / Л.М. Калистратов – М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2007. – 256 с.

⁸⁴⁸ Кузьминский А. Аудит: [Практическое пособие] / А. Кузьминский, Н. Кужельный, Е. Петрик, В. Савченко и др.; Под ред. А. Кузьминского. – К.: “Учетинформ”, 1996. – 283 с.

⁸⁴⁹ Кулаковська Л.П. Основи аудиту: [курс лекцій: Навчальний посібник для студентів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит”]. / Л.П. Кулаковська – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 608 с.

⁸⁵⁰ Кулаковська Л.П. Основи аудиту: [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти]. / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча – Львів: “Новий Світ-2000”, 2002. – 504 с.

⁸⁵¹ Лемеш В.Н. Ревизия и аудит: [пособие для студентов эконом. специальностей высш. и сред. спец. учеб. заведений]. В 2 ч. Ч. 2 / В.Н. Лемеш. – Минск: Изд-во Гревцова, 2008. – 384 с.

⁸⁵² Мерзликина Е.М. Аудит: [Учебник]. / Е.М. Мерзликина, Ю.П. Никольская; 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 368 с.

⁸⁵³ Понікаров В.Д., Серікова Т.М. Аудит: [навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни]. / В.Д. Понікаров, Т.М. Серікова – Х.: ВД “ІНЖЕК”, 2003. – 212 с.

⁸⁵⁴ Савченко В.Я. Аудит: [Навч. посібник]. / В.Я. Савченко; вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2009. – 324 с.

⁸⁵⁵ Соколов П.А. Аудит в строительстве. / П.А. Соколов; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Современная экономика и право, 2001. – 168 с.

⁸⁵⁶ Філь І.А. Аудит [конспект лекцій]. / І.А. Філь – М.: Приор-издат, 2004. – 144 с.

⁸⁵⁷ Чекин В.Д. Курс лекцій по аудиту: [Учеб. пособие для вузов] / В.Д. Чекин – М.: Финстатинформ, 1997. – 190 с.

⁸⁵⁸ Шах базова И.Т. Бухгалтерский учет и аудит. / И.Т. Шахбазова. – Мн.: ТетраСистемс, 2002. – 256 с.

⁸⁵⁹ Шидловская М.С. Финансовый контроль и аудит: [Учеб. пособие] / М.С. Шидловская. – Мн.: Выш. шк., 2001. – 495 с.

Таблиця 5.2. Погляди авторів на методику аудиту операцій з власним капіталом в цілому та окремих його складових

№ з/п	Автор	Методичні підходи до аудиту власного капіталу
1	2	3
1	Бралатан В., Горобець Т. [860]	1) встановлення мети та завдань проведення аудиту статутного капіталу підприємств; 2) визначення джерел інформації; 3) встановлення етапів аудиту статутного капіталу; 4) визначення основних типових порушень, виявлених в ході проведення аудиту статутного капіталу
2	Бутинець Ю.Ф. [861]	Визначення: 1) мети проведення аудиту статутного капіталу; 2) джерел інформації; 3) етапів аудиту статутного капіталу; 4) питань, що підлягають вивченню під час проведення аудиту власного капіталу; 5) порядку документального оформлення аудиту статутного капіталу
3	Королюк Т. [862]	1) встановлення мети аудиту власного капіталу; 2) визначення завдань аудиту, що підлягають вирішенню; 3) узагальнення виявлених відхилень і обґрунтування пропозицій щодо їх усунення
4	Кравчук Н.В., Ступницький Є.Р. [863]	В ході перевірки контролеру необхідно вивчити наступні питання: перевірка засновницьких документів щодо формування статутного капіталу; вивчення законності змін у складі засновників; перевірка правильності розрахунків із засновниками; правильності оформлення документів, що підтверджують факти розрахунків із засновниками; дотримання строків оплати статутного капіталу; обґрунтованості змін його величини; вивчення рівності сум та узгодженості показників
5	Мельничук В.В. [864]	При проведенні аудиту операцій з власним капіталом перевірці підлягають процеси та господарські операції, пов'язані зі створенням статутного, пайового, додаткового і резервного капіталу, обліком нерозподілених прибутків (непокритих збитків), формуванням вилученого та неоплаченого капіталу, а також відносини, що виникають при цьому між підприємством та його власниками і працівниками щодо прав власності на майно, нарахування і виплати дивідендів

⁸⁶⁰ Бралатан В. Методика аудиту статутного капіталу як основної частини власного капіталу підприємств / В. Бралатан, Т. Горобець // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 6. – с. 386-388.

⁸⁶¹ Бутинець Ю.Ф. Особливості проведення аудиту операцій зі статутним капіталом / Ю.Ф. Бутинець // Вісник ЖІТІ / Економічні науки. – 2002. – № 20. – с. 42-48

⁸⁶² Королюк Т. Інформаційне забезпечення аудиту власного капіталу / Т. Королюк // Вісник Тернопільської академії народного господарства – 2002. – Випуск 3. – 268 с., С. 176-179

⁸⁶³ Кравчук Н.В. Деякі аспекти аудиту власного капіталу / Н.В. Кравчук, Є.Р. Ступницький // Майбутнє – аудит: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 1 грудня 2008 р.): тези доповідей / редкол.: М.Л. Крапивко, В.Я. Нусінов, О.М. Барановська. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – с. 165-167

⁸⁶⁴ Мельничук В.В. Облік і аудит власного капіталу аграрних підприємств: теорія і практика; автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.06.04 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит / В.В. Мельничук. – Київ, 2003. – 22 с.

1	2	3
6	Новіков І.Т. [865]	1) визначення завдань, об'єктів, джерел і послідовності аудиту власного капіталу; 2) методологія аудиту формування і використання власного капіталу; 3) розробка програми аудиту власного капіталу
7	Орищенко М.М. [866]	1) визначення мети аудиту резервів капіталу; 2) визначення предмету та об'єкту аудиту резервів капіталу; 3) окреслення системи завдань аудиту резервів капіталу; 4) визначення етапів і методичних процедур аудиту резервів капіталу
8	Пилипенко О.І. [867]	1) визначення мети аудиту операцій з власним капіталом; 2) встановлення основних завдань аудиту операцій з власним капіталом; 3) вивчення джерел інформації для аудиту операцій з власним капіталом; 4) визначення етапів аудиту операцій з власним капіталом
9	Поліщук І.Р. [868]	Визначення: 1) джерел інформації; 2) етапів проведення аудиту статутного капіталу; 3) методичних прийомів документального контролю. Методика перевірки операцій з формування та змін статутного капіталу при проведенні аудиту полягає у встановленні фактично оплаченого статутного капіталу, неоплаченого капіталу, вилученого капіталу
10	Разборська О.О. [869]	1) визначення цілей та завдань аудиту статутного капіталу; 2) опис носіїв інформації; 3) характеристика методів і процедур контролерської перевірки статутного капіталу; 4) визначення етапів аудиту статутного капіталу; 5) оформлення результатів аудиту статутного капіталу
11	Сахарцева І.І. [870]	1) визначення цілей та завдань аудиту власного капіталу; 2) розробка програми аудиту власного капіталу; 3) визначення переліку контролерських процедур
12	Сметанко О.В. [871]	1) визначення мети аудиту власного капіталу; 2) встановлення основних завдань аудиту власного капіталу; 3) визначення методів та процедур аудиту власного капіталу; 4) вивчення контролерських доказів; 5) проведення аналізу та розробка рекомендацій спрямованих на підвищення ефективності використання власного капіталу; 5) формулювання контролерського висновку

⁸⁶⁵ Новіков І.Т. Методологія аудиту в агроформуваннях: [Монографія] / І.Т. Новіков; Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва. – Х., 2009. – 327 с.

⁸⁶⁶ Орищенко М.М. Облік і аудит резервів капіталу: методологія та організація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності) / М.М. Орищенко. – Київ, 2009. – 22 с.

⁸⁶⁷ Пилипенко О.І. Етапи проведення аудиту операцій з власним капіталом / О.І. Пилипенко // Незалежний аудит в Україні та міжнародний досвід. Збірник тез та текстів доповідей на міжнародній науково-практичній конференції з аудиту. – Київ, 2003. – 185 с., С. 79-82.

⁸⁶⁸ Поліщук І.Р. Методика перевірки операцій зі статутним капіталом при проведенні аудиту / І.Р. Поліщук // Майбутнє – аудит: матеріали першої спільної науково-практичної конференції спілки контролерів України і ВУЗів. Тези доповідей. Під редакцією М.Л. Крапивко, В.Я. Нусінов – 15 жовтня 2004. – Кривий Ріг: Мінерал, 2004. – 170 с., С. 46-48.

⁸⁶⁹ Разборська О.О. Облік і аудит формування та руху статутного капіталу відкритих акціонерних товариств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.06.04 – бухгалтерський облік, аналіз і аудит / О.О. Разборська. – Київ, 2004. – 26 с.

⁸⁷⁰ Сахарцеві І.І. Теоретико-методологічні аспекти формування програм аудиту: [Монографія]. / І.І. Сахарцеві – Київ: Кондор, 2005. – 374 с.

⁸⁷¹ Сметанко О.В. Внутрішній аудит власного капіталу в акціонерних товариствах України / О.В. Сметанко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2010. – № 4 (8). – С. 196-201.

Аналізуючи дані табл. 5.2, можна зробити висновок, що у науковій літературі немає чіткого підходу до методики аудиту операцій з власним капіталом підприємства, оскільки значна кількість вчених розглядають методику аудиту лише статутного капіталу. Більшість авторів (В. Бралатан, Т. Горобець [872], Ю.Ф. Бутинець [873], Т. Королюк [874], І.Т. Новіков [875], М.М. Орищенко [876], О.І. Пилипенко [877], О.О. Разборська [878], І.І. Сахарцева [879], О.В. Сметанко [880]) наголошують на необхідності включення до методики аудиту операцій з власним капіталом мети, завдань, джерел інформації та етапів здійснення аудиту. Окремі автори (І.Р. Поліщук [881], О.О. Разборська [882], О.В. Сметанко [883]) відмічають важливість визначення методів і процедур контролерської перевірки. Бралатан В., Горобець Т. [884] наголошують на важливості визначення основних типових порушень, виявлених в ході

⁸⁷² Бралатан В. Методика аудиту статутного капіталу як основної частини власного капіталу підприємств / В. Бралатан, Т. Горобець // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 6. – с. 386-388

⁸⁷³ Бутинець Ю.Ф. Особливості проведення аудиту операцій зі статутним капіталом / Ю.Ф. Бутинець // Вісник ЖІТІ / Економічні науки / Економічні науки. – 2002. – № 20. – С. 42-48.

⁸⁷⁴ Королюк Т. Інформаційне забезпечення аудиту власного капіталу / Т. Королюк // Вісник Тернопільської академії народного господарства – 2002. – Випуск 3. – 268 с., с. 176-179

⁸⁷⁵ Новіков І.Т. Методологія аудиту в агроформуваннях: [Монографія] / І.Т. Новіков; Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва. – Х., 2009. – 327 с.

⁸⁷⁶ Орищенко М.М. Облік і аудит резервів капіталу: методологія та організація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності) / М.М. Орищенко. – Київ, 2009. – 22 с.

⁸⁷⁷ Пилипенко О.І. Етапи проведення аудиту операцій з власним капіталом / О.І. Пилипенко // Незалежний аудит в Україні та міжнародний досвід. Збірник тез та текстів доповідей на міжнародній науково-практичній конференції з аудиту. – Київ, 2003. – 185 с., с. 79-82.

⁸⁷⁸ Разборська О.О. Облік і аудит формування та руху статутного капіталу відкритих акціонерних товариств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.06.04 – бухгалтерський облік, аналіз і аудит / О.О. Разборська. – Київ, 2004. – 26 с.

⁸⁷⁹ Сахарцеві І.І. Теоретико-методологічні аспекти формування програм аудиту: [Монографія]. – Київ: Кондор, 2005. – 374 с.

⁸⁸⁰ Сметанко О.В. Внутрішній аудит власного капіталу в акціонерних товариствах України / О.В. Сметанко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2010. – № 4 (8). – с. 196-201.

⁸⁸¹ Поліщук І.Р. Методика перевірки операцій зі статутним капіталом при проведенні аудиту / І.Р. Поліщук // Майбутнє – аудит: матеріали першої спільної науково-практичної конференції спілки контролерів України і ВУЗів. Тези доповідей. Під редакцією М.Л. Крапивко, В.Я. Нусінов – 15 жовтня 2004. –Кривий Ріг: Мінерал, 2004. – 170 с., с. 46-48.

⁸⁸² Разборська О.О. Облік і аудит формування та руху статутного капіталу відкритих акціонерних товариств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.06.04 – бухгалтерський облік, аналіз і аудит / О.О. Разборська. – Київ, 2004. – 26 с.

⁸⁸³ Сметанко О.В. Внутрішній аудит власного капіталу в акціонерних товариствах України / О.В. Сметанко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2010. – № 4 (8). – с. 196-201.

⁸⁸⁴ Бралатан В. Методика аудиту статутного капіталу як основної частини власного капіталу підприємств / В. Бралатан, Т. Горобець // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 6. – с. 386-388.

проведення аудиту. Таким чином, дані табл. 5.2 свідчать про те, що методика аудиту операцій з власним капіталом є недієвою і потребує ґрунтовного теоретичного удосконалення.

Варто відмітити також думку російського вченого В.І. Подольського, який вважає, що методика аудиту кожної ділянки бухгалтерського обліку повинна містити:

1. Перелік основних нормативних документів, що включає набір законів, положень з бухгалтерського обліку, методичні вказівки і інструкції податкових органів, якими повинен керуватися контролер під час перевірки відповідного розділу обліку.

2. Опис альтернативних облікових рішень, вибір яких надається економічному суб'єкту згідно з вимогами чинного законодавства. Такий опис передбачає перелік різних варіантів облікових рішень, що дозволить контролеру за необхідності порівняти їх із варіантом, який використовується замовником, виконати необхідний аналіз або надати рекомендації відносно поліпшення обліку.

3. Первинні документи ділянки обліку. Даний перелік дозволяє контролеру зробити висновок про стан етапу реєстрації господарських операцій в первинному обліку (чи застосовуються типові форми первинних документів, як оформлені документи та ін.).

4. Регістри синтетичного і аналітичного обліку, звітність. Наявність опису регістрів для відповідних форм обліку (журнально-ордерної, меморіально-ордерної, журнал-головної, спрощеної, автоматизованої тощо) дає можливість контролеру визначити їх відповідність у замовника загальноприйнятим вимогам, надати відповідні рекомендації.

5. Класифікатор можливих порушень містить типові порушення за відповідними ділянками обліку [885].

Зазначене вище свідчить про актуальність проблеми розробки методики аудиту операцій з власним капіталом підприємства.

---

⁸⁸⁵ Подольский В.И. Аудит: [Учебник для вузов] / В.И. Подольский, Г.Б. Поляк, А.А. Савин и др.; Под ред. проф. В.И. Подольского. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 655 с.

Враховуючи думки попередників [886, 887, 888, 889, 890, 891], вважаємо, що метою аудиту операцій з власним капіталом є встановлення правильності відображення у фінансовій звітності підприємства інформації про операції, пов'язані з формуванням та використанням власного капіталу підприємства відповідно до норм чинного законодавства та обраної облікової політики підприємства. Мета аудиту операцій з власним капіталом може формулюватися двома шляхами: 1) визначатися замовником аудиту; 2) визначатися контролером та погоджуватися із замовником.

Предметом аудиту операцій з власним капіталом є процеси та господарські операції, пов'язані зі створенням статутного, пайового, додаткового і резервного капіталу, обліком нерозподілених прибутків (непокритих збитків), формуванням вилученого та неоплаченого капіталу, а також відносини, що виникають при цьому між підприємством та його власниками і працівниками.

В проведенні аудиту операцій з власним капіталом підприємства можуть бути зацікавлені: власники, інвестори, інші користувачі фінансової звітності. Завдання аудиту операцій з власним капіталом визначаються його власниками з метою сприяння раціональному використанню капіталу на всіх стадіях обороту для його збільшення.

На думку Т. Королюка, завдання аудиту операцій з власним капіталом полягають у наступному:

- ознайомитись з установчими документами підприємства, оцінити відповідність їх змісту вимогам законодавства;
- оцінити правильність формування статутного капіталу відповідно до установчих документів;

---

⁸⁸⁶ Аудит і ревізія підприємницької діяльності: [Навч. посіб]. / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 416 с.

⁸⁸⁷ Королюк Т. Інформаційне забезпечення аудиту власного капіталу / Т. Королюк // Вісник Тернопільської академії народного господарства – 2002. – Випуск 3. – 268 с., с. 176-179.

⁸⁸⁸ Орищенко М.М. Облік і аудит резервів капіталу: методологія та організація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності) / М.М. Орищенко. – Київ, 2009. – 22 с.

⁸⁸⁹ Пилипенко О.І. Етапи проведення аудиту операцій з власним капіталом / О.І. Пилипенко // Незалежний аудит в Україні та міжнародний досвід. Збірник тез та текстів доповідей на міжнародній науково-практичній конференції з аудиту. – Київ, 2003. – 185 с., с. 79-82.

⁸⁹⁰ Сахарцеві І.І. Теоретико-методологічні аспекти формування програм аудиту: [Монографія]. / І.І. Сахарцеві. – Київ: Кондор, 2005. – 374 с.

⁸⁹¹ Сметанко О.В. Внутрішній аудит власного капіталу в акціонерних товариствах України / О.В. Сметанко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2010. – № 4 (8). – с. 196-201.

– оцінити відповідність обліку статутного капіталу вимогам чинної методики його ведення;

– перевірити правильність відображення в обліку змін статутного капіталу і змін в установчих документах підприємства;

– вивчити джерела додаткового капіталу і впевнитись у їх законності;

– проаналізувати порядок формування і напрями використання резервного капіталу згідно із чинним законодавством і установчими документами;

– перевірити правильність визначення величини нерозподіленого прибутку;

– перевірити правильність відображення складових власного капіталу на відповідних рахунках бухгалтерського обліку;

– впевнитись у порівнянності фінансових показників щодо власного капіталу у відповідних облікових регістрах, Головній книзі та Балансі [892].

Враховуючи порядок формування власного капіталу, можна визначити загальні завдання перевірки операцій з даним об'єктом бухгалтерського обліку (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Завдання контролю операцій з власним капіталом підприємства

Об'єкти аудиту операцій з власним капіталом визначаються завданнями, поставленими перед контролером. Беручи до уваги завдання, які можуть бути поставлені перед контролером, можна виділити наступні об'єкти аудиту операцій з власним капіталом (табл. 5.3). Поділяємо думку проф. М.С. Пушкар, що “інформацію для контролю до цього часу належним

⁸⁹² Королюк Т. Інформаційне забезпечення аудиту власного капіталу / Т. Королюк // Вісник Тернопільської академії народного господарства – 2002. – Випуск 3. – 268 с., С. 176-179

чином не оцінюють, а тому й не досліджують впливу інформаційних витрат на ефективність прийняття рішень” [893, с. 108]. У зв’язку з цим в ході розробки методики контролю операцій з власним капіталом необхідним є визначення джерел інформації, що використовуватимуться при здійсненні контролю відповідно до встановлених об’єктів. Джерела інформації для аудиту операцій з власним капіталом підприємства представлені в табл. 5.3.

Таблиця 5.3. Джерела інформації для контролю операцій з власним капіталом

Об’єкти контролю	Складові об’єктів контролю	Джерела інформації
1	2	3
40 “Статутний капітал”	Аналітичний облік за видами статутного капіталу, за кожним засновником, учасником, акціонером тощо	Статут, акт приймання-передачі та оцінки, накладна, ПКО, ВКО, рішення власників, розрахунок бухгалтерії, рішення ліквідаційної комісії, реєстрація рішення у державному реєстрі, ф. №1 “Баланс, ф. №3 “Звіт про рух грошових коштів”, ф. 4 “Звіт про власний капітал”
41 “Пайовий капітал”	Аналітичний облік за видами капіталу	Статут, довідки бухгалтерії, видаткові та прибуткові касові ордери, протоколи зборів акціонерів (засновників), установчі договори, накладні, акти оприбуткування, накази, ф. 4 “Звіт про власний капітал”
42 “Додатковий капітал”	Емісійний дохід	Акти приймання-передачі основних засобів, довідки, бухгалтерії, накладні, виписки банку, накази, установчі договори, протоколи зборів акціонерів та учасників, акти переоцінок необоротних активів, ф. №1 “Баланс, ф. 4 “Звіт про власний капітал”
	Інший вкладений капітал	
	Дооцінка активів	
	Безоплатно одержані необоротні активи	
	Інший додатковий капітал	
43 “Резервний капітал”	Аналітичний облік за видами та напрямками використання резервного капіталу	Довідки бухгалтерії, виписки банку, накази, установчі договори, рішення зборів учасників, ф. №1 “Баланс, ф. 4 “Звіт про власний капітал”
44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”	Прибуток нерозподілений	Статут, розрахунок, довідка бухгалтерії, рішення власників, протоколи зборів акціонерів, накази, ф. №1 “Баланс, ф. №2 “Звіт про фінансові результати”, ф. 4 “Звіт про власний капітал”
	Непокриті збитки	
	Прибуток, використаний у звітному періоді	
45 “Вилучений капітал”	Вилучені акції	Реєстр акціонерів, видаткові та прибуткові касові ордери, платіжні доручення, виписки банку, довідки бухгалтерії, ф. № 1 “Баланс, ф. 4 “Звіт про власний капітал”
	Вилучені вклади й паї	
	Інший вилучений капітал	

⁸⁹³ Пушкар М.С. Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація / М.С. Пушкар, М.Г. Чумаченко. – Тернопіль: Карт-бланш, 2011. – 336 с.

Продовження табл. 5.3

1	2	3
46 “Неоплачений капітал”	Аналітичний облік за видами розміщених неоплачених акцій (для акціонерних товариств) та за кожним засновником (учасником) підприємства	Статут, довідки бухгалтерії, видаткові та прибуткові касові ордери, протоколи зборів акціонерів (засновників), установчі договори, накладні, акти оприбуткування, накази, ф. № 1 “Баланс, ф. № 4 “Звіт про власний капітал”
47 “Забезпечення майбутніх витрат і платежів”	Забезпечення виплат відпусток Додаткове пенсійне забезпечення Забезпечення гарантійних зобов'язань Забезпечення інших витрат і платежів Забезпечення призового фонду (резерв виплат) Резерв на виплату джек-поту, не забезпеченого сплатою участі у лотереї Забезпечення матеріального заохочення Забезпечення відновлення земельних ділянок	Розрахунок бухгалтерії, наказ керівника, видаткові касові ордери, виписки банку, довідки бухгалтерії, ф. № 1 “Баланс, ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності”
48 “Цільове фінансування і цільові надходження”	Кошти, вивільнені від оподаткування Кошти з бюджету та державних цільових фондів Благодійна допомога Інші кошти цільового фінансування і цільових надходжень	Довідка бухгалтерії, розрахунок бухгалтерії, виписки банку, кошториси, платіжні доручення, ф. № 1 “Баланс”
49 “Страхові резерви”	Технічні резерви Резерви із страхування життя Частка перестраховиків у технічних резервах Частка перестраховиків у резервах із страхування життя Результат зміни технічних резервів Результат зміни резервів із страхування життя	Довідка бухгалтерії, розрахунок бухгалтерії, журнал 7, ф. № 1 “Баланс”

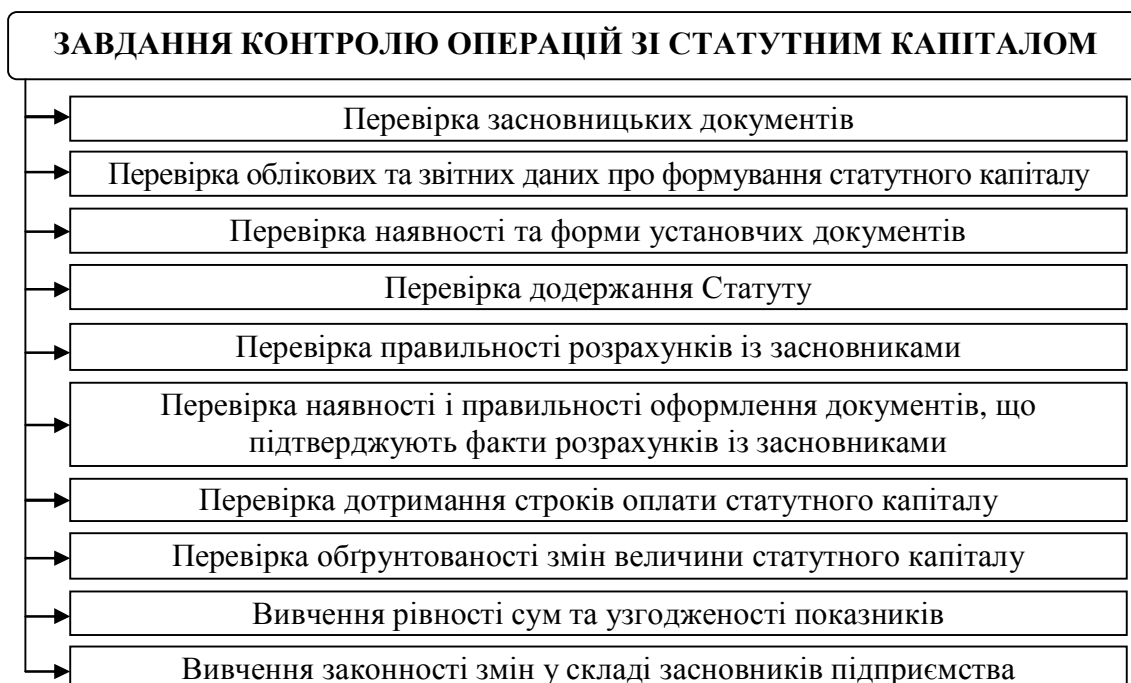
Таким чином, об'єктом контролю операцій з власним капіталом виступають всі складові елементи власного капіталу на підприємстві, а джерелами контролю операцій з власним капіталом є вся інформація, що

знаходиться у первинних документах, реєстрах синтетичного і аналітичного обліку, Головній книзі, управлінській і фінансовій звітності. Вивчення цієї інформації дозволяє зробити висновки про наявність того чи іншого капіталу, про порядок його формування і зменшення. Окрім цього, до джерел аудиту операцій з власним капіталом відносяться законодавчі акти, в яких наведений склад власного капіталу, порядок його створення і зменшення (вилучення).

Процес контролю операцій з власним капіталом представимо за допомогою табл. 5.4.

Оскільки організаційна, підготовча, результативна та інспекційна стадії контролю мають типову послідовність незалежно від об'єкту контролю, то детальніше зупинимось на особливостях контролю операцій з власним капіталом підприємства у розрізі його складових на методичній стадії. При детальному вивченні порядку формування власного капіталу можна застосувати такі прийоми контролю: порівняння, зустрічну перевірку, взаємний контроль, математичне моделювання та ін.

Варто виділити наступні завдання перевірки *статутного капіталу* підприємства (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Завдання контролю операцій зі статутним капіталом

Таблиця 5.4. Процес контролю операцій з власним капіталом

№ з/п	Стадії	Етапи
1	2	3
1	Організаційна	<p>Вибір об'єктів контролю</p> <p>Підготовка наказу щодо проведення внутрішнього контролю за операціями з власним капіталом</p> <p>Формування групи, яка проводитиме контроль операцій з власним капіталом</p> <p>Складання та уточнення програми контролю операцій з власним капіталом</p> <p>Інструктаж членів групи, які проведуть контроль</p> <p>Керівник групи, яка проведиме контроль, ознайомлюється з матеріалами попередніх перевірок, вивчає матеріали перевірок інших контрольних органів</p>
2	Підготовча	
3	Методична	
	<i>Статутний капітал</i>	<ul style="list-style-type: none"> – перевірка дотримання законодавчо встановленого мінімального розміру статутного капіталу, – перевірка обрештованості зміни величини статутного капіталу, – перевірка форм і термінів сплати внесків засновників
	<i>Пайовий капітал</i>	<ul style="list-style-type: none"> – перевірка правильності розрахунку відрахувань від прибутку на пайові внески, – перевірка законності виплати пайових внесків членам кооперативу
	<i>Резервний капітал</i>	<ul style="list-style-type: none"> – перевірка дотримання передбаченого статутом розміру резервного капіталу, – перевірка дотримання розміру законодавчо встановлених щорічних відрахувань до резервного капіталу, – перевірка правомірності використання резервного капіталу, – перевірка правильності сум резервів, створених відповідно до установчих документів за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства
		<p>перевірка правильності відображення операцій з власним капіталом:</p> <p>а) на рахунках бухгалтерського обліку,</p> <p>б) в облікових регістрах,</p> <p>в) в фінансовій звітності</p>

Продовження табл. 5.4

1	2	3	4	5
		<i>Додатковий капітал</i>	перевірка правильності відображення операцій з власним капіталом:	<ul style="list-style-type: none"> – перевірка правильності розрахунку суми дооцінки (уцінки) активів; – перевірка правильності розрахунку емсійного доходу; – перевірка правильності оцінки безоплатно отриманих необоротних активів
		<i>Інший додатковий капітал</i>	а) на рахунках бухгалтерського обліку;	<ul style="list-style-type: none"> – перевірка правильності переоцінки первісної вартості і суми зносу об'єктів основних засобів та індексу переоцінки; – перевірка правильності відображення в бухгалтерському обліку суми дооцінки, уцінки, перевищення суми попередніх уцінок (дооцінок) над сумою попередніх дооцінок (уцінок)
		<i>Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)</i>	б) в облікових регістрах;	<ul style="list-style-type: none"> – перевірка правильності розрахунку нерозподілених прибутків (непокритих збитків); – перевірка розподілу використання нерозподілених прибутків; – перевірка шляхів покриття збитків
		<i>Вилучений капітал</i>	в) в фінансовій звітності	<ul style="list-style-type: none"> – перевірка правильності визначення собівартості акцій власної емсії або часток, викуплених господарським товариством у учасників та вартість анульованих та перепроданих акцій (часток)
4	Результативна (заключна)	<i>Несумісний капітал</i>	Групування, узагальнення та аналіз отриманих результатів контролю	<ul style="list-style-type: none"> – перевірка форм і термінів сплати внесків засновників
5	Інспекційна		Оформлення результатів контролю Розробка заходів щодо усунення виявлених в ході перевірки порушень Контроль за виконанням рішень, прийнятих за результатами перевірки операцій з власним капіталом	

Перевірка засновницьких документів, облікових та звітних даних про формування статутного капіталу здійснюється в наступному порядку:

- перевірка наявності і форми установчих документів;
- встановлення відповідності змісту установчих документів вимогам законодавчих і нормативних актів;
- вивчення повноти і дотримання строків внесення статутного капіталу;
- перевірка грошової оцінки вартості майна, внесеного засновниками в рахунок оплати акцій при створенні акціонерного товариства;
- перевірка правильності оподаткування коштів, переданих до статутного капіталу організації її засновниками;
- встановлення законності видів діяльності;
- визначення відповідності розміру статутного капіталу даним установчих документів та діючому законодавству;
- перевірка повноти і правильності формування статутного капіталу;
- визначення факту дотримання законодавчо встановлених строків для кінцевих розрахунків з формування статутного капіталу;
- оцінка правильності відображення в обліку формування статутного капіталу;
- встановлення реальності внесення сум до статутного капіталу;
- визначення обґрунтованості змін величини статутного капіталу.

Перевірка наявності і форми установчих документів полягає у встановленні фактичного права підприємства на проведення основної та інших видів діяльності.

В ході такої перевірки необхідно встановити:

- наявність статуту та установчого договору;
- наявність свідоцтва про державну реєстрацію підприємства або патент для суб'єктів малого підприємництва;
- предмет діяльності підприємства;
- наявність ліцензії, якщо окремі види діяльності у відповідності з чинним законодавством підлягають ліцензуванню;
- чи передбачено статутом здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
- органи управління товариством;
- чи має право підприємство створювати на території даної країни та за кордоном філії та інші структурні підрозділи, виділені на самостійний баланс;
- організаційно-правову форму підприємства;

- хто є засновниками підприємства;
- розмір статутного капіталу та часток кожного засновника, які вони повинні внести до статутного капіталу;
- види рахунків, які має право відкривати підприємство в установах банків;
- чи передбачено статутом створення резервного та інших видів капіталу;
- порядок розподілу прибутку підприємства;
- чи своєчасно вносилися зміни до установчих документів, якщо такі були.

За видами діяльності, що підлягають ліцензуванню, перевіряється наявність ліцензій та строки їх дії, так як право підприємства здійснювати такі види діяльності виникає з моменту отримання ліцензії або у зазначеній в ній термін і зупиняється при завершенні строку її дії. Діяльність, що здійснюється без відповідних ліцензій, вважається незаконною.

Якщо підприємство створювалось декількома засновниками, то повинен бути укладений установчий договір, а статут повинен бути затверджений засновниками.

Контролеру необхідно встановити наявність відповідних документів і дотримання процедури затвердження та державної реєстрації суб'єкта господарювання. Оскільки юридична особа вважається створеною не з моменту прийняття засновниками рішення про її створення, а з моменту її державної реєстрації, потрібно перевірити наявність свідоцтва про державну реєстрацію та перереєстрацію, якщо до засновницьких документів вносились зміни.

Вивчення дотримання умов установчого договору. При ознайомленні з установчим договором, встановлюються умови передачі майна, участі в діяльності, розподілу між учасниками прибутків та збитків, управління діяльністю юридичної особи, виходу засновників (учасників) з його складу тощо. При цьому контролер повинен дослідити дотримання підприємством кожної з таких умов.

Перевірка додержання вимог Статуту. Статут підприємства є обов'язковим не лише для членів підприємства, а й для всіх установ, організацій, підприємств і осіб, що вступають у відносини з таким підприємством. Статут, як правовий документ, регламентує основні питання діяльності підприємства і має юридичну силу підзаконного акту.

При перевірці додержання Статуту підприємства контролери головну увагу звертають на наступні питання:

- чи не порушується порядок прийняття і реєстрації Статуту підприємства;

– чи не порушуються основні принципи членства на підприємстві, права і обов'язки членів підприємства (перевірку здійснюють на підставі протоколів загальних зборів учасників і засідань правління);

– чи не порушуються статутні вимоги про обрання і діяльність ревізійної комісії підприємства;

– чи правильно виконується на підприємстві порядок призначення головного бухгалтера та спеціалістів;

– чи вчасно проводяться загальні збори і засідання правління та їх правомірність (перевірка здійснюється за даними протоколів);

– чи правильно розподіляють прибуток за результатами діяльності за рік;

– як дотримуються на підприємстві основні положення з організації оплати праці і трудової дисципліни;

– чи не порушуються на підприємстві принципи соціального забезпечення працівників (при перевірці контролери керуються чинним законодавством);

– яких заходів вживає керівництво щодо підвищення культури, поліпшення побуту і добробуту на підприємстві (при перевірці використовують дані бухгалтерського обліку, виробничо-фінансового плану, протоколів загальних зборів учасників і засідань правління).

Під час перевірки необхідно враховувати організаційно-правову форму підприємства. Наприклад, в статуті акціонерного товариства, затвердженому засновниками, крім відомостей про розмір статутного капіталу повинна міститись інформація про категорії акцій, що випускаються товариством, їх номінальну вартість та кількість, права акціонерів тощо.

При перевірці розміру статутного капіталу підприємства контролер враховує, що мінімальний розмір статутного капіталу визначається законом для кожного виду юридичних осіб. При цьому, якщо в ході перевірки встановлюється, що величина чистих активів відповідно до даних річного звіту стала меншою, ніж зареєстрований власний капітал, необхідно перевірити, чи проводилось підприємством зменшення статутного капіталу до величини, що не перевищує вартості його чистих активів.

Перевірка правильності розрахунків із засновниками. Перевірка операцій по розрахунках із засновниками передбачає вивчення наступних питань:

– чи своєчасно і в якому розмірі засновники внесли свою частку до статутного капіталу підприємства;

– в якому вигляді внесено частки учасників до статутного капіталу і чи правильно оформлено документи на ці операції;

– чи дотримується відповідність записів в первинних документах записам у журналі № 7 за рахунком 46 “Неоплачений капітал” і Головній книзі (при журнальній формі обліку).

Перевірка наявності і правильності оформлення документів, що підтверджують факти розрахунків із засновниками. Реальність внесків до статутного капіталу контролер встановлює шляхом дослідження наявності та правильності оформлення документів, що підтверджують факти розрахунків із засновниками. В підтверджувальних документах повинно бути посилення на формування статутного капіталу, що важливо не тільки для потреб бухгалтерського обліку, але і для потреб оподаткування – обґрунтування правильності застосування пільг з оподаткування.

При перевірці надходження основних засобів і нематеріальних активів в якості внеску до статутного капіталу слід обов’язково проаналізувати договори про внесення необоротних активів, впевнитись у тому, що вартість, яка відображена по необоротних активах відповідає вартості, яка зазначена у договорі.

За деякими видами засобів, що вносяться в рахунок внесків до статутного капіталу, необхідна наявність документів, що підтверджують право власності на таке майно (нерухомість, земельні ділянки, транспортні засоби інтелектуальна власність тощо).

Перевірка правильності формування статутного капіталу в акціонерних товариствах полягає у вивченні дотримання наступних вимог:

- яка номінальна вартість акцій, що формують статутний капітал товариства, придбаних акціонерами;
- чи однакова номінальна вартість усіх звичайних акцій;
- чи дотримуються умови внесення коштів засновниками при створенні АТ;
- чи поширюються акції ПрАТ лише між учасниками і чи не поширюються вони шляхом підписки і купівлі-продажу на біржі;
- чи відповідає форма оплати договору про створення товариства статуту (грошовими коштами, цінними паперами, іншим майном чи майновими правами, що мають грошову оцінку тощо);
- чи проведена реєстрація випусків акцій акціонерним товариством;
- чи дозволяє аналітичний облік отримувати інформацію про засновників, стадії формування капіталу, види акцій тощо.

Аналізуючи правильність оплати акцій, контролер звертає увагу на те, чи не допускається оплата акцій (частки) шляхом заліку коштів, отриманих в кредит, засобів, отриманих під заставу, бюджетних коштів, векселів тощо.

При перевірці формування статутного капіталу необхідно встановити правильність оцінки майна, що вноситься в рахунок оплати акцій (вкладів). Грошова оцінка такого майна повинна відбуватись за згодою між засновниками (учасниками), а у випадках, передбачених законодавством, підлягає незалежній експертній оцінці.

Перевірка дотримання строків оплати статутного капіталу. Фактичне надходження внесків засновників перевіряється на підставі первинних документів і записів в реєстрах по рахунку 46 “Неоплачений капітал”. Дебетове сальдо по цьому рахунку показує заборгованість, яка обліковується за акціонерами (учасниками) з оплати підписки на акції (внесків до статутного капіталу). При цьому необхідно перевірити своєчасність погашення заборгованості по внесках до статутного капіталу і реальність дебетового сальдо. Результати доцільно оформлювати у вигляді таблиці (табл. 5.5).

Таблиця 5.5. Відомість контролю розрахунків із засновниками (учасниками) за внесками до статутного капіталу

Порядковий номер засновника	Підлягає внесенню		Фактично внесено				Відхилення: Перевкладення (+); Недовкладення(-)
	Дата	Сума, грн.	Дата	Номер і назва документу	Сума, грн.	Вид вкладу	
1	10.03	5000	12.03	Виписка банку № 16 від 12.03	5000	Грошові кошти	-1000
2	15.03	4000	15.03	Прибутковий касовий ордер № 20 від 15.03	4000	Грошові кошти	-
3	25.03	20000	27.03	Акт приймання-передачі № 18 від 27.03	25000	Грошові кошти	+5000
і т.д.	-	-	-	-	-	-	-

Для перевірки дотримання строків оплати доцільно встановити дати реєстрації товариства та розміщення додаткових акцій, строки погашення заборгованості по оплаті акцій, що визначаються статутом або рішенням про розміщення додаткових акцій, наявністю заборгованості засновників по оплаті акцій.

Окрім первинних даних, обов'язковою є перевірка достовірності даних, відображених в облікових реєстрах. Для цього необхідно порівняти облікові дані з даними журналу № 7 (за кредитом рахунку 46), Головної та Касової книги, а також з документами, що підтверджують факт оплати акцій (випискою банку, заявою на переказ готівки, прибутковими касовими ордерами, актами оприбуткування майна тощо).

Доцільно також виявити відповідність дат і сум, відображених в прибуткових касових ордерах та Касовій книзі по грошових коштах, що надійшли в рахунок оплати акцій; дат і сум, відображених в облікових регістрах на відповідних рахунках бухгалтерського обліку та первинних документах, які підтверджують фактичне надходження грошових коштів та майна в рахунок оплати акцій. При цьому, поряд з перевіркою достовірності інформації, встановлюється правильність оформлення первинних документів.

Перевірка обґрунтованості змін величини статутного капіталу. Якщо протягом звітного періоду у суб'єкта господарювання мали місце зміни у величині статутного капіталу, то такі операції підлягають детальному вивченню. Контролер при цьому повинен встановити правомірність таких змін, а також правильність та своєчасність записів в бухгалтерському обліку. Слід також враховувати, що зміни можуть проводитись в добровільному і в примусовому порядку. Збільшення статутного капіталу здійснюється, як правило, на добровільній основі з метою додаткового залучення капіталу або інших активів.

Під час перевірки виявляються джерела збільшення статутного капіталу, які можливі тільки за рахунок:

- засобів, отриманих акціонерним товариством від продажу своїх акцій понад їх номінальну вартість (емісійний дохід);
- нерозподіленого прибутку за результатами попереднього року;
- дивідендів.

Контролеру слід враховувати, що статутний капітал акціонерного товариства може бути збільшений шляхом випуску нових акцій або підвищення номінальної вартості раніше випущених акцій, збільшення статутного капіталу для покриття понесених підприємством збитків не допускається.

У випадку, якщо контролером встановлено, що відбувалась зміна розміру статутного капіталу, необхідно перевірити правомірність прийняття такого рішення, а також обґрунтованість зміни. Рішення приймається вищим органом управління – загальними зборами акціонерів. Якщо рішення було прийнято Радою директорів, то необхідно впевнитися в тому, що їй належить таке право відповідно до Статуту або рішення загальних зборів акціонерів.

Перевірка обґрунтованості змін статутного капіталу здійснюється за даними записів по рахунку 40 “Статутний капітал” з використанням статуту товариства, зареєстрованих змін і доповнень до нього, протоколів загальних зборів акціонерів та виписок з них, виписок з рішень Ради директорів, а також звітності товариства.

Оскільки зміни капіталу завжди пов'язані з внесенням відповідних змін до Статуту, який набуває сили для третіх осіб з моменту його державної реєстрації, необхідно прослідкувати, щоб бухгалтерські записи на рахунках були проведені не раніше цього моменту і, відповідно, у звітності була відображена сума капіталу, яка відповідає Статуту.

При збільшенні капіталу шляхом додаткового розміщення акцій необхідно прослідкувати, щоб їх випуск відбувався в межах встановленої Статутом кількості оголошених акцій. Якщо додаткове розміщення здійснюється не вперше, то можлива до розміщення кількість буде визначатися як різниця між числом оголошених в статуті акцій певних категорій і видів та розміщених раніше додаткових акцій тих же категорій і видів. Випуск акцій в більшій кількості дозволяється лише в тому випадку, якщо загальними зборами акціонерів, поряд з прийнятим рішенням про зміну величини статутного капіталу, було прийнято рішення про збільшення кількості оголошених акцій, тобто були внесені зміни до Статуту товариства. Так як рішення про збільшення кількості оголошених акцій може бути прийняте тільки загальними зборами акціонерів, то контролеру доцільно уточнити підсумки голосування.

Якщо товариство в звітному періоді зменшило статутний капітал, необхідно в'яснити причину прийняття такого рішення. В будь-якому випадку, слід перевірити наявність фактів, які вимагають згідно Закону України "Про господарські товариства" зменшення статутного капіталу. При цьому необхідно пам'ятати, що загальні збори акціонерів не можуть приймати рішення про зменшення статутного капіталу, якщо його величина менше встановленої законодавством. Зменшення статутного капіталу може проводитись у випадках анулювання частини акцій, зниження їх номінальної вартості при вилученні внесків засновників, при перерахуванні частини засобів статутного капіталу до резервного капіталу (відповідно до установчих документів чи вимог законодавства).

Якщо причиною зменшення статутного капіталу є несвоєчасність реалізації акцій, неоплачених у встановлений строк, то необхідно перевірити: чи проводився запис в реєстрі акціонерів; чи поверталось майно або інші кошти, внесені в оплату акцій до закінчення встановленого терміну; чи діяло товариство відповідно до Статуту, вимагаючи оплати неустойки за

невиконання зобов'язань по оплаті акцій. При зменшенні статутного капіталу внаслідок несвоєчасної реалізації акцій, викуплених у акціонерів, слід впевнитися в тому, що товариство дійсно мало право їх викупати.

Вивчення рівності сум та узгодженості показників. Здійснюючи перевірку, контролер повинен впевнитися в рівності суми, що відображена господарюючим суб'єктом в звітності форма № 1 “Баланс” по статті “Статутний капітал” (рядок 300), розміру капіталу, зафіксованому в Статуті. Така відповідність є контрольною, а її необхідність впливає з діючого порядку обліку.

Згідно з даними встановленого порядку, після державної реєстрації статутний капітал, в сумі здійсненої підписки на акції, зафіксованої в статуті, відображається за кредитом рахунку 40 в кореспонденції з рахунком 46. Таким чином, одразу ж після реєстрації товариства, за кредитом рахунку 40 повинна бути відображена сума, яка відповідає розміру капіталу, передбаченому Статутом. Порівняння даних відбувається за схемою (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Порядок порівняння показників статутного капіталу

Слід також перевірити дотримання інших тотожностей. Так, повинна бути забезпечена узгодженість показників в наданих формах звітності. Розмір статутного капіталу на початок і кінець року, що відображається в Балансі, повинен відповідати сумі по статті “Статутний капітал” Звіту про власний капітал. Оскільки підприємства складають звіт на підставі даних бухгалтерського обліку, то суми за зазначеними рядками повинні співпадати з кредитовим сальдо по рахунку 40 за станом на відповідні дати, інформація щодо яких міститься в журналі № 7.

Вивчення законності змін у складі засновників підприємства. Контролеру необхідно вивчити порядок виходу співвласників з підприємства, що повинен бути передбачений Статутом, а також документи,

що підтверджують згоду сторін. Зокрема, співвласник повинен подати співзасновникам нотаріально засвідчену письмову заяву про свій вихід. А загальні збори учасників, у разі прийняття позитивного рішення, видати копію протоколу або виписку з книги протоколів учасників, який вибув з товариства. Такі документи, разом з іншими документами, подаються для реєстрації змін в засновницьких документах.

Контролер повинен приділити належну увагу цим питанням, так як відомі факти отримання засновником від підприємства великих позик з подальшим виходом не тільки зі складу засновників цього підприємства, а й його ліквідацією.

Висновки проведення контролю стану та руху коштів статутного капіталу будуть залежати від виду підприємства (акціонерне, кредитні спілки та ін.). Наприклад, у кредитних спілках замість статутного капіталу створюється пайовий капітал. Тому контролер встановлює наявність статутного капіталу від виду підприємства.

Завдання перевірки *пайового капіталу* підприємства полягає у наступному встановленні достовірності сальдо рахунку по балансу, у Звіті про власний капітал, у Головній книзі зі зведеною відомістю пайового капіталу, до якої записуються підсумки по книгах аналітичного обліку пайовиків. Особлива увага при цьому звертається на повноту оприбуткування вступних внесків в спеціальній відомості і своєчасність оформлення на них прибуткових касових ордерів. Для цього контролер вибірково порівнює кооперативні книжки пайовиків, відомості прийому пайових внесків і книги аналітичного обліку.

Особливості перевірки пайового капіталу полягають у тому, що необхідно виявити порядок його створення в колективних сільськогосподарських підприємствах, у споживчих товариствах, житлово-будівельних кооперативах, у кредитних спілках та інших підприємствах, якщо це передбачено установчими документами.

В процесі контролю вивчається також правильність розрахунку відрахувань від прибутку на пайові внески і законність їх виплати членам кооперативу. Якщо на підприємстві частина збитку згідно річного звіту покривалась за рахунок коштів пайового капіталу, то необхідно перевірити наявність постанови загальних зборів, точність визначення суми, що підлягає списанню з особових рахунків членів кооперативу, оформлення записів в членських книжках про списання пайових внесків на покриття збитку.

Завданням перевірки операцій з *додатковим капіталом* є встановлення порядку його формування: враховують, що він формується за рахунок емісійного доходу, коли вартість реалізації випущених акцій перевищує їх номінальну вартість, а також за рахунок доходу, отриманого в процесі діяльності підприємства в результаті дооцінки його активів. Крім того, додатковий капітал формується за рахунок безоплатного надходження необоротних активів.

Таким чином, під час вивчення додаткового капіталу за джерелами створення, його можна підрозділити на декілька груп:

- емісійний дохід;
- інший вкладений капітал;
- дооцінка активів;
- безоплатно одержані необоротні активи;
- інший додатковий капітал.

Перевірку емісійного доходу варто проводити виходячи з встановлення факту надходження грошових коштів в оплату акцій. Для цього слід, використовуючи Головну книгу і журнал № 7, прослідкувати наявність записів по кредиту субрахунку “Розрахунки за внесками у статутний капітал” в кореспонденції з рахунками обліку грошових коштів або інших активів. У випадку, якщо такі записи проводилися, контролеру варто ознайомитися з первинними документами, що підтверджують надходження цінностей, – прибуткові касові ордери, виписки банку, акти приймання-передачі, накладні тощо. Працюючи з первинними документами, контролер перевіряє суми надходжень у розрізі осіб. Встановивши за допомогою реєстру акціонерів кількість і види акцій, що записані на ім’я зареєстрованих осіб, від яких надійшла оплата, необхідно отримати інформацію про їх номінальну вартість.

При перевірці правильності дооцінки активів слід встановити, які активи підприємства піддавалися дооцінці або уцінці. Дооцінка та уцінка повинні супроводжуватися обов’язковим оформленням відповідних первинних документів, які і варто перевіряти контролеру для визначення правомірності здійснення дооцінки та уцінки активів.

При перевірці безоплатного надходження основних засобів та нематеріальних активів слід перевірити документи з надходження активів, щоб впевнитися, в дійсному безоплатному надходженні. При необхідності також можна отримати роз’яснення підприємства, чому нематеріальні активи, які надійшли, були відображені саме як нематеріальні активи та оцінити, чи є ці пояснення виправданими, а також виявити, чи проводилася

оцінка активів, які надійшли, експертами. Необхідно встановити, що саме стало підґрунтям для безоплатної передачі активів. В процесі перевірки необхідно впевнитися в обґрунтованості даних облікових реєстрів і їх підтвердженні відповідними первинними документами. При цьому слід пам'ятати, що надходження безоплатно одержаних необоротних активів оформлюється такими ж первинними документами, як і активи, придбані за відповідну плату (акти приймання-передачі основних засобів, накладні, товарно-транспортні накладні тощо).

При перевірці контролером іншого додаткового капіталу встановлюється правильність переоцінки первісної вартості і суми зносу об'єктів основних засобів, індексу переоцінки, віднесення в бухгалтерському обліку суми дооцінки, уцінки, перевищення суми попередніх уцінок (дооцінок) над сумою попередніх дооцінок (уцінок) та відображення на рахунках бухгалтерського обліку.

В ході здійснення перевірки *резервного капіталу* слід вирішити наступні завдання:

- встановити джерела формування резервного капіталу;
- дослідити відповідність величини резервного капіталу згідно з установчими документами;
- встановити відповідність величини резервного капіталу законодавчо встановленим нормам;
- виявити доцільність напрямів використання резервного капіталу.

Контроль резервного капіталу також починають зі встановлення правильності його формування. Оскільки резервний капітал формується за рахунок чистого прибутку і додаткового капіталу, необхідно вивчити записи за кредитом рахунка 43 “Резервний капітал”, дебетом бухгалтерських рахунків 42 “Додатковий капітал” і 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”. Використання резервного капіталу відбувається з метою збільшення статутного капіталу та погашення непокритих збитків.

Відповідно до діючого законодавства підприємства повинні створювати резервний капітал з метою покриття невиробничих втрат і збитків, а також виплат доходів (дивідендів) учасникам при відсутності або недостатній кількості прибутку звітного року. Розмір резервного капіталу не повинен бути більшим 15 % величини статутного капіталу і не меншим величини, що встановлена законодавчо.

Оскільки створення резервного капіталу впливає на зменшення прибутку підприємства, необхідно проаналізувати доцільність його створення і напрями використання. Окрім цього необхідно перевірити, чи використовуються кошти резервного капіталу за призначенням. Він може бути направлений на покриття збитку за звітний рік, на виплату дивідендів засновникам при відсутності або недостатності прибутку звітного року тощо, що повинно відповідати положенням Статуту та іншим документам.

Під час перевірки формування операцій з *нерозподілених прибутків (непокритих збитків)* приймається до уваги, що вони включають такі групи:

- прибуток нерозподілений;
- непокриті збитки;
- прибуток, використаний у звітному періоді.

При перевірці операцій з нерозподіленим прибутком контролеру необхідно звернути увагу на правильність визначення та формування доходів і витрат підприємства, нарахування податку на прибуток, визначення нерозподіленого прибутку, законність його використання на визначені на підприємстві цілі.

Необхідно вказати, що непокриті збитки погашаються за рахунок нерозподіленого прибутку, резервного, пайового чи додаткового капіталу.

За підсумками звітного року у суб'єкта господарювання утворюється балансовий прибуток (збиток), який є кінцевим фінансовим результатом (прибутком або збитком).

При проведенні такої перевірки значну увагу слід приділити вивченню правильності формування прибутку (збитку) та його відповідного відображення на рахунках. Досить важливим є вивчення використання прибутку, при цьому слід встановити напрями його використання, відповідність нормативним документам, правильність відображення в обліку.

Головним завданням перевірки *вилученого капіталу* є: вивчення порядку формування капіталу та правильності відображення підсумку статутного капіталу у балансі. Перевірку вилученого капіталу здійснюють аналогічно іншим видам капіталу.

Вилучений капітал формується в результаті викупу власних акцій (часток) у акціонерів з метою їх перепродажу, анулювання (зменшення статутного капіталу) тощо. При відображенні у балансі сальдо власного капіталу вилучений капітал віднімається при визначенні підсумку.

До складу джерел формування вилученого капіталу включають:

- вилучені акції;
- вилучені вклади та паї;
- інший вилучений капітал.

При перевірці вилученого капіталу контролеру слід перевірити правильність визначення собівартості акцій власної емісії або часток, викуплених господарським товариством у учасників та вартість анульованих та перепроданих акцій (часток).

Вивчення операцій з *неоплаченим капіталом* починається зі встановлення необхідності його формування. Його наявність показує величину дебіторської заборгованості учасників за внесками до статутного капіталу підприємства. Сальдо цього рахунка віднімається при визначенні підсумку власного капіталу у балансі.

При перевірці операцій з неоплаченим капіталом контролеру слід звернути увагу на своєчасність погашення заборгованості з неоплаченого капіталу, зміни неоплаченого капіталу в результаті збільшення або зменшення дебіторської заборгованості учасників за внесками до статутного капіталу.

Здійснюючи контроль, контролеру слід пам'ятати, що неоплачені кошти засновників (учасників) зменшують реальний розмір статутного капіталу і в звітності неоплачений капітал має відобразитися зі знаком “мінус”. Якщо учасники повністю розрахувалися за внесками до статутного капіталу, сальдо рахунку 46 “Неоплачений капітал” дорівнює нулю.

Окремо перевіряється друга група господарських операцій за бухгалтерськими рахунками 47-49, які призначені для обліку джерел фінансування майбутніх видатків та платежів, ці видатки мають цільове призначення.

В ході здійснення контролю власного капіталу контролер може виявити наступні типові порушення (табл. 5.6).

Таблиця 5.6. *Можливі порушення ведення обліку операцій з власним капіталом*

№ з/п	Можливі порушення	Характеристика порушення
1	2	3
1	Неправильне і несвоєчасне внесення змін до установчих документів	<ul style="list-style-type: none"> ➤ невнесення або неповне внесення засновниками часток до статутного капіталу; ➤ несвоєчасне внесення змін до реєстру акціонерів; ➤ несвоєчасне оформлення вибуття та приймання нових засновників;

Продовження табл. 5.6

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> ➤ неправильне оформлення часток засновників, які вносяться засновниками до статутного капіталу; ➤ діяльність без ліцензії
2	Неправильне ведення обліку	<ul style="list-style-type: none"> ➤ кредитовий залишок за рахунком 40 “Статутний капітал” не відповідає зазначеному в установчих документах; ➤ необґрунтоване збільшення статутного капіталу в результаті завищення вартості основних засобів, запасів, нематеріальних активів, які вносяться до статутного капіталу; ➤ невіплата дивідендів за привілейованими акціями; ➤ невідображення здійснених операцій; ➤ неправильне обчислення податку на прибуток; ➤ недотримання вимог нормативних документів
3	Неправильне оформлення документів або їх відсутність	<ul style="list-style-type: none"> ➤ неправильне оформлення повернення засновникам часток із статутного капіталу; ➤ відсутність підтверджених документів по здійснених фінансово-господарських операціях; ➤ наявність недооформлених та прострочених документів; ➤ виправлення записів в документах без необхідних підстав; ➤ відсутність оригіналів або завірених відповідно до законодавства документів; ➤ наявність фіктивних документів та операцій
4	Ухилення від участі в переговорах щодо укладення, зміни чи доповнення установчого договору	Пов’язане з навмисним порушенням встановлених для початку переговорів строків, а також недотриманням порядку ведення переговорів з питань розробки, укладення або внесення змін до установчого договору, визначеного за домовленістю сторін, підтвердженою протоколом, оформленим сторонами
5	Порушення чи невиконання зобов’язань щодо установчого договору	Сторони повинні стежити за належним виконанням своїх зобов’язань, адже невиконання чи неналежне виконання є підставою для накладення адміністративного стягнення. Зазначене правопорушення може бути вчинене як навмисно, так і з необережності
6	Ненадання інформації, необхідної для здійснення контролю за виконанням установчих договорів	Сторони, що підписали установчий договір, угоду, щороку в строки, передбачені установчим договором, угодою, звітують про їх виконання. Незвітування в такому випадку може бути розцінене як ненадання інформації, необхідної для здійснення контролю, оскільки обов’язкове звітування – це один із способів внутрішнього контролю

Таким чином, виявлені контролером порушення заносяться до його робочих документів, а пізніше знаходять відображення у відповідних узагальнюючих документах.

Традиційний підхід до ведення записів і управління документацією на сучасних підприємствах з кожним днем стає неефективним та нерациональним. Система організації і зберігання записів, створених на папері, втрачає свою актуальність, не виправдовує себе, оскільки зростає кількість угод, необхідних для ведення поточних справ і, як наслідок, ускладнюється зберігання паперових документів.

В результаті створення глобальних комп'ютерних мереж відбувається удосконалення передачі і поширення інформації. Доручення про перерахунок грошових коштів можуть передаватися в банк у вигляді комп'ютерних даних за лічені секунди, щоб укласти договір, вже не обов'язково писати його на папері і завіряти підписом і печаткою – достатньо завірити комп'ютерний файл з текстом договору цифровим підписом і направити його телекомунікаційному партнеру, учасники торгів мають можливість укласти угоди не виходячи з офісу.

Збільшення кількості створюваних цифрових документів, публікацій і можливість поширення інформації за допомогою електронної пошти або за допомогою локальних мереж підприємств привели до виходу на перший план проблем захисту документів, контролю, відслідкування та пошуку. Раніше папки з файлами сортувалися за значимістю, щоб захистити інформацію і обмежити доступ до неї. В наші дні системний адміністратор, який має відповідні права доступу, може прочитати будь-який лист, що посилається за допомогою електронної пошти в межах довіреної йому мережі.

В традиційній схемі переміщення документів існує список всіх тих, хто може прочитати документ. Система електронної пошти дає можливість додати кого завгодно в список адресатів або переслати отриманий лист будь-кому з колег. Погоджуємося з позицією проф. М.Т. Білухи, що “Функціонування автоматизованих систем обробки інформації у різних галузях національної економіки зумовлює використання в судово-бухгалтерській експертизі технічних носіїв економічної інформації, які замінили документи при безпаперовій обробці інформації про виробничу і фінансово-господарську діяльність підприємств” [894, с. 248].

При цьому масштаби контролю надзвичайно зростають. Адже кількість цифрових документів створюваних на підприємстві щороку збільшується, а їх необхідно утримувати в межах управління і контролю, що є досить складним та майже неувяним завданням. Лише значні капіталовкладення і успішне впровадження систем управління документацією можуть виправити положення. В Додатку Р наведемо типові порушення в частині руху капіталу з України.

Комп'ютеризація системи управління передбачає значний вплив на організацію облікової роботи і контролю підприємства: змінюється технологія обробки первинних документів, основні трудомісткі роботи виконуються на

---

⁸⁹⁴ Білуха М.Т. Судово-бухгалтерська експертиза: [Підручник]. / М.Т. Білуха – К.: Видавнича компанія “Воля”, 2004. – 656 с.

персональних комп'ютерах, збільшується роль облікових працівників, оскільки вони приймають безпосередню участь в обробці даних. Автоматизоване та автоматичне формування бухгалтерських записів і проводок на основі типових операцій і електронних документів дають змогу уникнути значної кількості помилок, які притаманні ручному веденню обліку.

При використанні підприємством комп'ютерних систем існують певні причини, що зумовлюють помилки в обліку, аналізі, контролі:

- вплив технічних особливостей використання комп'ютерних засобів (неякісна робота апаратних засобів; використання нелегальних програм; невідповідність характеристик апаратних засобів і програмного забезпечення; відсутність належного технічного обслуговування та контролю);

- вплив використання конкретної системи обробки даних (помилки при розробці системи; використання системи не за призначенням);

- вплив організації обліку і контролю при використанні комп'ютерних систем (неефективна система внутрішнього контролю, недієва система захисту від несанкціонованого доступу до бази даних або їх відсутність; відсутність чіткого розмежування обов'язків і відповідальності користувачів; недостатня підготовка користувачів).

Значні помилки пов'язані з технічним аспектом конкретної комп'ютерної системи обробки облікової інформації, організації обліку і контролю при використанні комп'ютерів, кваліфікацією самого бухгалтера.

Ймовірність технічних помилок збільшується, якщо організаційна структура бухгалтерії децентралізована, оскільки комп'ютери знаходяться в різних місцях. Відомо, що покупець ліцензійного програмного забезпечення бухгалтерського обліку має право отримувати допомогу і підтримку у розробника програмного продукту. Оскільки фірма-розробник відслідковує зміни в законодавстві і в нормативних актах, то вони своєчасно вносять зміни в програми та досить часто безкоштовно чи за незначну плату доводять їх до своїх користувачів. Така допомога та підтримка є фактором підвищення достовірності роботи з такою програмою, зменшуються помилки в обліку і контролі. В той же час використання нелегальних програм збільшує ймовірність помилок, оскільки такі програми часто є застарілими версіями, в них своєчасно не коригуються алгоритми розрахунків, форм звітності і документів, користувач не має інформаційного матеріалу і не може повністю правильно використати можливості програми.

Причини, пов'язані з використанням конкретної системи обробки даних, можуть бути обумовлені помилками при розробці системи, її малим тиражем, використанням не за призначенням. Системи масового тиражу, які використовує значна кількість підприємств, як правило, не містять помилок, оскільки вони були виявлені та усунені в процесі діяльності багатьох суб'єктів господарювання. Розробники таких програм швидко реагують на потреби сьогодення і оперативно доводять зміни до своїх користувачів. І навпаки, система, яка створена в єдиному екземплярі, більше всього має велику кількість помилок.

Отже, оскільки на вітчизняному законодавчому рівні передбачено право підприємств вести електронні документи та використовувати цифровий підпис, то об'єктом контролю і судово-бухгалтерської експертизи теж можуть бути електронні документи. Якщо для вивчення документів, що ведуться вручну контролери і експерти використовують такі прийоми контролю, як формальна, арифметична, нормативно-правова, взаємна, зустрічна та інші перевірки, і вони апробовані на практиці, то із введенням електронних документів та цифрових підписів постають проблеми в удосконаленні методів та методик їх дослідження під час господарського контролю та судово-бухгалтерської експертизи. Крім того, контролеру і експерту необхідно мати і відповідну кваліфікацію, щоб мати можливість дослідити достовірність, законність та доцільність здійснених операцій за допомогою електронних документів і цифрових підписів.

5.2. Методичні засади контролю операцій з відображення в обліку руху зобов'язань

В сучасних умовах розвитку економіки суб'єкт господарювання вступає у взаємовідносини з іншими суб'єктами, що зумовлює необхідність надання достовірної та правдивої облікової інформації про його фінансовий стан. Зокрема, приймаючи управлінські рішення щодо функціонування підприємства, керівник, в першу чергу, аналізує і перевіряє фінансову звітність, а особливо зобов'язання суб'єкта господарювання, що дає змогу визначити його фінансову стійкість і прибутковість. На сьогодні, зобов'язання є одним із важливих елементів фінансового стану господарської

діяльності підприємства, проте немає єдиного обґрунтованого підходу до їх перевірки. У зв'язку з цим постає проблема розробки методики контролю операцій із зобов'язаннями підприємства.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних і організаційно-методичних засад формування зобов'язань підприємства в умовах ринкової економіки здійснили такі вчені: В.П. Бондар, Ф.Ф. Бутинець, М.Д. Білик, Г.М. Давидов, К.Я. Денисова, Н.П. Дробишевський, С.К. Єгорова, Л.П. Кулаковська, В.Н. Лемеш, Т.В. Миргородська, Ю.В. Піча, А.А. Савін, В.Я. Савченко, Л.В. Сотнікова, А.Ю. Рудченко та ін. Детальніший огляд літературних джерел щодо методики контролю операцій із зобов'язаннями наведено в табл. 5.7.

Таблиця 5.7. Розкриття питання методики аудиту зобов'язань підприємств у літературних джерелах

Автори	Аудит розрахунків із бюджетом	Аудит розрахунків з постачальниками і підрядниками	Аудит розрахунків з оплати праці працівникам	Аудит розрахунків з іншими кредиторами	Аудит розрахунків за кредитами	Аудит кредиторської заборгованості	Аудит довгострокових позик і векселів	Аудит зобов'язань перед банками	Аудит операцій з довгостроковими зобов'язаннями	Аудит операцій з поточними зобов'язаннями	Аудит розрахункових операцій
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Агеев Ю.Б., Агеева А.Б. [895, С. 91-116]	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Ардатова М.М., Кулешова А.Б. [896, С. 263]	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Аренс А., Лоббек Дж. [897, С. 484]	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Білик М.Д. [898, С. 234-356]	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-
Бондар В.П. [899, С. 181-184]	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-
Бутинець Ф.Ф. [900, С. 485-501]	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-

⁸⁹⁵ Агеев Ю.Б. Контролерская проверка: практическое пособие для контролера и бухгалтера / Ю.Б. Агеев, А.Б. Агеева – М.: Бератор-Пресс, 2003. – 160 с.

⁸⁹⁶ Ардатова М.М. Аудит в вопросах и ответах: учеб. Пособие / М.М. Ардатова, А.Б. Кулешова – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 272 с.

⁸⁹⁷ Аренс А. Аудит. / А. Аренс, Дж. Лоббек; Пер. с англ.; Гл. редактор серии проф. Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 560 с.

⁸⁹⁸ Білик М.Д. Організація і методика аудиту сільськогосподарських підприємств: Підручник. – К.: КНЕУ, 2003. – 628 с.

⁸⁹⁹ Бондар В.П. Організація і методика обліку та аудиту за міжнародними стандартами: [навч. посіб.] – К.: Державна академія статистики, обліку та аудиту, 2006. – 320 с.

⁹⁰⁰ Бутинець Ф.Ф. Аудит [підручник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів] / Ф.Ф. Бутинець – [2-е вид., доп. і перероб.]. – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 672 с.

Продовження табл. 5.7

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Бутинець Ф.Ф., Усач Б.Ф., Виговська Н.Г., Петренко Н.І., Шигун М.М. [901, С. 210-232]	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-
Герасимович А.М., Кіндрацька Л.М., Кривов'яз Т.В. [902]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Давидов Г.М. [903, С. 164-209]	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Данилевский Ю.А. [904, С. 56]	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Дробышевский Н.П. [905, С. 66-81]	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+
Егорова С.К., Денисова К.Я. [906, С. 342]	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
Жминько С.И. [907, С. 164-170]	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Загородній А.Г. [908, С. 358]	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Калистратов Л.М. [909, С. 159-171]	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Кочинев Ю.Ю. [910, С. 295-317]	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
Кузьминский А., Кужельный Н., Петрик Е., Савченко В. [911, С. 143]	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
Кулаковська Л.П., Піча Ю.В. [912, С. 304-423]	+	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-
Лемеш В.Н. [913, С. 219-270]	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-
Мерзликina Е.М., Никольская Ю.П. [914, С. 311]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Миргородская Т.В. [915, С. 178-207]	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	+
Нитецкий В.В., Зайнетдинов Ф.В. [916, С. 200-224]	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-

⁹⁰¹ Аудит і ревізія підприємницької діяльності: [для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 "Облік і аудит"] / Ф.Ф. Бутинець, та ін.; За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця – Житомир: ПП "Руга", 2001. – 416 с.

⁹⁰² Облік і аудит у банках: [підручник] / А.М. Герасимович, Л.М. Кіндрацька, Т.В. Кривов'яз та ін.; за заг. ред. проф. А.М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2004. – 536 с.

⁹⁰³ Давидов Г.М. Аудит: [навч. посіб.] – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. – 363 с.

⁹⁰⁴ Данилевский Ю.А. Аудит: Вопросы и ответы / Ю.А. Данилевский – М.: "Бухгалтерский учет", 1993. – 112 с.

⁹⁰⁵ Дробышевский Н.П. Аудит в строительстве: Справ. пособие / Под общей редакцией Н.П. Дробышевского. – Мн.: ООО "Мисанта", 1999. – 192 с.

⁹⁰⁶ Основы бухгалтерского учета и аудита в сфере сервиса: [учеб. пособие] / Под. ред. проф. С.К. Егоровой – М.: Юристъ, 2000. – 382 с.

⁹⁰⁷ Жминько С.И. Внутренний аудит / С.И. Жминько, О.И. Швырева, М.Ф. Сафонова. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 316 с.

⁹⁰⁸ Загородній А.Г. Аудит: теорія і практика: [навчальний посібник] / Загородній А.Г., Корягін М.В., Єлісєєв А.В. та ін. – 2-е вид., перероб. і доп. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2004. – 456 с.

⁹⁰⁹ Калистратов Л.М. Аудит: [учеб. пособие] / Л.М. Калистратов – М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2007. – 256 с.

⁹¹⁰ Кочинев Ю.Ю. Аудит: теория и практика / Ю.Ю. Кочинев. – 4-е изд., обновленное и дополненное. – СПб.: Питер, 2009. – 432 с.

⁹¹¹ Кузьминский А. Аудит: [практическое пособие] / А. Кузьминский, Н. Кужельный, Е. Петрик, В. Савченко и др.; под ред. А. Кузьминского. – К.: "Учетинформ", 1996. – 283 с.

⁹¹² Кулаковська Л.П. Організація і методика аудиту: [підручник] / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча – К.: Каравела, 2009. – 544 с.

⁹¹³ Лемеш В.Н. Ревізія і аудит: [посібник для студентів в економ] / В.Н. Лемеш – Спеціальностей вищ. і сред. спец. учеб. заведений. – В 2 ч. Ч. 2 – Минск: Изд-во Гревцова, 2008. – 384 с.

⁹¹⁴ Мерзликina Е.М., Никольская Ю.П. Аудит: [учебник] / Е.М. Мерзликina – 3-е изд., перераб. И доп. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 386 с.

⁹¹⁵ Миргородская Т.В. Аудит: [учебное пособие] / Т.В. Миргородская. – 3-е изд., перераб. И доп. – М.: КНОРУС, 2011. – 288 с.

⁹¹⁶ Нитецкий В.В., Зайнетдинов Ф.В. Практикум общего аудита: [учеб.-практ. пособие.] / В.В. Нитецкий, Ф.В. Зайнетдинов – М.: Дело, 2000. – 416 с.

Продовження табл. 5.7

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Одегов Ю.Г., Никонова Т.В. [917, С. 136]	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Огійчук М.Ф., Новіков І.Т., Рагуліна І.І. [918, С. 443-476]	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-
Павлович Т.П., Павлович Е.Г. [919, С. 142-161]	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-
Пантелеев В.П. [920, С. 210]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Подольский В.І., Савин А.А., Сотникова Л.В. [921, С. 434-466]	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Понікаров В.Д., Серікова Т.М. [922, С. 101-176]	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Проскуріна Н.М. [923, С. 367-387]	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-
Рудченко А.Ю. [924, С. 236-277]	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-
Савченко В.Я. [925, С. 250-254]	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-
Усач Б.Ф. [926, С. 121-128]	+	+	+	-	-	-	+	-	-	-	-
Утенкова К.О. [927, С. 206-234]	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Чекин В.Д. [928, С. 82]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Чернелевський Л.М., Беренда Н.І. [929, С. 148]	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Шахбазова І.Т. [930, С. 120-122]	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Шкіря Н.Л., Нікульникова Т.Г., Залізник Н.В. [931]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
Всього:	12	13	24	6	12	4	1	1	3	4	6

На підставі табл. 5.7 можна зробити висновок, що найбільше уваги приділяється методиці контролю розрахунків з оплати праці, з бюджетом та розрахункам з постачальниками та підрядниками, при цьому лише деякі автори розкривають методику розрахунку кредитних та розрахункових

⁹¹⁷ Одегов Ю.Г. Аудит и контроллинг персонала: [учебное пособие] / Ю.Г. Одегов, Т.В. Никонова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство “Экзамен”, 2004. – 544 с.

⁹¹⁸ Огійчук М.Ф. Аудит: організація і методика [навч. посібник] / М.Ф. Огійчук, І.Т. Новіков, І.І. Рагуліна – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Алерта, 2012. – 664 с.

⁹¹⁹ Павлович Т.П. Ревизия и аудит: ответы на экзаменац. вопр. / Т.П. Павлович, Е.Г. Павлович. – Минск: Тетра Системс, 2009. – 240 с.

⁹²⁰ Пантелеев В.П. Аудит: [навчальний посібник] / В.П. Пантелеев – К.: видавничий дім “Професіонал”, 2008. – 400 с.

⁹²¹ Подольский В.И. Аудит: учебник для вузов / В.И. Подольский, А.А. Савин, Л.В. Сотникова и др., Под ред. проф. В.И. Подольского. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Аудит, 2006. – 583 с.

⁹²² Понікаров В.Д., Серікова Т.М. Аудит: [навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни] / В.Д. Понікаров, Т.М. Серікова – Х.: ВД “ІНЖЕК”, 2003. – 212 с.

⁹²³ Проскуріна Н.М. Процедурне забезпечення аудиту. Теорія та практика: монографія / Н.М. Проскуріна. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агенство”, 2011. – 739 с.

⁹²⁴ Рудченко А.Ю. Аудит: [учебное пособие] / Под ред. проф. А.Ю. Рудченко. – Донецк: ООО “Юго-Восток, Лтд”, 2005. – 395 с.

⁹²⁵ Савченко В.Я. Аудит: [навч. посібник] / В.Я. Савченко – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2009. – 324 с.

⁹²⁶ Усач Б.Ф. Аудит: навчальний посібник / Б.Ф. Усач – К.: Знання-Прес, 2002. – 223 с.

⁹²⁷ Утенкова К.О. Аудит: [навч. посібник] / К.О. Утенкова – К.: Алерта, 2011. – 408 с.

⁹²⁸ Чекин В.Д. Курс лекций по аудиту / В.Д. Чекин – М.: “Финстатинформ”, 1997. – 190 с.

⁹²⁹ Чернелевський Л.М. Аудит: [навч. посібник] / Л.М. Чернелевський, Н.І. Беренда – К.: Міленіум, 2002. – 446 с.

⁹³⁰ Шахбазова І.Т. Бухгалтерський учет и аудит / И.Т. Шахбазова – Мн.: ТетраСистемс, 2002. – 256 с.

⁹³¹ Шкіря Н.Л. Аудит: [навч. посібник] / Н.Л. Шкіря, Т.Г. Нікульникова, Н.В. Залізник – Львів: “Магнолія 2006”, 2008. – 224 с.

операцій. В літературних джерелах не достатньо повно розкрито методику контролю як поточних, так і довгострокових зобов'язань, зокрема ряд авторів не виділяють аудиту таких об'єктів бухгалтерського обліку як зобов'язання, розглядаючи при цьому контроль інших об'єктів обліку. Це зумовлює відсутність комплексної методики аудиту зобов'язань, що призводить до виникнення порушень та неефективності дій контролерів при проведенні контролю діяльності підприємства.

Питання контролю операцій із зобов'язаннями не висвітлюються у працях з аудиту та контролю таких авторів: В.І. Подольського, Н.В. Савіної [932], В.П. Пантелєєва, М.Д. Корінька [933], С.Н. Петренко, І.М. Белоусової [934], А.П. Курило, С.Л. Зефирова, В.Б. Голованова [935], В.Д. Кольги, М.Д. Парпалиги [936], А.В. Касьянової [937], В.В. Немченко, О.Ю. Редька [938], И.А. Филь [939], П.А. Соколова [940], С.П. Лозовицького [941], А.Ж. Пшеничної [942], Л.П. Кулаковської [943], М.Т. Білухи [944], А.А. Терехова [945], О.А. Миронової, М.А. Азарської [946], Н.Т. Лабинцева, О.В. Ковалевої [947], М.Л. Макальської, Н.А. Пірожкової [948],

⁹³² Подольский В.И. Аудит в строительстве: [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / В.И. Подольский, Н.В. Савина; под ред. В.И. Подольского. – М.: Издательский центр “Академия”, 2008. – 256 с.

⁹³³ Пантелєєв В.П. Внутрішній аудит: [навч. посіб.] / В.П. Пантелєєв, М.Д. Корінько / За ред. Д.е.н., проф. В.О. Шевчука. Державна академія статистики обліку та аудиту Державного комітету статистики України. – К., 2006. – 247 с.

⁹³⁴ Петренко С.Н. Аудит: теорія і практика застосування міжнародних стандартів: [навч. посібник] / С.Н. Петренко, І.М. Белоусова – Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. – 506 с.

⁹³⁵ Курило А.П. Аудит информационной безопасности / А.П. Курило, С.Л. Зефиров, В.Б. Голованов – М.: Издательская группа “БДЦ-пресс”, 2006. – 304 с.

⁹³⁶ Кольга В.Д. Аудит в Україні / В.Д. Кольга, М.Д. Парпалига – К.: Літера, 1998. – 384 с.

⁹³⁷ Касьянов А.В. Основы аудита: [учеб.-практ. пособие] / под ред. А.В. Касьянова. – М.: Гросс-Медиа, 2006. – 240 с.

⁹³⁸ Немченко В.В. Аудит. (Основы государственного независимого профессионального та внутрішнього аудиту) [підручник] / За ред. проф. В.В. Немченко, О.Ю. Редько – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 540 с.

⁹³⁹ Филь И.А. Аудит (конспект лекций) / И.А. Филь – М.: Приор-издат, 2004. – 144 с.

⁹⁴⁰ Соколов П.А. Аудит в строительстве / П.А. Соколов – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Современная экономика и право, 2001. – 168 с.

⁹⁴¹ Лозовицький С.П. Аудит. [навч. посіб.] / С.П. Лозовицький – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 466 с.

⁹⁴² Пшенична А.Ж. Аудит. [навч. посіб.] / А.Ж. Пшенична – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.

⁹⁴³ Кулаковська Л.П. Основы аудита: курс лекцій: [навчальний посібник для студентів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит”] / Л.П. Кулаковська – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 608 с.

⁹⁴⁴ Білуха М.Т. Аудит у бізнесі: [посібник для бізнесменів] / М.Т. Білуха – Дніпропетровськ, фірма “Преском”, 1994. – 240 с.

⁹⁴⁵ Терехов А.А. Аудит: перспективы развития / А.А. терехова – М.: Финансы и статистика, 2001. – 560 с.

⁹⁴⁶ Миронова О.А. Аудит: теория и методология: [учеб. пособие: для чтения курсов “аудит”, студентам та магістрам спеціальностей “Финансы и кредит”, “Бухгалтерский учет и аудит”, “Налоги и налогообложение”] / О.А. Миронова, М.А. Азарская. – 2-е изд., испр. – М.: Омега-л, 2006. – 176 с.

⁹⁴⁷ Лабынцев Н.Т. Аудит: теория и практика: [учебное пособие] / Н.Т. Лабынцев, О.В. Ковалева – М., “Изд-во ПРИОР”, 1999. – 208 с.

А.К. Макальської [949], Г.Б. Полисюк [950], В. Рудницького [951], Дж. Робертсона [952], А.Г. Загороднього [953], В.Д. Андрєєва [954], В.В. Дряхлова [955], Н.І. Дорош [956], Ю.Н. Гузової [957], З.В. Гуцайлюка, Я.В. Мех, М.Т. Щирби [958], Ю.А. Данилевського, С.М. Шапигузова, Н.А. Ремизова, Е.В. Старовойтової [959], В.А. Дерія, А.Я. Кізими [960], Л.Т. Гіляровської, В.А. Ситнікової [961] та ін.

Головною причиною такої незахищеності підприємств від негативного впливу зростаючих ризиків є невідповідність власного капіталу обсягам та структурі сформованих активів, його недостатність для забезпечення стійкого функціонування. В результаті аналізу даних оприлюднених Державною службою статистики України про структуру балансу вітчизняних підприємств за видами економічної діяльності [962] визначено відсоткове співвідношення розділів пасиву балансу за роками (рис. 5.4).

⁹⁴⁸ Макальская М.Л., Пирожкова Н.А. Основы аудита: курс лекций с ситуационными задачами / М.Л. Макальская, Н.А. Пирожкова – М.: Издательство “Дело и Сервис”, 2000. – 160 с.

⁹⁴⁹ Внутренний аудит: [учебно-практическое пособие] / А.К. Макальская – 2 изд., перераб. и доп. – М.: Издательство “Дело и Сервис”, 2001. – 112 с.

⁹⁵⁰ Полисюк Г.Б. Аудит предприятия. Организация контролерских проверок и комплексный анализ финансовых результатов деятельности предприятия: [учебное пособие] / Г.Б. Полисюк, Ю.Д. Кузьмина, Г.И. Суханова – М. “Экзамен”, 2001 г. – 352 с.

⁹⁵¹ Рудницький В. Внутрішній аудит: методологія, організація / В. Рудницький – Тернопіль “Економічні науки”, 2000. – 104 с.

⁹⁵² Робертсон Дж. Аудит: [перев. с англ.] / Дж. Робертсон – М.: KPMG Контролерская фирма “Контакт”, 1993. – 496 с.

⁹⁵³ Аудит: теорія і практика: [навчальний посібник] / А.Г. Загородній та ін. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2003. – 364 с.

⁹⁵⁴ Андреев В.Д. Практический аудит: Справочное пособие / В.Д. Андреев – М., “Экономика”, 1994. – 366 с.

⁹⁵⁵ Дряхлов В.В. Основы аудита: курс лекций / В.В. Дряхлов – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: “Издательство Гном и Д”, 2001. – 272 с.

⁹⁵⁶ Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація / Н.І. Дорош – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 402 с.

⁹⁵⁷ Гузова Ю.Н. Аудит / Под. ред. Ю.Н. Гузова – СПб: ГОУД По ЦПКС СПб “Региональный центр оценки качества образования и информационных технологий”, 2008. – 169 с.

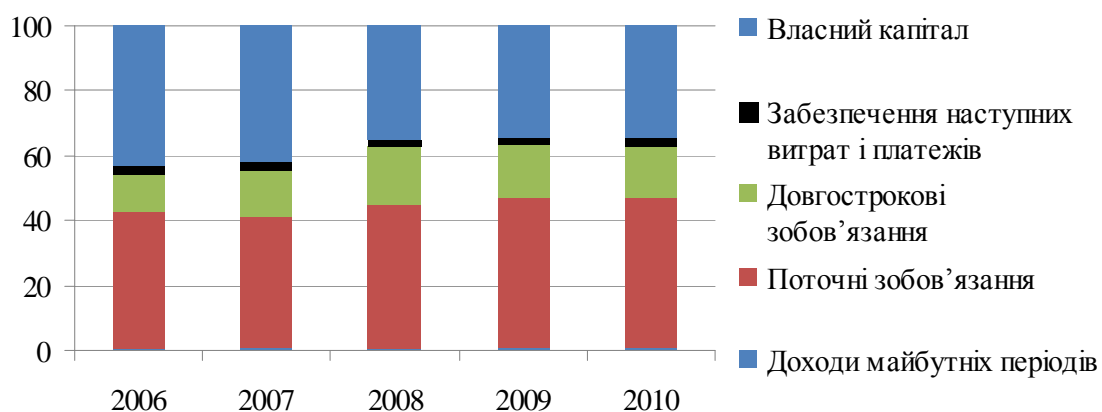
⁹⁵⁸ Гуцайлюк З.В. Аудит (теорія, методика, збірник завдань) / З.В. Гуцайлюк, Я.В. Мех, М.Т. Щирба – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 190 с.

⁹⁵⁹ Аудит: [учебное пособие] / Ю.А. Данилевский, С.М. Шапигузов, Н.А. Ремизов, Е.В. Старовойтова – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 1999. – 544 с.

⁹⁶⁰ Дерій В.А. Аудит: курс лекцій / В.А. Дерій, А.Я. Кізіма – Тернопіль: Джура, 2002. – 86 с.

⁹⁶¹ Гиляровская Л.Т., Ситникова В.А. Аудит собственного капитала коммерческих организаций: практ. пособие / Л.Т. Гиляровская, В.А. Ситникова – Под ред. проф. В.И. Подольского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 96 с.

⁹⁶² Діяльність суб'єктів господарювання. Статистичний збірник 2010 / Державна служба статистики України. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2011. – 454 с.

Рис. 5.4. Структура пасиву бухгалтерського балансу підприємств України за даними Державної служби статистики України

З рис. 5.4 бачимо, що питома вага зобов'язань в пасиві бухгалтерського балансу значно більша, ніж інші розділи, та перевищує 60 % по відношенню до валюти бухгалтерського балансу.

Поділяємо думку О.В. Ярощука [963, с. 1], що сьогодні зростає потреба підприємств в капіталі, у зв'язку з чим розгортається конкурентна боротьба за обмежені ресурси фінансового ринку, постає необхідність їх здешевлення для підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання, зниження рівня ризиків актуалізували розширення сфер застосування аналітичного обґрунтування рішень в управлінні капіталом підприємства. В той же час ефективне управління капіталом не можливе без контролю за його рухом, хоча питанням організації, методології та методики контролю стану зобов'язань підприємства у літературі приділяється недостатня увага. У зв'язку з цим зростає роль теоретичних та методичних розробок щодо удосконалення контролю операцій із зобов'язаннями.

Однією з облікових проблем, що існують у господарській практиці роботи вітчизняних підприємств у нових економічних умовах, є проблема визначення предмету та об'єктів контролю операцій. Поділяємо точку зору доц. Т.А. Бутинець, що “первинним є об'єкт дослідження (ширше поняття), вторинним – предмет дослідження, в якому передбачено поділ властивостей об'єкту дослідження” [964, с. 110]. Не ставимо за мету дослідити сутність

⁹⁶³ Ярошук О.В. Аналіз формування капіталу підприємства: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.04 [Електронний ресурс] / О.В. Ярошук; Терноп. акад. нар. госп-ва. – Т., 2004. – 20 с.

⁹⁶⁴ Бутинець Т.А. Розвиток науки господарського контролю: проблеми теорії, методології, практики: дис. на здобуття наук. ступ. доктора екон. наук: спец. 08.00.09 / Т.А. Бутинець. – Житомир, 2012. – 408 с.

об'єкту та предмету господарського контролю, вважаємо що вони в повному обсязі розкриті у дисертаційній роботі доц. Т.А. Бутинець, де зазначено: “Об'єктом господарського контролю на мікрорівні є суб'єкти господарювання, економічні результати їх діяльності, фінансовий стан, платоспроможність, ліквідність, фінансові результати (прибуток, рентабельність), обсяг продажу і виробництва, собівартість і ресурси, але зі своєї сторони – відсутності порушень і відхилень” [965, с. 112]. “Предметом господарського контролю є причинно-наслідкові зв'язки економічних явищ, процесів, ситуацій, що розкривають механізм досягнення поставлених цілей, завдань у виробничій та іншій діяльності. Змістом господарського контролю є всебічне і глибоке вивчення економічної інформації про функціонування об'єкту контролю з метою прийняття оптимальних управлінських рішень, з виконання програм випуску і реалізації продукції (робіт, послуг), виявлення чинників, причин зміни і резервів зростання” [966, с. 112].

Отже, у зв'язку з вищезазначеними теоретичними положеннями необхідним є визначення об'єктів контролю операцій з зобов'язаннями, зокрема довгостроковими та поточними. Створення методики контролю формування та відображення руху зобов'язань адекватного потребам ринку, повинно сприяти вирішенню багатьох проблем управління підприємством. Адже успішність і конкурентоспроможність бізнесу залежить від якості, своєчасності та змістовності отриманої інформації з бухгалтерської звітності для прийняття рішень.

Згідно з П(С)БО 11 “Зобов'язання”, зобов'язаннями визначаються, якщо їх оцінка може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок їх погашення. Якщо на дату балансу раніше визнане зобов'язання не підлягає погашенню, то його сума включається до складу доходу звітного періоду. Ведення бухгалтерського обліку та здійснення контролю за рухом зобов'язань за цим стандартом передбачає такі групи зобов'язань: довгострокові, поточні, забезпечення, непередбачені зобов'язання, доходи майбутніх періодів.

Одним із видів зобов'язань є довгострокові зобов'язання. Під поняттям “довгострокові зобов'язання” розуміють: зобов'язання з терміном погашення більше одного року; зобов'язання, що не є поточними; зобов'язання на які

⁹⁶⁵ Бутинець Т.А. Розвиток науки господарського контролю: проблеми теорії, методології, практики: дис. на здобуття наук. ступ. доктора екон. наук: спец. 08.00.09 / Т.А. Бутинець. – Житомир, 2012. – 408 с.

⁹⁶⁶ Бутинець Т.А. Розвиток науки господарського контролю: проблеми теорії, методології, практики: дис. на здобуття наук. ступ. доктора екон. наук: спец. 08.00.09 / Т.А. Бутинець. – Житомир, 2012. – 408 с.

нараховуються відсотки та не підлягають погашенню протягом 12 місяців з дати балансу; позикові кошти підприємства з терміном погашення основної суми більше одного року; статтю пасиву балансу підприємства; кредиторську заборгованість, яку не планується погашати протягом одного року тощо. На основі проведених досліджень пропонуємо під довгостроковими зобов'язаннями розуміти зобов'язання, з терміном погашення більше 12 місяців.

На підставі аналізу наведених вище літературних джерел можна визначити об'єкти контролю операцій із довгостроковими зобов'язаннями (табл. 5.8).

Таблиця 5.8. Джерела інформації для контролю операцій із довгостроковими зобов'язаннями

Об'єкти контролю	Складові об'єктів контролю	Джерела інформації
1	2	3
Довгострокові позики	Довгострокові кредити банків у національній валюті	Кредитні договори, виписки банку, розрахунки бухгалтерії, платіжні доручення, договори про відстрочення кредитів, договори позик, ПКО, ВКО, звіти касира, реєстри обліку, ф. № 1 "Баланс"
	Довгострокові кредити банків в іноземній валюті	
	Відстрочені довгострокові кредити банків в національній валюті	
	Відстрочені довгострокові кредити банків в іноземній валюті	
	Інші довгострокові позики в національній валюті	
	Інші довгострокові позики в іноземній валюті	
Довгострокові векселі видані	Довгострокові векселі, видані в національній валюті	Господарські договори, векселі, розрахунки бухгалтерії, накладні, акти, рахунки, ВКО, звіти касира, платіжні доручення, виписки банку, реєстри обліку, ф. № 1 "Баланс"
	Довгострокові векселі, видані в іноземній валюті	
Довгострокові зобов'язання за облігаціями	Зобов'язання за облігаціями	Договори, довідки бухгалтерії, ВКО, звіти касира, платіжні доручення, виписки банку, реєстри обліку, ф. № 1 "Баланс"
	Премія за випущеними облігаціями	
	Дисконт за випущеними облігаціями	
Довгострокові зобов'язання з оренди	Зобов'язання з фінансової оренди	Договори фінансової оренди, договори лізингу, рахунки, акти оприбуткування необоротних активів, технічна документація, розрахунки бухгалтерії, платіжне доручення, виписки банку, реєстри обліку, ф. № 1 "Баланс"
	Зобов'язання з оренди цілісних майнових комплексів	

Продовження табл. 5.8

1	2	3
Відстрочені податкові зобов'язання	Формування податку на прибуток	Розрахунки бухгалтерії, платіжні доручення, податкові накладні, виписки банку, реєстри обліку, ф. № 1 "Баланс"
	Виникнення тимчасової різниці	
Інші довгострокові зобов'язання	Розрахунки з іншими кредиторами та за іншими операціями	Господарські договори, розрахунки бухгалтерії, ПКО, звіти касира, виписки банку, ВКО, платіжні доручення, реєстри обліку, ф. № 1 "Баланс"
	Відстрочена заборгованість з податків, зборів (обов'язкових платежів)	
	Фінансова допомога на зворотній основі	

Розкриємо особливості контролю операцій із зобов'язаннями в розрізі наведених об'єктів.

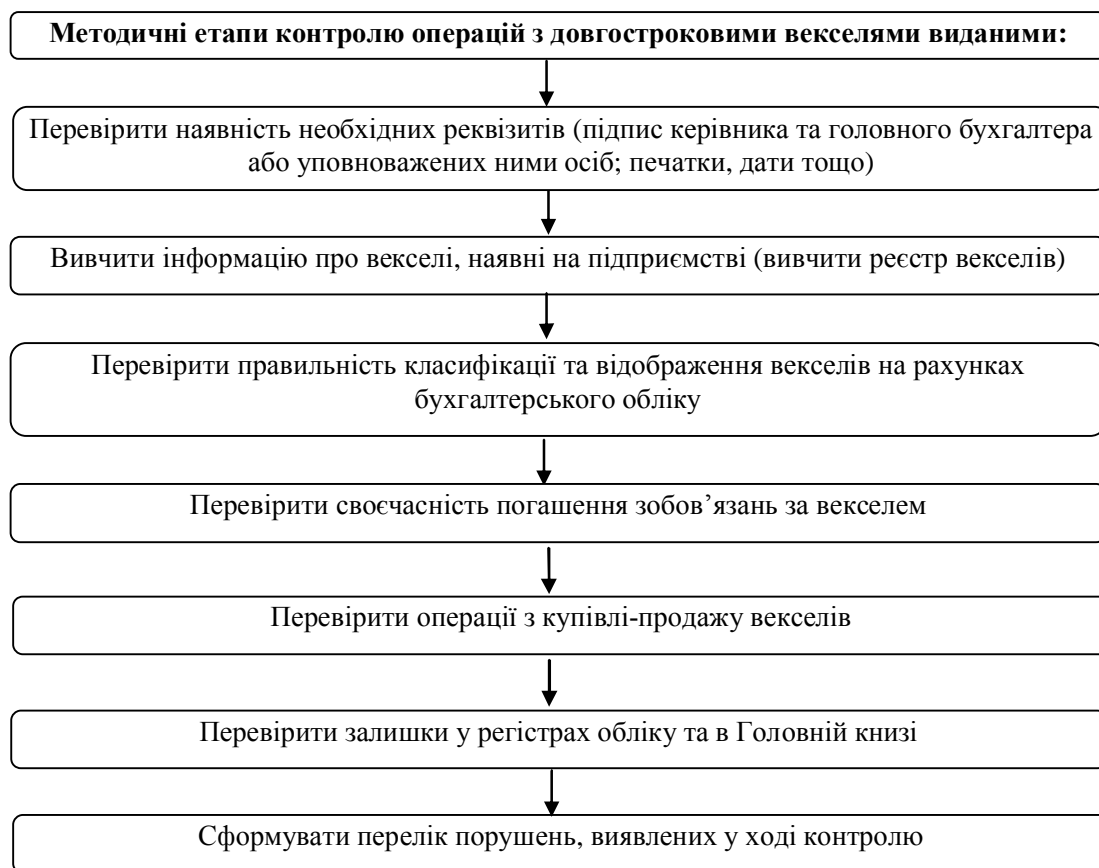
Під час перевірки одержання *довгострокових позик* вивчають кореспондуючі бухгалтерські рахунки, на яких відображаються дебетові записи. За цими даними можна встановити обсяг одержання довгострокових позик. Так, наприклад, розглядають записи за рахунками: довгострокові фінансові інвестиції, капітальні інвестиції, каса, рахунки в банках, інші кошти, та ін.

Перевірки використання довгострокових позик проводять у взаємозв'язку з записами на бухгалтерських рахунках: капітальні інвестиції, каса, рахунки в банках, інші кошти, короткострокові векселі одержані та ін.

Під час перевірки *довгострокових векселів виданих* беруть до уваги, що вони використовуються для розрахунків з постачальниками, підрядниками та іншими кредиторами за матеріальні цінності, виконані роботи, отримані послуги та за іншими операціями. Таким чином, у завдання перевірки довгострокових векселів виданих включають:

- законність видачі векселів;
- обґрунтування суми заборгованості за векселем;
- реальність документації на відвантаження товарно-матеріальних цінностей (наданих послуг);
- своєчасність сплати за векселем;
- правильність складання бухгалтерських записів при видачі векселя.

Методичні етапи контролю довгострокових векселів виданих наведені на рис. 5.5.

Рис. 5.5. Методичні етапи контролю операцій з довгостроковими векселями виданими

Аналізуючи дані рис. 5.5 варто відмітити, що виконання завдань за довгостроковими векселями виданими дозволить контролеру ефективно перевірити даний об'єкт бухгалтерського обліку і сформувати неупереджену думку.

Перевірку довгострокових зобов'язань за облігаціями здійснюють за даними аналітичного обліку, а також за даними балансу. До складу зобов'язань за облігаціями входить номінальна вартість облігацій; до складу премій за випущеними облігаціями – одержані премії (перевищення вартості продажу облігацій над їх номінальною вартістю) за випущеними облігаціями; до складу дисконту за випущеними облігаціями – наданий дисконт (перевищення номінальної вартості облігації над вартістю її продажу) за випущеними облігаціями. Джерелами інформації для перевірки даного об'єкту можуть виступати: Журнали 2, 3, Відомості 3, 4 або інші регістри обліку залежно від форми ведення бухгалтерського обліку, фінансова звітність – форма 1 (“Баланс”), форма 2 (“Звіт про

фінансові результати”), форма 3 (“Звіт про рух грошових коштів”) та форма 5 (“Примітки до річної фінансової звітності”). Контроль операцій з облігаціями проводиться для підтвердження достовірності та повноти інформації щодо операцій з цінними паперами наведеної у фінансовій звітності суб’єкта господарювання.

Під час перевірки *довгострокових зобов’язань з оренди* передусім необхідно встановити їх склад. У даний об’єкт включають: зобов’язання з фінансової оренди; зобов’язання з оренди цілісних майнових комплексів.

Джерелом інформації для перевірки довгострокових зобов’язань з оренди можуть виступати: розрахунки та довідки бухгалтерії, платіжні доручення, виписки банку, акти приймання-передачі основних засобів, видатковий касовий ордер тощо. Разом з тим, для проведення якісного контролю необхідно перевірити правильність оформлення договорів оренди суб’єкта господарювання.

Контроль суми *відстроченого податкового зобов’язання* здійснюється згідно з П(С)БО 17 “Податок на прибуток”. Перевірка відстрочених податкових зобов’язань полягає у вивченні формування податку на прибуток, який сплачуватиметься в наступних періодах внаслідок виникнення тимчасової різниці між балансовою вартістю активів або зобов’язань, яка використовується з метою оподаткування.

Під час контролю операцій з *іншими довгостроковими зобов’язаннями* інформацію отримують з відомостей аналітичного обліку за рахунком 55 “Інші довгострокові зобов’язання”, реєстрів обліку, первинних документів, Головної книги, балансу. На рахунку 55 “Інші довгострокові зобов’язання” обліковують:

- розрахунки з іншими кредиторами та за іншими операціями;
- відстрочену заборгованість з податків, зборів (обов’язкових платежів);
- фінансову допомогу на зворотній основі.

Для встановлення законності виникнення інших довгострокових зобов’язань встановлюють:

- правильність записів у первинних документах;
- правильність записів на кореспондуючих бухгалтерських рахунках за дебетом: 30 “Каса”, 31 “Рахунки в банку”, 50 “Довгострокові позики”, 63 “Розрахунки з постачальниками і підрядниками”, 64 “Розрахунки за податками і платежами”, 65 “Розрахунки за страхуванням”, 68 “Розрахунки

за іншими операціями”; кореспондуючих бухгалтерських рахунках за кредитом: 30 “Каса”, 31 “Рахунки в банку”, 61 “Поточна заборгованість за довгостроковими зобов’язаннями”, 74 “Інші доходи”.

Короткотермінові зобов’язання є важливим елементом фінансової звітності суб’єкта господарювання. Згідно чинного вітчизняного законодавства до поточних зобов’язань належать ті зобов’язання, які будуть погашені при звичайному ході операційного циклу підприємства, або повинні бути погашені протягом 12-ти місяців, починаючи з дати балансу. На основі проведеного огляду дефініцій поточних зобов’язань та дослідження довідкової літератури встановлено, що доцільно використовувати поняття не поточні зобов’язання, а короткотермінові зобов’язання, під якими слід розуміти суму заборгованостей підприємства юридичним, фізичним особам або державі, що виникає внаслідок господарських відносин між ними та має бути погашена протягом короткого терміну часу, зазвичай протягом одного року чи операційного циклу, якщо він триває більше ніж один рік. Встановлено, що короткотермінові зобов’язання є поняттям, яке входить до складу категорії зобов’язань. Об’єкти контролю операцій з короткотерміновими зобов’язаннями наведено в табл. 5.9.

Таблиця 5.9. Джерела інформації для контролю операцій із короткотерміновими зобов’язаннями

Об’єкти контролю	Складові об’єктів контролю	Джерела інформації
1	2	3
Короткострокові позики	Короткострокові кредити банків у національній валюті	Кредитні договори, виписки банку, розрахунки бухгалтерії, платіжні доручення, договори позики, ПКО, ВКО, звіти касира, Журнал 2 розділ 2,3; Журнал 6, Журнал 5, 5А; ф. № 1 “Баланс”, ф. № 3 “Звіт про рух грошових коштів”
	Короткострокові кредити банків у іноземній валюті	
	Відстрочені короткострокові кредити банків у національній валюті	
	Відстрочені короткострокові кредити банків у іноземній валюті	
	Прострочені позики в національній валюті	
	Прострочені позики в іноземній валюті	
Поточна заборгованість за довгостроковими зобов’язаннями	Поточна заборгованість за довгостроковими зобов’язаннями в національній валюті	Господарські договори, розрахунки бухгалтерії, ПКО, звіти касира, виписки банку, ВКО, платіжні доручення, Журнал 5, 5А; Журнал 6, ф. № 1 “Баланс”, ф. № 2 “Звіт про фінансові результати”

Продовження табл. 5.9

1	2	3
	Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями в іноземній валюті	Господарські договори, розрахунки бухгалтерії, ПКО, звіти касира, виписки банку, ВКО, платіжні доручення, ф. № 1 "Баланс", ф. № 2 "Звіт про фінансові результати", ф. № 5 "Примітки до річної фінансової звітності"
Короткострокові векселі видані	Короткострокові векселі, видані в національній валюті	Господарські договори, векселі, розрахунки бухгалтерії, накладні, акти, рахунки, ВКО, звіти касира, платіжні доручення, виписки банку, Відомість 3.4 або Журнал 6, ф. № 1 "Баланс", ф. № 2 "Звіт про фінансові результати", ф. № 5 "Примітки до річної фінансової звітності"
	Короткострокові векселі, видані в іноземній валюті	Господарські договори, векселі, розрахунки бухгалтерії, накладні, акти, рахунки, ВКО, звіти касира, платіжні доручення, виписки банку, Відомість 3.4 або Журнал 6, Журнал 5, 5А, ф. № 1 "Баланс", ф. № 2 "Звіт про фінансові результати", ф. № 5 "Примітки до річної фінансової звітності"
Розрахунки з постачальниками і підрядниками	Розрахунки з вітчизняними постачальниками	Договори, накладні, рахунки-фактури, рахунки, акти прийнятих робіт, послуг, податкові накладні, товарно-транспортні накладні, зовнішньоекономічні договори купівлі-продажу, вантажно-митні декларації, акти експертизи торговельно-промислової палати, комерційні документи (рахунки-фактури, інвойси, що підтверджують митну вартість товару); транспортні накладні (СМК, залізничні накладні, авіа накладні, коносаменти, товарно-транспортні накладні, пакувальні листи, Відомість 3.3 або Журнал 6, Журнал 5, 5А; ф. № 1 "Баланс", ф. № 2 "Звіт про фінансові результати", ф. № 5 "Примітки до річної фінансової звітності"
	Розрахунки з іноземними постачальниками	
	Розрахунки з учасниками ПФГ	
Розрахунки за податками і платежами	Розрахунки за податками	Розрахунки бухгалтерії, платіжні доручення, податкові накладні, вантажно-митні декларації, Відомість 3.6, ф. № 1 "Баланс", ф. № 2 "Звіт про фінансові результати"
	Розрахунки за обов'язковими платежами	
	Податкові зобов'язання	
	Податковий кредит	
Розрахунки за страхуванням	За пенсійним забезпеченням	Платіжні доручення, виписки банку, розрахунково-платіжні відомості, лікарняні листи, ф. № 1 "Баланс", ф. № 2 "Звіт про фінансові результати", ф. № 3 "Звіт про рух грошових коштів"
	За соціальним страхуванням	
	За страхуванням на випадок безробіття	
	За індивідуальним страхуванням	
	За страхуванням майна	

Продовження табл. 5.9

1	2	3
Розрахунки за виплатами працівникам	Розрахунки за заробітною платою Розрахунки з депонентами Розрахунки за іншими виплатами	Розрахунково-платіжні відомості, платіжні відомості, таблиці обліку робочого часу, накопичувальні картки виробітку і заробітної плати, накопичувальні картки обліку заробітної плати, особові рахунки, листки обліку простоїв, відомості обліку дивідендів, чеки, платіжні доручення, ВКО, виписки банку, Журнал 5, 5А, ф. № 1 “Баланс”, ф. № 2 “Звіт про фінансові результати”
Розрахунки з учасниками	Розрахунки за нарахованими дивідендами Розрахунки за іншими виплатами	Договори, розрахунки та довідки бухгалтерії, рішення власників, протоколи зборів акціонерів, накази, відомості обліку дивідендів, ВКО, платіжні доручення, Журнал 3, ф. № 1 “Баланс”, ф. № 3 “Звіт про рух грошових коштів”, ф. № 4 “Звіт про власний капітал”
Розрахунки за іншими операціями	Розрахунки, пов’язані з необоротними активами та групами вибуття, утримуваними для продажу Розрахунки за авансами одержаними Внутрішні розрахунки Внутрішньогосподарські розрахунки Розрахунки за нарахованими відсотками Розрахунки з іншими кредиторами	Господарські договори, розрахунки бухгалтерії, ПКО, звіти касира, виписки банку, ВКО, платіжне доручення, Журнал 3 відомість 3.5, ф. № 1 “Баланс” Журнал 3 відомість 3.5, ф. № 1 “Баланс”, ф. № 2 “Звіт про фінансові результати”, ф. № 3 “Звіт про рух грошових коштів”, ф. № 5 Примітки до річної фінансової звітності
Доходи майбутніх періодів	Авансові орендні платежі Передплата на газети, журнали, періодичні та довідкові видання Виручка від продажу квитків транспортних і театральньо-видовищних підприємств Абонентна плата за користування засобами зв’язку	Договори, виписки банку, ПКО, довідки бухгалтерії, реєстри обліку, ф. № 1 “Баланс”

Розкриємо методику контролю кожного наведеного об’єкту операцій з короткотерміновими зобов’язаннями.

Під час перевірки *короткострокових позик* контролер здійснює аналіз фінансового стану суб’єкта господарювання. Разом з тим, головним завданням контролера на підставі документів, облікових реєстрів є

перевірити законність одержання і використання кредитів за цільовим призначенням, своєчасність їх погашення. До основних завдань перевірки кредитів відносять:

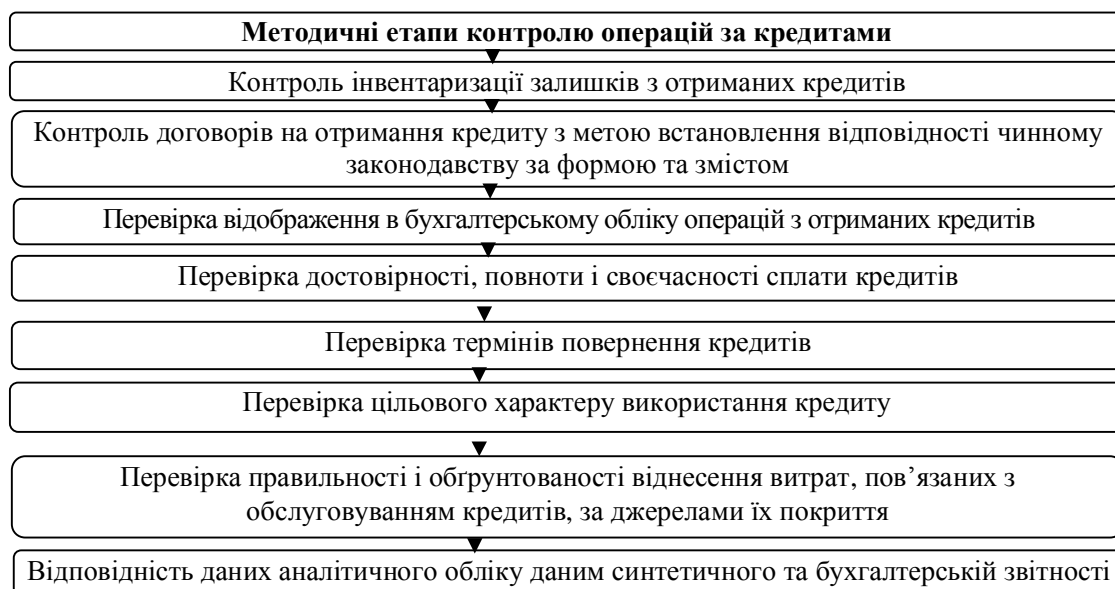
- дослідження необхідності одержання кредитів;
- оцінка правильності оформлення укладених господарських договорів;
- встановлення правильності класифікації кредитів;
- перевірка своєчасності і повноти сплати кредитів;
- визначення повноти погашення відсотків за кредит;
- перевірка даних реєстрів обліку кредитів і позик, звіряння їх з рахунками Головної книги;
- перевірка цільового використання кредитів та позик, повноти і своєчасності розрахунків за ними, правильності обліку процентів за використання позикових коштів для цілей оподаткування;
- перевірка правильності кореспонденції рахунків з обліку кредитів і позик та відсотків за ними.

Перевіряючи записи у Головній книзі й балансі, контролер з'ясовує, якими видами позик користувалось підприємство. За даними балансу і записами в реєстрі аналітичного обліку контролер встановлює, чи використовувалася позика за цільовим призначенням та перевіряє правильність складання відомостей про забезпечення виданих позик, наявність власних оборотних коштів. Крім того, контролер перевіряє існування прострочених заборгованостей за позиковими зобов'язаннями, при цьому встановлюють причини порушення термінів повернення позик, заходи, що вживаються для погашення заборгованостей. За наявності прострочених кредитів видача нових не допускається.

Контроль за виконанням умов укладеного з позичальником кредитного договору здійснює банк. Під час контролю кредитів банків перевіряється повнота і правильність використання кредитів, ефективність та своєчасність їх повернення. Кредити надаються, як правило, безготівкові через оплату розрахунково-грошових документів. Процентні ставки за користування кредитом, в кредитному договорі, нараховуються банком і сплачуються позичальником не рідше як один раз у квартал платіжним дорученням. У разі відмови від сплати боргів за позиками банк стягує борги у претензійно-позовному порядку.

Типові порушення, які виявляються в ході контролю наступні: відсутність договору позики або складання його з порушеннями, відсутність договору з банком про пролонгацію кредиту; недотримання принципів кредитування; неналежне ведення обліку (неправильна кореспонденція рахунків, відсутність аналітичного обліку); неправильний облік витрат щодо сплати відсотків за кредитами та позиками під час включення їх до собівартості; нецільове використання наданих кредитних коштів; несвоєчасне погашення позик та неправильне відображення їх в обліку; помилки під час списання з балансу кредиторської заборгованості, строк позовної давності по якій минув тощо.

Контролер повинен проаналізувати ефективність укладених кредитних договорів: визначити, наскільки вигідний для суб'єкта господарювання кожен конкретний договір та які використовуються джерела покриття кредиту, ефективність використання кредиту. Потреба в кредиті виявляється на основі аналізу балансу організації, техніко-економічного обґрунтування та бізнес-плану. Контролер проводить оцінку ефективності вкладених коштів за тими заходами, на які вони призначалися; визначає, який економічний ефект отримало підприємство в цілому від їх використання, або, навпаки, розраховує збитки, які може понести підприємство у випадку нецільового використання кредитів або несвоєчасного їх повернення. Поділяємо точку зору В.Н. Лемеш щодо методичних етапів контролю операцій з кредитами (рис. 5.5).

Рис. 5.5. Методичні етапи контролю операцій за кредитами [967, с. 239]

⁹⁶⁷ Лемеш В.Н. Ревизия и аудит: пособие для студентов в эконом. Специальностей высш. и сред. спец. учеб. заведений. В 2 ч. Ч. 2 / В.Н. Лемеш. – Минск: Изд-во Гревцова, 2008. – 384 с.

Аналізуючи дані рис. 5.5 можна стверджувати, що виокремлення даних методичних етапів дозволить контролеру своєчасно виявити порушення з метою подальшого їх усунення. Так як вивчення претензійних сум починається з аналізу й зустрічної перевірки заборгованості за кожною сумою, то необхідно перевірити в кредиторів виписки з особових рахунків про стан розрахунків із підприємством та встановити:

- чи проводилися зустрічні звірки розрахунків;
- чи подавалися штрафні санкції постачальникам у разі порушення договірних зобов'язань, а також обґрунтованість нарахованих або сплачених сум штрафних санкцій.

За необхідності можна провести контрольні зустрічні перевірки розрахунків, документів і реєстрів обліку на підприємстві, що перевіряється, й у постачальника, усне опитування спеціалістів і матеріально-відповідальних осіб щодо зазначених питань.

Під час перевірки *кредиторської заборгованості* на початок і кінець року розраховують коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості. Він вважається одним з показників, що характеризує платоспроможність підприємства і розраховується як відношення розрахунків з дебіторами до розрахунків з кредиторами. На підставі цього контролер має змогу встановити не лише загальну суму заборгованості, а й простежувати її динаміку з окремих напрямів, наприклад, заборгованість за розрахунками з бюджетом, з оплати праці, заборгованість органам страхування тощо. Зазначені види кредиторської заборгованості не пов'язані з виробничою діяльністю підприємства і не можуть мати стійкого характеру, тому контролер повинен перевіряти їх у хронологічному порядку виникнення заборгованості.

Контролеру необхідно перевірити кореспонденції рахунків. Потім за даними аналітичного обліку необхідно перевірити документальне підтвердження заборгованостей.

- Отже, завданнями контролю кредиторської заборгованості є:
- встановлення документального обґрунтування зобов'язань;
  - порівняння вказаних в обліковому реєстрі сум та місяців, до яких дані зобов'язання відносяться;
  - перевірка всіх реквізитів у первинних документах (договорах, рахунках, транспортних накладних) з метою запобігання неузгодженості сторін;

– перевірка охайності записів (відсутність арифметичних та інших помилок);

– встановлення відповідності записів синтетичного й аналітичного обліку записам у Головній книзі, звітності.

До типових помилок можна віднести наступні: арифметична помилка щодо точності показників первинних документів стосовно обліку зобов'язань; помилка щодо правильності ведення обліку зобов'язань та його відповідності прийнятій обліковій політиці; фальсифікація договорів; несвоєчасність відображення зобов'язань в обліку; недосконала організація внутрішнього контролю за зобов'язаннями; не поновлення нормативно-правової бази на підприємстві, відповідно, не знання змін законодавства.

Отже, для ефективного проведення контролю зобов'язань слід застосувати фактичну і документальну перевірку з метою якісної перевірки зобов'язань. Також слід застосувати перевірку за змістом з метою встановлення достовірності і законності господарських операцій; формальну перевірку з метою виявлення підробки підписів у документах; та арифметичну перевірку, зокрема, застосовується для того, щоб перевірити правильність відображення розрахунків.

В сучасних умовах розвитку економічних відносин окремо перевіряють *поточну заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями*. Згідно з Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій, поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями виникає за рахунок переведення довгострокових зобов'язань.

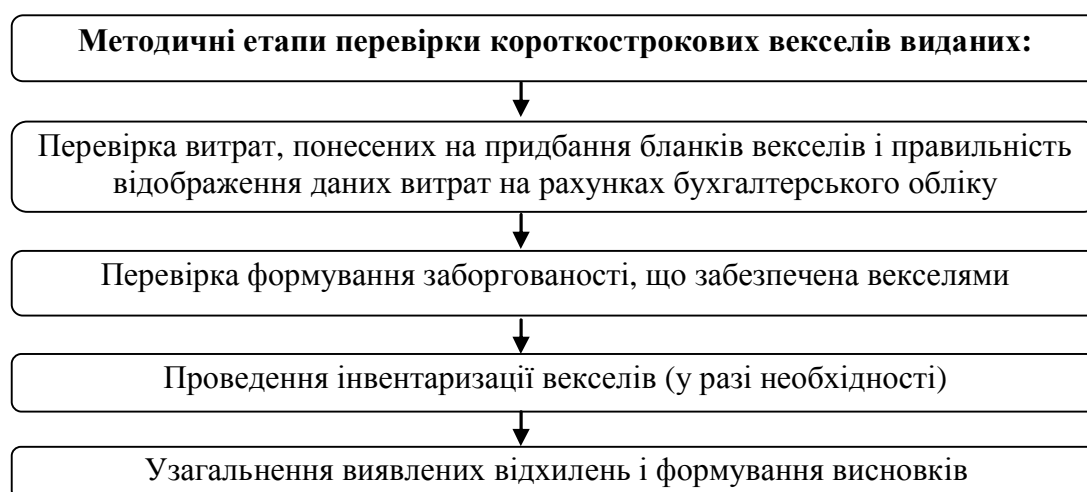
Основними завданнями перевірки виникнення поточної заборгованості є: встановлення законності формування заборгованості; виявлення своєчасності погашення поточної заборгованості; перевірка правильності визначення її розміру.

Під час перевірки поточної заборгованості за довгостроковими зобов'язаннями контролеру необхідно перевірити причини виникнення заборгованості, правильність відображення у системі бухгалтерського обліку шляхом перевірки первинних документів, реєстрів обліку та звітності і відповідність сум заборгованості у них.

На сьогодні перевірку правильності обігу *короткострокових векселів виданих* контролеру необхідно розпочати з визначення виду вексяля: короткостроковий чи довгостроковий. Разом з тим, необхідно перевірити:

- строк на який видано вексель;
- можливість своєчасної оплати за векселем;
- повноту і якість отриманого від постачальника вантажу;
- правильність оприбуткування продукції покупцем.

Методичні етапи контролю операцій з короткостроковими векселями виданими систематизовано на рис. 5.6.

Рис. 5.6. Методичні етапи контролю операцій з короткостроковими векселями виданими

Особливу увагу необхідно приділити перевірці стану розрахунків, для чого рекомендується провести аналіз матеріалів звірок взаєморозрахунків.

Зустрічна перевірка розрахунків полягає у виявленні за відповідними документами залишків, ретельній перевірці їх достовірності та обґрунтованості. Варто провести звірку розрахунків із дебіторами та кредиторами зі складанням актів звірок. До проведення даних перевірок контролер може залучити працівників бухгалтерії суб'єкта господарювання, що перевіряється. Результати зустрічних перевірок визначаються порівнянням фактичних даних з описами, що ведуться в бухгалтерії. Якщо підприємство зберігає векселі в банку, то контролер повинен за необхідності отримати підтвердження даних, одержаних на підприємстві, від банку через запит. Разом з тим, простежуються витрати підприємства за послуги щодо зберігання векселів, які повинні підтверджуватися угодами з банком, документами про нарахування винагороди та записами про віднесення на витрати операційної діяльності.

На сьогодні особлива увага приділяється випадкам реалізації векселів з відстроченням платежів, дисконту, визначенню сум відсотків, умов та наслідків операцій з переказними, дисконтними, простими відсотковими вексями.

В сучасних умовах господарювання перевірка вексельних розрахунків повинна підтвердити наступні умови: вексельні операції здійснюються у відповідності з чинним законодавством; усі операції з вексями санкціоновані відповідною особою; усі операції з вексями відображені на рахунках бухгалтерського обліку.

Значну питому вагу в складі джерел коштів підприємства мають позикові кошти, у тому числі й *розрахунки з постачальниками і підрядниками*. Під час перевірки необхідно з'ясувати, чи існують договори за проведеними операціями з постачальниками та підрядниками, чи правильно вони оформлені; за наявності заборгованості необхідно встановити дату та причину виникнення простроченої заборгованості, чому не проведені своєчасно розрахунки, чи немає штучної заборгованості, повторного оприбуткування матеріалів та послуг.

На думку Я.В. Савченко [968] кредиторська заборгованість – це найвагоміша частина зобов'язань підприємства, до яких включаються довгострокові і поточні зобов'язання.

Перевірку кредиторської заборгованості починають з визначення основних завдань:

- виявлення законності укладання господарських договорів за різними господарськими операціями;
- встановлення фактичних термінів виникнення заборгованості;
- виявлення реальності кредиторської заборгованості – як довгострокової, так і поточної;
- встановлення причин несвоєчасного повернення кредиторської заборгованості;
- встановлення наявності первинних документів, на підставі яких виникла кредиторська заборгованість.
- встановлення реальності кредиторів і сум заборгованості;
- встановлення причин і строків утворення заборгованості;
- перевірка наявності простроченої кредиторської заборгованості;

---

⁹⁶⁸ Савченко В.Я. Аудит: [навч. посібник] / В.Я. Савченко. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2009. – 324 с.

– з'ясування правильності списання заборгованості, строк позовної давності якої минув, перевірка достовірності відображення за відповідними статтями балансу сум кредиторської заборгованості;

– перевірка правильності та обґрунтованості списання заборгованості та оформлення і відображення в обліку заборгованості за одержаними авансами.

Джерелами інформації для перевірки кредиторської заборгованості є: договори поставки продукції (робіт, послуг), акти звірки розрахунків, протоколи про залік взаємних вимог, векселі, копії платіжних документів, книга купівлі, книга продажу, облікові регістри (відомості, журнали, машинограми), Головна книга, звітність, а також первинні документи й облікові регістри з обліку розрахунків із постачальниками, різними кредиторами, розрахунки за претензіями, з відшкодування матеріального збитку.

Під час контролю розрахунків із постачальниками необхідно встановити наявність договорів поставки товарів, перевірити доцільність придбання, дотримання встановлених договором розрахунків. Для того щоб встановити повноту оприбуткування матеріальних цінностей, слід зіставити дані про їх кількість і вартість за платіжними документами (платіжним дорученням і вимогами-дорученнями) з даними документів на їх оприбуткування (рахунків, рахунків-фактур, товарно-транспортних накладних) і показниками аналітичного обліку розрахунків з постачальниками (реєстрів операцій за рахунками з постачальниками), книгами, картками складського обліку, звітами руху товарів. Звертається увага на правильність застосування постачальниками цін, тарифів за послуги. Подібні факти виявляють зіставленням цін, вказаних у рахунках постачальників, з цінами, вказаними в договорах.

Під час перевірки розрахунків з підрядниками встановлюють:

- чи включено об'єкти, що будуються, до титульного списку;
- чи забезпечені вони відповідними джерелами фінансування;
- чи є проектно-кошторисна документація на будівельні об'єкти;
- чи укладені договори з підрядниками і які умови розрахунків (за об'єкт у цілому чи за етапи робіт);

– правильність застосування цін, розцінок, чи немає дописок обсягів виконаних робіт;

– достовірність поданих до оплати рахунків із доданими до них актами про виконані роботи.

Якщо буде виявлено факти завищення обсягів виконаних робіт, неправильного застосування цін, включення в рахунки витрат, непередбачених кошторисом, необхідно провести контрольний обмір виконаних обсягів будівельно-монтажних робіт.

В ході перевірки розрахунків з постачальниками та підрядниками контролер повинен встановити наявність укладених з партнерами договорів на поставку матеріальних цінностей (виконаних робіт, наданих послуг). При цьому слід звернути увагу на законність здійснення операції і правильність оформлення договорів. Далі необхідно перевірити розрахункові операції за даними розрахунково-платіжних документів та облікових регістрів. У процесі перевірки контролер з'ясовує: дату виникнення і характер операції; узгодженість цін на товарно-матеріальні цінності, зазначених в розрахункових документах, з цінами, наведеними в договорах поставки; правильність оцінки отриманих матеріальних цінностей при бартерних угодах; повноту і своєчасність оприбуткування отриманих матеріальних цінностей.

Типові порушення, які контролер виявляє в ході перевірки: арифметичні помилки при фіксуванні факту господарського життя; несвоєчасна реєстрація факту господарського життя; відсутність всіх необхідних реквізитів на документах, що мають юридичну силу; несвоєчасне та необґрунтоване виставлення претензії постачальникам; прострочена кредиторська заборгованість, по закінченню строку позовної давності продовжує обліковуватися на балансових рахунках розрахунків; облік розрахунків з постачальниками та підрядниками, що здійснюються в іноземній валюті, ведеться в обліку тільки в гривнях; здійснення необґрунтованого кредитування іноземного постачальника, завищення витрат виробництва.

Важливим моментом є перевірка розрахунків за невідфактуровані поставки. Якщо було виявлено відсутність рахунків-фактур, необхідно встановити за допомогою усного опитування, чи були затребувані рахунки-фактури чи ні. У випадку, якщо запити проводилися, слід переглянути відповіді на них. При відсутності запитів можна виконати звірку з таким постачальником і встановити обґрунтованість відшкодування податку на додану вартість (ПДВ); чи реєструються отримані рахунки-фактури в книзі покупок; чи дотримується повнота та своєчасність виконання зобов'язань; чи своєчасно пред'являються штрафні санкції до постачальників при порушенні договірних зобов'язань, обґрунтованість нарахування сум штрафних санкцій;

законність і документальне оформлення списання заборгованості, за якою минули строки позовної давності (з'ясувати причини її виникнення); правильність оформлення і відображення в обліку виданих авансів, операцій з використанням векселів, розрахунків в іноземній валюті; правильність ведення аналітичного обліку і кореспонденції рахунків, зазначених в облікових регістрах за рахунком 60 "Розрахунки з постачальниками та підрядниками"; відповідність даних регістрів і звітності.

Загальну методику перевірки розрахункових операцій з постачальниками і підрядниками проводять в наступній послідовності:

1) визначення переважаючого порядку розрахунків з постачальниками і підрядниками;

2) перевірка попередньо проведених зустрічних перевірок кредиторської заборгованості;

3) оцінка правильності відображення в обліку зобов'язань;

4) перевірка діючих форм розрахунків з постачальниками і підрядниками;

5) перевірка правильності відображення за статтями балансу відповідних залишків заборгованості;

б) перевірка повноти і правильності оприбуткування отриманих від постачальника запасів, дотримання діючих цін і тарифів.

Повнота оприбуткування запасів встановлюється шляхом порівняння даних платіжних документів, які надійшли від матеріально відповідальних осіб, книг складського обліку, регістрів аналітичного обліку з розрахунків з постачальниками.

Розрахунки з бюджетом. В сучасних умовах господарювання підприємства сплачують до бюджету велику кількість податків і платежів. Завдання контролера полягає у своєчасному та обґрунтованому консультуванні з питань оподаткування з метою своєчасного і правильного розрахунку з бюджетом, а також для уникнення переплати та попередження фінансових санкцій. При перевірці розрахунків з бюджетом необхідно враховувати, що податкове законодавство досить часто змінюється, тому слід застосовувати закони та інструкції, що діяли в звітному (податковому) періоді, який перевіряється.

Основними джерелами інформації для перевірки розрахунків з бюджетом є: довідки і розрахунки, декларації за окремими видами платежів, виписки банків і додані до них документи про перерахування

належних сум у бюджет; реєстри синтетичного і аналітичного обліку, баланс та інші види фінансової звітності.

Під час здійснення перевірки контролеру необхідно уточнити правильність формування оборотів і сальдо за кожним видом податків і платежів на кінець звітного періоду. Якщо виявлено неточності у розрахунках, слід вжити заходів щодо їх усунення і з'ясувати чи підприємство заплатило штрафи, пеню в бюджет за неправильне визначення розміру платежу або його прострочення. Штрафи і пеню слід стягувати з посадової особи, винної у простроченні або у неправильному обчисленні платежу в бюджет.

До функцій контролера відноситься з'ясування податків і зборів, за якими організація веде розрахунок з бюджетом (податок на прибуток, ПДВ, ПДФО тощо), а також перегляд результатів попередніх податкових перевірок. Це дозволить визначити характер помилок і визначити об'єкти для контролю.

Контролер повинен ознайомитися з обліковою політикою для цілей оподаткування та встановити:

- з метою обчислення ПДВ – порядок визначення дати реалізації (передачі) товарів (робіт, послуг);
- з метою обчислення податку на прибуток – порядок визнання доходів і витрат, порядок визначення дати реалізації товарів (робіт, послуг) та інші моменти, що визначають формування податкової бази.

На початку перевірки контролер, шляхом усного опитування встановлює, за якими платежами і податками підприємство веде розрахунки з бюджетом. Після чого за кожним видом розрахунків з бюджетом перевіряється стан внутрішнього контролю розрахунків з бюджетом, правильність визначення бази оподаткування з використанням прийомів прослідковування, звірки документів та реєстрів бухгалтерського обліку. Разом з тим, контролер перевіряє правильність кореспонденції в обліку розрахунків з бюджетом.

Зокрема, внески з прибутку до бюджету відображають щомісяця таким записом: дебет рахунка 98 “Податок на прибуток”, кредит рахунка 641 “Розрахунки за податками”. Сума ПДВ, що підлягає внесенню до бюджету, оформляється записом: дебет рахунка 70 “Дохід від реалізації”, кредит рахунка 64 “Розрахунки за податками і платежами”.

На суму податків, утриманих із заробітної плати робітників і службовців, здійснюють запис: дебет рахунка 66 “Розрахунки з оплати праці”, кредит рахунка 64 “Розрахунки за податками і платежами”. Слід мати на увазі, що у балансі сальдо за рахунком 64 “Розрахунки за податками і платежами” показують в активі дебіторську, у пасиві – кредиторську заборгованість.

У процесі перевірки вивчають акти перевірок, проведених державною податковою службою, Пенсійним фондом тощо. Крім того, з’ясовують причини прострочення платежів, за чий рахунок віднесена пеня, яких заходів вжито до винних осіб за несвоєчасне перерахування коштів.

Загальну перевірку операцій з бюджетом проводять в наступній послідовності:

1. Встановлення правильності застосування ставок, визначення бази оподаткування, законності і обґрунтованості пільг з нарахування податків і платежів до бюджету.

2. Перевірка правильності ведення обліку по рахунку 64, відповідності записів аналітичного обліку записам в Головній книзі і формах бухгалтерської звітності.

3. Перевірка правильності, повноти та своєчасності перерахування (сплати) податків, зборів, платежів до бюджету.

4. Перевірка правильності обліку податків та зборів.

Правильність нарахування даного податку визначається за даними Головної книги шляхом перевірки правильності нарахування матеріальних витрат та перевірки розрахунків.

Аналогічно перевіряються й інші податки, які сплачуються до бюджету. У всіх випадках необхідно переконатись в достовірності показників за об’єктом оподаткування, точності розрахунків бази оподаткування і дотримання ставок податку, для чого використовуються діючі нормативні документи з нарахування різних податків.

Контролер повинен висловити думку: про правомірність визнання об’єкта оподаткування; правильності визначення податкової бази; безпомилковості застосування податкових ставок і пільг при розрахунку податків і зборів; вірності розрахунку сум податків і зборів; віднесення сум податків і зборів на відповідні джерела їх сплати (за рахунок виручки, собівартості, прибутку, доходів фізичних осіб); дотримання порядку та строків сплати податків і зборів; законності складання та своєчасності подання до податкових органів звітності

за видами податків і зборів; правильності ведення синтетичного і аналітичного обліку за рахунком 64 “Розрахунки за податками і платежами”; відповідності даних аналітичного обліку записам у регістрах синтетичного обліку, бухгалтерському балансі. Якщо організації пред’явлено фінансові санкції, то слід встановити їх обґрунтованість.

Основними видами викривлень фінансової звітності можуть бути:

– заниження прибутку внаслідок необґрунтованого завищення суми матеріальних витрат, включених у собівартість продукції (робіт, послуг), неправильна оцінка залишків незавершеного виробництва, витрат обігу і торговельної націнки на залишок відвантажених товарів (виконаних робіт, послуг), нестач товарно-матеріальних цінностей, відшкодування матеріальних збитків тощо;

– включення у витрати виробництва (обігу) витрат, які покриваються відповідно до чинного законодавства за рахунок спеціальних джерел, а також завищення або заниження на кінець звітного періоду величини залишків резервів, створюваних за рахунок витрат за основною діяльністю;

– неправильне визначення фінансового результату фінансово-господарської діяльності, що приймається для визначення платежів у бюджет;

– приховування доходів шляхом зарахування виручки від реалізації продукції на інші балансові рахунки тощо.

Розрахунки за страхуванням: метою контролю даних розрахунків є перевірка правильності, повноти і своєчасності здійснення відрахувань за всіма видами оплати праці за відповідний період та перевірка своєчасності перерахувань внесків і законності використання коштів Пенсійного фонду і Фонду соціального страхування.

Перевірку розрахунків доцільно починати зі встановлення чи є підприємство платником перелічених платежів за чинним законодавством. Перевіряється, чи зареєстрований суб’єкт господарювання як платник страхових внесків за місцем свого знаходження уповноваженими особами Пенсійного фонду, відділенням Фонду соціального страхування.

У сфері загальнообов’язкового державного соціального страхування зловживання, зазвичай, полягають у зменшенні суми внесків на соціальне страхування до фондів соціального страхування і їх наслідком є недостатність коштів для здійснення соціального захисту населення, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі тимчасової непрацездатності, звільнення, виходу на пенсію тощо.

Розглядаючи класифікацію економічних порушень у сфері соціального страхування, відмітимо, що вони переважно є внутрішніми, оскільки здійснюються або головним управлінським персоналом або управлінським персоналом нижчого рівня. Порушення у сфері соціального страхування можуть бути як разові (не несуть значної загрози, оскільки здійснюється один раз, не є завчасно спланованими та умисними, як правило виникають при відсутності знань з того чи іншого питання); так і постійні, (носять системний характер, є спланованими та умисними порушеннями законодавчих норм). Постійні правопорушення здійснюються досить тривалий час та завдають збитків в особливо великих розмірах, що призводить до недофінансування загальнообов'язкового державного соціального страхування.

На рівні управління підприємством правопорушення в сфері соціального страхування, як правило, здійснюються безпосередньо керівниками та довіреними особами, що працюють з бухгалтерськими документами із соціального страхування та надають неправдиву інформацію про реальні витрати на заробітну плату працівників з метою зменшення відрахувань до фондів соціального страхування. На виконавчому рівні, як правило, такі маніпуляції не можливі, оскільки працівник самостійно без узгодження з бухгалтером не може вплинути на оподаткування свого доходу внесками на соціальне страхування.

Об'єктами внутрішнього контролю під час дослідження операцій з соціального страхування є дотримання трудового законодавства; розрахунки з оплати праці; розрахунки зі страхування; первинна документація з обліку розрахунків із соціального страхування; дані бухгалтерського обліку і звітності; нанесені збитки в результаті правопорушень з розрахунків з соціального страхування; реєстри аналітичного та синтетичного обліку розрахунків з соціального страхування (записи в Головній книзі за рахунками 65, 66 та ін.).

Із введенням в дію в 2011 році Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" слід враховувати його вимоги при побудові методики внутрішнього контролю розрахунків зі соціального страхування.

Контроль розрахунків за страхуванням доцільно здійснювати за такими позиціями: база оподаткування (нарахована основна і додаткова заробітна плата та інші виплати); ставки платежів; джерела фінансування нарахованої заробітної плати та нарахованих платежів; правильність відображення на рахунках бухгалтерського обліку і у звітності.

Здійснюючи перевірку розрахунків із загальнообов'язкового державного соціального страхування, контролер зобов'язаний перевірити:

- правильність визначення бази нарахування та утримання єдиного соціального внеску;

- законність і правильність нарахування внесків і визначення страхових тарифів;

- законність використання пільг із загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- облік чисельності працівників та їх руху, зіставивши первинні документи: накази (про прийом та звільнення основних робітників та сумісників, про відпустки і т.д.);

- використання робочого часу. Згідно з Конституцією, Цивільним кодексом, Кодексом законів про працю і т.д. проводиться перерахунок кількості відпрацьованих днів (табелі обліку) і порівняння цих даних з робочими листками, розрахунковими та платіжними відомостями. Перевіряється наявність та оформлення цих документів. Якщо оплата проводиться за договорами (контрактами), то з'ясовуються наявність та умови цих договорів, оформлення трудових відносин осіб, внесених у таблиць обліку робочого часу;

- тарифні ставки та посадові оклади. Встановлюється належне призначення посадових окладів і ставок за тарифними кваліфікаційними довідниками, галузевими угодами, тарифними сітками: наказів, договорів, штатних розписів, фактичних ставок і належних за документами, розрахункових листків та відомостей;

- розрахунки з оплати праці. Переглядаються та перераховуються всі види оплати праці та визначаються їх розміри. Документи: листки непрацездатності, таблиці, заяви на відпустки, розрахункові відомості;

- правильність відображення в обліку операцій з нарахування і сплати єдиного соціального внеску;

- своєчасність та повноту перерахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування до Пенсійного фонду України;

- правильність складання та своєчасність подання звітів за єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- правильність відображення в обліку штрафів та пені за неправильне визначення чи несвоєчасне перерахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

– показники поточної і річної звітності з даними аналітичного і синтетичного обліку соціального страхування.

В ході внутрішнього контролю операцій зі страхування можна виявити наступні типові відхилення від норм чинного законодавства:

– невідповідність суми нарахованих та перерахованих внесків до Пенсійного фонду України даним облікових реєстрів (журналів, Головної книги);

– невідповідність сальдо по рахунку 65 “Розрахунки за страхуванням” за даними Головної книги даним балансу;

– заниження суми страхових внесків внаслідок неправильного розрахунку бази нарахування єдиного соціального внеску або неправильного застосування ставки;

– витрачання коштів із соціального страхування в бухгалтерському обліку підприємства не підтверджене документами, необхідними для виплати допомоги, відповідно до діючого законодавства тощо.

Отже, запропоновані методичні підходи із визначення й класифікації економічних правопорушень в сфері соціального страхування сприятимуть виявленню негативних впливів зовнішнього й внутрішнього характеру прямої і непрямой дії, що дозволить впровадити відповідні заходи протидії порушенням в сучасних умовах ринкових відносин в Україні.

Для ефективної організації внутрішнього контролю на підприємстві щодо виявлення типових відхилень від норм чинного законодавства слід розробити методики внутрішнього контролю операцій зі соціального страхування та робочі документи внутрішнього контролера, що може бути перспективою подальших досліджень.

Розрахунки за виплатами працівникам. Перевірка розрахунків з оплати праці відіграє важливу роль у системі як внутрішнього, так і зовнішнього контролю. Це пов’язано з тим, що облік праці і заробітної плати є трудомістким, потребує уваги і сконцентрованості, оскільки пов’язаний з обробкою великої кількості первинної інформації, має багато однотипних операцій, здійснення яких потребує багато часу.

Під час проведення перевірки розрахунків з оплати праці слід використовувати такі джерела інформації: трудове законодавство, Кодекс законів про працю, законодавчі акти про підприємство і підприємництво, розрахунково-платіжну відомість (форма № П-49, розрахункову відомість

(форма № П-51), платіжну відомість (форма № П-53), особистий рахунок, нормативно-довідкову інформацію до обліку праці і заробітної плати, первинні документи, реєстри бухгалтерського обліку, акти перевірок, накази, картки, особисті справи робітників, трудові договори і контракти, відомості обліку, нормативні документи для нарахування заробітної плати, відпускних та інші документи стосовно об'єкта дослідження, табелі, наряди, баланс, Головну книгу. Вивчаються всі документи, які додаються до журналу, відомості, на основі яких складається бухгалтерське проведення як за дебетом, так і за кредитом рахунку 66 "Розрахунки з оплати праці".

Для перевірки правильності нарахування і виплати заробітної плати контролеру, насамперед, слід ретельно ознайомитися зі встановленими нормами для різних видів оплат. Форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, ставки, схеми посадових окладів, розміри надбавок, доплат, премій підприємства встановлюють самостійно у колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, передбачених законодавством і угодами. Конкретні розміри ставок, окладів, розцінок, надбавок, премій власник встановлює з урахуванням закону. Особи, що працюють за сумісництвом, одержують заробітну плату за фактично виконану роботу. Робота в надурочний час оплачується у подвійному розмірі годинної ставки.

Основними завданнями контролю розрахунків з оплати праці є:

- підтвердження достовірності нарахувань та виплат робітникам та службовцям, відображення їх в обліку;
- з'ясування законності та повноти утримань із заробітної плати та інших виплат працівникам на користь підприємства, інших суб'єктів;
- перевірка організації аналітичного обліку розрахунків з виплат працівникам та взаємозв'язку аналітичного та синтетичного обліку;
- оцінка заходів, яких вживає адміністрація з метою своєчасного стягнення заборгованості з працівників.

Під час здійснення контролю використовуються різні методи й методичні прийоми: перерахунок, перегляд, оцінка фактичної наявності, зіставлення, оцінка. Так, для перевірки розрахунків з оплати праці застосовують методи зіставлення даних бухгалтерського обліку з первинними документами (оклади, затверджені в штатному розкладі, і фактичні нарахування, табель обліку робочого часу і розрахунок зарплати), перерахунки (контролер перераховує суми, які були утримані, і порівнює з

нормами чинного законодавства) тощо. Також існують певні способи перевірки документів. Наприклад, первинні документи, які є основою для нарахування і виплати заробітної плати (табелі, розрахунково-платіжні відомості), вивчаються комбіновано, тобто суцільним і вибіркоким способом (якщо контролер перевірів деяку кількість однотипних первинних документів і не знайшов помилок, то він може вважати, що документи з цієї пачки всі без помилок).

Розпочинаючи перевірку розрахунків з виплат працівникам, контролер повинен з'ясувати, які форми та системи оплати праці застосовуються на даному підприємстві, чи має підприємство внутрішні положення про оплату праці робітників, колективний трудовий договір, списковий та середньообліковий склад їх, як організовано облік розрахунків з оплати праці (зміст та кваліфікація бухгалтерів, забезпеченість нормативними матеріалами, хто здійснює контроль за їх роботою, чи автоматизовані ці ділянки), чи обмежено склад працівників, які отримують готівку на господарські та інші витрати, чи здійснюється на підприємстві видача позик робітникам, продаж товарів у кредит, і як оформлені ці операції. Це необхідно для того, щоб контролер зміг визначити контролерський ризик (побоювання того, що деякі помилки чи порушення можуть залишитися невиявленими). Для визначення ступеня ризику контролер проводить загальне дослідження об'єкта за допомогою тесту і за результатами такого тестування контролер може відмовитись від проведення перевірки або вжити заходів щодо зменшення ризику. Для того, щоб отримати загальну картину та відповіді на ці запитання, можна провести тестування внутрішнього контролю й обліку з даного розділу перевірки.

Послідовність вивчення господарських операцій щодо нарахування й утримання заробітної плати можна відобразити так: особові картки, договори, контракти. Документи обліку особового складу, записи на рахунках бухгалтерського обліку, розпорядження, накази про прийняття на роботу, звільнення, відпустки, документи з обліку виробітку та відхилень, звітність з праці.

Важливими показниками, які досліджує контролер, є продуктивність праці, рівень та сума заробітної плати. З початку проведення контролерської перевірки вивчаються організація та ефективність праці, правильне застосування нових умов оплати праці робітникам, контроль за

використанням фонду оплати праці, економічна обґрунтованість норм виробітку і зацікавленість працівників у збільшенні випуску продукції і зростанні продуктивності праці.

Кожен суб'єкт господарювання в умовах ринкових відносин може застосовувати різні форми оплати праці та матеріальної винагороди. Тому контролер визначає, яка оплата праці застосовується на підприємстві, і відповідно вибирає шлях перевірки. За погодинної оплати праці з'ясовується обґрунтованість застосування тарифних ставок та дотримання умов контрактів, а за відрядної – виконання кількісних та якісних показників, правильність використання норм та розцінок.

Під час перевірки первинних документів встановлюється повнота заповнення усіх реквізитів, наявність відповідних підписів уповноважених осіб, які відповідають за облік виконаних робіт, відсутність у документах виправлень, чи є внутрішнє положення про оплату праці персоналу та колективний трудовий договір; перевіряється списковий та середньосписковий склад працівників, прийнятих на роботу з дня зарахування.

Аналізуючи наряди на відрядну роботу за датами їх видачі, потрібно зіставити прізвища робітників у нарядах та в табелях обліку робочого часу з даними обліку особового складу. Контролер визначає, чи немає випадків включення до них підставних осіб, повторного нарахування сум раніше оплачених за первинними документами. За допомогою арифметичної перевірки встановлюються помилки в підрахунках у первинних документах або у розрахункових відомостях.

В сучасних умовах функціонування суб'єкта господарювання звертається увага на правильність оформлення та нарахування різних виплат робітникам. До них відносять виплати стимулюючого характеру (премії, винагороди за підсумками роботи за рік), виплати компенсаційного характеру (надбавки та доплати за роботу в нічний час, понадурочні), виплати за невідпрацьований час (оплата чергових і додаткових відпусток, тимчасової непрацездатності тощо), оплата простоїв, браку. Контролер повинен враховувати, що нарахування премій має бути затверджено наказом керівника та обумовлено в колективному договорі, контракті. Простій не з вини робітника оформляється листком про простої й оплачується не нижче 2/3 тарифної ставки.

Доплати у зв'язку з відхиленням від нормальних умов праці оформлюються нарядами на відрядну роботу, в яких показують додаткові технологічні операції, не передбачені технологічним процесом. Повний (невиправний) або частковий (виправний) брак на виробництві не з вини робітника затверджується актом і оплачується.

Під час перевірки правильності виплат допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю необхідно звернути увагу на лікарняний листок, який є основою для нарахування такої виплати. Листок обов'язково повинен бути оформлений підписами і печаткою лікарні. Також необхідно перевірити стаж роботи працівника (відсоток від основної заробітної плати, згідно з яким визначають розмір допомоги, який розраховується виходячи зі стажу роботи).

Приділяється увага перевірці виплат за договорами підряду та іншими договорами цивільно-правового характеру (комісії, доручення, оренди майна у фізичних осіб тощо). Необхідно з'ясувати, чи справді виконувалась така робота, і чи виконувалась вона саме цією людиною. Установлюється правильність оформлення договорів, економічна цілеспрямованість та правильність їх укладення, правильність розрахунків за договорами, відрахування податків (обов'язкові виплати до пенсійного фонду у відповідному розмірі відсотка від суми винагороди) та відображення в обліку.

Перевіряючи правильність розрахунку середньої заробітної плати, необхідно визначити період, за який нараховується заробітна плата, виплати, які включаються до середньої заробітної плати, порядок розрахунку виплат за всіма випадками збереження заробітної плати і для надання допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю.

Правильність нарахування заробітної плати визначають так:

– перевіряється правильність застосування розцінок шляхом зіставлення з документом, де вони передбачені, а також уточнюється, чи відповідає стаж працівника, його розряд, тип підприємства, сезон, асортимент продукції застосовуваним розцінкам;

– уточнюється, чи правильно визначено обсяг виконаної роботи і кількість відпрацьованого часу шляхом їхнього зіставлення з обліковими листками, подорожніми листками, табелем виходу на роботу, системами приймання виконаних робіт за актами приймання-здавання робіт;

– арифметично перевіряється правильність нарахування суми шляхом множення розцінки на кількість днів роботи, на суму товарообороту, на кількість виробленої продукції тощо.

Разом з тим, контролер вивчає, чи відповідає порядок нарахування середньої заробітної плати на час надання працівникам щорічної і додаткової відпустки або оплати їм компенсації за невикористану відпустку, надання працівникам, які навчаються без відриву від виробництва, відпусток у зв'язку з навчанням, виконанням ними державних громадських завдань у робочий час, переведенням працівників на іншу, легшу та нижче оплачувану роботу за станом здоров'я, у разі надання жінкам службових відряджень, тимчасового переведення працівника у зв'язку з виробничою потребою на іншу, нижче оплачувану посаду і в інших випадках, коли згідно з чинним законодавством виплати здійснюються виходячи із середньої заробітної плати.

Досліджуючи правильність розрахунку середнього заробітку, слід враховувати, що в його суму включаються всі види оплат, крім оплати за роботу, яка виконувалась у понаднормовий час, у святкові дні, працівниками, які працюють за сумісництвом, за час, який фактично не було відпрацьовано, премії, які не входять до фонду оплати праці, та інші виплати, які мають тимчасовий характер.

Перевіряючи правильність нарахування оплати за поточну відпустку, важливо встановити, чи правильно визначено наказом підприємства тривалість відпустки і розрахована сума заробітку працівника до відпустки, а також середньомісячний і середньоденний заробіток, який є підставою для розрахунку. Необхідно з'ясувати причини ненадання відпустки в установленій термін, особливо матеріально відповідальним особам. Важливо вивчити вплив факторів щодо порушення законодавства на результати діяльності підприємства. Так, ненадання відпустки працівникові і заміна її грошовою компенсацією є порушенням законодавства і призводить до перевитрачання фонду оплати праці і споживання, а також до зловживань.

За даними договорів страхування, які укладаються зі страховими компаніями, платіжних доручень та особистих рахунків працівників визначаються факти перерахувань грошових коштів з рахунків підприємства на користь працівника за договорами добровільного страхування. Суми страхового відшкодування оподатковуються податком з доходів фізичних осіб під час їх виплати.

Утримання за виконавчими листами повинні здійснюватися тільки у разі їх наявності або особистої заяви працівника. Утримання за товари, які продані в кредит, і за позиками здійснюються на основі доручення-

зобов'язання або договорів. Далі встановлюється правильність вказаної в облікових реєстрах кореспонденції рахунків та суми нарахованої заробітної плати та утримань з неї в обліковому періоді.

Досліджується відповідність аналітичного обліку по заробітній платі синтетичному обліку за рахунком 66 “Розрахунки з оплати праці”. При цьому порівнюється залишок, який відображається в балансі за рахунком на 1-ше число місяця, з даними розрахунково-платіжної відомості, а сума заборгованості за розрахунковою відомістю – з сумами платіжної відомості, за якою заробітна плата виплачена працівникам. Причинами розходжень можуть бути: перекручення даних внаслідок зловживань (виключень виплат, утримань); неповного утримання авансів; повторного списання грошових документів із віднесенням виплат у дебет рахунка 66 “Розрахунки з оплати праці”; зменшення дебіторської заборгованості або збільшення кредиторської заборгованості під час перенесення сальдо з однієї розрахункової відомості в іншу тощо. Потім слід перевірити достовірність первинних документів (табелів обліку використання робочого часу і розрахунку заробітної плати, особових рахунків, розрахункових і розрахунково-платіжних відомостей). На практиці мають місце випадки підроблення документів при виплатах заробітної плати робітникам. Контролер повинен упевнитись, чи отримали насправді зазначену суму грошей особи, які вказані в платіжній відомості. Під час виплати заробітної плати за одноразову роботу за трудовою угодою необхідно з'ясувати, чи дійсно виконувалась та чи інша робота. Крім того, слід перевірити правильність підрахунку загальних сум до видачі отримувачам як по вертикалі так і по горизонталі.

Вивчаються всі документи, які додаються до журналів 5 і 5а. Необхідно перевірити відомість, за якою нараховувалася заробітна плата. При цьому звертається увага на загальні суми за кожним рядком як по горизонталі, так і по вертикалі. Під час такої перевірки можна виявити різні порушення, які спричинені підробленням сум у розрахунково-платіжних відомостях. Наприклад, механічно збільшували підсумкову суму нарахування та суму до видачі, і в такий спосіб нараховували і списували більше, ніж фактично видано. Під час дослідження правильності нарахування заробітної плати виявлялися помилки, які були допущені обліковими працівниками, котрі недостатньо оволоділи нормативними актами і не врахували внесені до них зміни.

Перевіряючи виплату премій та інших заохочень, незалежно від виду діяльності підприємства необхідно з'ясувати, чи виконані всі умови, за яких може бути виплачена премія, оскільки були відомі випадки коли під видом виплати премій гроші були використані на інші цілі (матеріальну допомогу, прийоми).

Типові порушення, які контролер виявляє в ході перевірки: відсутність колективного договору; невідповідність суми нарахованої заробітної плати за даними первинних документів даним облікових реєстрів; необґрунтованість утримання із заробітної плати працівників; несвоєчасність виплати заробітної плати; необґрунтованість включення для цілей оподаткування до собівартості продукції (робіт, послуг); завищення собівартості продукції, заниження оподаткованого прибутку.

Окрім цього доцільно встановити, хто веде облік розрахунків з персоналом з оплати праці, посаду, освіту, бухгалтерський стаж цієї особи, якими нормативними документами користується бухгалтер даного відділу, його підпорядкування, хто перевіряє якість його роботи.

Розрахунки з учасниками: під час перевірки інформації про розрахунки з учасниками й засновниками підприємства, що пов'язані з розподілом прибутку, контролеру слід використовувати рахунок 67 "Розрахунки з учасниками", за кредитом якого відображається збільшення заборгованості підприємства перед учасниками, а за дебетом – її зменшення, в тому числі реінвестування доходів.

В сучасних умовах господарювання особливо ретельно перевіряють нарахування і виплату дивідендів. Дивіденди – платіж, який провадиться юридичною особою на користь власників (довірених осіб власника) корпоративних прав, емітованих такою юридичною особою, у зв'язку з розподілом частини її прибутку. До дивідендів не включаються виплати юридичної особи, пов'язані із зворотним викупом акцій, раніше емітованих такою юридичною особою. Контролер перевіряє правильність нарахування та сплати всіх податків щодо операцій за розрахунками з учасниками.

Розрахунки за іншими операціями: об'єктом перевірки поточної заборгованості за розрахунками з одержаних авансів є записи на рахунок 681 "Розрахунки за авансами одержаними", а також первинні документи. Характер даної операції відповідає відображенню одержаних авансів під поставку матеріальних цінностей або під виконання робіт, а також сум

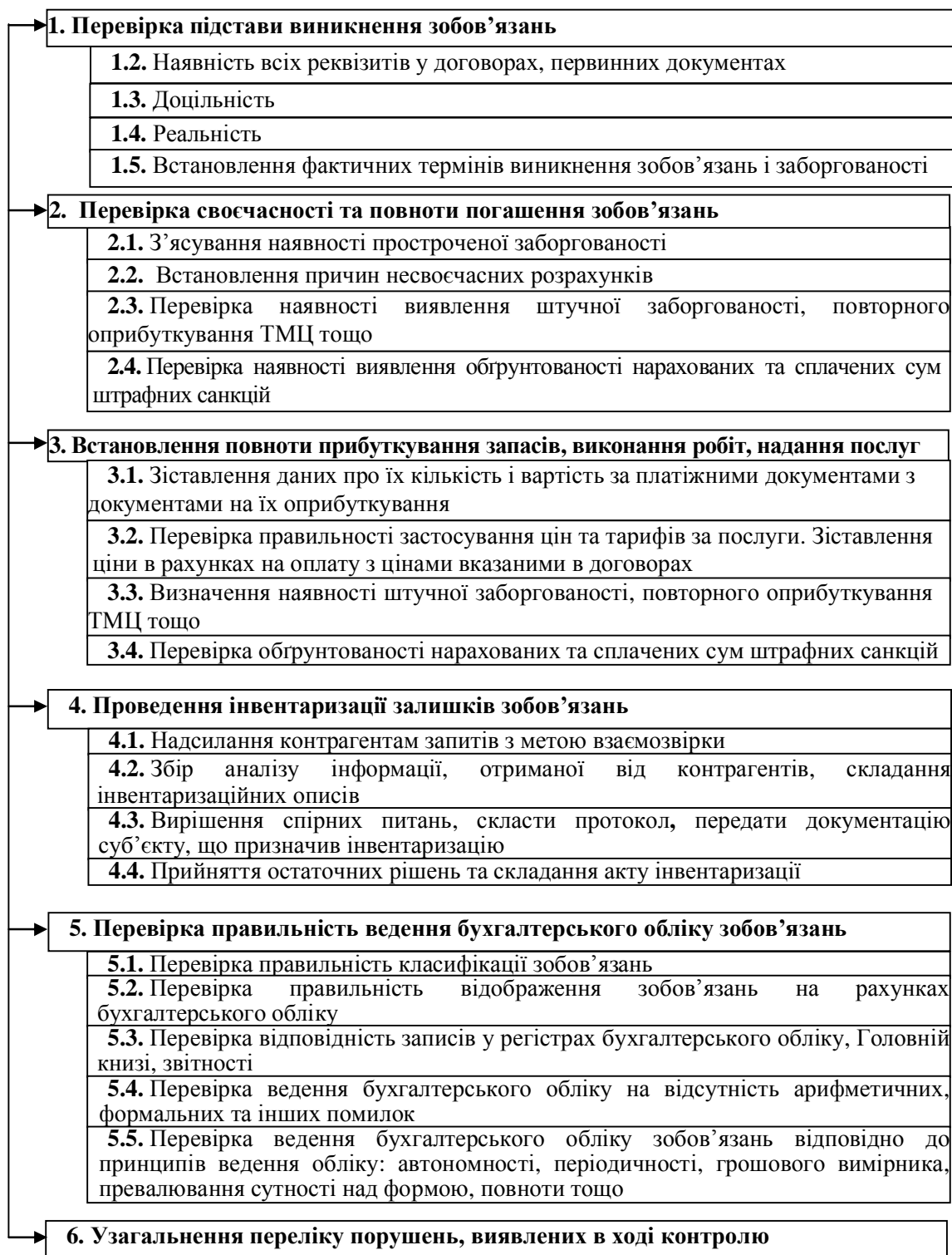
попередньої оплати покупцями і замовниками, розрахунків постачальника за продукцію і виконані роботи. За результатами дослідження можна зробити висновок, що напрямки перевірки будуть аналогічними записам, що відображають кредиторську заборгованість за товари, роботи, послуги.

Внутрішньогосподарські розрахунки. Внутрішньогосподарські розрахунки – це система взаємовідносин між підрозділами суб'єкта господарювання. Метою перевірки даних розрахунків є попередження виявлення відхилень від норм чинного законодавства. Тому контролеру необхідно детально проаналізувати операції з внутрішньогосподарських розрахунків у первинних документах та оцінити належний їх стан.

За результатами аналізу різноманітних методик аудиту та контролю зобов'язань пропонуємо власну, що дозволить оперативно і якісно проконтролювати виникнення, рух і погашення зобов'язань (рис. 5.7).

Застосування необхідних прийомів, процедур та способів контролю на кожному етапі запропонованої послідовності контролю дозволить отримати всю необхідну інформацію в повному обсязі про стан зобов'язань суб'єкта господарювання, сформулювати необхідні висновки про відповідність і законність здійснених господарських операцій підприємства.

До форм використання бухгалтерських знань при розкритті правопорушень належать судово-слідчі дії, ревізія на вимогу судово-слідчих органів, аудит, судово-бухгалтерська експертиза. Всі ці форми мають свої особливості, на них зупинимось детальніше. Так, спеціальні бухгалтерські знання використовуються суддями та слідчими в нескладних спорах чи нескладних випадках розслідувань, коли необхідно отримати відповіді на деякі питання, що не вимагають будь-яких досліджень. Слідчий повинен досліджувати документи бухгалтерського обліку підприємства, оскільки він має достатньо високий рівень знань у галузі криміналістики в порівнянні з ревізором, контролером чи експертом-бухгалтером щодо виявлення формальних невідповідностей в документі, таких як підробки, підчистки, помітки на полях та на звороті документу. Слідчий повинен вжити заходів щодо забезпечення збереженості документів, які можуть бути використані при проведенні ревізії і які можуть бути знищені зацікавленими особами, а також необхідне вживання термінових заходів щодо виявлення та вилучення неофіційної облікової документації.

Рис. 5.7. Запропонована модель методики контролю операцій із зобов'язаннями

В судово-слідчій практиці часто виникає необхідність у поглибленій перевірці господарської діяльності підприємств, під час якої застосовується як оперативна інформація, отримана слідчим шляхом, так і результати використання методів господарського контролю. В цих випадках звертаються до таких методів господарського контролю як аудит, первинна та додаткова

ревізії, які вимагають застосування спеціальних знань. Сам слідчий чи суддя не може виконувати цю роботу. Оскільки вона є громіздкою і трудомісткою, вона відволікає їх на тривалий час від основної діяльності: суддів від судочинства, а слідчого від збору та перевірки доказів. Крім того, що є найголовнішим, для застосування спеціальних методів господарського контролю необхідні поглиблені знання з бухгалтерського обліку.

Ревізія на вимогу судово-слідчих органів є цілеспрямованою перевіркою господарської і фінансової діяльності підприємств та окремих посадових осіб, вона є способом збору доказів, пов'язаних з використанням знань з бухгалтерського обліку. Така ревізія, як правило, не передбачає вивчення всієї діяльності підприємства, завдання ревізій на вимогу судово-слідчих органів є індивідуальним і залежить від характеру порушеної справи, вона, як правило, передбачає виявлення нових фактів зловживань та порушень, що не містяться у справі. Ревізія на вимогу судово-слідчих органів призначається лише тоді, коли у справі є дані, що свідчать про можливість виявлення шляхом проведення ревізії злочинних фактів, або коли виникає необхідність перевірки схожих фактів. Крім того, слід звернути увагу на те, що методики ревізій на вимогу судово-слідчих органів є індивідуальними відповідно до поставлених завдань, але можливе використання методик планових ревізій.

Вивчаючи ревізію як форму використання бухгалтерських знань при розкритті правопорушень, слід відмітити, що під час її здійснення встановлюється законність, доцільність та достовірність здійснених операцій у цілому по підприємству з метою виявлення зловживань. Як правило, ревізор керується програмою ревізії і йому не ставляться спеціальні завдання. Щодо методик ревізій, то вони є, як правило, типовими, та розробленими заздалегідь. Ревізор під час планової ревізії не має можливості перевірити досконало всі документи, через неможливість проведення суцільної перевірки всіх бухгалтерських записів за досліджуваній період.

Під час контролю встановлюється достовірність фінансової звітності підприємства і виявляються відхилення в даних бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання, про які контролер повідомляє клієнта. Методики аудиту розробляються на рівні контролерських фірм. Основною відмінністю застосування контролерами бухгалтерських знань є те, що їх діяльність є підприємницькою, метою якої є отримання прибутку.

Судово-бухгалтерська експертиза є формою отримання нових і перевірки вже наявних речових доказів. Це процесуальна дія, що вимагає від експерта спеціальних знань з бухгалтерського обліку. Експерт повинен вміти розпізнавати в бухгалтерській інформації ознаки протиправних дій. Методики судово-бухгалтерських експертиз індивідуальні і повинні забезпечувати виконання завдань, що ставляться експерту. Застосування спеціальних знань у формі судово-бухгалтерської експертизи не може відбуватися на підприємницьких засадах.

Таким чином, форми використання бухгалтерських знань при розкритті правопорушень відрізняються за такими ознаками як: чи досліджується вся діяльність підприємства, чи є результат застосування певної форми використання бухгалтерських знань доказом у суді, чи наявні типові методики досліджень бухгалтерських даних, чи є підприємницькою діяльністю. Розглянуті відмінності сприятимуть подальшому удосконаленню теоретичних та методичних положень, форм використання спеціальних знань з бухгалтерського обліку.

Запропонована методика контролю операцій із власним капіталом та зобов'язаннями суб'єктів господарювання надасть можливість звести до мінімуму ризик прийняття неефективних управлінських рішень на підставі фінансової звітності її користувачами, що надалі дозволить уникати появи істотних помилок та реальніше оцінювати фінансовий стан підприємства.

5.3. Комплексна методика аналізу стану пасивів підприємства: теоретичні основи побудови

Аналіз господарської діяльності є важливим етапом в діяльності підприємства, він сприяє підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень, контролю та прогнозуванню діяльності підприємства шляхом дослідження змін і розвитку економічних явищ, виявлення відхилень фактичних даних від заданих параметрів та встановлення причинно-наслідкових зв'язків, які спровокували ці відхилення.

Досі тривають дискусії щодо встановлення дати зародження аналізу діяльності підприємства. Одні вчені вважають, що його виникнення як практичної діяльності пов'язано з появою праць Карла Маркса, а інші пов'язують його зародження з появою аналітичної функції мозку, однак, однозначно можна стверджувати, що його історичні витоки сягають давнини, адже ще Лука Пачолі [969] зауважив, що зародження фінансового аналізу історики відзначають вже в XV ст.

В дослідженнях, проведених нами раніше [970], розкрито історичні аспекти процесу розвитку та удосконалення економічного аналізу у стародавні часи, визначено місце та роль економічного мислення у формуванні економічного аналізу. Досліджуючи значення економічного аналізу Стародавнього світу, яке проявлялось у здатності аналітично мислити, виявлено, що у значенні практичної діяльності він з'явився разом із зародженням цивілізації і мав значний вплив на її розвиток. У якості загальновизнаного методу пізнання економічний аналіз почав застосовуватись у Стародавній Греції. За допомогою економічного аналізу вчені Стародавнього Риму вже намагалися приймати певні рішення, змінювати та реформувати економіку. Економічний аналіз застосовувався цілеспрямовано як спосіб пізнання та подальшого вдосконалення економіки. Однак, мови про появу економічного аналізу як науки в стародавні часи не велося, адже примітивні методи сучасного економічного аналізу застосовувались не усвідомлюючи, вони не досліджувались і, відповідно, не удосконалювались.

В цілому розвиток економіки, зокрема економічної думки стародавніх часів, завдячує економіко-аналітичному типу мислення тодішнього населення, який і був прототипом сучасного економічного аналізу. Проте, незважаючи на багаторічну історію аналізу господарської діяльності, нині все ще не всі ніші його системи заповнені. Одним з малодосліджених і, відповідно, фрагментарно розкритих питань є методика аналізу стану пасивів, що обґрунтовується відсутністю єдиного повного та логічно вибудованого алгоритму його проведення.

---

⁹⁶⁹ Пачолі Л. Трактат о счетах и записях / Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 368 с.

⁹⁷⁰ Петренко Н.І. Генезис економічного аналізу у стародавні часи / Н.І. Петренко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. / Серія: Економічні науки – № 4(229). – С. 139-142.

Мета дослідження полягає в аналізі існуючих підходів до аналізу стану пасивів, визначенні місця та ролі аналізу стану пасивів в системі аналізу фінансового стану підприємства, що сприятиме удосконаленню методики аналізу стану пасивів.

Вагомий внесок у розкриття питань щодо формування та вдосконалення методики аналізу стану пасивів здійснили Г.М. Давидов, В.М. Малахова [971], М.В. Мельник, В.Г. Когденко [972], Л.Н. Чечевичина [973] та інші. Виявлено також ряд праць, автори яких не акцентують уваги на особливостях методики аналізу пасивів, зокрема: С.Б. Брангольц, І.А. Белобжецький, В.Г. Ветчинін, І.А. Ламикін, Ф.А. Лоскутов, Б.І. Майданчик, В.В. Панков, Г.М. Тацій [974], Л.С. Васильєва, М.В. Петровська [975], І.П. Житна, І.В. Тацій, Є.П. Житний [976], Є.В. Мних, П.Ю. Буряк [977], Є.В. Мних, І.Д. Ференц [978], В.В. Осмоловський, Л.І. Кравченко, Н.А. Русак, [979], Д.А. Панков, Л.В. Пашковська, О.М. Єзерська, Т.Н. Рыбак [980], В.Е. Рыбалкін, В.М. Грибаніч, А.В. Дриночкін, М.Е. Казачкова, В.М. Кутовой, Б.Б. Логінов, В.Б. Мантусов, В.А. Соловйов, С.В. Фролов, Ю.А. Щербанін [981], Т.М. Серікова, В.Д. Понікаров, Є.П. Кожанова, І.П. Отенко [982].

⁹⁷¹ Давидов Г.М. Стратегічний аналіз : [навчальний посібник] / Г.М. Давидов , В.М. Малахова, О.А. Маготець. – К.: Знання, 2011. – 389 с.

⁹⁷² Мельник М.В. Экономический анализ в аудите учеб. Пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям “Бухгалтерский учет, анализ и аудит”, “Финансы и кредит”, “Налоги и налогообложение” / М.В. Мельник, В.Г. Когденко. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2007. – 543 с.

⁹⁷³ Чечевичина Л.Н. Экономический анализ: учебное пособие / Л.Н. Чечевичина. – Ростов н/Д: изд-во “Феникс”, 2001. – 448 с.

⁹⁷⁴ Брангольц С.Б. Экономический анализ хозяйственной деятельности предприятий и объединений: [учебник] / С.Б. Брангольц, И.А. Белобжецкий, В.Г. Ветчинин, И.А. Ламыкин, Ф.А. Лоскутов, Б.И. Майданчик, В.В. Панков, Г.М. Таций. – [3-е изд., перераб. и доп]. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 407 с.

⁹⁷⁵ Васильева Л.С. Финансовый анализ: [учебник] / Л.С. Васильева, М.В. Петровская. – М.: КНОРУС, 2006. – 544 с

⁹⁷⁶ Житна І.П. Теорія економічного аналізу: [навчальний посібник] / І.П. Житна, І.В. Тацій, Є.П. Житний. – Луганськ: вир-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 336 с

⁹⁷⁷ Мних Є.В. Економічний аналіз на промисловому підприємстві: [навчальний посібник] / Є.В. Мних, П.Ю. Буряк. – Львів: Світ, 1998. – 208 с.

⁹⁷⁸ Мних Є.В. Економічний аналіз: [навчальний посібник] / Є.В. Мних, І.Д. Ференц. – Львів: “Армія України”, 2000. – 144 с.

⁹⁷⁹ Осмоловський В.В. Теория анализа хозяйственной деятельности: учебное пособие / В.В. Осмоловский, Л.И. Кравченко, Н.А. Русак и др. – Мн.: Новое знание, 2001. – 318 с.

⁹⁸⁰ Панков Д.А. Основы учета и анализа в системе финансового менеджмента: учебное пособие для слушателей программы Masters of Business Administration / Д.А. Панков, Л.В. Пашковская, О.М. Езерская, Т.Н. Рыбак. – Мн.: Современ. Шк., 2006. – 304 с.

⁹⁸¹ Рыбалкин В.Е. Анализ экономики. Страна, рынок, фирма. [учебник] / В.Е. Рыбалкин, В.М. Грибаніч, А.В. Дриночкін, М.Е. Казачкова, В.М. Кутовой, Б.Б. Логінов, В.Б. Мантусов, В.А. Соловйов, С.В. Фролов, Ю.А. Щербанін. – [2-е изд.]. – М: Междунар. отношения, 2006. – 352 с.

⁹⁸² Серікова Т.М. Облік, аналіз і аудит: [навчальний посібник] / Т.М. Серікова, В.Д. Понікаров, Є.П. Кожанова, І.П. Отенко. – Х. ВД ІНЖЕК 2003.– 380 с.

Пасиви поділяються на власний та залучений капітал, тому систематизацію питань висвітлених у літературних джерелах за напрямом аналізу стану пасивів проведемо в два етапи: аналіз стану власного капіталу та аналіз стану залученого капіталу (табл. 5.10), що сприятиме комплексному вивченню інформаційного забезпечення аналізу стану пасивів, визначенню місця та ролі аналізу стану пасивів в системі аналізу фінансового стану підприємства.

Аналізуючи теоретичне надбання в частині повноти розкриття методики аналізу стану пасивів, виявлено, що у навчальній літературі окреслене питання розкрито не достатньо, підтвердженням чого є дані табл. 5.10.

Таблиця 5.10. Систематизація питань аналізу стану пасивів у навчальній літературі

<i>Питання, що розглядаються</i>	<i>Джерело</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Аналіз стану власного капіталу:	
Аналіз якості власного капіталу	11
Аналіз статутного капіталу	30, 11, 9
Аналіз резервів	11
Аналіз структури та динаміки складових власного капіталу	29, 16, 35, 38, 15, 9, 37, 36, 21
Методика аналізу власного капіталу	11, 3, 9, 34
Методика оцінка вартості капіталу підприємства	23, 29, 28, 32, 15, 9
Аналіз динаміки, складу та структури джерел	30, 31, 23, 29, 13
Формування капіталу (в т.ч. власного капіталу)	28, 10, 8, 5, 11, 24, 22, 3, 19, 25
Характеристика складових власного капіталу	30, 31, 23, 28, 10, 5, 17, 11, 3, 15, 9, 25, 34, 21
Аналіз ефективності і інтенсивності використання капіталу	29, 13, 28, 5, 24, 22, 3, 27
Аналіз оборотності капіталу	23, 29, 28, 16, 5, 18, 20, 26, 15, 25
Аналіз прибутковості власного капіталу (віддачі)	29, 28, 10, 8, 22, 25
Коефіцієнти структури власного капіталу:	
– концентрації власного капіталу	29, 7, 6, 26, 19, 37, 34, 36
– маневреності власного капіталу	6, 7, 16, 5, 17, 11, 12, 32, 35
– страхування бізнесу	16
– рентабельності власного капіталу	30, 11, 26, 37
Ефект фінансового важеля (лівереджу)	30, 31, 23, 29, 7, 16, 3, 26, 35, 15
Аналіз факторів зміни рентабельності власного капіталу	30, 31, 23, 29, 13, 28, 7, 16, 10, 5, 18, 20, 26, 33, 15, 27
Аналіз стану довгострокової заборгованості:	
Види довгострокових джерел фінансування організації	30, 3
Оцінка ефективності схем довгострокових банківських кредитів	30
Порівняння дебіторської і кредиторської заборгованості	30, 16
Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	16, 34
Коефіцієнт довгострокових зобов'язань	16
Коефіцієнт співвідношення короткотермінових зобов'язань і перманентного капіталу	19

1	2
Аналіз стану короткострокової заборгованості:	
Методика аналізу кредиторської заборгованості	2, 29, 11, 15, 22, 1, 32, 34
Аналіз структури та динаміки зобов'язань	29, 32
Структура зобов'язань	29, 14, 15, 3
Коефіцієнт обертання кредиторської заборгованості	30
Якість кредиторської заборгованості	23, 35
Середня тривалість періоду погашення кредиторської заборгованості	29, 23
Середня тривалість використання кредиторської заборгованості в обороті	29, 15, 35
Розрахунок поточних зобов'язань	29, 16
Коефіцієнт кредиторської заборгованості і інших пасивів	37, 34
Коефіцієнт заборгованості за кредитами банків та позиками	37
Коефіцієнт заборгованості перед іншими підприємствами	37
Коефіцієнт внутрішньої заборгованості	33, 37
Коефіцієнт короткострокової заборгованості	34

Де: 1. Бернстайн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика, и интерпретации: Пер. с англ. / научн. ред. перевода чл.-корр. РАН И.И. Елисеева. Гл. редактор серии проф. Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 624 с.; 2. Бутко А.Д. Теорія економічного аналізу: [Підручник]. / А.Д. Бутко – К.: Нац. Торг.-екон. Ун-т, 2005. – 411 с.; 3. Давидов Г.М. Стратегічний аналіз: [навчальний посібник] / Г.М. Давидов, В.М. Малахова, О.А. Маготець. – К.: Знання, 2011. – 389 с.; 4. Економічний аналіз: [підручник для студентів економічних спеціальностей ВНЗ] / С.З. Мошенський, О.В. Олійник / За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – [2-ге вид., доп і перероб]. – Житомир: П.П. Рута, 2007. – 704 с.; 5. Канке А.А. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учебное пособие / А.А. Канке., И.П. Кошечкина. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2005. – 288 с.; 6. Ковалев В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: [учебник] / В.В. Ковалев, О.Н. Волкова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 424 с.; 7. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры / В.В. Ковалев. – Финансы и статистика, 2003. – 560 с.; 8. Литвинов Д.В. Анализ финансового состояния предприятия: справочное пособие / Д.В. Литвинов. – Санкт-Петербург. – 2004. – 103 с.; 9. Лытнева Н.А. Учет и анализ уставного капитала при создании, реорганизации и ликвидации общества с ограниченной ответственностью. – М.: Издательско-консультационный центр “Дело и Сервис”, 2004. – 128 с.; 10. Макарьева В.И. Анализ финансово-хозяйственной деятельности организации / В.И. Макарьева, Л.В. Андреева.. – [2-е изд.]. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 304 с.; 11. Мельник М.В. Экономический анализ в аудите: [учеб. Пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям “Бухгалтерский учет, анализ и аудит”, “Финансы и кредит”, “Налоги и налогообложение”] / М.В. Мельник, В.Г. Когденко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 543 с.; 12. Мельник М.В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учебное пособие / М.В. Мельник, Е.Б. Герасимова. – М.: ФОРУМ: ИНФРА – М, 2007. – 192 с.; 13. Мец В.О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: [навчальний посібник] / Мец В.О. – К.: КНЕУ, 1999. – 132 с.; 14. Мних Є.В. Аналіз і контроль в системі управління капіталом підприємства / Є.В. Мних, А.Д. Бутко, О.Ю. Большакова, Г.О. Кравченко, М.О. Никонович, за ред. проф. Є.В. Мниха – К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.; 15. Мних Є.В. Економічний аналіз: [підручник] / Є.В. Мних. – К.: Знання, 2011. – 630 с.; 16. Мошенський С.З. Економічний аналіз: [підручник для студентів економічних спеціальностей ВНЗ] / С.З. Мошенський, О.В. Олійник, за ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – [2-ге вид., доп і перероб.] – Житомир: П.П. “Рута”, 2007. – 704 с.; 17. Мыцких Н.П. Анализ

финансового состояния организации: учеб.-метод. пособ. / Н.П. Мыцких. – Мн.: Акад, упр. При Президента Респ. Беларусь, 2008. – 70 с.; 18. Нитецкий В.В. Финансовый анализ в аудите: теория и практика: [Учеб. Пособ.]. 2-е изд. / В.В. Нитецкий, А.А. Гаврилов – М.: Дело, 2002. – 256 с.; 19. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання: [підручник] / П.Я. Попович. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2008. – 630 с.; 20. Прыкина Л.В. Экономический анализ предприятия: [учебник для вузов] / Л.В. Прыкина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 407 с.; 21. Радченко Ю.В. Анализ финансовой отчетности: учебное пособие для вузов / Ю.В. Радченко. – Ростов н/Д: Феникс, 2006, – 192 с.; 22. Русак Н.А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования: [Справ. Пособие]. / Н.А. Русак, В.А. Русак – Мн.: Выш. шк., 1997. – 309 с.; 23. Савицкая Г.В. Анализ производственно-финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий: [учебник] / Г.В. Савицкая. – М.: ИНФРА – М, 2003. – 368 с.; 24. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г.В. Савицкая. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Мн.:ИП “Экоперспектива”, 1998. – 498 с.; 25. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности: учебное пособие / Г.В. Савицкая. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 256 с.; 26. Савицкая Г.В. Анализ эффективности и рисков предпринимательской деятельности: методологические аспекты / Г.В. Савицкая. – М.: ИНФРА-М, 2011. – с. 272.; 27. Савицкая Г.В. Анализ эффективности предприятия: методологические аспекты / Г.В. Савицкая – М.: Новое знание, 2003. – 160 с.; 28. Савицкая Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: [навчальний посібник] / Г.В. Савицкая. – К.:Знання, 2004. – 654 с.; 29. Савицкая Г.В. Экономический анализ: [учебник] / Г.В. Савицкая. – [9-е изд., испр.]. – М.:Новое знание, 2004. – 640 с.; 30. Селезнева Н.Н. Финансовый анализ. Управление финансами: учебное пособие для вузов / Н.Н. Селезнева, А.Ф. Ионова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 639 с.; 31. Селезнева Н.Н. Анализ финансовой отчетности организации / Н.Н. Селезнева, А.Ф. Ионова. – [3е изд., перераб и доп.]. – М.:ЮНИТИ – ДАНА, 2007. – 583 с.; 32. Стражев В.И. Анализ гозяйственной деятельности в промышленности / В.И. Стражев, Л.А. Богдановская, О.Ф. Мигун и др.; Под общей ред. В.И. Стражева. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – Мн.: Выш.шк., 2003. – 480 с.; 33. Тігова Т.М. Аналіз фінансової звітності: [навч посіб]. / Т.М. Тігова, Л.С. Селіверстова, Т.Б. Процюк – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 268 с.; 34. Чечвицына Л.Н. Экономический анализ: [Учебное пособие]. / Л.Н. Чечвицына – Ростов н/д: изд-во “Феникс”, 2001. – 448 с.; 35. Шевчук В.О. Аналіз господарської діяльності / В.О. Шевчук, В.О. Коновалова, В.П. Пантелеев – К.: ДП “Інформ.-аналіт.агенство”, 2011. – 399 с.; 36. Шермет А.Д. Методика финансового анализа / А.Д. Шермет, Р.С. Сайфулин, Е.В. Негашев – М.: ИНФРА-М, 2000. – 208 с.; 37. Шермет А.Д. Теория экономического анализа: [учебник] / А.Д. Шермет. – [2-е изд., доп.]. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 366 с.; 38. Шпанковська Н.Г. Аналіз господарської діяльності: теорія, методика, розбір конкретних ситуацій: [навчальний посібник] / Н.Г. Шпанковська, Г.О. Король, К.Ф. Ковальчук та ін. / за ред. К.Ф. Ковальчука. – К.: “Центр учбової літератури”, 2012. – 328 с.

Така ситуація, на наш погляд, пояснюється тим, що автори розглядають лише окремі етапи здійснення аналізу стану пасивів, які необхідні для визначення конкретних аспектів фінансового стану підприємства, ігноруючи при цьому вагому впливовість безпосередньо аналізу стану пасивів на контроль та планування діяльності підприємства. Цей факт є невтішним, адже саме наукова література формує світогляд аналітиків-початківців, а тому, недостатнє теоретичне обґрунтування окремих питань в процесі отримання фахових знань в подальшому призводить до виникнення непорозумінь та труднощів при їх практичному вирішенні.

Вище виявлені причини впливають на якість здійснення економічного аналізу та достовірність прийняття управлінських рішень, адже саме аналітик відповідає за забезпечення своєчасного надходження до фінансового директора та інших користувачів повної, достовірної та неупередженої інформації про фінансовий стан підприємства, тому його професійно-кваліфікаційний рівень безпосередньо впливає на ряд покладених на нього функцій та завдань (рис. 5.8).

Рис. 5.8. Завдання і функції аналітика (розроблено на основі [983, с. 78-79])

Аналізуючи дані рис. 5.8 підтвердимо вагомість професійного розвитку аналітика, адже саме від знання методики аналізу всіх напрямів господарської діяльності підприємства та від вміння визначити, правильно розрахувати та інтерпретувати необхідні коефіцієнти, залежить управління об'єктами аналізу відповідного напрямку, яке на основі даних аналітика здійснює фінансовий директор. Тому аналітик повинен не лише вміти здійснювати шаблонні розрахунки, але й чітко розуміти їх значення для господарської діяльності підприємства.

Розробка чіткої методики аналізу стану пасивів підприємства для фінансового аналітика є необхідною, адже, як стверджує В.В. Бочаров [984, с. 78-79], для аналітика мають важливе значення такі параметри, як

⁹⁸³ Бочаров В.В. Современный финансовый менеджмент / В.В. Бочаров. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с

⁹⁸⁴ Бочаров В.В. Современный финансовый менеджмент / В.В. Бочаров. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с

рентабельність власного капіталу, активів і продажів, співвідношення між позиковим і власним капіталом, частка власного капіталу у валюті балансу, а також оцінка вірогідних ризиків. Ці показники дозволяють аналітику визначити можливі “точки зростання” і перспективні напрями, які дають можливість підприємству в майбутньому досягти успіху в реалізації вибраної фінансової стратегії.

Аналізуючи інформацію зазначену в табл. 5.10, виявлено, що при дослідженні аналізу стану власного капіталу найбільшу увагу автори концентрують на питаннях аналізу факторів зміни рентабельності власного капіталу; динаміки, складу та структури джерел формування капіталу, в тому числі власного; актуальними також є питання щодо характеристики складових власного капіталу, його оборотності та ефекту фінансового важеля. Підвищена увага до визначення факторів зміни рентабельності власного капіталу характеризується тим, що рентабельність власного капіталу є одним із головних вартісних показників ефективності виробництва, який характеризує ступінь використання капіталу у процесі здійснення господарської діяльності. Натомість, ретельне дослідження динаміки руху складових пасивів в цілому та окремо складових власного капіталу забезпечує можливість виявлення структурних змін в пасивах підприємства, причин цих змін, періодичність, їх наслідки та дозволяє виявити рівень забезпеченості підприємства власними ресурсами, що й пояснює зосередження уваги вчених та науковців на вказаному питанні. В свою чергу, необхідність чіткої структуризації пасивів підприємства зумовлює актуальність її дослідження, а зосередженість уваги науковців на процесі визначення оборотності власного капіталу пояснюється тим, що отримана інформація сприяє визначенню рівня ділової активності підприємства. Натомість, фінансовий важіль визначається як потенційна можливість впливати на прибуток підприємства та прибутковість власного капіталу шляхом застосування та контролю запозиченого капіталу, а тому правильність його визначення є запорукою стабілізації фінансового стану та оптимізації фінансового результату.

Безперечно, проаналізовані вище питання потребують уваги, однак при аналізі стану власного капіталу виникає необхідність у дослідженні більш актуальних питань, які не розкриваються вченими та науковцями,

хоча не є константою, і мають неабиякий вплив на визначення оптимального стану власного капіталу, пасивів в цілому та аналіз інших аспектів діяльності, які передбачають використання інформації про стан власного капіталу. До ряду таких питань слід відносити: аналіз ефективності та інтенсивності використання власного капіталу, методику оцінки вартості капіталу, аналіз прибутковості власного капіталу, аналіз стану статутного капіталу, аналіз якості власного капіталу, аналіз резервів. Як бачимо, відсоткові показники рівня дослідження цих питань низькі, однак, від правильності їх вирішення залежить розвиток подальшої господарської діяльності підприємства.

Дослідження літератури за напрямом “аналіз стану залученого капіталу” (табл. 5.10) показало, що рівень наукової обґрунтованості методики здійснення аналізу стану залученого капіталу є низьким, оскільки дослідження більшості питань характеризується поодинокими випадками. З проаналізованих джерел послідовної комплексної методики аналізу залученого капіталу не виявлено. Однак, розглядаються окремі аспекти методики аналізу стану залученого капіталу, найпоширенішими з яких є аналіз кредиторської заборгованості, впорядкування структури зобов'язань, аналіз стану поточних зобов'язань, аналіз стану довгострокових зобов'язань та певні рекомендації щодо формування комплексної методики.

В свою чергу, результати дослідження наукової літератури показали, що серед 127 проаналізованих наукових праць за ключовими словами “аналіз пасивів”, виявлено лише 43 праці, які присвячені безпосередньо аналізу стану пасивів. Найбільш досліджуваними питаннями є рентабельність власного капіталу, аналіз співвідношення власного та залученого капіталу, оцінка пасивів, аналіз кредиторської заборгованості.

Таким чином, попри великомасштабність проведених досліджень і обґрунтованість отриманих висновків, більшість авторів розглядають аналіз стану пасивів поверхнево, не конструюючи повної послідовної методики, натомість, аналізують його шляхом довільного розрахунку необхідних коефіцієнтів, які сприяють визначенню фінансового стану, ділової активності, ліквідності та платоспроможності, незважаючи на те,

що саме аналіз стану пасивів є підґрунтям визначення перерахованих вище аспектів діяльності підприємства, а тому пасиви потребують окремого всебічного аналізу із застосуванням індуктивного методу, здійсненню якого сприятиме розробка комплексної методики аналізу стану пасивів.

Виявлена прогалина в системі економічних досліджень є суттєвою, оскільки аналіз пасивів є на стільки ж важливим етапом аналізу діяльності підприємства, як ретельна діагностика головного мозку або кардіограма серця для людини, адже, якщо умовно провести паралель між структурою господарської діяльності підприємства та побудовою людського організму, то, безперечно, роль головного органу відіграватиме капітал, як власний, так і залучений. Прямим підтвердженням цього факту є, по-перше, морфологічне пояснення, адже слово капітал утворене від прикметника “capitalis”, тобто “найбільш важливий” [985, с. 103], по-друге, суто з практичної точки зору, жодне підприємство не може функціонувати без капіталу, адже появі будь-якого активу передують утворення та фіксація джерела його надходження.

Більшість вчених і науковців у своїх дослідженнях акцентують увагу на деталізації аналізу стану активів, однак, спершу потрібно вдосконалити методику аналізу стану пасивів, адже стан активів підприємства безпосередньо залежить від правильності формування, розміщення та використання пасивів, контроль над якими забезпечує проведення якісного та достовірного аналізу їх стану. Тому, незважаючи на постійну актуалізацію питань з аналізу стану активів, вважаємо, що саме дослідження структури та динаміки руху пасивів, визначення і аналіз тенденції зміни розміру їх складових, встановлення причинно-наслідкових зв'язків їх структурних змін, виявлення оптимального співвідношення між власним та залученим капіталом, структуризація пасивів і визначення питомої ваги їх складових у розділах пасивів та валюті балансу є важливим і невід'ємним етапом аналізу господарської діяльності підприємства, зокрема, в частині визначення його фінансового стану (рис. 5.9).

---

⁹⁸⁵ Нападовська Л.В. Теорія бухгалтерського обліку [текст]: монографія // Л.В. Нападовська, М. Добія, Ш. Сандер, Р. Матезіч та ін. / за заг. Ред. Л.В. Нападовської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 735 с.

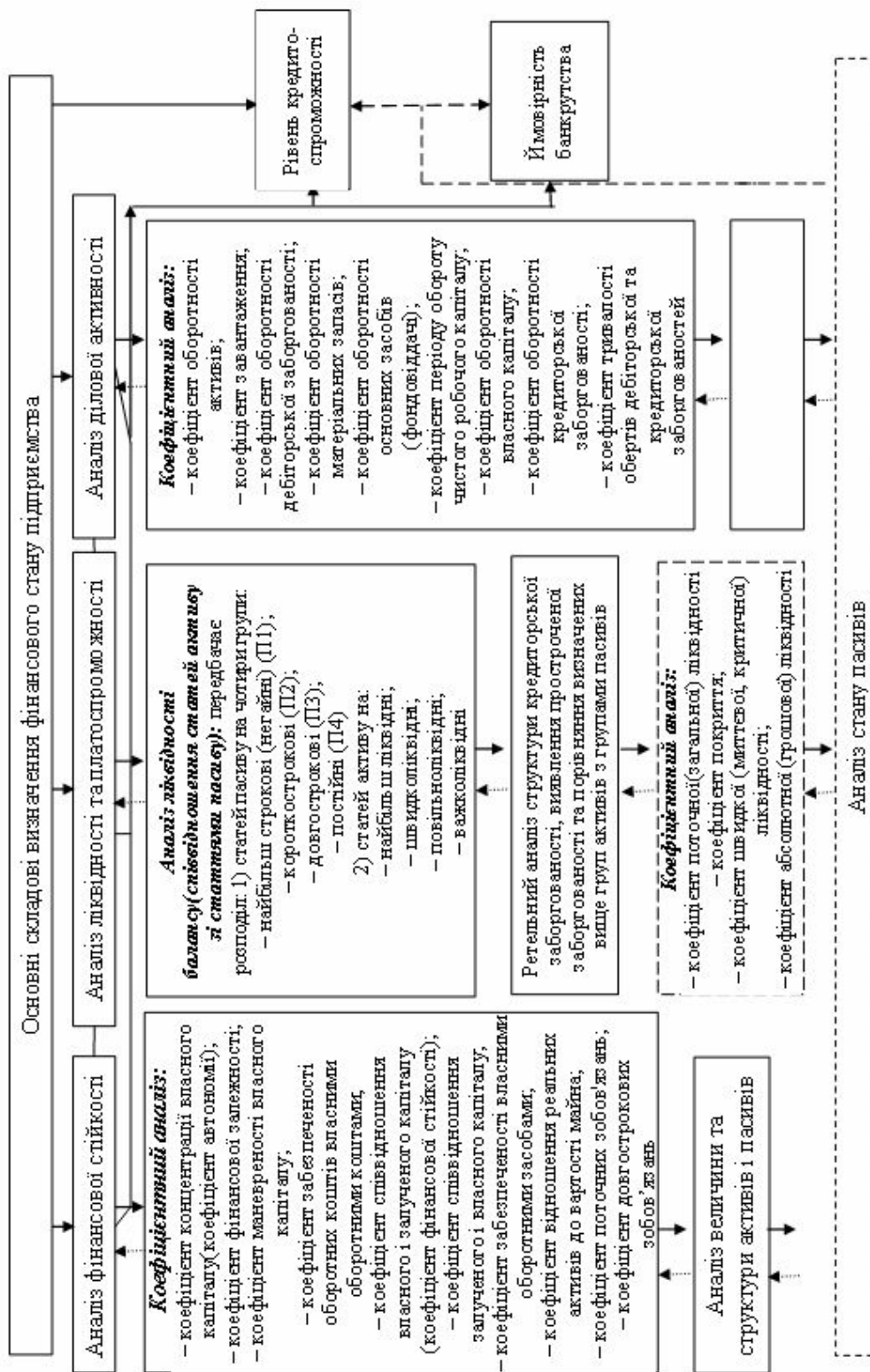

Рис. 5.9. Аналіз стану пасивів – основа здійснення аналізу фінансового стану підприємства

Рис. 5.9 ілюструє основні етапи проведення аналізу фінансового стану підприємства, його стійкості, ділової активності, ліквідності та платоспроможності, здійснивши які, як бачимо, отримуємо можливість виявити рівень конкурентоспроможності та спрогнозувати ймовірність банкрутства підприємства. Осмислення відображеної на рис. 5.9 інформації свідчить про те, що етапи кожного із зазначених напрямів аналізу попередньо потребують здійснення аналізу стану пасивів, що й пояснює виділення нами аналізу стану пасивів підприємства окремим етапом. Однак, він є не лише етапом, який сприяє отриманню статистичних даних, необхідних для їх подальшого використання за напрямками економічного аналізу, а й завдяки встановленню тенденції зміни структури капіталу, його складових та показників, виступає стійким підґрунтям – початковою інформаційною базою визначення рівня фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності та інших визначених на рис. 5.9 складових фінансового стану, який, в першу чергу, залежить від оптимальності співвідношення власного та залученого капіталу, що і пояснює зворотній рух стрілок, відображених пунктиром.

Задля більш наочного визначення та обґрунтування місця аналізу стану пасивів у системі аналізу господарської діяльності підприємства, детальніше проаналізуємо етапи здійснення аналізу складових фінансового стану.

Отже, спільним етапом проведення аналізу визначених на рис. 5.9 складових фінансового стану господарської діяльності підприємства є коефіцієнтний аналіз – етап, який передбачає формування та розрахунок системи показників з їх подальшою інтерпретацією, що дозволить аналітику зробити висновок про фінансовий стан підприємства, рівень його стійкості, ліквідності, платоспроможності, ділової активності; виявити вагомість змін, що відбулися; встановити причини, якими пояснюються зміни та спрогнозувати наслідки подальшого функціонування підприємства.

Розглянемо коефіцієнтний етап аналізу кожної з визначених складових фінансового стану та роль аналізу стану пасивів підприємства в їх розрахунку.

Коефіцієнтний аналіз фінансової стійкості передбачає розрахунок показників, визначених в табл. 5.11, який сприяє визначенню оцінки складу джерел фінансування та встановленню співвідношення між ними.

Таблиця 5.11. Порядок розрахунку та характеристика коефіцієнтів визначення фінансової стійкості підприємства за Формою 1 “Баланс” (розроблено на основі [986, с. 458-460])

Назва коефіцієнту	Порядок розрахунку	Характеристика коефіцієнту
Коефіцієнт концентрації власного капіталу (коефіцієнт автономії)	$\frac{p.380}{p.640}$	Характеризує ступінь незалежності підприємства від зовнішніх запозичень
Коефіцієнт фінансової залежності	$\frac{p.640 - p.380}{640}$	Це показник, обернений до коефіцієнту концентрації власного капіталу. Характеризує ступінь залежності підприємства від зовнішніх запозичень
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	$\frac{p.380}{p.260}$	Визначає частину власного капіталу, яка використовується для фінансування поточної діяльності
Коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	$\frac{p.260 - p.620}{p.260}$	Характеризує рівень забезпеченості підприємства ресурсами, необхідними для проведення незалежної фінансової політики
Коефіцієнт співвідношення власного і залученого капіталу (коефіцієнт фінансової стійкості)	$\frac{p.380}{p.480 + p.620}$	Показує скільки гривень власного капіталу припадає на 1 гривню залученого капіталу
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	$\frac{p.380 - p.080}{p.260}$	Показує, яка частина оборотних активів забезпечується за рахунок власних засобів
Коефіцієнт відношення реальних активів до вартості майна	$\frac{p.030 + p.100 + p.120 + 270}{p.280}$	Показує скільки гривень реальних активів припадає на 1 гривню вартості майна. Коефіцієнт характеризує потенційні можливості активів підприємства
Коефіцієнт поточних зобов'язань	$\frac{p.620}{p.480 + p.620}$	Визначає питому вагу поточних зобов'язань в загальній сумі джерел формування
Коефіцієнт довгострокових зобов'язань	$\frac{p.480}{p.480 + p.620}$	Визначає питому вагу довгострокових зобов'язань у загальній сумі джерел формування
Коефіцієнт співвідношення залученого і власного капіталу	$\frac{p.480 - p.620}{p.380}$	Показує скільки гривень залученого капіталу припадає на 1 гривню власного капіталу

⁹⁸⁶ Економічний аналіз: [підручник для студентів економічних спеціальностей ВНЗ] / С.З. Мошенський, О.В. Олійник / За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – [2-ге вид., доп і перероб]. – Житомир: П.П. Рута, 2007. – 704 с.

В табл. 5.11 наведено перелік та характеристику коефіцієнтів, розрахунків та інтерпретація яких характеризує рівень фінансової стійкості підприємства.

Існує декілька точок зору щодо системи показників, розрахунків яких сприяє визначенню фінансової стійкості. Дискусійним є також і розрахунковий аспект визначених показників. Однак, найбільш обґрунтованою та дієвою, на наш погляд, є методика визначення рівня фінансової стійкості запропонована проф. С.З. Мошенським та проф. О.В. Олійник [987, с. 458-460], на основі якої здійснюється наше дослідження. Таким чином, бачимо, що дослідження та аналіз стану пасивів є основою проведення аналізу визначеного напрямку, адже практично всі розрахунки здійснюються із застосуванням інформації про стан пасивів, що зумовлює необхідність вчасного отримання достовірної і правдивої інформації про стан пасивів підприємства, формування якої забезпечує їх ретельний аналіз. Тому, аналіз стану пасивів є невід'ємною частиною аналізу фінансової стійкості, адже саме результат аналізу стану пасивів надає змогу аналітику визначити рівень забезпеченості підприємства власними та залученими джерелами фінансування, що в свою чергу сприяє досягненню цілей та виконанню основних завдань аналізу рівня фінансової стійкості.

Коефіцієнтний аналіз ліквідності і платоспроможності характеризується розрахунком коефіцієнтів поточної, швидкої та абсолютної ліквідності (табл. 5.12).

Таблиця 5.12. *Порядок розрахунку та характеристика коефіцієнтів визначення ліквідності та платоспроможності підприємства із врахуванням поділу активів і пасивів на групи [988]*

Назва коефіцієнту	Порядок розрахунку	Характеристика коефіцієнту
1	2	3
Коефіцієнт поточної (загальної) ліквідності – коефіцієнт покриття	$\frac{A1 + A2 + A3}{П1 + П2}$	Характеризує спроможність підприємства погашати свої поточні зобов'язання за рахунок усіх оборотних активів
Коефіцієнт швидкої (миттєвої, критичної) ліквідності	$\frac{A1 + A2}{П1 + П2}$	Характеризує спроможність підприємства погашати свої поточні зобов'язання за рахунок оборотних активів за вирахуванням товарно-матеріальних запасів

⁹⁸⁷ Економічний аналіз: [підручник для студентів економічних спеціальностей ВНЗ] / С.З. Мошенський, О.В. Олійник / За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – [2-ге вид., доп і перероб]. – Житомир: П.П. Рута, 2007. – 704 с.

⁹⁸⁸ Економічний аналіз: [підручник для студентів економічних спеціальностей ВНЗ] / С.З. Мошенський, О.В. Олійник / За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – [2-ге вид., доп і перероб]. – Житомир: П.П. Рута, 2007. – 704 с.

Продовження табл. 5.12

1	2	3
Коефіцієнт абсолютної (грошової) ліквідності	$\frac{A1}{П1 + П2}$	Характеризує спроможність підприємства погашати свої поточні зобов'язання за рахунок грошових коштів

Здійснення коефіцієнтного аналізу ліквідності і платоспроможності підприємства передбачає поділ активів та пасивів на групи, які підлягають встановленню співвідношення між ними. В табл. 5.13 наведено інформацію про групи, які формують пасиви підприємства при визначенні ліквідності та платоспроможності.

Таблиця 5.13. Аналіз пасивів при визначенні ліквідності і платоспроможності підприємства [989, с. 441]

Групи	Умовне позначення	Сума рядків балансу	Характеристика
Найбільш термінові	П1	530-610	Кредиторська заборгованість та позики не погашені вчасно
Короткострокові	П2	500-520	Короткострокові кредити та позики
Довгострокові	П3	480,630	Довгострокові зобов'язання та доходи майбутніх періодів
Постійні	П4	380,430	Зобов'язання перед власниками з приводу формування власного капіталу

Аналіз ліквідності і платоспроможності характеризується визначенням рівня спроможності здійснювати платежі та оцінкою можливості погасити заборгованість за першою вимогою кредитора, тобто дозволяє проаналізувати здатність підприємства відповідати за своїми зобов'язаннями. Таким чином, аналіз стану пасивів сприяє правильному розподілу елементів їх структури на групи, які передбачає методика, (табл. 5.13) та виявленню моменту переходу складових капіталу з однієї групи в іншу, що, в свою чергу, забезпечує достовірне визначення рівня ліквідності та платоспроможності підприємства.

Коефіцієнтний аналіз ділової активності характеризується розрахунком коефіцієнтів оборотності (табл. 5.14).

Характеристика та порядок розрахунку коефіцієнтів аналізу ділової активності підтверджують необхідність проведення попереднього аналізу стану пасивів задля забезпечення аналітика даними необхідними для розрахунку показників, які потребують застосування інформації про стан

⁹⁸⁹ Економічний аналіз: [підручник для студентів економічних спеціальностей ВНЗ] / С.З. Мошенський, О.В. Олійник / За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – [2-ге вид., доп і перероб]. – Житомир: П.П. Рута, 2007. – 704 с.

складових пасивів, зокрема: коефіцієнта тривалості обертання дебіторської та кредиторської заборгованостей, коефіцієнта оборотності кредиторської заборгованості та коефіцієнта оборотності власного капіталу.

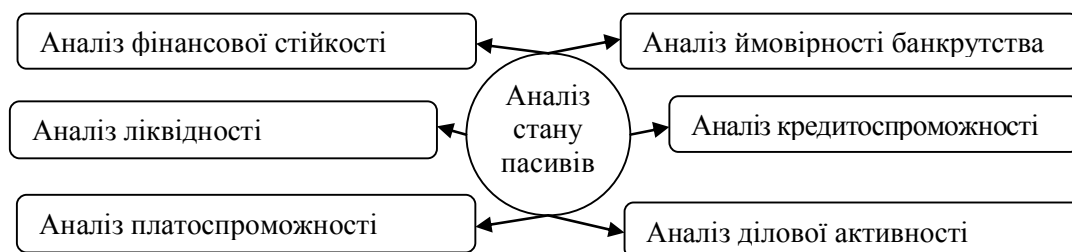
Таблиця 5.14. *Порядок розрахунку та характеристика коефіцієнтів визначення ділової активності підприємства, що стосуються пасивів, за формою 1 “Баланс” та формою 2 “Звіт про фінансові результати” (розроблено на основі [990, с. 491-492])*

<i>Назва коефіцієнту</i>	<i>Порядок розрахунку</i>	<i>Характеристика коефіцієнту</i>
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	$\frac{p.035\Phi 2}{p380\Phi 1}$	Розраховується як відношення чистої виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) до середньорічної величини власного капіталу підприємства і показує ефективність використання власного капіталу підприємства
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	$\frac{\text{Сума закупівель}}{p.620\Phi 1}$	Розраховується як відношення чистої виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) до середньорічної величини кредиторської заборгованості і показує швидкість обертання кредиторської заборгованості підприємства за період, що аналізується, розширення або зниження комерційного кредиту, що надається підприємству
Коефіцієнт тривалості обертання дебіторської та кредиторської заборгованостей	$\frac{\text{Тривалість звітного періоду}}{\text{Коефіцієнт оборотності заборгованості}}$	Розраховується як відношення тривалості звітного періоду до коефіцієнта оборотності дебіторської або кредиторської заборгованості і показує середній період погашення дебіторської або кредиторської заборгованостей підприємства

⁹⁹⁰ Економічний аналіз: [підручник для студентів економічних спеціальностей ВНЗ] / С.З. Мошенський, О.В. Олійник / За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – [2-ге вид., доп і перероб]. – Житомир: П.П. Рута, 2007. – 704 с.

Окрім коефіцієнтного етапу аналіз складових фінансового стану підприємства передбачає здійснення інших етапів (рис. 5.9), однак, в основу проведення кожного з них покладено аналіз стану пасивів, який забезпечує можливість здійснення аналізу структури кредиторської заборгованості, виявлення простроченої заборгованості, аналізу величини та структури пасивів, оцінки ефективності використання активів і пасивів. Це, в свою чергу, підтверджує доречність формування окремого етапу аналізу господарської діяльності підприємства – аналізу стану пасивів – етап, який передбачає забезпечення аналітиків необхідною інформацією про структуру, динаміку руху, співвідношення складових та загальний стан пасивів підприємства, подальше використання якої сприятиме формуванню і розрахунку коефіцієнтної системи окремих аспектів аналізу господарської діяльності підприємства, тобто здійсненню коефіцієнтного етапу аналізу та інших визначених методикою етапів, а також виявленню причин змін складових елементів пасивів та їх впливу на фінансовий стан підприємства.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що саме капітал (власний та залучений) виступає головним індикатором визначення фінансового стану господарської діяльності підприємства, який підлягає аналізу на всіх стадіях його життєвого циклу. Для вдалого, постійного та безперервного здійснення господарської діяльності керівництво, управлінський персонал та інші зацікавлені користувачі повинні вчасно отримувати достовірну, неупереджену, а головне повну інформацію про стан пасивів, яка і є фундаментальною основою прогнозування подальшої діяльності підприємства шляхом виявлення та усунення проблемних питань та причин їх виникнення ще на етапі зародження. Місце аналізу стану пасивів в загальній системі фінансового аналізу господарської діяльності підприємства ілюструє рис. 5.10.

Рис. 5.10. Місце аналізу стану пасивів в системі фінансового аналізу підприємства

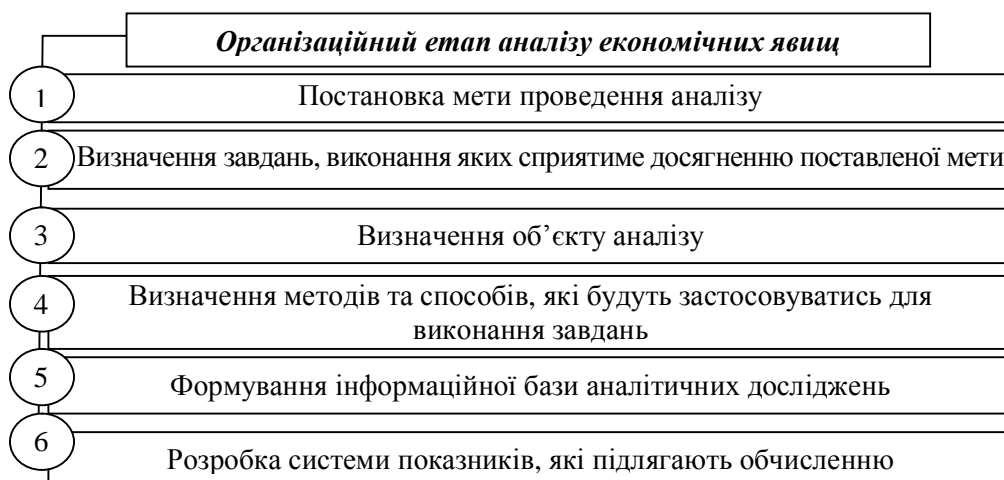
Беручи до уваги нерозривний зв'язок аналізу стану пасивів з визначенням фінансового стану: фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності, кредитоспроможності та ділової активності підприємства, відзначимо нагальну потребу у розробці комплексної методики аналізу пасивів.

5.4. Удосконалення методики аналізу стану та руху пасивів

Під методикою економічного аналізу слід розуміти визначення та застосування сукупності спеціальних методів, способів, прийомів та правил аналітичного дослідження, які дозволяють провести аналіз найбільш ефективно, системно, якісно та у логічній послідовності.

На наш погляд, оптимальна методика аналізу стану пасивів повинна складатися з трьох етапів: організаційного, методологічного та результативного.

Необхідність проведення першого етапу – *організаційного* – пояснюється тим, що ключовою помилкою при розробці науковцями методики аналізу стану пасивів є нехтування обов'язковими вимогами, які висуваються до організації визначеного процесу. Тому, проведенню якісного і комплексного аналізу стану пасивів сприятиме застосування алгоритму представленого на рис. 5.11.

Рис. 5.11. Стадії організаційного етапу аналізу економічних явищ

Стадії організаційного етапу аналізу стану економічних явищ, визначені на рис. 5.11 є загальними, однак, враховуючи те, що пасиви – це складний об’єкт аналізу, що підтверджується використанням аналітичної інформації не лише з метою аналізу стану та зміни самих пасивів, але й з метою виявлення впливу їх змін на діяльність підприємства в цілому та окремих її аспектів, адаптуючи загальну методика до методики аналізу стану пасивів, зауважимо, що постановці мети передуватиме визначення виду та напрямку аналізу. Таким чином, аналіз пасивів підприємства пропонуємо розглядати у вузькому та у широкому значенні. Деталізацію зазначеного поділу відображено на рис. 5.12.

Рис. 5.12. Види та напрями аналізу стану пасивів підприємства

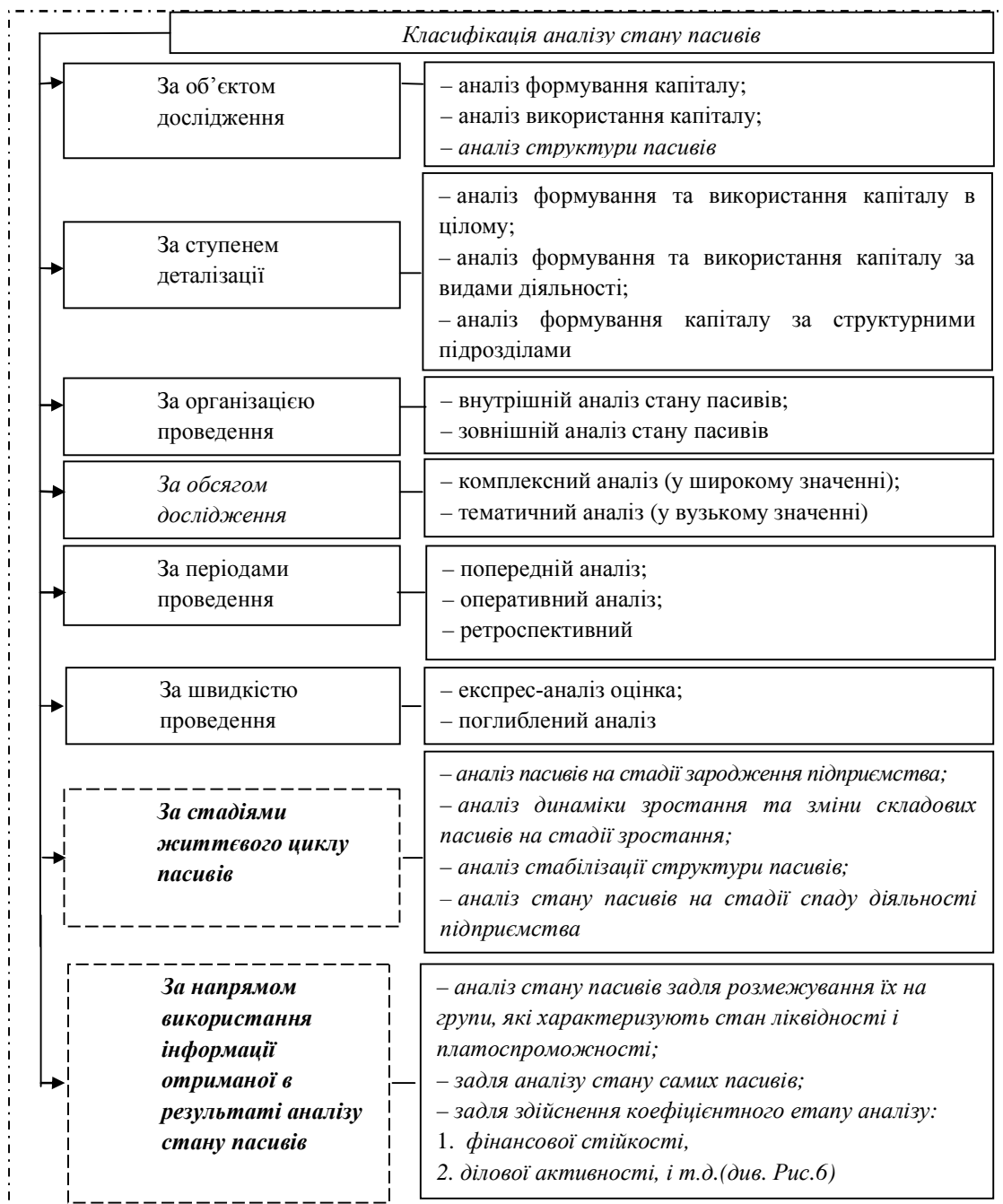
Рис. 5.12 ілюструє структуру двох можливих варіантів (видів) проведення аналізу стану пасивів. Аналіз пасивів у вузькому значенні є складовою аналізу стану пасивів у широкому значенні, який в свою чергу здійснюється відповідно до обраного напрямку аналізу або з метою всебічного аналізу фінансового стану підприємства.

Таким чином, методика проведення аналізу стану пасивів у широкому значенні передбачає систематизацію всіх економічних процесів, на які впливає зміна структури пасивів з ціллю розрахунку всіх можливих економічних показників, на які вони мають вплив, і, які у майбутньому будуть використані при проведенні експрес-аналізу або поглибленого аналізу. Метою такого аналізу є діагностика стану пасивів заради формування інформаційної бази, вивчення якої сприятиме здійсненню якісного аналізу фінансового стану підприємства та його складових: оцінки ділової активності, платоспроможності, ліквідності і т.д.

У вузькому ж значенні аналіз стану пасивів здійснюється з метою встановлення відповідності стану пасивів його цільовим параметрам

функціонування, виявлення його потенційних можливостей, встановлення причинно-наслідкових змін, що відбулися в структурі пасивів та виявлення факторів, які спровокували ці зміни.

Окрім розглянутого поділу аналізу стану пасивів – за обсягом, він підлягає поділу і за іншими класифікаційними ознаками (рис. 5.13).

Рис. 5.13. Класифікація аналізу стану пасивів (удосконалено на основі класифікації запропонованої В.О. Подольським, О.В. Ярішем [991 , с.205])

⁹⁹¹ Подольська В.О. Фінансовий аналіз: [навч. пос.] / В.О. Подольська, О.В. Яріш – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 488 с.

Відмітимо, що кожний вид аналізу стану пасивів має свою специфіку. Більшість науковців, зокрема В.О. Подольський, О.В. Яріш, вважають, що основними об'єктами аналізу стану пасивів є процес формування і використання капіталу. Однак, оскільки об'єктом аналізу стану підприємства в цілому є його фінансово-господарський стан, цілком логічно, що при проведенні аналізу стану пасивів важливу роль відіграє дослідження і аналіз стану та динаміки руху їх складових. Це, в свою чергу, дає змогу вважати структуру пасивів об'єктом їх аналізу, а аналіз структури пасивів окремим видом аналізу стану пасивів, за класифікаційною ознакою – *за об'єктами*.

Методика аналізу стану пасивів може різнитися в залежності від життєвого циклу аналізованого підприємства. Тому, пропонуємо виділяти окремі види аналізу стану пасивів за класифікаційною ознакою – *за стадіями життєвого циклу*: аналіз пасивів на стадії зародження підприємства, аналіз динаміки зростання та зміни складових пасивів на стадії зростання, аналіз стабілізації структури пасивів, аналіз пасивів на стадії спаду діяльності підприємства (негативні зрушення в структурі пасивів). Детальніше особливості аналізу на кожній стадії життєвого циклу пояснимо після закінчення формування загальної методики.

При аналізі стану пасивів, зокрема при формуванні мети і завдань, необхідно знати напрям використання інформації. Цей факт сприяє появі нової класифікаційної ознаки – *за напрямом використання інформації, отриманої в результаті аналізу стану пасивів*. Таким чином, знаючи напрям використання інформації, аналітик може чітко окреслити коло завдань, які підлягають вирішенню, не виконуючи при цьому зайвих дій. До того ж, розмежування аналізу стану пасивів за напрямом використання інформації допоможе сконцентрувати увагу лише на тих аспектах аналізу, вивчення яких є найбільш доцільним у конкретній ситуації.

Відповідно до встановлених стадій організаційного етапу (рис. 5.11) наступним кроком є формування завдань. Слушною є думка проф. В.О. Шевчука, О.В. Коновалової та В.П. Пантелєєва, які вважають, що основними завданнями аналізу стану пасивів є:

- аналіз обсягу і динаміки капіталу підприємства;
- аналіз структури капіталу та її зміни в оцінках до зміни фінансового стану;
- аналіз складу та структурних змін власного і залученого (довготермінового і короткотермінового) капіталів;
- пошук резервів збільшення капіталу, підвищення рівня його віддачі та зміцнення фінансової стійкості підприємства;

– розрахунок необхідних коефіцієнтів та пояснення результатів цих розрахунків. Відмітимо, що визначені завдання характерні здебільшого для визначення аналізу стану пасивів у широкому значенні [992, с. 115].

Тому, пропонуємо доповнити визначений список завданнями, які слід виконувати при здійсненні аналізу стану пасивів підприємства у вузькому значенні:

- виявлення рівня забезпеченості підприємства власними коштами;
- встановлення найоптимальнішого співвідношення між власним та залученим капіталом;
- діагностика стану пасивів, виявлення і встановлення тенденції змін, що відбулися в структурі пасивів, виявлення причин та діагностика факторів цих змін, прогнозування наслідків, які тягнуть за собою виявленні відхилення;
- оцінка ефективності формування пасивів;
- оцінка ефективності розміщення капіталу;
- оцінка ефективності використання капіталу (прибутковість, рентабельність).

При формуванні завдань аналізу стану пасивів підприємства у вузькому значенні, з метою їх деталізації, слід враховувати поділ пасивів на власний та залучений капітал (рис. 5.14).

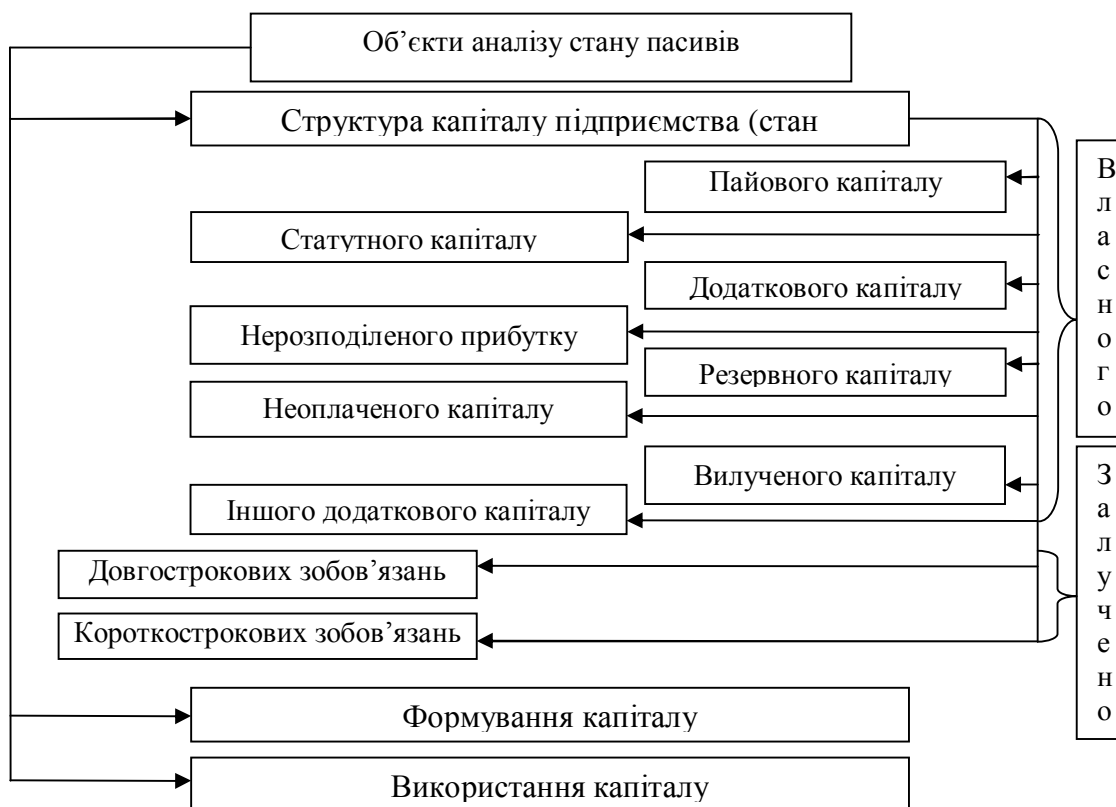

Рис. 5.14. Завдання, що підлягають вирішенню при здійсненні аналізу пасивів підприємства у вузькому значенні

⁹⁹² Шевчук В.О. Нац. Акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України / В.О. Шевчук, В.О. Коновалова, В.П. Пантелеев –К.: ДП “Інформ.-аналіт.агенство”, 2011. -399с.

Звісно, від виду аналізу, завдання так як і мета підлягають конкретизації, тому на рис. 5.14 відображено найбільш загальні формулювання завдань, які виконує аналітик у процесі здійснення аналізу стану пасивів.

Обов'язковою вимогою при розробці методики аналізу стану пасивів є визначення об'єкту аналізу. На рис. 5.15 проілюстровано можливі об'єкти аналізу стану пасивів підприємства, які є носіями, необхідної для досягнення поставленої мети та виконання завдань, інформації.

Рис. 5.15. Об'єкти аналізу стану пасивів підприємства

В залежності від поставленої мети аналітик обирає об'єкт, який підлягає всебічному аналізу. Як бачимо з рис. 5.15, об'єктом аналізу стану пасивів може виступати стан структурних елементів власного та залученого капіталу, а також процес формування та використання капіталу.

Наступним кроком є визначення методів та прийомів, застосування яких сприятиме вирішенню поставлених перед аналітиком завдань. Зауважимо, що в процесі аналізу стану пасивів підприємства використовуються як загальні, так і спеціальні методи, які в свою чергу поділяються на формалізовані та неформалізовані (рис. 5.16).

Рис. 5.16. Методи та прийоми аналізу, що використовуються при проведенні аналізу стану пасивів

Зауважимо, що найбільш використовуваними при проведенні аналізу стану пасивів є:

1. Метод порівняння – використовується з метою визначення змін, які відбулися в структурі пасивів підприємства, сприяє визначенню тенденції та динаміки руху складових пасивів. Метод порівняння може здійснюватись за горизонтальним та за вертикальним напрямками. Горизонтальний напрям використовується для визначення абсолютних і відносних відхилень вартості складових пасивів, темпів приросту пасивів та інших показників динаміки, тобто застосовується у момент порівняння показників звітного періоду з показниками попереднього періоду, з показниками аналогічного періоду минулого року та з відповідними показниками за ряд попередніх періодів.

Вертикальний аналіз застосовується при здійсненні структурного аналізу стану капіталу. Саме застосування цього методу дозволяє визначити питому вагу складових пасивів в загальній їх сумі, у окремих розділах та у валюті балансу.

2. Метод деталізації – полягає у розподілі процесу аналізу стану пасивів на окремі етапи, у розрізі аналізу стану його складових, з метою отримання повної інформації про стан кожного елементу пасивів, що дозволить

деталізовано проаналізувати стан пасивів в цілому. Таким чином процес аналізу стану пасивів поділяється на аналіз власного та залученого капіталу; аналіз стану власного капіталу, в свою чергу, передбачає аналіз стану його складових, відповідно, аналіз стану залученого капіталу є суттєвим поділити на аналіз стану короткострокових та довгострокових зобов'язань (рис. 5.15).

3. Балансові методи – методи, застосування яких призводить до встановлення кількісного співвідношення між складовими пасивів та сприяє розрахунку відносних показників.

Наступний етап алгоритму передбачає підбір інформаційних джерел, необхідних для проведення аналізу стану пасивів. Враховуючи думку А.Д. Шермета щодо поділу економічного аналізу на управлінський та фінансовий, відзначимо, що аналіз здійснюється за даними всієї інформації корисної для прийняття рішень, включаючи публічну фінансову звітність [993]. Таким чином, джерелами інформації аналізу стану пасивів є дані бухгалтерського обліку, фінансової звітності, нормативно-довідкові дані та дані спеціальних обстежень, зокрема, висновку контролера, облікової політики та договорів.

Наступний крок передбачає формування системи показників, розрахунок яких сприятиме виконанню завдань та досягненню мети аналізу стану пасивів. Систему показників формують коефіцієнти, які вже розглядалися у параграфі „Місце та роль аналізу стану пасивів в системі аналізу фінансового стану підприємства” зокрема, у табл. 5.11, 5.12 і 5.14, в залежності від мети і напрямку аналізу стану пасивів.

Запропоновані стадії сприяють здійсненню організаційного етапу аналізу стану пасивів підприємства, який є підґрунтям проведення якісного аналізу стану пасивів.

Другий етап проведення аналізу стану пасивів – *методологічний* – передбачає формування найоптимальнішого і найефективнішого механізму проведення аналізу стану пасивів, який по суті, характеризується виконанням завдань аналітиком у найбільш доцільній послідовності.

Результат досліджень наукових здобутків у визначеній сфері показав, що в цілому недолік запропонованих методик полягає у нехтуванні науковцями послідовності здійснення аналізу та відсутності розуміння важливості ролі

---

⁹⁹³ Шермет А.Д. Теория экономического анализа: учебник / А.Д. шермет – 2-е изд., доп. – М.: ИНФРА, 2005. – 366 с. – С.105.

аналізу стану капіталу (власного і залученого) для визначення фінансового стану і контролю діяльності підприємства. Однак, дослідження наукової і навчальної літератури дало змогу визначити основні складові методики аналізу стану пасивів, які виділяють вітчизняні і зарубіжні вчені та науковці (табл. 5.15).

Таблиця 5.15. Систематизація поглядів вчених та науковців на структуру методики аналізу стану пасивів в цілому та окремих його складових

№ з/п	Автор	Пропозиції структуризації методики аналізу стану пасивів
1	2	3
Аналіз стану пасивів		
1	Діордійчук В., Новодворська В. [1994, с. 84]	– аналіз робочого капіталу; – розрахунки коефіцієнтів; – визначення частки власного капіталу, що вкладена в обігові активи і характеризує зростання ступеня мобільності власного капіталу, а саме ту частину власного капіталу, яка знаходиться в обігу і забезпечує необхідну гнучкість у використанні коштів, тобто використовується для фінансової поточної діяльності
2	Фаріон І.Д., Захарків Т.Д. [1995]	– аналіз фінансового стану; – аналіз рентабельності; – аналіз та визначення потреби фірми у фінансуванні
3	Кислиця Н.Г.[1996, с. 178]	– аналіз джерел формування капіталу, їхньої структури і вартості; – аналіз функціонування капіталу, його структури і вартості, у розрізі: основного капіталу й оборотного; – факторний аналіз поточного капіталу; – аналіз ефективності використання капіталу
4	Коваленко В.С. [1997, с.74]	оцінка вартості капіталу повинна бути завершена аналізом граничної ефективності, яка визначається відношенням приросту рівня рентабельності інвестованого до приросту середньозваженої вартості капіталу
5	Лахтіонова Л.А [1998 с. 186 -200]	– оцінка структури джерел фінансування ресурсів; – аналіз джерел власних коштів; – аналіз джерел позикових коштів; – аналіз кредиторської заборгованості

⁹⁹⁴ Діордійчук В. Аналіз власного капіталу підприємства / В. Діордійчук, В. Новодворська // V Міжнародна науково-теоретична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених [“Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть”] Збірник тез і виступів; (17 квітня 2007 року). – Тернопіль

⁹⁹⁵ Фаріон І.Д. Фінансовий аналіз : [навчальний посібник] / І.Д. Фаріон, Т.Д. Захарків – Тернопіль, 2000 – 455с.

⁹⁹⁶ Системність і комплексність в аналізі капіталу суб'єктів господарювання Випуск 24. Часть I 2001 Вестник национального технического университета “Харьковский политехнический институт” Сборник научных трудов Харьков 177-178

⁹⁹⁷ Коваленко В.С. Основні аспекти аналізу джерел формування капіталу підприємств, визначення його вартості / В.С. Коваленко // Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції/ Наука і освіта 2005. Том 81: Облік і аудит (7-21 лютого 2005) – Дніпропетровськ

⁹⁹⁸ Лахтіонова Л.А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання: [монографія] / Л.А. Лахтіонова – К.: КНЕУ, 2001. – 387 с.

Продовження табл. 5.15

1	2	3
6	Парушина Н.В. [999, с. 72]	– аналіз динаміки джерел формування майна (оцінка складу і структури, зміна абсолютних та відносних показників); – аналіз фінансової стійкості; – аналіз фінансового стану підприємства
7	Подольська В.О. Яріш О.В. [1000, 206-234]	– аналіз структури капіталу; – аналіз власного капіталу; – аналіз власного оборотного капіталу; – аналіз позикового капіталу; – аналіз ефективності використання капіталу: аналіз оборотності капіталу, застосування прийомів детермінованого моделювання для аналізу оборотного капіталу
8	Савицька Г.В. [1001, с. 300 - 329]	– аналіз динаміки, складу та структури джерел формування капіталу; – оцінка вартості капіталу підприємства; – аналіз ефективності та інтенсивності використання капіталу підприємства; Підкреслюється важливість аналізу стану пасивів при розрахунку платоспроможності, конкурентоспроможності, фінансового стану підприємства, його діагностики та визначення ймовірності банкрутства
9	Федорович Р.В., Загородна О.М., Серединська В.М.[1002]	– загальна оцінка джерел фінансування підприємства; – аналіз стану власного капіталу; – аналіз стану залученого капіталу; – оцінка вартості та визначення питомої ваги окремих елементів власного капіталу; – оцінка середньозваженої вартості капіталу підприємства; – оптимізація структури капіталу
10	Чечевицина Л.Н. [1003, с. 351-353]	– загальна оцінка динаміки складу і структури пасивів; – аналіз руху та тенденції зміни складових пасиву; – аналіз структури пасивів як складової балансу; – аналіз складу та динаміки елементів власного та залученого капіталу
11	Шевчук В. О. [1004, с. 116]	– аналіз складу та структури власного капіталу; – аналіз складу та структури довгострокових зобов'язань; – аналіз складу та структури поточних зобов'язань

⁹⁹⁹ Прушина Н.В. Анализ собственного и привлеченного капитала в бухгалтерской отчетности / Н.В. Прушина // Бухгалтерский учет – 3'02 – с. 72-78

¹⁰⁰⁰ Подольська В.О. Фінансовий аналіз: [навч. пос.] / В.О. Подольська, О.В. Яріш – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 488 с.

¹⁰⁰¹ Савицька Г.В. Анализ производственно-финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий: учебник / Г.В. Савицька – М.: ИНФРА – М, 2003. – 368 с.

¹⁰⁰² Федорович Р.В. Фінансовий аналіз: [навчально-методичний посібник] / Р.В. Федорович, О.М. Загородна, В.М. Серединська – Тернопіль: ТНГ, 2001. – 149 с.

¹⁰⁰³ Чечевицина Л.Н. Экономический анализ: [учебное пособие] / Л.Н. Чечевицина – Ростов н/Д. Изд-во Феникс 2001. – 448 с.

¹⁰⁰⁴ Шевчук В.О. Нац. Акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України / В.О. Шевчук, В.О. Коновалова, В.П. Пантелеєв – К.: ДП “Інформ.-аналіт.агенство”, 2011. – 399с.

Продовження табл. 5.15

1	2	3
Аналіз стану власного капіталу		
1	Мельник М.В., Когденко В.Г. [1005, с. 206]	– аналіз структури і динаміки складових власного капіталу; – аналіз рівня якості власного капіталу; – співвідношення статутного капіталу і вартості чистих активів, факторів зміни вартості чистих активів
2	Чечевицина Л.Н. [1006, 351-с. 359]	– визначення абсолютної зміни елементів, джерел власного капіталу; – розрахунок питомої ваги кожного елементу джерела власного капіталу в загальній величині власного капіталу і у валюті балансу; – на підставі відхилень по питомій вазі дається оцінка зміни джерел майна підприємства
Аналіз стану залученого капіталу		
1	Марушко Н.С, Воляник Г.М. [1007, с. 181-182]	– аналіз потреби і доцільності залучення капіталу; – аналіз фінансового стану об'єктів залученого капіталу; – аналіз ефективності залучення капіталу
2	Мних Є.В., Бутко А.Д., Большакова О.Ю., Кравченко Г.О., Никонович М.О. [1008]	1) Попередній аналіз капіталу: – оцінка доцільності операцій щодо формування залученого капіталу підприємства; – оцінка та вибір оптимальних джерел фінансування підприємства; – попередній аналіз вартості залученого капіталу; – оптимізація структури капіталу підприємства; – попередній аналіз ризику капіталу; 2) Оперативний аналіз капіталу: – аналіз доцільності операцій щодо формування залученого капіталу підприємства; – аналіз складу і структури капіталу підприємства; 3) Стратегічний аналіз капіталу: – аналіз фінансового стану; – аналіз грошових потоків; – аналіз руху капіталу; 4) Перспективний аналіз і прогнозування капіталу підприємства
3	Русак Н.А. Русак В.А. [1009, с. 76]	– аналіз складу та структури зобов'язань; – порівняльний аналіз дебіторської та кредиторської заборгованостей;

¹⁰⁰⁵ Мельник М.В. Экономический анализ в аудите: [учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям “Бухгалтерский учет, анализ и аудит”, “Финансы и кредит”, “Налоги и налогообложение”] / М.В. Мельник, В.Г. Когденко. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2007. – 543с.

¹⁰⁰⁶ Чечевицина Л.Н. Экономический анализ: [учебное пособие] / Л.Н. Чечевицина – Ростов н/Д. Изд-во Феникс 2001. – 448 с.

¹⁰⁰⁷ Марушко Н.С, Воляник Г.М. Аналіз залученого капіталу підприємства в процесі його формування / Н.С. Марушко, Г.М. Воляник // Науковий вісник ужгородського університету. Науковий журнал – 2010 – Випуск 29 Частина 2 – Ужгород

¹⁰⁰⁸ Аналіз і контроль в системі управління капіталом підприємства / Є.В. Мних, А.Д. Бутко, О.Ю. Большакова, Г.О. Кравченко, М.О. Никонович – За ред. проф. Є.В. Мниха. –К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.

¹⁰⁰⁹ Русак Н.А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования: Справ. пособие / Н.А. Русак, В.А. Русак – Мн.: Выш.шк., 1997. – 309 с.

1	2	3
4	Савицька Г.В. [1010, с. 432-434]	– аналіз структурних елементів зобов'язань, – виявлення терміну виникнення кредиторської заборгованості; – встановлення наявності, періодичності та причин виникнення простроченої заборгованості постачальникам ресурсів, персоналу підприємства з оплати праці, бюджету; – виявлення суми виплаченої пені за прострочення платежів; – визначення середнього терміну використання кредиторської заборгованості
5	Чечевіцина Л.Н. [1011, с. 351-353]	– аналіз залученого капіталу заснована на співставленні звітних показників з базисними по кожному виду джерела, розрахованих відхилень, які характеризують приріст або зниження того чи іншого джерела; – аналіз кредиторської заборгованості, передбачає складання таблиці задля виявлення руху кредиторської заборгованості

Аналізуючи інформацію, визначену в табл. 5.15, бачимо, що погляди вчених щодо елементів структури аналізу стану пасивів є різними, адже деякі методики є більш деталізованими, а деякі менш, до того ж, як вже зазначалося, велику роль відіграє вибір мети, об'єкту, напряму та виду аналізу стану пасивів. Спільними етапами є здійснення аналізу структури пасивів підприємства, виявлення її оптимального співвідношення, змін, що відбулися, динаміка руху пасивів; здійснення аналізу власного та залученого капіталів; проведення аналізу ефективності та інтенсивності використання пасивів.

Цікавим, на наш погляд є підхід Г.В. Савицької до структури методики аналізу стану пасивів, яка пропонує її здійснення в три етапи:

1. Аналіз динаміки, складу та структури джерел формування капіталу-передбачає здійснення аналізу руху власного капіталу, аналізу руху залученого капіталу та аналізу стану кредиторської заборгованості, її якості. При наданні рекомендацій щодо проведення аналізу руху власного капіталу, автор робить акцент на доцільності оптимізації співвідношення власного і залученого капіталу, що впливає на фінансовий стан підприємства та його стійкість. Необхідним є вивчення динаміки і структури власного і залученого капіталу, задля виявлення причин зміни окремих його складових, надання оцінки цим змінам та виявлення факторів, за рахунок яких вони відбулися [1012, с. 300-302]. Аналіз руху залученого капіталу передбачає вивчення стану

¹⁰¹⁰ Савицкая Г.В. Экономический анализ: [учеб. 9е изд., испр.] / Г.В. Савицкая – М.: Новое знание, 2004. – 640 с.

¹⁰¹¹ Чечевицына Л.Н. Экономический анализ: [учебное пособие] / Л.Н. Чечевицына – Ростов н/Д. Изд-во Феникс 2001. – 448 с.

¹⁰¹² Савицкая Г.В. Анализ производственно-финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий: учебник / Г.В. Савицкая – М.: ИНФРА – М, 2003. – 368с. – (Серия “Среднее профессиональное образование”) (296-305)

складових залученого капіталу; визначення терміну виникнення кредиторської заборгованості; виявлення наявності, частоти та причин виникнення простроченої заборгованості постачальникам ресурсів, персоналу підприємства, бюджету; виявлення даних про суму виплаченої пені за прострочення терміну платежів. Аналізуючи кредиторську заборгованість необхідно враховувати те, що вона є джерелом покриття дебіторської заборгованості, а тому необхідно проводити порівняння цих заборгованостей.

2. Оцінка вартості капіталу підприємства передбачає здійснення оцінки кожної складової пасиву та проведення порівняльного аналізу їх вартостей [1013, с. 304].

3. Аналіз ефективності та інтенсивності використання капіталу підприємства передбачає, що ефективність використання капіталу характеризується рівнем його рентабельності, а інтенсивність – оборотністю [1014, с. 328-329].

В свою чергу, В.Р. Банк, С.В. Банк, А.В. Тарасіна розглядають аналіз стану пасивів за напрямом визначення фінансового стану, і зазначають, що при аналізі структури і джерел власного капіталу розраховується коефіцієнт вибуття та надходження. Окремим етапом науковці виділяють здійснення аналізу чистих активів, з метою підтвердження достовірності величини власного капіталу [1015, с. 170]. Вчені зауважують на тому, що аналіз стану пасивів пов'язаний з рухом грошових коштів, що зумовлює необхідність паралельного здійснення аналізу стану грошових коштів [1016, с. 173].

Польські вчені Л. Беднарський (Bednarski L.), Р. Боровецький (Borowiecki R), Я. Дурай (Duraj J.), Е. Куртис (Kurtys E), Т. Вашневський (Waśniewski T.), Б. Версти (Wersty B.) [1017, с. 97-102] зробили висновок про те, що аналіз стану пасивів зводиться до аналізу їх структури, яка показує величину та співвідношення джерел фінансування підприємства, та оцінки змін, які

---

¹⁰¹³ Савицкая Г.В. Анализ производственно-финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий: учебник / Г.В. Савицкая – М.: ИНФРА – М, 2003. – 368с. – (Серия “Среднее профессиональное образование”) (296-305)

¹⁰¹⁴ Савицкая Г.В. Анализ производственно-финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий: учебник / Г.В. Савицкая – М.: ИНФРА – М, 2003. – 368с. – (Серия “Среднее профессиональное образование”) (296-305)

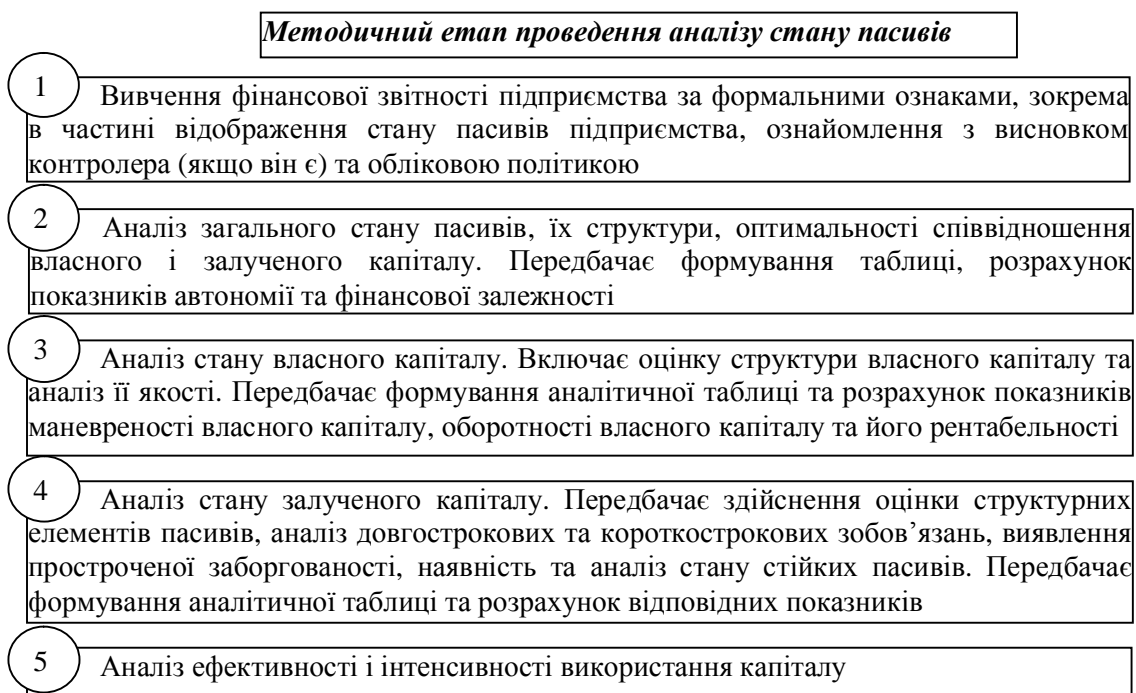
¹⁰¹⁵ Банк В.Р. Финансовий аналіз: [учеб. пособие] / В.Р. Банк, С.В. Банк, А.В. Тарасина – М.: ТК Велби, изд-во проспект, 2005. – 344 с.

¹⁰¹⁶ Банк В.Р. Финансовий аналіз: [учеб. пособие] / В.Р. Банк, С.В. Банк, А.В. Тарасина – М.: ТК Велби, изд-во проспект, 2005. – 344 с.

¹⁰¹⁷ Benderski I Borowski R Duraj J Kurtys E Waśniewski T Wersty B. Analiza ekonomiczna przedsiębiorstwa Wrocław Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im Oskara Langega we Wrocławu 2001 – 448

відбулися в структурі пасивів. Безпосередньо, запропонована авторами методика аналізу стану пасивів передбачає оцінку рівня заборгованості, аналіз самофінансування, встановлення рівня кредиторської надійності (кредитоспроможності). Методика аналізу стану пасивів передбачає здійснення розрахунків коефіцієнтів автономії, фінансової залежності, частки залученого капіталу в валюті балансу, частки власного капіталу у загальній вартості капіталу, показників оборотності та кредитоспроможності, які розраховуються для звітного і попереднього років. Ми солідарні з позицією польських вчених, у частині зведення аналізу стану пасивів до ретельного аналізу їх структури та змін. Натомість, аналіз інших аспектів пасивів необхідно визначати і проводити в залежності від кінцевої мети та напряму аналізу.

Бачимо, що методики аналізу стану пасивів, запропоновані науковцями, мають деякі відмінності, які підлягають впорядкуванню. Тому, враховуючи пропозиції попередників, розробимо стадії методичного етапу здійснення аналізу стану пасивів підприємства, рис. 5.17.

Рис. 5.17. Здійснення методичного етапу аналізу стану пасивів за стадіями

На рис. 5.17 відображено стадії методичного етапу аналізу стану пасивів, здійснення, яких, на наш погляд, сприятиме визначенню достовірної оцінки стану пасивів підприємства. Аналіз стану пасивів здійснюється у розрізі його укрупнених статей, які характеризують склад власного та залученого капіталу. Роботу аналітика-практика полегшує застосування

таблиць, за допомогою заповнення яких аналізується структура відповідних розділів пасиву, знаходиться їх відсоткове співвідношення, та зміни (абсолютні і відносні), що мали місце у досліджуваному періоді.

Однак, перед тим, як розпочати практичний аналіз стану пасивів підприємства, аналітику необхідно формально ознайомитися з документацією, яка є джерелом отримання даних, аналіз якої забезпечить здійснення аналізу стану пасивів за достовірними даними. Звітність перевіряється на предмет якості її заповнення, що передбачає заповнення всіх рядків, наявність всіх необхідних реквізитів, зокрема підписів. Цей етап передбачає також ознайомлення з висновком контролера (якщо він є), який підтверджує правильність облікового відображення величини складових власного та залученого капіталу або ж містить відмітки про помилки, виявлені під час проведення аудиту, що запобігають проведенню недостовірного аналізу стану пасивів. Важливим моментом є також ознайомлення з положеннями облікової політики, адже в ній зазначаються особливості формування та функціонування власного і залученого капіталу на конкретному підприємстві. Найчастіше цей етап здійснюється при проведенні аналізу зовнішніми користувачами, які не володіють повною інформацією про особливості діяльності підприємства.

Наступний етап – загальний аналіз стану пасивів, передбачає встановлення співвідношення між власним та залученим капіталом, що характеризується оцінкою власного і залученого капіталу та розрахунком показників автономності та коефіцієнта фінансової залежності. Розрахунки доречно здійснювати у табличному вигляді (табл. 5.16).

Таблиця 5.16. *Загальний аналіз стану пасивів (співвідношення власного і залученого капіталу)*

Показник	Абсолютні величини		Частка у загальній величині пасивів, %		Зміни	
	На початок періоду	На кінець періоду	На початок періоду	На кінець періоду	Абсолютних величин, тис. грн	Відносних величин, %
Реальний власний капітал	61369	68187	80,46	68,93	6818	11,11
Залучений капітал	14903	30742	19,54	31,07	15839	106,28
Разом:	76272	98929	100	100	22657	29,71
Коефіцієнт автономії	0,8	0,7	x	x	x	x
Коефіцієнт фінансової залежності	0,2	0,3	x	x	x	x

Таким чином, на аналізованому підприємстві протягом звітного періоду, власний капітал зріс на 6818,00 тис. грн., що становить 11,11 %. Залучений капітал зріс на 15839 тис. грн., що становить 106,28 %. На зростання відзначених величин вплинули структурні зміни, які ретельніше пропонуємо розглянути при деталізації аналізу стану власного і залученого капіталу. Аналізуючи дані табл. 5.16, бачимо, що частка власного капіталу у структурі пасивів на початок періоду становить 80,46 %, а на кінець періоду – 68,93 %. На зменшення вартості питомої ваги власного капіталу вплинуло стрімке збільшення частки залученого капіталу: від 19,54 % до 31,07 %. На цьому етапі можна зробити висновок про те, що у звітному періоді власники підприємства відчули нагальну потребу у співпраці з іншими суб'єктами господарювання та у використанні залучених коштів. Перевищення темпів зростання залученого капіталу над темпами зростання власного капіталу є негативним фактором діяльності підприємства. Такі структурні зрушення призвели до зменшення коефіцієнту автономії на 0,1 і, відповідно, збільшення коефіцієнту фінансової залежності на 0,1. При інтерпретації розрахунків слід пам'ятати, чим більше значення коефіцієнта автономії, тим менша залежність підприємства від зовнішніх джерел функціонування. С.З. Мошенський та О.В. Олійник [1018, с. 458-461] зазначають, що значення показника автономії повинно бути $> 0,5$, а коефіцієнту фінансової залежності, який є оберненим показником $< 2,0$. Така величина показника автономії обґрунтовується тим, що вважається, що у підприємство з високою часткою власного капіталу кредитори вкладають більше коштів, оскільки воно з більшою імовірністю може погасити борги за рахунок власних коштів [1019, с. 461]. Величину показника фінансової залежності С.З. Мошенський та О.В. Олійник обґрунтовують тим, що оптимальною питомою вагою власного капіталу вважають 50 %.

Проте, погляди науковців щодо величини показників автономії і фінансової залежності різняться. Так наприклад А.П. Смольский [1020, с. 44] вважає, що значення показника автономії повинно перевищувати або

---

¹⁰¹⁸ Мошинський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз: [підручник для студентів економічних спеціальностей ВНЗ] / С.З. Мошинський, О.В. Олійник – За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – 2ге вид., доп і перероб. – Житомир: П.П. “Рута”, 2007. – 704с.

¹⁰¹⁹ Мошинський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз: [підручник для студентів економічних спеціальностей ВНЗ] / С.З. Мошинський, О.В. Олійник – За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – 2ге вид., доп і перероб. – Житомир: П.П. “Рута”, 2007. – 704с.

¹⁰²⁰ Смольский А.П. Управление безнадежным предприятием / А.П. Смольский. – Минск: Регистр, 2009. – 172 с.

дорівнювати величині 0,6. Різниця у поглядах вчених обґрунтовується тим, що при аналізі підприємства обов'язково потрібно враховувати галузь його функціонування, масштаби виробництва та інші особливості функціонування підприємства, які йому притаманні. На аналізованому підприємстві на кінець періоду показник автономії становить 0,7, а показник фінансової залежності 0,3. Таким чином, розуміємо, що підприємство функціонує здебільшого за рахунок власних коштів, тому характеризується високим рівнем незалежності діяльності від інших суб'єктів господарювання. Однак у звітному періоді відсоток залученого капіталу стрімко зріс, що у перспективі може сприяти зростанню залежності підприємства від інших суб'єктів господарювання. При виявленні необхідності деталізації цього питання, необхідно дослідити зміну власного та залученого капіталу протягом минулих років, що дозволить розрахувати темпи росту і приросту капіталу у розрізі його складових та виявити тенденцію зміни показників залежності. Результати такого аналізу сприятимуть об'єктивному встановленню тенденції зростання одного з видів капіталу, що дозволить спрогнозувати рівень залежності підприємства у наступних періодах.

Що стосується структури пасивів у відсотках, то бачимо, що вартість власного капіталу становить 68,93 %, відповідно вартість залученого становить 31,07 %. Як вже відзначалось, таке перевищення вартості власного капіталу свідчить про високий рівень незалежності підприємства від інших господарюючих суб'єктів, тобто здійснення господарської діяльності переважно за рахунок власних коштів.

Однак, в наукових дослідженнях вчених не встановлено єдиної думки щодо оптимальності співвідношення власного і залученого капіталу. Найбільш розповсюдженою є думка щодо рівноваги складових капіталу, тобто 50:50. Проте, заслуговують на увагу і інші позиції: 70:30; 60:40. Вважаємо, що власний капітал повинен перевищувати вартість залученого капіталу, що в певному розумінні виступає гарантією надійного функціонування, захищеності та незалежності господарської діяльності підприємства. Натомість, розмір відсотку перевищення вартості власного капіталу над вартістю залученого капіталу залежить в першу чергу від галузі, в якій функціонує підприємство, від фінансової політики держави, від величини та тривалості обертання капіталу та від інших специфічних умов його функціонування. Оптимальність співвідношення залежить також від

виду аналізу за організацією, адже інвестор отримує більшу гарантію, за умови, коли відсоток власного капіталу у структурі пасивів підприємства клієнта перевищує 50 %. Натомість власники підприємства, як правило, зацікавлені в наявності і залучених коштів.

Таким чином, здійснення загального аналізу стану пасивів дозволяє:

- визначити рівень забезпеченості підприємства власними ресурсами;
- виявити рівень його фінансової стійкості та рівень фінансової залежності від інших суб'єктів господарювання;
- спрогнозувати подальші перспективи розвитку господарської діяльності підприємства.

Актуальним на даному етапі є використання методу горизонтального і вертикального порівняння.

Наступним етапом є аналіз стану власного капіталу, який характеризується аналізом стану його складових, встановленням динаміки зміни вартості складових власного капіталу, визначенням питомої ваги кожного елемента в структурі пасивів та окремих його розділах. Аналіз доцільно здійснювати із застосуванням табличного методу (табл. 5.17).

Таблиця 5.17. Динаміка зміни та питома вага елементів власного капіталу

Складові власного капіталу	На початок періоду		На кінець періоду		Відхилення			Питома вага у валюті балансу, %	
	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Абсолютне, тис. грн.	Відносне, %	Пунктів структури	На початок періоду, тис. грн.	На кінець періоду, тис. грн.
Статутний капітал	9718	15,84	9718	14,25	0	0	-1,59	12,74	9,82
Пайовий капітал	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Додатково вкладений капітал	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інший додатковий капітал	21214	34,57	19060	27,95	-2154	-10,15	-6,62	27,81	19,27
Резервний капітал	310	0,5	1848	2,71	1538	496,13	2,21	0,41	1,87
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	30127	49,09	37561	55,09	7434	24,68	6,0	39,5	37,97
Неоплачений капітал	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вилучений капітал	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Разом</i>	61369	100	68187	100	6818	11,1	0	80,46	68,93
<i>Валюта балансу</i>	76272	X	98929	X	X	X	X	X	X

Аналізуючи дані табл. 5.17 бачимо, що зростання вартості власного капіталу на аналізованому підприємстві відбулося за рахунок збільшення вартості резервного капіталу на 1538 тис. грн. та зростання нерозподіленого

прибутку на 7434 тис. грн. Певні корективи при зміні розміру власного капіталу викликані зменшенням розміру іншого додаткового капіталу на 2154 тис. грн.

В структурі власного капіталу 55,09 % становить нерозподілений прибуток, що позитивно характеризує діяльність підприємства.

Здійснення аналізу стану власного капіталу за зразком табл. 5.17 дозволяє виявити зміни, які відбулися в структурі власного капіталу. Розрахунок питомої ваги сприяє встановленню частки кожного елементу власного капіталу у загальній його вартості та у валюті балансу, що дозволяє виявити причини та наслідки змін, що відбулися та їх вплив на зміну величини власного капіталу та вартості валюти балансу в цілому.

Як бачимо, аналітик може не здійснювати аналіз окремих елементів власного капіталу, натомість, проводити їх аналіз шляхом групування даних про них в одній загальній таблиці із подальшим уточненням і поясненням суттєвих причин зміни показників структури капіталу в пояснювальній записці у вигляді висновку. Однак виникають ситуації, коли для прийняття управлінського рішення є необхідною інформація про стан конкретного суб'єкта аналізу власного капіталу, що вимагає здійснення ретельного його аналізу.

Аналіз стану статутного капіталу. Передбачає здійснення оцінки таких аспектів:

- повноти формування статутного капіталу, що здійснюється на основі засновницьких документів;
- ступеня зміни величини статутного капіталу за період, який аналізувався;
- факторів, що призводять до змін у статутному капіталі.

Слід пам'ятати, що основними факторами збільшення складових статутного капіталу є збільшення розміру статутного капіталу за рішенням засновників; реорганізація підприємства. Якщо підприємство акціонерне, то збільшення статутного капіталу здійснюється за рахунок розподілу додатково випущених акцій, за рахунок майна та розміщення додаткових акцій шляхом конвертації цінних паперів, конвертованих в акції. Натомість, факторами зменшення власного капіталу виступають: вихід учасників із засновницького складу підприємства із вилученням при цьому своєї частки у статутному капіталі (внеску), реорганізація, якщо підприємство акціонерне, то до факторів зменшення статутного капіталу належить: зменшення номінальної вартості акцій, викуп акцій з метою скорочення їх кількості.

Перший рік функціонування підприємства передбачає детальну діагностику стану статутного капіталу, в частині виявлення вчасності повернення засновниками зобов'язань за внесками до статутного капіталу.

Рівень зміни величини статутного капіталу визначається за допомогою заповнення аналітичної таблиці. Як бачимо з прикладу, розмір статутного капіталу на аналізованому підприємстві за звітний період не змінився, що характеризується повним погашенням засновниками своєї заборгованості за внесками до статутного капіталу, що не зумовило необхідності його зменшення. Також, за розрахованими показниками, можна стверджувати про цілісність засновницького складу підприємства та стабільність його організаційної форми.

Аналіз стану додаткового капіталу передбачає врахування особливостей формування окремих статей додаткового капіталу, що мають вплив на результати аналізу, які є ключовими при прийнятті управлінських рішень. В основу аналізу динаміки руху додаткового капіталу покладено детальний аналіз приросту вартості майна підприємства за рахунок дооцінки, отриманого комісійного доходу, капіталовкладень, безоплатного отримання. Інформаційним джерелом фінансового аналізу додаткового капіталу є звіт про власний капітал.

Для акціонерного товариства факторами збільшення додаткового капіталу окрім дооцінки є отримання емісійного доходу та формування позитивних курсових різниць, пов'язаних з формуванням статутного капіталу. Відповідно до факторів зменшення додаткового капіталу, окрім уцінки, включають направлення сум переоцінки та емісійного доходу на збільшення статутного капіталу, списання сум переоцінки на нерозподілений прибуток при вибутті раніше переоцінених основних засобів, формування негативних курсових різниць та ін. Відмітимо, що на аналізованому підприємстві є лише інший додатковий капітал, який протягом звітного періоду зазнав суттєвих змін (-2154 тис. грн.).

Аналіз стану нерозподіленого прибутку дозволяє дослідити тенденцію зміни частки прибутку в загальній сумі власного капіталу шляхом встановлення співвідношення нерозподіленого прибутку звітного року до суми власного капіталу організації, що включає такий прибуток. Володіння інформацією, отриманою при проведенні аналізу стану нерозподіленого прибутку дозволяє встановити рівень ділової активності підприємства.

Судячи з того, що на аналізованому підприємстві питома вага нерозподіленого прибутку у загальній вартості власного капіталу становить 55,09%, розуміємо, що рівень ділової активності підприємства є високим.

Збільшенню величини нерозподіленого прибутку сприяє зростання нерозподіленого прибутку у звітному періоді (наростаючим підсумком), зміна облікової політики. Основними факторами, які призводять до зменшення обсягу нерозподіленого прибутку є: виплата дивідендів, направлення прибутку в резервний фонд та в рахунок збільшення статутного капіталу, покриття збитків, зміна облікової політики.

При здійсненні аналізу власного капіталу обов'язково потрібно визначити ефективність його розміщення та рівень прибутковості.

Аналіз залученого капіталу передбачає поділ на аналіз короткострокових та довгострокових зобов'язань. Аналіз складових залученого капіталу здійснюється за допомогою формування таблиці (табл. 5.18).

Таблиця 5.18. Динаміка зміни та питома вага елементів залученого капіталу

Складові залученого капіталу	На початок періоду		На кінець періоду		Відхилення			Питома вага у валюті балансу, %	
	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Абсолютне, тис. грн.	Відносне, %	Пунктів структури	На початок періоду, тис. грн.	На кінець періоду, тис. грн.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Довгострокові зобов'язання:									
Довгострокові кредити банків	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Довгострокові фінансові зобов'язання	53	0,36	53	0,17	0	0	-0,19	0,07	0,05
Відстрочені податкові зобов'язання	950	6,37	–	–	-950	–	-6,37	1,25	–
Інші довгострокові зобов'язання	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Поточні зобов'язання									
Короткострокові кредити банків	1891	12,69	5523	17,97	3632	192,07	5,28	2,48	5,58
Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Векселі видані	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	2604	17,47	3215	10,46	611	23,46	-7,01	3,41	3,25
Поточні зобов'язання за розрахунками									
з одержаних авансів	7918	53,13	20183	65,65	12265	254,9	12,52	10,38	20,40

Продовження табл. 5.18

<i>1</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10
з бюджетом	236	1,58	269	0,88	33	13,98	-0,7	0,31	0,27
з позабюджетних платежів	–	–	–	–	–	–	–	–	–
зі страхування	481	3,23	513	1,67	32	6,65	-1,56	0,63	0,52
з оплати праці	737	4,95	768	2,5	31	4,21	-2,45	0,97	0,78
з учасниками	–	–	–	–	–	–	–	–	–
із внутрішніх розрахунків	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами та групами вибуття, утримуваними для продажу	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші поточні зобов'язання	33	0,22	218	0,70	185	560,61	0,48	0,04	0,22
Усього залученого капіталу	14903	100	30742	100	15839	106,28	X	19,54	31,07
Валюта балансу	76272	X	98929	X	X	X	X	X	X

Проаналізувавши дані табл. 5.18, виявлено, що загальна вартість залученого капіталу за звітний період зросла на 15839 тис. грн., що становить 31,07 % усіх змін пасивів і в цілому на кінець періоду дорівнює 30742 тис. грн.

Зміни відбулися за рахунок змін у структурі залученого капіталу, зокрема, обсяг довгострокових зобов'язань знизився на 950 тис. грн. за рахунок зменшення обсягу відстрочених податкових зобов'язань, а обсяг поточних зобов'язань зріс на 16789 тис. грн. Зростання обсягу поточних зобов'язань відбулося за рахунок збільшення короткострокових зобов'язань перед банками на 3632 тис. грн., зростання поточних зобов'язань перед постачальниками і кредиторами на 611 тис. грн. та у зв'язку зі зростанням поточних зобов'язань за розрахунками на 16789 тис. грн. Зростання поточних зобов'язань за розрахунками зумовлено збільшенням суми зобов'язань перед бюджетом та працівниками. Зростанню поточних зобов'язань сприяло також збільшення зобов'язань за розрахунками з одержаних авансів, з позабюджетних платежів, зі страхування та за рахунок збільшення інших поточних зобов'язань.

Зауважимо, що на наш погляд, недоречним є використання терміну кредиторська, довгострокова або поточна заборгованість, адже заборгованість виникає лише після прострочення терміну сплати зобов'язання, тому заборгованістю можна вважати прострочені зобов'язання, які в такому разі слід називати просто заборгованістю. Натомість, решту кредиторської заборгованості, яка виникає в ході здійснення господарської діяльності, до прострочення терміну її сплати, доцільно називати зобов'язаннями підприємства, відповідно, коротко- або довгостроковими. Таким чином, у поняття “заборгованість” пропонуємо вкладати зміст поняття “прострочена заборгованість”.

Виявлення заборгованості є обов'язковим етапом здійснення економічного аналізу. З метою її виявлення необхідно здійснити аналіз договорів купівлі-продажу, оренди, кредитного договору та інших договорів, які є підтвердженням наявності у підприємства зобов'язань і заборгованостей. Аналіз слід здійснювати на предмет договору, зокрема в частині визначення терміну погашення зобов'язань. Відповідно, в першу чергу необхідно перевірити наявні зобов'язання на предмет їх прострочення, що, власне, і забезпечить аналіз договорів. При виявленні зобов'язань, які зазначені в балансі, проте, термін сплати яких пройшов можемо стверджувати про наявність кредиторської заборгованості на підприємстві. Відповідно, для розрахунку її терміну необхідно проаналізувати життєвий цикл цих зобов'язань за минулі роки та момент їх переходу до складу заборгованості.

При здійсненні бібліографічного аналізу, виявлено, що жоден науковець не зацікавився питанням аналізу стану стійких пасивів. Однак, аналіз саме цих пасивів дозволяє виявити обсяг надходження грошових коштів з незапланованого джерела. Пояснимо на прикладі заробітної плати. Кошти на виплату заробітної плати надходять за певний період до дня видачі заробітної плати. Відповідно, протягом цього періоду підприємство може використовувати ці кошти, наприклад, покласти на депозит, та отримати відсотки. Якщо аналізувати тенденцію використання тимчасово вільних коштів у вигляді стійких пасивів, можна розробити алгоритм їх використання таким чином, щоб отримувати більший дохід. Однак, головною проблемою здійснення такого аналізу є відсутність будь-якого нагадування про стійкі пасиви у фінансовій звітності.

Проте, затверджена Міністерством фінансів СРСР форма балансу передбачала деталізоване відображення стійких пасивів, в частині пасивів. Розділу А, група VII. В балансі виділялися окрема група, яку утворювали такі складові:

1. Заборгованість по заробітній платі і відрахуванням на соціальне страхування;
2. Резерв на покриття майбутніх платежів;
3. Винагорода за вислугу років;
4. Кредитори по оплаті продукції часткової готовності;
5. Покупці по завдаткам за тару;
6. Засоби, вилучені у зв'язку з кредитуванням по обороту;

7. Засоби амортизаційного фонду на запаси матеріалів для капітального ремонту;

8. Інші стійкі пасиви [1021, с. 15].

Тому, задля проведення аналізу стану стійких пасивів необхідно вдосконалити форми фінансової звітності таким чином, щоб у них розкривалася інформація про їх використання або ж надавати аналітику довідку бухгалтерії, внутрішні звітності, в якій міститься інформація про стан стійких пасивів на підприємстві.

В цілому, методика аналізу залученого капіталу заснована на співставленні звітних і базисних показників. Результатом таких співставлень є виявлення відхилень, які характеризують приріст або зниження тієї чи іншої складової капіталу.

Наступною важливою і завершальною стадією аналізу пасивів є аналіз його розміщення, який передбачає розрахунок показників ефективності та рентабельності.

Якщо говорити про особливості аналізу стану пасивів на стадіях життєвого циклу підприємства, то слід зауважити на тому, що на стадії зародження аналізу підлягає здебільшого власний капітал, оскільки на початковому етапі підприємство практично не має залученого капіталу, натомість вартість власного капіталу становить 90-99%. Особливу увагу потрібно приділяти вчасності здійснення внесків засновників до статутного капіталу, задля уникнення потреби зменшення його вартості при неспроможності учасниками здійснити внески. На цій стадії аналізу підлягає процес розміщення та використання власного капіталу.

Стадія зростання передбачає збільшення питомої ваги залученого капіталу, зокрема, довгострокового: від 0-15 % та поточного: від 10-25 %. Однак, все одно в структурі значно переважає власний капітал. На цій стадії необхідно здійснювати ретельний аналіз використання власного капіталу та його прибутковості (рентабельності). Залучений капітал характеризується вивченням його структури та визначенням питомої ваги усіх його складових.

На стадії стабілізації відсоток власного капіталу в середньому становить від 50 до 70 %. Відсоток поточних зобов'язань становить від 25 до 45 %, а довгострокових від 0 до 35 %. Зазначимо, що підприємство, яке підлягало

---

¹⁰²¹ Щенков С.А. Бухгалтерский баланс промышленного предприятия / С.А. Щенков – М.: Госфиниздат, 1963. – 223 с.

аналізу в нашій праці знаходиться на стадії стабілізації. Відповідно, на цій стадії необхідно здійснювати аналіз стану пасивів за визначеними нами етапами та алгоритмами.

На стадії спаду необхідно аналізувати причини зменшення вартості власного капіталу, вартість яких в середньому становить від 0 до 49 %. Таким чином, на цій стадії підприємство є залежним від інших суб'єктів господарювання. І завданням аналітика є надання рекомендацій щодо можливих варіантів стабілізації діяльності підприємства.

Третій етап аналізу стану пасивів підприємства – *завершальний* – передбачає формування аналітиком повного висновку про стан пасивів підприємства та надання рекомендацій, щодо подальшого функціонування підприємства та управління ним.

Таким чином, здійснення аналізу стану пасивів за визначеними етапами та стадіями сприятиме отриманню повної, правдивої і неупередженої інформації про їх стан, що, в свою чергу, дозволить аналітику досягнути мети поставленої на початку аналізу.

Висновки до 5-го розділу

Проведене дослідження методико-організаційних засад контролю і аналізу наявності і руху пасивів підприємства дозволило одержати такі висновки:

1. З впровадженням приватної власності почали розширюватися і різнитися джерела формування капіталу, зростати ризики прийняття неефективних управлінських рішень стосовно них. Це зумовило виникнення потреби в організації дієвої системи внутрішнього контролю на підприємстві та в розробці методики контролю операцій з пасивами задля визначення реального, якісного і кількісного стану об'єктів, що відображаються в фінансовій звітності. Існуючі наукові розробки не в повній мірі розкривають організаційно-методичні аспекти контролю руху операцій з пасивами.

2. В ході розробки методики аудиту операцій з власним капіталом визначено предмет аудиту (процеси та господарські операції, пов'язані зі створенням, формуванням та використанням власного капіталу, а також відносини, що виникають при цьому між підприємством та його власниками

і працівниками); об'єкти аудиту (всі складові елементи власного капіталу на підприємстві) та джерела аудиту (дані, інформація та показники, що містяться у первинних документах, регістрах синтетичного і аналітичного обліку, Головній книзі, управлінській і фінансовій звітності), а також розкрито процес контролю операцій з власним капіталом.

3. Зобов'язання є одним із важливих показників фінансового стану господарської діяльності підприємства, проте відсутність комплексної методики контролю операцій із зобов'язаннями призводить до виникнення порушень та неефективних дій контролерів при здійсненні контролю діяльності підприємства. В результаті аналізу різноманітних методик контролю та аудиту зобов'язань запропоновано модель методики контролю операцій із зобов'язаннями (перевірка підстави виникнення зобов'язань; перевірка своєчасності та повноти погашення зобов'язань; встановлення повноти оприбуткування запасів, виконання робіт, надання послуг; проведення зустрічної перевірки стану зобов'язань; перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку зобов'язань, узагальнення переліку порушень, виявлених в ході контролю), що дозволить оперативно і якісно контролювати виникнення, рух і погашення зобов'язань.

4. Аналіз стану та руху пасивів підприємства сприяє підвищенню ефективності ухвалення управлінських рішень щодо виникнення та сплати зобов'язань, збільшення або зменшення розміру власного капіталу; дозволяє виявити тенденцію зміни власного та залученого капіталу і визначити її вплив на подальше функціонування підприємства, забезпечуючи при цьому можливість здійснення системного та постійного контролю над складовими пасивів, що сприяє прогнозуванню діяльності підприємства шляхом дослідження змін і розвитку економічних явищ, виявлення відхилень фактичних даних від заданих параметрів та встановлення причинно-наслідкових зв'язків, які спровокували ці відхилення. Багатовікове існування аналізу – аналітичного мислення – забезпечило нинішніх суб'єктів господарювання інформаційною базою, яка еволюціонувала віками і, завдяки постійному впровадженню отриманих досягнень на практиці, сформованим принципам, законам, закономірностям, трансформувалась у науку.

5. Попри великомасштабність проведених досліджень і обґрунтованість отриманих висновків, більшість вчених практично не розглядають проблеми аналізу стану руху пасивів, до цих пір відсутня повна та послідовна методика, натомість, аналізують пасиви шляхом довільного розрахунку

певних коефіцієнтів, які визначають фінансовий стан, ділову активність, ліквідність та платоспроможність. Аналіз стану руху пасивів є підґрунтям визначення перерахованих вище аспектів діяльності підприємства, а тому пасиви підлягають всебічному аналізу, здійсненню якого сприятиме розроблена комплексна методика аналізу.

6. Дослідження структури та динаміки руху пасивів, визначення і аналіз тенденцій зміни розміру їх складових, встановлення причинно-наслідкових зв'язків структурних змін, виявлення оптимального співвідношення між власним та залученим капіталом, структуризація пасивів і визначення питомої ваги їх складових у розділах пасивів та у валюті балансу, є важливими і невід'ємними етапами аналізу господарської діяльності підприємства. Підтвердженням цього факту є встановлення взаємозв'язку етапів аналізу руху пасивів з етапами аналізу складових фінансового стану підприємства. У результаті чого виявлено, що саме капітал (власний та залучений) виступає головним індикатором визначення фінансового стану господарської діяльності підприємства, який підлягає аналізу на всіх стадіях його життєвого циклу, а тому потребує удосконалення методики аналізу руху пасивів.

7.3 метою постійного та безперервного здійснення господарської діяльності керівництво, управлінський персонал та інші зацікавлені користувачі повинні вчасно отримувати достовірну, неупереджену, а головне повну інформацію про стан руху пасивів, яка і є фундаментальною основою прогнозування подальшої діяльності підприємства шляхом виявлення та усунення невирішених питань та причин їх виникнення ще на етапі зародження. Оскільки аналіз руху пасивів виступає підґрунтям проведення аналізу складових фінансового стану, нагальною є потреба в удосконаленні його методики. Аналіз руху пасивів підприємства пропонується здійснювати в три етапи: організаційний, методологічний та завершальний. Враховуючи те, що пасиви – це складний об'єкт аналізу, який вимагає забезпечення інформацією не лише задля аналізу стану та зміни самих пасивів, але й з метою виявлення впливу їх змін на діяльність підприємства в цілому та окремих її аспектів, аналіз руху пасивів можна розглядати у широкому або у вузькому значені, в залежності від поставленої мети та потреби користувачів.

8. В процесі дослідження особливостей аналізу руху пасивів запропоновано нові класифікаційні ознаки щодо його поділу: за стадіями життєвого циклу пасивів, за напрямом використання інформації, отриманої в

результаті аналізу стану та руху пасивів. Виявлено особливості аналізу окремих складових, зокрема, статутного та додаткового капіталу, нерозподіленого прибутку і стійких пасивів.

Обґрунтовано недоречність використання терміну кредиторська, довгострокова або поточна заборгованість, адже заборгованість виникає лише після прострочення терміну сплати зобов'язання, тому заборгованістю можна вважати прострочені зобов'язання, які в такому разі слід називати просто заборгованістю. Натомість, решту кредиторської заборгованості, яка виникає в ході здійснення господарської діяльності, до прострочення терміну її сплати, доцільно називати зобов'язаннями підприємства, відповідно, коротко- або довгостроковими. Таким чином, у поняття “заборгованість” пропонуємо вкладати зміст поняття “прострочена заборгованість”.

9. При здійсненні аналізу руху пасивів запропоновано враховувати стадію життєвого циклу підприємства, на якій воно знаходиться, адже в залежності від стадії життєвого циклу методика різнитиметься: на стадії зародження аналізу підлягає, здебільшого, власний капітал; на стадії зростання необхідно здійснювати ретельний аналіз використання власного капіталу та його прибутковості (рентабельності); на стадії стабілізації необхідно здійснювати аналіз стану руху пасивів за визначеними нами етапами та алгоритмами; на стадії спаду необхідно аналізувати причини зменшення вартості власного капіталу з метою надання рекомендацій щодо відновлення стабілізації. Знання особливостей методики аналізу стану руху пасивів сприятиме зосередженню уваги аналітиків-практиків на необхідних моментах, та, відповідно, економії часу.

Здійснення аналізу стану руху пасивів за запропонованою методикою сприятиме спрощенню роботи аналітиків-практиків, забезпечить зацікавлених користувачів повною інформацією про стан та рух пасивів підприємства, дозволить встановити причинно-наслідкові зв'язки змін, що відбулися, та передбачити тенденцію змін стану пасивів підприємства у майбутньому.

ДОДАТКИ

Дослідження наукових статей, авторефератів з питання пасивів

Таблиця А1. Новизна, представлена в авторефератах дисертацій вітчизняних вчених за напрямком “пасиви”

№ з/п	Автор праці	Назва праці	Наукова новизна
1	2	3	4
1	Сопко Валерія Василівна [1022]	Концепція бухгалтерського обліку пасивів (капіталу, власності) в управлінні підприємницькою діяльністю: автореферат дисертації на здобуття доктора економічних наук, Київ, 2008 р. (08.00.09)	<i>вперше:</i> здійснене комплексне дослідження проблем бухгалтерського обліку пасивів (капіталу, власності) як предметної сутності та його об'єкту, що дало змогу максимально повно висвітлити історичний аспект розвитку бухгалтерського обліку пасивів (капіталу, власності); сформульована концепція бухгалтерського обліку пасивів (капіталу, власності) в управлінні діяльністю підприємства на основі дослідження історії розвитку його економіко-правової сутності, що дало змогу уточнити загальноекономічну та правову класифікацію пасивів (капіталу, власності) і визначити методологічні та організаційні основи побудови їх бухгалтерського обліку з метою управління діяльністю підприємства; побудована параметрична модель бухгалтерського обліку пасивів, що інформаційно посилює управління пасивами усіх проявів на всіх його напрямках; <i>удосконалено:</i> запропоновано внести зміни до чинного плану рахунків шляхом вилучення рахунків обліку забезпечень майбутніх витрат і платежів, цільового фінансування і цільових надходжень та страхових резервів із 4 класу рахунків, що сприятиме удосконаленню управлінської системи підприємства; методику бухгалтерського фінансового обліку суспільного капіталу, що тимчасово використовується на підприємстві шляхом його структуризації за ознаками виникнення, що сприятиме більш оперативному контролю та аналізу з метою управління підприємством; класифікацію капіталу як власності на основі його структуризації за різними ознаками, що підсилить можливість одержання аналітичних показників для прийняття управлінських рішень; методику підготовки інформації про об'єкти пасивів для складання фінансової звітності, що сприятиме більш своєчасному та точному складанню звітності; форму фінансової звітності підприємства №1 “Баланс” як інформаційну базу аналізу фінансового стану підприємства, що сприятиме проведенню більш оперативного та деталізованого аналізу як окремих показників, так і системи фінансового аналізу загалом;

¹⁰²² Сопко В.В. Концепція бухгалтерського обліку пасивів (капіталу, власності) в управлінні підприємницькою діяльністю: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня док. екон. наук: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит (за видами економічної діяльності)” / В.В. Сопко. – К., 2008. – 33 с.

Продовження табл. А1

1	2	3	4
			отримало подальший розвиток: теоретико-методична концепція фінансового обліку пасивів (капіталу, власності) у напрямі відображення реальних джерел формування ресурсів підприємницької діяльності, що сприятиме посиленню контрольних функцій бухгалтерського обліку; методика обліку власного капіталу шляхом визначення його структурних складових, що дає змогу підвищити оперативність та якість інформаційних потоків об'єктів обліку; методика обліку позикового капіталу шляхом визначення його структурних складових, що дає змогу підвищити оперативність та якість інформаційних потоків об'єктів обліку; методика обліку суспільного капіталу, що тимчасово використовується на підприємстві шляхом визначення його структурних складових
2	Звершховський Всеволод Ігорович [1023]	Організаційно-економічний механізм формування капіталу промислових підприємств: автореферат дисертації на здобуття доктора економічних наук, Київ, 2006 р(08.00.09)	<p><i>вперше:</i> розроблено субституційно-логістичну концепцію управління процесами формування та використання капіталу машинобудівних підприємств, яка передбачає постійні адаптивні трансформування структури капіталу підприємства у відповідь на загрози скорочення доходності, спричинені дією об'єктивних зовнішніх чинників; запропоновано методичний підхід до визначення пріоритетного напрямку діяльності та домінантної складової капіталу шляхом застосування алгоритму ранжирування можливостей підприємства щодо отримання економічного ефекту від використання кожної із компонент активів, завдяки чому забезпечується ефективна диверсифікація операційної діяльності;</p> <p><i>удосконалено:</i> методику діагностики ефективності організації формування і використання капіталу машинобудівних підприємств за тривекторним підходом, що враховує динаміку змін дієвості механізму споживання, структури, формування й відтворення капіталу та, на підставі синхронності напрямів їхніх змін, дає можливість визначити діючий спосіб управління як прибутковий, збитковий або нестабільний; критерій визначення оптимальності темпів економічного зростання виробничо-комерційного підприємства шляхом доповнення системи нерівностей, відомої як “золота пропорція” економічного зростання вимогою випередження темпів зростання, такого показника фінансової стійкості, як власний оборотний капітал над зростанням рентабельності, що продиктовано необхідністю забезпечення безперервного процесу</p>

¹⁰²³ Звешховський В.І. Організаційно-економічний механізм формування капіталу промислових підприємств: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка, організація управління підприємствами” / В.І. Звешховський. – К., 2006. – 21 с.

1	2	3	4
			<p>економічного відтворення переважно за рахунок власних джерел; технологію визначення здатності суб'єктів господарювання до управління результативним використанням капіталу та ефективним його відтворенням шляхом встановлення розбалансованості економічних інтересів ринкових агентів зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства на підставі багатомірного статистичного аналізу за методом головних компонент;</p> <p><i>дістали подальший розвиток:</i></p> <p>науково-методологічний підхід до визначення комплексного впливу динаміки змін основних параметрів організаційно-економічного механізму підприємств, зокрема оборотність дебіторської та кредиторської заборгованості, питомої ваги у виручці від реалізації витрат на відтворення використовуваних ресурсів, на зміни фондівіддачі основних засобів шляхом застосування кореляційно-регресійного аналізу, що дає підставу обґрунтувати особливості впровадження субституційно-логістичної концепції управління капіталом, зумовлені наявним рівнем рентабельності реалізації; систематизовано підходи до визначення складових капіталу підприємства, оптимальності його структури та доведено пріоритетність розробки стратегій управління наявними у підприємства активами порівняно із оптимізацією позикових джерел формування виробничо-технологічної бази, яка, передусім, має забезпечуватися за рахунок власних ресурсів суб'єктів господарювання</p>
3	Омецінська Ірина Ярославівна [1024]	Облік і аналіз зобов'язань будівельних підприємств: методика та організація: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, Тернопіль, 2008 р (08.00.09)	<p><i>вперше:</i> обґрунтовано доцільність диференціювання зобов'язань підприємства за двома напрямками формування: пасиви, прирівняні до зобов'язань (забезпечення наступних витрат і платежів, цільове фінансування від юридичних і фізичних осіб), та зобов'язання, які повною мірою відповідають критеріям їхнього визнання (довготермінові й поточні зобов'язання). Доведено, що частину пасивів балансу, яка не відповідає критеріям визнання зобов'язань, слід зараховувати до капіталу, прирівняного до власного (бюджетне фінансування, субсидії, гранти та доходи майбутніх періодів); розроблено систему оцінки ефективності використання коштів цільового фінансування при здійсненні будівельно-монтажних робіт на пайових засадах шляхом використання запропонованих формул розрахунку прибутку від додаткового вкладення 1 грн. цільового фінансування, максимального його рівня, який забезпечує зростання обсягів виконаних будівельно-монтажних робіт, та впливу такого фінансування на рентабельність основної діяльності будівельного підприємства;</p>

¹⁰²⁴ Омецінська І.Я. Облік і аналіз зобов'язань будівельних підприємств: методика та організація: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 "Бухгалтерський облік, аналіз і аудит (за видами економічної діяльності)" / І.Я. Омецінська . – Тернопіль, 2008. – 15 с.

Продовження табл. А1

1	2	3	4
			<p><i>удосконалено:</i> критерії визнання заборгованості підприємства як зобов'язань; побудовано структурно-логічну схему поетапного процесу визнання зобов'язань, що забезпечить уникнення необґрунтованої реєстрації окремих їхніх видів на рахунках бухгалтерського обліку; класифікацію зобов'язань на основі таких ознак: мета залучення; форма залучення; вид діяльності; участь в інвестиційній чи поточній діяльності; вид кредиторів; місце виникнення; характер виникнення; вартість; виконання умов погашення; відповідність критеріям визнання; термін погашення (з деталізацією поточних і довготермінових зобов'язань), що забезпечить більш якісне проведення аналізу такого виду пасивів підприємства; порядок відображення інформації про зобов'язання в системі обліку за рахунок перегрупування рахунків, ведення додаткових субрахунків, внесення коригувань до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій в частині змісту операцій, що узагальнюються на субрахунках 643 "Податкові зобов'язання" і 644 "Податковий кредит", удосконалення окремих форм первинних документів та реєстрів обліку зобов'язань з урахуванням організаційно-технологічних особливостей будівництва; структуру пасиву балансу;</p> <p><i>дістало подальший розвиток:</i></p> <p>дослідження теоретичних положень економічної природи зобов'язань з метою встановлення меж використання цього поняття у правовому і обліковому полі; уточнено формулювання змісту термінів "зобов'язання", "довготермінові зобов'язання", що забезпечує глибше розкриття сутності зобов'язань та усуває нечіткість їх класифікації; методичні підходи до розрахунку коефіцієнтів ліквідності з урахуванням особливостей ведення господарської діяльності підприємствами будівельної галузі</p>
4	Ярошук Олексій Вікторович [1025]	Аналіз формування капіталу підприємства: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня	<p>– поглиблено теоретико-методичні засади дослідження процесу формування капіталу, зокрема уточнено економічну суть поняття "капітал підприємства", під яким слід розуміти сукупність економічних благ у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, що залучаються в економічний процес діяльності суб'єкта господарювання і здатні приносити дохід;</p> <p>– розроблено рекомендації з удосконалення інформаційної бази аналізу формування капіталу через перегрупування статей пасиву балансу за порядком зниження терміновості використання</p>

¹⁰²⁵ Ярошук О.В. Аналіз формування капіталу підприємства: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз і аудит" / О.В. Ярошук. – Тернопіль, 2004. – 22 с.

1	2	3	4
		кандидата економічних наук, Тернопіль, 2004 р (08.06.04)	<p>капіталу, що полегшить визначення ліквідності та платоспроможності підприємства;</p> <p>– обґрунтовано необхідність доповнення аналізу структури капіталу підприємства аналізом оборотного капіталу, зокрема, запропоновано застосування показника “необхідний рівень оборотного капіталу”, який відображає необхідний розмір оборотного капіталу для заданого масштабу діяльності та дозволяє оптимізувати розмір оборотних коштів і виявляти їх дефіцит чи надлишок, прогнозувати величину потреби в них;</p> <p>– доповнено методику аналізу формування капіталу підприємства аналізом вартості капіталу та її впливу на платоспроможність підприємства, запропоновано систему показників оцінки впливу амортизаційних виплат позиченого капіталу на розмір прибутку та платоспроможність і показник “межі платоспроможності”, за допомогою яких можна виявити вплив обсягу позиченого капіталу та його вартості на розмір прибутку та встановити контроль за розміром короткотермінового позиченого капіталу;</p> <p>– вдосконалено методику аналізу оптимальності структури капіталу підприємства шляхом встановлення контролю за максимально допустимим обсягом довготермінового й короткотермінового позиченого капіталу та запропоновано застосування коефіцієнта загальної еластичності, що дозволить максимізувати рівень фінансової рентабельності підприємства залежно від майбутнього обсягу реалізації продукції, і показника “межа байдужості”, який дозволяє визначити доцільність використання окремих джерел формування капіталу для фінансування діяльності підприємств;</p> <p>– запропоновано методику аналізу потреби підприємства в капіталі й обґрунтовано доцільність розрахунку показників рівнів внутрішнього та стійкого росту, що дозволяють оцінити можливі темпи росту обсягу реалізації за рахунок внутрішніх резервів і при збереженні існуючої структури капіталу</p>
5	Орлов Ігор Віталійович [1026]	Теорія та методологія бухгалтерського обліку і контролю зобов'язань суб'єктів господарювання: автореферат	<p><i>вперше</i>: одержано теоретичну концепцію трансформації зобов'язань та підхід до її відображення в бухгалтерському обліку на основі ідентифікації фактів зміни зобов'язань за їх економіко-правовим змістом, розкрито механізм прояву принципів бухгалтерського обліку в процесі визнання зобов'язань як об'єкта облікового відображення, що забезпечує розвиток методології обліку з урахуванням юридичного підходу до формування зобов'язальних відносин; комплекс організаційно-методичних положень визнання та оцінки умовних зобов'язань за виплатами</p>

¹⁰²⁶ Орлов І.В. Теорія та методологія бухгалтерського обліку і контролю зобов'язань суб'єктів господарювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. екон. наук: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)” / І.В. Орлов. – Житомир, 2011. – 36 с.

Продовження табл. А1

1	2	3	4
		дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, Житомир, 2011 р. (08.00.09)	<p>працівникам на основі запропонованої їх класифікації для формування системи аналітичного обліку таких розрахунків, що забезпечує створення резервів покриття передбачуваних умовних зобов'язань з оплати праці та інших виплат персоналу підприємства; методологічні положення бухгалтерського обліку операцій з формування забезпечення виплат за облігаціями в частині розвитку елементів його методу (зокрема, визнання, оцінки, відображення в системі рахунків бухгалтерського обліку та звітності підприємства), що створює дієву правову основу регулювання відносин при погашенні зобов'язань за облігаціями для підвищення ефективності управління зобов'язаннями підприємства;</p> <p><i>удосконалено:</i> оцінку умовних зобов'язань (в частині використання запропонованого способу найкращих оцінок та способу певного набору інтервалів значень), що забезпечує отримання релевантної інформації про величину умовних зобов'язань, їх стан і вплив на результати господарської діяльності підприємства; методологічний підхід до відображення в бухгалтерському обліку й розкриття у фінансовій звітності інформації щодо умовних зобов'язань та забезпечень витрат і платежів за ними на основі запропонованих субрахунків, розрізів аналітичного обліку, форм внутрішньої звітності, що сприяє розширенню інформаційної місткості управлінських даних і формує базу оцінки наслідків настання умовних зобов'язань; нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку умовних зобов'язань підприємства шляхом розробки Положення (стандарту) бухгалтерського обліку “Наслідки умовних фактів господарського життя”, що забезпечує встановлення єдиних методологічних засад облікового відображення та формування повної, достовірної й неупередженої інформації про зобов'язання суб'єкта господарювання; теоретико-методичні положення контролю розрахунків з постачальниками та підрядниками в частині запропонованої методики їх перевірки та документального забезпечення, що підвищує дієвість, достовірність й оперативність контрольних заходів щодо наявності та стану зобов'язань суб'єкта господарювання; методичний підхід до аналітичного забезпечення прийняття рішень щодо зобов'язань з оплати праці в частині відтворення людського капіталу в контексті використання системи збалансованих показників з урахуванням економічної доданої вартості (EVA) як основи розробки стратегічних карт господарської діяльності з визначенням комплексу критеріїв її ефективності; організаційні засади бухгалтерського обліку зобов'язань за позиками банків у частині документального забезпечення обліку трансформації зобов'язань та встановлення вимог до побудови системи аналітичних рахунків, що підвищує повноту облікової інформації, необхідної для потреб управління залученим капіталом підприємства;</p>

1	2	3	4
			<p><i>дістало подальший розвиток:</i> методологічні засади облікового відображення зобов'язань в частині розвитку елементів методу бухгалтерського обліку на базі структуризації життєвого циклу зобов'язань як концептуальної основи розвитку теорії і методології бухгалтерського обліку й контролю в розрізі вирішення методологічних проблем ідентифікації, оцінки та класифікації зобов'язань; теоретичне обґрунтування класифікації зобов'язань на базі системного підходу з урахуванням еволюції економічних та юридичних поглядів на факти виникнення зобов'язань на мікро- та макроекономічному рівнях як основи розвитку системи рахунків бухгалтерського обліку та формування інформації про зобов'язання у необхідних для управління аналітичних розрізах; уточнення економіко-правової сутності бухгалтерських понять (зокрема, зобов'язання, процес придбання, процес постачання, процес закупівлі, постачальник, підрядник, договір постачання, договір купівлі-продажу), що сприяє впорядкуванню та однозначному використанню бухгалтерської термінології; теоретичні положення визнання й оцінки зобов'язань підприємства з урахуванням економіко-правового змісту їх трансформації, що забезпечує гармонізацію вимог національних і міжнародних стандартів бухгалтерського обліку щодо визнання зобов'язань та застосування методів оцінки в процесі їх вартісного вимірювання; визначення сутності поняття “умовне зобов'язання” та їх класифікації для цілей бухгалтерського обліку, як основи формування єдиного методологічного підходу до відображення цього об'єкта в системі бухгалтерського обліку; процес визнання умовних зобов'язань за виділеними критеріями (оцінка умовного зобов'язання на звітну дату може бути достовірно визначена; в майбутньому існує висока ймовірність зменшення економічних вигод в результаті виникнення умовного зобов'язання або погашення наслідків його настання) та порядок відображення інформації про умовні зобов'язання у звітності, якщо їх достовірна оцінка є неможливою та існує низька ймовірність настання в майбутньому, що перешкоджає необґрунтованому відображенню умовних зобов'язань в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності суб'єктів господарювання; організація облікового відображення операцій з облігаціями з урахуванням форм зовнішнього (порука) та внутрішнього (неустойка, застава, облігаційне забезпечення) забезпечення виплат за ними, що сприяє уникненню збитків внаслідок зниження платоспроможності підприємства-емітента облігацій</p>
6	Пилипенко Олексій Іванович [1027]	Корпоративні права в системі бухгалтерського обліку: теорія,	<p><i>вперше:</i> одержано комплексний підхід до відображення в бухгалтерському обліку операцій з корпоративними правами (зважаючи на те, що необхідність контрактів обумовлена завданням забезпечення поведінки агентів, яка б найменшою мірою відхилялася від інтересів принципалів) на основі застосування неінституційних теорій (агентська теорія, теорія фірми, теорія трансакційних</p>

¹⁰²⁷ Пилипенко О.І. Корпоративні права в системі бухгалтерського обліку: теорія, методологія, організація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. екон. наук: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)” / О.І. Пилипенко. – Житомир, 2010. – 40 с.

Продовження табл. А1

1	2	3	4
		<p>методологія, організація: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, Житомир, 2010 р. (08.00.09)</p>	<p>витрат), що дозволило розробити методологію бухгалтерського відображення корпоративних прав; ідентифікацію системи об'єктів бухгалтерського обліку, пов'язаних з процесами придбання, використання та відчуження корпоративних прав (фінансові інвестиції, статутний (акціонерний) капітал, операції з дивідендами, розрахунки з учасниками, фонд нарахування дивідендів, операції з розподілу прибутку), що сприяє створенню інформаційно-аналітичного забезпечення корпоративного управління; теоретичне обґрунтування методологічних засад аналізу інвестиційної привабливості корпорації, яке охоплює всі рівні економічної системи та відповідає сучасним потребам інвесторів щодо захисту власних інвестиційних ресурсів і дозволяє врахувати зовнішні та внутрішні фактори, які можуть вплинути на результат інвестування;</p> <p><i>удосконалено:</i> склад критеріїв відбору для проведення статистичного дослідження діяльності корпоративних структур, що дозволить їх ідентифікувати в структурі інституційних одиниць; зміст обліково-аналітичної інформації для забезпечення системи корпоративного управління на основі класифікації корпоративних прав для цілей бухгалтерського обліку (за ознаками майнового змісту та повноти); організаційні положення формування єдиної облікової політики корпорацій шляхом встановлення відповідного порядку її здійснення, дотримання якого сприятиме єдності інтерпретації даних бухгалтерського обліку та показників фінансової звітності в межах корпорації; елементи облікової політики корпорацій за основними її об'єктами – корпоративні цінні папери (способи надходження, напрями аналітичного обліку, порядок формування та виплати відсотків), похідні цінні папери (розрізи аналітики, порядок переоцінки, механізм виконання контрактів) і дивіденди (порядок нарахування та виплати, визначення бази для нарахування), що забезпечує належну організацію бухгалтерського обліку операцій з корпоративними правами; теоретичні засади облікової політики корпоративного підприємства в частині включення способів збільшення вартості чистих активів у разі їх невідповідності розміру статутного капіталу для забезпечення безперервності діяльності та порядку розрахунку компенсації у разі виходу учасника; методологію бухгалтерського обліку операцій з корпоративними правами, що полягає в науковому обґрунтуванні методологічних принципів, покладених в основу розробки методичного підходу до бухгалтерського обліку операцій, пов'язаних з: поверненням корпоративних прав учасникам при ліквідації юридичної особи, що дозволяє об'єктивно розраховувати суми, що належать засновникам за їх корпоративними правами; передачею майна та зобов'язань (без створення дочірнього підприємства), а також збільшення розміру статутного капіталу новоствореного підприємства при реорганізації шляхом виділення; відчуженням корпоративних прав у майні юридичних осіб, в частині розробки методик обліку процесів купівлі-продажу корпоративних</p>

1	2	3	4
			<p>прав, порядку розподілу номінальної вартості викуплених корпоративних прав між його учасниками і подальшого їх “наповнення” за рахунок власних джерел товариства або додаткових внесків учасників; комплекс методичних заходів з удосконалення бухгалтерського обліку грошового забезпечення створення та використання фонду нарахування дивідендів акціонерам за рахунок нерозподіленого</p>
			<p>прибутку через резервування коштів на спеціальному поточному рахунку, на який буде надходити виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); звітність підприємств, що реорганізуються, в частині збереженості балансу підприємства-правопередника, шляхом доповнення його записами, які стосуються його коригування (збільшення статутного капіталу, зміна в аналітичному обліку складу засновників), що дозволяє спростити формування інформаційного забезпечення процедури реорганізації та уникнення проблем її практичної реалізації; складові організації економічного аналізу в корпорації через дотримання технічного, методичного, кадрового та інформаційного забезпечень з метою формування адекватної облікової політики корпорацій, що реалізується шляхом вивчення її організаційної структури, особливостей діяльності в цілому та кожного члена окремо з метою досягнення конкурентних переваг;</p> <p><i>дістало подальший розвиток:</i> перелік класифікаційних ознак ідентифікації корпорацій в структурі інституційних одиниць (зокрема за ознаками: правовий статус, економічні цілі, соціальні цілі, інституційне підґрунття); теоретико-методичні підходи до бухгалтерського обліку операцій з придбання корпоративних прав у юридичних і фізичних осіб, що враховує вимоги й усуває суперечності окремих норм чинного законодавства та відповідає економічній сутності здійснених операцій; організаційні положення щодо формування та представлення інформації про корпоративні права суб’єкта господарювання через його бухгалтерську звітність в частині розробки форм внутрішньої звітності, які розкривають питання взаємозв’язку статутного капіталу з часткою корпоративних прав і розміром нарахованих дивідендів, що сприяє забезпеченню достовірності, аналітичності та прозорості інформації щодо розрахунків з учасниками в корпоративних підприємствах; сутність поняття “інвестиційна привабливість” як сукупності перспективних можливостей вкладення коштів з метою отримання економічних вигід у майбутньому як наслідок результатів минулої господарської діяльності потенційного об’єкта інвестування, суб’єктивно оцінюваною інвестором</p>

Таблиця А2. Дослідження дисертацій з питань “пасивів”

Шифр	Назва спеціальності	Назва дисертації	Автор
1	2	3	4
08.00.09 (08.06.04)	Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)	Концепція бухгалтерського обліку пасивів (капіталу, власності) в управлінні підприємницькою діяльністю	Сопко В.В.
		Договірні зобов'язання і права в бухгалтерському обліку (на матеріалах підприємств Житомирської області)	Петрук О.М.
		Організаційно-економічний механізм формування капіталу промислових підприємств	Зверховський В.І.
		Облік і аналіз зобов'язань будівельних підприємств: методика та організація	Омецинська І.Я.
		Аналіз формування капіталу підприємства	Яроцук О.В.
		Аналіз бухгалтерського балансу та прогнозування діяльності підприємства (на матеріалах хлібокомбінатів м. Києва)	Бондар В.П.
		Аналіз банківської діяльності: теорія і практика	Примостка Л.О.
		Бухгалтерський облік у кредитних спілках: організація і методика	Федорець М.С.
		Внутрішній аудит операцій з пасивами банку	Ретюньських О.Б.
		Облік власного капіталу в акціонерних товариствах АПК	Капля І.В.
		Облік власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах	Канцуров О.О.
		Облік і аналіз експортно-імпорتنих операцій (на прикладі суб'єктів підприємницької діяльності України)	Степаненко О.І.
		Облік і аналіз зобов'язань будівельних підприємств: методика та організація	Омецинська І.Я.
		Облік розрахунків з дебіторами та кредиторами	Власова І.О.
		Облік та аналіз власного капіталу: теорія і практика	Пилипенко О.І.
Удосконалення обліку дебіторської і кредиторської заборгованості промислових підприємств	Сурніна К.С.		
08.00.03	Економіка та управління національним господарством	Механізми фінансового планування в системі управління національною економікою	Шапошніков О.В.
08.01.01	Економічна теорія	Економічні закономірності розвитку активних та пасивних суб'єктів підприємства	Навроцька Н.А.
08.02.03	Організація управління, планування і	Маркетинг в системі державного регулювання АПК	Дмитрук В.О.
		Управління державним боргом України (регулювання діяльності із здійснення запозичень)	Коба С.С.

Продовження табл. А2

1	2	3	4
	регулювання економікою	Управління процентними активами і пасивами комерційних банків (на матеріалах банківського сектора Закарпатської області)	Тарнай Є.А.
08.06.02	Підприємництво, менеджмент і маркетинг	Банківський маркетинг: теорія, методологія, організація	Романенко Л.Ф.
		Організація системи адаптивного менеджменту фірми	Виноградський С.Б.
		Розвиток компенсаторних можливостей підприємств малого бізнесу	Медянік В.Ю.
08.00.04	Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	Механізм управління ризиками кредитування оборотних коштів підприємств (на прикладі легкої промисловості)	Кулінич І.М.
		Оцінка економічних результатів діяльності гірничо-збагачувальних комбінатів з урахуванням економії витрат	Жовна О.М.
		Розвиток фінансового лізингу в аграрних підприємствах	Соболь Л.В.
		Управління борговими зобов'язаннями сільськогосподарських підприємств	Шиндирук І. П.
		Формування оборотних коштів промислових підприємств	Петрова Н.В.
08.06.01	Економіка, організація і управління підприємствами	Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності підприємств житлово-комунального господарства	Полуянов В.П.
		Організаційно-економічний механізм управління податковими зобов'язаннями підприємства	Шевченко О.В.
		Організаційно-економічний механізм формування капіталу промислових підприємств	Звершховський В.І.
		Оцінка економічних результатів діяльності гірничо-збагачувальних підприємств	Кругла Н.М.
		Синтез системи маркетингово-орієнтованого управління виробничо-збутовою діяльністю підприємств промисловості	Войт С.М.
		Удосконалення механізму зниження заборгованості за електроенергію електропостачальних підприємств	Куденко Г.О.
08.00.11	Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці	Економіко-математичне моделювання системи актуарного оцінювання недержавних пенсійних фондів	Якимова Л.П.
08.00.08 (08.04.01)	Гроші, фінанси і кредит	Власний капітал банку та проблеми капіталізації банківської системи України	Ткачук Н.М.
		Система контролю в управлінні діяльністю комерційних банків	Коваль С.Л.
		Забезпечення фінансової стійкості комерційних банків на основі підвищення рівня капіталізації	Салтинський В.В.
		Комерційні банки у забезпеченні фінансової стабільності держави	Жилінський А.І.
		Комплексне управління активами і пасивами комерційного банку в умовах ринкової трансформації економіки	Корнієнко Т.В.

Продовження табл. А2

1	2	3	4
		Природа і механізм трансформації банківських ресурсів	Вожжов А.П.
		Реорганізація та реструктуризація комерційних банків	Вядрова І.М.
		Становлення ринку боргових зобов'язань України	Омельчук С.В.
		Удосконалення платіжно-розрахункових відносин між суб'єктами ринку як фактор забезпечення економічного зростання	Баліцька В.В.
		Управління кредитними ризиками на основі удосконалення їх оцінки	Благодир Я.Я.
		Управління ліквідністю як складова конкурентоспроможності банку	Марущак М.В.
		Управління не дохідними пасивами банку на основі удосконалення їх оцінки	Набок Р.М.
		Управління поточними пасивами банку	Грищенко О.О.
		Управління ресурсним потенціалом банку	Федосік І.М.
		Управління фінансами комерційних банків	Дмитренко М.Г.
		Фінансовий механізм підвищення ефективності функціонування комерційних банків	Солодка О.О.
		Фінансові ризики в системі банківських ризиків	Фінкельштейн О.Б.
		Формування ресурсів комерційних банків	Павлюк С.М.
08.03.01	Статистика	Статистичне оцінювання рівноваги платіжного балансу	Єрін Д.Л.
08.03.02	Економіко-математичне моделювання	Економіко-математичне моделювання ефективної взаємодії банків з підприємствами	Дурицький І.М.
		Економіко-математичне моделювання ліквідності комерційних банків в Україні	Колесніченко Н.О.
		Економіко-математичне моделювання формування основних показників діяльності банківських установ	Стадник Ю.А.
		Моделі адаптивного управління підприємством у нестабільному економічному середовищі	Стасюк В.П.
		Моделювання процесів управління конкурентоздатністю комерційного банку	Інденбаум Ф.Б.
		Моделювання та комп'ютеризовані засоби підтримки прийняття рішень при адмініструванні податків	Редич О.В.
		Розробка динамічної моделі банку та її використання в стратегічному плануванні і управлінні	Добровольський О.А.
08.05.01	Світове господарство і міжнародні економічні відносини	Інноваційні аспекти боргової стратегії держави	Черепенко В.Г.
		Реалізація національних економічних інтересів у регуляторній системі СОТ	Олефір А.О.
08.09.01 (08.00.07)	Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика	Механізм регулювання міграційних процесів сільського населення	Ніколайчук М.В.
		Розвиток ринку праці в умовах трансформації економіки	Демуш О.Б.
		Формування конкурентного середовища на ринку праці	Лісогор Л.С.

Розвиток поняття “капітал” в різні історичні періоди [1028, с. 37-39]

№ з/п	Назва історичного періоду	Характеристика
1	Меркантилізм (XVI-XVIII ст.)	Людство вперше достатньо широко звернуло увагу на джерела появи життєвих благ. Меркантилізм джерелом багатства вважав гроші, представлені у вигляді дорогоцінного металу, а сферою їх приросту вважав зовнішню торгівлю. Грошовий капітал виступав в якості вимірника, здатного оцінювати нову, “додаткову” вартість. Йому відводилась більш значна роль, яку виконувати він був не здатен: не просто оцінювати нову, “додаткову” вартість, а й створювати її. Ідеї меркантилізму в деякій мірі перекликаються з ідеями монетаризму, який відводить грошам роль не тільки джерела і виразника багатства, але й суспільного регулятора. Хоча і в суттєво викривленому вигляді, але одну із складових капіталу, людство усвідомило, і в майбутньому саме в такому розумінні капіталу базувались більшість економічних напрямів. Так чи інакше, але меркантилізм можна розглядати як перший крок на шляху пізнання поняття “капітал”
2	Фізіократи (XVIII ст.)	Фізіократи вважали багатством не гроші, а “витвори” землі. А з галузей пріоритет віддавали сільському господарству, вважаючи, що багатства створюються тільки у сфері сільського господарства, а не в торгівлі чи промисловості. В такому підході проявлялись однобічність і обмеженість. Але одночасно їх підхід, отримай він подальший розвиток, міг стати найбільш правильним. Щоправда, вибраний ними фактор (земля) представляв собою дуже важливий, але пасивний фактор. А невичерпне джерело енергії, яке надає нам природа, виявилось ними до кінця неусвідомленим
3	Класична школа (XVIII-XIX ст.)	Представники класичної школи дійсно зрозуміли і показали важливість ролі, що належить майновому і грошовому капіталу. Класична школа вперше показала роль людини як учасника трудової діяльності, хоча далеко не в тій, яка йому належить насправді. Людині як учаснику трудової діяльності відводилась роль деякого “засобу виробництва”. Нерозуміння ролі інтелекту людини призвело до нерозуміння ролі людини в системі виробничих відносин. Було чітке нерозуміння ролі природної енергії. В результаті трудові здібності людини були враховані, хоча і неправильно, а інтелектуальні здібності залишились в якомусь невизначеному стані

¹⁰²⁸ Каменецкий В.А. Капитал (от простого к сложному) / В.А. Каменецкий, В.П. Патрикеев. – М.: ЗАО “Издательство ”Экономика”, 2006. – 583 с.

Генезис категорії “капітал”

№ з/п	Автор, роки	Визначення
1	2	3
1	Л. Пачолі [¹⁰²⁹ , с. 50-54]	<i>Капітал</i> – сукупність майна, по якому у власника не було кредиторської заборгованості
2	Франсуа Кене (1694-1774)	<i>Капітал</i> – це засоби виробництва, які можна придбати за гроші. Складовими капіталу є щорічні витрати та витрати на кілька років
3	Адам Сміт (1723-1790)	<i>Капітал</i> – головна рушійна сила економічного прогресу. Це – запас продукції, що приносить прибуток, за допомогою якого працюю створюються нові блага
4	Давід Рікардо (1772-1823)	<i>Капітал</i> – це праця, витрачена на знаряддя, інструмент, будівлі, що беруть участь у виробництві. Це нагромаджена праця, все, що бере участь у виробництві
5	Джеймс Мілль (1773-1836)	<i>Капітал</i> – це джерело вартості, а прибуток – продукт функціонування капіталу
6	Нассау Вільям Сеніор (1790-1864)	<i>Капітал</i> – це поєднання трьох факторів: землі, праці та утримання (утримання – це відмова від невиробничого використання капіталу)
7	Жан Шарль Леонар Сімонді де Сімонді (1773-1842)	<i>Капітал</i> – це виробничі запаси, переважно засоби виробництва. Жан де Сімонді виділяє основний і оборотний капітал і, як і Адам Сміт, пов’язує нагромадження капіталу з ощадливістю
8	П’єр Жозеф Прудон (1809-1865)	<i>Капітал</i> – це переважно гроші, основною формою яких є лише позиковий капітал
9	Шарль Фур’є (1772-1837)	Провідною формою капіталу є торговельний капітал
10	Карл Маркс (1818-1883)	У “Чорновому рукописі” 1858 р. Маркс трактує гроші як форму руху капіталу. У I томі “Капіталу” 1867 р. демонструється, як гроші виходять із товарної форми і стають першою формою прояву капіталу. Однак ці два поняття не ототожнюються. Капітал визначається як вартість, що самозростає. Запроваджуються та аналізуються, також поняття органічної будови капіталу, його концентрації й централізації. У II томі “Капіталу” визначається категорія обороту капіталу: кругообіг капіталу, взятий не як окремий факт, а як періодичний процес. Також детально розглянуто проблему морального і фізичного зношування капіталу в процесі виробництва, вплив цих чинників на нагромадження та відтворювальні процеси. У III томі цієї ж праці досліджуються чотири форми капіталу, які дають проценти: позиковий, банківський, фіктивний та лихварський. Банківський капітал він аналізує у зв’язку з розглядом кредитної форми позикового капіталу, що має свої особливості й виступає у вигляді комерційного і банківського кредитів. Логічним наслідком розвитку кредиту є виникнення акціонерного капіталу, що об’єднує кілька капіталів

¹⁰²⁹ Пачолі Л. Трактат о счетах и записях / Л. Пачолі // Пер. с итал. – Мн.: Финансы, учет, аудит, 1995. – 160 с.

Продовження Додатку В

1	2	3
11	Фрідріх Ліст (1789-1846)	<i>Капітал</i> – це матеріальне багатство, природні та набуті здібності людей
12	Е. Бем-Баверк (1889)	У праці “Капітал і прибуток” запропонував теорію, згідно з якою <i>капітал</i> є результатом непрямих методів у виробництві, які неминуче стають причиною того, що споживання переноситься на майбутнє
13	Альфред Маршалл (1842-1924)	<i>Капіталом</i> вважав освіту, фахову підготовку, навички та здібності. Ввів поняття “людського капіталу”
14	Джон Бейтс Кларк (1847-1938)	<i>Капітал</i> розглядав не як один фактор виробництва, а як два – грошовий капітал і капітальні блага
15	Кнут Вікссель (1851-1926)	Запропонував “речове” трактування <i>капіталу</i> як суперечності всіх одиниць заощадженої праці та зекономленої землі, помножених на тривалість періоду заощаджень. Тобто процес нагромадження капіталу розглядався як нагромадження дедалі більшої кількості інвестиційних благ певного виду внаслідок відмови від повсякденного споживання факторів виробництва
16	Степанов Т.Ф. (1795-1847)	<i>Капіталом</i> стають продукти залежно від вживання, якщо вони дають прибуток, а не використовуються для власного вжитку
17	Людоговський А. [1030, с. 13], 1875	<i>Капіталом</i> називаються всі продукти праці, що зберігаються для подальшого виробництва
18	Чернишевський М. Г. (1828-1889)	<i>Капітал</i> – це продукт праці, який служить виробництву
19	Левік В.І. [1031, с. 58], 1897	<i>Капіталом</i> називається сукупність різноманітних економічних, тобто грошових і майнових засобів, які знаходяться в обороті в даному господарстві
20	Бруннер В.О. [6, с. 100], 1901	<i>Капіталом</i> називаються всі засоби, як грошові, так і майнові, на які відкривається торговельне чи промислове підприємство
21	Відеман К.І. [1032, с. 5], 1904	<i>Капітал</i> – всі багатства, які в більшості випадків є результатом людської праці і мають економічну корисність, тобто задовольняють наші бажання і потреби
22	Лунський М.С. [1033, с. 1], 1905	Будь-яке підприємство має право розпоряджатись відомими майновими засобами, які складають його <i>актив</i> ; борги підприємства називаються його <i>пасивом</i> ; різниця, отримана після вирахування пасиву з активу, називається чистим капіталом підприємства або просто <i>капіталом</i>
23	Гуляев А. [1034, с. 36], 1906	<i>Капітал</i> – сума цінностей, що вноситься самим господарем підприємства для здійснення торгових оборотів
24	Лихачев В.І. [1035, с. 2], 1908	Під <i>капіталом</i> , в широкому розумінні цього слова, розуміються взагалі будь-які цінності, створені попередньою працею і

¹⁰³⁰ Людоговській А. Основы хозяйственной экономики и сельскохозяйственного счетоводства: [Опыт руководства для практических хозяев, земледельческих и реальных училищ и в пособие при занятиях студентов высших учебных заведений] / А. Людоговській. – СПб. – 1875. – 488 с.

¹⁰³¹ Левик В.И. Вопросы общи и частные. Стоимость – деньги – капитал / В.И. Левик // Счетоводство. – 1897. – № 5.

¹⁰³² Борисович Г.М. Курс подвійного рахівництва / Г.М. Борисович. – Державне видавництво України, 1925.

¹⁰³³ Лунский Н.С. Счетоводство общее и коммерческое / Н.С. Лунский. – [Часть первая]. – СПб, 1905. – 270 с.

¹⁰³⁴ Гуляев А. Курсы бухгалтерии: [пособие для учеников коммерческих учебных заведений] – М., 1906. – 260 с.

¹⁰³⁵ Лихачев В.И. Учебник фабрично-заводского счетоводства / В.И. Лихачев. – М. – 1908.

		призначені для нового виробництва
--	--	-----------------------------------

Продовження Додатку В

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
25	Бабенко І.П. [¹⁰³⁶ , с. 14], 1911	<i>Капітал</i> – накопичена кристалізована праця, призначена для виготовлення нових цінностей і зосереджена в руках не виробника, а підприємця
26	Мохов Н.І. [¹⁰³⁷ , с. 40], 1911	<i>Капітал</i> – це всі цінності, в тому числі і гроші, накопичені від минулої діяльності
27	Вейцман Р.Я. [¹⁰³⁸ , с. 4], 1912	<i>Капітал</i> – майнові засоби, які є результатом минулої господарської діяльності і служать для подальшого виробництва [с. 4]
28	Філімонов Н.Г. [¹⁰³⁹ , с. 1058], 1924	<i>Під капіталами</i> ... слід розуміти зобов'язання господарства по відношенню до власника
29	Борисович Г.М. [¹⁰⁴⁰ , с. 78], 1925	У загальному комплексі <i>капітали</i> підприємства складаються з усіх вкладених в нього цінностей і відносяться до пасиву балансу
30	Боголепов С.І. [¹⁰⁴¹ , с. 17], 1926	<i>Капітал</i> – це так звана частина пасиву, яка показує, яка сума цінностей, що знаходяться в розпорядженні підприємства, належить самому господарю підприємства (державі, кооперативу, акціонерному товариству або приватній особі)
31	Сиверс Є.Є. [¹⁰⁴² , с. 5], 1926	<i>Капіталом</i> називається сукупність всіх цінностей, вкладених в дане підприємство. До таких цінностей відносяться: готівкові кошти, товари, нерухоме майно, предмети обстановки, відсоткові папери, борги різних осіб тощо. З капіталом в цьому широкому розумінні слова не слід плутати капітал в більш вузькому розумінні цього слова або те, що під капіталом у звичайному житті, тобто одну тільки відому більш або менш солідних розмірів суму готівковими грошами або відсотковими паперами, – такий капітал інакше називають готівковим
32	Пол А. Самуельсон (нар. 1915)	<i>Капітал</i> – це багатство, яке є результатом минулої праці, перебуває у приватній власності і дає прибуток. Якщо капітал не відповідає цим вимогам, то перестав забезпечувати стабільне зростання економіки

¹⁰³⁶ Бабенко І.П. Курс двойной бухгалтерии / И.П. Бабенко. – СПб., 1911. – 1106 с.

¹⁰³⁷ Мохов Н.И. Бухгалтерия. Младший курс. Теория и практика: пособие для торговых школ, коммерческих училищ, счетоводных курсов и для самообразования. – 1911.

¹⁰³⁸ Вейцман Р.Я. Фабрично-заводское счетоводство. В связи с калькуляцией и коммерческой организацией фабрик и заводов. – Одесса: Книгоиздательство “Библиотека коммерческих знаний”, 1912. – 396 с.

¹⁰³⁹ Филимонов Н.Г. Построение баланса / Н.Г. Филимонов // Счетоводство. – 1924. – № 11. – С. 1057-?

¹⁰⁴⁰ Борисович Г.М. Курс подвійного рахівництва / Г.М. Борисович. – Державне видавництво України, 1925.

¹⁰⁴¹ Боголепов С.И. Двойная бухгалтерия / С.И. Боголепов. – М.: “Книгосоюз”, 1926. – 106 с.

¹⁰⁴² Сиверс Е.Е. Учебник счетоводства / Е.Е. Сиверс. – Курск.: Издательство “Советская деревня”, 1926.

Визначення поняття “капітал” в різних наукових джерелах

№ з/п	Автор	Визначення
1	2	3
1	Юровицкий В. [1043, с. 413]	1) повна сукупність всього багатства, оціненого в грошових категоріях; 2) засоби виробництва в грошовій оцінці
2	Бланк И.А. [1044, с. 126]	Загальна вартість засобів в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, авансованих на формування активів підприємства
3	Сигел Дж., Шим Дж. [1045, с. 51]	Частка власника в засобах підприємства, яка складає собою різницю між активами і зобов'язаннями
4	Козлова Г.А., Первушина С. П. [1046, с. 109]	Вартість, що приносить шляхом експлуатації найманих працівників додаткову вартість. Капітал не річ, а суспільні відносини. Гроші, засоби виробництва (будівлі, споруди, машини, обладнання, сировина), що слугують капіталістам для експлуатації найманих працівників, які створюють додаткову вартість, становлять собою капітал
5	Ожерельев О.И. [1047, с. 187]	Сукупність економічних відносин, основу яких складає експлуатація найманих працівників
6	Э. Дж. Долан, Домненко Б. [1048, с. 13]	Один з чотирьох факторів виробництва, представлений всіма засобами виробництва, які створені людьми для того, щоб за їх допомогою створювати інші товари та послуги
7	Бакаев С.А. [1049, с. 54]	Інвестиції власників і прибуток, накопичений за весь час діяльності організації
8	Благодатин А. А. [1050, с. 133]	Все, що здатне приносити дохід, або ресурси, створені людьми для виробництва товарів і послуг
9	Азрилиян А.Н. [1051, с. 157]	1) вартість, що приносить додану вартість; 2) загальна вартість активів якоїсь особи за вирахуванням її зобов'язань; 3) виражені в грошах частки участі в активах підприємства за вирахуванням зобов'язань учасників; 4) в економічній теорії фактор виробництва, представлений машинами, обладнанням і виробничими будівлями (фізичний капітал) і грошима (фінансовий капітал). Однак ця концепція може застосовуватись і до інших активів (наприклад, до людського капіталу);

¹⁰⁴³ Юровицкий В. Эволюция денег: денежное обращение в эпоху изменений / В. Юровицкий. – М.: ГроссМедиа, 2004. – 496 с.

¹⁰⁴⁴ Бланк И.А. Словарь-справочник финансового менеджера / И.А. Бланк. – К.: “Ника-Центр”, 1998. – 480 с.

¹⁰⁴⁵ Сигел Дж. Словарь бухгалтерских терминов: пер. с англ. / Дж. Сигел, Дж. Шим. – М.: ИНФРА-М, 2001. – VIII, 408 с.

¹⁰⁴⁶ Краткий экономический словарь / Под ред. Г.А. Козлова, С.П. Первушина. – М., 1958. – 391 с.

¹⁰⁴⁷ Политическая экономия: словарь / Под ред. О.И. Ожерельева и др. – М.: Политиздат, 1990. – 607 с.

¹⁰⁴⁸ Англо-русский словарь-справочник / [сост. Э. Дж. Долан, Б. Домненко]. – М.: Лазурь, 1994. – 228 с.

¹⁰⁴⁹ Бакаев А.С. Бухгалтерские термины и определения / А.С. Бакаев. – М.: Издательство “Бухгалтерский учет”, 2002. – 160 с.

¹⁰⁵⁰ Благодатин А.А. Финансовый словарь / Благодатин А.А., Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А. – М.: ИНФРА-М, 2006. – VI, 378 с.

¹⁰⁵¹ Большой бухгалтерский словарь / Под ред. А.Н. Азрильяна. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.

	5) капітальні інвестиції матеріальних і грошових коштів в економіку, виробництво
--	--

Продовження Додатку Д

1	2	3
10	Бутинець Ф.Ф. [¹⁰⁵² , с. 84]	1) вартість, що створює додану вартість; 2) загальна вартість активів будь-якої особи за вирахуванням її зобов'язань (чиста вартість); 3) сукупні ресурси, що використовуються в підприємстві; 4) початкова сума коштів, призначених для здійснення підприємницької діяльності; 5) фактор виробництва
11	Каменецкий В.А. [¹⁰⁵³ , с. 12-13]	Сукупність благ, які має в своєму розпорядженні людина (або які вона може використовувати) і які є природною енергією в різних формах, здібності людини (знання, якості), матеріалізована праця і інтелект, тобто трудові блага, створені людиною у вигляді матеріальних ресурсів і інформації
12	Королюк Н.М. [¹⁰⁵⁴ , с. 105]	Капітал як економічна категорія є відносинами між суб'єктами власності з приводу раціонального використання сукупності матеріальних та нематеріальних факторів виробництва, робочої сили, інтелектуального потенціалу представників, фінансового капіталу з метою відтворення себе як економічної системи, створення конкретної користі (товарів, послуг, інтелектуального продукту), необхідного доходу на основі загального економічного інтересу
13	Михайлова Л.І. [¹⁰⁵⁵ , с. 16]	Активи (матеріальні та нематеріальні) організації, регіону, галузі чи суспільства загалом, що формують та визначають їх цінність, багатство
14	Емельев В.Я. [¹⁰⁵⁶ , с. 319]	Суспільне, виробниче відношення, за допомогою якого привласнюється створена працею додана вартість, що використовується капіталом для власного самозростання
15	Райзберг Б.А. [¹⁰⁵⁷ , с. 141]	1) все, що здатне приносити дохід, або ресурси, створені людьми для виробництва товарів і послуг; 2) вкладене у справу, працююче джерело доходу у вигляді засобів виробництва (фізичний капітал)
16	Прохоров А.М. [¹⁰⁵⁸ , с. 539]	Вартість, яка в процесі використання забезпечує отримання доданої вартості завдяки використанню (експлуатації) найманих працівників

¹⁰⁵² Бухгалтерський словник / За ред. Ф.Ф. Бутиця. – Житомир: ПП “Руга”, 2001. – 224 с.

¹⁰⁵³ Каменецкий В.А. Капитал (от простого к сложному) / В.А. Каменецкий, В.П. Патрикеев. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2006. – 583 с.

¹⁰⁵⁴ Королюк Н.М. Историчні аспекти бухгалтерського обліку людського капіталу / Н.М. Королюк // Вісник ЖДТУ. – Серія: Економічні науки. – 2006. – № 4(38). – С. 104-111.

¹⁰⁵⁵ Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах: [монографія] / Л.І. Михайлова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.

¹⁰⁵⁶ Ельмеев В.Я. Человек труда вместо человеческого капитала / В.Я. Ельмеев. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – 374 с.

¹⁰⁵⁷ Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 496 с.

¹⁰⁵⁸ Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. – [4-е изд.]. – М.: Сов. энциклопедия. – 1986. – 1600 с.

Продовження Додатку Д

1	2	3
17	Дем'яненко М.Я. та ін. [¹⁰⁵⁹ , с. 229]	Економічна категорія: як вартість, яка внаслідок підприємницької діяльності збільшує авансову вартість; як створені людиною ресурси, які використовуються для виробництва товарів і послуг, або товари, які безпосередньо задовольняють потреби людини, включаючи інвестиційні товари, засоби виробництва; як активи компанії за мінусом її боргових зобов'язань
18	Людоговський А. [¹⁰⁶⁰ , с. 13]	Всі продукти праці, що зберігаються для подальшого виробництва
19	Левік В.І. [¹⁰⁶¹ , с. 58]	Сукупність різноманітних економічних, тобто грошових і майнових засобів, які знаходяться в обороті в даному господарстві
20	Бруннер В.О. [¹⁰⁶² , с. 100]	Всі засоби, як грошові, так і майнові, на які відкривається торговельне чи промислове підприємство
21	Відеман К.І. [¹⁰⁶³ , с. 5]	Всі багатства, які в більшості випадків є результатом людської праці і мають економічну корисність, тобто задовольняють наші бажання і потреби
22	Лунський М.С. [¹⁰⁶⁴ , с. 1]	Будь-яке підприємство має право розпоряджатись відомими майновими засобами, які складають його <i>актив</i> ; борги підприємства називаються його <i>пасивом</i> ; різниця, отримана після вирахування пасиву з активу, називається чистим капіталом підприємства або просто <i>капіталом</i>
23	Лихачов В.І. [¹⁰⁶⁵ , с. 2]	Будь-які цінності, створені попередньою працею і призначені для нового виробництва
24	Бабенко І.П. [¹⁰⁶⁶ , с. 14]	Накопичена кристалізована праця, призначена для виготовлення нових цінностей і зосереджена в руках не виробника, а підприємця
25	Мохов Н.І. [¹⁰⁶⁷ , с.40]	Всі цінності, в тому числі і гроші, накопичені від минулої діяльності
26	Вейцман Р.Я. [¹⁰⁶⁸ , с. 4]	Майнові засоби, які є результатом минулої господарської діяльності і служать для подальшого виробництва
27	Філімонов Н.Г. [¹⁰⁶⁹ , с. 1058]	Зобов'язання господарства по відношенню до власника

¹⁰⁵⁹ Фінансовий словник-довідник / М.Я. Дем'яненко, Ю.А. Лузан, П.Т. Каблук, В.М. Скупий та ін.; за ред М.Я. Дем'яненко. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 555 с.

¹⁰⁶⁰ Людоговській А. Основы хозяйственной экономики и сельскохозяйственного счетоводства. Опыт руководства для практических хозяев, земледельческих и реальных училищ и в пособие при занятиях студентов высших учебных заведений / А. Людоговській. – СПб. – 1875. – 488 с.

¹⁰⁶¹ Левик В.И. Вопросы общие и частные. Стоимость – деньги – капитал / В.И. Левик // Счетоводство. – 1897. – № 5.

¹⁰⁶² Бруннер В.А. Общедоступная коммерческая терминология / В.А. Бруннер. – М., 1901. – 262 с.

¹⁰⁶³ Видеман К.И. Курс торговой бухгалтерии. Пособие для учеников Коммерческих учебных заведений / К.И. Видеман. – СПб, 1904. – 204 с.

¹⁰⁶⁴ Лунский Н.С. Счетоводство общее и коммерческое / Н.С. Лунский. – Часть первая. – СПб, 1905. – 270 с.

¹⁰⁶⁵ Лихачев В.И. Учебник фабрично-заводского счетоводства / В.И. Лихачев. – М. – 1908.

¹⁰⁶⁶ Бабенко И.П. Курс двойной бухгалтерии / И.П. Бабенко. – СПб., 1911. – 1106 с.

¹⁰⁶⁷ Мохов Н.И. Бухгалтерия. Младший курс. Теория и практик: Пособие для торговых школ, коммерческих училищ, счетоводных курсов и для самообразования / Н.И. Мохов. – 1911.

¹⁰⁶⁸ Вейцман Р.Я. Фабрично-заводское счетоводство. В связи с калькуляцией и коммерческой организацией фабрик и заводов / Р.Я. Вейцман. – Одесса: Книгоиздательство “Библиотека коммерческих знаний”, 1912. – 396 с.

Продовження Додатку Д

1	2	3
28	Боголепов С.І. [¹⁰⁷⁰ , с. 17]	Так звана частина пасиву, яка показує, яка сума цінностей, що знаходяться в розпорядженні підприємства, належить самому господарю підприємства (державі, кооперативу, акціонерному товариству або приватній особі)
29	Палатніков І.Ф. [¹⁰⁷¹ , с.17]	Сума цінностей, вкладених в підприємство для ведення операцій з метою отримання прибутку
30	Блатов М.О. [¹⁰⁷² , с. 63]	Капітал власника – це сукупність внесених у господарство зовні і призначених для його загальних цілей цінностей або їх еквівалентів; як поняття облікове – капітал представляє пасивне, відвернене вираження активних цінностей, внесених власником у підприємство зовні і призначене для загальних цілей
31	Мочерний С. В. [¹⁰⁷³ , с. 292]	Є однією з найважливіших категорій економічної науки, обов'язковий елемент ринкової економіки, необхідний фактор і ресурс виробництва, головний об'єкт ринку капіталу
32	Борисович Г.М. [¹⁰⁷⁴ , с. 78]	Всі вкладені в підприємство цінності, що відносяться до пасиву балансу
33	Гуляев А. [¹⁰⁷⁵ , с. 36]	Сума цінностей, що вноситься самим господарем підприємства для здійснення торгових оборотів
34	Бочкаров В.В. [¹⁰⁷⁶ , с. 13]	Джерела власних і позикових засобів, необхідних для формування активів

¹⁰⁶⁹ Филимонов Н.Г. Построение баланса / Н.Г. Филимонов // Счетоводство. – 1924. – № 11. – С. 1057.

¹⁰⁷⁰ Боголепов С.И. Двойная бухгалтерия / С.И. Боголепов. – М.: “Книгосоюз”, 1926. – 106 с.

¹⁰⁷¹ Палатников И.Ф. Руководство по счетоводству / И.Ф. Палатников. – Тифлис, 1927.

¹⁰⁷² Блатов Н.А. Балансоведение / Н.А. Блатов. – Ленинград: Изд-во “Экономическое образование”, 1928. – 283 с.

¹⁰⁷³ Мочерний С.В. Політична економія: [навчальний посібник] / С.В. Мочерний. – К.: Знання-Прес, 2002. – 687 с.

¹⁰⁷⁴ Борисович Г.М. Курс подвійного рахівництва / Г.М. Борисович. – Державне видавництво України, 1925

¹⁰⁷⁵ Гуляев А. Курсы бухгалтерии: [пособие для учеников коммерческих учебных заведений] / А. Гуляев. – М., 1906. – 260 с.

¹⁰⁷⁶ Бочкаров В.В. Современный финансовый менеджмент / В.В. Бочкаров. – СПб: Питер, 2006. – 464 с.

Характеристика деяких відомих праць вчених-філософів

№ з/п	Вчений / головна праця та роки	Характеристика праці / основні думки
1	Закони царя Хаммурапі (1792-1750 рр.)	Багато статей захищає приватну власність, в тому числі і малих виробників, які складали основну масу населення, давали левову частину податків в казну, і як наслідок, забезпечували воєнну міць держави. Однією з головних задач Законів – захист прав населення, яке сплачує податки
2	Архашастра (IV-III ст. до н.е.)	Земля була головним багатством. Цар давав частини земель, що приносили певний дохід, оточуючим його людям. Інша частина багатств царя формувалась за рахунок податків у натуральній формі
3	Гунь сун Ян, або Вей Ян, або Шан Ян (390-338 рр. до н.е.)	Виступає за укріплення приватної власності на землю і захист цієї власності. Головною метою вважає повернення більшої частини населення до заняття землеробством. У розділі 26 “Закріплення прав та обов’язків” Книги правителя області Шан, свитку першому зазначено: “Коли сто людей намагаються ввійти одного зайця, вони роблять це зовсім не через бажання розділити його на сто частин, а лише через те, що [ніхто] не встановив своїх прав [на цього зайця]. [І навпаки], якщо навіть весь ринок буде наповнений продавцями зайців, то і тоді грабіжник не посміє вкрасти зайця, бо право [власності] на нього вже встановлено”
4	Гуань-цзи (IV ст. до н.е.)	Розділ 73. Про накопичення в державі Бувають роки скудні і багаті, через це зернові можуть бути дорогі або дешеві. Розпорядження можуть здійснювати повільний і швидкий вплив, тому речі можуть бути дешеві або дорогі. Тому купці-багачі, використовуючи недостатність засобів у населення, примножують у сотні разів свій добробут. Коли вони ділять землю, то ті, хто сильніші, можуть втримати її в своїх руках. Коли вони розділяють багатство, то ті, хто розумніші, можуть накопичувати: ці більш кмітливі присвоюють продукт праці десятку людей. А ті, хто <i>дурніші</i> , [часто] можуть не повернути навіть своїх основних затрат
5	Ксенофонт (430-356(5) рр. до н.е.)	Все, що людина має, навіть якщо воно знаходиться не в одному місті з власником, складає частину господарства. Господарство людини – те ж саме, що і власність. Господарство – це те, що людина має хороше; але якщо вона має щось погане – те називається майном. Майно – речі, що приносять користь; те що шкодить - швидше збиток, аніж цінність. Одні й ті ж речі для людини, яка вміє користуватися ними – цінність, а для того, хто не вміє – не цінність. Цінність – те, з чого можна отримувати користь
6	Арістотель (384-322 рр. до н.е.)	Виділяв два види господарської діяльності – економіку і хрематистику. Економіка – природний вид діяльності для забезпечення себе необхідними матеріальними благами. Хрематистика – штучна діяльність, спрямована на накопичення багатства. Ціль господарської діяльності – задоволення потреб, тому будь-яка дія, спрямована на досягнення цієї цілі природна. Ціль хрематистики – гроші, які слугують лише засобом для реалізації природних економічних цілей. Перетворення грошей в ціль робить процес їх накопичення безкінечним
7	Марк Порцій Катон (234-149 рр. до н.е.)	Першим серед представників економічної думки поставив проблему ефективності рабовласницького господарства, пов’язавши його з організацією виробництва та обміну. Своє господарство, на його думку, власник повинен обслуговувати так, за допомогою оптимальної пропорції “елементів”, щоб воно було найбільш прибутковим
8	Марк Теренцій Варрон (116-27 рр. до н.е.)	Вважав, що землеробники мають прагнути до двох цілей: до користі та задоволенню. Проте користь потребує того, що приносить дохід; а задоволення – того, що приємно. Тому на першому місці, на його думку, стоїть корисне

Додаток К

Капітал як об'єкт бухгалтерського обліку

№ з/п	Капітал	Визначення	Об'єкт бух. обліку	Розділ балансу	
				Актив	Пасив
1	2	3	4	5	6
Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Партин Г.О. [¹⁰⁷⁷ , с.280-284]					
1	Авансовий	Грошовий капітал, призначений для придбання основних засобів, реалізації бізнес-проектів, заснування підприємства, які можуть у майбутньому забезпечити прибуток. Є своєрідним авансом, вкладеним у капітал, звідки й походить назва. У бухгалтерському балансі капітал авансовий показують у його пасиві.	+		+
2	Акціонерний	Основний капітал акціонерного товариства. Величина його визначається статутом товариства і формується за рахунок емісії акцій. Розрізняють: статутний капітал (сума, визначена у статуті акціонерного товариства); передплатний (залучається шляхом реалізації акцій); оплачений (внесений після реалізації акцій)	+		+
3	Амортизаційний	Капітал, сформований за рахунок амортизаційних відрахувань і призначений для відтворення основних засобів	+		+
4	Венчурний (ризиковий)	Капітал, що використовується для фінансування науково-технічних розробок і винаходів	+	+	
5	Вкладений	Кошти, вкладені в активи підприємства акціонерами в обмін на акції; складають частину власного капіталу акціонерного товариства	+		+
6	Власний	Фінансові засоби окремого об'єкта господарювання, які належать йому на правах власності і використовуються для формування певної частини його активів (чистих активів підприємства)	+		+
7	Грошовий	Капітал у грошовій формі		+	
8	Декларований	Капітал акціонерного товариства, вказаний у його засновницьких документах; Особистий капітал, задекларований у податковій декларації	+		+
9	Додатковий	Капітал, одержуваний внаслідок додаткової емісії акцій чи їх продажу за ціною, вищою від номінальної	+		+
10	Залучений	Кошти, залучені підприємством зі сторони	+		+

¹⁰⁷⁷ Загородній А.Г. Облік і аудит: Термінологічний словник. / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин – Львів: "Центр Європи", 2002. – 671 с.

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
11	Інвестиційний	Капітал, вкладений у довготермінові інвестиції	+	+	
12	“Мертвий”	Ще не інвестований або вкладений у недохідні інвестиції капітал	+	+	
13	Неоплачений	Заявлена частина основного (акціонерного) капіталу, якої ще не внесли акціонери	+		+
14	Номінальний	Визначена засновниками акціонерного товариства сума, на яку передбачено випустити акції (паї)	+		+
15	Облігаційний	Капітал компанії, сформований унаслідок випуску та продажу облігацій	+		+
16	Оборотний	Капітал, інвестований в оборотні (поточні активи) підприємства	+	+	
17	Основний	Капітал, інвестований в позаоборотні, довготермінові активи підприємства	+	+	
18	Пайовий	Капітал, сформований із внесених учасниками підприємства паїв	+		+
19	Позиковий	Грошовий капітал чи майно, що надається в позику на умовах повернення і оплати у формі процента	+		+
20	Початковий (стартовий)	Капітал, необхідний підприємцеві для відкриття власної справи, створення підприємства	+		+
21	Промисловий	Капітал, що функціонує у сфері матеріального виробництва одночасно в трьох формах: грошовій, продуктивній і товарній			
22	Резервний	Частина капіталу підприємства, яка формується внаслідок відрахувань від його прибутку і є джерелом поповнення основного капіталу, покриття можливих збитків, виплати дивідендів у разі, якщо для цього не вистачає поточного прибутку	+		+
23	Статутний	Початкова сума капіталу підприємства, визначена його статутом	+		+
24	Фіктивний	Капітал у формі акцій, облігацій, заставних листів тощо	+		+
25	Чистий	Величина перевищення активів підприємства над його поточними зобов'язаннями	+		+
Медведев М.Ю. [¹⁰⁷⁸ , с.195]					
1	Авансовий	Капітал вкладений, в тій його частині, яка ще не окупила	+		+
2	Активний	Капітал, за відсутності боргів (не обтяжений кредиторською заборгованістю)	+		+
3	Амортизаційний	Капітал, нахований за рахунок амортизації, дозволяє регулювати	+		+

¹⁰⁷⁸ Медведев М.Ю. Бухгалтерский словарь / М.Ю. Медведев. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 488 с.

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
		відновлення засобів праці, отриманих від вищестоящих органів			
4	Брутто	Сукупність майна і дебіторської заборгованості	+	+	
5	Вкладений	Відображає розмір вкладених інвестицій	+	+	
6	Додатковий	Один з видів власного капіталу, що відображається на рахунку "Додатковий капітал"	+		+
7	Позичковий	Капітал, створений за рахунок кредиторської заборгованості	+		+
8	Книжковий	Власний капітал (розподілений на звичайні акції) після очікуваного викупу привілейованих акцій	+		+
9	Початковий	Капітал, призначений для початку підприємницької діяльності	+		+
10	Оборотний	Капітал у вигляді предметів праці (виробничого призначення)	+	+	
11	Кінцевий	Капітал на кінець періоду			
12	Основний	Капітал у вигляді засобів праці (виробничого призначення)	+	+	
13	Залишковий	Капітал, що залишається після погашення заборгованості	+		+
14	Негативний	Власний капітал у негативному значенні (у тому випадку, коли кредиторська заборгованість перевищує активи)			
15	Пасивний	Капітал при наявності боргів (тобто обтяжений кредиторською заборгованістю)	+		+
16	Позитивний	Власний капітал в позитивному значенні (тобто у випадку, коли активи перевищують кредиторську заборгованість)			
17	Підприємницький	Капітал, задіяний в підприємницькій діяльності			
18	Резервний	Один з видів власного капіталу, призначений для покриття збитків, перебачуваних в майбутньому, або для інших схожих цілей	+		+
19	Власний	Умовна величина, що дорівнює різниці між об'єктами позитивними і негативними	+		+
20	Статутний	Капітал у вигляді засобів, внесених при створенні юридичної особи в розмірі встановленому засновницькими документами	+		+
21	Чистий	Власний капітал	+		+
Благодатин А.А., Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А. [¹⁰⁷⁹ , с.2, 134-137,188, 241, 257]					
1	Авансований (advanced)	Капітал у вигляді грошових засобів або майнових цінностей, вкладений,	+		+

¹⁰⁷⁹ Благодатин А.А. Финансовый словарь VI / А.А. Благодатин, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 378 с.

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
	capital)	інвестований у справу, до того як бізнес став приносити дохід			
2	Активний	Капітал, вільний від заборгованостей і боргів	+		+
3	Акціонерний (stock capital of a company)	Частина власного капіталу акціонерного товариства, створена за рахунок продажу акцій	+		+
4	Амортизаційний	Капітал, призначений для відновлення основних засобів, створений за рахунок амортизаційних відрахувань	+		+
5	Венчурний / ризиковий (venture capital)	Капіталовкладення в країни, галузі, регіони, види діяльності, угоди, що характеризуються високим рівнем ризику, наприклад, фінансування заново створюваних галузей, заново освоєваних видів діяльності, нових технологій, капіталоемких програм, проектів, ризикових угод	+	+	
6	Гнучкий	Капітал, що легко піддається заміні, здатний до зміни форм і способів внесення і використання			
7	Декларований (stated capital)	Капітал акціонерного товариства, вказаний в його засновницьких документах; може не відображати дійсний розмір капіталу, якщо з тих або інших причин акціонерна компанія приховує розмір свого реального капіталу	+		+
8	Грошовий (moneyed capital)	Капітал у грошовій формі; грошовий вимір вартості капіталу; частіше за все це першочергова форма вкладення капіталу, надалі перетворюваний у фізичний основний капітал, матеріальні активи або вкладений у фінансові активи	+	+	
9	Довгостроковий (permanent capital)	Сума довгострокових зобов'язань і капіталу підприємства. Джерело такого виду капіталу – позичковий капітал, що підлягає поверненню, отриманий за допомогою облігацій, зобов'язань з оплати і власний капітал – результат інвестицій з боку співвласників підприємства, який не включається в її зобов'язання	+		+
10	Додатковий	Капітал, отриманий за рахунок додаткової емісії акцій або продажу акцій по ціні, що перевищує їх номінальну вартість	+		+
11	Позичковий (borrowed capital)	Грошовий капітал, створюваний за рахунок отримання кредитів, позик на визначений строк і за плату у вигляді позичкового відсотку, випуску і продажу облігацій, отримання засобів з інших видів грошових зобов'язань	+		+

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
12	Закріплений (nonshiftable capital)	Нерухомий капітал, чітко закріплений в першопочатковій формі свого вкладення, протилежність гнучкому капіталу	+	+	
13	Імобілізований	1) капітал, що перейшов із власності акціонерної компанії в приватну власність підприємців; 2) капітал, вкладений в немобільні, малорухомі активи	+	+	+
14	Короткостроковий (short-term capital)	Капітал, мобілізований на короткостроковий період з ціллю задоволення додаткового попиту на грошові засоби; прикладом може бути банківська позика	+		+
15	Негативний	Перевищення заборгованості підприємства над вартістю його майна	+		+
16	Неоплачений	Частина акціонерного капіталу, ще неоплачена акціонерами, які придбають акції	+		+
17	Номінальний	Встановлена засновниками сумарна вартість випущених акцій підприємства	+		+
18	Облігаційний	Капітал, створюваний за рахунок випуску і продажу облігацій	+		+
19	Оборотний (floating capital)	Найбільш рухома частина капіталу підприємства, яка на відмінно від основних засобів є більш "плинною" і легко трансформованою в грошові засоби; частина засобів виробництва, що повністю споживається в процесі виробничого циклу	+	+	
20	Оголошений (stated capital)	Капітал акціонерного товариства, вказаний в його засновницьких та інших документах, що відображає кількість і вартість акцій, які товариство відповідно до прийнятого зборами акціонерів рішення може розмістити на первинному ринку цінних паперів	+		+
21	Оплачений	Акціонерний капітал, створюваний в результаті часткової або повної оплати акціонерами куплених ними акцій	+		+
22	Основний (fixed capital)	Узагальнюючий показник, що характеризує в грошовому вираженні весь капітал підприємства як фізичний, так і грошовий; частина виробничого капіталу, яка багаторазово бере участь у виробництві товару, переносить свою вартість на новий продукт частинами, протягом ряду періодів; та частина авансового капіталу, яка витрачена на побудову будівель, споруд, на придбання машин, обладнання, інструмента, майна.	+	+	

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
23	Підприємницький	Капітал, що включає прямі інвестиції, в тому числі на придбання і будівництво підприємств в країні та за кордоном, і портфельні інвестиції – придбання цінних паперів підприємства, включаючи акції в кількості меншій контрольного пакету			
24	Дозволений (Санкціонований)	Акціонерний капітал, зафіксований в засновницьких документах акціонерного товариства	+		+
25	Резервний	Частина власного капіталу підприємства, створювана з прибутку і використовується в якості резерву для покриття можливих втрат, поповнення основного капіталу, виплат дивідендів при недостатності інших джерел цих витрат	+		+
26	Власний	Капітал, вкладений в справу власником підприємства; чистий, що належить самому підприємству капітал. Розраховується як різниця між сукупними активами підприємства і його зобов'язаннями	+		+
27	Позиковий	Грошовий капітал, що надається у вигляді позики на умовах поверненості з виплатою позикового відсотку	+		+
28	Тіньовий	Сукупність основних і оборотних засобів, використовуваних в тіньовій економіці; частина функціонуючого капіталу підприємства, який воно не відображає в офіційній звітності, приховує від державних органів	+	+	
29	Засновницький / Статутний	Зафіксований в статуті капітал підприємства, створений за рахунок внесків його співвласників; частина власного капіталу підприємства	+		+
30	Фізичний	Капітал у формі матеріальних активів: машини і обладнання, будівлі і споруди, земля – все те, що може бути використано для виробництва товарів і послуг	+	+	
Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. [¹⁰⁸⁰ , с.301]					
1	Активний	Капітал, не обтяжений зобов'язаннями і боргами	+		+
2	Використовуваний	Сума вкладеного власного капіталу й довготермінової заборгованості	+		+
3	Вкладений	Кошти, вкладені акціонерами в активи компанії в обмін на акції, які утворюють частину власного капіталу акціонерної компанії і на які нараховуються відсотки в	+		+

¹⁰⁸⁰ Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. [Т.1] / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
		процесі розподілу прибутків. Капітал вкладений є початковими інвестиціями			
4	Власний	Капітал, вкладений власником підприємства, фірми або компанії (для акціонерного товариства – акціонерний капітал), який є різницею між сукупними активами фірми та її зобов'язаннями	+		+
5	Декларований	1) капітал акціонерного товариства, зазначений у його засновницьких та інших документах; 2) особистий капітал, зазначений у податковій декларації	+		+
6	Державно-монополістичний	Поєднання і зрощування державного капіталу з монополістичним, у процесі якого на державно-монополістичному ступені вищої стадії капіталізму відбувається їх діалектична взаємодія (взаємозумовленість, взаємопроникнення, взаємозаперечення) і на основі експлуатації найманої праці формується та розвивається якісно нова форма капіталу в інтересах насамперед державно-фінансової олігархії			
7	Додатковий	Капітал, отриманий шляхом додаткової емісії акцій або продажу акцій понад їх номінальну вартість	+		+
8	Залучений	Капітал, отриманий за рахунок кредитів, випуску і продажу облігацій	+		+
9	Змінний	Частина витрат капіталіста, авансована на придбання робочої сили, яка змінює свою вартість у процесі виробництва, тобто не тільки відтворює власний еквівалент, а й створює надлишок – додаткову вартість	+		+
10	Імобілізований	1) капітал, який перейшов із власності акціонерної компанії у приватну власність підприємців; 2) капітал, вкладений у немобільні цінні папери, які не котируються на біржі	+	+	+
11	Інвестиційний	Капітал, вкладений у довготермінові інвестиції	+	+	
12	Індивідуальний (приватний)	Сукупність відносин економічної власності між найманими працівниками та власниками малих, частини середніх і окремих великих капіталістичних підприємств у всіх сферах суспільного виробництва, реалізацією яких (відносин) є виробництво й привласнення додаткової вартості у формі середнього прибутку			
13	Іноземний	Різноманітні форми капіталу (приватний, акціонерний, державний, банківський, промисловий, фінансовий, капітал міжнародних фінансово-кредитних організацій та ін.), який належить закордонним власникам			

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
14	Монополістичний	Сукупність відносин економічної власності між монополістичною буржуазією і найманими працівниками, з одного боку, та власниками монополізованих і немонополізованих підприємств (які прямо або опосередковано підпорядковані монополіям) – з іншого, в усіх сферах суспільного відтворення, спрямованих на привласнення монополією високих прибутків			
15	Негативний	Перевищення боргами компанії вартості її майна	+		+
16	Несплачений	Частина акціонерного капіталу, не сплачена акціонерами, які придбали акції	+		+
17	Номинальний	Сумарна вартість, на яку планують випустити акції засновники акціонерного товариства	+		+
18	Облігаційний	Капітал компанії, що формується за рахунок випуску і продажу облігацій	+		+
19	Оборотний	Частина продуктивного капіталу, вартість якого повністю переноситься на новостворений продукт (зараховується до витрат виробництва) і повертається підприємцю у грошовій формі після реалізації товару	+	+	
20	Пайовий	Капітал, утворений із внесених власниками паїв	+		+
21	Першого рівня	Базовий капітал, що складається з оплаченого статутного капіталу (крім акцій банку, викуплених в акціонерів), резервного капіталу, нерозподілених прибутків та інших фондів	+		+
22	Приватний	Капітал, що належить окремій особі, максимум – сім'ї			
23	Промисловий	Сукупність економічних відносин між капіталістами-підприємцями і найманими працівниками у сфері безпосереднього виробництва та частково обігу щодо виробництва, реалізації та привласнення вартості товарів і послуг, передусім втіленої в них додаткової вартості			
24	Резервний	Частина власного капіталу компанії, що утворюється за рахунок щорічних відрахувань від прибутку і використовується для збільшення основного капіталу, покриття збитків, виплати дивідендів та інших цілей	+		+
25	“Розводнений”	1) акції, власники яких мають право на активи із завищеною вартістю; 2) пакет акцій, який за збереження номінальної вартості має меншу частку в сукупному акціонерному капіталі внаслідок додаткових випусків акцій			

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
26	Спlachений	Капітал, що формується за рахунок часткової або повної оплати акціонерами придбаних ними акцій	+		+
27	Статутний	Початкова сума капіталу акціонерного підприємства, визначена його статутом	+		+
28	Тіньовий	Сума основних та оборотних коштів, що використовуються в "тіньовій" економіці	+	+	
29	Фондовий	Капітал, вкладений в акції та облигації	+		+
30	Чистий	Величина активів фірми, що перевищує її поточні зобов'язання (всі заборгованості та інші пасиви компанії)	+		+
Загородній А.Г., Вознюк Л.Г. [¹⁰⁸¹ , с.247]					
1	Авансований	Грошовий капітал, призначений для придбання основних засобів, реалізації бізнес-проектів, заснування підприємства, які можуть у майбутньому забезпечити прибуток. Є свосередним авансом, вкладеним у капітал, звідки й походить назва. У бухгалтерському балансі капітал авансовий показують у його пасиві.	+		+
2	Активний	Капітал, вільний від боргів і зобов'язань	+		+
3	Акціонерний	Основний капітал акціонерного товариства	+		+
4	Акціонерний дозволений	Максимальний обсяг акціонерного капіталу, що може бути залучений акціонерним товариством	+		+
5	Амортизаційний	Капітал, сформований за рахунок амортизаційних відрахувань і призначений для відтворення основних засобів	+		+
6	Банківський	Сукупність грошових капіталів (власних і залучених коштів), якими оперує банк	+	+	+
7	Банку регулятивний (власні кошти)	Один з найважливіших показників діяльності банку. Основним призначенням цього капіталу є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банк бере на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільності банку	+	+	+
8	Блукаючий	Тимчасово вільні кошти (банків, юридичних і фізичних осіб), що стихійно переміщуються з однієї країни в іншу з метою збереження вартості чи отримання спекулятивних доходів	+	+	
9	Венчурний	Капітал, що використовується для фінансування науково-технічних розробок і винаходів	+	+	
10	Вкладений	Кошти, вкладені в активи підприємства акціонерами в обмін на акції; становлять частину власного капіталу акціонерного товариства	+	+	

¹⁰⁸¹ Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Л.Г. Вознюк. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2005. – 714 с.

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
11	Власний	Фінансові засоби окремого суб'єкта господарювання, які належать йому на правах власності і використовуються для формування певної частини його активів (чистих активів підприємства)	+		+
12	Грошовий	Капітал у грошовій формі	+	+	
13	Декларований	1) Капітал акціонерного товариства, вказаний у його засновницьких документах; 2) особистий капітал, задекларований у податковій декларації	+		+
14	Додатковий	Капітал, одержуваний внаслідок додаткової емісії акцій чи їх продажу за ціною, вищою від номінальної	+		+
15	Залучений	Кошти, залучені підприємством зі сторони	+		+
16	Імобілізований	1) Капітал, вкладений у нерухомі цінні папери; 2) капітал, що перейшов із власності акціонерного товариства у приватну власність його членів	+	+	+
17	Інвестиційний	Капітал, вкладений у довготермінові інвестиції	+	+	
18	Індивідуальний	Частина суспільного капіталу, що перебуває у приватній власності окремого підприємця			
19	Лихварський	Самостійна форма капіталу, історичний попередник позикового (банківського) капіталу, який функціонував у сфері обігу і завдяки надвисоким відсотковим ставкам давав лихварям змогу мати значний зиск	+		+
20	“Мертвий”	Ще не інвестований або вкладений у недоходні інвестиції капітал	+	+	+
21	Неоплачений	Заборгованість засновників (учасників) господарського товариства із внесків статутного фонду підприємства, зафіксованих у договорі засновників	+		+
22	Номінальний	Визначена засновниками акціонерного товариства сума, на яку передбачено випустити акції (паї)	+		+
23	Облігаційний	Капітал компанії, сформований унаслідок випуску та продажу облігацій	+		+
24	Оборотний	Капітал, інвестований в оборотні (поточні) активи підприємства	+	+	
25	Операційний	Капітал підприємства, який безпосередньо бере участь у його виробничій діяльності і формує доходи від цієї діяльності	+	+	+
26	Основний	Капітал, інвестований в позаоборотні (довготермінові) активи підприємства	+	+	
27	Пайовий	Капітал, сформований із внесених учасниками підприємства паїв	+		+
28	Передплатний (підписний)	Величина капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів чи пайовиків юридичної особи на внесення коштів за передплатою (підпискою) на акції (паї)	+		+

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
29	Позиковий	Грошовий капітал чи майно, що надається в позику на умовах повернення і плати у формі процента	+		+
30	Початковий (стартовий)	Капітал, необхідний підприємцеві для відкриття власної справи, створення підприємства	+	+	+
31	Продуктивний	Капітал, що функціонує у формі засобів виробництва та робочої сили	+	+	
32	Промисловий	Капітал, що функціонує у сфері матеріального виробництва одночасно у трьох формах: грошовій, продуктивній і товарній			
33	Регулятивний	Капітал банку регулятивний (власні кошти)			
34	Резервний	Частина капіталу підприємства, яка формується внаслідок відрахувань від його прибутку і є джерелом поповнення основного капіталу, покриття можливих збитків, виплати дивідендів у разі, якщо для цього не вистачає поточного прибутку	+		+
35	Стартовий	Капітал початковий	+	+	+
36	Статутний	Сплачена та зареєстрована початкова сума капіталу підприємства, визначена його статутом	+		+
37	Фізичний	Один з визначальних чинників виробництва; засоби виробництва – машини, обладнання, будівлі, що беруть участь у виробництві товарів, послуг	+	+	
38	Фіктивний	Капітал у формі акцій, облігацій, заставних листів тощо	+		+
39	Функціональний	Величина власних обігових коштів підприємства, яка характеризує ту частину його власного капіталу, що є джерелом покриття поточних активів підприємства (тобто активів, котрі мають період обороту менший за один рік)	+	+	
40	Чистий	Величина перевищення активів підприємства над його поточними зобов'язаннями	+		+
Юровицкий В. [1082, с.413-420]					
1	Виробничий	Засоби виробництва в грошовій оцінці	+	+	
2	Людський	Виражається у вигляді співробітників підприємства з тими витратами, які вони вносять у виробництво, вираженими у грошовій формі			
3	Основний	Цикл обороту – роки; за звітний період не повністю переноситься на ціну товару в процесі виробництва, а лише частково	+	+	

¹⁰⁸² Юровицкий В. Эволюция денег: денежное обращение в эпоху изменений / В. Юровицкий. – М.: ГроссМедиа, 2004. – 496 с.

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
4	Оборотний	Пов'язаний з матеріальними витратами, включає в себе витрати на сировину, напівфабрикати, поточні виробничі витрати; має складний тимчасовий характер свого обороту	+	+	
5	Ресурсний	Природні видобувні ресурси, вода, повітря, земля та ін., що використовуються у виробництві. Не належить підприємству, частина ціни виробленого продукту, пов'язана з використанням ресурсного капіталу, називається рентою і належить тому, хто є власником цього ресурсу	+	+	
6	Генеральний	Авансований капітал – повний вкладений у виробництво капітал; сальдо балансу на кінець року (до виплати заробітної плати і розрахунку з бюджетом), за вирахуванням прибутку	+		+
Кондрашова Т.Н., Верига А.В., Петрушевский Ю.Л. ^[1083] , с.135-136]					
1	Статутний	Зафіксована в засновницьких документах загальна вартість активів, що є внеском власників (учасників) в капітал підприємства. Відображає власні джерела формування активів і власність підприємства як юридичної особи, а також одночасно відображає колективну власність учасників	+		+
2	Пайовий	Сума пайових внесків членів союзів та інших підприємств, передбачена засновницькими документами	+		+
3	Додатковий	Сума, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує їх номінальну вартість; сума дооцінки необоротних активів, вартість активів, безоплатно отриманих підприємством від інших юридичних або фізичних осіб, та інші види додаткового капіталу	+		+
4	Резервний	Сума резервів, створених відповідно до діючого законодавства або засновницьких документів за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства	+		+
5	Неоплачений	Сума заборгованості власників (учасників) по внескам в статутний капітал	+		+
6	Вилучений капітал	Фактична вартість акцій власної емісії і часток, викуплених товариством у його учасників	+		+
Бланк И.А. ^[1084] , с. 126]					
1	Авансований	Загальна вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, авансованих у формування активів підприємства	+		+

¹⁰⁸³ Кондрашова Т.Н. Бухгалтерский учет: [учеб.-метод. пособие] / Т.Н. Кондрашова, А.В. Верига, Ю.Л. Петрушевский. – Донецк: ДонГУУ, 2005. – 260 с.

¹⁰⁸⁴ Бланк И.А. Словарь-справочник финансового менеджера / И.А. Бланк. – К.: “Ника-Центр”, 1998. – 480 с.

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
2	Власний	Фінансові засоби окремого суб'єкта господарювання, що належать йому на правах власності і використовуються для формування визначеної частини його активів	+		+
3	Позиковий	Залучені для фінансування розвитку підприємства на поверненій основі грошові засоби та інше майно	+		+
4	Чистий робочий	Сума оборотних активів, фінансованих за рахунок власного і довгострокового позикового капіталу підприємства	+		+
5	Основний	Капітал, інвестований в необоротні (довгострокові) активи підприємства	+	+	
6	Оборотний	Капітал, інвестований в майнові цінності підприємства, що обслуговують поточний процес господарювання і повністю споживаються протягом одного операційного циклу	+	+	
7	Довгостроковий	Всі види використовуваних підприємством позикових фінансових засобів зі строком погашення основної суми боргу більше одного року	+		+
Хан Дитгер, Хунгенберг Харальд [¹⁰⁸⁵ , с.202-204, 36]					
1	Сукупний	Вартість дисконтованих загальних перевищень (сальдо) надходжень над виплатами за окремі періоди, підрахованих за ставкою розрахункового процента, що відповідає мінімальним вимогам як акціонерів, так і кредиторів			
2	Власний	Вартість сукупного капіталу за вирахуванням вартості позикового капіталу	+		+
3	Чистий / залишковий	Вартість власного капіталу після вирахування дивідендів, що відображають вимоги власників капіталу	+		+
4	Позиковий	- // - // -	+		+
5	Акціонерний	- // - // -	+		+
6	Клієнтський	Вартість, що створюється для задоволення потреб клієнтів			
7	Людський	Вартість знань, умінь та поведінки персоналу			
Яремко І.Й. [¹⁰⁸⁶]					
1	Ідеальний	Традиційна облікова система у складі нематеріальних активів відображає придбаний ресурсний потенціал, який репрезентує продуктивну енергію капіталу – ділову репутацію: енергію торгової марки, товарного знака, “ноу-хау”, “людського капіталу”, сформованої клієнтури тощо			

¹⁰⁸⁵ Дитгер Х. Стоимостно-ориентированные концепции контроллинга / Хан Дитгер, Харальд Пик. Хунгенберг – [пер. с нем.] / под ред. Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича и др. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 928 с.

¹⁰⁸⁶ Яремко І.Й. Економічні категорії в методології обліку: [монографія] / І.Й. Яремко. – Львів: Каменяр, 2002. – 192 с.

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
2	Антиципаційний	Створення резервів в обліковій системі, виходячи з методологічних процедур подвійного запису, є прийом зрівноважування вартості майна і розміру капіталу економічної одиниці	+		+
3	Прибутковий	Складова власного капіталу; сума прибутку, яка реінвестована у підприємство	+		+
Давидюк Т.В. [¹⁰⁸⁷]					
1	Нематеріальний	Сукупність ресурсів підприємства, що мають нематеріальну природу та використовуються для створення вартості, у тому числі ті, які юридично не належать підприємству	+	+	
2	Невідчутний	Потенційні активи і ресурси зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, здатних створювати нову вартість, що не мають відчутної (матеріальної) субстанції (знання, вміння, здібність персоналу, елементи зовнішньої і внутрішньофірмової організації) як прояв сутності підприємства	+	+	
3	Людський	Сформований або розвинутий у результаті інвестицій та накопичений людиною запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які дозволяють йому успішно виконувати свою професійну діяльність і які доцільно використовувати для отримання корисного результату, сприяє продуктивності праці й ефективності виробництва та завдяки цьому впливає на зростання доходів його власника, прибутки підприємства і національного доходу країни			
4	Організаційний	Систематизована і зібрана разом компетентність, організаційні можливості створення капіталу, а також системи, що дозволяють реалізувати здатність компанії до інновацій (технічне і програмне забезпечення, патенти, товарні знаки, оргструктура)			
5	Структурний	Можливість майбутніх доходів з погляду внеску людини, її здібностей постійно створювати вартість (бази даних, списки споживачів, керівництва, торгові марки і організаційні структури)			
6	Споживчий	Відносини з клієнтами, інформація про клієнтів, історія взаємовідносин з клієнтами			

¹⁰⁸⁷ Давидюк Т.В. Розвиток бухгалтерського обліку людського капіталу: теорія і методологія [текст]: [монографія] / Т.В. Давидюк. – Житомир: ЖДТУ, 2011. – 508 с.

Продовження Додатку К

1	2	3	4	5	6
7	Клієнтський	Відображає наступні характеристики: очікуваний дисконтований дохід від споживачів; число постійних клієнтів підприємства, їх частина в обсязі збуту, середній стаж співпраці; якість і перспективи зростання клієнтів; обсяг укладених договорів; ступінь закріплення клієнтів за підприємством			
8	Інтелектуальний	Система відносин, що виникають у процесі господарської діяльності підприємства, та є результатом взаємодії людей, інформаційних ресурсів, елементів фізичного капіталу, що забезпечують йому конкурентні переваги на ринку.			
О.М. Петрук, С.З. Мошенський [¹⁰⁸⁸ , с.11-15]					
1	Власний / акціонерний	- // - // -	+		+
2	Позиковий	- // - // -	+		+
3	Майновий	Сукупність матеріальних засобів, на які суб'єкт господарювання має певні права та використовує їх для безпосереднього, а також опосередкованого фізичного забезпечення свого виробництва з метою отримання доходу	+	+	
4	Людський	Рівень професіоналізму персоналу, який використовує суб'єкт господарювання з метою свого безпосереднього, а також опосередкованого технічного управління, організації і керівництва для підтримки необхідного рівня якості майнового капіталу з метою отримання доходу			
5	Обліковий	Ставлення персоналу до своїх обов'язків, яке використовує суб'єкт господарювання для створення основи своєї діяльності в цілях отримання прибутку. Обліковий капітал сам може безпосередньо принести дохід у майбутньому у вигляді підприємницького прибутку [¹⁰⁸⁹ , с.21-22]			
6	Банківський	- // - // -			
7	Промисловий	- // - // -			
8	Фінансовий	Банківський капітал, відповідно, капітал у грошовій формі, який таким чином у дійсності перетворений у промисловий капітал [¹⁰⁹⁰ , с.265]	+	+	
9	Торговий	- // - // -			
10	Венчурний	Підмножина прямих приватних інвестицій, яка охоплює типи фінансування в акціонерний капітал, націлені на створення, початковий розвиток або розширення бізнесу	+	+	

¹⁰⁸⁸ Петрук О.М. Теорія та практика венчурного фінансування: [монографія] / О.М. Петрук, С.З. Мошенський. – Житомир: ЖДТУ, ПП “Рута”, 2008. – 248 с.

¹⁰⁸⁹ Богатко А.Н. Основы экономического анализа хозяйствующего субъекта / А.Н. Богатко. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 208 с.

¹⁰⁹⁰ Гильфердинг Р. Финансовый капитал / Р. Гильфердинг. – М.: Гос. соц-экон. из-во, 1931.

Форми капіталу та їх характеристика [1091, с. 111]

Стан капіталу, засоби передачі та прийоми вимірювання	Форма капіталу							
	Економічна	Фізична	Культурна	Людська	Соціальна	Адміністративна	Політична	Символічна
Інкорпоративний стан	Виробництво прибутку. Максимальна ліквідність	Здатність до праці	Знання, навички	Професіональні знання, вміння, навички	Довіра	Регулювання доступу до ресурсів та діяльності	Мобілізація колективної дії	Виробництво поглядів
Об'єктивований стан	Засоби виробництва, товари, грошові кошти	Фізичні та психічні якості фізичної особи	Знаки, символи	Тести та практика, що навчають	Соціальні зв'язки	Корпоративні організації	Партії, громадські рухи	Програмні, ідеологічні тести
Інституціоналізований стан	Права власності	Медичні висновки	Соціальний статус	Дипломи, сертифікати, розряди, патенти, ліцензії	Списки контактів	Посадові структури	Структури лідерства	Авторитети із правами номінації
Засоби передачі	Обмін, безкоштовна передача	Генетика	Виховання	Освіта	Знайомства	Призначення	Висування	Пояснення
Прийоми виміру	Вартісна оцінка, натуральні та трудові вимірники	Рівень здоров'я та працездатності	Рівень престижу	Час, який витрачено на здобуття освіти	Належність до соціального статусу	Посадовий рівень, масштаб корпорації	Участь у колективному русі, активність	Репутація, оцінка публічності та впливу

¹⁰⁹¹ Теорія бухгалтерського обліку: [монографія / Л.В. Нападовська, М. Добія, Ш. Сандер, Р. Матезіч та ін.; за заг. ред. Л.В. Нападовської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 735 с.

Нормативні документи, які регулюють питання пов'язані з прибутком

№ з/н	Нормативно-правовий документ
1	2
I. Конституція України	
1.	Конституція України
II. Кодекси України	
2.	Господарський кодекс України від 16.01.2003, № 436-IV (зі змінами та доповненнями)
3.	Податковий кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI
4.	Цивільний кодекс України від 16.01.2003, № 435-IV (зі змінами та доповненнями)
5.	Кримінальний кодекс від 05.04.2001, № 2341-III
III. Закони України	
6.	Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII Про господарські товариства (зі змінами та доповненнями від 27.04.2010 р.)
7.	Закон України від 28.12.1994 № 334/94-ВР Про оподаткування прибутку підприємств (Закон втратив чинність крім підпункту 1.20 пункту 1 на підставі Кодексу № 2755-VI (2755-17) від 02.12.2010)
8.	Закон України від 17.09.2008 № 514-VI Про акціонерні товариства (зі змінами та доповненнями від 27.04.2010 р.)
9.	Закон України від 22.12.2011 № 4282-VI Про Державний бюджет України на 2012 рік
IV. Постанови	
10.	Порядок, Постанова КМУ від 23.02.2011 № 138 Про затвердження Порядку відрахування до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу) державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями
11.	Постанова КМУ від 22.04.2003 № 557 Про норматив і порядок відрахування до загального фонду Державного бюджету України частини прибутку (доходу) державними не корпоратизованими та корпоратизованими, казенними підприємствами та їх об'єднаннями
12.	Постанова КМУ, Перелік від 28.09.2011 № 1005 Про затвердження переліку товарів власного виробництва, 80 відсотків прибутку підприємств від продажу яких на митній території України звільняється від оподаткування
13.	Постанова КМУ, Порядок від 10.08.2011 № 860 Про затвердження Порядку перерахування до загального фонду місцевих бюджетів 50 відсотків надходжень податку на прибуток підприємств та акцизного податку понад річні розрахункові обсяги
14.	Постанова КМУ від 30.03.2004 № 405 Про затвердження Порядку і нормативу відрахування до загального фонду Державного бюджету України частини прибутку (доходу) господарськими організаціями за результатами фінансово-господарської діяльності у 2003 році та щоквартальної фінансово-господарської діяльності у 2004 році
15.	Постанова КМУ від 17.05.2006 № 678 Питання відрахування господарськими організаціями до загального фонду державного бюджету частини прибутку (доходу) за результатами фінансово-господарської діяльності у 2005 році та щоквартальної фінансово-господарської діяльності у 2006 році
16.	Постанова КМУ від 29.01.2007 № 68 Про затвердження Порядку відрахування господарськими організаціями до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу)

1	2
17.	Постанова КМУ від 15.01.2005 № 50 Про затвердження Порядку і нормативів відрахування господарськими організаціями до загального фонду Державного бюджету України частини прибутку (доходу) за результатами фінансово-господарської діяльності у 2004 році та щоквартальної фінансово-господарської діяльності у 2005 році
18.	Постанова КМУ від 19.03.1998 № 335 Про затвердження Порядку визначення суми податку на прибуток підприємств, одержаного за рахунок зміни понижуючого коефіцієнта з 0,7 до 0,6 при застосуванні норм амортизації у 1998 році, та спрямування зазначених коштів до Державного бюджету України
19.	Постанова КМУ від 08.04.2009 № 315 Про затвердження базових нормативів відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів за результатами фінансово-господарської діяльності господарських товариств, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави, у 2008 році
20.	Постанова КМУ від 22.03.2010 № 274 Про затвердження базового нормативу відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів за результатами фінансово-господарської діяльності у 2009 році господарських товариств, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави
21.	Постанова КМУ від 05.01.2011 № 1 Про затвердження базового нормативу відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів за результатами фінансово-господарської діяльності у 2010 році господарських товариств, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави
22.	Постанова КМУ, Нормативи від 07.05.2008 № 489 Про затвердження базових нормативів відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів за результатами фінансово-господарської діяльності господарських організацій у 2007 році
23.	Порядок, Постанова КМУ від 21.07.2010 № 600 Про затвердження Порядку цільового використання коштів, отриманих від провадження діяльності з видобування та використання газу (метану) вугільних родовищ і вивільнених у зв'язку з наданням пільги з податку на прибуток підприємств
24.	Постанова КМУ від 26.08.2009 № 895 Про врегулювання деяких питань адміністрування податку на прибуток
25.	Постанова КМУ, Порядок від 05.03.2008 № 158 Про затвердження Порядку відрахування у 2008 році державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу)
26.	Постанова КМУ, Порядок від 28.02.2011 № 299 Про затвердження Порядку використання коштів, вивільнених від оподаткування у зв'язку з наданням відповідно до пунктів 15, 17 – 19 підрозділу 4 розділу XX “Перехідні положення” Податкового кодексу України пільг з податку на прибуток підприємств
27.	Постанова КМУ від 19.07.1999 № 1282 Про порядок зарахування до Державного бюджету України у 1999 році та використання коштів, що надходять від сплати податку на прибуток підприємств, визначеного із застосуванням понижуючого коефіцієнта до норм амортизації
28.	Постанова КМУ від 17.05.2002 № 652 Про затвердження Порядку використання коштів від сплати підприємствами гірничо-металургійного комплексу частини податку на прибуток

Продовження Додатку М

1	2
29.	Постанова КМУ від 21.07.2010 № 610 Про порядок відрахування у 2010 році державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу)
30.	Постанова КМУ від 21.12.1999 № 2335 Про затвердження Положення про порядок обчислення і сплати до Державного бюджету України відрахувань від плати за транзит природного газу, аміаку через територію України та відрахувань від прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств, які здійснюють транспортування нафти магістральними нафтопроводами
31.	Постанова КМУ від 25.12.2006 № 1793 Питання відрахування державним підприємством “Укрінвестбуд” частини прибутку (доходу) за результатами фінансово-господарської діяльності у 2006 році
32.	Постанова КМУ від 17.08.1998 № 1285 Про внесення змін і доповнень до Порядку визначення суми податку на прибуток підприємств, одержаного за рахунок зміни понижуючого коефіцієнта з 0,7 до 0,6 при застосуванні норм амортизації у 1998 році, та спрямування зазначених коштів до Державного бюджету України
33.	Постанова КМУ від 31.12.2004 № 1802 Про внесення змін до Порядку і нормативу відрахування до загального фонду Державного бюджету України частини прибутку (доходу) господарськими організаціями за результатами фінансово-господарської діяльності у 2003 році та щоквартальної фінансово-господарської діяльності у 2004 році
34.	Постанова КМУ від 13.06.2007 № 822 Про доповнення пункту 3 Порядку відрахування господарськими організаціями до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу)
35.	Постанова КМУ від 07.04.2003 № 477 Про внесення змін до Порядку використання коштів від сплати підприємствами гірничо-металургійного комплексу частини податку на прибуток
36.	Постанова КМУ від 02.04.1993 № 237 Про надання пільги щодо оподаткування прибутку Макіївського металургійного комбінату
37.	Постанова КМУ від 11.03.2009 № 184 Про порядок відрахування у 2009 році державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу)
38.	Постанова КМУ від 01.07.1993 № 496 Про звільнення підприємств концерну “Укрвторчормет” від сплати мита, податків на добавлену вартість і на прибуток
V. Накази	
39.	Форма, Наказ від 24.01.2011 № 36 Про затвердження форми Розрахунку податкових зобов'язань щодо сплати консолідованого податку на прибуток підприємства та форми Повідомлення платника податку про прийняття рішення щодо сплати консолідованого податку на прибуток підприємства
40.	Наказ від 01.07.1999 № 339 Про внесення змін до Порядку складання декларації про прибуток підприємства та Порядку і форми повідомлення про результати розрахунків авансових внесків податку на прибуток
41.	Наказ, Бланк форми від 28.02.2011 № 115 Розрахунок оподаткованого прибутку та податку на прибуток нерезидента, який провадить діяльність на території України через постійне представництво, на підставі складення відокремленого балансу фінансово-господарської діяльності

1	2
42.	Наказ, Бланк форми від 28.02.2011 № 115 Розрахунок оподаткованого прибутку та податку на прибуток постійного представництва нерезидента, що здійснюється органом державної податкової служби
43.	Наказ від 01.07.1999 № 339 Про внесення змін до Порядку складання декларації про прибуток підприємства та Порядку і форми повідомлення про результати розрахунків авансових внесків податку на прибуток
44.	Наказ, Роз'яснення від 11.12.2007 № 696 Про затвердження Узагальнюючого податкового роз'яснення щодо застосування підпункту 5.3.5 п. 5.3 ст. 5 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" платниками податку на прибуток – споживачами електричної енергії
45.	Наказ, Роз'яснення від 15.02.2002 № 74 Щодо затвердження податкового роз'яснення [щодо застосування підпунктів 4.1.1 пункту 4.1 ст. 4, підпунктів 5.2.1, 5.2.14 пункту 5.2 ст. 5 та підпункту 8.2.1 п. 8.2 ст. 8 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" при здійсненні платниками податку на прибуток операцій з земельними ділянками та об'єктами незавершеного будівництва]
46.	Роз'яснення, Наказ від 13.02.2003 № 71 Про затвердження податкового роз'яснення щодо застосування положень пункту 11.3 статті 11 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22 травня 1997 року № 283/97-ВР стосовно включення торговцями цінними паперами до складу валових доходів прибутку, одержаного від торгівлі цінними паперами і деривативами в період до 01.01.2003 року
47.	Положення, Наказ від 28.12.2000 № 353 Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 17 "Податок на прибуток"
48.	Форма, Наказ від 28.09.2011 № 1213 Про затвердження форми Податкової декларації з податку на прибуток підприємства
49.	Наказ від 07.11.2011 № 1397 Про затвердження форми Податкової декларації з податку на прибуток страховика
50.	Форма, Наказ від 16.05.2011 № 285 Про затвердження форми Розрахунку частини чистого прибутку (доходу), що підлягає сплаті до державного бюджету державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями
51.	Положення, Наказ від 16.07.2001 № 344 Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 24 "Прибуток на акцію"
52.	Форма, Наказ від 21.05.2009 № 259 Про затвердження форми Розрахунку частини чистого прибутку (доходу), що підлягає сплаті до бюджетів за результатами щоквартальної фінансово-господарської діяльності у 2010 році
53.	Наказ, Форма від 21.02.2011 № 97 Про затвердження форми Податкової декларації з податку на доходи (прибуток) страховика
54.	Форма, Наказ, Порядок від 29.01.2003 № 42 Про затвердження форми декларації з податку на прибуток підприємства та порядку її складання
55.	Форма, Наказ від 12.05.2008 № 294 Про затвердження форми Розрахунку частини чистого прибутку (доходу), що підлягає сплаті до державного бюджету за результатами щоквартальної фінансово-господарської діяльності в 2008 році

Продовження Додатку М

1	2
56.	Наказ, Бланк форми від 07.11.2011 № 1397 Податкова декларація з податку на прибуток страховика
57.	Порядок, Форма, Наказ від 19.07.2006 № 421 Про затвердження форми Розрахунку частини прибутку (доходу), що підлягає сплаті до загального фонду Державного бюджету України за результатами фінансово-господарської діяльності в 2005 році та щоквартальної фінансово-господарської діяльності в 2006 році та Порядку його складання
58.	Порядок, Форма, Наказ від 22.08.2005 № 354 Про затвердження форми розрахунку частини прибутку (доходу), що підлягає сплаті до загального фонду Державного бюджету України за результатами фінансово-господарської діяльності у 2004 році та щоквартальної фінансово-господарської діяльності у 2005 році, та порядку його складання
59.	Наказ, Бланк форми від 16.05.2011 № 285 Розрахунок частини чистого прибутку (доходу), що підлягає сплаті до державного бюджету державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями
60.	Порядок, Наказ від 03.04.2007 № 207 Про затвердження форми Розрахунку частини чистого прибутку (доходу), що підлягає сплаті до державного бюджету за результатами щоквартальної фінансово-господарської діяльності в 2007 році, та Порядку його складання
61.	Наказ від 21.12.2011 № 1683 Про затвердження форми Податкової декларації з податку на прибуток банку
62.	Порядок, Декларація, Наказ від 04.02.2003 № 54 Про затвердження форми декларації з податку на прибуток банку та порядку її складання
63.	Порядок, Наказ від 16.01.2001 № 15/14 Про затвердження Порядку нарахування частини прибутку (дивідендів) на акції, що належать державі в статутних фондах відкритих акціонерних товариств, створених у процесі корпоратизації підприємств Міністерства оборони України, та її перерахування до Державного бюджету України
64.	Наказ від 21.12.2011 № 1685 Про затвердження форми Звіту про використання платниками податку на прибуток підприємств вивільнених коштів
65.	Порядок, Наказ від 03.09.2003 № 417 Про затвердження Порядку видачі довідки про сплачений нерезидентом в Україні податок на прибуток (доходи) та форми цієї довідки
66.	Наказ, Бланк форми від 28.09.2011 № 1213 Податкова декларація з податку на прибуток підприємства
67.	Наказ, Бланк форми від 21.05.2009 № 259 Розрахунок частини чистого прибутку (доходу), що підлягає сплаті до бюджетів за результатами щоквартальної фінансово-господарської діяльності у 2010 році
68.	Наказ, Бланк форми від 12.05.2008 № 294 Розрахунок частини чистого прибутку (доходу), що підлягає сплаті до державного бюджету за результатами щоквартальної фінансово-господарської діяльності в 2008 році
69.	Наказ від 28.09.1999 № 522 Щодо скасування Порядку нарахування пені на суми недоїмки по податку на прибуток
70.	Наказ, Бланк форми від 21.02.2011 № 97 Податкова декларація з податку на доходи (прибуток) страховика

Продовження Додатку М

1	2
71.	Бланк форми, Наказ від 03.04.2007 № 207 Розрахунок частини чистого прибутку (доходу), що підлягає сплаті до державного бюджету за результатами щоквартальної фінансово-господарської діяльності в 2007 році
72.	Наказ, Бланк форми від 24.01.2011 № 36 Розрахунок податкових зобов'язань щодо сплати консолідованого податку на прибуток підприємства
73.	Наказ, Бланк форми від 21.12.2011 № 1683 Податкова декларація з податку на прибуток банку
74.	Наказ, Бланк форми від 21.12.2011 № 1685 Звіт про використання платниками податку на прибуток підприємств вивільнених коштів
75.	Наказ від 11.09.1996 № 77 Про визнання такою, що втратила чинність Інструкція про порядок сплати дивідендів (частини прибутку) суб'єктами підприємницької діяльності, створеними за участю державних підприємств і організацій, затверджена наказом Головної державної податкової інспекції України від 12.11.93 № 51
76.	Методика, Рішення, Наказ від 22.11.2011 № 1484, 1689 Про затвердження Методики визначення інвестиційного прибутку професійним торговцем цінними паперами при виконанні функцій податкового агента
77.	Методичні рекомендації, Наказ від 26.08.1998 № 80 Методичні рекомендації з визначення прибутку від використання об'єктів промислової власності
78.	Наказ від 23.01.2006 № 34 Про відрахування частини прибутку до Державного бюджету України
79.	Наказ від 12.01.2007 № 6 Про відрахування частини прибутку до Державного бюджету України
80.	Роз'яснення, Наказ від 02.08.2001 № 310 Щодо відображення в податковому обліку платників податку на прибуток сум податкового боргу, списаних відповідно до ст. 18 Закону України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами"
81.	Наказ від 15.12.2003 № 600 Про визнання таким, що втратив чинність, наказу ДПА України від 20.02.98 № 82 "Про затвердження Порядку складання Декларації про прибуток підприємства, основною діяльністю якого є виробництво сільськогосподарської продукції"
82.	Порядок, Наказ від 05.12.2008 № 761 Про затвердження Примірною порядку проведення камеральної перевірки та здійснення контролю за справлянням податку на прибуток
83.	Наказ від 27.03.2000 № 133 Про внесення змін до Рекомендацій щодо прийому та термінів розгляду податкових декларацій по податку на прибуток і механізму реалізації виявлених правопорушень
84.	Наказ від 24.01.2003 № 25 Про втрату чинності податкових роз'яснень в частині окремих питань оподаткування прибутку підприємств
85.	Наказ від 04.08.2008 № 509 Про збільшення надходжень до бюджету ПДВ, податку на прибуток, акцизного збору
86.	Методика, Рішення, Наказ від 22.11.2011 № 1484, 1689 Про затвердження Методики визначення інвестиційного прибутку професійним торговцем цінними паперами при виконанні функцій податкового агента

Продовження Додатку М

1	2
87.	Наказ від 26.09.2005 № 414 Про визнання таким, що втратив чинність, наказу ДПА України від 04.08.97 № 279 “Про затвердження Порядку та форми повідомлення про результати розрахунків авансових внесків податку на прибуток”
88.	Наказ, Роз’яснення від 27.08.2008 № 552 Про затвердження Узагальнюючого податкового роз’яснення щодо відображення в декларації з податку на прибуток підприємства витрат на добровільне перерахування коштів, передачу товарів (виконання робіт, надання послуг), які включаються до валових витрат
89.	Наказ, Роз’яснення від 11.07.2003 № 346 Про затвердження Узагальнюючого податкового роз’яснення щодо застосування пункту 12.1 статті 12 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”
90.	Наказ від 26.03.2007 № 480 Щодо внесення доповнень до наказу ФДМУ від 12.02.2007 № 249 “Про затвердження нормативів відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів”
91.	Положення, Наказ від 29.03.1995 № 347 Про затвердження Положення про порядок використання коштів, одержаних у вигляді прибутку від позареалізаційних операцій
92.	Наказ від 03.04.2008 № 210 Завдання по середньогалузевому рівню податкової віддачі за підсумками декларування податку на прибуток за I квартал 2008 року
93.	Наказ від 10.09.1997 № 328 Про заходи щодо впровадження затверджених нормативних актів, що супроводжують Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств”
94.	Наказ від 24.12.2009 № 726 Про внесення змін до Примірного порядку проведення камеральної перевірки та здійснення контролю за справлянням податку на прибуток, затвердженого наказом ДПА України від 05.12.2008 № 761
95.	Наказ від 15.10.2004 № 657 Про створення міжвідомчої робочої групи з підготовки законопроекту про реформування податку на прибуток
96.	Наказ, Роз’яснення від 07.03.2003 № 107 Про затвердження Податкового роз’яснення щодо застосування підпункту 11.2.3 пункту 11.2 статті 11 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”
97.	Наказ, Бланк форми від 24.01.2011 № 36 Розрахунок податкових зобов’язань за період, у якому виявлено помилку(и) (Додаток до Розрахунку податкових зобов’язань щодо сплати консолідованого податку на прибуток підприємства)
98.	Наказ, Роз’яснення від 17.07.2002 № 343 Про затвердження податкового роз’яснення щодо відповідальності за порушення граничних термінів сплати узгодженого податкового зобов’язання з податку на прибуток підприємств і податку на додану вартість
99.	Наказ, Роз’яснення від 13.02.2002 № 68 Щодо затвердження податкового роз’яснення [щодо застосування абзацу третього статті 7 Закону України “Про Державний бюджет України на 2002 рік” платниками податку на прибуток підприємств]

1	2
100.	Наказ від 14.10.2003 № 484 Про затвердження Змін до Узагальнюючого податкового роз'яснення щодо застосування пункту 12.1 статті 12 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств"
101.	Наказ, Роз'яснення від 15.07.2002 № 334 Про затвердження податкового роз'яснення щодо застосування положень пункту 12.2 статті 12 Закону України від 22 травня 1997 року № 283/97-ВР "Про оподаткування прибутку підприємств" стосовно формування банківськими установами страхового резерву, що створюється за рахунок збільшення валових витрат
102.	Наказ від 22.09.2004 № 547 Про внесення Змін до податкового роз'яснення від 15.07.2002 р. № 334 "Щодо застосування положень пункту 12.2 статті 12 Закону України від 22 травня 1997 року № 283/97-ВР "Про оподаткування прибутку підприємств" стосовно формування банківськими установами страхового резерву, що створюється за рахунок збільшення валових витрат"
103.	Наказ, Роз'яснення від 10.09.2001 № 360 Щодо затвердження податкового роз'яснення [щодо застосування другого речення другого абзацу пункту 5.1 Закону України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" платниками податку на прибуток]
104.	Наказ від 14.07.2005 № 269 Про внесення Змін до податкового роз'яснення від 15.07.2002 № 334 "Щодо застосування положень пункту 12.2 статті 12 Закону України від 22 травня 1997 року № 283/97-ВР "Про оподаткування прибутку підприємств" стосовно формування банківськими установами страхового резерву, що створюється за рахунок збільшення валових витрат"
105.	Наказ від 03.03.2007 № 184 Про постанову Кабінету Міністрів України № 68 від 29.01.2007 р. "Про затвердження Порядку відрахування господарськими організаціями до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу)"
106.	Наказ від 07.04.2003 № 161 Про затвердження нової редакції податкового роз'яснення від 15.07.2002 № 334 "Щодо застосування положень пункту 12.2 статті 12 Закону України від 22 травня 1997 року № 283/97-ВР "Про оподаткування прибутку підприємств" стосовно формування банківськими установами страхового резерву, що створюється за рахунок збільшення валових витрат"
107.	Наказ від 05.05.2003 № 49 Про організацію виконання постанови Кабінету Міністрів України від 22.04.2003 № 557 "Про норматив і порядок відрахування до спеціального фонду Державного бюджету України частини прибутку (доходу) державними не корпоратизованими, казенними підприємствами та їх об'єднаннями"

Аналіз нормативного регулювання зобов'язань: закордонний та вітчизняний підхід

Джерело*		Питання що регулюються									
		Визнання та оцінка зобов'язання	Поняття довгострокових зобов'язань	Поняття поточних зобов'язань	Забезпечення як зобов'язання з невизначеним терміном	Договір як основа виникнення зобов'язань	Визначення юридичного підходу до зобов'язань	Ризики та невизначеності	Визнання відсотків та дивідендів	Відображення в балансі	
I		2	3	4	5	6	7	8	9	10	
СРСР	1.	Хвостов В.М. <i>Натуральные обязательства по римскому праву</i> [1092]	+	-	-	-	+	+	-	+	-
	2.	Новицкий И.Б., Лунц Л.А. <i>Общее учение об обязательствах</i> [1093]	+	-	-	-	+	+	+	-	-
	3.	Саватье Р. <i>Теория обязательств</i> [1094]	+	+	-	-	+	+	+	+	+
	4.	Толстой В.С. <i>Исполнение обязательств</i> [1095]	+	-	-	-	+	+	+	-	-
	5.	Пассек Е.В. <i>Неимущественный интерес в обязательстве</i> [1096]	+	-	-	-	+	+	-	-	-
	6.	Иоффе О.С. <i>Обязательственное право</i> [1097]	+	+	+	+	+	+	-	+	+

¹⁰⁹² Хвостов В.М. *Натуральные обязательства по римскому праву: [изследование доцента Императорского Московского Университета]* / Вениамин Хвостов. – М., 1898. – 520 с.

¹⁰⁹³ Новицкий И.Б. *Регрессные обязательства между социалистическими хозяйственными организациями. Опыт обобщения арбитражной и судебной практики* / И.Б. Новицкий – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1952. – 174 с.

¹⁰⁹⁴ Саватье Р. *Теория обязательств* / Р. Саватье – М.: “Прогресс”, 1972. – 440 с.

¹⁰⁹⁵ Толстой В.С. *Исполнение обязательств* / В.С. Толстой. – М., “Юрид. Лит”, 1973. – 208 с.

¹⁰⁹⁶ Пассек Е.В. *Неимущественный интерес в обязательстве* / Е.В. Пассек – Юрьев: Типография К. Матисена, 1893. – 217 с.

¹⁰⁹⁷ Иоффе О.С. *Обязательственное право* / О.С. Иоффе. – М., “Юрид. Лит”, 1975. – 880 с.

Продовження Додатку Н

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	7.	Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения [1098]	+	-	-	-	+	-	+	+	-
ПСБО	1.	П(С)БО 11 “Зобов’язання” № 85 від 11.12.2000 р. [1099]	+	+	+	+	-	-	-	+	+
	2.	П(С)БО 12 “Фінансові інвестиції” № 284 від 17.05.2000 р. [1100]	+	-	-	-	-	-	-	+	+
	3.	П(С)БО 13 “Фінансові інструменти” № 559 від 30.11. 2001 р. [1101]	+	-	-	-	-	-	+	-	+
	4.	П(С)БО 14 “Оренда” від 28.07.2000 р. № 181 [1102]	-	-	-	-	-	-	-	+	+
МСФЗ	1.	МСФЗ 1 “Подання фінансових звітів” [1103]	+	+	+	-	-	-	+	-	+
	2.	МСФЗ 12 “Податки на прибуток” [1104]	+	+	+	-	-	-	-	+	+
	3.	МСФЗ 17 “Оренда” [1105]	+	+	+	-	+	-	+	-	+
МСФЗ	4.	МСФЗ 19 “Виплати працівникам” [1106]	+	+	+	-	-	-	+	-	+
	5.	МСФЗ 32 “Фінансові інструменти: розкриття та подання” [1107]	+	-	-	+	-	-	+	+	+
	6.	МСФЗ 37 “Забезпечення, непередбачені зобов’язання та непередбачені активи” [1108]	+	+	+	+	+	-	+	+	+

¹⁰⁹⁸ Продаєвич І.С. Припинення зобов’язання неможливістю виконання у римському приватному праві [Електронний ресурс] / І.С. Продаєвич. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2009_37/app-37_Prodaevich_I_S_\(155-164\).pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2009_37/app-37_Prodaevich_I_S_(155-164).pdf).

¹⁰⁹⁹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 “Зобов’язання” затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 85 від 11.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai.cgi?№regz0725-99>. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai.cgi?№reg=z0085-00>.

¹¹⁰⁰ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 “Фінансові інвестиції” затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 284 від 17.05.2000р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai.cgi?№reg=z0284-00>.

1101 Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 “Фінансові інструменти” затверджене Наказом Міністерства фінансів України № від [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/liNok1/REG6241.html.

1102 Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 “Оренда” затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 181 від 28.07.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/liNok1/a№/153748/REG4708№.html#153748.

1103 Міжнародний стандарт фінансової звітності 1 “Подання фінансових звітів” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mifn.gov.ua/docume№t/92418/MCBO_1.pdf.

¹¹⁰⁴ Міжнародний стандарт фінансової звітності 12 “Податки на прибуток” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mifn.gov.ua/docume№t/92426/MCBO_12.pdf.

¹¹⁰⁵ Міжнародний стандарт фінансової звітності 17 “Оренда” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mifn.gov.ua/docume№t/92428/MCBO_17.pdf.

¹¹⁰⁶ Міжнародний стандарт фінансової звітності 19 “Виплати працівникам” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mifn.gov.ua/docume№t/92430/MCBO_19.pdf.

¹¹⁰⁷ Міжнародний стандарт фінансової звітності 32 “Фінансові інструменти: розкриття та подання” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mifn.gov.ua/docume№t/92444/MCBO_32.pdf.

¹¹⁰⁸ Міжнародний стандарт фінансової звітності 37 “Забезпечення, непередбачені зобов’язання та непередбачені активи” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mifn.gov.ua/docume№t/92448/MCBO_37.pdf.

Продовження Додатку Н

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Росія	1.	Гражданский кодекс РФ [1109]	-	-	-	-	+	+	+	-	-
	2.	ФЗ РФ “О залоге” от 26.07.2006 № 129-ФЗ [1110]	+	-	-	-	+	+	-	-	-
	3.	ФЗ “О бухгалтерском учёте” от 21.11.1996 № 129-ФЗ [1111]	+	-	-	-	-	-	-	-	+
	4.	ФЗ “О несостоятельности (банкротстве)” от 26.10.2002 № 127-ФЗ [1112]	+	-	-	-	-	+	+	+	-
	5.	ФЗ “О рынке ценных бумаг” от 22.04.1996 № 39-ФЗ [1113]	+	-	-	-	+	-	+	+	-
	6.	ПБУ 3 “Учет активов и обязательств, стоимость которых выражена в иностранной валюте” № 154н от 27.11.2006 г. [1114]	+	-	-	-	-	-	-	-	+
	7.	ПБУ 8 “Оценочные обязательства, условные обязательства и условные активы” № 167н от 13.12.2010 г. [1115]	+	-	-	-	-	+	-	-	+
Болгарія	1.	МСФО 7 “Финансови инструменти: оповястяване” [1116]	+	-	-	-	-	-	-	+	-
	2.	МСФО 23 “Разходи по заеми” [1117]	-	-	-	-	+	-	+	+	-
	3.	МСФО 32 “Финансови инструменти: представяне” [1118]	+	-	-	-	-	-	-	+	+
	4.	МСФО 39 “Финансови инструменти: признаване и оценяване” [1119]	+	-	-	-	-	-	-	+	+

* Назви документів наведені мовою оригіналу

¹¹⁰⁹ Гражданский кодекс РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.law.yarovoiv.com/kodeks_gr25.html.

¹¹¹⁰ ФЗ РФ “О залоге” от 26.07.2006 № 129-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://s-quo.com/coNteNt/zako№_rf/188/761/.

¹¹¹¹ ФЗ “О бухгалтерском учёте” от 21.11.1996 № 129-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coNesultaNt.ru/popular/buch/>.

¹¹¹² ФЗ “О рынке ценных бумаг” от 22.04.1996 № 39-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coNesultaNt.ru/popular/ceNebum/>.

¹¹¹³ ФЗ “О рынке ценных бумаг” от 22.04.1996 № 39-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coNesultaNt.ru/popular/ceNebum/>.

¹¹¹⁴ ПБУ 3 “Учет активов и обязательств, стоимость которых выражена в иностранной валюте” № 154н от 27.11.2006 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.miNefi№.ru/ru/accouNtiNog/accouNtiNog/legislatioN/positioNes/>.

¹¹¹⁵ ПБУ 8 “Оценочные обязательства, условные обязательства и условные активы” № 167н от 13.12.2010 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.miNefi№.ru/ru/accouNtiNog/accouNtiNog/legislatioN/positioNes/>.

¹¹¹⁶ Международный стандарт финансовой отчетности 7 “Финансови инструменти: оповястяване” // Международни стандарти за финансовоотчитане: практическинаръчник / Съставител проф. д-р С. Дурин – Третоперабитено и допълненоиздание. – София: РААБЕ България ЕООД, 2007.

¹¹¹⁷ Международный стандарт финансовой отчетности 23 “Разходи по заеми” // Международни стандарти за финансовоотчитане: практическинаръчник / Съставител проф. д-р С. Дурин – Третоперабитено и допълненоиздание. – София: РААБЕ България ЕООД, 2007.

¹¹¹⁸ Международный стандарт финансовой отчетности 32 “Финансови инструменти: представяне” // Международни стандарти за финансовоотчитане: практическинаръчник / Съставител проф. д-р С. Дурин – Третоперабитено и допълненоиздание. – София: РААБЕ България ЕООД, 2007.

¹¹¹⁹ Международный стандарт финансовой отчетности 39 “Финансови инструменти: признаване и оценяване” // Международни стандарти за финансовоотчитане: практическинаръчник / Съставител проф. д-р С. Дурин – Третоперабитено и допълненоиздание. – София: РААБЕ България ЕООД, 2007.

Порівняльна характеристика П(С)БО та МСФЗ (IAS), які регламентують облік зобов'язань

<i>Порівняльна ознака</i>	<i>П(С)БО</i>	<i>МСФЗ (IAS)</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Стандарти, які регулюють облік зобов'язання	П(С)БО 11 “Зобов'язання”; П(С)БО 2 “Баланс”	Концептуальна основа складання та подання фінансових звітів; МСФЗ 1 “Подання фінансових звітів”; МСФЗ 10 “Непередбачені події та події, що сталися після дати балансу”; МСФЗ 20 “Облік урядових субсидій і розкриття інформації про урядову допомогу”; МСФЗ 32 “Фінансові інструменти: розкриття та подання інформації”; МСФЗ 37 “Забезпечення, непередбачені зобов'язання та активи”
Поняття зобов'язання	Відповідно до ПСБО 2 “Баланс”, зобов'язання – це заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють в собі економічні вигоди	Відповідно до параграфу 60 Концептуальної основи МСФЗ зобов'язання визначаються як обов'язок чи відповідальність діяти або робити певним чином. У широкому розумінні зобов'язання – це теперішня заборгованість підприємства, яка виникає в результаті минулих подій і погашення якої, як очікується, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди
Визнання зобов'язання	Для визнання зобов'язань повинні бути дотримані дві умови: 1) оцінка їх може бути достовірно визначена 2) існує ймовірність зменшення економічних вигод внаслідок погашення існуючої заборгованості	
Оцінка зобов'язань	Заборгованість оцінюється за сумою укладеного договору. Зобов'язання відображаються в балансі за: ➤ сумою погашення (поточні зобов'язання); ➤ теперішньою вартістю (довгострокові зобов'язання, на які нараховуються відсотки)	Згідно з МСФЗ окремі зобов'язання можуть вимірюватись із застосуванням попередніх оцінок. Для визначення балансової вартості використовують такі види оцінок: ➤ історична собівартість; ➤ поточна собівартість; ➤ вартість розрахунку (платежу); ➤ теперішня вартість; ➤ справедлива вартість
Списання заборгованості з балансу	Однаково визначається момент списання заборгованості з балансу: коли воно погашене, анульоване або строк його дії минув	

Продовження Додатку П

1	2	3
Момент віднесення поточних зобов'язань до довгострокових	<p>Довгострокові зобов'язання, на які нараховуються відсотки і які повинні відображатися у розділі поточної заборгованості по довгострокових зобов'язаннях, тобто що підлягають погашенню протягом 12 місяців з дати балансу, продовжують залишатися довгостроковими, якщо:</p> <ul style="list-style-type: none"> первинний строк погашення складає період, що перевищує дванадцять місяців; до затвердження фінансової звітності є угода про переоформлення цього зобов'язання на довгострокове. П. 9 стосується специфічної форми кредитних угод, які повинні бути погашені за вигодою кредитора у випадку порушення певних умов, пов'язаних з фінансовим станом позичальника. Щоб довгострокове зобов'язання за такою угодою вважалось довгостроковим, необхідна наявність декількох умов: <ul style="list-style-type: none"> ➤ умови угоди повинні бути порушені; ➤ до затвердження фінансової звітності позикодавець погодився не вимагати погашення зобов'язань внаслідок її порушення; ➤ виникнення подальших порушень кредитної угоди не очікується протягом 12 місяців з дати балансу 	<p>МСФЗ 1 (пп. 63-64) до перерахованих критеріїв додає, що підприємство передбачає рефінансувати зобов'язання на довгостроковій основі, і цей намір закріплює договором на рефінансування або на зміну графіку платежів, який укладається до затвердження фінансової звітності. Таким чином ініціатором всього описаного вище є підприємство.</p> <p>П. 65 МСФЗ 1 розповсюджується не тільки на довгострокові, але і взагалі на зобов'язання, які впливають зі специфіки умов кредитних угод та обумовлені в даному пункті стандарту. Кредити, умови яких передбачають можливість погашення за вимогою кредитора, за часом можуть бути класифіковані як довгострокові (якщо їх погашення з будь-яких причин повинно відбутися після 12 місяців з дати балансу). Однак особливість подібних угод полягає в тому, що для банку вони є безумовним зобов'язанням. Останній може анулювати угоду до закінчення строку, якщо фінансовий стан позичальника істотно погіршився. Через це підприємство, дотримуючись принципу обачності, повинно класифікувати такі обставини на поточні. І тільки в деяких випадках, які обумовлені в стандарті, підприємство має визнати їх довгостроковими. Класичним принципом таких кредитів є кредитні лінії, кредитування по поточному рахунку (поточний рахунок з правом овердрафту), тобто кредити, які надаються в таких сумах, що не можуть бути погашені за вимогою кредитора, для тимчасового поповнення оборотного капіталу на строк від одного до двох років</p>
Розкриття інформації про зобов'язання у звітності	Кредиторська заборгованість відображається в пасиві балансу за сумою погашення	Зобов'язання відображаються в пасиві балансу як сальдо по рядку "Рахунки до спати" в розділі "Кредиторська заборгованість". При цьому різниця відображення в балансі полягає лише у відмінності структури статей вітчизняної та міжнародної звітності

Нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку та контролю довгострокових зобов'язань в Україні

№ з/п	Назва нормативно-правового документа	Зміст нормативно-правового документа в частині обліку та контролю довгострокових зобов'язань
1	2	3
Нормативно-правові документи, які в загальному регулюють облік та контроль довгострокових зобов'язань в Україні		
1	Закон України “Про бухгалтерську облік та фінансову звітність в Україні” [1120]	Визначає правові засади регулювання організації ведення бухгалтерського обліку та подання фінансової звітності, в тому числі й довгострокових зобов'язань
2	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” [1121]	Визначає мету, склад і принципи підготовки фінансової звітності та вимоги до визнання і розкриття її елементів, в тому числі й довгострокових зобов'язань
3	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Баланс” [1122]	Визначає зміст і форму балансу та загальні вимоги до розкриття його статей. Наводиться поняття терміну “довгострокові зобов'язання”
4	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 “Зобов'язання” [1123]	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про зобов'язання та її розкриття у фінансовій звітності. П. 7-9 розкриває інформацію про довгострокові зобов'язання в частині їх класифікації, оцінки та визнання
Нормативно-правові документи, які регулюють бухгалтерський облік та контроль довгострокових позик банку в Україні		
5	Цивільний кодекс України [1124]	Розглянуто основні положення понять “позика” та “кредит”. Визначено обов'язки позичальника щодо повернення кредиту. Вказано вимоги до форми і порядку укладання кредитного та позикового договору, наслідки його порушення
6	Господарський кодекс України [1125]	Статті 345-349 глави 35 присвячені правовим основам кредитних операцій банків, в тому числі оформленню кредитних відносин з клієнтами. Вказані вимоги до кредитного договору і документи, на основі яких банк приймає рішення про видачу кредиту

¹¹²⁰ Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” № 996–XIV від 16 липня 1999 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai.cgi?№reg=996-14>.

¹¹²¹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, затверджене наказом Міністерства фінансів України № 87 від 31.01.99 р.

¹¹²² Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Баланс” затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 87 від 31.03.1999 із змінами та доповненнями № 1213 від 19.12.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai.cgi?№reg=1213-00>.

¹¹²³ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 “Зобов'язання” затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 85 від 11.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai.cgi?№reg=85-00>.

¹¹²⁴ Цивільний Кодекс України № 435–IV від 16.01.2003 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai.cgi?№reg=435-15>.

¹¹²⁵ Господарський Кодекс України [Електронний ресурс]: закон / Закон від 16.01.2003 № 436 – IV із змінами та доповненнями № 1070 – VI(1070-17) від 05.03.2009. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai.cgi?№reg=1070-17>.

Продовження Додатку Р

1	2	3
7	Закон України “Про банки та банківську діяльність в Україні” [1126]	Дано загальне юридичне трактування кредитних операцій. Розглянуто загальні норми, що стосуються інституту захисту прав та інтересів кредиторів. Містяться основні обмеження у сфері кредитування
8	Закон України “Про заставу” [1127]	Регулює основні моменти оформлення майна в заставу з метою одержання кредиту, а права банку щодо заставного майна. Визначено перелік майна і майнових прав, які можуть надаватися під заставу
9	Закон України “Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов’язань” [1128]	Регулює договірні правовідносини між платниками та одержувачами грошових коштів щодо відповідальності за несвоєчасне виконання грошових зобов’язань
10	Закон України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень” [1129]	Визначає правовий режим регулювання обтяжень рухомого майна, встановлених з метою забезпечення виконання зобов’язань, а також правовий режим виникнення, оприлюднення та реалізації інших прав юридичних і фізичних осіб стосовно рухомого майна
11	Закон України “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” [1130]	Регулює відносини у системі іпотечного кредитування. Визначено порядок та особливості укладання кредитного договору суб'єктами даних відносин
12	Положення “Про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам” [1131]	Визначено основні вимоги, які повинні бути дотримані при наданні або отриманні нерезидентом кредиту від підприємства України. Зазначено перелік документів, які мають бути оформлені при даних кредитних відносинах. Регламентує процедури документального оформлення таких операцій: реєстрація договорів, отримання реєстраційного свідоцтва, видача індивідуальних ліцензій НБУ на перерахування іноземної валюти за кордон

¹¹²⁶ Закон України “Про банки та банківську діяльність в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lici.net/fo.com.ua/zako№-ukrai№yi-o-ba№kah-i-ba№kovskoy-deyatel№osti-rus.html> 2000 рік № 2121-III.

¹¹²⁷ Закон України “Про заставу” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/l_doc2.№sf/li№k1/T265400.html.

¹¹²⁸ Закон України “Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов’язань” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://search.ligazako№.ua/l_doc2.№sf/li№k1/Z960543.html] 10.01.2002 № 2921-III.

¹¹²⁹ Закон України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/l_doc2.№sf/li№k1/T031255.html.

¹¹³⁰ Закон України “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/l_doc2.№sf/li№k1/t030979.html 20.01.2005 № 2378-VI.

¹¹³¹ Положення “Про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/l_doc2.№sf/li№k1/Reg9484.html 17.06.2004 № 270.

Продовження Додатку Р

1	2	3
13	Постанова НБУ “Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту” [1132]	Визначено необхідність здійснення інформування клієнта перед видачею кредиту про вартість усіх послуг, які він повинен сплатити, та про реальну банківську ставку
14	Лист ДПА “Щодо відображення в податковому обліку операцій з одержання та повернення поворотної фінансової допомоги (позики)” [1133]	Визначено сутність поворотної фінансової допомоги (безпроцентної позики), порядок її оподаткування у кредитора і позичальника відповідно до їх статусів
15	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати” [1134]	Визначено вид витрат, які несе підприємство при сплаті відсотків за користування кредитами та позиками
Нормативно-правові документи бухгалтерського обліку та контролю довгострокових векселів виданих		
16	Закон України “Про цінні папери і фондовий ринок” [1135]	Згідно ст. 3 вексель відносять до цінних паперів. Законом визначено, що вексель – це цінний папір, який посвідчує безумовні грошові зобов’язання векселедавця сплатити після настання терміну певну суму грошових коштів власнику векселя (векселедержателю). Векселі застосовують у випадках, коли необхідно провести відстрочку платежу, або коли є потреба оперативно провести фінансову операцію
17	Женевська конвенція від 07.06.1930 р. Дата набуття чинності в Україні – 06.01.2000 р. [1136]	Запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі. Вимагає, щоб Україна ввела його в дію на своїй території або мовою одного з його оригінальних текстів (тобто англійською чи французькою), або національною мовою (тобто українською)
18	Постанова ВРУ “Про застосування векселів у господарському обороті України” [1137]	Визначає, що вексель введено для полегшення розрахунків між суб’єктами господарської діяльності

¹¹³² Постанова НБУ “Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/1_doc2.№sf/li№k1/re13808.html.

¹¹³³ Лист ДПА “Щодо відображення в податковому обліку операцій з одержання та повернення поворотної фінансової допомоги (позики)” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/1_doc2.№sf/li№k1/GDPI5436.html.

¹¹³⁴ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.№ibu.factor.ua/ukr/i№fo/i№strbuh/psbu16/19.01.2000 №27/4248>.

¹¹³⁵ Закон України “Про цінні папери і фондовий ринок” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/1_doc2.№sf/li№k1/T063480.html.

¹¹³⁶ Женевська конвенція від 07.06.1930 р. Дата набуття чинності в Україні – 06.01.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oblik.i№.ua/load/zhe№evska_ko№ve№cija_07_06_1930_r_jakoj_u_zaprovadzhe№o_u№ifikova№ij_zako№_pro_perekaz№i_vekseli_ta_prosti_vekseli/1-1-0-53.

¹¹³⁷ Постанова ВРУ “Про застосування векселів у господарському обороті України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/1_doc2.№sf/li№k1/T247000.html.

Продовження Додатку Р

1	2	3
19	Наказ Президента України “Про розширення сфери обігу векселів” [1138]	Наказ виданий з метою розширення сфери обігу векселів, який передбачав скасування обмежень стосовно розміру суми зобов’язань на один вексель. Розмір зобов’язань встановлювався за згодою суб’єктів підприємницької діяльності
20	Постанова КМУ “Про затвердження правил виготовлення і використання бланків” [1139]	Визначено порядок випуску і обігу векселів. Згідно до діючого законодавства бланки простого і переказного векселя придбаються підприємствами в установах банку. Виготовлення таких бланків підприємствами не допускається. При їх придбанні покупець сплачує вартість самого бланка, державне мито і ПДВ
21	Наказ Президента України “Про сплату державного мита за вексельними бланками” [1140]	Під час придбання вексельних бланків покупці в обов’язковому порядку сплачують державне мито на кожний бланк в розмірі 10 % від неоподаткованого мінімуму громадян (НМДГ) (17 грн.)
22	Лист Мінфіну України “Про бухгалтерський облік вексельного обігу” [1141]	Визначає загальні засади бухгалтерського обліку вексельних операцій в Україні
23	Закон України “Про обіг векселів в Україні” [1142]	Визначає особливості обігу векселів в Україні, який полягає у видачі переказних та простих векселів, здійсненні операцій з векселями та виконанні вексельних зобов’язань у господарській діяльності, відповідно до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі, з урахуванням застережень, обумовлених додатком II до цієї Конвенції, та відповідно до Женевської конвенції 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі, Женевської конвенції 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів
24	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати” [1143]	Визначено вид витрат, які несе підприємство при сплаті відсотків за векселями

¹¹³⁸ Наказ Президента України “Про розширення сфери обігу векселів” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jurco.net.ua/zako№y/zako№_show.php?zako№_id=3638&db№ame=laws_uk_1995.

¹¹³⁹ Постанова КМУ “Про затвердження правил виготовлення і використання бланків” від 10.09.1992 р. №528 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zako№2.rada.gov.ua/laws/show/528-92-%D0%BF>.

¹¹⁴⁰ Наказ Президента України “Про сплату державного мита за вексельними бланками” від 02.01.1993 р. № 504/93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.levo№evsky.org/bazaua09/ukaz/sbor01/text01302.htm>.

¹¹⁴¹ Лист МФУ “Про бухгалтерський облік вексельного обігу” від 17.08.1992р. № 18 – 4116 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/1_doc2.№sf/li№k1/MF92007.html.

¹¹⁴² Закон України “Про обіг векселів в Україні” від 05.04.2001 р. № 3374 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/1_doc2.№sf/li№k1/MF92007.html.

¹¹⁴³ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати” затверджене Наказом Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.№ibu.factor.ua/ukr/i№fo/i№strbuh/psbu16/19.01.2000 №27/4248>.

1	2	3
Нормативно-правові документи, які регулюють облік та контроль довгострокових зобов'язань за облігаціями		
25	Положення “Про порядок здійснення емісії облігацій та їх обігу” Мінюст України [1144]	Це Положення установлює порядок здійснення емісії, обігу облігацій підприємств, реєстрації в Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку випуску облігацій підприємств та проспекту їх емісії, звіту про результати розміщення облігацій, звіту про наслідки погашення та скасування реєстрації випуску цих облігацій
26	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати” [1145]	Визначено вид витрат, які несе підприємство при сплаті відсотків за облігаціями
Нормативно-правове регулювання обліку та контролю довгострокових зобов'язань з оренди		
27	Цивільний кодекс України. Кн. 5-6. Коментар основних положень [1146]	Передбачає оренду майна різних форм власності, порядок укладання договорів оренди, основні принципи здійснення операцій з оренди, порядок передачі об'єкта оренди орендарю, підтримання у робочому стані об'єкта оренди, порядок розірвання договору оренди
28	Закон України “Про оренду землі” [1147]	Визначає суб'єктів та об'єкт оренди землі, орендну плату за землю, порядок укладання договору оренди землі, а також істотні умови такого договору
29	Закон України “Про оренду державного і комунального майна” [1148]	Розкриває поняття оренди, а також визначає, що об'єктом оренди можуть бути як цілісні майнові комплекси або інші структурні підрозділи, так і окреме індивідуально визначене майно, яке у свою чергу поділяється на нерухоме (будівлі, споруди, приміщення) і рухоме або інше окреме індивідуально визначене майно. Регулює передачу в оренду майна державних підприємств і організацій, а також підприємств, заснованих на майні, що належить АРК або перебуває у комунальній власності.
30	Закон України “Про лізинг” [1149]	Визначає поняття, об'єкт та суб'єкта лізингу, право власності на об'єкт лізингу, права та обов'язки сторін, істотні умови та строки договору лізингу, ризики та втрати на утримання лізингового майна, лізингові платежі, розв'язання спорів, що виникають з договорів

¹¹⁴⁴ Положення “Про порядок здійснення емісії облігацій та їх обігу” Мінюст України від 13.08.2003 р. № 706/8027 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zako№2.rada.gov.ua/laws/show/z0706-03>.

¹¹⁴⁵ Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України [Текст]: в 3 т. / кол. авторів [заг. редакція, М.Я. Азарова]. – К.: Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2010. – 2389 с.

¹¹⁴⁶ Цивільний Кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zako№1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai№.cgi?№reg=435-15>.

¹¹⁴⁷ Закон України “Про оренду землі” від 06.10.98 р. № 161-XIV [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zako№.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai№.cgi?№reg=161-14>.

¹¹⁴⁸ Закон України “Про оренду державного і комунального майна” в редакції від 23.12.97 р. XIV від 14 жовтня 1998 р., № 685 – XIV від 20 травня 1999 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zako№.№au.ua/doc/?code=2269-12>.

¹¹⁴⁹ Закон України “Про лізинг” № 723/97-ВР від 16 грудня 1997 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними Законом України № 394- XIV від 14 січня 1999 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zako№.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai№.cgi?№reg=1381-15>

Продовження Додатку Ф

1	2	3
		лізингу, порядок реєстрації об'єкта лізингу та договорів лізингу, амортизаційні відрахування, бухгалтерський облік та звітність, а також порядок сплати мита, ПДВ та акцизного збору при ввезенні об'єктів лізингу на митну територію України
31	Роз'яснення Фонду державного майна України [1150]	Регулює необхідність отримання дозволу на здійснення орендних операцій, пов'язаних з державним майном. Тому, необхідним є: 1. Надіслати листа до регіонального відділу Фонду державного майна про дозвіл на укладання договору оренди нерухомого майна, що перебуває на балансі підприємства; 2. До листа додати проект договору, дозвіл органів управління (міністерства, відомства тощо) на оренду приміщення, звіт про експертну оцінку об'єкта та розрахунок орендної плати за перший місяць оренди
32	Закон України “Про податок на додану вартість” [1151]	Регулює виникнення податкового кредиту та податкового зобов'язання за операціями з оренди
33	Постанова КМУ “Методика розрахунку і порядку використання плати за орендою майна” [1152]	Регулює правильність та своєчасність здійснення орендних платежів, а також регулює порядок використання орендної плати
34	П(С)БО 14 “Оренда” [1153]	Визначає методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про оренду необоротних активів та її розкриття у фінансовій звітності
35	Лист ДПАУ “Стосовно порядку проведення розрахункових операцій при здавання в оренду приміщень” [1154]	Регулює орендні відносини та порядок здійснення орендних платежів при оренді приміщень
36	Лист ДПАУ “Про орендну плату за землю” [1155]	Регулює порядок нарахування та сплату орендних платежів за землю
37	Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. [1156]	За договором оренди одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської

¹¹⁵⁰ Роз'яснення Фонду державного майна України № 10-22-8412 від 05.12.95 р. [Електронний ресурс]. – джерело доступу: <http://zakon№.№au.ua/doc/?uid=1009.52.0>

¹¹⁵¹ Закон України “Про податок на додану вартість” від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon№.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai№.cgi?№reg=168%2F97%E2%F0>.

¹¹⁵² Методика розрахунку і порядку використання плати за орендою майна, затвердженою постановою КМУ № 786 від 04.10.95 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними КМУ № 699 від 18.05.98 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazako№.com/docume№t/spart07/i№x07973.htm>.

¹¹⁵³ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 “Оренда” затверджене наказом Міністерства фінансів України № 181 від 28.07.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazako№.ua/l_doc2.№sf/li№k1/a№/153748/REG4708№.html#153748.

¹¹⁵⁴ Лист ДПАУ “Стосовно порядку проведення розрахункових операцій при здавання в оренду приміщень” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dtkk.com.ua/show/2bid02854.html>.

¹¹⁵⁵ Лист ДПАУ “Про орендну плату за землю” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i№vest№avigator.com.ua/ViewPereche№Ukrai№e.aspx>.

¹¹⁵⁶ Господарський Кодекс України [Електронний ресурс]: закон / Закон від 16.01.2003 № 436 – IV із змінами та доповненнями № 1070 – VI(1070-17) від 05.03.2009. – Режим доступу: <http://zakon№1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>

		діяльності (ст. 283)
<i>Продовження Додатку Ф</i>		
1	2	3
38	Наказ “Про затвердження Правил реєстрації цивільних повітряних суден в Україні” [1157]	Оренда повітряного судна – засноване на договорі строкове платне користування повітряним судном, необхідним орендареві для здійснення господарської чи іншої діяльності
39	Основи законодавства СРСР і союзних республік про оренду [1158]	Оренда являє собою засноване на договорі строкове платне володіння і користування землею, іншими природними ресурсами, підприємствами, або іншими майновими комплексами, а також іншим майном, необхідним орендареві для самостійного впровадження господарської чи іншої діяльності (ст. 1)
40	Закон України “Про авторське право і суміжні права” [1159]	Здавання у майновий найм - передача права користування і (або) володіння оригіналом чи примірником твору, фонограми, відеограми на певний строк з метою одержання прямої чи опосередкованої комерційної вигоди (ст. 1)
Нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку та контролю відстрочених податкових зобов'язань		
41	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 “Податок на прибуток” [1160]	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати, доходи, активи і зобов'язання з податку на прибуток та її розкриття у фінансовій звітності. Трактують поняття відстрочених податкових зобов'язань
42	Податковий кодекс України [1161]	Визначено поняття терміну податкове зобов'язання - сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством (у тому числі сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установленій законом строк) (ст. 14). В частині відстрочених податкових зобов'язань визначає віднесення тих чи інших статей бухгалтерського обліку до доходів чи витрат до оподаткування з метою визначення податку на прибуток за звітний період
43	Положення бухгалтерського обліку “Податкові різниці” [1162]	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про податкові різниці та її розкриття у фінансовій звітності. Визначає порядок відображення тимчасових податкових різниць, необхідних при визначенні податкового прибутку (збитку)

Додаток С

¹¹⁵⁷ Наказ “Про затвердження Правил реєстрації цивільних повітряних суден в Україні” від 07.09.1999 № 434. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zako№2.rada.gov.ua/laws/show/z0637-99>.

¹¹⁵⁸ Основи законодавства СРСР і союзних республік про оренду від 23.11.1989 р. № 810 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zako№2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai№.cgi?№reg=v0810400-89>.

¹¹⁵⁹ Закон України “Про авторське право і суміжні права” від 23.12.1993 р. № 3792-XII (зі змінами доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zako№2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai№.cgi?№reg=379212&pass=4/UMfPEGzNehha2y.ZitFkFUdHI4wYs80msh8Ie6>.

¹¹⁶⁰ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 “Податок На Прибуток” [Електронний Ресурс]. – Режим Доступу: <http://Zako№2.Rada.Gov.Ua/Laws/Show/Z0047-01>.

¹¹⁶¹ Податковий кодекс України від [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zako№2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

¹¹⁶² Положення бухгалтерського обліку “Податкові різниці” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zako№2.rada.gov.ua/laws/show/z0212-11> 21.02.2011 №212/18950.

Види підприємств, передбачені Господарським кодексом України

Види підприємств	Поняття	Організаційно-правові форми	Діють/ не діють*
1	2	3	4
Залежно від форм власності:			
Приватне підприємство	Діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи)		+
Підприємство колективної власності	Корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності	Виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом	-
Комунальне підприємство	Діє на основі комунальної власності територіальної громади	Комунальні унітарні підприємства: комунальне комерційне підприємство, комунальне некомерційне підприємство	+
Державне підприємство	Утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління	Державні комерційні підприємства, казенні підприємства	+
Підприємство, засноване на змішаній формі власності	На базі об'єднання майна різних форм власності		
Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу			
Унітарне	Створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства	Унітарними є підприємства: державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника	+

Продовження Додатку С

1	2	3	4
Корпоративне	Утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства	Корпоративними є: кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства (АТ, ТОВ) інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб	+
Господарські товариства	Підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку	Акціонерні товариства (ЗАТ, ВАТ, ПАТ, ПрАТ), товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства	- (ЗАТ, ВАТ)
Інші види підприємств			
Фермерське господарство	Форма підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції		+
Підприємство з іноземними інвестиціями	Створене відповідно до вимог цього Кодексу, в статутному капіталі якого не менш як десять відсотків становить іноземна інвестиція		+
Іноземне підприємство	Діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб	Не можуть створюватися в галузях, визначених законом, що мають стратегічне значення для безпеки держави	+
Об'єднання підприємств залежно від порядку заснування			
Господарське об'єднання	Утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність	Асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом	+
Державне (комунальне) господарське об'єднання	Утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом	Корпорації, концерни	+

Продовження Додатку С

1	2	3	4
	випадках, рішенням міністерств, або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування		
Асоційовані підприємства (господарські організації)	Група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні		+
Холдингова компанія	Публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності)		+
Інші суб'єкти господарювання			
Кредитна спілка	Неприбуткова організація, заснована громадянами у встановленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг		+
Благодійна організація	Недержавна організація, яка здійснює благодійну діяльність в інтересах суспільства або окремих категорій осіб без мети одержання прибутків від цієї діяльності	Членська благодійна організація; благодійний фонд; благодійна установа; інші благодійні організації (фондації, місії, ліги тощо)	+

* Чинним законодавством України не передбачено створення та державна реєстрація нових підприємств за цими організаційно-правовими формами

**Порівняльна характеристика публічного та приватного
акціонерних товариств**

<i>ПАТ (публічне АТ)</i>	<i>ПрАТ (приватне АТ)</i>
Розміщення акцій як приватне, так і публічне	Розміщення акцій тільки приватне
Обов'язкове проходження процедури лістингу принаймні на одній фондовій біржі з повідомленням такої біржі: 1) про проведення загальних зборів та їх порядок денний (ч. 1 ст. 35); 2) про зміни у порядку денному загальних зборів (ч. 7 ст. 38); 3) про придбання значного пакета товариства (ч. 1 ст. 64); 4) про прийняття загальними зборами рішення про припинення АТ шляхом поділу, перетворення, а також про виділення (ч. 1 ст. 82); 5) про виплату дивідендів (ч. 4 ст. 30)	Акції ПрАТ не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону
Акції можуть відчужуватися без згоди інших акціонерів та товариства (ч. 1 ст. 7)	Статутом може бути передбачене переважне право його акціонерів та самого товариства на придбання акцій товариства (ч. 2 ст. 7)
Мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства становить 1250 мінімальних заробітних плат, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства (ч. 1 ст. 14)	
Обмеження щодо кількості акціонерів відсутні	Максимальна кількість акціонерів – 100 осіб (ч. 1 ст. 5)
Оплата розміщення акцій та внесок до статутного капіталу здійснюються коштами, (не)майновими правами, цінними паперами (крім боргових емісійних ЦП, емітентом яких є набувач, та векселів), іншим майном (ч. 1 ст. 23). У разі якщо майно, що вноситься як плата за цінні папери, перебуває у державній чи комунальній власності, грошова оцінка такого майна має дорівнювати його ринковій вартості (п. 3 ст. 23)	Оплата розміщення акцій та внесок до статутного капіталу здійснюються коштами, (не)майновими правами, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є набувач, та векселів), іншим майном (ч. 1 ст. 23)
Голосування з питань порядку денного загальних зборів проводиться тільки з використанням бюлетенів для голосування (ч. 1 ст. 43). Обрання членів наглядової ради публічного товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування (ч. 3 ст. 53)	Голосування на загальних зборах акціонерного товариства з питань порядку денного може проводитися з використанням бюлетенів для голосування (ч. 1 ст. 43). Спосіб обрання членів наглядової ради (за принципом пропорційності представництва або шляхом кумулятивного голосування) визначається статутом (ч. 3 ст. 53)
Річна фінансова звітність підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором (п. 1 ст. 75)	Річна фінансова звітність не підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором
Публічне акціонерне товариство зобов'язане мати власну веб-сторінку в мережі Інтернет, на якій розміщується інформація, що підлягає оприлюдненню (ч. 3 ст. 78)	Немає вимог щодо наявності веб-сторінки в мережі Інтернет
Зміна типу товариства з приватного на публічне або з публічного на приватне не є його перетворенням (ч. 2 ст. 5)	

Види прибутку в довідковій літературі

№ з/п	Види прибутку	Кількість авторів, %	Автори																			
			4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1.	Балансовий прибуток, балансовий прибуток банків, торгових підприємств	75,0	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
2.	Біржовий прибуток	15,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-
3.	Бухгалтерський прибуток, обліковий прибуток	20,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-
4.	Валовий прибуток, валовий прибуток банків	35,0	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	-	+	-	-	-
5.	Від'ємний прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.	Внутрішній прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	Втрачений прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
8.	Дискреційний прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
9.	Додатний прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
10.	Економічний прибуток	10,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-
11.	Емсійний прибуток	25,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	+	-	-

Продовження Додатку У

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
12.	Загальний прибуток від реалізації продукції (надання послуг)	10,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+
13.	Залишковий прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
	Заявлений прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
14.	Інвестиційний прибуток	10,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-
15.	Капіталізований прибуток, Прибуток чистий капіталізований	15,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	+	-	-
16.	Капіталістичний прибуток (прибуток при капіталізмі, в капіталістичному господарстві, в капіталістичному суспільстві)	20,0	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
17.	Капітальний прибуток	10,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-
18.	Кошторисний прибуток	10,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-
19.	Курсовий прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
20.	Маржинальний прибуток	10,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-
21.	Мінімальний прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
22.	Монопольний прибуток	15,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-
23.	Надзвичайний прибуток, прибуток від надзвичайних подій	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
24.	Надприбуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
25.	Нереалізований прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
26.	Нерозподілений прибуток	10,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-
27.	Нормальний прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
28.	Оподатковуваний прибуток, податковий прибуток	15,0	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-
29.	Паперовий прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
30.	Пасивний прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
31.	Питомий прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
34.	Плановий прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
35.	Позареалізаційний прибуток	15,0	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-
36.	Прибуток банків	20,0	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-

Продовження Додатку У

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
	соціалістичних країн, в соціалістичному господарстві)																					
88.	Спекулятивний прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
89.	Споживаний прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
90.	Спожитий прибуток	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
91.	Чистий прибуток, чистий прибуток банків	60,0	+	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+		+	+
Разом видів, шт.			6	3	2	2	1	3	2	3	6	17	4	14	56	15	14	7	5	12	4	4

ⁱ Внешнеэкономический толковый словарь / [под ред. И.П. Фаминского]. – М.: ИНФРА – М, 2000. – 512 с.

ⁱⁱ Краткий экономический словарь / [ред. Белик Ю.А. и др.]. – [2-е изд., доп.] – М.: Политиздат, 1989. – 399 с.

ⁱⁱⁱ Краткий экономический словарь: пятилетки эффективности и качества / [ред. Палкин Ю.И. и др.]. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1978. – 260 с.

^{iv} Банківська енциклопедія / [під редакцією д.е.н. А.М. Мороза]. – К.: Ельтон, 1993. – 328 с.

^v Корнієнко Г.В. Словник для підприємців і бізнесменів / Г.В. Корнієнко, Г.А. Горошко, М.Г. Бельський. – К.: Києво-Могилянська академія, 1992. – 52 с.

^{vi} Басков Л.П. Маркетинг, ринок, фінанси: [термінологічний словар-справочник] / Л.П. Басков – К.: "Імзкс", 1992. – 184 с.

^{vii} Рыночная экономика: понятия, термины, механизмы рыночной экономики: [словарь-справочник]. Кн. 2 / А.А. Зайцев, Ю.Г. Одегов, Г.П. Елисеев, В.С. Бабий. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1991. – 168 с.

^{viii} Популярна юридична енциклопедія / В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський та ін. – К.: Хрінком Інтер, 2002. – 528 с.

^{ix} Киперман Г.Я. Реализация, прибыль, рентабельность / Г.Я. Киперман – М.: Статистика, 1968. – 223 с.

^x Бялковская В.С. Рабочему об экономике: [справочное пособие] / В.С. Бялковская, А.З. Дадашев, В.А. Пеньков. – Москва: Экономика, 1987. – 255 с.

^{xi} Дьяченко В.П. Финансово-кредитный словарь / В.П. Дьяченко. – [Т. II]. – М.: Финансы, 1964. – 688 с.

^{xii} Финансово-кредитный словарь / [гл. редактор В.Ф. Гарбузов]. – Т. 2. [К-П]. – М.: Статистика и финансы, 1986. – 511 с.

^{xiii} Загородний А.Г. Финансово-экономический словарь / А.Г. Загородний, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.

^{xiv} Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 1999. – 895 с.

^{xv} Бухгалтерський словник / [Ф.Ф. Бутинець, Н.Г. Виговська, С.В. Івахненко]; за ред. Ф.Ф. Бутиця. – Житомир: ПП "Рута", 2001. – 224 с.

^{xvi} Завадський Й.С. Словник економічних термінів: менеджмент, маркетинг, підприємництво: [навчально-методичний посібник] / Й.С. Завадський, Г.В. Осовська, О.О. Юркевич. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 444 с.

^{xvii} Лукаш С.И. Банковская энциклопедия / С.И. Лукаш, Л.А. Малютина. – Днепропетровск: Баланс-Аудит, 1994. – 249 с.

^{xviii} Загородний А.Г. Инвестиционный словарь: [навч. посібник] / А.Г. Загородний, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партия. – Львів: Бескид Біт, 2005. – 512 с.

^{xix} Копорулина В.Н. Русско-украинский финансово-банковский словарь / В.Н. Копорулина, Л.В. Копорулина. – Х.: Фортуна-Пресс, Консул, 1997. – 2008 с.

^{xx} Амуржуев О.В. Словарь делового человека / О.В. Амуржуев. – Москва: Экономика, 1992. – 236 с.

Документи обліку пасивів підприємства

Код рахунку	Назва рахунку	Первинні документи
1	2	3
Клас 4. Власний капітал та забезпечення зобов'язань		
40	Статутний капітал	Статут, акт приймання-передачі та оцінки, накладна, ПКО, ВКО, рішення власників, розрахунок бухгалтерії, рішення ліквідаційної комісії, реєстрація рішення у державному реєстрі
41	Пайовий капітал	Статут, довідки бухгалтерії, видаткові та прибуткові касові ордери, протоколи зборів акціонерів (засновників), установчі договори, накладні, акти оприбуткування, накази
42	Додатковий капітал	Акти приймання-передачі основних засобів, довідки, бухгалтерії, накладні, виписки банку, накази, установчі договори, протоколи зборів акціонерів та учасників, акти переоцінок необоротних активів
43	Резервний капітал	Довідки бухгалтерії, виписки банку, накази, установчі договори, рішення зборів учасників
44	Нерозподілені прибутки (непокріті збитки)	Статут, розрахунок, довідка бухгалтерії, рішення власників, протоколи зборів акціонерів, накази
45	Вилучений капітал	Реєстр акціонерів, ВКО, ПКО, платіжні доручення, виписки банку, довідки бухгалтерії
46	Неоплачений капітал	Статут, довідки бухгалтерії, видаткові та прибуткові касові ордери, протоколи зборів акціонерів (засновників), установчі договори, накладні, акти оприбуткування, накази
47	Забезпечення майбутніх витрат і платежів	Розрахунок бухгалтерії, наказ керівника, ВКО, виписки банку, довідки бухгалтерії
48	Цільове фінансування і цільові надходження	Довідки бухгалтерії, розрахунки бухгалтерії, виписки банку, кошториси, платіжні доручення
49	Страхові резерви	Довідки бухгалтерії, розрахунки бухгалтерії тощо
Клас 5. Довгострокові зобов'язання		
50	Довгострокові позики	Кредитні договори, виписки банку, розрахунки бухгалтерії, платіжні доручення, договори про відстрочення кредитів, договори позик, ПКО, ВКО, звіти касира
51	Довгострокові векселі видані	Господарські договори, векселі, розрахунки бухгалтерії, накладні, акти, рахунки, ВКО, звіти касира, платіжні доручення, виписки банку
52	Довгострокові зобов'язання за облігаціями	Договори, довідки бухгалтерії, ВКО, звіти касира, платіжні доручення, виписки банку
53	Довгострокові зобов'язання з оренди	Договори фінансової оренди, договори лізингу, рахунки, акти оприбуткування необоротних активів, технічна документація, розрахунки бухгалтерії, платіжне доручення, виписки банку

Продовження Додатку Ф

1	2	3
54	Відстрочені податкові зобов'язання	Розрахунки бухгалтерії, платіжні доручення, податкові накладні, виписки банку тощо
55	Інші довгострокові зобов'язання	Господарські договори, розрахунки бухгалтерії, ПКО, звіти касира, виписки банку, ВКО, платіжні доручення
Клас 6. Поточні зобов'язання		
60	Короткострокові позики	Кредитні договори, виписки банку, розрахунки бухгалтерії, платіжні доручення, договори позики, ПКО, ВКО, звіти касира
61	Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	Господарські договори, розрахунки бухгалтерії, ПКО, звіти касира, виписки банку, ВКО, платіжні доручення
62	Короткострокові векселі видані	Господарські договори, векселі, розрахунки бухгалтерії, накладні, акти, рахунки, ВКО, звіти касира, платіжні доручення, виписки банку
63	Розрахунки з постачальниками та підрядниками	Договори, накладні, рахунки-фактури, рахунки, акти прийнятих робіт (послуг), податкові накладні, товарно-транспортні накладні, зовнішньоекономічні договори купівлі-продажу, вантажно-митні декларації, приймальні акти і акти експертизи торговельно-промислової палати, комерційні документи (рахунки-фактури, ІНВОЙСИ, що підтверджують митну вартість товару); транспортні накладні (СМК, залізничні накладні, авіа накладні, коносаменти, товарно-транспортні накладні, пакувальні листи)
64	Розрахунки за податками й платежами	Розрахунки бухгалтерії, платіжні доручення, податкові накладні, вантажні митні декларації
65	Розрахунки за страхування	Платіжні доручення, виписки банку, розрахунково-платіжні відомості, лікарняні листи тощо
66	Розрахунки за виплатами працівникам	Розрахунково-платіжні відомості, платіжні відомості, таблиці обліку робочого часу, накопичувальні картки виробітку і заробітної плати, накопичувальні картки обліку заробітної плати, особові рахунки, листки обліку простоїв, відомості обліку дивідендів, чеки, платіжні доручення, ВКО, виписки банку
67	Розрахунки з учасниками	Договори, розрахунки та довідки бухгалтерії, рішення власників, протоколи зборів акціонерів, накази, відомості обліку дивідендів, ВКО, платіжні доручення
68	Розрахунки за іншими операціями	Господарські договори, розрахунки бухгалтерії, ПКО, звіти касира, виписки банку, ВКО, платіжне доручення
69	Доходи майбутніх періодів	Договори, виписки банку, ПКО, довідки бухгалтерії

Систематизація документів щодо підтвердження господарських операцій з пасивами з урахуванням стадій їх життєвого циклу

<i>Рахунок</i>	<i>Господарська операція (стадія зародження пасивного рахунку)</i>	<i>Первинні документи</i>	<i>Господарська операція (стадія зростання та стабілізації пасивного рахунку)</i>	<i>Первинні документи</i>	<i>Господарська операція (стадія спаду пасивного рахунку)</i>	<i>Первинні документи</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Клас 4. Власний капітал та забезпечення зобов'язань						
40 “Статутний капітал”	Оголошено статутний капітал	Установчі документи, Статут	Отримано внески у формі грошових коштів, основних засобів тощо	ПКО, виписка банку, акт приймання передачі, накладна, інвентаризаційний опис	Банкрутство підприємства (ліквідація)	Рішення ліквідаційної комісії, Статут, інші установчі документи
41 “Пайовий капітал”	Оприбутковано внески членів кооперативу	ПКО, виписка банку, довідка бухгалтерії	Поповнено пайовий капітал за рахунок доходу пайовиків	Протоколи зборів акціонерів (засновників), установчі договори	Направлено пайові внески на формування статутного капіталу	Установчі документи, Статут, довідка бухгалтерії
42 “Додатковий капітал”	Відображено емісійний дохід від продажу акцій	Виписка банку, довідка бухгалтерії	Відображено суму уцінки основних засобів	Розрахунок бухгалтерії	Відображено збільшення статутного капіталу за рахунок додаткового капіталу	Довідка бухгалтерії
43 “Резервний капітал”	Частину прибутку направлено на поповнення резервного капіталу	Довідка бухгалтерії	Відображено збільшення резервного капіталу за рахунок зменшення додаткового капіталу	Довідка бухгалтерії	Списано кошти з резервного фонду на погашення збитків	Довідка бухгалтерії

Продовження Додатку X

1	2	3	4	5	6	7
44 “Нерозподілені прибутки (непокріті збитки)”	Визначено фінансовий результат (прибуток)	Розрахунок бухгалтерії, довідка бухгалтерії	Направлено частину прибутку на виплату дивідендів	Рішення зборів засновників, протоколи зборів акціонерів, довідка бухгалтерії	Покрито збиток минулих років за рахунок прибутку	Довідка бухгалтерії
45 “Вилучений капітал”	Викуплено акції у акціонерів	ВКО, виписка банку, довідка бухгалтерії	Здійснено перепродаж викуплених акцій	Виписка банку, ПКО, довідка бухгалтерії	Анульовано акції	Довідка бухгалтерії, рішення засновників
46 “Неоплачений капітал”	Зареєстровано статутний капітал і здійснено випуск акцій	Статут, установчі документи, рішення власників	Учасники оплатили вартість акцій грошовими коштами	ПКО, виписка банку	Відображено заборгованість за одним із учасників	Установчі документи, довідка бухгалтерії
Регістри обліку, фінансова звітність	Журнал 7, ф. № 1 “Баланс”, ф. № 4 “Звіт про власний капітал”, ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності”					
Клас 5. Довгострокові зобов’язання						
50 “Довгострокові позики”	Отримано довгостроковий кредит	Кредитний договір, договір позики, виписка банку, ПКО	Нараховано відсотки за кредит	Розрахунок бухгалтерії	Переведено частину довгострокової позики до короткострокової	Довідка бухгалтерії

Продовження Додатку X

1	2	3	4	5	6	7
51 “Довгострокові векселі видані”	Видано постачальнику довгостроковий вексель	Вексель	Заміна зобов'язань з довгострокового векселя зобов'язанням з позики (оформлено позику під вексель)	Довідка бухгалтерії	Погашення векселя готівкою або в порядку безготівкових розрахунків	ВКО, виписка банку
52 “Довгострокові зобов'язання за облігаціями”	Здійснено викуп акцій за рахунок випущених облігацій (обмін акцій на облігації)	Договір, довідка бухгалтерії, ВКО, звіт касира, платіжне доручення, виписка банку	Погашення заборгованості постачальникам шляхом передачі в їх розпорядження облігацій	Договір, довідка бухгалтерії	Списано заборгованість за непогашеними облігаціями	Довідка бухгалтерії
55 “Інші довгострокові зобов'язання”	Господарські договори, розрахунок бухгалтерії, ПКО, звіт касира, виписка банку, ВКО, платіжне доручення, виписка банку					
Регістри обліку, фінансова звітність	Журнал 2 і 3 та відомості до них, ф. № 1 “Баланс”, ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності”					
Клас 6. Поточні зобов'язання						
60 “Поточні зобов'язання”	Отримано кредит в національній валюті	Кредитний договір, договір позики, ПКО, ВКО, звіт касира	Нараховані відсотки за кредити	Розрахунок бухгалтерії, довідка бухгалтерії	Погашено заборгованість перед кредитором	Платіжне доручення, виписка банку, розрахунок бухгалтерії, ВКО

Продовження Додатку X

1	2	3	4	5	6	7
61 “Поточна заборгованість за довгостроковими зобов’язаннями”	Переведено довгострокову заборгованість до складу поточної	Довідка бухгалтерії	Нараховано відсотки за кредит	Розрахунок бухгалтерії, довідка бухгалтерії	Погашено поточну заборгованість	Платіжне доручення, виписка банку, розрахунок бухгалтерії, ВКО
63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”	Здійснено передоплату постачальнику за товар (50 %)	Договір, Виписка банку, ВКО	Отримано товар від постачальника	Накладна, податкова накладна, рахунок	Погашено заборгованість за весь товар (50%)	Виписка банку, ВКО
64 “Розрахунки за податками й платежами”	Нараховано податок на додану вартість	Податкова накладна, довідка бухгалтерії	Вираховано із заробітної плати податок з доходів фізичних осіб	Розрахунок бухгалтерії	Нараховано податок на прибуток підприємства	Розрахунок бухгалтерії
65 “Розрахунки за страхування”	Проведено відрахування від заробітної плати	РПВ, платіжна відомість, розрахунок бухгалтерії	Проведено утримання із заробітної плати	Розрахунок бухгалтерії	Вся нарахована сума перерахована органами державної служби зайнятості	Платіжне доручення, виписка банку
66 “Розрахунки за виплатами працівникам”	Нараховано заробітну плату працівникам	Договір, РПВ, платіжна відомість, таблиць обліку робочого часу, накопичувальна картка обліку заробітної плати	Проведено соціальні відрахування	Розрахунок бухгалтерії (або довідка бухгалтерії)	Виплачено заробітну плату	Рахунок, чек, платіжне доручення, ВКО, виписка банку

Продовження Додатку X

1	2	3	4	5	6	7
67 “Розрахунки з учасниками”	Направлено частину чистого прибутку на виплату дивідендів	Договори, рішення власників, протоколи зборів акціонерів, накази, відомість обліку дивідендів	Здійснено розподіл дивідендів між учасниками	Розрахунок бухгалтерії, довідка бухгалтерії	Виплачено дивіденди учасникам	ВКО, платіжне доручення, виписка банку
68 “Розрахунки за іншими операціями”	Відображено заборгованість за комунальні послуги	Договір, Рахунок, рахунок-фактура	Відображено податковий кредит	Податкова накладна, рахунок, рахунок-фактура	Погашено заборгованість перед комунальним підприємством	Виписка банку, ВКО
69 “Доходи майбутніх періодів”	Отримано орендну плату за наступний місяць	ПКО, виписка банку	Включено до доходів майбутніх періодів суму дебіторської заборгованості	Довідка бухгалтерії	Відображено списання доходів майбутніх періодів та включення їх до складу доходів звітного періоду	Довідка бухгалтерії
Регістри	Журнал 2 (рах.60), Журнал 3 розділ 1(рах. 62, 63, 68), розділ 2 (рах.61, 64, 67, 69), Журнал 5,5А (рах. 65,66)					
Звітність	Ф.№1 “Баланс”, ф.№2 “Звіт про фінансові результати”, ф.№4 “Звіт про власний капітал”, ф.№5 “Примітки до річної фінансової звітності”					

Основні стадії життєвого циклу підприємства (в розрізі пасивів підприємства) та їх документальне оформлення

Стадія	Пасив					
	Власний капітал	Документи	Довгострокові зобов'язання	Документи	Поточні зобов'язання	Документи
1	2	3	4	5	6	7
Зародження (створення)	Формування статутного капіталу. Якщо мова ведеться про акціонерне товариство, тоді підприємство здійснює емісію акцій на суму, рівну розміру статутного капіталу	Статут, інвентаризаційний опис, акт приймання-передачі та оцінки, накладка, ПКО, ВКО, рішення власників, реєстрація рішення у державному реєстрі тощо	Отримання довгострокових кредитів (рахунок 50 "Довгострокові позики" з відповідними субрахунками)	Кредитний договір, виписка банку, розрахунок бухгалтерії, інвентаризаційний опис, акт приймання-передачі та оцінки, накладна тощо	Отримання короткострокових кредитів – має місце тоді, коли мова йде про незначні суми грошових коштів, які можна отримати без застави	Кредитний договір, виписка банку, розрахунок бухгалтерії, платіжне доручення, договір позики, ПКО, ВКО, звіт касира тощо
Зростання (становлення)	Збільшення або зменшення статутного капіталу (додаткова емісія акцій або анулювання вже випущених акцій)	Рішення власників, протоколи зборів акціонерів, накази, виписка банку	Отримання довго-, короткострокової позики, виплата відсотків, комісійних тощо	Розрахунок бухгалтерії, виписка банку, ВКО, платіжне доручення, кредитний договір, ПКО, ВКО, звіт касира	На даній стадії підприємство починає відносини з найманими працівниками, відповідно, виникає заборгованість з оплати праці. Даний етап також передбачає те, що підприємство починає здійснювати безпосередньо ту діяльність, заради якої було створене, тому починають виникати відносини з постачальниками, відповідно, виникає	Розрахунково-платіжна відомість, платіжна відомість, таблиць обліку робочого часу, накопичувальна картка виробітку і заробітної плати, накопичувальна картка обліку заробітної плати, особовий рахунок, листок обліку простоїв, відомість обліку дивідендів, чек, платіжне доручення, ВКО, виписка банку, договори, рахунки-фактури, рахунки, акти прийнятих робіт, послуг, податкові накладні, товарно-транспортні накладні, зовнішньоекономічний договір, договір купівлі-продажу,

Продовження Додатку Ц

1	2	3	4	5	6	7
					кредиторська заборгованість за товари, роботи та послуги і поточні зобов'язання за розрахунками з одержаних авансів. В процесі здійснення операцій з постачальниками, виникає заборгованість за податками і платежами	вантажно-митні декларації, приймальні акти і акти експертизи торговельно-промислової палати, комерційні документи, господарські договори, розрахунок бухгалтерії, ПКО, звіт касира, виписка банку, ВКО, платіжне доручення, вантажна митна декларація
Стабілізація (пік діяльності)	На даному етапі підприємство стає прибутковим, і зазвичай досягає максимального рівня прибутку за весь період життєвого циклу	Розрахунок бухгалтерії, довідка бухгалтерії, рішення власників, протоколи зборів акціонерів, накази	Підприємство, яке отримало довгостроковий кредит на початку своєї діяльності, вже має достатньо грошових коштів для погашення тіла даного кредиту, або основної його частини, та переведення довгострокового кредиту до поточних зобов'язань	ВКО, виписка банку, довідка бухгалтерії, розрахунок бухгалтерії, звіт касира	На даному етапі підприємство має велику кількість поточних зобов'язань, оскільки воно веде свою діяльність вже достатню кількість часу, і вже налагодило весь механізм функціонування; підприємство має стабільні відносини з постачальниками з приводу закупівлі сировини та матеріалів, найманими працівниками з приводу виплати заробітної плати, з державою тощо	Накладні, рахунки-фактури, рахунки, акти прийнятих робіт, послуг, податкові накладні, товарно-транспортні накладні, розрахунки бухгалтерії, платіжні доручення, податкова накладна, вантажна митна декларація, розрахунково-платіжна відомість, платіжна відомість, таблиць обліку робочого часу, накопичувальна картка виробітку і заробітної плати, накопичувальна картка обліку заробітної плати, ВКО, виписка банку

Продовження Додатку Ц

1	2	3	4	5	6	7
Спад (занепад)	На даному етапі життєвого циклу підприємство завершує свою діяльність, саме тому необхідно розподілити частки статутного капіталу між власниками. Потрібно також погасити заборгованість перед кредиторами та позичальниками. Якщо мова йде про акціонерне товариство, підприємству слід викупити та анулювати усі випущені ними акції	Статут, рішення власників, протоколи зборів акціонерів, накази, відомість обліку дивідендів, ВКО, платіжне доручення, господарські договори, розрахунок бухгалтерії, ПКО, звіт касира, виписка банку	На стадії занепаду (банкрутства) підприємство проходить процедуру ліквідації, усе майно підприємства стає реалізаційними засобами, саме тому підприємство погашає свою довгострокову заборгованість за допомогою реалізації свого майна	Установчі документи, накладна, рахунок, рахунок-фактура, акти прийнятих робіт, послуг, податкові накладні, товарно-транспортні накладні, виписки банку	Поточні зобов'язання зазвичай стають основною причиною банкрутства підприємства, оскільки на даній стадії об'єми реалізації спадають, проте заборгованість підприємства залишається на тому самому рівні, у підприємства залишається все менше можливостей погасити зобов'язання	Виписки банку, договори, накладна, рахунок, рахунок-фактура, акти прийнятих робіт, послуг, податкові накладні, товарно-транспортні накладні, ВКО, платіжне доручення

Склад інформаційного забезпечення процесу інвентаризації зобов'язань підприємства пропонується доц. І.В. Орловим [1163]

Кредитор	Вид зобов'язання	Можливість направлення зовнішнього запиту	Джерела інформації щодо	
			облікових даних	фактичних даних
Юридична особа (постачальник, покупець, підрядник)	Кредиторська заборгованість за товари (роботи, послуги), за отриманими авансами, заборгованість за векселями	+	Накладні, акти приймання-передавання ОЗ, товарно-транспортні накладні, виписки банку, ПКО, ВКО, Журнал З	Дані актів взаємозвірки розрахунків
Банківська установа	Довгострокові, поточні позики банку, заборгованість за нарахованими відсотками	+	Розрахунки бухгалтерії, виписки банку, квитанції відділень банку про приймання платежів, Журнал З	Довідки про нараховані відсотки, реєстри отриманих банком платежів, виписки по кредитних рахунках
Податкові органи	Заборгованість перед бюджетом	–	Первинні документи, реєстри податкового обліку, податкові декларації та розрахунки, податкові повідомлення – рішення, податкові вимоги, виписки банку	Форми податкової звітності, що містять узгоджене податкове зобов'язання платника податку
Фонди соціального страхування	Заборгованість зі страхування	–	Первинні документи, розрахунки внесків на загально-обов'язкове державне соціальне страхування	Форми звітності до фондів, що містять узгоджені зобов'язання платників
Фізичні особи (працівники підприємства)	Заборгованість з виплат працівникам	+	Розрахунково-платіжні відомості, ВКО, виписки банку, накладні на видачу ТМЦ у рахунок заробітної плати, документи, що посвідчують видачу додаткових соціальних благ працівникам	Форми податкової звітності про податок з доходів фізичних осіб, виписки банку з рахунків зарплатного проекту
Учасники підприємства (фізичні особи)	Заборгованість за нарахованими дивідендами, заборгованість за випущеними акціями (частками, паями)	–	Рішення зборів учасників (акціонерів), розрахунки бухгалтерії, виписки банку, ВКО, акти приймання-передавання	–
		+		Дані бухгалтерського обліку учасника (акти збірки)

Примітки:

Знаком “+” у таблиці позначено випадки, коли для підтвердження величини зобов'язань підприємства можна направляти до сторони-кредитора зовнішній запит.

Знаком “–” у таблиці позначені випадки, коли неможливо направити до сторони кредитора зовнішній запит при інвентаризації величини зобов'язань підприємства.

¹¹⁶³ Орлов І.В. Бухгалтерський облік і контроль зобов'язань суб'єктів господарювання: теорія і методологія [Текст]: монографія / І.В. Орлов. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 400 с.

Методи відпливу капіталів з України [1164]

№	Метод	Характеристика
1	2	3
1	Нелегальне вивезення грошей	Шляхом купівлі українською компанією акцій, продаж їх за кордон (зазвичай офшорній структурі) та повторний викуп за ціну, у кілька разів більшу
2	Заниження експортерами та завищення імпортерами контрактних цін	З метою отримання зарубіжним партнером премії, частка якої переказується на кордонний рахунок українського резидента (іноді кошти залишаються на рахунку партнера і використовуються за вказівкою української сторони), завищення у контракті показників якості експортного товару з одночасним завищенням розміру штрафу (дозволяє отримати за кордоном штучний дохід за невідповідність цій якості)
3	Толінгова схема	Давальницька сировина, що належить зарубіжній фірмі, надходить на місцеве підприємство, де переробляється, а потім вивозиться, повністю звільнена від податків (для зарубіжного постачальника вигода полягає у відсутності витрат на ПДВ та мито і здешевленні продукту; вітчизняне підприємство за рахунок давальницької сировини тимчасово завантажує потужності, але потрапляє в залежність від постачальника і лєвова частка доходів вивозиться з країни)
4	Використання важко контрольованих зовнішньоторговельних розрахунків	Укладання експортного контракту на умовах експортного кредиту з розстрочкою платежу на 10-15 років; домовленість між експортером, який бажає залишити валюту за кордоном, та іноземним контрагентом про постачання на умовах відкриття відкличного акредитива або інкасо з акцептом, а далі – анулювання акредитива або відмова від акцепту після перетинання товаром кордону
5	Експорт капіталу в чистому вигляді	Шляхом авансових платежів під імпортні контракти без подальшого постачання товарів і послуг (укладається контракт на постачання продукції з іншої країни, українська фірма проводить попередню платню у валюті, закордонний товар не надходить, а валюта відпливає за кордон)
6	Цінові маніпуляції	Валюта лишається за кордоном під прикриттям бартерних операцій
7	Переказ або залишення валюти за кордоном	У вигляді внесків до статутних фондів спільних підприємств, що створюється
8	Використання фіктивних комерційних структур	Наприклад, фірми-фантоми (українська та кіпрська) укладають контракт про постачання української продукції, продукцію відправлено, 90 днів минає, а валюта до країни не надходить. Контролюючі органи з'ясовують, що контрагентів фізично не існує, вивезений через фіктивну фірму за кордон товар продано там, а гроші перераховані на рахунок у закордонному банку
9	Застосування фальшивих авізо	Під час відвантаження продукції за кордон та листів-розпоряджень про переказ коштів на рахунки фірм та приватних осіб у закордонні банки, перерахування іноземним фірмам коштів у рахунок оплати фіктивних послуг
10	Неповернення валютної виручки	Під приводом форс-мажорних обставин

¹¹⁶⁴ Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави: [навчальний посібник] / А.І. Сухоруков, О.Д. Ладюк – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.

Продовження Додатку Ш

1	2	3
11	Внесення страху вального депозиту в іноземний банк	Для отримання кредиту без його фактичного отримання
12	Використання іноземців при реєстрації фірм	За короткий проміжок часу за фальшивими документами акумулюються кошти, які далі конвертують у валюту і переказують за кордон, після чого існування фірми припиняється
13	Накопичення капіталу в офшорних зонах	З використанням різноманітних схем (толінгова схема, повернення експортної виручки, фіктивні імпорتنі контракти, авансові перекази у рахунок фіктивних контрактів, створення фіктивної заборгованості перед юридичними особами за кордоном; купівля матеріальних і нематеріальних активів у місцевого представництва офшорної компанії, яка належить керівнику підприємства або родичам)
14	Використання офшорів з метою отримання грошей за фіктивну працю	В офшорі відкривається рахунок або фірма, куди переказуються кошти сумнівного походження; незабаром відкривається аналогічний рахунок або фірма в іншому офшорі, куди переходять гроші; звідти вони швидко повертаються до власника як оплата за працю, яку було виконано для іноземної компанії; ці кошти вже починають оподатковуватися і набувають легального вигляду; оскільки податкові вилучення при цьому коливаються в межах 35-40%, вітчизняні підприємці оформлюють отримання грошей з-за кордону не у вигляді зарплати, а як кредит, з якого податків (окрім 3-5% за переказ) сплачувати не треба, оскільки вони не належать до категорії доходів
15	Зникнення банків	Підпалюють документацію і вуалюється подальший шлях коштів
16	Використання державних цінних паперів та облігацій внутрішньої державної позики	Відбувається трансформація внутрішнього боргу в зовнішній і, відповідно, – вивезення національного капіталу за кордон
17	Вивезення капіталу приватними особами	За допомогою кредитних карток; відкриття українськими громадянами зарубіжних рахунків із порушенням законодавства, на яких акумулюється частина зарплати, гонорарів та інших доходів, що отримані у валюті за кордоном або на території України
18	Зарахування на зарубіжні валютні рахунки українських резидентів коштів від продажу будь-яких матеріальних активів	Ця схема традиційна для громадян, що виїжджають на постійне місце проживання
19	Вивезення товарів	Під виглядом майна під зобов'язання про зворотне вивезення (виставки, комплектуючі тощо) з наступною реалізацією без дозволу митних органів та без сплати відповідних платежів

ПРО АВТОРА

Петренко Наталія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету.

З 1999 року працює в університеті на посадах інженера, стажера, старшого викладача, доцента кафедри бухгалтерського обліку і контролю. Читає лекції з курсів: “Контроль і ревізія”, “Внутрішній контроль”, “Аудит”, “Міжнародні стандарти”. У 2004 році в Національному аграрному університеті (м. Київ) захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему “Організація і методика аудиту в Україні”, у 2005 році присвоєно вчене звання доцента кафедри бухгалтерського обліку і контролю.

За результатами досліджень опублікувала 89 праць з яких особисто автору належить 116,67 друк. арк., з них 64 наукового та 25 навчального характеру, в т.ч. 5 монографій у співавторстві, 9 підручників у співавторстві з грифом МОН України, 13 навчальних посібників у співавторстві з грифом МОН України.

Співавтор монографій “Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі” (2004 р.); “Очерки по бухгалтерскому учету и контролю. Результаты диссертационных исследований проблем бухгалтерского учета и контроля Житомирской бухгалтерской школы” (2005 р.); “Бухгалтерський облік: історичний аспект. Результати дисертаційних досліджень Житомирської наукової бухгалтерської школи” (2006 р.), “Розвиток системи бухгалтерського обліку: реалізація мікроекономічних запитів” (2012 р.), “Хозяйственный контроль: проблемы теории, методологии и практики” (2012 р.).

Сертифікований аудитор України, Уповноважений представник Аудиторської палати України в Житомирській області.

Під керівництвом Наталії Іванівни захистили кандидатські дисертації: О.О. Пархомчук на тему “Бухгалтерський облік і контроль операцій з резервами підприємства”; І.В. Саух – “Бухгалтерський облік і контроль затрат на оплату праці в умовах ресурсозбереження”; Л.Ф. Маценко – “Бухгалтерський облік та контроль фактів господарського життя з невизначеними наслідками”; Л.Г. Михальчишина – “Бухгалтерський облік операцій з управління нерухомим майном”.

Наукове видання

ПЕТРЕНКО Наталія Іванівна

**БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК
І КОНТРОЛЬ ОПЕРАЦІЙ З РУХУ
ПАСИВІВ ПІДПРИЄМСТВА: ПРОБЛЕМИ
ТЕОРІЇ, МЕТОДОЛОГІЇ, ПРАКТИКИ**

МОНОГРАФІЯ

Науковий редактор *д.е.н., проф. Т.А. Бутинець*

Технічний редактор *В.Л. Маслюк*

Коректор *А.О. Ткачук*

Художник обкладинки *В.В. Свіцельська*

Підп. до друку 24.07.2012 р. Папір офс. Формат 60x84 1/16
Гарнітура “Таймс”. Друк офс. Ум. др. арк. 31,62.
Наклад 300 пр. Зам. № 39.

Видавець і виготовлювач
Житомирський державний технологічний університет
вул. Черняхівського, 103, м. Житомир, 10005

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єктів
Видавничої справи ЖТ № 08 від 26.03.2004 р.